

مۇستەقىللىق كۈنىنىڭ تارىخىدا قېلىشى بىلەن پۈتۈن ئىپتىخارنى يوقىتىش

ئەبۇلھەسەن ئەننەدەۋىي

تەرجىمە قىلغۇچى: سابىرجان

كومپيوتېردا يازغۇچى: ئا. روزى توختى

ئۇيغۇر تەرجىمە مەركىزى

مۇندەرجە

8	كىرىش سۆز
11	تۆتىنچى بېسىلىشىنىڭ كىرىش سۆزى
14	مۇقەددىمە
24	مۇقەددىمە
32	دوستۇم نەدەۋىي
40	مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى بىلەن دۇنيا نېمىلەرنى يوقاتتى؟
44	بىرىنچى بۆلۈم
44	جاھىلىيەت دەۋرى
44	بىرىنچى قىسىم
44	ئىنسانىيەت ئۆلۈم گىرداۋىدا
45	دىنلار ۋە مىللەتلەرگە بىر نەزەر
45	مىلادىي 6 - ئەسىردىكى خرىستىئانلىق
46	رىم ئىمپېراتورلۇقىدا مەزھەپ كۈرەشلىرى
49	ئىجتىمائىي چۈشكۈنلۈك ۋە ئىقتىسادىي ۋەيرانچىلىق
50	رىم ئىمپېراتورلۇقى دەۋرىدىكى مىسىرنىڭ ئىقتىسادىي ۋە دىنىي ئەھۋالى
52	ھەبەشىستان (ئېفىئوپىيە)
53	غەربىي شىمالى ياۋرۇپا دۆلەتلىرى
54	يەھۇدىيلار
55	يەھۇدىي - خرىستىئان توقۇنۇشى
58	ئىران ۋە ئىراندىكى بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلەر
61	خىسراۋلارنىڭ مۇقەددەسلەشتۈرۈلۈشى
62	تەبىقىلەر ئارىسىدىكى تەڭسىزلىك
64	ئىرانلىقلارنىڭ ئۈستۈنلۈك ئارزۇلىرى
64	ئاتەشپەرەسلىك ۋە ئۇنىڭ تۈرمۈشتىكى تەسىرى
66	جوڭگو
66	دىنلار ۋە تۈزۈملەر
67	بۇددىزم
67	گۈللىنىشى ۋە زاۋاللىققا يۈزلىنىشى
69	ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەتلەر
69	ھىندىستان
70	ئازغۇن بۆتپەرەسلىك
72	شەھۋەت ئازغۇنلۇقى

73. زالمارچە تەبىقە تۈزۈمى
75. براخمانلارنىڭ ئۈستۈنلۈكى
75. خار كۆرۈلگەن بىچارىلەر
76. ھېندى جەمئىيىتىدىكى ئاياللارنىڭ ئورنى
77. ئەرەبلەر
77. ئالاھىدىلىكلىرى ۋە قابىلىيەتلىرى
78. جاھىلىيەت بۆتپەرەسلىكى
79. ئەرەبلەرنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى بۇتلىرى
82. ئىككىنچى بۆلۈم
82. جاھىلىيەتتىن ئىسلامىيەتكە
82. بىرىنچى قىسىم
82. پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسلاھ ۋە ئىنقىلاب مېتودلىرى
85. بۇزۇلغان ھاياتتىن مەنزىرىلەر
86. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەقەت بىر رايوننىڭ ئادىمى ياكى بىر دۆلەتنىڭ رەھبىرى ئەمەس
87. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام باتىللىقنى باتىللىق بىلەن تۈگىتىش ئۈچۈن ئەۋەتىلدى
89. ئىنسان تەبىئىتىنىڭ قۇلۇپ ۋە ئاچقۇچلىرى
90. ئىككىنچى بۆلۈم
90. مۇسۇلمانلارنىڭ جاھىلىيەتتىن ئىسلامىيەتكە ئۆتۈشى
90. بىرىنچى قىسىم
90. جاھىلىيەتنىڭ مۇداپىئەسى
91. يېڭى دىن يولىدا
93. دىنىي تەربىيە
95. پەيغەمبەر شەھىرى مەدىنىدىكى ئەھۋال
96. مۇھىم تۈگۈن يېشىلدى
98. ئىنسانىيەت تارىخىدا تەڭدىشى كۆرۈلمىگەن زور ئىنقىلاب
98. ھەقىقىي ئىماننىڭ ھەر خىل ئازرۇ - ئىستەك ۋە ئەخلاققا بولغان تەسىرى
101. ۋىجدان ئازابى
103. ھەرخىل ھەۋەس ۋە قارائىيەتلەر قارىشىدىكى غەيرەت
104. ئىززەت - نەپىس ۋە ئېغىر - بېسىقلىق
105. دۇنيا بايلىقىغا ۋە سۆيۈملۈك نەرسىلەرگە ئېتىبار قىلماسلىق
106. تەڭدىشى يوق يىگىتلىك مىسالى
109. مەنمەنلىكتىن بويسۇنۇشقا
111. ئىلاھىيەت ساھەسىدىكى دەلىللەر
113. ئۈچىنچى قىسىم
113. ئىسلام جەمئىيىتى بىر دەستە گۈل
114. ئىرقچىلىققا سەۋەبچى قىلغان بولغانلار بىزدىن ئەمەس
115. ھەممىڭلار (مالچىغا ئوخشاش) ئۆز مېلىڭلارنىڭ مەسئۇلى

116. _____ ھەممىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنمىغانغا ئىتائەت قىلىنمايدۇ.
117. _____ رەسۇلۇللاھ جەمئىيەتنىڭ روھى ۋە قەلبىدە تەخت قۇرغان ئىدى.
119. _____ تەڭداشسىز سۆيگۈ ۋە پىداكارلىقلار.
120. _____ دادىسى، قېرىندىشى ۋە يولدىشى ئۆھۈد جېڭدا.
122. _____ ئىتائەت ۋە بويسۇنۇشنىڭ ئاجايىپ شەكىللىرى.
127. _____ تۆتىنچى قىسىم.
- _____ ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام جاھىلىيەت ئىنسانلىرىنى ئۈستۈن ئىنسانلىق سەۋىيىسىگە قانداق يۈكسەلتتى؟
127. _____
128. _____ خالىد ئىبنى ۋەلىد.
129. _____ ئەبۇ ئۇبەيدە.
129. _____ ئامىر ئىبنى ئاس.
130. _____ سەئىد ئىبنى ئەبۇ ئاققاس.
130. _____ سەلمان فارىسى.
130. _____ بىلال ھەبەشى.
131. _____ ئەبۇ ھۇزەيفەدىن ئازاد قىلىنغان سالم.
131. _____ مۇۋاپىق بىر ئىنسانىيەت جەمئىيىتى.
134. _____ ئۈچىنچى بۆلۈم.
134. _____ ئىسلام دەۋرى.
134. _____ بىرىنچى قىسىم.
134. _____ ئىسلامنىڭ ھۆكۈمرانلىق دەۋرى.
134. _____ مۇسۇلمان مىللەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى.
142. _____ تۆت خەلىپە دەۋرى - ھەقىقىي مەدەنىيەتنىڭ ئەڭ پارلاق مىسالىدۇر.
144. _____ ئىسلام خەلىپىلىرىنىڭ ئومۇمىي ھاياتقا كۆرسەتكەن تەسىرلىرى.
151. _____ ئىسلام مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى تەسىرى.
161. _____ ئىككىنچى قىسىم.
161. _____ ئىسلامىي ھاياتتىكى چۆكۈش.
161. _____ چۆكۈش ۋە يۈكسەلىشنى ئايرىغان روشەن سىزىق.
161. _____ مۇسۇلمانلارنىڭ يۈكسەلىش سەۋەبلىرىگە بىر نەزەر.
163. _____ ئىسلام رەھبەرلىكىگە قويۇلغان شەرتلەر.
167. _____ خەلىپىلىكنىڭ نا ئەھلىلەر قولىغا چۈشۈپ كېتىشى.
168. _____ ئىسلامىي ھاياتنىڭ بۇزۇلۇشى.
168. _____ دىننىڭ سىياسەتتىن ئايرىلىشى.
169. _____ رەھبەرلىك (ھۆكۈمەت) قۇرۇلمىسىدىكى جاھىلىيەتكە يۈزلىنىش.
170. _____ ھۆكۈمدارلارنىڭ ئىسلامغا يامان يوللاردىن ۋەكىللىك قىلىشى.
171. _____ پايدىلىق ۋە ئەمەلىي ئىلىملەرگە يېتەرلىك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىلمەسلىكى.
173. _____ ئازغۇنلۇق ۋە بىدئەتلەر.
174. _____ ئىسلام مۇسۇلمانلارنى خۇراپىلىقتىن يىراقلاشتۇرۇپ ھەقىقەتكە ئۈندەيدۇ.

176. ئالتىنچى ئەسىردە ئىسلام دۇنياسىنى تىترەتكەن قورقۇنچ بالاكت.....
182. ساھەددىن ئەييۇبىدىن كېيىن ئىسلام دۇنياسىدا ھۆكۈمرانلىق يوقالماقتا.....
182. چېكىنمە دەۋرنىڭ نەتىجىلىرى.....
183. مۇسۇلمانلارنىڭ قۇۋۋەت تومۇرلىرى بارغانسېرى ئاجىزلاشماقتا.....
184. ئۈچىنچى قىسىم.....
184. ئوسمان ئىمپېراتورلۇقى تارىخ سەھنىسىدە.....
185. فاتىمە سۇلتان مەھمەتنىڭ جەڭ تېخنىكىسىدىكى ئۈستۈنلىكى.....
186. تۈرك مىللىتىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى.....
189. تۈركلەردە ئەخلاقى چۈشكۈنلۈك، ئىلىم ۋە جەڭ سەنئىتىدىكى تورغۇنلۇق.....
190. تۈركىيەدە ئىلىمنىڭ تۈگىتىلىشى.....
193. مۇسۇلمان دۆلەتلەردىكى پىكرى ۋە ئىلمىي چېكىنىش.....
194. ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ شەرقتىكى زامانداشلىرى.....
- جاھالەت ئىچىدە ئۇزۇۋاتقان ياۋرۇپانىڭ تەرەققىي قىلىشى، تەبىئى پەن ۋە تېخنىكا ساھەلىرىدىكى ئىلگىرىلەشلىرى
196. ....
197. مۇسۇلمانلارنىڭ ھاياتى ئېھتىياجلىرىدىكى چېكىنىش.....
197. مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇرۇش تېخنىكىسىدىكى كەمچىللىكلىرى.....
200. تۆتىنچى بۆلۈم.....
200. ياۋرۇپا دەۋرى.....
200. ماتېرىيالست ياۋرۇپا.....
200. ياۋرۇپا مەدەنىيىتى ۋە تارىخى.....
202. يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى.....
208. رىم مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى.....
212. رىم ئىمپېراتورلۇقىدىكى ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈك.....
214. رىملار خرىستىئانلاشماقتا.....
214. خرىستىئانلىقنىڭ رىم ئىمپېراتورلۇقىدىن تارتقان زىيانلىرى.....
216. تەلۋە روھانىيلىق.....
217. روھانىيلارنىڭ ئاجايىپ - غارايىپ پائالىيەتلىرى.....
218. روھانىيلىقنىڭ ياۋرۇپا ئەخلاقىغا بولغان تەسىرى.....
219. روھانىيلىقنىڭ ئازغۇن ماددىچىلىق ئالدىدىكى تالاپىتى.....
222. ئازغۇن ماتېرىيالسىزم ۋە تەلۋە روھانىيلىق.....
223. دىنىي مەركەزلەردىكى بۇزۇقلۇق.....
224. ئىمپېراتورلۇق ۋە پاپالىق جېڭى.....
225. ياۋرۇپانىڭ دىن ئادەملىرىدىن تارتقان ئازابلىرى.....
226. دىنىي زاتلارنىڭ دىنىي كىتابلارغا قارشى ئۆتكۈزگەن جىنايەتلىرى.....
227. چىركاۋنىڭ ئىلىمگە قارشى يۈرگۈزگەن ۋەھشىيلىكلىرى.....
229. ئىسلاھاتچىلارنىڭ ئىنقىلابى.....
230. ئىسلاھاتچىلار ئۆتكۈزگەن خاتالىقلار ۋە ئورۇنسىز ھەرىكەتلەر.....

231. غەربنىڭ ماتېرىياللىرىغا يۈزلىنىشى
233. ماتېرىياللىرىنىڭ يېقىنقى دەۋردىكى رەزىللىكى
233. ماتېرىياللىرىنىڭ چارچىلىرى ۋە رەھبەرلىرى
235. يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمە نۇسخىسى
236. بۈگۈنكى ياۋرۇپانىڭ دىنى خرىستىئان ئەمەس، بەلكى ماتېرىياللىرىم
241. ياۋرۇپادا ماتېرىياللىرىمىدىن كۆرۈنۈشلەر
247. ئىلمىي پائالىيەتلەرنىڭ ماددىي غايىلىرى
249. ماتېرىياللىرىم غەرب ئىدىيىسى ئىقتىسادقا تايانغان پانتېئىزم
251. دارۋىننىڭ مەدەنىيەت ۋە ئىدىيەلەرگە بولغان تەسىرى
254. خەلق تەرىپى تەرەققىيات نەزەرىيىسىگە قۇچاق ئاچتى
255. ماتېرىياللىرىمىنىڭ جىنايەتلىرى
257. ئىككىنچى قىسىم
257. ياۋرۇپادا مىللەتچىلىك ھەرىكەتلىرى
257. لاتىن چىركاۋىنىڭ نوپۇزىنى يوقىتىپ قويۇشى بىلەن ئۇلغايدىغان مىللەتچىلىك ھەرىكەتلىرى
259. ياۋرۇپادا ئىرقچىلىق ھەرىكەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرى
261. ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ئىرقچىلىق تاجاۋۇزى
264. ياۋرۇپانىڭ مىللىي دىنى ۋە تايانغان ئاساسلىرى
- ئۈرۈش مەسىلىلىرى ۋە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى دە - تالاشلاردا ئىسلام دىنى ئوتتۇرىغا قويغان ھەل قىلىش يوللىرى
267. يوللىرى
272. ئىرقچىلار ئېلىپ بارغان تەشۋىقاتلار ۋە ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ تارتقان زىيانلىرى
273. چوڭ دۆلەتلەرنىڭ قارامىيەتلىرى
275. مىللەتلەرنىڭ ئىشغال قىلىش ۋە بازار قۇرۇش يولىدا بەسلىشىشى
278. ئىسلام بىلەن كاپىتالىزم ئوتتۇرىسىدىكى پەرق
281. ئۈچىنچى قىسىم
281. ياۋرۇپا ئۇلۇغلىقچى بولۇۋاتىدۇ
281. ئىجاد ۋە كەشپىياتلار ئەسىرى
282. كەشپىلەرنىڭ غايىلىرى ۋە ئىسلامنىڭ كۆز قارىشى
286. بەختسىزلىك ئۆزەڭلارنىڭ شورى
287. غايە ۋە ۋاسىتىلەرنى ئايرىش
289. ياۋرۇپادا قۇۋۋەت ۋە ئەخلاق تەڭپۇڭسىزلىكى
290. ئىلاھىي قۇۋۋەت ۋە نادانلىق
292. ئۇلار ئۆزلىرىگە زىيىنى بار، پايدىسى يوق نەرسىنى ئۈگىنەتتى
296. ياۋرۇپا ئۇلۇغلىقچى بولۇۋاتىدۇ
297. ئاتوم بومبىسى ۋە ئۇنىڭ دەھشىتى
299. يامانلىق پەقەت يامانلاردىن چىقىدۇ
303. ياۋرۇپانىڭ ئىشغالىيەتچى دەۋرىدە ئىنسانىيەت دۈچ كەلگەن مەنئىي پالاكەتلەر
304. دىنىي ھېسابلارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى

- 306.....“ئۈلۈككە ھېچقانداق يارا ئازاب بەرمەيدۇ”
- 311.....دىن سۆيگۈسىنىڭ يوقىلىشى
- 322.....ماتېرىيالنىم ۋە نەپسانىيەتچىلىكنىڭ ئازغۇنلۇقى
- 327.....ئەخلاق ۋە جەمئىيەتتىكى چۈشكۈنلۈك
- 344.....بەشىنچى بۆلۈم
- 344.....ئىسلامنىڭ دۇنياغا رەھبەرلىك قىلىشى
- 344.....بىرىنچى قىسىم
- 344.....ئىسلام دۇنياسىنىڭ تەرەققىي قىلىشى
- 344.....پۈتۈن دۇنيانىڭ جاھىلىيەتكە يۈزلىنىشى
- 345.....ياۋرۇپا پەلسەپەسىنىڭ دۇنياغا تارقىلىشى
- 347.....ئاسىيا مىللەتلىرى ۋە دۆلەتلىرى
- 350.....دۇنيادىكى بوھرانلارنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى
- 351.....ئىسلام دۇنياسى ياۋرۇپانىڭ ئىزىدا
- 352.....ئىسلام ئىنسانىيەتنىڭ بىردىنبىر پاناھگاھىدۇر
- 357.....ئىسلام نىزامى
- 361.....روھىي تەييارلىق
- 365.....تېخنىكا ۋە جەڭ تەييارلىقى
- 366.....ئىلىم ۋە تەتقىقاتتا ئەڭ ئالدىدا تۇرۇش
- 369.....زامانىۋى ئىلىمگە يېتەكچىلىك قىلىش
- 372.....ئىككىنچى قىسىم
- 372.....ئەرەب دۇنياسىنىڭ رەھبەرلىكى
- 372.....ئەرەب دۇنياسىنىڭ ئەھمىيىتى
- 375.....ئەرەب دۇنياسىنىڭ قۇۋۋىتى ئىماندۇر.
- 376.....ئەرەب ياشلىرىنىڭ پىداكارلىقى ئىنسانىيەت سائادىتىنىڭ كۆرۈۈكىدۇر.
- 385.....ھەربىي كۈچكە يېتەرلىك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك
- 387.....باي ۋە يوقسۇل تەبىقە ئارىسىدىكى قورقۇنچلۇق پەرق
- 388.....ھەر تۈرلۈك دېكتاتورلۇقتىن قۇتۇلۇش
- 393.....مىللەتتە ئاڭ پەيدا قىلىش
- 395.....ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ تىجارەت ۋە مالىيە مۇستەقىللىقى
- 397.....مىسىرنىڭ تىجارەت، تېخنىكا ۋە ئىلمىي ساھەدە قولغا كەلتۈرگەن تەرەققىياتلىرى
- 397.....ئىسلام ئالەمىنىڭ ئەرەب دۇنياسىدىن كۈتكەنلىرى
- 398.....جاھانئىشۇمۇل قېلىشنىڭ چوققىسىغا

كىرىش سۆز

دەۋرىمىزگە ئاتوم دەۋرى، راکىتا دەۋرى ۋە زامانىۋى دەۋر دېگەندىن كۆرە بۇرۇختۇملىق دەۋرى دېيىش تېخىمۇ ئورۇنلۇقتۇر. دەۋرىمىز كىشىلىرى جەمئىيەتنىڭ ھەممە تەرىپىنى قاپلىغان قورقۇنۇچ بوھران (ۋابا) نىڭ قىسمىدا تولغانماقتا. ھۇزۇر، خۇشاللىق، سائادەت قاتارلىق ئاتالغۇلار زامانىۋى ئىنساننىڭ لۇغىتىدىن چىقىرىۋېتىلدى. ئىشلەپچىقىرىشنى تېزلاشتۇرغان چوڭ ماشىنىلار، ھەرىئان ئىنسان نەسىلىنى بىئارام قىلىدىغان قورقۇنۇچ قوراللار، ئاسمان - پەلەك بىنالار، يورۇقلۇق بىلەن سۈرئەت تالاشقان ئايرۇپىلانلار، يېغىنچاقلىغاندا زامانىۋى تېخنىكا ئوتتۇرىغا چىقارغان ئىمكانلار ئەمدى ئىنسانلارغا خۇشاللىق بەرمەيۋاتىدۇ. ماددىنىڭ قۇتىرىغان، قۇتىرىغانچە ئازغۇنلاشقان خەتەرلىك دولقۇنلىرى ئاستىدا ئېزىلىۋاتقان ئىنسان روھى بۈيۈك خەۋپكە دۇچ كەلمەكتە. ئۇ، ياكى تار ماددا قېلىپلىرىنى يىرتىپ تاشلاپ ئۆزىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى ئىسپاتلىشى ۋە ياكى ئۆز ئىچىدىن تۈگىشى بۇ دۇنيادىن يوقىلىپ كېتىشى مۇمكىن.

بارلىق مەسىلە مەۋجۇتلۇق ياكى يوقىلىش نوقتىسىغا مەركەزلەشمەكتە. باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، بۇ ئىنسانلارنىڭ ماددا بىلەن ھېسابلىشىدۇر. شەخستە باشلانغان ماددا - روھ مۇنازىرىسى ئاستا - ئاستا جەمئىيەتكە قاراپ ئىلگىرىلىمەكتە. جەمئىيەتنىڭمۇ ئىنسانغا ئوخشاشلا ئىچكى قۇرۇلمىدىن تەشكىل تاپىدىغانلىقى جەمئىيەت شۇناسلار تەرىپىدىن تىلغا ئېلىنغان بىر ھەقىقەتتۇر. ئىنسانلارنىڭ بارغانسېرى يار لېۋىگە قاراپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن زامانىمىز جەمئىيەت شۇناسلىرى، پىسخولوگلار، سوتسىيال (جەمئىيەت) پىسخولوگلار كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ ئىنسانلارنى قۇتقۇزۇشنىڭ يولىنى ئىزدىمەكتە. ئىنسانلارغا بىر بەخت يولى تېپىشقا تىرىشماقتا، ھەقىقەتنى كۆرەلمىگەنلەر، پىسخولوگىيىلىك ۋە سوتسىيال رېئاللىقلارغا بويىسۇنالمىغانلار (ماسلىشىلمىغانلار)، قىسقىسى ئىنسانلارنىڭ روھىدىكى چۈشكۈنلۈكنى ھېس قىلالىغانلار ئاھ ئۇرماقتا.

گېزىت - ژورنال، رادىئو - تېلېۋىزور، كىتاب ۋە ھەر خىل مەتبەئە ئورگانلىرىدا بۇ ھەقىقەتنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويماقتا. بارلىق ھۆكۈم بىر نوقتىدا بىرلىشىۋاتىدۇ: ”دەۋرىمىز ئىنسانلىرى قورقۇنۇپ بىر بوھراننىڭ سانجىقىدا تولغانماقتا“.

قويۇلغان دىئاگنوز توغرىدۇر. ئەمما مۇھىمى ھەل قىلىش يولى، داۋالاشتۇر. يەنى ھەممىدىن بۇرۇن مەسىلىنىڭ مەنبەسىنى تېپىش كېرەك. ئىنسان نېمە؟ قانداق بىر مەخلۇق؟ ئىنسان ئورگانىزمى قانداق خىزمەت قىلىدۇ؟ ئىنسان بىلەن ھايۋان ئارىسىدا فىزىئولوگىيىلىك پەرقىتىن باشقا بىر پەرق بارمۇ؟... دېگەندەك سوئاللارغا جاۋاب تېپىش كېرەك.

بۇ سوئاللارغا ئاساسلىق، ھېس قىلارلىق شەكىلدە جاۋاب بەرمەي تۇرۇپ قىلىنغان ئىشلار، مەسىلىگە يېڭى بىر مەسىلە قېتىش، تېخىمۇ توغرىسى، تۇيۇق يولغا كىرىپ قېلىشتىن باشقا بىر ئىشقا يارىمايدۇ.

ئىنسان ئورگانىزمى باشقا ئورگانىزىملاردىن مۇرەككەپ، چىگىش ۋە قالايمىقان بىر مەۋجۇدىيەت ھېسابلىنىدۇ. تومىتاق قىلىپ ئېيتقاندا، ئىنسان پسخولوگىيىلىك ۋە فىزىئولوگىيىلىك جەھەتتىن ئىبارەت ئىككى قىسىمدىن تەركىب تاپىدۇ. بۇنى روھ ۋە بەدەن دېسەكمۇ بولىدۇ. ئۇ ھالدا ئىنساننىڭ بەخت - سائادەتكە ئېرىشىشى بۇ ئىككى قىسىمنىڭ تەڭپۇڭ ھالەتتە تۇتۇلۇشىغا باغلىقتۇر. ئىنساننىڭ تەركىبى قىسىمغا (فىزىئولوگىيىلىك تۈزۈلۈشىگە) ھۆرمەت قىلمىغان ۋە ياكى پەقەت بىر تەرىپنى كۆرەلمىگەن سىستېما ۋە تەلىمات ئىنسانغا راھەتسىزلىكتىن باشقا بىر نەرسە بېرەلمەيدۇ. دەۋرىمىز ئىنسانلىرى ياشاۋاتقان بۇ بوھران، كىرىز ۋە سانجىقلارنىڭ تېگى - تەكتىدە مانا مۇشۇنداق غەلتە دىئاگنوز ۋە چۈشەنچە ياتماقتا. دەۋرىمىز ئىنسانلىرى ئىنسان رىئاللىقىنى بىر پۈتۈن ھالدا كۆرەلمەيدىغان ياكى كۆرۈش كۈچى زەئىپ بولغان كاپىتالىزم، كوممۇنىزىم، سوتسىيالىزم قاتارلىق بۇزۇق سىستېمىلارنىڭ ئاستىدا ئىزىلماقتا. دەۋرىمىز ئىنسانلىرى ئۆزىنى ھۆرمەتلەيدىغان، ئىنسانىيەتنى ھۆرمەت قىلىدىغان، يارىتىلىش ھېكمەتلىرىنىڭ سىرلىرىغا ئېرىشكەن، رېئاللىقنى بىر پۈتۈن ھالدا

كۆرەلەيدىغان جاھانئۇمۇل بىر نىزامغا موھتاجدۇر. بۇ نىزام بولسا ئىسلامدۇر.

20 - ئەسىر ئىنسانى، بۇ تەڭداشسىز نىزامنىڭ ئارماندا ياشىماقتا قوللىنىلدىكى بۇ كىتاب، بۇ ھەقىقەتنى تىلغا كەلتۈرمەكتە، مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى بىلەن دۇنيانىڭ نېمىلەرنى يوقاتقانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويماقتا. ئىسلامنىڭ پەقەت نۇپۇس دەپتىرىدە يېزىقلىق قېلىشى دۇنياغا قانداق زىيانلارنى ئېلىپ كەلدى دېگەندەك ئېغىر مەسىلىلەرنى قولغا ئالماقتا.

يازغۇچى ئوقۇرمەنلەرگە يات ئەمەس بولۇپ. ئەسەرلىرى پۈتۈن دۇنيانى زىلزىلىگە سالغان كۈچلۈك بىر تەتقىقاتچىدۇر. زامانىمىز ئىنسانلىرىنىڭ رېئال مەسىلىلىرىگە قويغان دىئاگنوزلىرى، كۆرسەتكەن ھەل قىلىش يوللىرى ۋە قولغا ئالغان تېمىلىرى رېئال بىر كۆز بىلەن ئېتىبارغا ئېلىنسا يازغۇچىنىڭ نەقەدەر ئالىم ئىكەنلىكىنى ئۆزلىكىدىن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

دەۋاسى ئۈچۈن ھاياتىنى قۇربان قىلغان ئىسلام مۇجاھىدى ۋە مۇتەپەككۈرى پروفېسسور سەيد قۇتۇب "يازغۇچىنىڭ موي قەلىمىدىن چىققان بۇ رامكا، پۈتۈن دۇنيانى ئالقىنىمىزغا سىغىۋەتكەن قىلىپ كىچىكلىتىپ بەرگەن بىر ئەسەردۇر" دەپ تەسۋىرلىگەن، پروفېسسور يۈسۈپ مۇسا "ئىسلامنىڭ شان - شەرىپىنى ھاكىملىق ئورنىغا قايتا چىقىرىش ئۈچۈن تىرىشقان ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ بۇ كىتابنى ئوقۇشى شەرت" دېگەن بۇ ئەسەر ھەققىدە ئارتۇق گەپ قىلىش ھاجەتسىز دەپ ئويلايمىز. شەرق ۋە غەربتە قىممەتلىك تەتقىقاتلىرى، ئەسەرلىرى ۋە ئىزدىنىشلىرى بىلەن نام چىقارغان ئەلى ئەلەھسەن ئەنەدەۋىينىڭ بۇنىڭدىن باشقا "تۆت تۈۋرۈك"، "شەرق - غەرب جېدىلى"، "ئىقبالىدىن نۇرلار"، "يېڭىدىن ئىسلامغا"، "ئىسلامدا پىكىر ۋە دەۋا ئادەملىرى" قاتارلىق مۇھىم تەتقىقات ئەسەرلىرى بار.

تۆتىنچى بېسىلشنىڭ كىرىش سۆزى*

”مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى بىلەن دۇنيا نېمىلەرنى يوقاتتى“ ناملىق بۇ كىتاب 1950 - يىلى بېسىلدى. كىتاب يازغۇچىنىڭ كۈتكىنىدىن ۋە ئارزۇ قىلغىنىدىنمۇ بەكرەك تەسىر قوزغىدى. چۈنكى كىتاب، قولغا ئېلىنغان جەلپ قىلارلىق ئىملا ۋە ئىچىدىكى ماددى ۋە مەنىۋى قىممىتى بىلەن ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارقاتقان ئىدى. بۇ ئارزۇنىڭ ئارقىسىدا يازغۇچىنىڭ شەخسىيىتى ياكى شوھرىتى مەۋجۇت ئەمەس ئىدى. ئەرەب دۇنياسىدا يازغۇچىنىڭ بۇ كىتابتىن بۇرۇن نەشىر قىلىنغان ئەسىرىمۇ يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ مەملىكەتلەردە يازغۇچىنى تونۇيدىغان تۈزۈك ئادەم يوق ئىدى. بۇ ئەسەرگە كۆرسىتىلگەن قىزغىن مۇئامىلە پەقەت ئەسەرنىڭ ئەھمىيىتى ۋە تېمىلىرىنىڭ جەزىبىسىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇنىڭدا يازغۇچىنىڭ شەخسىيىتى ۋە شوھرىتىنىڭ قىلچىلىك ئورنى يوق ئىدى.

كىتابقا كۆرسىتىلگەن بۇ بۈيۈك ئارزۇ ۋە ھەۋەس ئالانىڭ ئىنايەت ۋە لۇتقىدىن باشقا بىر نەرسە بىلەن شەرھىلەنمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇ كىتاب دەل زاماندا نەشىر قىلىنغان ئىدى. شۇڭا يۈرەكلەرگە يوشۇرۇنغان ئارزۇ ۋە ئىستەكلەر بىلەن تېپىشقان ئىدى. چۈنكى، بۇ كىتاب، ئەرەب دۇنياسىدىكى نۇرغۇنلىغان ئەدىبلەر ۋە مۇتەپەككۇرلارنىڭ بېشىنى قاتۇرۇۋەتكەن مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىپ ئۇلارنىڭ كۆز قارىشى، چۈشەنچىسى ۋە تەتقىقاتلىرى بىلەن بىرلەشكەن ئىدى.

بۇ يەردە سۆزلەشكە تېگىشلىك يەنە بىر نوقتا بار. بۇ كىتاب ئەرەب مەملىكەتلىرىنىڭ چوڭ شەھەرلىرىدە ۋە ئىلىم ساھەسىدە ئەڭ كۆپ نەشىر قىلىندى. خەلقنىڭ كۆپچىلىكى، ئىلمىي تەتقىقات بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بەزى ئابىرۇيۇق شەخسلەر بۇ ئەسەرنى قولغا ئېلىپ ئىنچىكلىدى. مائارىپچىلار ۋە پروفېسسورلار ئوقۇغۇچىلىرىغا بۇ كىتابنى

* ئاپتورى تۆتىنچى بېسىلشنىڭ كىيىنكى بېسىلشلاغا كىرىش سۆز يازمىغان.

ئوقۇشنى تەۋسىيە قىلدى. سەممىيەت ۋە ئىخلاس بىلەن قىلىنغان ئەمەللەرنى ئىززەت ۋە ئابروي بىلەن تاماملىغان ئاللا تائالاغا ھەمدۇسانالار بولسۇن!

بۇ كىتابنىڭ تۇنجى نەشرى قاھىرەدىكى ”تەئلىق تەرجىمە نەشر ھەيئىتى“ تەرىپىدىن قىلىندى. شۇبھىسىزكى، بۇ ئەسەرنىڭ لايىق بىر شەكىلدە، نۇقسانسىز بېسىلىپ تارقىتىلىشىدا، ئىلىم ۋە ئەدەبىيات ساھەسىگە كىرگۈزۈلۈشىدە بۇ ھەيئەتنىڭ رولى چوڭدۇر. ئارىسىدا دوست - بورادەرلىرى بولغان ئەزھەر ئونۋېرسىتېتىنىڭ ”نەشر ۋە تەئلىق ھەيئىتى“ كىتابىنىڭ يېڭىدىن نەشر قىلىنىشى ئۈچۈن تەشۋىق قىلدى ۋە چىڭ تۇردى. ئەھۋالنى ”تەئلىق تەرجىمە ۋە نەشر ھەيئىتى“ گە ئۇقتۇردۇم. ھەيئەت رەئىسى مەرھۇم پروفېسسور ئەھمەد ئەمىن ئەپەندى مەمۇنىيەت بىلەن قوبۇل قىلدى. نىھايەت كىتاب، پروفېسسور، دوكتور مۇھەممەد يۈسۈف مۇسا، بۈيۈك ئىسلام مۇجاھىدى پروفېسسور، دوكتور سەيد قۇتۇب ۋە دوستۇم ئەھمەد شەرىپىنىڭ ئەسىرىنىڭ قىممىتىنى بىر ھەسسە ئاشۇرغان قىممەتلىك مۇقەددىمىسى بىلەن 1951 - يىلىدا تەكرار بېسىلدى. ئەسەر 2 - قېتىم بېسىلغان ۋاقىتتا مەن ئوتتۇرا شەرق ساياھىتىدە ئىدىم ۋە كىتابقا قېتىشم كېرەك دەپ ئويلىغان بەزى ئىلاۋىلەرنى قېتىشىغا ئىمكانسىز قالدىم. ئاللا تائالا كىتابنىڭ 3 - نەشرى پۇرسىتىنى بەردى. ئاڭغىچە قولۇمغا يېڭى مەنبەلەر كەلدى. بەزى چۈشەنچە ۋە كۆزقاراشلىرىمنى ئۆزگەرتىشكە مەجبۇر ئىدىم. ئالدىمدا يېڭى - يېڭى ئۇيۇقلار ئېچىلدى. ھەممىسىنى كىتابقا كىرگۈزدىم. ئەمما كىتابنىڭ بۇ نەشرى بەزى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن 1959 - يىلىغىچە كېچىكتى.

ھەممىسى قىسقا بىر ۋاقىت ئىچىدە سېتىلىپ بولدى. مانا سىزگە يېڭىدىن كۆزدىن كەچۈرۈلگەن ئىلاۋەلىك 5 - نەشرىنى سۇنۇۋاتىمەن.

بۇ ۋە بۇنىڭدىن كېيىنكى نەشرلىرىنىڭ تۇنجى نەشرىدىكىدەك پايدىلىق بولۇشىنى، بۇ كىتابنىڭ ئىسلام ئالەمىنىڭ قىزغىن ئېھتىياج تۇيغان يېڭى بىر ئىماننىڭ، يېڭى بىر ئەقىل - ئىدراكىنىڭ بىخ

چىقىرىشىغا ۋەسىلە بولۇشىنى ئۇلۇغلار ئۇلۇغىيىسى ئاللا تائالادىن تىلەيمەن .
چۈنكى ئۇ ھەممىگە قادىردۇر .

ئەبۇلھەسەن ئەننەدەۋىي

مۇقەددىمە

پروفېسسور، دوكتور مۇھەممەد يۇسۇف مۇسا

كامىل سۇپىتى بىلەن ماھىيەتلىك، نۇقسان سۇپەتلىرىدىن پاك، بۇيۇكلۇك ۋە ئۇلۇغلۇقتا تەڭدىشى بولمىغان ئالانىڭ ئەلچىلىكىنى ھىدايەت ۋە توغرا يولغا موھتاج قۇللىرىغا بىلدۈرۈشى ئۈچۈن يەر بىلەن ئاسماننىڭ ئالاقە قۇرۇپ بىرلىشىشى بۇيۇك بىر ھادىسىدۇر. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا بەلگىلەنگەن يولنى پەقەت ناھايىتى جىددىي ئېھتىياجلىق ۋاقىتلاردا، ئەزىز ۋە ئالىم بولغان ئالەم كۆرسەتكەن مەقسەت - مۇددىئالار ئۈچۈن ئالماشتۇرغان تەبىئەت قانۇنلىرىنىڭ بىر مۆجىزەسىدۇر.

كائىناتقا كەلگەن ۋە كەلمەكچى بولغان ھەر نەرسە، ئۆزىنى مەيدانغا كەلتۈرۈپ مەۋجۇدىيەت ئالەمىگە قويغان بىر سەۋەبكە ۋە ئارزۇ قىلىنغان بىر غايىگە باغلىقتۇر.

ئىسلامنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى دۇنيادا كۆرۈنگەن ھادىسىلەرنىڭ ئەڭ بۇيۇكىدۇر. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭمۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىغا كېرەكلىك بىر مۇنچە سەۋەبلەر، ئۆزى ئۈچۈن ھازىرلانغان يەرلىرى ۋە كۈتۈلگەن غايىلىرى بولۇشى كېرەك.

بىز بۇ يەردە ئىسلامنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ھازىرلانغان بۇ سەۋەب ۋە شەرتلەرنى ھېچ سۆزلەپ ئولتۇرمايمىز. چۈنكى، ئۇ دەۋردىكى دۇنيانىڭ پاكىزە بىر جەمئىيەت ۋە ساغلام بىر دىندىن يىراق قالغانلىقى ھەممىمىزگە ئاياندۇر. ئاندىن دۇنياغا كېلىش غايىسى، پەيغەمبەرلەر ۋە ئىسلام كۆرسەتكەن نىشانغا يېتىش ئۈچۈن جىھاد قىلغان تۇنجى مۇسۇلمانلاردىنمۇ سۆزلىمەكچى ئەمەسمىز. دۇنيا ئۇزۇن مۇددەت ئىسلامنىڭ سايبىسىدە بەختلىك بىر ھايات ياشىدى. بۇ ھەممىمىزگە ئايان بىر ھەقىقەتتۇر. شۇڭا بۇ تېمىلارغا كىرىش سۆزلەنگەنلەرنى تەكرارلاشتىن ئىبارەتتۇر.

بۇ ئەسىردە ئىسلامنىڭ تۇنجى دەۋرلىرىدىكى دەۋەت مېتودىنى قوللانغان زامانىمىزنىڭ ئىسلام دەۋەتچىلىرىدىن قىممەتلىك دوستۇم، بۈيۈك ئىنسان ئەبۇلھەسەن ئەلى ئەلھەسنى ئەننەدەۋىينىڭ تەلپىگە ئاساسەن بۇ كىتابنىڭ مۇقەددىمىسىنى يېزىشتەك مېنى ھاياجانلاندۇرىدىغان بۇ تۈر تېمىلارغا كىرىشىمنى لازىمىمىز دەپ قارايمەن. شۇنى بىلىش لازىمكى، بۇ كىتابنىڭ مۇقەددىمىگە ھەقىقەتەن ئېھتىياجى يوقتۇر. ئەسەر ئوقۇرمەنلەر تەرىپىدىن بۈيۈك بىر ئىشتىياق ۋە كۆرۈلمىگەن بىر ھېسداشلىققا دۇچ كەلدى. كۈنىمىزدىكى ئىسلامىي ئەسەرلەردىن ھېچ بىرىگە نېسىپ بولمىغان قىزغىن بىر سۆيگۈ ۋە تەقدىرگە ئېرىشتى. ھەر تۈرلۈك تەقدىر ۋە تەبرىكلەرگە ئېرىشىۋاتقان بۇنداق بىر ئەسەرگە شەخسەن يازغۇچى تەرىپىدىن كەلگەن مۇقەددىمە تەكلىپ، سەممىي بىر مۇسۇلمان ۋە ئىمانلىق بىر ئىسلام مۇجاھىدى بولغان يازغۇچىنىڭ كەمتەرلىكى ۋە پەزىلىتىنىڭ ئىپادىسىدۇر.

شۇنى ئېتىراپ قىلىمەنكى، كىتابنىڭ تۇنجى نەشرى چىققاندىن كېيىن، قىسقا مۇددەت ئىچىدە ئوقۇدۇپ بولدۇم ۋە كىتابنى ناھايىتى ياقتۇردۇم. كۆزلىرىمنى كىتابتىن ھېچ ئالالمىدىم. ئوقۇغانچە ئوقۇغۇم كېلەتتى. ھەتتا كىتابنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاخىرىغا: ”ئىسلامنىڭ شان ۋە شەرپىنى ھاكىملىق ئورنىغا قايتا چىقىرىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقان ھەر بىر مۇسۇلماننىڭ بۇ كىتابنى ئوقۇشى شەرتتۇر“ دەپ يازدىم. بۇلارنىڭ ھەممىسى مۆھتەرەم يازغۇچى بىلەن تونۇشۇشتىن بۇرۇن بولغان ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن تونۇشۇش شەرىپىگە نائىل بولۇپ تۈرلۈك ۋەسىلىلەر بىلەن سۆھبەتلىشىش ئىمكانىغا ئېرىشكەندىن كېيىن، كىتابقا نېمە ئۈچۈن ھەيران قالغانلىقىمنى چۈشەندىم.

بۇلارنىڭ ھەممىسى پۈتمەس، تۈگىمەس تەتقىقات ھېرىسى، ھەر زامان ۋە ھەر يەردە ھەقىقىي سۆزلەش پىرىنسىپلىرىنىڭ مېۋىلىرىدىنمۇ بەكرەك، يازغۇچىنىڭ ئىسلامنى ھەقىقىتى بىلەن چۈشىنىشىگە، ئۆزىنى بۇ يولغا ئاتىشىغا ۋە ھەق دەپ بىلگەن دەۋىتىدىكى ئىخلاسىغا باغلىقتۇر.

پەزىلەتلىك دوستۇم نەدەۋىي، مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ يېقىنقى زامانلاردا غەرب دۇنياسىنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپ ئۇنىڭغا قۇيرۇق بولۇشىنى قوبۇل قىلغانلىقىدىن تۇيغان پۈتۈن ئەلەم ۋە ئازابلىرىمغا، قايغۇ ۋە ئەندىشىلىرىمگە ئورتات بولماقتا. ھەسرەت بىلەن ئېيتىش كېرەككى، ياۋرۇپاغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۈگۈنكى ئىسلام دۇنياسى، ئىز قوغلاش قالايمىقانچىلىقى ئىچىدىدۇر. ياۋرۇپا قايىسى تەرەپكە يۈزلەنسە، ئۇ شۇ تەرەپكە يۈزلىنىشكە تىرىشماقتا. مۇسۇلمانلار ئۆز مەنپەئەتىگە زىت بولغان ياۋرۇپانىڭ قىممەت ۋە ئېتىبارىغا ئېسىلىۋالماقتا. ئۇنىڭ ھاكىمىيەت ۋە ھۆكۈمرانلىقىغا باش ئېگىۋاتىدۇ. غەربنىڭ ئىللەت ۋە روھىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئۆلچەملەرنى ھېچ ئىككىلەنمەي قوبۇل قىلىۋاتىدۇ. مانا بۇ خاتا ھەرىكەتلەر نەتىجىسىدە ئەرەبلەر ۋە پۈتۈن مۇسۇلمانلار، بوۋىلىرىنىڭ ۋە شەرەپلىك ئاتىلىرىنىڭ ھۆرمەت بىلەن ئېگىلىپ، قەلبلىرىدە تەلمۈرۈپ قارىغۇدەك تەڭداشسىز بىر يەر بەرگەن بۈيۈك ئىناۋەتلىرىنى، غۇرۇرلىرىنى، دىنلىرىنى ۋە قائىدە - يوسۇنلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۇزۇپ تاشلىدى. مانا بۇ بىزنىڭ دەرھال داۋالاشىمىز كېرەك بولغان كېسىلىمىزدۇر. دىنىمىزنىڭ، تارىخىمىزنىڭ، ئەدەبىيات سەھىپىلىرىگە تىزىلغان ئەقلى ۋە روھىي مىراسلىرىمىزنىڭ سايسىدە مۇۋاپىقىيەتلىك بىر چارىسىنى تېپىشىمىز كېرەك بولغان مەسىلىلىرىمىزنىڭ مۇھىم تۈگۈنى بۇ نوقتىغا مەركەزلەشمەكتە. شۇڭا يازغۇچى: ”مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى بىلەن دۇنيا نېمىلەرنى يوقاتتى“ ناملىق ئەسىرىدە بۇ نوقتىلارغا ئەھمىيەت بەرمەكتە. قەلىمىنى ۋە كۈچىنى بۇ نىشانغا توغرىلىماقتا.

بۈگۈنكى ئىسلام دۇنياسى دۇچ كەلگەن مەسىلە، غەيرى مۇسۇلمان (كۇفۇرلار) ئارىسىدا ئىسلامنى يېيىش ئەمەس، يېڭى مۇسۇلمانلارغا ئېرىشىشىمۇ ئەمەس، بۇلارنىڭ ھېچبىرى ئىسلام دۇنياسى ئۈچۈن مۇھىم مەسىلە ئەمەستۇر. ئاساسىي مەسىلە، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلامدىن يۈزىنى شەرقتىن غەربكە ئۆرۈشى، ياۋرۇپادا بايراقدارلىق قىلغان ئاتالمىش مەدەنىيەت كارۋىنىغا قېتىلىشى، ياۋرۇپالىقلارنىڭ ساختا قىممەت قارىشىغا بېقىندى بولۇشلىرى ۋە

ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىشىلىرىدۇر. شۇڭا بىز بۈگۈن پەقەت ”جۇغراپىيىلىك ئورنى، تۇغۇلغان يېرى ۋە ئىسمى مۇسۇلمان“ بولۇپ قالدۇق.

مۇسۇلمانلىقىمىز نوپۇس دەپتەرلىرىمىزنىڭ ۋاراقلىرى ئارىسىدا سىقىشىپ قالدى. ئىسلام روھىدىن پۈتۈنلەي يىراقلاشتۇق. ھەتتا بۈگۈنكى ھاياتىمىزنى بەلگىلەيدىغان ئۆرپ - ئادەت ۋە قانۇنلىرىمىزنى تونۇيالمىغۇدەك ھالدا ياتلاشتۇق. بۇ ھەقتە بىر كۈن شەرق ۋە غەرب مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرىدىن، دۆلەت ئاپپاراتلىرىدىكى باشلىقلاردىن، مەيلى مىسىردا ۋەيا باشقا يەردە دىنىي ئورۇنلاردا پائالىيەت كۆرسىتىشى سەۋەبى بىلەن باشقىلارغا ياخشى ئۆلگە بولۇشى كېرەك بولغان كىشىلەردىن ھېس قىلغان ۋە ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن جەلپ قىلارلىق مىساللار بەرمەكچى ئەمەسمەن. بۇنى كېرەكلىك دەپمۇ ئويلىمايمەن. ئىلگىرى ۋە ئاخىر ھەر زامان ھۆكۈم ئالدى. ئاللا تائالا ئىنسانلارغا ئەۋەتىلدىغان تەلىماتلارنى ئىسلام نىزامى بىلەن تاماملاپ مۆھۈرلىگەندۇر. ئەمدى شېرىك، ئازغۇنلۇق ۋە بۇزغۇنچىلىق ئاپىتى تەرىپىدىن پۈتۈنلەي يۈتۈپىلىش ئالدىدا تۇرغان يەر يۈزىنى تازىلاش ئۈچۈن ئاسمان ۋە زېمىننىڭ قايتا پەيدا بولۇشىنى، ئىسلام پەيغەمبىرى ھەزرىتى مۇھەممەدتىن كېيىن يېڭى بىر ئەلچىلىك بىلەن دۇنيانى قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا چىقىرىدىغان يېڭى بىر پەيغەمبەرنىڭ كېلىشىنى، ھۇزۇر ۋە سائادەت بۇلىقىنىڭ ھەسرەتتىن يېنىپ كۆيۈۋاتقان ئىنسانلىققا رەھبەرلىك قىلىدىغان يېڭى قۇرئاننىڭ ئەۋەتىلىشىنى ساقلىماقچى ئەمەسمىز.

چۈنكى، رەھمان ۋە رەھىم سۈپەتلىك ئاللا، پۈتۈن بۇلاردىن كېيىن ياكى بۇ سەۋەب تۈپەيلىدىن بىزگە ھەقىقەتەن چىن قەلبى بىلەن يېقىنلاشقانلار ھېچ ئازمايدىغان بىر كىتاب، كىشىلىك ھاياتتا تەتبىق قىلغانلار كىرىزگە دۇچ كەلمەيدىغان بىر تەلىمات سىستېمىسى بەرگەندۇر.

ئەتراپىمىزنى قورقۇنۇچ ۋابادەك قاپلىغان جاھىلىيەتنىڭ بۇ قاراڭغۇلۇقتىن چىقىپ، پۈتۈن دۇنياغا نۇر چېچىشىمىز ئۈچۈن ھەممىدىن بۇرۇن دىنىمىز بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمىزنى ھاياتىمىزنىڭ

پۈتۈن ئۆتكەللىرىگە ئاساس بولىدىغان شەكىلدە يېڭىدىن قۇرۇپ ساغلاملاشتۇرۇشۇمىز كېرەك. شۇنىسى ھەقىقەتكى، ئۆزىمىز ئىمان ئېيتماي تۇرۇپ ھېچكىمنىڭ بۇ دىنغا ئىمان ئېيتىشىنى تەلەپ قىلالمايمىز. بۇ ئىمانمۇ بىز ئىنسانلارغا ھەدىيە قىلالايدىغان توغرا ۋە ياخشى ئۈلگە ئارقىلىقلا بولالشى مۇمكىن.

بۈگۈن غەرب دۇنياسى مۇسۇلمانلارنىڭ سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي ساھەلەردە ئارقىدا قېلىشىنى ئىسلامنىڭ - دۇنيا ئۇياقتا تۇرسۇن، ئىسلام ئالەمگىمۇ رەھبەرلىك قىلالايدىغانلىقىنىڭ كەسكىن بىر دەلىلى دەپ قارىماقتا. بۇ ياۋرۇپادا ئۆز كۆزىمىز بىلەن كۆرۈپ، ئۆز قۇلقىمىز بىلەن ئاڭلىغان ھەقىقەتتۇر. مۇسۇلمانلار ئىمان ۋە ئەمەل جەھەتتىن ئىسلام تەلەپ قىلغان ئاساسقا يەتكەن ۋاقتتا، يېغىنچاقلىغاندا، مۇسۇلمانلار ھەقىقىي مۇسۇلمان بولغان ۋاقتتا، خرىستىئان ئالەمىنىڭ ئېتىقادلىرى تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇلدۇ. خرىستىئان ياۋرۇپالىقلار مۇسۇلمانلار تارىختا ئالتۇن سەھىپىلەر ئاچقان، تەڭدىشى ۋە ئوخشىشى كۆرۈلمىگەن زەپەرلەر قۇچقان ۋاقتتا، مۇسۇلمانلارنىڭ مۇۋەپپىقىيەتلىرىنى (ئۇلارنىڭ) دىنىنىڭ توغرىلىقىنى كۆرسىتىدىغان كەسكىن بىر دەلىل ئىكەنلىكىنى، اللە تائالانىڭ زەپەرلىرىنى پەقەت تاللانغان قۇللىرىغا بەرگەنلىكىنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن قوبۇل قىلدۇ.

مېنىڭ بۇ سۆزلىرىم، پەقەت ئىسلامغا دەۋەت قىلىش مەقسىتىدە تېمىغا رەڭ بېرىش ئۈچۈن مۇنداقلا دەپ قويغان سۆزلەر ئەمەس. بەلكى ھەقىقىي تارىخ ئوتتۇرىغا قويغان دەلىل ۋە بەلگىلەرگە تايانغان سۆزلەردۇر. "ئىسلامغا دەۋەت" ناملىق ئەسەرنىڭ ئاپتورى T. W. Arnelt مۇنداق دەيدۇ: "سالاهىدىن ئەيىبىنىڭ ئەخلاق ۋە قەھرىمانلىق بىلەن تولغان ھاياتىنىڭ ئۆز زامانىنىڭ خرىستىئانلىرىغا بۈيۈك تەسىر كۆرسەتكىنى ئېنىقتۇر. ھەتتا خرىستىئان رېتسارلىرىدىن بىرى سالاهىدىن ئەيىبىدىن سۆيۈنۈپ ئۇنىڭ سېپىغا قېتىلىشى بىلەن باشقا پۈتۈن خرىستىئانلارمۇ ئۆز دىنىدىن

چىقىپ مۇسۇلمانلارغا قېتىلدى، ئىسلامنى ئۆزلىرىنىڭ دىنى قىلىپ تاللىدى ۋە يەنە ئېسىلزادە 'Robert of St. Albars' دېگەن ئىبادەتخانىنىڭ لەشكەرلىرىدىن بىر ئىنگىلىز 1185 - يىلى خرىستىئانلىقنى تەرك ئېتىپ مۇسۇلمان بولغان ئىدى. كېيىن بۇ ئېسىلزادە سالامەتتىن ئەيىۋىنىڭ بىر نەۋرىسى بىلەن ئۆيلەندى. بۇندىن 2 يىل كېيىن سالامەتتىن ئەيىۋى پەلەستىن خرىستىئانلار بىلەن جەڭ قىلىپ "ھىتتىن" دېگەن يەردە خرىستىئان لەشكەرلىرىنى بەك ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراتقان ۋاقىتتا ئەسىرلەر ئارىسىدا قۇددۇس شاھى "گاي" مۇبار ئىدى. جەڭ ئاخشىمى بۈيۈك بىر ھادىسە مەيدانغا كەلدى. "گاي" نىڭ ئالتە رېتسارى ئۇنى تەرك ئېتىپ، ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن سالامەتتىن ئەيىۋىنىڭ جەڭچىلىرىگە قېتىلدى.

بۇ، كونا - يېڭى پۈتۈن تارىخ كىتابلىرىنى بېزىگەن سانسىز مىساللاردىن پەقەت بىرىدۇر. ئىسلامنىڭ كۆڭۈللەردە ۋە ھەتتا بىزگە دۈشمەن ۋە رەقىب دەپ بىلگەن غەيرى مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبلىرىدە قالدۇرغان تەڭداشسىز مىساللىرىنىڭ تەسىرىنى كۆز قاماشتۇرىدىغان بۇ رامكىلاردىن تېخىمۇ ياخشى كۆرۈۋالالايمىز. ئەينى ۋاقىتتا، مۇسۇلمانلارنىڭ اللە ئىلتىپات قىلغان غازاتلاردا ۋە ئارقا - ئارقىدىن زەپەر قۇچقان شان - شەرەپلەردە بۈيۈك رول ئوينىغان سەۋەبلىرىنى تېخىمۇ ياخشى بىلەلەيمىز. بۈگۈن بۇدىن، تۈنۈگۈنكى پارلاق دەۋرىگە پەقەت تۈنۈگۈنكى شەرتلەر ئاستىدا ئېرىشەلشى مۇمكىن. مۇئەممىنىڭ قەلب زارىنى ئۇرغۇتۇپ پارتلاش ئالدىدا تۇرغان يانار تاغنى ئەسلىتىدىغان مۇستەھكەم ئىمان بىلەن، بىر مۇسۇلماننىڭ يېگانە تايانچى بولغان مېلىنى ۋە جېنىنى قىلچە ئىككىلەنمەي ئىسلام يولىغا سەرپ قىلالغۇدەك ھالىغا كېلىشى بىلەن، دۇنيانىڭ تەرەققىي قىلىپ سانائەتلىك كۈنلەرگە يېتىشى ئۈچۈن ئىسلام دىنى ئوتتۇرىغا قويغان قانۇن نىزاملارغا ۋە تەڭداشسىز ئۆرپ - ئادەتلەرگە ساھىب چىقىش بىلەن، پۈتۈن ئىنساننى ياخشى ئەمەل ۋە ئىجابىي مېتودلار ئارقىلىق ئىسلامغا چاقىرىش بىلەن، ئىسلام نىزامىنى كۈنلۈك ھاياتتا ئۇيغۇنلاش ۋە ھاياتنىڭ پۈتۈن ساھەلىرىنى ئىسلام نەزىرىيىسىنىڭ تەرك ئەتكىلى بولمايدىغان ئاساسلىرىغا تەتبىقلاش بىلەن ئېرىشىش مۇمكىن.

ئەگەر بىز ئىنسانلارنىڭ رەھبەرلىك ماقامغا قايتا ساھىب بولۇشىنى ئارزۇ قىلساق، ھەممىدىن ئاۋۋال پۈتۈن تەسىرى سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىمىزدە كۆرۈلگىدەك ھەقىقىي بىر ئىمانغا ساھىب بولۇشىمىز كېرەك. ئىسلام شائىرى. دوكتور - مۇھەممەد ئىقبال:

”مۇسۇلمان - دولقۇنلارنىڭ ئالدىدا سۈرۈلۈش ۋە ئىنسانىيەت كارۋىنىنىڭ ئارقىسىدا قۇيرۇق بولۇش ئۈچۈن يارىتىلمىدى، بەلكى جەمئىيەتكە، مەدەنىيەتكە ۋە ئالەمگە يول كۆرسىتىش ئۈچۈن دۇنياغا كەلدى. ئىنسانلارغا يول كۆرسەتكەن، كۈچ بەرگەن ئۇدۇر. چۈنكى ئۇ، چوڭ بىر دەۋاننىڭ ئىگىسى ۋە ھەقىقىي ئىلىمنىڭ ساھىبىدۇر. دۇنيانىڭ ھالى ۋە ھەرىكىتىگە ئۇ مەسئۇلدۇر. باشقىلارغا قىزىقىش ۋە باشقىلارنى دوراش ئۇنىڭغا ياراشمايدۇ. ئۇنىڭ ۋەزىپىسى رەھبەرلىك قىلىش، قوماندانلىق قىلىش، باشلىق بولۇش، توغرا يولغا باشلاش، ياخشىلىققا بۇيرۇش ۋە يامانلىقنى توسۇشتىن ئىبارەت. ئەگەر دەۋر پۈتۈنلەي بۇزۇلۇپ، جەمئىيەت ئىسيان چىقارغۇدەك ھالغا كەلسە ۋە توغرا يولدىن ئېزىپ كەتسە، مۇسۇلماننىڭ ۋەزىپىسى قولدىكى قورالنى تاشلاپ دەۋرگە تەسلىم بولۇش، زامانغا ماسلىشىش ئەمەس، بەلكى بۇ ئەھۋالدا مۇسۇلماننىڭ ۋەزىپىسى اللە نىڭ ھۆكۈمى تەختكە چىققۇچە ھېچ نەۋرەنمەي يامانلىققا قارشى مۇجادىلە ئېلىپ بېرىشتۇر. تەرىپلىگۈسىز دەرىجىدە ئېغىرچىلىق ۋە زورلۇق قارىشىدا تەۋرىنىش، تەقدىرگە تەن بېرىش بولسا، زەئىپ ۋە ناچار تەبىئەتلىك كىشىلەرنىڭ ئىشىدۇر. ھەقىقىي مۇسۇلمان اللە نىڭ ئۈستۈن ئىشى ۋە ئۆزگەرمەس قىسمىدۇر (كۈچ - قۇۋۋىتىدۇر).“

بىر ئاز بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئۆزى ۋە يازغۇچىسى بىلەن ھېچبىر ماختاش ۋە تونۇشتۇرۇش ئېھتىياجى بولمىغان بۇ كىتاب ھەققىدە يەنە نېمىلەر سۆزلىيەلەيمەن؟ شۇنداق ئويلايمەنكى، (مۇقەددىمىنى بىر ئاز ئۇزارتتىم) مەن ئوقۇغان كونا - يېڭى كىتابلار ئارىسىدا مۇھىم مەسىلىلەر ھەققىدە ئېغىز ئاچقان، بىزنى قىسمىدا تولغىتىۋاتقان بوھران ۋە كېسەللىكلەرنىڭ دورىسىنى بىزگە بۇ كىتابچىلىك كۆرسىتىپ بەرگەن باشقا بىر كىتاب ۋە ئىسلام روھىنى ئۆزىگە بۇ ئەسەرنىڭ يازغۇچىسىچىلىك سىڭدۈرگەن، ئىسلام دەۋىتىگە

سەممىيەتلىك بىلەن خىزمەت قىلغان، بار - يوقىنى بۇ يولغا ئاتىغان بىر يازغۇچىنى ئاللا بىلىدۇ، ئەمما مەن ئېسىمگە ئالامىدىم... ئۇنداقتا بىز ياشاۋاتقان بۇ دۇنيادا ياكى ئاخىرەتتە تەلەپ قىلىنغان سەۋىيىگە يېتىش، شان - شەرەپكە ئېرىشىشنى ئارزۇ قىلساق، بۇ كىتابتىن ياكى قىممەتلىك يازغۇچى تەۋسىيە قىلغان مېتودلاردىن پايدىلىنىشىمىز كېرەك، بۇلارغا ئېرىشىش ئۈچۈنمۇ بۈگۈنكى مائارىپ سىستېمىسىنىڭ پروگراممىسى ۋە نىشانىنى تۈپ يىلتىزىدىن ئۆزگەرتىپ، پۈتۈن كۈچىمىزنى يېڭى نەسىللەرنىڭ ئىسلامىي ئاساسلار ئۈستىدە يېتىشىشىگە سەرپ قىلىشىمىز لازىم. ئەينى ۋاقىتتا بۈگۈن قوللىنىۋاتقان مائارىپ (ئوقۇ - ئوقۇتۇش) سىستېمىمىزنىڭ بىردىنبىر غايىسى ئىسلام ئالەمنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ بۇ دۇنيادا لايىق بولغان شەرەپلىك ئورنىغا كەلتۈرۈش بولۇشى كېرەك. بىزنىڭ بۇ ھەقتە ئىشقا يارىغۇدەك يول ۋە مېتودلارنى سىنىغىچە ھەرىكەتلىنىشىمىز كېرەك.

ئەگەر بۇ شەرت - شارائىت تولۇقلىنىپ، ئاللا تائالا ئىسلام مەملىكەتلىرىگە غەرق بولۇپ كەتكەن ئويۇقلىرىدىن سىلكىنىپ ئويغىنىشىنى ۋە پېتىپ قالغان خورلۇق ئازگىلىدىن قۇتۇلۇپ چىقىشىنى نېسىپ قىلسا، بۈگۈننىڭ ياش نەسىللىرى ئەتىنىڭ ئىمانلىق، ۋاپادار، پائالىيەتچان ئادەملىرى بولىدۇ، مەملىكەتلىرىنىڭ رەھبىرى ئورۇنلىرىغا قويۇلغان ۋاقىتتا ئاللا كۆرسەتكەن يولنى بويلاپ ھەرىكەت قىلىدۇ. ئادالەت بىلەن ئىش قىلىدۇ، زۇلۇم، زورلۇققا يول قويمىدايدۇ. پۈتۈن مەسىلىلەرنى ئاللا نىڭ كىتابى ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتى بويىچە بىر تەرەپ قىلىدۇ. بەزىلىرى دىن ۋە مىللەتلىرى ئۈچۈن ناھايىتى ھۇشيارلىق بىلەن ئىش قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ ھالىتى يىرتقۇچ شىرنىڭ ھالىتىگە ئوخشايدۇ. ئۇلارنىڭ ئىسلامنىڭ ۋە ئىسلام ئالەمىنىڭ شەرىپىنى قوغداشتىن باشقا بىر مەقسەتلىرى يوقتۇر. ئوقۇ - ئوقۇتۇش (مائارىپ) تىكى بۇ شەرەپلىك غايىگە يېتىش ئۈچۈن نۇرغۇنلىغان ياخشى مېتودلار بار. بىز قاچان قوللىنىشىنى خالىساق، دەرھال قوللىمىزغا چىقىدۇ. سۆزلىرىمىزنى ئۇستاز نەدەۋىينىڭ سۆزلىرىدىن ئالغان بىر بۆلۈم بىلەن ئاخىرلاشتۇرۇشنى ئويلىدىم:

”قۇرئان كەرىم ۋە ھەرزىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاياتى ئىسلام ئالەمىدە قەھرىمانلىق ۋە ئىمان مەشئەلىنى ياقالايدىغان، جاھىلىيەت دەۋرىدە بۈيۈك بىر ئىنقىلاب قوزغىيالايدىغان؛ پۈتۈنلەي تەسلىم بولغان، خورلۇق ۋە پېقىرلىق بۇلۇتلىرى خۇنۇكلەشتۈرۈۋەتكەن پالەچ ھالەتتىن بىر مىللەتتىن بۈگۈنكى جاھىلىيەتكە مەيدان ئوقۇيدىغان، يىگىتلىك ۋە مەردلىك تۇيغۇلىرى ئۇرغۇپ تاشقان، مودىسى ئۆتكەن، سۇنئىيەت، ساختا نىزاملارنى يەر بىلەن يەكسان قىلىدىغان روھلۇق بىر مىللەتكە ئايلاندۇرايدىغان ئىككى قۇدرەتلىك كۈچتۈر. بۈگۈنكى ئىسلام دۇنياسىنى تۈگەشتۈرۈۋاتقان ئەڭ خەتەرلىك كېسەللىك دۇنيا ھاياتىغا ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ، ھەر نەرسىگە بۇ يەردە ئېرىشىش، ھەر زامان ئوتتۇرىغا چىقىۋاتقان، ئىنسان كۆڭلىنى ئېلىشتۇرىدىغان ۋەقەلەرگە سەل قاراش ۋە ھاياتقا بەك بېرىلىپ كېتىش قاتارلىقلاردۇر.

بۈگۈن ئىسلام ئالەمىنىڭ ھېچبىر ھادىسىگە قارىتا ھەرىكەتلەنمەسلىكى، قىزىقماسلىقى، ھېچبىر ئازغۇنلۇققا ھەيران قالماسلىقى، ھەتتا ھېچبىر يامانلىققىمۇ قارشى چىقماسلىقى، يەپ - ئىچىش ۋە ئۆزىنى چوڭ كۆرسىتىشتىن باشقىنى ئويلىماسلىقى بەكمۇ ئېچىنارلىق ئەھۋالدىر. پەقەت قۇرئان كەرىم ۋە ھەرزىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاياتىنىڭ تەسىرى بىلەن ئەگەر بۇ ئىككى ئاساس قەلبكە يول ئاچالسا، ئىمان بىلەن گۇمان، ئىشەنچ بىلەن شۈبھە، دۇنيا مەنپەئەتى بىلەن ئاخىرەت يۇرتى، بەدەن راھىتى بىلەن قەلب نېمەتلىرى، غەمكىن ھايات بىلەن شېھىتلىك شەرىپىتى ئارىسىدا قورقۇنچلۇق ئىنقىلاب باشلىنىدۇ. بۇ بارلىق پەيغەمبەرلەرنىڭ ئۆز دەۋرلىرىدە باشلاتقان ئىنقىلابقا ئوخشايدۇ. دۇنيا پەقەت مانا بۇ ئىنقىلاب نەتىجىسىدە ئۆز يولىغا چۈشىدۇ، ھۇزۇر تاپىدۇ. مانا بۇ ۋاقىتتا، ئىسلام ئالەمىنىڭ ھەر تەرىپىدە ۋە بارلىق مۇسۇلمان ئائىلىلەردە ”ھەقىقەت ئۇلار پەرۋەردىگارىغا ئىمان ئېيتقان ياشلاردىن بىر قانچىسىدۇر. بىزمۇ ئۇلارغا ھىدايەت بەرگەن ئىدۇق. ئۇلار: بىزنىڭ رەببىمىز ئاسمان ۋە زېمىننىڭ رەببىدۇر، ئەسلا ئۇنىڭدىن باشقىغا ئىبادەت قىلمايمىز؛ بولمىسا مۇھەققەت ئازغۇچىلاردىن

ھېسابلىنىمىز، ئايىتىدە ئېيتىلغاندەك، بېشىدىن ئايغىغچە ساپ ئىمانلىق ياش نەسىللەر يېتىشىپ چىقىدۇ. ئەنە شۇ ۋاقىتتا، جەننەتنىڭ خۇش ھىدى ئەتراپقا يېيىلىدۇ. ساۋادەت ئەسىرى نىڭ مەيىن شامىلى يۈزلىرىنى سىپايدۇ ۋە ھېچ نەرسىسى كونا دۇنياغا ئوخشىمايدىغان يېڭى بىر ئىسلام دۇنياسى مەيدانغا كېلىدۇ.

”مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى بىلەن دۇنيا نېمىلەرنى يوقاتتى“ ناملىق بۇ كىتابنىڭ مۇقەددىمىسىنى يېزىش جەريانىدا ئەسەردىن ئېلىنغان بۇ سەتىرلەردىن، يازغۇچىنىڭ بۇ ئەسەرگە قەلەم تەۋرىتىشىگە قايسى بۈيۈك روھنىڭ تۈرتكە بولغانلىقىنى تېخىمۇ ياخشى چۈشەندىم. اللە يازغۇچىنىڭ بۇ ۋە باشقا بارلىق ئەسەرلىرىنى ئىنسانلارغا پايدىلىق قىلىپ بەرسۇن!... ئىسلامغا قىلغان خىزمەتلىرى ئۈچۈن مۇكاپاتلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى، ئەڭ گۈزەلى بىلەن مۇكاپاتلاندىرسۇن!

پروفېسسور، دوكتور. يۈسۈپ مۇسا

مۇقەددىمە

مۆھتەرەم ئىسلام مۇتەپەككۈرى پروفېسسور. سەيىد قۇتۇبىنىڭ قەلىمىدىن

بۈگۈن مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىگە بۇرۇنقى ئىماننى، ئۆتمۈشى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ۋە كېلەچەكتىكى ئۈمىدلىرىنى تەكرار قايتۇرۇپ كېلەلەيدىغان بىرسىگە بەكمۇ موھتاجدۇر. شۇنداق، ئىسمى بار جىسمى يوق، ماھىيىتىنى بىلىپ ئەمەس، بەلكى ئاتا - بوۋىسىدىن مۇراس سۈپىتىدە ئۆتكۈزۈۋالغان دىنىگە تەۋرەنمەس ئىمان بىلەن باغلىلايدىغان بىر رەھبەرگە بەكمۇ موھتاجدۇر. ئەبۇلھەسەن ئەننەدەۋىينىڭ قولۇمدىكى ”مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى بىلەن دۇنيا نېمىلەرنى يوقاتتى“ ناملىق بۇ ئەسىرى بۇ ساھەدە مەن ئوقۇغان كونا - يېڭى بارلىق ئەسەرلەرنىڭ ئەڭ ياخشىلىرىدىن بىرىدۇر.

ئىسلام بىر ئۈستۈنلۈك ئەقىدىسىدۇر. ئۆزىگە باغلانغانلارنىڭ قەلبىگە كىبىردىن ئۇزاق بۈيۈكلۈك ھېسىياتىنى، مەغرۇرلۇقتىن پاكانغان ئىشەنچ روھىنى ۋە مەنەنلىكتىن تازىلانغان خاتىرجەملىك ئېڭىنى سىڭدۈرۈش ئىسلامنىڭ ئەڭ خاراكتېرلىك ئالاھىدىلىكىدۇر. ئىسلام نىزامى مۇسۇلمانلارغا ئىنسانىيەت مىقياسىدىكى مەسئۇلىيەتنى ئەسلىتىش ئارقىلىق ئۇلارنى دائىم ھۇشيار بولۇشقا چاقىرىدۇ. شۇنداق، يەرشارىنىڭ شەرقىدىن غەربىگىچە بولغان ئارىلىقتىكى بارلىق ئىنساننىڭ دەردىگە دەرمەن بولۇش، قىيىنچىلىقنى ھەل قىلىش مەسئۇلىيىتى... دۇنيا ھاياتىدا يولىدىن ئېزىققان مىللەتلەرگە يول باشلاپ ئۇلارنى ھەقىقىي دىنغا ۋە توغرا يولغا ئېرىشتۈرۈش ۋەزىپىسى... اللە ئەۋەتكەن ھىدايەت ۋە تەۋپىقنىڭ نۇرى بىلەن قاراڭغۇ دىللارنى ئايدىڭلىتىش ۋەزىپىسى... ﴿ئى مۇھەممەد ئۇممىتى﴾ سىلەر ئىنسانلار مەنپەئەتى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان، ياخشىلىققا بۇيرۇپ يامانلىقتىن توسىدىغان اللە غا ئىمان ئېيتىدىغان ئەڭ ياخشى ئۆممەتسىلەر﴾ ﴿شۇنىڭدەك﴾ (يەنى سىلەرنى ئىسلامغا ھىدايەت

قىلغاندەك) كىشىلەرگە (يەنى ئۆتكەنكى ئۈممەتلەرگە) شاھىت بولۇشۇڭلار ئۈچۈن ۋە پەيغەمبەرنىڭ سىلەرگە شاھىت بولۇشى ئۈچۈن، بىز سىلەرنى ياخشى ئۈممەت قىلدۇق. ﴿

مانا قولۇمدىكى بۇ كىتاب ئوقۇرمەنلەرنىڭ قەلبىگە بۇ باھانىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئېرىتىپ تۆكۈمەكتە. روھىغا بۇ ئالاھىدىلىكلەرنى سىڭدۈرمەكتە. شۇنىسى ئېنىقكى، ئەسەر بۇ ساھەدە يالغۇز بىر ۋىجدان ئازابىغا ياكى دىنى بىر مۇتەئەسسىپلىككە تايانغان ئەمەس. ئوتتۇرىغا قويغان ھەقىقەتلەرنى بىۋاسىتە دەپ قارىماقتا. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەسەر بۇ ھەقىقەتلەرنى پىكىر، ھېسسىيات، ئەقىل ۋە ۋىجدان تارازىسىدا ئۆلچەمەكتە. ئەينى ۋاقىتتا، تارىخىي ۋەقەلەرنى ئوچۇق، كۈندىلىك ھادىسىلەر ئارقىلىق ناھايىتى مۇۋاپىق ۋە ئوچۇق بىر شەكىلدە چۈشەندۈرمەكتە. بىر ھۆكۈمنى ئاۋۋال ھەق، ھەقىقەت، مەنتىق ۋە ۋىجدان ئۆلچەملىرىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئاندىن مۇھاكىمە قىلماقتا. بۇلارنىڭ ھەممىسى مەيلى ئۆز سېپىدا ياكى ھۆكۈم كاتېگورىيىسىدە بولسۇن، بىر - بىرىگە تايانماقتا. مۇقەددىمە ۋە نەتىجىلەردە ھېچ مۇتەئەسسىپلىك ياكى مۇبالىغە يوقتۇر. بىتەرەپلىك پرىنسىپىدە چىڭ تۇرۇشنى ئەڭ بۈيۈك شۇئار دەپ بىلگەن. مانا بۇ، بۇ كىتابنىڭ بىرىنچى ئۈستۈنلۈكىدۇر. كىتاب، بىز ياشاۋاتقان دۇنيانىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇنقى مەنزىرىسىنى ناھايىتى تېز، ئەمما ناھايىتى ئوچۇق ۋە قىسقا سىزىقلار بىلەن كۆرسىتىپ بېرىش بىلەن باشلانماقتا. دۇنيانىڭ شەرقتىن غەربكە، شىمالدىن جەنۇبقا، ھېندىستاندىن چىن (جۇڭگو) غىچە، ئىراندىن رۇمغىچە بولغان تۇپراقلىرىنىڭ رامكىسىنى سىزماقتا. سوزۇلۇپ ياتقان دۇنيانىڭ قۇچقىدىن يەر ئالغان جەمئىيەت ۋە خەلق ئاممىسىنىڭ ئىسھامىنى سىزماقتا...

يەھۇدىيلىك، خرىستىئانلىقتەك ساماۋىي دىنلار ھاكىم بولغان جەمئىيەتلەرنىڭ؛ ھىندى دىنى، بۇددىزم، زەردۇشىت (ئاتەشپەرەسلىك) ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش باشقا بۇتپەرەست دىنلار

مەۋجۇت بولغان جەمئىيەتلەرنىڭ ئومۇمىي مەنزىرىسىنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرمەكتە .

يازغۇچىنىڭ بۇ ئەسىرى دۇنيانى ئالقىنىمىزغا سىغىۋەتكەن دەرىجىدە كىچىكلىتىپ بەرگەن تەڭدىشى يوق بىر ئەسەردۇر . يازغۇچى مەسىلىلەرنى ناھايىتى ئەستايىدىل ۋە ئېھتىياتچانلىق بىلەن ، ھەقىقەتلەرنى بولسا ناھايىتى ئوچۇق بىر شەكىلدە ئوتتۇرىغا قويماقتا . بىتەرەپلىك پرىنسىپىنى يادىدىن ھېچ چىقارمىغان ھالدا ۋە مۇتەئەسسىپلىكتىن يىراق ئۆبىيكتىپ بىر مەيداندا تۇرۇپ ھەرىكەت قىلماقتا . بۇنىڭدىن باشقا كونا - يېڭى ، مۇسۇلمان ياكى غەيرى مۇسۇلمان تارىخچى ۋە تەتقىقاتچىلارغىمۇ كىتابتا كۆپلەپ يەر بەرمەكتە . ھالبۇكى ، ئۇلارنىڭ ئىسلام دىنىغا ۋە ئىسلام دىنىنىڭ ئۇ دەۋرلەر ئوينىغان رولىغا قارشى ئىكەنلىكى ھەممىگە ئاياندۇر . نەتىجىدە يازغۇچى ۋەقە - ھادىسەلەرگە ھەر دائىم ئۆبىيكتىپ كۆز بىلەن قارىماقتا .

يازغۇچى ئىچى چۈرگەن ، چۈشكۈنلەشكەن ، قەلبلەردىكى ھاكىمىيەتنى يوقاتقان ، قېتىپ قالغان ، جانسىز ، روھسىز ھالەتتىكى خرىستىئانلىق قاتارلىق ساماۋىي دىنلارنىڭ بولۇشىغا قارىماي دۇنيانىڭ ئۆپۈقلىرىنى قاپقارا جاھىلىيەت بۇلۇتلىرى قاپلىغانلىقىنى ، قەلب ۋە ۋىجداننىڭ قالمىغانلىقىنى ، روھلارنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ، قەدىر - قىممىتىنىڭ ئاياغ ئاستى قىلىنغانلىقىنى ، قۇللۇق ۋە زۇلۇمنىڭ تەكرار مەيدانغا چىققانلىقىنى ، ھەشەمەت ۋە ئەيش - ئىشرەتنىڭ ئەۋج ئالغانلىقىنى ، ئەسكىلىك يۇقىرى پەللىگە چىقىپ ، ئىنسانىيەت ئالەمىنىڭ نانكورلۇق ، ئازغۇنلۇق ۋە قاراڭغۇلۇق پەردىسىنىڭ قاتمۇقات مۇھاسىرىسىگە ئېلىنغانلىقىنى يارقىن تىل بىلەن بايان قىلماقتا .

يازغۇچى پۈتۈن دۇنيانى قاپلىغان جاھىلىيەت قاراڭغۇلۇقىنىڭ يۈرەك ئېچىشتۇرغۇچى بۇ مەنزىرىسىنى كۆرسىتىپ بەرگەندىن كېيىن ، ئىسلامنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ بۇلاردىن قۇتۇلۇش يولىدىكى رولىنى كۆرسىتىشكە تىرىشماقتا . شۇنداق ، ئىنسانىيەت روھىنى ۋەھىم ۋە خۇراپىيلىقتىن ، قۇللۇق ۋە پەسكەشلىكتىن ، بۇزغۇنچىلىق ۋە يامانلىقتىن ، چۈشكۈنلۈك ۋە پەرىشانلىقتىن قۇتۇلۇش يولىدىكى رولىنى ؛

ئىنسانلار جەمئىيىتىنى زۇلۇم ۋە ئازغۇنلىقتىن، پارچىلىشىش ۋە تارقىتىشتىن، سىنىپ ئايرىمچىلىقىدىن، ئۆزىدىن يۇقىرىدىكىلەرنىڭ بېسىمىدىن ۋە پوپالارنىڭ پەسكەشلىكلىرىدىن قۇتۇلۇش يولىدىكى رولىنى؛ ئىپپەت، پاكلىق، ئىتائەت، ئىجابىيلىق (ئاكتىپلىق)، يېڭىلىق، ھۆررىيەت، ساغلام ئىلىم، ئىشەنچ، ئىمان، ئادالەت ۋە شەرەپ، ھاياتىنىڭ تەرەققىي قىلىپ ئىلگىرىلىشى ئۈچۈن مۇقىم بىر ئىش ۋە ھاياتتا ھەركىمنىڭ ھەققىنى بېرىش... ئاساسلار ئۈستىگە قۇرۇلغان يېپىڭى بىر دۇنيانىڭ شەكىللىنىشىدىكى رولىنى كۆرسەتمەكتە. مانا بۇلار قۇرئان رەھبەرلىك ئورنىغا چىققان دەۋرلەردە ۋە ئىسلام ئۆزى ئىدارە قىلغان مەزگىل ۋە دۆلەتلەردە رېئاللىققا ئايلانغان ئىدى. ئىسلام رەھبەرلىك ئورنىنى قولغا ئالمىغۇچە ھەرىكەتكە ئۆتەلمەيدۇ. چۈنكى ئىسلام بىر ئۈستۈنلۈك ئەقىدىسى، رەھبەرلىك نىزامى، دوراش ئەمەس، بەلكى ئىجاد قىلىش يولىدۇر.

لېكىن كېيىنچە، مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى ئۆزلىرى ئېتىقاد قىلىۋاتقان دىننىڭ ئۇلارغا پەرز قىلغان رەھبەرلىك ئورنىدىن يىراقلاپ كېتىشى، ئىسلام بۇيرىغان ئىنسانىيەتنى قوغداش مەجبۇرىيىتىدىن قېچىشى ۋە ھەر ساھەدە دىننىڭ ئاساسلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشى سەۋەبىدىن، ئىسلامنىڭ رەھبەرلىك تىزگىنىنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويغان دەۋر كەلمەكتە. يازغۇچى مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشىدىكى ماددى ۋە مەنىۋى سەۋەبلەرنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرمەكتە. مۇسۇلمانلارنىڭ دىننىڭ ئاساسلىرىدىن يىراقلىشىپ زىممىسىدىكى مەسئۇلىيەتتىن قاچقان ۋاقىتتا قەلبلىرىنىڭ قايسى ھالغا كەلگەنلىكىنى، دۇنيانىڭ يول باشلىغۇچى ئۇ تەڭداشسىز رەھبەرنى يوقىتىپ، جاھىلىيەت قاراڭغۇلۇقىغا شۇڭغۇشى بىلەن نېمىلەرنى يوقاتقانلىقىنى بىر - بىرلەپ چۈشەندۈرمەكتە.

ئىلىمنىڭ كۆز قاماشتۇرغۇچى ئۇپۇقلىرى ئېچىلغان دەۋر ئىنسانىيەتنىڭ بوھران (كىرىز) دىن بوھرانغا سۈرۈلۈشتەك قورقۇنچىلىق چۆكۈش سىزىقنى سىزىپ بەرمەكتە. ئەمما بۇ سىزىقنى يالقۇنلۇق جۈملىلەر ۋە قىزىقارلىق تەدبىرلەر بىلەن ئەمەس، بەلكى تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغان چوڭقۇر چۈشەنچە يولى بىلەن سىزىپ بەرمەكتە،

يازغۇچىنىڭمۇ ئۆقتۈرۈپ ئۆتكىنىدەك، ئەسەردە ئوتتۇرىغا قويۇلغان ھەقىقەتلەر مۇتەئەسسىپلىكتىن ياكى ئەدەبىياتتىكى ھەرخىل ياسالمىلىقتىن خالىيدۇر. رېئاللىق ھېچبىر سىنىپنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمىغان ھالدا ئەسلىدىكىدەك ئەكس ئەتتۈرۈلمەكتە.

كۆز ئالدىمىزدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بۇ ھەقىقەتلەر قارشىسىدا ئوقۇرمەنلەر ئىنسانىيەتنىڭ رەھبەرلىك ئورنىنى ئالماشتۇرۇشقا ۋە ئۇنىڭ ئىنسانلار جەمئىيىتىنى قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا، جاھىلىيەتتىن ئىلىمگە چىقىرىش ئۈچۈن تىپىچەكلەۋاتقان ھىدايەت بۇلىقىغا تاپشۇرۇشقا نەقەدەر موھتاج ئىكەنلىكىنى ھېس قىلالايدۇ. ئەينى ۋاقىتتا، بۇ رەھبەرلىكنىڭ يەر يۈزىدە مەۋجۇتلۇقىنى سۈردۈرۈشنىڭ قىممىتىنى بىلەلەيدۇ. ئۇنى يوقىتىپ قويسا، پەقەت ئۆتمۈشتىكى ۋە بۈگۈنكى، يىراق ۋە يېقىن كەلگۈسىدىكى مۇسۇلمانلارنىڭلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن ئىنسانىيەتنىڭ نېمىلەرنى يوقىتىدىغانلىقىنى ئاڭغىزالايدۇ.

بولۇپمۇ مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىدە قولىدىن تارتقۇزۇپ قويغان شان - شەرىپىنىڭ ئارقىسىدىن پۇشايمان تۇيغۇسى، تەرك ئېتىلگەن قەدىر قىممىتىنىڭ كەينىدىن ساھىب چىقىش ھېسسىياتى ۋە يوقىتىپ قويغان رەھبەرلىك ئورنىنى قايتۇرۇۋېلىش ئارزۇسى ئويغىنىدۇ. بۇ ئارزۇ قەلبلىرىدە ئوكياندەك دولقۇنلىنىپ تاشىدۇ. مۇسۇلمانلارنىڭ رەھبەرلىك قىلالماسلىق ھالغا چۈشۈپ قالغىنىدىن بېرى پۈتۈن ئىنسانىيەتنى قاپلىغان پالاكەتلەرنى يازغۇچىنىڭ ”جاھىلىيەت“ سۆزى بىلەن ئىپادىلىشى جەلپ قىلارلىقتۇر. بۇ، يازغۇچىنىڭ ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن ۋە بۈگۈن رەھبەرلىك ئورنىدىن چېكىنگەندىن كېيىنكى ئىسلام روھىي بىلەن پۈتۈن دۇنيانى قورقۇنۇپ ۋابادەك قاپلىغان ماتېرىيالىزم روھى ئارىسىدىكى ئاساسىي پەرقلەرنى ناھايىتى ياخشى بىلگەنلىكىنىڭ كىچىككىنە بىر ئىشارىتىدۇر. يازغۇچى بۇ سۆزنى دەل جايدا قوللانغان ئىدى. جاھىلىيەت ئەسلىدىلا يازغۇچىنىڭ ئەكس ئەتتۈرگىنىدىن باشقا بىر نەرسە ئەمەس. ئۇ، جاھىلىيەت چەك - چېگراسى ئېنىق ئايرىلغان بىر دەۋر ئەمەس. سۆزنىڭ ئەسلى مەنىسى بىلەن ئېلىپ ئېيتقاندا، بىر روھى خاراكتېر ۋە مۇئەييەن بىر چۈشەنچە سەۋىيەسىدۇر. جاھىلىيەت، خۇددى اللە خالىغاندەك، ئىنسانىيەت ئاياتىنىڭ ۋاز

كېچىلمەس گۈزەللىكلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا شەھۋەتپەرەسلىكىنى ئاساس قىلغان ياسالما گۈزەللىكلەرنى دەسسىتىش ئارقىلىق ئۆزىنى كۆرسىتىدۇ. ئىنسانىيەت ئىلگىرى مەدەنىيەتسىزلىكنىڭ دەردىنى تارتقان بولسا، بۈگۈنكى تەرەققىيات زامانىدىمۇ ئەينى ئازابتا قىيىنالمىقتا.

ئىسلام ئالەمنىڭ ۋەزىپىسى پۈتۈن ئىنسانىيەتنى اللە تائالاغا، پەيغەمبەرگە ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتىشقا چاقىرىشتۇر. ئىنسانىيەتنى قاراڭغۇلۇقتىن يورۇقلۇققا، قۇلغا قۇللۇق قىلىشتىن بىر اللە غا قۇللۇق قىلىشقا، دۇنيانىڭ تارچەمبىرىدىن كەڭ ئۇيۇقلارغا ۋە دىنلارنىڭ زۇلمىدىن ئىسلامنىڭ ئادالەتلىكىگە دەۋەت قىلىشتۇر. بىز ياشاۋاتقان بۇ ئەسىردە، بۇ دەۋرنىڭ قىممىتى پۈتۈن ئېغىرلىقى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقتى ۋە ئۇنى پەرق ئېتىش ئۆتمۈش ئەسىرلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ قولاي ھالغا كەلدى. چۈنكى جاھىلىيەتنىڭ ئىنسانىيەتكە كەلتۈرگەن رەزىللىك ۋە ئەسكىلىكلىرى ھەممىگە ئاشكارىلاندى ۋە دۇنيانىڭ غەزەپ نەپرىتىگە ئۇچرىدى. مانا بۇ دۇنيانىڭ جاھىلىيەت قوماندانلىقىدىن ئىسلام قوماندانلىقىغا ئۆتۈش ۋاقتىدىكى دىققەتنى جەلپ قىلىدىغان مەنىلىك بىر ھەرىكەتتۇر. ئەگەر ئىسلام دۇنياسى ھەرىكەتلىنىپ، بۇ ۋەزىپىنى تولۇق سەمىمىي، جاسارەت، پىداكارلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، ھۆرمەتلىك يازغۇچى نەدەۋىيىنىڭ كىتابىنىڭ ئاخىرقى قىسىملىرىدا بايان قىلىنغاندەك، ئۇنىڭغا «دۇنيانىڭ پارچىلىنىپ يوق بولۇش خەتىرىدىن قۇتۇلدۇرىدىغان يېگانە نىزام» سۈپىتىدە مەھكەم ئېسىلسا، اللە نىڭ ئىزى بىلەن ئاشقىلى بولمايدىغان ھېچ بىر توسالغۇ يوق.

ئاخىرىدا، ئىسلام روھىنىڭ چەك چېگرىسىز ئوكيانلارنى ئەسلىتىدىغان ئۇ كەڭ ئاساسلىرىغىچە ئىچكىرىلەپ چۈشەندۈرۈلۈشى بولسا، بۇ كىتابتا كۆزگە كۆرۈنەرلىك دەرىجىدە مەيدانغا كەلگەن ئەڭ ئوچۇق ئالاھىدىلىكتۇر. شۇڭا بۇ كىتاب پەقەت دىنىي ۋە ئىجتىمائىي ساھەلەردىكى تەتقىقاتلارغا ئۆرنەك بولۇش بىلەنلا قالماي ئەكسىچە ئىسلام نۇقتىسىدىن قارىغاندىمۇ يېزىلىشى لازىم بولغان بىر تارىخقا ئەڭ ياخشى مىسال بولالايدۇ.

ياۋرۇپالىقلار دۇنيا تارىخىنى مەيلى بىلىپ ياكى بىلمەي ئۆزلىرىنىڭ ئاتىئېزىم مەدەنىيىتى، ھەر نەرسىنى ماددا بىلەن ئۆلچەيدىغان پەلسەپەسى، دىنى مۇتەئەسسىپلىك ۋە ئىرقچىلىقنىڭ تەسىرىدە دۇنيا تارىخىنى ”غەرب“ نوقتىئىنەزىرى بىلەن يېزىپ قالدۇرغان ئىدى.

ياۋرۇپالىقلارنىڭ بۇ دۇنيادا ھايات تارىخىنىڭ توغرا يول ئالمايدىغانلىقى، تارىخ ۋە ۋەقەلەرنى ئۇلاردىن باشقىسىنىڭ بايان قىلالمايدىغان بىر مۇنچە ئارتۇقچىلىقلاردىن خەۋەرەسىز، ئۆز كۆڭۈللىرىدە غەربنى ھەردائىم دۇنيانىڭ مەركىزى نۇقتىسى دەپ قارايدىغان ئىرقچىلىقى، ئىنسانىيەت تارىخىغا تەسىر قىلغان باشقا ئامىللىرىنى ھېسابقا ئالماسلىقى ۋە ياكى پايدىلىنىدىغان مەنبەلەرنىڭ ياۋرۇپاغا ئائىت بولمىغانلىقى ئۈچۈن كەستىشىلىرى تۈپەيلىدىن يازغان تارىخلىرى خاتا ۋە ساختىلىق بىلەن تولغاندۇر.

بىز بولساق، ھەر ساھەدىكىگە ئوخشاش، تارىخىمىزنىمۇ ياۋرۇپالىقلاردىن كۆچۈرۈپ ئېلىپ ئۆگىنىشىنى ئۆزىمىزگە ئادەت قىلىۋالدىق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، پۈتۈنلەي ساختا ۋە خاتالىقلىرى بىلەن ئېلىپ ئۆزلەشتۈردۈق. ھېچبىر ئامىل قىممىتى بولمىغان پروگراممىلىرىنى، ئىنسانىيەتكە ئوخشاش مۇئامىلە قىلمايدىغان چالا نەزەرىيىلىرىنى، خاتالىققا تولغان مېتود ۋە پىكىرلىرىنى ۋە ئۇنىڭدىن كېلىپ چىققان ساختا نەتىجىلىرىنى، يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، بىز، ياۋرۇپانى رەقىبىمىز بىر كۈچ شەكلىدە قوبۇل قىلىۋاتىمىز ۋە بۇلارنىڭ ھەممىسىنى كۆزىمىزنى يۇمۇۋېلىپ تۇرۇپ ئېلىۋاتىمىز، شۇنى ئۇنۇتماسلىق كېرەككى، ئەگەشكەن يول خاتا بولسا، ئۇنىڭدىن كېلىپ چىقىدىغان نەتىجىمۇ خاتا بولىدۇ. ئەلۋەتتە! قولۇمدىكى بۇ كىتاب، پۈتۈن ۋەقەلەرنى، ئامىللارنى ۋە ھەر تۈرلۈك باھالارنى كۆزىدىن كەچۈرگەن تارىخ مىسالدۇر. بەلكى ئوقۇرمەنلىرىمۇ ئىسلام روھىغا تەۋرەنمەس كۈچ بىلەن باغلانغان، دۇنيا رەھبەرلىكىنى ئىسلام نىزامىغا چېتىش ئۈچۈن قەلبى يېنىۋاتقان بىر زاتنىڭ رەھبەرلىك ماقامىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى بايان قىلىپ بېرىشىغا روھى ھازىرلىق بىلەن بىللە ئىقتىساد ۋە جىھاد ھازىرلىقنى، يېڭى ئىلمىي خىزمەتلەرنى

ئۈنۈتماسلىقىغا، شۇنداقلا مالىيە ۋە تىجارەت ئەركىنلىكىدىن سۆز ئېچىشىغا كۆڭۈل بۆلمەكتە.

يازغۇچى ئىنسانىيەت ھاياتىنىڭ پۈتۈن ئاساسلىرىنى ماس بىر شەكىلدە تىلغا ئالماقتا. تارىخ سەھىپىلىرىنى ۋاراقلىغاندا ۋە مۇسۇلمانلارغا يول كۆرسىتىپ بەرگەندىمۇ بۇ مېتودنى قوللانماقتا. شۇڭلاشقا بۇ ئەسەر ئۈلگىلىك بىر تارىخ كىتابى سۈپىتىگە ئىگىدۇر. ئەينى ۋاقىتتا، مۇسۇلمانلارنىڭ ياۋرۇپا سىزىپ بەرگەن يولغا تايانماي تۇرۇپ قوللىرىغا ئېلىپ ئوقۇشى كېرەك بولغان يېگانە مەنبەدۇر. چۈنكى، ياۋرۇپالىقلار قوللانغان مېتود بۇ ئەسەردىكى ماسلىق، ئادالەت ۋە تەتقىقات روھىدىن بەكمۇ يىراقتۇر.

بۇ خىل ھېسسىيات بىلەن بۇنداق بىر ئەسەر ھەققىدە سۆز قىلىش ۋە بۇ ھەقىقەتنى تىلغا ئېلىش مېنى بەكمۇ ھاياجانلاندىرماقتا. ئەسەرنى ئەرەب تىلىدا ئوقۇش پۇرسىتىگە ئېرىشكەنلىكىم ئۈچۈن بەكمۇ سۆيۈندۈم. يازغۇچى ئەسەرنى ئەرەب تىلىدا يېزىشنى ئەۋزەل بىلدى ۋە مىسىردا ئىككىنچى قېتىم بېسىلىشىنى قوبۇل قىلدى. ﴿بۇنىڭدا (ھەقىقەتەن ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزىدىغان) قەلبكە ئىگە ئادەم ياكى (ۋەزىنە سەھەتە) ھۇزۇرىي قەلب بىلەن قۇلاق سالىدىغان ئادەم ئۈچۈن ئەلۋەتتە ۋەز - نەسەھەت بار﴾.

دوستۇم نەدەۋىي

دوستۇم نەدەۋىي بىلەن 1951 - يىلىنىڭ بېشىدا "سەيشەنبە دوكلاتلىرى" نىڭ بىرىدە، قاھىرەدىكى "مۇسۇلمان ياشلار جەمئىيىتى" دە تۇنجى قېتىم ئۇچراشتىم. ھېچ كۆرۈلمىگەن ئەدەب ۋە ناھايىتى كەمتەرلىك بىلەن يېقىنلىشىپ: "يوللارنىڭ ئايرىلىش نوقتىسىدا دۇنيا"، ناملىق بىر دوكلات بېرىش ئۈچۈن "سەيشەنبە كەچلىرى" دىن بىرنى تەلەپ قىلدى... ئۆزى بەكمۇ ئورۇق، قارا ساقاللىق بىر ئادەم ئىدى. ئۇچىسىدىكى كىيىملىرى ناھايىتى ئاددى - ساددا، قاراشلىرى مەنلىك ۋە كەسكىن، ئاۋازىنى ئىنچىكە ۋە سىيلىق ئىدى. كېيىنچە چۈشەندىمكى، ھاياتى مۇگىبىر ئازاب ۋە مۇشەققەتتە ئۆتكەن نەدەۋىيىدەك مۆھتەرەم كىشىلەر ئۈچۈن مۇشۇنداق بىر ئاۋاز كېرەك ئىدى. تۇنجى كۆرۈشىشىمىزدىن كېيىن ئارىمىزدا دوستلۇق ۋە قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى قۇرۇلدى. مانا بۇ قۇرلارنى ئۇ ھېسسىيات بىلەن يېزىۋاتمەن.

اللە نىڭ رازىلىقىغا ئېرىشىش ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتقان بۇ مۇسۇلمان ئالىمى ۋە دەۋەتچىسى سەيىد ئەبۇلھەسەن ئەلھىندى ئەننەدەۋىي ھەزرىتى ھەسەن ئىبنى ئەلى نىڭ نەسەبىدىندۇر. دادىسى بۈيۈك ئالىم فەخرۇددىن ئىبنى ئابدۇلئەلىمدۇر. نەسەبى ئابدۇللاھ ئەلئەشئەرى ئىبنى مۇھەممەد زىننەفسىز زەككىيە ئىبنى ئابدۇللاھ ئەلماھس ئىبنى ئەلھەسەن ئەلمۇسەتتا ئىبنى ئەلھەسەن ئەسسەبەت ئىبنى ئەلى ئىبنى ئەبۇتالىبقا تۇتۇشىدۇ. نەدەۋىينىڭ دادىسىنىڭ نۇرغۇنلىغان قولىزما ۋە باسما ئەسەرلىرى بار. ئەڭ مەشھۇرى سەككىز توملۇق "نۇزھەتۇل خەۋاتىر" ناملىق ئەسىرىدۇر. ئۇ ھىجرىيە 1341 - يىلى ۋاپات قىلدى.

نەدەۋىي ھىجرىيە 1332 - يىلى مۇھەررەم ئېيىدا، ھېندىستاننىڭ بارەللى ۋىلايىتىگە قاراشلىق "تەككىيە" يېزىسىدا دۇنياغا كەلدى. بارەللى لوكنوۋغا تەخمىنەن 70 كىلو مېتىر كېلىدۇ. اللە

ئۇنىڭ ئۆمرىنى ئۇزۇن، ئىسلامغا ۋە مۇسۇلمانلارغا قىلغۇچىلىق خىزمىتىنى ئۇتۇقلۇق قىلغاي!

نەدەۋىيىنىڭ ئائىلىسى ئەرەب ئەسلىدۇر. كۈنمىزگىچە ئۆزلىرىنىڭ ئەرەبلىكىنى ساقلاپتۇ ۋە ھازىرمۇ ساقلاپ كەلمەكتە. ئەسەرلەردىن بېرى ھېندىستاندا ياشاپ، ھىندىچە سۆزلەشسىمۇ، ئەسلى ئەجدادلىرى بىلەن بولغان مۇناسىنى داۋاملاشتۇرماقتا. نەدەۋىيىنىڭ ئائىلىسى تەۋھىد ۋە سۈننەتنى قوغداش، بىدئەتلەردىن يىراق تۇرۇش، ئىنسانلارنى ئاللاھ يولىغا چاقىرىش ۋە ئاللاھ يولىدا جىھاد قىلىش بىلەن تونۇلغان ئائىلىدۇر.

تېببىي دوكتور ئابدۇلئەلى ئابدۇلھەي نەدەۋىيىنىڭ ئاكىسى ئىدى. لوكونۇ ئۇنىۋېرسىتېتىنى مەكتەپ بويىچە بىرىنچىلىك بىلەن پۈتتۈردى ۋە دىئوبەند ئىنىستىتوتى ۋە دارۇلئۆلمانى تاماملىغان ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ زامانۋىي ئىلىم بىلەن دىنىي ئىلىمنى بىرلا ۋاقىتتا ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن ئىدى. نەدەۋىيىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدا ئۇنىڭ رولى چوڭ بولدى. دادىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، نەدەۋىيىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشىدا مۇددەت بولدى. نەدەۋىيى بۇندىن 10 يىل بۇرۇن ئۆز ئائىلىسىدىن ئۆيلەنگەن ئىدى. بۇ، ھېندىستانلىق مۇسۇلمانلارنىڭ ئارىسىدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بىر ئادەت بولۇپ قارىشى چىققانلار ئەيىبلەندۇ.

نەدەۋىيىنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىش ھاياتى ئائىلىسىدە ئانىسىنىڭ ياردىمىدە قۇرئان كەرىم يادلاش بىلەن باشلاندى. ئانىسى پەزىلەتلىك، ئۇستۇن قابىلىيەتلىك، تەقۋادار ئايال ئىدى. قۇرئان كەرىمنى يادقا بىلەتتى. ھەرخىل گېزىت ۋە ژورناللاردا ماقالە ۋە ئىجادىي ئەسەرلەر ئېلان قىلغان ئىدى. ئۇنىڭدىن كېيىن نەدەۋىيى ئوردۇچە ۋە پارسچە ئۆگەندى. 12 ياشلىرىدا ئىنگىلىزچە ۋە ئەرەبچە ئۆگىنىشكە باشلىدى. ئەرەبچە دەرسلىرىنى شەيخ خېلىل ئىبنى مۇھەممەد ئەلىيە مەنى بەردى. توپتوغرا ئىككى يىل ئەرەب ئەدەبىياتى ھەققىدە تەتقىقات بىلەن شۇغۇللاندى. نۇرغۇنلىغان كلاسسىك ئەدەبىيات ئەسەرلىرىنى ئوقۇدى. نەدەۋىيىنىڭ ئەرەب ئەدەبىياتىغا بولغان ھەۋىسى ئۇ دەۋردىكى ھىندىستان ئورپ - ئادىتىگە زىت

كېلەتتى. چۈنكى ھېندىستانلىق مۇسۇلمانلار ئەرەب ئەدەبىياتىغا بەك ھەۋەسلىنمەيتتى. نەدەۋىي ”نەھجۇلبەلاغە، دەلائىلۇل ئىجاز، ۋەلھىماسە“ ناملىق ئۈچ ئەدەبىي ئەسەرگە ئالاھىدە قىزىقاتتى. كېيىن لوكونوۋ ئۇنىۋېرسىتېتىغا ئوقۇشقا كىردى. بۇ يەردە ئىنگىلىز تىلى ۋە تەبىئىي پەن ئىلىملىرى ئوقۇتۇلاتتى. نەدەۋىي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ”ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتى“ فاكولتېتىدا ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردى. ئۇ ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ يېشى ئەڭ كىچىك ئوقۇغۇچىسى ئىدى. دەسلەپكى كۈنلەردە گىرامماتىكا دەرسلىرىدىن ئىچى سىقىلدى ۋە بۇ دەرسنى كېيىنگە قالدۇردى. ئوقۇشنى بۈيۈك بىر مۇۋەپپەقىيەت ۋە ئۈستۈنلۈك بىلەن داۋاملاشتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەدەبىيات دەرسىنى نەدەۋىي تۇلۇلماننىڭ ئەرەب ئەدەبىياتى بۆلۈمىنىڭ باشلىقى دوكتور شەيخ تەقىيۇددىن ئەلخېلىل ئەلماراكەشىدە تاماملىدى.

نەدەۋىي تۇلۇلماندا دارۇلئۇلۇمنىڭ ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىدىغان بىر جەمئىيەت ئىدى. كېيىن نەدەۋىي تۇلۇلمانغا كىردى ۋە بۇ يەردە ئىككى يىل ھەدىس ئىلىملىرى ئۆگەندى. ھەدىس بۆلۈمىنىڭ باشلىقى ھەيدەر ھەسەنخاندىن كۆپ پايدىلاندى. دىئوبەندىكى دارۇلئۇلۇمدا بىر قانچە ئاي تۇردى ۋە بۈيۈك ئالىم ۋە مۇجاھىد شەيخ ھۈسەين ئەھمە ئەل مەدەنىيىنىڭ ھەدىس دەرسلىرىگە قېتىلدى.

ئاندىن لاھورغا بېرىپ داڭلىق مۇپەسسىر (تەپسىرشۇناس) شەيخ ئەھمەد ئەلىدىن تەپسىر ئۆگەندى. نەدەۋىي دىپلوم ياكى كۆرسەتكۈچ ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى پەقەت ئەرەب تىلى بىر شەكىلدە ئىلىم - ئىپادىنى ئۆگەنىش ئۈچۈن توختىماي ئوقۇدى.

ئوقۇشنى تاماملاپ دەرھال لوكونوۋغا قايتتى ۋە ئۇ يەردىكى دارۇلئۇلۇمغا ئوقۇتقۇچى بولۇپ تەيىنلەندى. دارۇلئۇلۇمدا 10 يىل تۇردى ۋە ھەرخىل ئىلىملەرنى ئۆگەتتى. بۇ ئارىلىقتا نەدەۋىي تۇلۇلمان تەرىپىدىن چىقىرىلغان ۋە مەسئۇد نەدەۋىي باش يازغۇچىلىق قىلغان ئەرەبچە ”زىيانۇر“ ژورنىلىدا ئەسەر ئېلان قىلىشقا باشلىدى. ئۇندىن باشقا، ئوردۇچە ئىجادىيەت ئەسەرلىرىنى يازدى. ”شەيخ سەيد ئەھمەدنىڭ ھاياتى“ ناملىق ئەسىرىنى نەشىر قىلدۇردى. بۇ ئەسەر جەمئىيەتتە ئالقىشقا ئېرىشتى ۋە ئارقا - ئارقىدىن ئۈچ قېتىم بېسىلدى.

ئاندىن كېيىن، نەدەۋىي دېھلىگە بېرىپ بۈيۈك ئىسلام دەۋەتچىسى شەيخ مۇھەممەد ئىلياس بىلەن كۆرۈشتى. بۇ كۆرۈشۈش نەدەۋىيىنىڭ ھاياتىدا بىر بۇرۇلۇش نوقتىسى بولدى. چۈنكى شەيخ مۇھەممەد ئىلياس بۈيۈك بىر مۇرىشىد (رەھبەر) ئىدى. ئۇ اللە يولىغا دەۋەت قىلىشتا سەمىمىي بولغانلىقى ئۈچۈن خەلقنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن بولسىمۇ. ئەمما بۇندىن بۇرۇن خەلق بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى قويۇق ئەمەس ئىدى.

چۈنكى، تەتقىقات ۋە ئىجادىيەت ئىشلىرىغا بېرىلىپ كەتكەن ئىدى. كېيىنچە ئاستا - ئاستا يېزا - بازار خەلقلىرى بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشقا باشلىدى. ئىسلامىيەتنى ھېندىستاننىڭ شەھەر - يېزىلىرىغا يېيىش ئۈچۈن سەپەرگە چىقىشقا باشلىدى ۋە بۇ سەپەرلەرنىڭ بەزىلىرى بىرەر ئايغىچە سۈرەتتى.

نەدەۋىيىنىڭ نەزىرىدە شەيخ مۇھەممەد ئىلياس چوڭقۇر دىنى ئىلىمگە ۋە كۈچلۈك ئىمانغا ساھىب كىشى ئىدى. دوستۇم نەدەۋىيىنىڭ ئېيتقىنىدەك شەيخ مۇھەممەد ئىلياس بىر تەقۋا سەلەپى نەمۇنىسى بولۇپ، ئىخلاسمەن، جاسارەتلىك كىشى ئىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ھالىغا ئېچىناتتى، ئۇلار ئۈچۈن ئىشلەيتتى، لاۋۇلداپ تۇرغان ۋۇلقاندىك كۈچلۈك روھى بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ دەرتلىرىگە دەرىمان بولۇش ئۈچۈن قەلبى يېنىپ تۇراتتى.

نەدەۋىي روھى تەرىپىيەسىنى ئارىق جېلىل شەيخ ئابدۇلقادىر ئەررەئىيورىدىن ئالدى. ئۇنىڭ مەجلىس سۆھبەتلىرىدىن كۆپ پايدىلاندى.

نەدەۋىي ئوردۇچە بېسىلدىغان نەدەۋەتۈلۈلماننىڭ نەشىر ئورگىنى بولغان "نەدۋە" ئىسىملىك ئىلمىي ژورنالنىڭ باش يازغۇچىلىقىغا تەيىنلەندى. ئالەيگەر ئىسلام ئۈنۈپرسىتېتى ئۇنىڭغا "تەييارلىق" ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ دىنى ئوقۇتۇش پروگراممىسىنى ھازىرلاش ۋەزىپىسىنى تاپشۇردى. بۇ ئارىلىقتا ئۇ "ئىسلامىيەت" ناملىق بىر ئەسەر يازدى. ئۈنۈپرسىتېت بۇ كىتابنى قىزغىنلىق بىلەن قوبۇل قىلىپ يازغۇچىنى مۇكاپاتلاندى.

خەلقئارا ئىسلام ئۇنىۋېرسىتېتىدە سۆزلىگەن لېكسىيىسى بۈيۈك ئالغىشقا ئېرىشتى. كىتاب قىلىپ چىقىرىلدى ۋە بۇ ئەسەر بۈيۈك ئىنكاس قوزغىدى.

ئەينى ۋاقىتتا، نەدەۋىي ھېندىستاندا ئەرەب تىلى ئوقۇتىدىغان مەكتەپلەرنىڭ ئوقۇغۇچىلىرى ئۈچۈن بەزى كىتابلارنى ھازىرلىدى. ”ئەرەب ئەدەبىياتىدىن تاللانمىلار“ ناملىق ئەسىرى بۇلاردىن بىرىدۇر. ھېندىستاندىكى دارۇلئۇلۇم ۋە بەزى ئۇنىۋېرسىتېتلار بۇ ئەسەرنى ئۆزلىرىنىڭ دەرسلىك كىتابى قىلىپ تاللىدى. بۇندىن باشقا ”پەيغەمبەرلەرنىڭ قىسسلىرى“ ناملىق ئۈچ قىسىملىق ئەسىرى ۋە باشقىلىرىمۇ بۇ كىتابلارنىڭ ئارىسىدا ئىدى.

نەدەۋىي ئوردۇ تىلىدا ئايدا ئىككى سان بېسىلىدىغان ”تامىر“ ژورنىلىنى چىقاردى. ھېندىلار ئارىسىدا ئىسلامىيەتنى تەشۋىق قىلىش ئۈچۈن بىر جەمئىيەت قۇردى. ئىسلامنى تەشۋىق قىلىش غايىسىدە قۇرۇلغان بۇ جەمئىيەت ئىسلام دىنى ھەققىدە ئۆيەردە كەڭ قوللىنىلىدىغان ئىنگىلىز تىلىدا كۆپلىگەن تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات ئەسەرلىرى نەشر قىلدى.

نەدەۋىي 1960 - يىلى لوكونوۋدا ”ئىلىم ۋە ئىسلام جەمئىيىتى“ نى قۇردى. بۇ جەمئىيەتنىڭ ئىنگىلىز، ئەرەب، ھىندى ۋە ئوردۇ تىللىرىدا ئېلىپ بارغان كۆپلىگەن تەتقىقات ۋە ئىلمىي خىزمەتلىرىدىن باشقا نەشر قىلىنغان قىممەتلىك ئەسەرلىرىمۇ بار.

مۆھتەرەم دوستۇم نەدەۋىينىڭ ئوقۇشقا، كېچىلىرى سۆھبەت يىغىلىشلىرىغا قېتىلىشقا، كىتابلاردىن سۆز ئېچىشقا كۈچلۈك ۋە چوڭقۇر سۆيگۈسى بار. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ قىممەتلىك ھەدىيە بولسا، ئۇ ياخشى كۆرگەن ۋە پايدىلىنالايدىغان بىر كىتابتۇر. نەدەۋىي كىتابلارنى ئۆيىنى بېزەش ئۈچۈن ئەمەس، ئوقۇش، تەتقىق قىلىش ئۈچۈن ئالىدۇ. نەشر قىلىنغان ئەسەرلىرى بۇنىڭ ئەڭ ئوچۇق دەلىللىرىدۇر. كېچىلىك سۆھبەت يىغىلىشلىرى ۋە قىلغان تەتقىقاتلىرى ئۇنىڭ قابىلىيىتى بىلەن بىرلىشىپ، ئۇنىڭغا ئەرەبچىنى راۋان سۆزلەش كۈچىنى بەردى. ئۇ ئىنساننىڭ زوقىنى كەلتۈرىدىغان گۈزەل ئىپادىلەر

ۋە بەدىئى ماھارەتكە تولغان جۈملىلىرى بىلەن پاساھەت ۋە بالاغەتنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ سۆزلىيەلەيدۇ. لېكىسىيەلىرىگە دائىما تەييارلىق قىلىپ بارىدۇ. كۆپىنچە ۋاقىتلاردا يازىدۇ. سۆزلەشكە باشلىغان ۋاقىتتا ئەڭ گۈزەل، ئەڭ ياخشى ۋە قايىل قىلارلىق شەكىلدە سۆزلەشكە باشلايدۇ.

ئۇسلۇبىدا ھېسسىيات ۋە تەسىر ئۈستۈنلۈكىنى ئىگەللەيدۇ. بۇنىڭدىن بۇرۇن ئېيتىپ ئۆتكىنىدەك ۋە ئۆزىدىنمۇ ئاڭلىغىنىدەك، نەدەۋىي بىر تېمىنى تەتقىق قىلىپ تەييارلانماي تۇرۇپ ئۇ تېما ھەققىدە سۆز قىلمايدۇ. بۇ، ئىلمىي سەرمايىسىنىڭ يېتەرسىزلىكىدىن ئەمەس، بەلكى مەسىلىنى ئۇچۇقچە ئوتتۇرىغا قويۇپ ئىسپاتلاشنى ئويلىغان ئالىمنىڭ ئېھتىياتچانلىقىدىندۇر. نەدەۋىيىنىڭ كۆپىنچە ئەسەرلىرى نەسىرى شەكىلدە بولۇپ، ھازىرغىچە شېئىرى ئەسەر يېزىپ باقمىدى.

ئۇستاز نەدەۋىي پۈتۈپ، سۇ ئۈزۈش، ئوۋ ئوۋلاش، چويلا توپ ۋە ئات بەيگىسى قاتارلىق تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللانغان ئىدى. ئەمما يېقىنقى زامانلاردا بۇلارنى تەرك ئەتتى. چۈنكى ئۇزۇندىن بېرى كېسەلدىن قۇتۇلمايۋاتاتتى. بولۇپمۇ كۆكرەك قىسمىدا بىر راھەتسىزلىك بار ئىدى. اللە ئۇنى بۇ راھەتسىزلىكتىن قۇتۇلدۇردى. پەقەت ئاندا - ساندا كېلىدىغان يۆتەل قالدى، خالاس!

نەدەۋىي ھەر تۈرلۈك رەسىملەرگە قارشى چىقىدۇ. رەسىمنىڭ تارتىلىشىنى خالىمايدۇ. بېر قېتىم بىرلىكتە قاھىرەدىكى چوڭ نەشرىيات ئورگانلىرىدىن بىرىنى زىيارەت قىلغىلى بارغان ئىدۇق. نەشرىياتنىڭ رەسىمچىسى بىر خاتىرە رەسىمنى تارتىۋېلىشنى تەكلىپ قىلدى. نەدەۋىي بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلمىدى. نەقەدەر يالۋۇرغان بولسىمۇ، رازىلىق بىلدۈرمىدى. ھېندىستانلىق مۇسۇلمانلارنىڭ (رەسىم) ھارام دېگەن كۆز قاراشتا ئورتاق ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

يەنە بېر قېتىم نەدەۋىدىن ئۆتمۈشتىكىلەردىن كىمنىڭ تەسىرىگە ئەڭ كۆپ ئۇچرىغانلىقىنى سورىدىم. نەدەۋىي: ”ھەر خىل ئازاب ۋە قىيىن - قىستاققا ئېلىنغان ئەھمەد ھەنبەل، بىدئەتلەرگە قارشى تۇرۇش، شەرىئەت، ھەقىقەت ۋە ئىسلاھات تېمىلىرىدا بەكمۇ

قىممەتلىك ئەسەرلەر يازغان شەيخ ئەھمەد سەرھەندى (ھىجرىيە 1024 - يىلى ۋاپات بولغان) "ھۆججەتۇللاھى ئەلبالىغە" ناملىق ئەسەرنىڭ ئاپتورى، بۈيۈك ئىسلام ئالىمى شەيخ ۋەلىيۇللاھ دەھلۋىي (ھىجرىيە 1176 - يىلى ۋاپات بولغان) ۋە ھىجرىيەنىڭ 13 - ئەسىرىدە ھىندىستاندا تۇنجى شەرىئەت دۆلىتىنىڭ قۇرغۇچىسى شېھىت سەيىد ئەھمەد قاتارلىقلار، دەپ جاۋاب بەردى. بۇ دۆلەت بىر ئاي ھۆكۈم سۈرەلدى. كېيىنچە ئىنگىلىزلەر ھەر خىل سۇيىقەستلەر پىلانلاپ بۇ ئىسلام دۆلىتىنى يوقىتىشنىڭ يوللىرىنى ئىزدىدى ۋە ئاخىرى مۇۋەپپەقىيەت قازاندى.

يەر يۈزىدە ئىسلام ھاكىمىيىتى بايرىقىنىڭ لەپىلدىگىنى، ئىشغالىيەتچى جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ يەر بىلەن يەكسەن بولۇشى، ئىسلامغا قارشى ئۇرۇش ئېلان قىلغان، مۇسۇلمانلارغا زورلۇق - زۇمبۇلۇقنى راۋا كۆرىدىغانلاردىن ئىبارەت قانداق ئىنتىقام ئالغىنىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈش نەدەۋىيىنىڭ ئەڭ چوڭ ئارزۇسىدۇر. پەقەت شۇندىلا ئۇنىڭ كۆڭلى ئارام تېپىپ ھۇزۇرلىنىدۇ ۋە ئۇ ئىسلامىي ئويغىنىشنىڭ تۇنجى ئۇچقۇنىنىڭ پەقەت تۈركىيە ۋە پاكىستاندىن تۇتىشىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ. ئۇندىن باشقا ھىندىستان مۇسۇلمانلىرىغا بولغان ئۈمىدىمۇ بۈيۈكتۇر.

نەدەۋىي 1947 — 1950 - يىللىرى ئارىسىدا ھىجازغا ۋە 1951 - يىلى مىسىرغا باردى. كۆپلىگەن ئىسلام دۆلىتىنى ئايلاندى، كۆردى، ياشىدى، دەرس ۋە دوكلاتلار بەردى، خەلق ئاممىسىغا خىتاب قىلدى. ھەر ئاي ئاياق باسقان يېرىدە ئۇنىڭ ئەجرى - مېھنىتى ۋە كۆز يېشى بار ئىدى.

1957 - يىلى "ئەرەب ئىلىم جەمئىيىتى" گە مۇخبىر بولۇپ تاللاندى. 1956 - يىلى دەمەشىق ئۇنىۋېرسىتېتىدە تەكلىپلىك پروفېسسور سۈپىتىدە دوكلات بېرىش ئۈچۈن سۈرىيەگە دەۋەت قىلىنغان ئىدى.

مىسىردىكى چاغلىرىدا ئۇنىڭدىن مىسىرنىڭ ياخشى تەرەپلىرى ھەققىدىكى تەسىراتىنى سورىغىنىدا: "اللھ غا ئىمان ئېيتىش ۋە

ئېتىقادتا چىڭ تۇرۇش، مۇسۇلمانلارغا، بولۇپمۇ چەتئەللەرگە بولغان ھۆرمەت ۋە مۇھەببەت، كەمتەرلىك، كەڭ قورساقلىق ۋە ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتىنىڭ زىچلىقى؛“ ئاندىن ئۇ ياق تۇرمىغان تەرەپلەرنىڭ نېمىلەر ئىكەنلىكىنى سورىغىنىدا بولسا، بىر ئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن: «يالىڭاچلىق، گېزىت - ژورناللاردا يەر ئالغان يالىڭاچ رەسىملەر، بەزى زىيالىيلارنىڭ دىنىمىز ھارام قىلغان بەزى قائىدە - نىزاملارغا چېقىلىشى، مەسجىد جامائەلەرگە لىق تولىدىغان جامائەتنىڭ تارقىلىپ ئازىيىپ كېتىشى ۋە ياۋرۇپا ئېقىمىغا قارىغۇلارچە ئەگىشىش» دەپ جاۋاب بەردى. پۈتۈن بۇلاردىن باشقا، دوستۇم نەدەۋىي ساختا قىلىقلارنى ھېچ ياق تۇرمايدۇ. يەپ - ئىچىش، كىيىنىشتە بەكمۇ ئاددى - ساددا بولۇپ. خىيال پەرسىلىك ۋە دورامچىلىقنىمۇ ياق تۇرمايدۇ. پۇل - مالغا ھېچ ئېتىبار بەرمەيدۇ. رەببىگە بولغان تەۋەككۈلچىلىكىنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدۇ.

ئۇنىڭ ئۆزى ئويلىغان مەقسەتكە يېتىش يولىدىكى پىداكارلىقى تىللاردا داستاندۇر. باشقىلار مەغلۇبىيەتكە ئۇچراۋاتسىمۇ، ئۇنىڭ ھەر ساھەدە مۇۋەپپىقىيەت قازىنىشىنىڭ بىردىن بىر سىرى بولسا، ئۇنىڭ چەكسىز ئىخلاسىدۇر. سۆزۈمنى ئۇزاتتىم، ئەمما بۇ سۆزلىرىم بىلەن قېرىندىشىم نەدەۋىي ھەققىدە بىر نەرسە سۆزلىيەلمىدىم دەپ ئېيتالمايمەن.

پروفېسسور، دوكتور، ئەھمەد شىرباسى

ئەزھەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى

مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى بىلەن دۇنيا نېمىلەرنى يوقاتتى؟

مۇسۇلمانلارنىڭ ئاۋۋال چېكىنىپ، ئاندىن دۇنيا رەھبەرلىكىدىن يىراقلىشىشى ۋە ئەڭ ئاخىرى ھايات ۋە پائالىيەت ساھەسىدىن چېكىنىپ چىقىشى، تارىختا دائىم كۆرۈلۈپ تۇرىدىغان باشقا قەۋم ۋە مىللەتلەرنىڭ چېكىنىشى، دۆلەت ۋە ھۆكۈمەتلەرنىڭ يىقىلىشى، پادىشاھ ۋە ئىستىلاچىلارنىڭ مەغلۇب بولۇشى، زەپەر قۇچقان غازىلارنىڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراشى، مەدەنىيەتنىڭ ۋەيران بولۇشى ۋە سىياسىي ھاياتنىڭ چۆكۈشى قاتارلىق ۋەقەلەرگە ئوخشاش ئاددىي بىر ھادىسە ئەمەس. ھەر مىللەتنىڭ تارىخى بۇنىڭغا ئوخشاش ھادىسەلەر بىلەن تولغاندۇر. ئىنسانىيەت تارىخىدا بۇنىڭ مىساللىرى بەكمۇ كۆپ. ئەمما تارىختىكى ھەر ھادىسىنىڭ ئوخشاش تېپىلمىسىمۇ، مۇسۇلمانلارنىڭ ھايات... سەھنىسىدىن چېكىلىشى تارىختا كۆرۈلۈپ باقمىغان ئاجايىپ بىر ھادىسىدۇر.

بۇ ھادىسە، ھۆكۈمەت ۋە دۆلەتتىن ئايرىلىپ قالغان قەبىلە ۋە ئائىلىلەر بۇياقتا تۇرسۇن، پەقەت ئەرەبلەرگە ۋەيا ئىسلامنى قوبۇل قىلغان قەۋم ۋە مىللەتلەرگە خاس ئەمەستۇر. چۈنكى بۇ تارىختا بۇنىڭدىنمۇ كەڭ ۋە بۇنىڭدىنمۇ بەتتىرى (يامنى) ئۇچرىمايدىغان تەسىر دائىرىسى كەڭ ئىنسانىي بىر پالاکەتتۇر. ئەگەر دۇنيا بۇ مۇسبەتنىڭ ئۈستىدىكى مۇتەئەسسىپچىلىك پەردىسىنى قايرىپ تاشلاپ، خاراب بولۇش كۈچىنى ھېسابلاپ كۆرۈپ ھەقىقەتنى چۈشەنگەن بولسا ئىدى، بۈگۈنكى كۆز يېزىشى، ئازاب، ئەلەم، ماتەم كۈنى دەپ ئېلان قىلاتتى. مىللەتلەر بىر - بىرىگە تەزىيە بىلدۈرەتتى ۋە دۇنيانى ماتەم ھاۋاسى قاپلىغان بولاتتى. ئەمما بۇ ھادىسە بىر كۈننىڭ ئىشى ئەمەس، بەلكى ئۇزۇن يىللاردىن بېرى تەدرىجى مەيدانغا كەلگەن ئىدى. دۇنيا بۈگۈنگىچە بۇ ھادىسىنى مۇۋاپىق بىر شەكىلدە ئېتىبارغا ئېلىپ توغرا دىئاگنوز قويمىدى. چۈنكى، دۇنيا بۇ

پالاكەت مەيدانغا كەلتۈرگەن زىيان ۋە چىقىمىنى ھېسابلىيالىغۇدەك ئۆلچەمدىن مەھرۇمدۇر.

دۇنيا زەئىپ ۋە ئاجىز مىللەتلەرنىڭ كۆز يېشى ۋە قان - تەر بەدىلىگە ھۇزۇر سۈرگەن، نۇرغۇن كىشىنى قۇل قىلىۋالغان، كۆپلىگەن دۆلەت ۋە قىتئەلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغان ۋە بىر زامان جاھانغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان بىر دۆلەتنىڭ چۆكۈشى بىلەن ھېچبىر نەرسىنى يوقىتىپ قويمىدا. سەلتەنەت ۋە ھۆكۈمرانلىقنىڭ باياشاتلىق ۋە سائادەتنىڭ ئىنسانلارنى بىر - بىرىگە قۇل قىلغان مۇسەبەتلىك ۋە زۇلۇمدا بىر يولدا ماڭغان بىر گۇرۇھتىن باشقا بىر گۇرۇھقا ئۆتۈش ياكى بىر شەخستىن باشقا بىر شەخسكە ئايلىنىش بىلەن ئىنسانىيەت بەختسىز بولۇپ كەتمەيدۇ. ئاساسىنى يوقاتقان، ئېنىرگىيە مەنبەسى ئۈزۈلگەن بىر دۆلەتنىڭ چۆكۈشى، ياشلانغان ۋە كۈندىن كۈنگە زەئىپلىگەن بىر دۆلەتنىڭ چېكىنىشى بىلەن دۇنيا ئەسلا مەيۇسلەنمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە كائىنات قانۇنلىرى بۇنىڭغا مەجبۇرلايدۇ. ئىنسانلارنىڭ ھەر كۈن تۈگەن كۆز يېشى ئۆلۈپ كەتكەن بىر رەھبەردىن ۋە ئايرىلغان بىر ھۆكۈمداردىن تېخىمۇ قىممەتلىكتۇر. ئۆز سائادەت ۋە باياشاتلىقى ئۈچۈن بىر كۈن بولسىمۇ ئەمگەك قىلمىغان، ئۆز تىنچلىق ۋە ھۇزۇرى يولىدا بىر سائەت خىزمەت قىلىشتىن قاچقان بىرىگە ئىنسانىيەت قىلچىلىك ئىچ ئاغرىتمايدۇ. يەر ۋە كۆك ھەر كۈن يۈز بېرىۋاتقان ۋە تارىختا مىڭلارچە قېتىم تەكرارلانغان بۇ خىل ھادىسىلەرگە قارىتا بەكمۇ تاش يۈرەكتۈر، رەھىمسىزدۇر.

﴿ئۇلار (غەرق بولۇپ) نۇرغۇن باغلارنى، بۇلاقلارنى، زىرائەتلەرنى، چىرايلىق جايلارنى قالدۇردى. ئۇلار بەھرىمەن بولۇۋاتقان نېمەتلەرنى قالدۇردى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنى باشقىلارغا (بەنى ئىسرائىلغا) مىراس قىلىپ بەردۇق، ئۇلارغا ئاسمانمۇ، زېمىنمۇ يىغلىمىدى، ئۇلارغا مۆھلەتمۇ بېرىلمىدى﴾ شۇنىسى ھەقىقەتكى، نۇرغۇن ھۆكۈمدار ۋە مىللەتلەر يەر يۈزىنىڭ ئېغىر يۈكى،

ئىنسانىيەتنىڭ باش بالاسى، كىچىك ۋە ئاجىز مىللەتلەرنىڭ ئازاب ئوقۇبىتى ۋە خەلق ئاممىسى ئۈچۈن بىر پىتىنە - پاساد ۋە مىكروب مەنبەسى بولۇپ پۈتكۈل جەمئىيەتنىڭ تومۇر ۋە ئورگانلىرىنى زەھەرلەپ، ساپ - ساغلام ۋۇجۇدلارنىڭ كېسەل يۇقتۇرۇۋېلىشىغا يول ئاچتى. مانا بۇ ئەھۋالدا ئۇنى جىددىي داۋالاپ، كېسەل يۇققان ئەزانى كېسىپ ئېلىپ ساغلام ۋۇجۇتتىن يىراقلاشتۇرۇلۇشى، ئالەملەرنىڭ رەببى بولغان اللە نىڭ رەھمەت ۋە ئىلاھىي سۈپىتىنىڭ ئىپادىسىدۇر. پۈتۈن ئىنسانىيەت ئائىلىسى، ھەتتا دۇنيادىكى بارلىق شەخس بۇنىڭغا شۈكرى قىلىشى ۋە مىننەتدارلىق تۇيغۇلىرىنى ئىپادىلىشى كېرەك.

﴿زۇلۇم قىلغان قەۋمنىڭ يىلتىزى قۇرۇتۇلدى (يەنى ئۇلار پۈتۈنلەي ھالاك قىلىندى) جىمى ھەمدۇسانا (پەيغەمبەرلەرگە ياردەم بېرىپ، كۇففارلارنى ھالاك قىلغانلىقى ئۈچۈن) ئالەملەرنىڭ پەۋەردىگارى اللە غا خاستۇر!﴾

پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋەزىپىسىنى مىراس ئالغان ۋە ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئادەم بەدىنىدىكى ھاياتلىق تومۇرى دەرىجىسىدە مۇھىم بولغان مۇسۇلمانلارنىڭ چېكىنىشى، دۆلەتلەرنىڭ يوقىلىشى، شاماللىرىنىڭ توختاپ قېلىشى؛ زەئىپ، ئىقتىدارسىز، ئادەتتىكى بىر مىللەتنىڭ ياكى بىر ئۇنسۇرنىڭ ۋە ياكى بىر جەمئىيەتنىڭ چېكىلىشىگە ئوخشىمايدۇ. چۈنكى، ئىنسانىيەتنىڭ روھىنى تەشكىل قىلغان ئەلچىلىك دەۋاسىنىڭ چېكىنىشى ۋە دۇنيا نىزامىنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان ئاساسنىڭ يىقىلىشى دېگەنلىكتۇر.

ئارىدىن بىر نەچچە ئەسىر ئۆتكەن بولسىمۇ، مۇسۇلمانلارنىڭ شەرق ۋە غەربتىكى چېكىنىشلىرى ۋە رەھبەرلىك ئورنىدىن چۈشۈرۈلۈشى ھەقىقەتەن ئىنساننى قورقتىدىغان بىر ھادىسىمىدۇر؟

ھەرخىل مىللەتلەر ۋە ئىنسانلار جەمئىيىتى بىلەن تولغان دۇنيا، بۇ ئىدىئال نەسىلنىڭ چېكىنىشى بىلەن ھەقىقەتەن بىر نېمە يوقاتقانمىدۇ؟ ئەگەر يوقاتقان بولسا، پالاکەت ۋە خارابە قايسى دەرىجىدەدۇر؟

ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ خارابە داۋىسى ئۈستىگە بۈيۈك بىر دۆلەت قۇرغان ۋە ھەتتا جاھان ھاكىمىيىتىنى مۇسۇلمانلارنىڭ قولىدىن (تارتىۋالغان) ياۋرۇپا مىللەتلىرىنىڭ رەھبەرلىك ئورنىغا چىقىشى بىلەن دۇنيانىڭ ۋە مىللەتلەرنىڭ ئەھۋالى قانداق بولدى؟ مىللەتلەرنىڭ قوماندانلىقىدا، دۇنيا رەھبەرلىكىدە، دىندا، ئەخلاقتا، سىياسىي ھاياتتا ۋە ئىنسانىيەتنىڭ كېلەچىكىدە بۇ چوڭ ئۆزگىرىشنىڭ تەسىرى نېمە؟

ئەگەر ئىسلام دۇنياسى دۇملاپ كېتىۋاتقان يار لېۋىدىن قايتىپ، غەرق بولغان ئۇيقۇسىدىن ئويغىنىپ، ھايات تىزگىنىنى قولغا ئالغۇدەك بولسا ئەھۋال قانداق بولاتتى؟

ئالدىمىزدىكى بۆلۈملەردە مانا بۇ سۇئاللارغا جاۋاب بېرىشكە تىرىشىمىز.

ئەبۇلھەسەن ئەلى ئەننەدەۋىي

بىرىنچى بۆلۈم

جاھىلىيەت دەۋرى

بىرىنچى قىسىم

ئىنسانىيەت ئۆلۈم گىرداۋىدا

شۈبھىسىز، مىلادىي 6 — 7 - ئەسىر ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ئەڭ قالاق دەۋرلىرىدىن بىرى ئىدى. ئىنسانىيەت ئەسىرلەردىن بىرى كەينىگە چېكىنىپ، يوقۇلۇشقا يۈزلىنىۋاتاتتى. يەر يۈزىدە ئىنسانىيەتنىڭ چېكىنىشى توختاتقۇ بىر كۈچ يوق ئىدى. كۈننىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ چېكىنىش تېخىمۇ تېزلىشىۋاتاتتى ۋە دەھشەتلىك تۈسكە كىرىۋاتاتتى. بۇ ئەسىردە ئىنسانلار ياراتقۇچىسىنى، ئۆزىنى ۋە (قايتىدىغان) جايىنى ئونۇتقان، ياخشى بىلەن يامان، گۈزەللىك بىلەن پەسلىكنى ئايرىش قابىلىيىتىنى يوقاتقان، پەيغەمبەرلەرنىڭ دەۋەتلىرى ئۇزۇندىن بىرى ئۇزۇلگەن، ئۇلارنىڭ توغرا يول كۆرسەتكۈچى مەشئەللىرى ئۆزلىرىدىن كېيىن چىققان ياكى توختىماسىتىن داۋاملاشقان بوران - چاپقۇندا ئۆچكەن ۋە ئۆچمەي يېنىپ تۇرغانلىرى بولسا، ئائىلە ۋە شەھەرلەرنى ئەمەس، بەلكى بەزى قەلبلەرنى يورىتالغۇدەك ھالەتتە قالغان ئىدى. ئەھلى دىنلار ياكى پىستە - پاساتلار ئالدىدا پەقەت ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي دىنىي ئېتىقادىنى ساقلاپ قېلىش ياكى ھۇزۇر ۋە ماددىي تەرەپتىن ئۇچرىغان زەربىلەرنى قورقۇنچاق ۋە ئاجىز كەلگەنلىكتىن جەمئىيەتتىن ئايرىلىپ

ئىستىقامەتگاھلارغا يوشۇرۇنغان ئىدى. ھايات سەھنىسىدە قالغانلار بولسا، ھۆكۈمدارلار ۋە بايلار بىلەن كېلىشىپ ئۇلارنىڭ جىنايەتلىرىگە زوراۋانلىقلىرىغا ۋە خەلقنىڭ مال - مۈلۈكلىرىنى ھەقسىزلىرىچە يېغىۋېلىشىغا ياردەمچى بولغان ئىدى.

دىنلار ۋە مىللەتلەرگە بىر نەزەر

بۇ ئەسىردە چوڭ دىنلار بىر ئۈچۈم ھىلىگەر ۋە نۇپۇزلۇق كىشىلەرنىڭ تىجارەت دەسمايسىغا دىننى بۇرمىلىغۇچى ۋە مۇناپىقلارنىڭ ئويۇنچىغا ئايلىنىپ ئۆز روھىنى ۋە شەكلىنى يوقاتقان ئىدى. ئەگەر بۇ دىنلارنىڭ تۇنجى ئىگىلىرى (دىنلارنى ئېلىپ كەلگۈچىلەر) قايتىدىن تىرىلگەن بولسا، تارقاتقان دىنلىرىنى تونۇيالمىتتى. مەدەنىيەت، رەھبەرلىك ۋە سىياسەت بۆشۈكى بولغان يەرلەرنىڭ باش - باشتا، ھۆكۈمەتسىز ۋە ئىسيانلار ماكانى ھالىغا كەلگەنلىكىنى كۆرەتتى. ھۆكۈمدارلار بولسا، ئۆز خاھىشى ۋە ئارزۇلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇپ، خەلققە زۇلۇم قىلىشتىن قولىنى تارتمايۋاتتى. نە دۇنياغا يورۇقلۇق بېغىشلىغۇچى كۆز قاراشلار، نە مىللەتنى قاراڭغۇلۇقتىن قۇتقۇزىدىغان بىر داۋالار بار ئىدى. مەنئىيەتلىرى (روھى دۇنياسى) نى ۋەيران قىلغان ۋە ھايات مەنبەسىنى يوقاتقان ئىدى. ئىنسانىيەت يا ساماۋىي دىنلارنىڭ ساپ بىر مەنبەسىگە ياكى مۇقىم بىر ئىنسانىي تۈزۈمگە ئىگە ئەمەس ئىدى.

مىلادىي 6 - ئەسىردىكى خرىستىئانلىق

خرىستىئانلىق ھېچبىر زامان بىر مەدەنىيەتكە ئاساس بولغىدەك ياكى بىر دۆلەتكە يورۇقلۇق بېغىشلىغۇچى شەكىلدە ئىنسانىيەتنىڭ ھەر تۈرلۈك مەسىلىلىرىنى ھەل قىلالغۇدەك دەرىجىدىكى ئالەمشۇمۇل دىن ئەمەس ئىدى. پەقەت ھەزرىتى ئىسا تەلىماتلىرىدىن ۋە دىنى

تەۋھىدىتىن بىر قىسىم ئىزنالارنى يەتكۈزەتتى. كېيىن پائۇل كېلىپ خرىستىئانلىقنىڭ چىرىقىنى ئۆچۈردى. خرىستىئانلىقنى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن بۇتپەرەسلىك ۋە ئۆزىدە يوقاتمىغان نادانلىق، خۇراپاتلىق بىلەن بىرلەشتۈردى بىرلەشتۈردى. قالات، ئارقىدا قالغانلار كۇستانتىننى سۇيۇرۇپ تاشلىدى. شۇنداق قىلىپ، خرىستىئانلىق يۇنان ئەپسانىلىرى، رىم بۇتپەرەستلىكى، مىسىر ئەپلاتۇنچىلىقى ۋە رۇھبانلىقى (راھىبچىلىقى) بىلەن يۇغۇرۇلغان بىرلەشمە دىن ھالىغا كەلدى. بۇ جەرياندا ھەزرىتى ئىسائىن تەلىماتى بىر تامچە سۇنىڭ دېڭىزدا غايىب بولغىنىدەك ئېرىپ يوقالدى. نەتىجىدە خرىستىئانلىق مەنئىي ئوزۇق بېرەلمەيدىغان، ھېسسىياتىنى قوزغىتالمايدىغان، ھاياتى مەسىلىلەرنى ھەل قىلالمايدىغان، توغرا يولنى كۆرسىتىپ بېرەلمەيدىغان ۋە ئەقىلنى تەرەققىي قىلدۇرالمىدىغان بىر ئېتىقاد ۋە ئەنئەنگە ئايلىنىپ قالدى. ھەتتا دىننى بۇرمىلىغۇچىلارنىڭ مەقسەتلىك پائالىيەتلىرى ۋە جاھىللارنىڭ ئاغدۇرمىچىلىقى بىلەن ئىلىم ۋە تەپەككۈر ئىنسانلار ئارىسىغا تارتىلغان بىر پەدە ھالىغا كەلدى. كېيىنكى، مەزگىللەردە بۇتپەرەس دىنىغا ئۆزگىرىپ كەتتى. قۇرئان كەرىمنى ئىنگىلىز تىلىغا تەرجىمە قىلغان سالە مىلادىي 6 - ئەسىر خرىستىئانلىقى ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: ”خرىستىئانلار پوپلارغا ۋە خرىستىئان ئېزىزلىرىنىڭ رەسىملىرىگە ئىبادەت قىلىشتا ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتكەن ئىدى. ھەتتا بۇ ئەسىردە ئەڭ يۇقىرى ئورۇننى كاتولىكلار ئالغان ئىدى.“

رىم ئىمپېراتورلۇقىدا مەزھەپ كۈرەشلىرى

كېيىنكى دەۋرلەردە دىنلار ئارىسىدا ۋە دىنلارنىڭ ئۆزىنىڭ ئىچكى مەسىلىلىرى ھەققىدە ھەرخىل پەلسەپىۋىي كۈرەشلەر باش كۆتۈرۈشكە باشلىدى. سەپسەتلەر بىلەن تولغان تۈگمەس سۈركۈلۈشلەر خەلقنىڭ زېھنىنى مەشغۇل قىلىپ، ئەقىل - پاراسىتىنى يوق قىلدى. ھەرىكەت كۈچىنى تۈگەتتى ۋە نۇرغۇن قانلىق ئۇرۇشلارغا،

قەتلىئاملارغا، جاپا - مۇشەققەتلەرگە، بىر - بىرلىرىنىڭ مال - مۈلكىنى تالان - تاراج قىلىشقا ۋە ئۆلۈملەرگە سەۋەب بولدى. مەدرىسەلەر، چىركاۋلار ۋە ئۆيلەر بىر - بىرى بىلەن مۇسابىقىگە چۈشكەن ھەربىي لاگىرلارغا ئايلاندى، شەھەرلەر ئىچكى ئۇرۇشلارغا سۆرەپ كىرىلدى.

بۇ دىنىي ئىختىلاپلارنىڭ ئەڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىكى شام خرىستىئانلىرى ۋە رىم دۆلىتى بىلەن مىسىر خرىستىئانلىرى ياكى تېخىمۇ توغرىسى، مەلەكانىيە بىلەن مۇنۇفىستلەر ئارىسىدا يۈز بەرگەن ئىدى. مەلەكانىيەلەر ھەزرىتى ئىساننىڭ مەۋجۇتلۇقىنىڭ ئىككىلىكىگە ئىشىنىتتى. مۇنۇفىستلەر بولسا، خۇددى چوڭقۇر بىر دېڭىزنىڭ بىپايانلىقىغا چۈشكەن سىركە تامچىسىغا ئوخشاش ھەزرىتى ئىسانى مەۋجۇتلۇق ئىچىدە يوقالغان ئىلاھىي مەۋجۇتلۇق ئىكەنلىكىگە ئىشىنىتتى. بۇ ئىككى تەرەپ ئارىسىدىكى توقۇنۇش 6 -، 7 - ئەسىرلەردە ئۆتكۈزۈلۈشىپ، رىقابەتكە چۈشكەن ئىككى دىن ئارىسىدىكى قانلىق ھەرىكەتكە ئايلاندى. بۇ خۇددى يەھۇدىيلار بىلەن خرىستىئانلار ئارىسىدىكى توقۇنۇش ئىدى. تەرەپلەر بىر - بىرىنى يولسۇزلۇق ۋە ئاساسسىزلىق بىلەن ئەيىبلەيتتى.

دوكتور بۇتلەر (Butler) مۇنداق دەيدۇ: ”بۇ ئىككى ئەسىر يەنى 6 - ۋە 7 - ئەسىر مىسىرلىقلار بىلەن رىملىقلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن توختىماستىن داۋاملىشىپ تۇرغان توقۇنۇش دەۋرى بولۇپ، دىن ۋە ئىرق ئايرىمچىلىقى بۇ كېلىشمە سىلىكنى تېخىمۇ كۈچەيتكەن ئىدى. دىن ئايرىمچىلىقى ئىرق ئايرىمچىلىقىدىن تېخىمۇ ئۈستۈن كەلگەن ئىدى. ئۇ ۋاقىتلار مەلەكانىيە بىلەن مۇنۇفىستلەر ئارىسىدىكى بۇ دۈشمەنلىك بىردىنبىر سەۋەبچى دەپ قارىلاتتى. بىرىنچى گۇرۇھ ئىسمىدىن چىقىپ تۇرغىنىدەك، ئىمپېراتورلۇق، شەھەر ۋە مال - مۈلۈك ئىگىلىرىنىڭ گۇرۇھى بولۇپ، ئەجدادلىرىدىن ئۆزلىرىگە مىراس قالغان مەسىھ مەۋجۇتلۇقىنىڭ ئىككىلىكىگە ئىشىنىتتى. مىسىر خەلقىنى ئاساس قىلغان مۇنۇفىست قىبىتىلار گۇرۇھى بولسا، بۇ خىل ئېتىقادقا قاتتىق قارشى چىقاتتى. قىياسقا ھۇجۇم قىلاتتى. ئىنجىلغا ئېتىقاد قىلغان بىر مىللەت ئۇياقتا تۇرسۇن. بىر ئاز ئەقىل ئىگىسى

بولغان بىر قەۋم ئۈچۈن ئەقلىمىزدىن ئۆتمەيۋاتقان ئەخمىقانە سۈركۈلۈشلەرگە ۋە قانلىق ئۇرۇشلارغا كىرگەن ئىدى.

ئىمپېراتور ھېراكلېيۇس (610 — 641) مىلادى 638 - يىلى پارسىلار ئۈستىدىن غەلبە قىلغاندىن كېيىن، ئۆز ئىمپېراتورلۇقى ئىچىدە بىر - بىرى بىلەن توقۇنۇشقان مەزھەبلىرى بىرلەشتۈرۈپ بىر مەركەزگە باغلاشقا ئۇرۇندى. ھەزرىتى ئىسا مەۋجۇتلۇقنىڭ ئەسلى ماھىيىتى، سۈپەتلىرىنىڭ بىر ياكى ئىككى ئىكەنلىكى توغرىسىدا خەلقنىڭ مۇنازىرىگە كىرىشىنى مەنئىي قىلىپ، ئۇلارنى بىر تەك مەركەز ۋە رەھبەرلىك قىلغۇچى ئاللاھ غا ئېتىقاد قىلىشقا چاقىرغان بىر قانۇن لايىھەسى ھازىرلىدى. مىلادى 641 - يىلىنىڭ باشلىرىدا بۇ پىكىر بىردەك قوبۇل قىلىندى. شۇنداق قىلىپ، مۇنۇشىلى مەزھىبى دۆلەتنىڭ ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق بولغان خرىستىئان چىركاۋلىرىنىڭ رەسمىي مەزھىبىگە ئايلاندى. ھېراكلېيۇس بۇ يېڭى مەزھەبىنى تارقىتىش ۋە مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئۇنىڭغا قارشى بولغان باشقا بارلىق مەزھەبلەرگە قارشى تۈرلۈك ئۇسۇل - چارىلەرنى قوللاندى.

پەقەت قىبىتلار كېلىشىمنى بۇزۇپ ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ، ئۆزلىرىنى بۇ ئويدۇرما ۋە بۇرمىلاشلاردىن قوغدىدى. ھەر تۈرلۈك خەتەرلەرگە قارىماستىن، ئەسلى ئېتىقادى يولىدا ئۆلۈشتىن قەتئىي چېكىنمىدى. ئىمپېراتور ھېراكلېيۇس مەزھەبلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، ئارىدىكى ئىختىلاپلارغا خاتىمە بېرىش ئۈچۈن ئاللاھنىڭ بىرلا ئىرادىسى بارلىقىنى يەنە بىر قېتىم ئېلان قىلىشنى قارار قىلدى. ھېراكلېيۇس بۇ ئىرادىنىڭ يولغا قويسا بولىدىغان - بولمايدىغانلىقى ھەققىدە خەلقنىڭ تالاش - تارتىش قىلىشنى قەتئىي مەنئىي قىلدى. ئۇ يارلىق بۇ بۇيرۇقنى رەسمىي ئارقىلىق شەرق ئۆلكىلىرىگە ئەۋەتتى. لېكىن بۇ مىسىردىكى يىرىك مۇناسىۋەتنى يۇمشىتالمىدى. كېيىن كۇرۇسنىڭ 10 يىللىق ھاكىمىيىتى دەۋرىگە زېمىن بولغان مىسىردا ئىنسان خىيالىغا كەلمەيدىغان ئاچچىق ۋەقەلەر يۈز بەردى.

نۇرغۇنلىغان كىشىلەر چىدىغۇسىز ئازابلاردىن كېيىن بوغۇپ ئۆلتۈرۈلدى. مەھكۇملارنىڭ بەدىنىدىكى ياغلار ئېرىپ يەرگە ئاقچىچە ئوت ئىچىدە قالدۇرۇلدى. كىشىلەر قۇم توشقۇزۇلغان تاغلارغا

سېلىنىپ دېڭىزلارغا تاشلاندى ۋە بۇنىڭغا ئوخشايدىغان زۇلۇملار يۈرگۈزۈلدى.

ئىجتىمائىي چۈشكۈنلۈك ۋە ئىقتىسادىي ۋەيرانچىلىق

بۇ ئەسەردە، مەيلى رىم ئىمپېراتورلۇقىدا بولسۇن، مەيلى شەرقتە بولسۇن، ئىجتىمائىي چۈشكۈنلۈك ئاخىرقى چەككە يەتكەن ئىدى. خەلقكە كەلگەن بالايى - ئاپەتلەر يەتمىگەندەك، باج ۋە مال باھاسىنىڭ توختىماي ئۆرلىشى ئۈست - ئۈستىگە كەلگەن ئىدى. خەلق ھۆكۈمەتتىن قاتتىق نەپەرەتلىنەتتى ۋە دۈشمەنلىك نەزىرىدە قارايتتى. باشقا بارلىق چەت دۆلەتلەر ئۇنىڭدىن ئۆزىنى ئۈستۈن تۇتاتتى. كۈندىن - كۈنگە كۆپەيگەن باج ۋە تۈزۈملەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. بۇ سەۋەبتىن چوڭ قوزغىلاڭلار ۋە ئىسيانلار چىقتى. مىلادىي 532 - يىلى پايىتەختتە چىققان ئىسياندا 30 مىڭ كىشى ھاياتىدىن ئايرىلدى. كىشىلەرنىڭ ئىقتىسادچىل بولۇشى زۆرۈر بولغان پەيتتىمۇ خامان سورىغاندەك بۇزۇپ چېچىش ۋە ئىسراپچىلىق چېكىدىن ئاشقان ئىدى. بىردىنبىر ئارزۇلىرى قانداق قىلىپ بولمىسۇن، مال - دۇنيا تېپىش ۋە ئاخىرىدا ئۆز ھەۋىسى كۆڭۈل خۇشلۇقى ۋە شەھۋانىي ئارمانلىرىنىڭ قاندۇرۇلۇشى ئۈچۈن سەرپ قىلىش ئىدى.

ئېسىل خىسلەتلەرنىڭ ئۆلى تەرۋىنىپ، ئەخلاقى ئاساسلار يوقالغان ئىدى. ھەتتا كىشىلەر ئارزۇ ۋە كۆڭۈل - خاھىشلىرىنى ئەركىن ھالەتتە ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن بويتاقلقنى ئۆيلۈك - ئوچاقلق بولۇشتىن ئەۋزەل كۆرەتتى. سالەننىڭ دېگىنىدەك: "ئادالەت سېتىلىدىغان تاۋارغا ئوخشاش بازارغا سېلىنغان بولۇپ. كىشىلەر ھەدىدىن زىيادە پارىخورلۇق قىلاتتى. ھىيلە - سۈيقەست يامىراپ كەتكەن ئىدى". ئەدۋارد گىپپون مۇنداق دەيدۇ: "رىم ئىمپېراتورلۇقى مىلادىي 6 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا چۈشكۈنلىشىش ۋە چېكىنىشنىڭ ئاخىرقى نوقتىسىغا كەلگەن ئىدى. گويا بىر زامانلاردا پۈتۈن دۇنيا مىللەتلىرى سايبىسىگە سىغىنغان بىر ئۇلۇغ دەرەخنىڭ كېيىن كۈندىن -

كۈنگە سارغىيىپ سولغان قۇرۇق قاقشال بىر شاخقا ئايلانغىنىغا ئوخشاش "دۇنيا تارىخچىلىرى تارىخى" نىڭ تارىخى يازغۇچىلىرى مۇنداق دەيدۇ: چوڭ شەھەرلەرنىڭ بۇرۇنقى ھەشەمتى ۋە ھەيۋىتىنى قولدىن چىقىرىپ قويۇش سەۋەبتىن خاراب بولۇپ يېقىلىشى شۇ دەۋردىكى بىزنىڭ ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ئېغىر سېلىقىلىرىغا، تىجارەتنىڭ ئاجىزلىشىشىغا، دېھقانچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىغا ئەھمىيەت بەرمەسلىكى ۋە مەملىكەتنىڭ تەرەققىيات ئىشلىرىنىڭ توختىتىلىشىغا سەۋەب بولغان قورقۇنچلۇق چېكىنىشنىڭ ئەڭ چوڭ دەلىلدۇر.

رىم ئىمپېراتورلۇقى دەۋردىكى مىسىرنىڭ ئىقتىسادى ۋە دىنى

ئەھۋالى

نىل دەرياسىدىن ئىبارەت ھايات مەنبەسىگە ۋە باي تۇپراققا ئىگە بولغان مىسىر 7 - ئەسىردە رىم ئىمپېراتورلۇقى ۋە خرىستىئانلىق سەۋەبىدىن ئىلىنىڭ بەختسىز بىر ئۆلكىسىگە ئايلاندى. مىسىر بىرىنچىسىدىن يەنى خرىستىئانلىقتىن مېتافىزىك، ئىلاھىيەت پەلسەپىسى ۋە ھەزرىتى ئىسائىنىڭ مەۋجۇتلۇقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك تالاش - تارتىش ۋە ئىختىلاپلاردىن باشقا ۋەقەلەرگە ساھىب بولمىدى. ئاخىرى بۇ زىددىيەتلەر مىلادىي 7 - ئەسىردە پۈتۈنلەي ئەسلى يولدىن چىقىپ خەلقنىڭ تەپەككۈر كۈچىنى تۈگىتىپ، ھەرىكەت ئىقتىدارىنى ئاجىزلاتتى. مىسىر، رىم ئىمپېراتورلۇقىدا ئېغىر دىنىي زۇلۇم ۋە دەھشەتلىك سىياسىي تېرروردىن باشقا نەرسىگە ئىگە بولالمىدى ۋە رىم ئىمپېراتورلۇقى ۋە خرىستىئانلىقنىڭ 10 يىللىق ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا بىر مەزگىللەردە ياۋرۇپانىڭ دىنىي تېرروردىن تارتقان ئىزدىراپنى بېشىدىن ئۆتكۈزدى. مىسىرنىڭ يىللىقلىرىگە ئۇرۇلغان بۇ قارا بوران پۈتۈن ھايات قانۇنلىرىنى ئۈنۈتۈرۈش ئىدى. ھەرخىل روھى ۋە دىنى

تەسىرلەرنى ئۆچۈرۈپ تاشلىغان ئىدى. رىم ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ئىشغالىيىتى ئاستىدا بولغانلىقى ئۈچۈن سىياسىي ئەركىنلىكتىن، خرىستىئانلىقنىڭ دىنىي بېسىمى ئاستىدا بولغانلىقتىن ئەقىل ۋە دىنىي ئەركىنلىكتىن مەھرۇم ئىدى.

دوكتور گۇستاۋەلەبۇن "ئەرەب مەدەنىيىتى" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:

"مىسىر خرىستىئان بولۇشقا مەجبۇرلاندى. شۇنىڭ بىلەن تېگى يوق قالاقلق ھېڭغا ئىتتىرىلدى. بۇ ۋەزىيەتتىن پەقەت ئەرەب ئىستىلاسى ئارقىلىق قۇتۇلدى. ئۇ مەزگىلدە بىر قانچىلىغان دىنىي ئىختىلاپلارغا سەھنە بولغان مىسىر ھەر تۈرلۈك ئىزدىراپ ۋە تولغاق دەستىدىن قان يىغلاۋاتاتتى. بۇ ئايرىمچىلىق تۈپەيلى مىسىرلىقلار ئۆلتۈرۈلۈۋاتاتتى، قەغشىلەرگە ئۇچرىۋاتاتتى. دىنىي ئىختىلاپلار قانسىراتقان، تەدبىرلىك ھۆكۈمدارلار ئەبجىقىنى چىقىرىۋەتكەن مىسىر رىملىقلارغا قارشى ئۆچمەنلىك ساقلاۋاتاتتى ۋە زالىم بىزانس قەيسەرلىرىنىڭ ئالقىنىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن پۇرسەت كۈتۈۋاتاتتى".

دوكتور ئەل فەرد بۇتلەر "ئەرەبلەرنىڭ مىسىرنى فەتھى قىلىشى" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:

"ھەقىقەتەن 7 - ئەسىردە دىنىي مەسىلىلەر مىسىر خەلقىنىڭ چۈشەنچىسىدە سىياسىي ئىشلاردىنمۇ خەتەرلىك ئىدى. گۇرۇھلىنىش باشقۇرۇش ئىشلىرىدىن ياكى گۇرۇھلار ئارىسىدا چىققان ئىختىلاپلاردىن ۋۇجۇتقا كەلمەيتتى، ئەكسىچە پۈتۈن ئوقۇشما سىلىقلار دىنىي ۋە ئېتىقاد مەسىلىلىرىدىن مەيدانغا كېلەتتى. كىشىلەر دىنغا بېشىغا كۈن چۈشكەندە چىقىش يولى تېپىشتا ئۆزلىرىگە يول كۆرسىتىدىغان ۋاپادار ياردەمچى كۆزىدە قارىمايتتى. ئۇلارچە دىن مۇئەييەن شەكىلدە قېلىپلاشقان ئابىستىراكت چۈشەنچىلەردىن ئىبارەت ئىدى.

خەلق يۇقىرى پەللىگە چىقارغان ئىختىلاپ ۋە تالاش - تارتىشلار ئېتىقادىي چۈشەنچىلەر ئارىسىدىكى ئىنچىكە پەرقلەر ۋە خىيالى شەكىللەردىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. مېتافىزىك

پەلسەپىسى ۋە دىننىڭ ئاساسلىرىدىكى پەرقلەرگە ئوخشاش ھېچبىر قىممەتكە ئىگە بولمىغان بىر تۈركۈم چۈشەنچە ۋە ئىدراكى مەسىلىلەر ئۈستىدە ھاياتلىرىنى خەتەرگە ئاتاتتى.

يەنە بىر تەرەپتىن رىملىقلار مىسىرنى ئىنەكنى ساغقاندا سېغىۋاتاتتى. كىرىم مەنبەلىرىنى تالان - تاراج قىلىۋاتاتتى ۋە قانلىرىنى سۈلۈككە ئوخشاش سۈمۈرۈۋاتاتتى. دوكتور ئەلفەرد بۇتلەر:

”رىملىقلار مىسىر خەلقىگە باشتا سېلىق سۈپىتىدە بىر قانچىلىغان ئېغىر باجلارنى سالغان ئىدى... شۇبھىسىزكى، رىملىقلار سالغان باج - سېلىقلار خەلق كۆتۈرەلمىگۈدەك دەرىجىدە ئېغىر ئىدى. ھەمدە تەقسىماتتا ئادىللىق يوق ئىدى“ دەيدۇ.

”دۇنيا تارىخچىلىرى تارىخى“ نىڭ ئاپتورلىرى مۇنداق دەيدۇ:

”مىسىر مەھسۇلاتلىرىنىڭ زور بىر قىسمىنى بىز ئىمپېراتورلۇقى خەزىنىسىگە تاپشۇراتتى. مىسىر دېھقانلار سىنىپى ھەر تۈرلۈك سىياسىي ھوقۇق ۋە ئىمتىيازىدىن مەھرۇم قىلىنغاندىن تاشقىرى رىم ئىمپېراتورلۇقىغا باج ۋە يەر ئىجارىسىگە ئوخشاش ھەر تۈرلۈك چىقىملىرىنى تۆلەشكە مەجبۇر ئىدى. بۇ ئەسەردە مىسىر بايلىقى بارغانسېرى ئازايماقتا ئىدى.

پۈتۈن شەھەر ۋە شۆھرەتلىرىنى ئۇنۇتتۇرغان ھاياتى مەقسەتلىرىنى ۋە غايىلىرىنى يوقاتقان، ئۆزلىرىدىن باشقىلارغا قارىغۇدەك ماغدۇرىنى يوق ھالغا كەلتۈرگەن دىنىي زۇلۇم، سىياسىي ئىستىبادات ۋە ئىقتىسادىي تالان - تاراجلارنىڭ مىسىرغا ئېلىپ كەلگىنى يۇقىرىقىلاردىن ئىبارەت ئىدى.

ھەبەشىستان (ئېفىئوپىيە)

مىسىرنىڭ خوشنىسى ھەبەشىستان موناڧىزىست مەزھىبىدە ئىدى، ھەمدە ئىپتىدائىي جەمئىيەتتىن قالغان بىر قانچىلىغان بۇتلارغا

ئىبادەت قىلاتتى. تەۋھىد ئەقىدىسى خىرىستىئان ئىلىم ۋە ئىستىلاھلىرى مەيدانغا كەلتۈرگەن بۇتپەرەسلىكتىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. دىندا روھ، دۇنيادا ئاشق ۋە ھەرىكەت يوق ئىدى. نىقىيە ھەيئىتى دىنىي مەسىلىلەردە ھەبەشسىتاننىڭ ئەركىن ئەمەسلىكىنى ۋە ئىسكەندىرىيە ھاكىمىيىتىگە قاراشلىق ئىكەنلىكىنى جاكارلىغان ئىدى.

غەربىي شىمالى ياۋرۇپا دۆلەتلىرى

ياۋرۇپانىڭ غەربىي شىمالغا تارقالغان ياۋرۇپا مىللەتلىرىگە كەلسەك، ئۇلار تىپىك جاھالەتنىڭ، ساۋاتسىزلىقنىڭ ۋە قانلىق ئۇرۇشلارنىڭ توم قاراڭغۇلۇقى ئىچىدە ئىدى؛ ئىلىم ۋە مەدەنىيەتنىڭ شەپەق نۇرى بۇ جايلارغا يېتىپ بارمىغان ئىدى. ئەندۇلۇس (ھازىرقى ئىسپانىيە) مۇسۇلمان ئەرەبلىرىمۇ ئىلىم ۋە مەدەنىيەت ساھاسىدىكى ئىلگىرىلەشلىرىنى بۇ يەرلەرگە يەتكۈزۈشكە ئاجىزلىق قىلغان ئىدى. ھادىسلەرگە نىسبەت بەك ئىمكانسىز بولۇپ، مەدەنىيەت كارۋانلىرى كېچىپ ئۆتكەن چوڭ يولدىن بەكمۇ يىراقتا ئىدى. دۇنيا ھەققىدە ھېچقانداق بىلىمگە ئىگە بولمىغاندەك، مەدەنىي دۇنيانىڭمۇ ئۇلار ھەققىدىكى خەۋىرى يوق دېيەرلىك ئىدى. شەرق ۋە غەربتە بېسىپ ئۆتۈلگەن ۋە يېڭى تارىخ بېتىنىڭ ئېچىلىشىغا سەۋەب بولغان ۋەقەلەر ھەققىدە قىلچىلىك خەۋىرى يوق ئىدى. تۇرمۇشتا بالىلىق دەۋردە ياشاۋاتقان خىرىستىئانلىق بىلەن ئەڭ ئاخىرقى نەپەسلىرىنى ئېلىۋاتقان بۇتپەرەسلىك ھاكىملىق ئورنىدا ئىدى. نەتىجە ئېتىبارى بىلەن ئۇلار دىنىي رەھبەرلىك ۋە سىياسىي يېتەكچىلىكتىن مەھرۇم ئىدى.

ھ، ج، ۋىلىز مۇنداق دەيدۇ: ”بۇ دەۋر يەنى 6 — 7 - ئەسىر غەرب ياۋرۇپاسىدا، ئىتتىپاقلىق ۋە ئىنتىزامدىن ئەسەر يوق ئىدى.“

روبېرت بىرىفقاۋلت بولسا مۇنداق دەيدۇ:

”5 - ئەسىردىن 10 - ئەسىرگىچە ياۋرۇپانى قاراڭغۇلۇق قاپلىغان ئىدى. بۇ قاراڭغۇلۇق بارغانسېرى قارا تۈس ئېلىۋاتتى ۋە

ئادەتتىكىدىن ئېغىرلىشىۋاتاتتى. بۇ دەۋرنىڭ مۇرەككەپلىكى ئىلگىرى دەۋرلەرنىڭ ياۋايىلىقى ۋە ئەخمىقانلىقىدىن تېخىمۇ قورقۇنچىلىق ۋە دەھشەتلىك ئىدى. بۇ تۇرقى بىلەن پارلاق نۇرلىرى ئۆچۈپ يوقۇلۇشقا يۈزلەنگەن ئۇلۇغ مەدەنىيەتنىڭ پۇراقلىرىنى ئەسلەتتى. بۇ مەدەنىيەتنى ئۆزىگە ئۆزلەشتۈرگەن چوڭ دۆلەتلەر، ئىتالىيە ۋە فرانسىيەگە ئوخشاش ئۆتمۈشتە يۈكسەك پەللىلەرگە چىققان ئىلغار مىللەتلەر يوقۇلۇشقا، باشسىزلىق (ھۆكۈمەتسىزلىككە) ۋە قورقۇنچىلىق چۈشكۈنلۈككە يۈزلەنگەن ئىدى.

يەھۇدىيلار

بۇ دەۋردە ياۋرۇپا، ئاسىيا ۋە ئافرىقىدا دىنىي پرىنسىپلار جەھەتتە يەر يۈزىدىكى مىللەتلەردىن باي، دىنىي ئۇقۇم ۋە ئاتالغۇلارنى چۈشىنىشتە بەكمۇ ماھىر بولغان بىر مىللەت بار ئىدى. بۇ، يەھۇدىي مىللىتى ئىدى. لېكىن مەدەنىي، سىياسىي ۋە دىنىي ساھەدە باشقىلارغا تەسىر كۆرسەتكۈدەك دەرىجىدە ئەمەس ئىدى. چۈنكى، ئۇلار ئۇزۇن مەزگىل باشقىلارنىڭ باشقۇرۇشى ئاستىدا ياشىغان ئىدى. ھەمدە دائىم زۇلۇم، ئىشكەنچە، ئىستىبادات، بېسىم ۋە ئىزدىراپ ئىچىدە ئىدى. ئۇزۇن مەزگىللىك قۇللۇق ھايات، چىدىغۇسىز زۇلۇم ئاستىدىكى نالە - پەرياد، كۈچلۈك مىللەتچىلىك، مۇتەئەسسىپچىلىك، ئاچكۆزلۈك، مال - دۇنيا تاماسى، مۇئامىلىدىكى جازانخورلۇقى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ئىشلار بىلەن تولۇپ - تاشقان ئۆزىگە خاس تارىخىي ئارقا كۆرۈنۈشى يەھۇدىيلارنى باشقا مىللەتلەردىن ئايرىپ تۇرىدىغان خاراكتېرلىك ئالاھىدىلىكى ئىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى باشقا مىللەتلەردە تېپىلمايدىغان قۇرقۇنچىلىق بىر ئىنسان تىپى ياراتقان ئىدى. شۇنداقلا، يەھۇدىيلار شۇ مەزگىلدە ئەسىرلەر ۋە ئەسىللەر بويىچە ئاجىز ۋاقىتلىرىدىكى شەخسىيەتسىزلىكلىرى، غالىبىيەت زامانىلىرىدىكى ئەدەبىيەتسىزلىكلىرى ۋە رەھىمسىزلىكلىرى ھەر ۋاقىت پىتىنە - پاسادقا سەۋەب بولۇشلىرى ئىنساپسىز قوپاللىقلىرى، ئۆزلىرىنى

بارلىق مىللەتلەردىن ئۈستۈن تۇتۇشلىرى، كىشىلەرنىڭ مال - مۈلكىنى ناھەق - يېۋىلىشلىرى، اللە كۆرسەتكەن يولدىن چىقىشلىرى ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش ئۆزىگە خاس ئەخلاقىي خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن ئۆزىنى تونۇتقان چاكانا بىر مىللەت ئىدى. قۇرئان كەرىم يەھۇدىيلارنىڭ 6 — ۋە 7 — ئەسىر دۇنياسىنىڭ رەھبەرلىك ۋە يېتەكچىلىك ئورنىدىن ئايرىلىپ قېلىشىغا سەۋەب بولغان ئەخلاقىي بۇزۇقچىلىق، روھىي چۈشكۈنلۈك ۋە ئىجتىمائىي بۇزۇقلۇققا ئوخشاش ئىشلىرىنى تەپسىلىي ۋە چوڭقۇر بىر ئىپادە بىلەن كۆز ئالدىمىزدا گەۋدىلەندۈرىدۇ.

يەھۇدىي - خرىستىئان توقۇنۇشى

7 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا يەھۇدىيلارنى خرىستىئانلارغا، خرىستىئانلارنى يەھۇدىيلارغا قارشى قوزغايدىغان ۋەقەلەر يېڭىدىن مەيدانغا كېلىشكە باشلىدى. فوكاس دەۋرىنىڭ (مىلادىي 610 - يىللىرى) ئاخىرقى يىللىرى ئانتاكيادا يەھۇدىيلار خرىستىئانلارغا قارشى قوزغالدى. ئىمپېراتور قوماندانى "ئابنوسوس" نى ئىسيانى باستۇرۇش ئۈچۈن ئانتاكيغا ئەۋەتتى. "ئابنوسوس" ۋەزىپىسىنى مىسلى كۆلۈلمىگەن ۋەھشىيلىك بىلەن تاماملىدى. پۈتۈن خەلقنى قىلچىتىن ئۆتكۈزدى. بەزىسىنى دارغا ئاستى، بەزىسىنى بوغۇپ ئۆلتۈردى، بەزىسىنى چىدىغۇسىز جاپا - مۇشەققەت ئىچىدە قويدى. بەزىسىنى بولسا يىرتقۇچ ھايۋان قەپەسلىرىگە تاشلىدى.

يەھۇدىيلار بىلەن خرىستىئانلار ئارىسىدىكى بۇ ئۇرۇش تۇنجى قېتىملىق ئەمەس ئىدى. مەقرىزىي "ئەلھىكان" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ: "رىم ئىمپېراتورى فاكوس دەۋرىدە ئىران ھۆكۈمدارى خسراۋ، مىسىر ۋە شام تەرەپكە قوشۇن ئەۋەتتى. قوشۇن پەلەستىن ۋە قۇددۇستىكى چىركاۋلار بىلەن سۈرىيە شەھەرلىرىنى ۋەيران قىلىپ، پۈتۈن خرىستىئانلارنى ئۆلتۈردى. كېيىن ھەربىي يۈرۈش پىلانلىرىدا

ئورۇن ئالغان مىسىرغا ھۇجۇم قىلدى. خەلقنىڭ زور بىر قىسمىنى ئۆلتۈرۈپ، قالغانلىرىنى ئەسىر ئالدى. يەھۇدىيلار خرىستىئانلارغا ئۇرۇش ئېچىپ، چىركاۋلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلغان ئىرانلىقلارغا ياردەم قىلدى. ئۇلارنى تەبەرىيە، جەبەلۇلجېلىل، ناسېرىيە يېزىسى ۋە قۇددۇس شەھىرىدە مەرىكىلەر بىلەن كۈتۈۋالدى. خرىستىئانلارنى زور مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىتىپ ئىنسان خىيالىغا كەلمەيدىغان دەرىجىدە زۇلۇم قىلىشقا باشلىدى. قۇددۇستىكى چىركاۋلىرىنى بۇزۇپ، يۇرتلىرىغا ئوت قويۇپ بەردى. ياغاچتىن ياسالغان كرىستلارنى سۇندۇرۇپ پارچىلىدى، قۇددۇس پاتىرىگىنى (چىركاۋدىكى ئالىي روھانىي) ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنى ئەسىر ئالدى.

مەقرىزى ئىرانلىقلارنىڭ مىسىرنى ئىشغال قىلىشىنى بايان قىلغاندىن كېيىن سۆزلىرىنى مۇنداق داۋام قىلدۇ:

”بۇ جەرياندا يەھۇدىيلار سۇر شەھىرىدە قوزغالدى ۋە ئارىلىرىدىن بىر گۇرۇھ يەھۇدىي دىنى خرىستىئانلارنى ئۆزئارا ئۇرۇشتۇرۇپ يوقىتىش ئۈچۈن يۇرتىنىڭ ھەر تەرىپىگە ئەۋەتتى. 20 مىڭ كىشى قاتناشقان يەھۇدىي - خرىستىئان ئۇرۇشىدا يەھۇدىيلار سۇر شەھىرىنىڭ سىرتىدىكى خرىستىئان چىركاۋىنى كۆيدۈرۈپ تاشلىدى. ئەمما بىر مەزگىلدىن كېيىن، خرىستىئانلار زورسىپ كۈچەيدى. شۇنىڭ بىلەن يەھۇدىيلار دەھشەتلىك بىر قىسمەتكە ئۇچرىدى ۋە نۇرغۇنلىرى ئۆلتۈرۈلدى. ھېراكلىيوس شەرقى رىم ھۆكۈمدارى بولغاندىن كېيىن بىر چارە تېپىپ ئىرانلىقلارنى زور تالاپەتكە ئۇچراتتى ۋە خىسراۋنى مەملىكىتىگە قايتىشقا مەجبۇرلىدى. كېيىن ھېراكلىيوس ئىرانلىقلار ۋەيران قىلغان يەرلەرنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، مىسىر ۋە شامنى زىيارەت قىلىش ئۈچۈن ئىستانبۇلدىن يولغا چىقتى. تەبەرىيە ۋە باشقا رايونلاردىكى يەھۇدىيلار ھېراكلىيوسنى قارشى ئېلىپ قىممەتلىك سوۋغاتلىرىنى تەقدىم قىلدى ۋە ئۆزلىرىگە زىيانكەشلىك قىلماسلىققا دائىرى بىر كاپالەت بېرىشىنى ۋە بۇ توغرىدا قەسەم قىلىشىنى تەلەپ قىلدى. ھېراكلىيوس تەلەپلىرىنى قوبۇل قىلىپ ئۇلارغا كاپالەت بەردى ۋە سۆزىدە تۇرىدىغانلىقى ھەققىدە قەسەم ئىچتى. ھېراكلىيوس قۇددۇسقا كىرگىنىدە خرىستىئانلار ئىنجىل،

كېرىست بەلگىلەر، ھەر تۈرلۈك ئەتىراپ ۋە يۇنان شاملىرى بىلەن قارشى ئالدى. شەھەر چىركاۋ ۋە كاتەدرال (باش چىركاۋ) لارنى خاراب ھالىتىدە كۆرگەن ھېراكلېيۇس كۆز ئالدىدىكى مەنزىرىنىڭ دەھشىتىدىن يىغلاپ تاشلىدى ۋە قاتتىق قايغۇردى. خرىستىئانلار يەھۇدىيلارنىڭ ئىرانلىقلار بىلەن بىرلىشىپ خرىستىئانلارغا قارشى رەھىمسىزلەرچە ھۇجۇمغا ئۆتكەنلىكىنى، چىركاۋلارغا ئوت قويۇپ خارابلىققا ئايلاندۇرغانلىقىنى ھېراكلېيۇسقا بايان قىلدى. خرىستىئانلار ھېراكلېيۇسنى ئىنتىقاملىرىنى ئېلىشى ئۈچۈن كۈشكۈرتتى ۋە بۇنى نورمال بىر ئىش سۈپىتىدە كۆرسەتتى. ئەمما ھېراكلېيۇس يەھۇدىيلارغا كاپالەت بەرگەنلىكىنى ھەمدە ۋەدىسىدە تۇردىغانلىقى ھەققىدە قەسەم بەرگەنلىكىنى ئېيتىپ، ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن ئۆچ ئېلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىشنىڭ ئىمكانسىزلىقىنى ئېيتتى. خرىستىئان راھىب، پاترىك (چىركاۋدىكى ئالىي روۋھانىي) ۋە پوپلار يەھۇدىيلارغا ھۇجۇم قىلىپ، ئۇلارنى قىلچىتىن ئۆتكۈزۈشنىڭ ناھايىتى نورمال بىر ئىش ئىكەنلىكىنى، چۈنكى يەھۇدىيلارنىڭ ھىلىگەرلىك بىلەن كاپالەتنى خرىستىئانلارغا قارشى قىلغان ۋەھشىيلىكى بىلىنىشتىن بۇرۇن ئالغانلىقىنى ئېيتىپ، بۇ كاپالەتنىڭ قوبۇل قىلىشقا ئەرزىمەيدىغانلىقىنى بايان قىلدى. ھەمدە ئۆزلىرىنىڭ ۋە پۈتۈن خرىستىئانلارنىڭ قەسەمنىڭ كەففارەتى ئۈچۈن ھەر جۈمە كۈنى روزا تۇتىدىغانلىقىنى ۋە بۇنى ئەسىرلەر بويى داۋام قىلدۇرىدىغانلىقىنى بايان قىلدى. ھېراكلېيۇس خرىستىئانلارنىڭ تەلەپلىرىنى قوبۇل قىلىپ، يەھۇدىيلارغا قارشى دەھشەتلىك قەتلىئاملىرىغا كىرىشتى. پۈتۈن يەھۇدىيلارنى قىلچىتىن ئۆتكۈزدى. شام ۋە مىسىرغا ئوخشاش رىم ئىمپېراتورلۇقى زېمىنلىرىدا قېچىپ ۋە يوشۇرۇنغانلاردىن باشقا ھېچقانداق يەھۇدىي قالمىدى.

بۇ بايانلار ھەر ئىككى تەرەپنىڭ يەنى خرىستىئان ۋە يەھۇدىيلارنىڭ ئىنسان قېنىغا نەقەدەر تەشنىنا بولغانلىقىنى، دۈشمەنلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىش ئۈچۈن قانداق چارە قوللانغانلىقىنى، ئۆز ۋەدىلىرىگە خىلاپ مۇئامىلىدە بولغانلىقىنى ئوچۇق كۆرسىتىپ تۇرۇپتۇ. ھېچقانداق بىر قەۋم ياكى مىللەتنىڭ بۇ

قەدەر ناچار ئەخلاقى ۋە ئىنسان ھاياتىغا كۆرسەتكەن ھۆرمەتسىزلىكى بىلەن ئادالەت ۋە تىنچلىق بايرىقىنى لەپىلدەتتىپ ئىنسانىيەتنى نۇر سايىسى ۋە ھاكىمىيىتى ئاستىدا خۇشال بىر ھاياتقا ئىگە قىلىشى مۇمكىن ئەمەس .

ئىران ۋە ئىراندىكى بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلەر

مەدەنىي دۇنيانى رىملىقلار بىلەن بۆلۈشۈپ ئىدارە قىلغان ئىرانلىقلارغا كەلسەك، ئىران دۇنياغا تونۇلغان ئاناخىست (ھۆكۈمەتسىز) ئىدىيىسىدىكى كىشىلەرنىڭ پائالىيەت مەيدانى ئىدى . ئەخلاقى ئاساسلىرى، ئۇزۇن مەزگىلدىن بېرى ھەر تۈرلۈك جىسمانىي زەئىپلىشىش ۋە روھىي بۇزۇقلۇق ھەمدە پەرىشانلىق تەسىرى ئاستىدا ئېرىپ يوقالغان ئىدى . نورمال بىر ئەخلاق قۇرۇلمىسىغا ئىگە بولغان دۆلەتلەر ئۆزلىرى بىلەن توي قىلىش مەنئىي قىلىنغان كىشىلەر بىلەن توي قىلىشنىڭ رەزىللىك ئىكەنلىكىنى شەكسىز قوبۇل قىلغان ۋاقىتلاردا، ئىراندا بۇ مەسىلە تېخى تالاش - تارتىش ۋە ئىختىلاپ تېمىسى ئىدى .

ھەتتا مىلادىي 5 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا دۆلەت رەئىسلىكىگە ئوخشاش ئەڭ مۇھىم بىر ۋەزىپىنى ئۆتەۋاتقان ئىككىنچى يازدىگىر ئۆز قىزى بىلەن ئۆيلەنگەن ئىدى ۋە كېيىن ئۇنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكەن ئىدى . يەنە مىلادىي 6 - ئەسىردە رەھبەرلىك ئورنىدا بولغان بەھرام جۇۋابىن ئۆز سىڭلىسى بىلەن ئۆيلەنگەن .

دانيە كوبىنھاگىن ئۇنىۋېرسىتېتى شەرق تىللىرى پروفېسسورى ۋە ئىران تارىخى مۇتەخەسسسى ئارتھەر كرېستىنسىن "ساسانىلار دەۋرىدىكى ئىران" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:

"جاتھىياس ساسانى دەۋرىنىڭ باشقا زامانداش تارىخچىلىرى ئىرانلىقلارنىڭ ئۆزلىرى بىلەن توي قىلىش مەنئىي قىلىنغان تۇغقانلىرى بىلەن ئۆيلىنىشكە ئوخشاش ئايەتلىرىنى ئىسپاتلاۋاتىدۇ . ساسانى

دەۋرى تارىخىدا بۇ خىل توي قىلىش ئادەتلىرىنى ئۇچرىتىش مۇمكىن. شۇنداق، بەھرام خرىستىئان بولۇشتىن ئىلگىرى، چەشتەپس ئۆزلىرىگە ھارام بولغان تۇغقانلىرى بىلەن ئۆيلەنگەن ئىدى.

ئىرانلىقلارغا نىسبەتەن بۇ خىل نىكاھ گۇناھ ھېسابلانمايتتى. ئەكسىچە، اللەغا يېقىنلىشىشقا ۋەسىلە بولىدىغان خەيرلىك بىر ئىش سۈپىتىدە ئۇلۇغلايتتى. جۇڭگولۇق سەيياھ شۈەنزىڭ: ”ئىرانلىقلار ئۆز مەيلىچە ھەرقانداق كىشى بىلەن ئۆيلىنىدۇ“ دېگىنىدە، بۇ نىكاھنى كۆزدە تۇتقان ئىدى.

مىلادى 3 - ئەسىردە مانى ئوتتۇرىغا چىقىپ ئىراننى پۈتۈنلەي قاپلىغان شەھۋەتپەرەسلىككە قارشى خىيالى بىر زۇلمەت ۋە نۇر كۈرىشىگە يول ئاچقان غەيرى تەبىئىي ۋە قورقۇنۇچ بىر تەلىماتنى ئوتتۇرىغا قويدى. يەر يۈزىدىكى يامانلىق ۋە بۇزۇقچىلىقنى يىلتىزىدىن تۈگىتىش ئۈچۈن بويتاقلىق ھاياتنى تەشەببۇس قىلدى. يورۇقلۇقنىڭ قاراڭغۇلۇق بىلەن بىرلىشىشىنى قەتئىي ئالدىنى ئېلىش زۆرۈر بولغان بىر پالاکەت سۈپىتىدە ئوتتۇرىغا قويدى. مانى بۇ دۇنيانىڭ يىلتىزىنى كۆيدۈرۈش ئارزۇسىدا ئىدى. بەھرام مىلادى 276 - يىلى ”مۇرادىغا يېتىشتىن ئىلگىرى يوقىتىش كېرەك“ دەپ مانىنى ئۆلتۈردى. نېمىشقىكى، ئۆلۈمى بىلەن ئۇ، كۆز قاراشلىرى يوقالماي، ھەتتا ئىسلام پەتىھلىرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىغا قەدەر مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئىدى. يوقلۇق ۋە نەسلىنى قۇتقۇزۇش مەقسىتىدە يورۇقلۇقنىڭ قاراڭغۇلۇقتىن ئۈستۈنلىكىنى ساقلاش ئۈچۈن نىكاھنى مەنئى قىلغان ئىدى.

كېيىنكى مەزگىللەردە ئىرانلىقلارنىڭ ئىچكى دۇنياسىدا مانىنىڭ زىيانلىق كۆز - قاراشلىرىغا قارشىلىق تۇيغۇلىرى پەيدا بولۇپ، مىلادى 487 - يىلى تۇغۇلغان مازدەكنىڭ پىكىرلىرىنى قوبۇل قىلىشقا باشلىدى. مازدەك ئىنسانلارنىڭ تۇغۇلغاندىلا باراۋەر ئىكەنلىكىنى، ئارىلىرىدا ھېچقانداق پەرق يوقلىقىنى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنسانلارنىڭ ئۆز ئارا كېيىر كۆرسەتمەي، باراۋەر ياشىشى كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مازدەكنىڭ قارىشىچە ئىنسانلارنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھېسسىي ئىپادىلىرىنىڭ قوغدىلىشى ۋە بىخەتەرلىكى مەسىلىلىرىدە مال - مۈلۈك ۋە ئاياللارنىڭ تامامەن ئورتاق ۋە باراۋەر بولۇشى كېرەك ئىدى.

شەھرىستانى مۇنداق دەيدۇ: ”مازدەك، ئىنسانلارنىڭ خۇددى سۇ، ئوت ۋە يايلاقلارغا شېرىك بولغىنىغا ئوخشاش ئاياللار ۋە مال - مۈلكلەرنى ھالال قىلىپ ئىنسانلارنى بۇ مەسىلىدە ئورتاق قىلدى. بۇ كۆزقاراشلار، چۈشەنچىلەر ياشلارنىڭ، بايلارنىڭ، ھەۋەس ۋە ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلگەنلەرنىڭ ۋە قەلبلىرى ئېغىشقا باشلىغان كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە زور ئالقىشقا ھەمدە ئوردىنىڭ قوللىشىغا ئىگە بولدى. ئىران ھۆكۈمدارى كۇبات بۇ چۈشەنچىلەرنىڭ تارقىلىشىغا ۋە قوللىغۇچىلىرىنى كۆپەيتىشكە ياردەم قىلدى. نەتىجىدە، ئىران مازدەكزىمنىڭ تەسىرى ئاستىدا ئەخلاق كىرىزىسى گىردابىغا ۋە غالجىرلاشقان شەھۋەت پاتقىقىغا پاتتى.“ تەبەرى مۇنداق دەيدۇ. ”بەزى بىلىمسىز كىشىلەر بۇ ۋەزىيەتنى پۇرسەت ۋە غەنىمەت بىلىپ مازدەك ۋە دوستلىرىغا ياردەم قىلدى، ئۇلار بىلەن مۇرىنى - مۆرىگە تىرىپ خىزمەت قىلدى. بۇ سەۋەبتىن خەلق نۇرغۇنلىغان پالاكەتلەرگە گىرىپتار بولدى ۋە تۇيۇق يوللارغا كىرىپ كەتتى. ۋەزىيەت شۇ ھالەتكە يەتتىكى، مازدەكنىڭ قوللىغۇچىلىرى باشقىلارنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ئۆيدىكىلىرىگە باسقۇنچىلىق قىلىپ، ماللىرىنى بۇلاپ - تالسىمۇ، كىشىلەر قارشىلىق كۆرسىتەلمەيتتى. مازدەكنىڭ ئادەملىرى ئىران ھۆكۈمدارى كۇباتنىڭ بۇ ئىشلارنى ياقىتۇرغانلىقىنى، بۇنىڭغا قارشى چىققانلارنىڭ يوق قىلىندىغانلىقىنى ئۇقتۇردى. قىسقا بىر مۇددەت ئىچىدە دادا بالىسىنى، بالا دادىسىنى تونۇيالمايدىغان ھالەتكە كەلدى. بالىلار ئۆزىگە تەئەللۇق نەرسىلەرنىڭ ھېچقايسىسىغا ئېرىشەلمىدى.“

تەبەرى يەنە مۇنداق دەيدۇ: ”كۇبات مازدەكنىڭ چۈشەنچىلىرىنى قوبۇل قىلىشتىن ئىلگىرى ئىراننىڭ خەلق تەرىپىدىن قوللىشىغا ئېرىشكەن ھۆكۈمدارلىرىدىن بىرى ئىدى. لېكىن مازدەكنىڭ ئىدىيىسىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنكى ئىدارى ئىشلىرى نەتىجىسىدە چوڭ شەھەرلەر پۈتۈنلەي ۋەيران بولدى.“

خىسراۋلارنىڭ مۇقەددەسلەشتۈرۈلۈشى

ئىران ھۆكۈمدارلىرى خىسراۋلارنىڭ تومۇرىدا ئىلاھىي قاننىڭ ئاقىدىغانلىقىنى جاكارلاشتى. خەلق ئۇلارغا ئىلاھىي كۆزدە قارايتتى. ۋۇجۇددا ئىلاھىي ۋە مۇقەددەس بىر مەۋجۇداتنىڭ بارلىقىغا ئىشىنىتتى. چەكسىز مۇھەببەت كۆرسىتىتتى ۋە ئۇلۇغلىقىنى مەدھىيلىگەن قەسىدىلەرنى ئوقۇيتتى. قانۇنلاردىن ئۈستۈن تۇرىدىغان، تەنقىد قىلغىلى بولمايدىغان مەۋجۇدىيەت سۈپىتىدە قارايتتى. ھەتتا ئىنسانلىقتىن تاشقىرى بىر يارىتىلغۇچى سۈپىتىدە چۈشىنىتتى. ئىسىملىرىنى تىلغا ئالمايتتى ۋە ھېچكىم مەجلىسلىرىگە قاتنىشالمايتتى. ھەربىر كىشىدە ھەقىقىي بارلىقىغا، لېكىن ھېچكىمنىڭ ئۇلاردا ھەقىقىي يوقلىقىغا ئىشىنىتتى. ئوشۇقچە ماللىرىدىن ۋە ئارتۇقچە نېمەتلىرىنى ھەرقانداق بىرىگە بېغىشلىشىنى مەجبۇرىيەت ئەمەس، بەلكى مەرھەمەت ۋە ئىلتىپاتنىڭ ئىپادىسى دەپ بىلەتتى. خەلقنىڭ ئۇلارغا ئىتائەت قىلىشىدىن باشقا ھەقىقىي يوق ئىدى. ھۆكۈمدارلىق ئۈچۈن مۇئەييەن بىر خاندانلىق تەسىس قىلىنغانىدى. بۇ ”مەۋجۇدىيەت“ خاندانى ئىدى. خەلق تاج كېيىش ۋە باج ئېلىشنىڭ پەقەت بۇ جەمەت شەخىسلىرىگە خاس ئالاھىدىلىك ئىكەنلىكىگە ئىشىنىتتى. بۇ ھەق دادىدىن ئوغلغا مىراس قالاتتى. بۇ ھەقتە بويۇنتاۋلىق قىلغانلار ياكى قارشى چىققانلارغا زالىم، نەسەبى گۇمانلىق ئاددى بىر كىشى نەزىرىدە قارىلاتتى. خەلق مال - مۈلۈكلىرىنى ۋە مىراسلىرىنى بۇ جەمەتكە ھېچبىر نەرسە تاما قىلماستىن سېخىيلىك بىلەن بېرىۋېتىتتى. بۇ جەمەتتىكىلەر ئىچىدە چوڭلار بولمىغاندا، جەمەتتىكى كىچىك بالىلارنى ھۆكۈمدارلىق ئورنىغا چىقىراتتى. ئەركەكلەر يوق بولسا، بىر ئايالنى ئۆزلىرىگە ھۆكۈمدار قىلىپ تاللايتتى. دەرۋەقە شىرۋەبەتتىن كېيىن يەتتە ياشتىكى ئوغلى ئەزەدەشەرنى، خىسراۋنىڭ ئوغلى خۇسەرەنى كىچىك ۋاقتىدا ھۆكۈمدارلىق ئورنىغا چىقاردى. ھەتتا خىسراۋنىڭ قىزى بوران ۋە ئىككىنچى قىزى ئازرەمى دەختى ئۆزلىرىگە ھۆكۈمدار قىلىپ

سايلىدى. ئەمما، رۇستەم، جۇبىن ۋە باشقا چوڭ سەركەردىلەردىن بىرىنى ئۆزلىرىگە ھۆكۈمدار قىلىپ سايلاشنى خىياللىرىغىمۇ كەلتۈرمىدى. چۈنكى ئۇلار خان جەمەتگە (ئېسىل زادىلەرگە) مەنسۇپ ئەمەس ئىدى.

تەبىقىلەر ئارىسىدىكى تەڭسىزلىك

خەلقنىڭ روھانىي ئائىلەلەرگە ۋە ئېسىل زادىلەرگە بولغان ئېتىقادلىرى خىسراۋلارغا بولغان ئېتىقادلىرىغا ئوخشايىتى. خىسراۋلارنىڭ يارىتىلىش ئېتىبارى بىلەن خەلقنى يۇقىرى ئىكەنلىكىنى، ئەقىل ۋە شەخسىيەت جەھەتتە ئىنسانلاردىن ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى ئېتىراپ قىلاتتى. ئۇمۇرۋايەتلىك ھەق ۋە شەكسىز قۇللۇق كۆرسىتەتتى. "سامانىيلار دەۋرىدىكى ئىران" ناملىق تارىخى ئەسەرنىڭ ئاپتورى بولۇپ پورافېسور ئارتھەرسىن مۇنداق دەيدۇ:

"ئىران جەمئىيىتى مەسىلەك ۋە نەسەب ئاساسىغا قۇرۇلغان بولۇپ. جەمئىيەتتىكى تەبىقىلەر ئارىسىدا قورقۇنچلۇق پەرق بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىنى تۈزەش ياكى بىر - بىرىگە باغلاش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ھۆكۈمەت تۆۋەن تەبىقىدىن بىر پۇقرانىڭ ھەر قانداق بىر ئېسىل زادە ياكى ئۇلۇغنىڭ مۈلكىنى سېتىۋېلىشنى مەنئىي قىلاتتى."

"ھەر كىشىنىڭ نەسەبى تەرىپىدىن بەلگىلەنگەن دەرىجىسىگە رازى بولۇپ، ئۆزىدىن يۇقىرىدىكىلەرگە كۆز تىكمەسلىكى ساسانىي سىياسىتىنىڭ ئاساسلىرىدىن بىرى ئىدى. ھېچكىم ئاللاھنىڭ ئۆزىگە بەرگەن ھۈنەردىن باشقا ھۈنەرنى ئۆگىنەلمەيتتى. ئىران ھۆكۈمدارلىرى ئاددىي كىشىلەرگە ۋەزىپە بەرمەيتتى. شۇنىڭ بىلەن خەلق بىر - بىرىدىن پۈتۈنلەي پەرقلىق بولغان سىنىپلارغا ئايرىلدى. ھەر بىر تەبىقىنىڭ جەمئىيەتتە مۇئەييەن ئورنى بار ئىدى.

خەلق ئارىسىدىكى تەبىقىلەرگە بۆلۈنگەن بۇ تەڭسىزلىك ئىنسانىيەت يۈزىگە سۈرتۈلگەن قارا ئىدى. ئارىستوكراتلارنىڭ ۋە

يۇقىرى خىزمەت ئورۇنلىرىدىكى كىشىلەرنىڭ يىغىنلىرىدا مەسىلىلەر ئاشكارە ئوتتۇرىغا قويۇلاتتى. خەلق ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ ئالدىدا بۇتقا ئوخشاش ئىدى ۋە ئىتلىرىمۇ تۇرۇشنى خالىمايدىغان يەردە ئولتۇراتتى. پەقەت ئىسلام پەيغەمبىرى بۇنىڭغا قاتتىق قارشى چىقىپ تۈگەتتى. ئىرانلىقلارنىڭ ئۆز ئۆرپ - ئادىتىدىن چىقالماي خوجايىنلىرى ئالدىدا قالغان جەۋر - جاپانىڭ ئېغىر بويۇنتۇرۇقىدىن قانداق قۇتۇلغانلىقى تەبەرىنىڭ بايانلىرىدىن روشەن بىلىنىپ تۇرۇپتۇ. تەبەرى مۇنداق دەيدۇ:

”ئەبۇئوسمان ئەننەھىدىن بايان قىلىنىشىچە، مۇغىيرە كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپلا ئىرانلىقلارنىڭ دۆلىتىگە كىرمەكچى بولدى. بىر يەردە ئولتۇرۇپ رۇستەمدىن كۆۋرۈكتىن ئۆتۈشكە رۇخسەت قىلىشنى تەلەپ قىلدى. ئەرەبلەرنى پەس كۆرىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ھېچقانداق بىر ئىلتىپات ئىپادىسى كۆرسەتمىدى. رۇستەم مۇغىيرە ئىبنى شۆئبەنى ئالتۇن سىم بىلەن توقۇلغان كىيىملەرنى كىيگەن مۇلازىملىرى بىلەن كۈتۈۋالدى. ھەر يەرگە بىباھا گىلەملەر سېلىنغان ئىدى. سارايغا كىرىش ئۈچۈن ئۇزۇن بىر مۇساپىنى بېسىپ ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. رۇستەم مۇغىيرەنى قارشى ئالغىنىدا تۆت تال ئۆرۈمە چېچى بار ئىدى. تەختكە بىرلىكتە ئولتۇردى. خەلق دەرھال غەلىيان قىلىپ مۇغىيرەگە ئېتىلدى ۋە ئۇنى رۇستەمنىڭ تەختىدىن چۈشۈرۈپ ھاقارەتلىدى. مۇغىيرە خەلققە مۇنداق دېدى:

”سىلەرنى مۇلايىم، ۋاپادار كىشىلەر دەپ ئويلايتتىم. مۇنداق قىلغىچە ئىچىڭلاردىن بەزىلەرنىڭ ياراتقۇچى بولغىنىدىن خەۋەر بەرگەن بولساڭلار تېخىمۇ ياخشى بولاتتى. سىلەرنىڭ بۇ سەلتەنتىڭلار ئۇزۇن سۈرمەيدۇ. بىز بۇنداق ئىشنى قەتئىي قىلمايمىز. مەن سىلەرگە ئۆز ئىختىيارىم بىلەن كەلدىم. مېنى تەكلىپ قىلىدىڭلار، بۈگۈن سىلەرنىڭ زاۋاللىققا يۈز تۇتقانلىقىڭلارنى ۋە ئارقا - ئارقىدىن مەغلۇبىيەتكە دۇچار بولىدىغانلىقىڭلارنى بىلىدىم. ھېچقانداق بىر دۆلەت بۇ ھالىتى ۋە ئېتىقادى بىلەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرالمىدۇ. ھەر ۋاقىت يوقۇلۇشقا مەھكۇمدۇر.

ئىرانلىقلارنىڭ ئۈستۈنلۈك ئارزۇسى

ئىرانلىقلار كېيىنكى مەزگىللەردە ئۆزلىرىنى ئۈستۈن كۆرۈشكە، باشقا ئىرق ۋە مىللەتلەرگە قارىغاندا پەۋقۇلئاددە ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى جاكارلاشقا باشلىدى. اللە نىڭ ئۆزلىرىنى ھېچبىر مىللەتتىن تېپىلمايدىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە قىلغانلىقىغا ئىشىنىپتۇ. بۇ سەۋەبتىن باشقا مىللەتلەرنى پەس كۆرۈپ خارلايتتى. ھەتتا ئۇلارغا ئۇلارنىڭ خارلىقىنى ئىپادىلەيدىغان ۋە مەسخىرلىك قىلغان لەقەملەرنى قويماقتى.

ئاتەشپەرەسلىك ۋە ئۇنىڭ تۇرمۇشتىكى تەسىرى

ئىرانلىقلار بۇرۇندىن تارتىپ يېگانە اللە غا ئىبادەت قىلاتتى ۋە پەقەت ئۇنىڭغا سەجدە قىلاتتى. لېكىن كېيىنكى دەۋرلەردە ئىپتىدائىي جەمئىيەتتىكىدەك قۇياش، ئاي، يۇلتۇزلار ۋە ئاسمان جىسىملىرىنى مۇقەددەسلەشتۈرۈشكە باشلىدى. ئاخىرى ئىران دىنىنىڭ ئاساسىي زەردۇشت مەيدانغا كەلدى. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا، زەردۇشت بۇتلارنى يوق قىلىپ، خەلقنى تەۋھىدكە چاقىرىغان ۋە مۇنداق دېگەن: كائىناتنىڭ نۇرچاچقان ۋە ئوت يېنىپ تۇرغان ھەر يېرىدە اللە نىڭ نۇرى پارلاپ تۇرىدۇ. شۇنداق قىلىپ، زەردۇشت خەلقنى ئىبادەت ۋاقىتلىرىدا قۇياش ۋە ئوتقا ئىبادەت قىلىشقا بۇيرىدى. چۈنكى، زەردۇشتنىڭ قارىشىچە، ئوت ئىلاھنىڭ سىمۋولى ئىدى. بۇنىڭ بىلەن بىرگە تۆت ئۇنسۇر (ئامىل) يەنى ئوت، ھاۋا، تۇپراق ۋە سۇنى بۇلغاشنى مەنئىي قىلدى. زەردۇشتتىن كېيىن دۇنياغا كەلگەن ئالىملار بىر يۈرۈش تۈزۈملەرنى تۈزۈپ، بۇ مەزھەبتىكىلەرنى بۇ تۈزۈملەرگە بويسۇنۇشقا مەجبۇرلىدى. ئوت ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلدىغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى مەنئىي قىلدى. شۇنىڭ بىلەن خەلق تىجارەت ۋە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىشقا مەجبۇر بولدى. ئوتنىڭ

مۇقەددەسلەشتۈرۈلۈپ ئىبادەت قىلىنغۇچى سۈپىتىدە قوللىنىلىشىدىن كېيىن ئىنسانلار بىۋاسىتە ئوتقا چوقۇنۇشقا باشلىدى. ھەتتا ئوت ئۆچۈن ھەيكەل ۋە ئىبادەتخانىلار ياسىدى. نەتىجىدە، ئاتەشپەرەسلىكنىڭ سىرتىدىكى پۈتۈن ئەقىدە ۋە دىنلار يوقالدى. ھەقىقەتلەر بىر بۇلۇڭغا تاشلىنىپ، تارىخ ئۇنتۇلدى.

ئوت - ئۆزىگە ئىبادەت قىلغانلارغا تۈزۈم بەلگىلەپ پەيغەمبەر ئەۋەتىلمىگىچە، ھاياتنىڭ داۋام قىلىشىغا ئارىلىشىپ، قارشى چىققۇچىلار ۋە گۇناھكارلارنى جازالاندۇرمىغۇچە مەجۇسىيەلەرنىڭ نەزىرىدە دىن مۇئەييەن زامان ۋە ماكانلاردا قېلىپلاشتۇرۇلغان بىر يۈرۈش ئىبادەت شەكىللىرى ۋە ئەنئەنىلەردىن ئىبارەت ئىدى. لېكىن يەنە بىر جەھەتتە ئۆيلىرىدە ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدا ۋە ھۆكۈمرانلىق دائىرىلىرىدە سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ھاياتتا ئەركىن پائالىيەت قىلاتتى. خالىغان شەكىلدە پوزىتسىيە بىلدۈرەتتى. ئۆزلىرى خالىغان شەكىلدە پائالىيەت قىلاتتى. مەنپەئەت ۋە پايدا قەيەردە بولسا، شۇ تەرەپكە قارايتتى. ئەلۋەتتە ھەر دائىم ھەر قانداق يەردە مۇشرىكلارنىڭ ئەھۋالى شۇنداق ئىدى.

ئىرانلىقلارنىڭ قەلبلىرىنى ئىسلاھ قىلىدىغان، ئەخلاقلىرىنى گۈزەللەشتۈرىدىغان، شەھۋەتلىرىنى باسىدىغان، تەقۋالىققا، خەيرلىك، ياخشى ئىشلارغا دەۋەت قىلىدىغان، ئائىلە ھاياتىنى رەتكە سېلىپ ئۆيىنى تۈزۈملۈك قىلىدىغان، دۆلەتنىڭ سىياسىي ھاياتىغا نىشان كۆرسىتىپ مىللەتكە ھايات مەنبەسى بولىدىغان، خەلق بىلەن زالىم ھۆكۈمدارلار ۋە شەپقەتسىز باشقۇرغۇچىلارنىڭ ئارىسىدا پەردە رولىنى ئوينايدىغان زالىمنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ، مەزلۇمنىڭ قولىنى تۇتىدىغان، ئالەمشۇمۇل ۋە ئاساسى بولغان دىندىن مەھرۇم قالدى. شۇنىڭ بىلەن مەجۇسىلەر بىلەن ھەر نەرسىنى نورمال، ئادەتتىكىدەك چۈشىنىدىغان دىنسىزلار ۋە ماتېرىيالىستلار ئارىسىدا ھېچقانداق پەرق قالمدى.

جۇڭگو

دىنلار ۋە تۈزۈملەر

6 — 7 — ئەسىرلەردە جۇڭگوغا ئۈچ خىل ئىدىيە ھاكىم ئىدى:

1 - لاۋزىي (ئىدىيىسى)

2 - كۇڭ فۇزى (ئىدىيىسى)

3 - بۇددىزم

لاۋزىي ئىدىيەسى قىسقا مۇددەت ئىچىدە بۇتپەرەسلىككە ئايلىنىش بىلەن بىرگە ئەمەلىيەتتىن زىيادە نەزەرىيىگە تايىناتتى. لاۋزىي ئىدىيەسىنىڭ قوللىغۇچىلىرى ئەمەلىي ھاياتتىن ئۆزىنى چەتكە تارتىپ، چەت ياقىلاردا ياشايدىغان زاھىدلار بولۇپ. توي قىلمايتتى، ئاياللارغا قارىمايتتى ۋە ئۇلار بىلەن ھەر قانداق ئالاقىدە بولمايتتى. بۇ سەۋەبتىن لاۋزىي ئىدىيىسى ساغلام بىر ھاياتقا ياكى غايىۋى بىر دۆلەتكە ئاساس بولمايتتى. ھەتتا بۇ ئىدىيىۋى ئېقىمنىڭ قۇرغۇچىسىدىن كېيىن دۇنياغا كەلگەنلەر ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ، باشقا دىنلارغا كىرىشكە باشلىدى.

كۇڭ فۇزىغا كەلسەك، كۇڭ فۇزى نەزەرىيىدىن كۆپرەك ئەمەلىيەتكە ئەھمىيەت بېرىتتى. لېكىن ئوتتۇرىغا قويغان كۆز قاراشلىرى ئەمەلىي ھايات ئىشلىرىدا ماددىي، سىياسىي ۋە ئىدارىي (باشقۇرۇش) مەسىلىلەرنىڭ تەرتىپكە سېلىنىشىدا كونتروللۇق رولىنى ئويناتتى. ئەمما بۇ ئىدىيە مەنسۇبلىرى (قوللىغۇچىلىرى) بەزىدە مۇئەييەن بىر ئىلاھقا ئىبادەت قىلىشنى تاشلاپ دەرەخ ۋە دەرياغا ئوخشاش كۆڭلى خالىغان نەرسىلەرگە ئىبادەت قىلاتتى. كۇڭ فۇزى چۈشەنچىلىرىدە ھەقىقىي نۇر، ئىمان ۋە قانۇن يوق ئىدى. پەقەت

كىشىلەرنىڭ خالىغان ۋاقتىدا پايدىلىنىپ، خالىغىنىدا تاشلاپ قويىدىغان ھېكمەتلىك سۆزلەر ۋە بىلىملىك كىشىلەرنىڭ تەجرىبىلىرى بار ئىدى.

بۇددىزم

گۈللىنىشى ۋە زاۋاللىقا يۈزلىنىشى

بۇددىزمغا كەلسەك، 6 — 7 — ئەسىرلەردە بۇددىزم ئەسلى ساپلىقى ۋە قىممىتىنى يوقاتقان ئىدى. ئارقىسىدىن مەيدانغا كەلگەن ئازغۇن براخمانىزم ئۇنى بىر لوقما گۆشنى يۇتقانداك يۇتۇپ، يېتىپ بارغانلا يېرىدە بۇت - ھەيكەللەرنى تىكلەيدىغان قورقۇنچلۇق بۇتپەرەسلىككە ئايلاندۇردى. بۇددىستلەر يېتىپ بارغان ۋە ماكانلاشقان يېرىدە بۇددالارنىڭ ھەيكىلىنى تىكلەيتتى. ئاخىرىدا بۇ ھەيكەللەر بۇددىزمنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە پارلىغان دىنىي ۋە مەدەنىي ھاياتنى پۈتۈنلەي يوقاتتى.

ھېندىستان ئۇنۋېرسىتېتىنىڭ بىرىسىدە ”ھېندى مەدەنىيىتى تارىخى“ پروفېسسورى ئىشۇراتوبا مۇنداق دەيدۇ:

”بۇددىزمنىڭ سايسىدا ئىلاھلارنىڭ تاشقى كۆرۈنىشىگە ۋە ھەيكەللىرىگە ئىبادەت قىلىشقا ئېتىبار بېرىدىغان بىر دۆلەت قۇرۇلغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن، بۇددىزم ئوتتۇرىغا قويغان قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىنىڭ مەزمۇنى پۈتۈنلەي ئۆزگەرگەن ئىدى. بۇددىزمدا دەسلەپكى مەزگىللىرىدە بولمىغان ئىشلار مەيدانغا كەلدى.“ زامانداش يازغۇچىلاردىن ۋە ھېندىستان چوڭ سىياسىي ئەربالىرىدىن بىرىسىنىمۇ ئوخشاش كۆز قاراشتا بولۇپ ئۇ مۇنداق دېگەن ئىدى: براخمانىزم بۇددىزمنى ئىلاھىيلاشتۇرۇۋەتتى، بۇددىزممۇ براخمانىزمغا تامامەن بويسۇندى. شۇنىڭ بىلەن بۇددىزم ئوتتۇرىغا قويغان قېرىنداشلىق

مۇناسىۋىتى قورقۇنچلۇق مال - مۈلۈك مەنبەسى ھالىتىگە كەلدى. ئەڭ ئاخىرىدا، مۇئەييەن بىر تەبىئىيەتنىڭ مەنپەئەت مەركىزىگە ئايلاندى. بۇددىزم ئوتتۇرىغا قويغان بەلگىلىمىلەر نىزاملار يوقالدى. سېپەر ۋە ۋەھىمىلەر ئىبادەت ئاساسلىرىغا سىڭىپ كىردى. نەتىجىدە، ھېندىستاندا مىڭ يىلدىن ئارتۇق ھاكىم ئورۇندا تۇرۇپ، تەرەققىي قىلغان دىنلار چېكىنىشكە ۋە زاۋاللىققا يۈز تۈتتى، رەھبەر رەھبەرلىك خاتىمە بۇددىزم گىرىپتار بولغان چۈشكۈنلۈكى ۋە كېسەللىكلىرىنى سىرادا گورىسنىنىڭ "ھىندى پەلسەپىسى" ناملىق ئەسىرىدە نەقىل كەلتۈرۈپ مۇنداق بايان قىلدۇ:

"بۇددىزمىنىڭ ئەخلاق ئاساسلىرىغا ساغلام بولمىغان چۈشەنچىلەر ھاكىم بولدى. ھەتتا بۇددىزم بۇ ئاساسسىز خىياللار نەتىجىسىدە يېمىرىلىپ يوقالدى. يېڭى - يېڭى مەزھەبلەر ئوتتۇرىغا چىقتى. بارغانسېرى تەرەققىي قىلغان بۇ مەزھەبلەر كىشىلەرنىڭ قەلبلىرىگە ھاكىم بولدى. كېيىنچە بۇلارمۇ كۈندىن - كۈنگە زەئىپلىشىپ ئورنىنى يېڭى - يېڭى مەزھەبلەرگە بوشاتتى. تارىخ بۇ شەكىلدە داۋام قىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا بۇ خام - خىياللار ئۈست - ئۈستىگە جۇغلانپ بوشلۇقنى ئوردى ۋە ئەتراپىنى قاراڭغۇلۇق قاپلىدى. ئاسان ۋە قىممەتلىك بىر دىننىڭ قۇرغۇچىسى بولغان بۇددانىڭ نەسىھەتلىرى پەلسەپەۋىي تەتقىقاتلار ۋە مۇنازىرە نەتىجىسىدە غايىب بولدى.

براخمانىزم ۋە بۇددىزم زاۋاللىققا يۈز تۈتتى. بۇددىزمغا بىر يۈرۈش ناچار ئادەتلەر سىڭىپ كىردى. ھەتتا بۇددىزم بىلەن براخمانىزم بىر - بىرىدىن ئايرىش قىيىنلاشتى. نەتىجىدە، بۇددىزم براخمانىزم ئۈچىقىدا ئېرىپ يوقالدى.

دىنلار تارىخى مۇتەخەسسسلرى ۋە بۇ دىنلارنى مەيدانغا كەلتۈرگۈچىلەرنىڭ تەرجىمىھالى بىلەن شۇغۇللانغۇچى تەتقىقاتچىلارغا كۆرە، بۇددىزمىدىكى ئىلاھ ۋە ئېتىقاد چۈشەنچىسى ئىختىلاپ ۋە مۇنازىرە تېمىسى سۈپىتىدە مەۋجۇتلۇقنى داۋام قىلدۇرغان ئىدى. ھەتتا نۇرغۇنلىرى ھەيرانلىق ئىلكىدە: «بۇ چوڭ دىن ئاللاھ ئىشەنچىسىدىن يىراق بولغان ئەخلاقىي ئاساسلار ئۈستىدە قانداق

تۇرىدۇ؟» دەپ سورىشىدۇ. بۇددىزم نەپسى تەربىيە، شەھۋەتنى تىزگىنلەشتى، ئېسىل ئەخلاقى بىلەن بېزىلىش، ئازاب - ئوقۇبەتتىن قۇتۇلۇش ۋە ئىلىم ھاسىل قىلىش يولىدىن باشقا بىر نەرسە ئەمەس ئىدى.

شۇڭا جۇڭگولۇقلاردا مەسىلىلىرىنى ھەل قىلالغۇدەك ئالەمشۇمۇل بىر دىنىي سىستېما يوق ئىدى. يىراق شەرق مىللەتلەر ئارىسىدىكى جۇڭگولۇقلار دىنىي ۋە ئىلمىي مىراسلىرىنى مۇھاپىزە قىلاتتى. لېكىن مەيلى ئۆز مەدەنىيىتىگە بولسۇن ياكى باشقىلارغا بولسۇن كىچىككىنە بىر نەرسە تەقدىم قىلغۇدەك ھالى يوق ئىدى.

ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللەتلەر

تۈركلەر، موڭغۇللار ۋە ياپۇنلارغا ئوخشاش ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرق ئۆلكىلىرىدە ياشىغان باشقا مىللەتلەر ئەسلىنى يوقاتقان بۇددىزم بىلەن ئەخمىقانە بۇتپەرەسلىكنىڭ ئارىسىدا ئىدى. ئىلمىي ئەمگەكلىرى ۋە ئىلغار سىياسىي نىزاملىرى يوق ئىدى. تېخىچە بالىلىق دەۋرىنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ بولمىغان بولۇپ. تەپەككۈرى ئېڭى بەكمۇ قالاق ئىدى.

ھىندىستان

دىنىي ئىجتىمائىي ۋە ئەخلاقىي ۋەزىيىتى

ھىندىستانغا كەلسەك، ھىندى تارىخچىلىرى ھىندىستاننىڭ دىنىي، ئىجتىمائىي ۋە ئەخلاقىي جەھەتتە باشتىن كەچۈرگەن دەۋرلىرى ئىچىدە مىلادى 6 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى دەۋرنىڭ ئەڭ ئارقىدا قالغان بىر دەۋر ئىكەنلىكى ھەققىدە ئورتاق پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويدى. ھىندىستان بۇ دەۋردە خوشنا ۋە دوست دۆلەتلىرى بىلەن بىللە پۈتۈن

دۇنياغا ۋابا كېسىلىدەك يامرىغان ئەخلاقىي ۋە ئىجتىمائىي بوهراننى بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى. تەرەققىي قىلغان دۆلەتلەرگىچە سوزۇلغان بۇ قاراڭغۇلۇق ھېندىستانغا خېلىلا چوڭقۇر تەسىر قىلغان ئىدى. ئەمما بېشىدىن ھېندىستان بەزى نوقتىلاردا باشقا مىللەتلەردىن پەرقلىنەتتى. بۇلارنى تۆۋەندىكى ئۈچ نوقتىغا يېغىنچاقلاشقا بولىدۇ:

1 - ئىلاھ ۋە ئىبادەتخانىلارنىڭ كۆپلىكى

2 - جىنسىي ھەۋەسلەرنىڭ ئازغۇنلۇقى

3 - سىنىپلار ئارىسىدىكى تەڭسىزلىك ۋە ئىنساپسىزلىقلارچە ئەمەلىيلەشتۈرۈلگەن ئىجتىمائىي ئىمتىيازlar.

ئازغۇن بۇتپەرەسلىك

6 - ئەسىردە بۇتپەرەسلىك ئەڭ يۇقىرى پەللىگە چىققان ئىدى. ۋەدا دەۋرىدىكى ئىلاھلارنىڭ سانى 33 بولغان بولسا، بۇ ئەسىردە 330 مىليونغا يەتتى. پارلاق، يېقىملىق ۋە ياخشى دەپ قارالغان ھەر نەرسىگە ئىلاھ سۈپىتىدە چوقۇنلاتتى. شۇنداق قىلىپ ھەيكەللەر، بۇتلار ۋە ئىلاھلار ساناپ بولغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە كۆپەيگەن بولۇپ. ئىلاھ دېگىلى بولمايدىغان ئىلاھلار بار ئىدى. بۇ ئىلاھلاردىن بەزىلىرى تارىخىي شەخسلەر، مۇئەييەن زامان ۋە ھادىسىلەردە ئىلاھ نىڭ ئۆز شەخسىيىتىگە ئوخشايدىغانلىقىنى ئېيتىپ چار سالغان قەھرىمانلار، بەزىلىرى ئىلاھلار كۆرۈنگەن تاغلار بولسا ئوخشاش، يەنە بەزىلىرى ئىلاھلار تەجەللى قىلغان ئالتۇن - كۈمۈشلەر ئىدى.

بىر قىسىمى بولسا، ماھادىيا ئىلاھنىڭ بېشىدىن چىققانلىقى ئېتىراپ قىلىنغان گانگا دەرياسى، ھەرپ، يېزىق ۋە تاناسىل ئەزالىرى، ھايۋانلار، بولۇپمۇ ئەڭ چوڭى كالا، ئاسمان جىسىملىرى ۋە بۇنىڭغا ئوخشايدىغان نەرسىلەر ئىدى. شۇنداق قىلىپ، دىن ئەقىل ئۇنىڭ توغرىلىقىنى ھېچقاچان قوبۇل قىلمايدىغان، ئىلاھ تەرىپىدىن چۈشۈرۈلگەنلىكىگە دائىر ئەڭ كىچىك بىر بېشارىتى بولمىغان،

خۇراپات، ئەپسانە، شېئىر، ئىبادەت ۋە ئېتىقادلار بىلەن پەردىلەنگەن بىر دىنغا ئايلانغان ئىدى.

ھەيكەلتاراشلىق سەنئىتى بۇ دەۋردە تەرەققىي قىلىپ 6 - ۋە 7 - ئەسىرلەردە ئەڭ يۈكسەك پەللىگە چىققان ئىدى. ھەتتا بۇ ئەسىر ھەيكەل ياساشتا ئۆتكەن ئەسىرلەرگە قارىغاندا شانلىق بىر نەتىجە ياراتقان ئىدى. ھۆكۈمداردىن يوقسۇل خەلققە قەدەر بارلىق تەبىقىلەر يەنى پۈتۈن خەلق بۇتلارغا سىغىناتتى. ھەتتا بۇددىزم ۋە جۇڭگو دىنىلىرى بۇ پالاکەتتىن قۇتۇلالمىغان ئىدى. بۇ ئىككى دىن ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى ساقلاپ، ئۆز ماكانلىرىدا ئۆز مەيلىچە داۋام قىلىش ئۈچۈن بۇتپەرەسلىكىنى ئۆزلىرىگە قالدۇرغان ئىدى.

ھەيكەلتاراشلىق ۋە بۇتپەرەسلىكنىڭ بۇ ئەسىردىكى سەۋىيەسىنى (647 - 606 - يىللاردا) ھېندىستاندا ھۆكۈم سۈرگەن ھارېشىنىڭ چاقىرىغان ھەشەمەتلىك يىغىنىغا قاتناشقان ۋە 644 — 630 - يىللىرى ئارىسىدا ھېندىستاندا زىيارەتتە بولغان جۇڭگولۇق مەشھۇر سەيياھ شۋەنزىڭدىن بىلەلەيمىز:

”ھۆكۈمدار كىننەۋچتە ھېندىستاندا تارقالغان دىنلارنىڭ ئالىملىرىدىن تەشكىل قىلىنغان، نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئىشتىراك قىلغان ھەشەمەتلىك بىر خاتىرە مۇراسىمى ئورۇنلاشتۇردى ۋە بۇ مۇراسىمدا ھۆكۈمدار بۇدداھا ئۈچۈن تەييارلىغان 50 گەز ئېگىزلىكتىكى ئالتۇن ھەيكەلنى ئىبادەتخانىغا تىكلدى ۋە بۇدداھانىڭ باشقا كىچىك بىر ھەيكىلىنى قولغا ئېلىپ خاتىرە يېرىگە چىقتى. ھۆكۈمدار ھارېشىنىڭ قولىدا كۈنلۈككە ئوخشايدىغان بىر نەرسە بار ئىدى. بىر ياندىن ھۆكۈمدار كامىروپ ھەيكەلنىڭ ئۈستىدىكى چۈشۈنلەرنى قورۇيتتى“.

بۇ سەيياھ ھۆكۈمدار ئائىلىسى ۋە ساراي ئادەملىرى ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ:

”بەزىلىرى ”سۇ“ غا، بەزىلىرى ”بۇدداھا“ غا بەزىلىرى قۇياشقا، بەزىلىرى بولسا ”ۋەشنىۋ“ غا ئىبادەت قىلاتتى. بىر قىسمى

بۇلاردىن پەقەت بىرسىگىلا ئىبادەت قىلسا، باشقا پىرقىسى بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئالدىدا سەجدە قىلاتتى.

شەھۋەت ئازغۇنلۇقى

ھېندى خەلقى ۋە دىنىلىرى تا بۇرۇنقى زامانلىرىدىن تارتىپ شەھۋەتپەرەسلىكى بىلەن مەشھۇر ئىدى. بەلكى جىنسىي ھېسسىياتلىرىنى ئازدۇرۇپ، شەھۋەت ئارزۇلىرىنى ئۇرغۇتىدىغان ۋاسىتىلەر ھېچبىر مىللەتنىڭ دىنىدا ھېندىستاندىكىدەك سىڭمىگەن ئىدى. ھىندى كىتابلىرى ۋە دىنىي ئەپسانىلىرىنى نەقىل كەلتۈرۈپ، كۆپتۈرۈپ بايان قىلغان ئىلاھلارنىڭ كۆرۈنۈشى، چوڭ ۋەقەلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشى، ھاياتلىق دۇنياسىنىڭ ۋۇجۇتقا كېلىشى سەۋەبلىرى ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش ئەركەك ۋە ئايال ئىلاھلارنىڭ تۆشەكلىرى ۋە بەزىلىرىنىڭ ئىپپەتلىك ئائىلىلەرگە تاجاۋۇزلۇق قىلىشىغا ئوخشاش رىۋايەت ۋە ھېكايىلەر قۇلاقلارنى پاك قىلىپ، يۈزلەرنى قىزارتقۇدەك پەسكەش ۋە يىرگىنچ ئىدى. بۇلارنى دىنىي جاسارەت ۋە كۈچلۈك ئېتىقاد بىلەن رەت قىلغان مۇخلىس دىنلاردىنمۇ بۇ ھېكايىلەرنىڭ تەسىرىنى ھېس قىلغىلى بولىدۇ.

ھەتتا زېھنىلىرىدە ۋە سەزگۈرلىرىدە ئوينىغان رولى ئاپئاشكارا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلارغا چوڭ ئىلاھلىرى مېھادىيونىڭ جىنسىي ئەزاسىغا ئىبادەت قىلىشى ۋە چاكنى بىر شەكىلدە ئەركەكلەرنىڭ ۋە ئاياللارنىڭ، ئوغۇل ۋە قىزلارنىڭ بىر كەلىمە بىلەن يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقا قەدەر پۈتۈن خەلقنىڭ بۇ يىرگىنچ رەسىمىگە ئىبادەت قىلىشى، شۇنداقلا بەزى تارىخچىلار مىسال قىلىپ كەلتۈرگەندەك، بەزى دىنىي گۇرۇھلارغا تەۋە ئەركەكلەرنىڭ يالڭىچ ئاياللارغا، ئاياللارنىڭ يالڭىچ ئەركەكلەرگە ئىبادەت قىلىشى قوشۇلسا، ئەھۋالنىڭ نەقەدەر ئېغىر دەرىجىدە ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ ئوتتۇرىغا چىقىدۇ.

ئىبادەتخانىلار راھىب ۋە زىيارەتچىلەرنىڭ ئىپتىتىگە كۆز تىككەن ئازغۇن ۋە يولدىن چىققانلار بىلەن تولغان ئىدى. نۇرغۇنلىغان ئىبادەتخانىلار يولدىن چىققان ئازغۇنلارنىڭ ئاشىنىلىرىنى يوشۇرىدىغان ۋە ئەخلاقسىز كىشىلەرنىڭ شەھۋەتلىرىنى قاندۇرىدىغان پاهىشخانىغا ئايلاندى. دىن ۋە ئىبادەت ئۈچۈن ئايرىلغان يەرنىڭ ئەھۋالى بۇ بولسا، خان جەمەتنىڭ ئورۇنلاشقان سارايللىرى ۋە بايلارنىڭ ئۆيلىرىنى ئۆزىڭىز پەرەز قىلىڭ!... ئىبادەتخانىلاردىكى كىشىلەر ھەرقانداق يامانلىق ۋە زىنا قىلىشتا بىر - بىرى بىلەن بەسلىشەتتى. ئىبادەتخانىلاردا ئەر - ئاياللار پائالىيەتلىرى ئورۇنلاشتۇرۇلاتتى. كەيىپ (مەس) بولىدۇ، ئەر - ئومۇس ۋە ھاييا پەردىلىرىنى يىرتىپ، قەدىر - قىممىتىنى، شان - شەرىپىنى يەرگە ئۇراتتى. ھاييا قىلىشنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. مۇشۇنداق جىنسىي ھەۋەسلەرنىڭ ۋە يالڭاچلىقنىڭ ئازغۇن قايناملىرى پۈتۈن دۆلەتنى قاپلاپ، خەلقنىڭ ئەخلاق قۇرۇلمىسىنى تېگىدىن يوق قىلاتتى.

زالىملارچە تەبىقە تۈزۈمى

سەنئەت ئارىسىدىكى نىزامغا كەلسەك:

ھېچقانداق بىر مىللەتنىڭ تارىخىدا ھېندى دىنى ۋە مەدەنىيىتى ئوتتۇرىغا چىقارغان تۈزۈمگە ئوخشاش ئىنسان ئابروىنى دەپسەندە قىلىدىغان، تەبىقىلەر ئارىسىدا قورقۇنچلۇق ھاڭ پەيدا قىلغان، نا ئىنساپ ھۆكۈمران تەبىقىسى كۆرۈلمىگەن ئىدى. نېمە سەۋەب باركى، ھېندىستان بۇ تۈزۈمگە ئۇزۇن زامان بويۇن ئەگدى ۋە ھازىرغىچە ئېگىزلىقتا.

”دەۋا“ دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدا ھەر خىل كەسىپلەرنىڭ قولىدىن قولغا ئۆتۈشى نەتىجىسىدە ئوتتۇرىغا چىققان تەرتىپسىزلىكنى سەزگەن كىشىلەر ھۆكۈمران سەنئەتلەرنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىنى ۋە ئابروىنى قوغداش باھانىسى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقتى. ھەزرىتى ئىسائىلنىڭ

تۇغۇلۇشىدىن ئۈچ ئەسىر بۇرۇن ھىندىستاندا براخمانىزم مەدەنىيىتى دۇنيا كەلدى. ھىندى خەلقى ئۈچۈن بىر ئاساسىي قانۇن ھازىرلاندى. پۈتۈن دۆلەتنىڭ ئاۋاز بېرىشى بىلەن قوبۇل قىلىنغان سىياسىي ۋە مەدەنىي بىر قانۇن ئوتتۇرىغا چىقتى ھەمدە بۇ قانۇن دۆلەتنىڭ كۈندىلىك ھاياتىدا دىنى مۇراجەت ۋە رەسمىي قانۇن سۈپىتىدە يەر ئالدى. بۇ قانۇن ھازىرمۇ ”مۇنۇئاستىر“ نامى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

بۇ قانۇن دۆلەت پۇقرالىرىنى تۆت پەرقلىق سىنىپقا ئايرىيدۇ.

1 - براخمانلار: كاھىنلار ۋە دىن ئادەملىرى

2 - كىشاترىيالار: ئەسكەرلەر

3 - ۋائىچىيلار: دېقشانچىلىق ۋە تىجارەت بىلەن

شۇغۇللانغۇچىلار

4 - چۇدرالار: چاكار ۋە قۇللار

بۇ قانۇننى ئوتتۇرىغا قويغان ”مونو“ مۇنداق دەيدۇ:

مۇتلەق قۇدرەت ئىگىسى دۇنيانىڭ مەنپەئەتى ۋە تىنچلىقى ئۈچۈن براخمانلارنى ئېغىزدىن، كىشاترىيالارنى قوللىرىدىن، ۋائىچىيالارنى پاچاقلرىدىن چۇدرالارنى چۇدرالارنى بولسا پۇتلىرىدىن يارىتىپ، دۇنيانىڭ پايدىسى ئۈچۈن ھەر بىرىگە ئايرىم - ئايرىم ۋەزىپە ۋە مەسئۇلىيەت يۈكلەيدى. براخمانلارنىڭ ۋەزىپىسى ”ۋەدا“ دەپ ئاتالغان مۇبارەك تېكىستلەرنى ئۆگىتىش ياكى بېرىلگەن قۇربانلىقلارنى ئىلاھلارغا تەقدىم قىلىپ ساداقەت بىلدۈرۈش. كىشاترىيالارنىڭ ۋەزىپىلىرى بولسا، ئىنسانلارغا قول - پۇت بولۇپ سەدىقە بېرىش، قۇربانلىق تەقدىم قىلىش، ”ۋەدا“ لارنى ئۆگىتىش ۋە شەھۋانى ھەۋەسلىرىنى تىزگىنلەش، ۋائىچىيالارنىڭ ۋەزىپىلىرى پادىلارنى ئۆلتىتىش، ”ۋەدا“ لارنى ئوقۇش، تىجارەت ۋە دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش چۇدرالارنىڭ ۋەزىپىسى پەقەت بۇ ئۈچ تەبىئىگە خىزمەت قىلىش.

براخمانلارنىڭ ئۈستۈنلۈكى

بۇ قانۇن براخمانلارنى "ئالاھ" دەرىجىسىگە چىقىرىپ، ھەق ۋە ئىمتىيازلىرىنى كاپالەتكە ئىگە قىلدى. "مونو" مۇنداق دەيدۇ: "براخمانلار ئاللاھ نىڭ تاللانغا قۇللىرى ۋە يولباشلىغۇچىلىرى بولۇپ، ئۇلار قۇللىرى چۇدرالارنىڭ ماللىرىدىن خالىغانلىرىنى كۈچ ئىشلەتمەي ئالالايدۇ. چۈنكى قۇللارنىڭ ھېچقانداق نەرسىسى يوق بولۇپ، قولدىكى بارلىق مال - مۈلۈك خوجايىنىڭدۇر. مۇقەددەس كىتاب "رىگ ۋەدا" نى قوغدىغۇچى بىر براخمان ھەرىكەت ۋە گۇناھلىرى بىلەن باشقا ئۈچ تەبىقىنى ئاياغ ئاستى قىلسىمۇ، يەنە مەغپىرەت قىلىنغان بولىدۇ. جىددىي ئېھتىياج ۋە زۆرۈرىيەت ۋاقتلىرىدىمۇ ھۆكۈمدارنىڭ براخمانلاردىن باج ياكى پۇل - مال ئېلىشى ئۇيغۇن ئەمەس. براخماننىڭ ئۆز يۇرتىدا ئاچلىقتىن ئۆلۈشى ھېچبىر ۋاقىت توغرا ئەمەس. ئەگەر بىر براخمان ئۆلۈم جازاسىغا خاس بىر جىنايەت سادىر قىلسا، ھاكىم پەقەت ئۇنىڭ جىنايەتلىرىنى توختىتالايدۇ. لېكىن ئوخشاش جىنايەتنى باشقا تەبىقىلەر سادىر قىلسا، ئۆلۈم بىلەن نەتىجىلىنىدۇ.

كىشىلەر بولسا، ۋائىچىيا ۋە چۇدرالاردىن ئۈستۈن ئەمما براخمانلارنىڭ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىلىرىدىن تەركىب تېپىلاتتى. "مونو" مۇنداق دەيدۇ: "10 ياشتىكى براخمان 100 ياشتىكى كىشىلەردىن خۇددى دادىنىڭ بالىسىدىن ئۈستۈن بولغىنىدەك ئۈستۈندۇر".

خار كۆرۈلگەن بېچارىلەر

پەس كۆرۈلگەن چۇدرالارغا كەلسەك...

ھېندى جەمئىيىتىدە بۇلار مەدەنىي ۋە دىنىي قانۇنلارنىڭ ھۆكۈملىرىدە ھايۋانلاردىنمۇ بەتەر پەس، ئىشتىنمۇ ئۆتە ناچار ئەھۋالدا ياشايتتى. چۈنكى قانۇنلاردا ناھايىتى ئوچۇق بەلگىلەندى.

چۇدرالارنىڭ براخمانلارغا خىزمەت قىلىش چوڭ سانئادەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ قىلغان خىزمەتلىرى ئۈچۈن ھەق ياكى مۇكاپات تەلەپ قىلىشقا ھېچقانداق ھوقۇقى يوق ئىدى.

شۇنىڭدەك يەنە مال - مۈلۈك ۋە پۇل يىغىش جەھەتتە ھېچقانداق ئىگدارچىلىق ھوقۇقى يوق ئىدى. چۈنكى، بۇ براخمانلارغا زەرەر يەتكۈزەتتى. ئەگەر خىزمىتىدىن ھەيدەلگەن چۇدرالاردىن بىرى براخمانغا قولىنى ئۇزاتسا، قولى كېسىلەتتى. ئاچچىقىدا ئىتتىرگەن بولسا، پۇتى كېسىلەتتى.

ئەگەر خارلانغان چۇدرالاردىن بىرى براخماننىڭ يېنىدا ئولتۇرماقچى بولسا، ھۆكۈمدار دەرھال چۇدراننىڭ پاچىقىنى داغلاپ، يۇرتىدىن سۈرگۈن قىلاتتى. ئەگەر قولى بىلەن تۇتسا ياكى باشقا ھەرىكەتتە بولغان بولسا، تىلىنى كېسەتتى. ئەگەر ئاچچىقلىنىپ ئۆچمەنلىك قىلسا، قاينىتىلغان زەيتۇن يېغى ئىچۈرۈلەتتى.

ئىت، مۆشۈك، پاقا، تىمساق ۋە قارغا ئۆلۈكلىرى ئۈچۈن بېرىلگەن كەففارەت بىلەن بۇ خارلانغان تەبىقىدىن بىرى ئۈچۈن بېرىلگەن كەففارەت ئارىسىدا پەرق يوق ئىدى.

ھېندى جەمئىيىتىدىكى ئاياللارنىڭ ئورنى

ھېندى جەمئىيىتىدە ئاياللار قۇل ئورنىغا چۈشكەن ئىدى. ئەرلەر بەزىدە ئايالنى تاۋكادا ئۇتتۇراتتى. بەزىدە بىر ئايالنىڭ بىر قانچە ئېرى بولاتتى. ئېرى ئۆلۈپ كەتسە، ئۇنىڭ بىلەن تىرىك كۆمۈۋېتىشكە بولاتتى، قايتا توي قىلالمايتتى. ئېغىزغا ئالغۇسىز ھاقارەت سۆزلىرى ۋە ھەرىكەتلەرگە ئۇچرايتتى. ئۆلگەن ئېرىنىڭ ئۆيىدە قۇل سۈپىتىدە قالاتتى ۋە ئۇ يەردە ئىش قىلاتتى. بەزىدە

ئېرىنىڭ ئۆلۈمىدىن ھېس قىلغان قايغۇ سەۋەبى بىلەن تۇرمۇش ۋە دۇنيا مۇشەققەتلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۆزىنى ئوتقا تاشلايتتى. مۇشۇنداق مال - مۈلۈك ۋە پىكىر جەھەتتىن باي بولغان بۇ دۆلەت، بەزى تارىخچىلارنىڭ ھېكمەت بۇلىقى، سىياسەت ۋە ئادالەت مەنبەسى، ئىدىيالىستلار ۋە مۇتەپەككۇرلارنىڭ ماكانى سۈپىتىدە خاراكتېرلەندۈرۈلگەن بۇ مىللەت، ھەق دىندىن ۋە ئۇنىڭ ئاساسلىرىدىن يىراقلىشىشى، دىن ئادەملەرنىڭ يولىدىن چىقىشى، ئىنسانلارنىڭ قىياس ۋە پەرەزدە ئالدىغا كېتىشى ھەمدە نەپسىلىرىنىڭ تۇزاقلىرىغا چۈشۈپ، شەھۋانى ئارزۇلارغا قۇل بولۇشى سەۋەبى بىلەن... شۇنداق، بۇ مىللەت بۇ سەۋەبتىن ھېچبىر جەمئىيەتتە ئوخشىشى كۆرۈلمىگەن، تارىختا تەڭدىشى ئۇچرىمايدىغان جاھالەتكە، كۈلكىلىك بۇتپەرەسلىكى، يىرگىنچلىك شەھۋەت ۋە ئىجتىمائىي زۇلۇمغا زېمىن بولدى.

ئەرەبلەر

ئالاھىدىلىكلىرى ۋە قابىلىيەتلىرى

جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئەرەبلەر دۇنيا مىللەتلىرى ئارىسىدا پاساھەتتە، ئىپادىلەش كۈچىدە، ھۈرىيەتتە، ئىززەت - نەپىس چەۋەندازلىق، شىجائەت ۋە جەسۇرلۇقتا، توغرا دەپ قارىغان يولدا دادىل مېڭىشتا، ئاشكارا پاراڭلاردا، ئەستە تۇتۇش كۈچىدە، زېرەكلىكتە، ئوغۇل - قىز مۇھەببىتىدە، خاتىرجەملىكتە، ئىدارە قىلىشتا ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش نۇرغۇن مەسىلىلەردە، تۈرلۈك ئىستىبات ۋە قابىلىيەتلەردە ئۆزىنى تونۇتۇپ، يۇقىرى پەللىگە يەتكەن ئىدى. لېكىن كېيىنكى مەزگىللەردە ئەرەبلەر ئەلچى ۋە پەيغەمبەردىن ئايرىلىپ قېلىشى، پەقەت ئۆز زېمىنى بولغان ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ چېگرىسى ئىچىدە تىقىلىپ قېلىشى، ئەجدادلىرىنىڭ دىنلىرىغا ۋە ئۆز

ئەنئەنىلىرىگە ھەددىدىن تاشقىرى باغلىنىپ قېلىشى نەتىجىسىدە دەۋرداش مىللەتلەر ئىچىدە ئاز كۆرۈلىدىغان كۈچلۈك بۇتپەرەسلىككە ۋە قورقۇنچلۇق دىنى چۈشكۈنلۈككە مۇبتىلا بولدى. نەتىجىدە ئەخلاقى ۋە ئىجتىمائىي كېسەللىكلەر ئەرەبلەرنى ئەخلاقى، ئىجتىمائىي تۇرمۇش بۇزۇلغان، چۈشكۈنلەشكەن، مەۋجۇتلۇق ئاساسى تەۋرىنىپ قالغان، جاھىلىيەت ھاياتىنىڭ پاتىقىغا پاتقان، دىنلىرىنىڭ گۈزەل خىسلەتلىرىدىن ئۇزاقلاشقان قورقۇنچ بىر جەمئىيەت ھالىغا كەلتۈرۈپ قويغان ئىدى.

جاھىلىيەت بۇتپەرەسلىكى

اللە غا شېرىك كەلتۈرۈش پۈتۈن ئەرەبلەرنىڭ ئورتاق دىنى ۋە ئومۇملاشقان ئېتىقادى ئىدى. اللە نىڭ كائىناتى يوقتىن بارلىققا كەلتۈرۈپ يەرنى، ئاسماننى ئىدارە قىلغىنىغا ۋە ھەر شەيئىنىڭ اللە نىڭ تەسەررۇپى ئاستىدا ئىكەنلىكىگە ئىشىنەتتى. ئەگەر ئۇلاردىن ”يەر ۋە ئاسماننى كىم ياراتتى؟“ دەپ سورالسا، دەرھال ”بىز ۋە ئالىم بولغان اللە“ دەپ جاۋاب بېرەتتى. ئەمما پەيغەمبەرلەرنىڭ ساپ، پاك ۋە ئۇلۇغ ئەلچىلىكلىرىنى جاھىلىيەت ئېتىقادى بىلەن تولغان كاللىسى قوبۇل قىلمايتتى.

يەنە بىر تەرەپتىن دىنى چۈشەنچىلەردىن، پەيغەمبەرلىك ۋە ئەلچىلىكتىن يىراقلاشقان زېھنىلىرى يېتەرسىز دۇنيا ئەنئەنىلىرىگە، چىرىك ئىگىدارچىلىق تۈزۈملىرىگە ۋە ھادىسىلىرىنىڭ بۇ ھاياتتىكى تەرەققىياتىغا قىياس قىلىپ، ھەر قانداق بىر شەخسنىڭ دۇئاسىنى ئاسماننىڭ ئەڭ ئۈستۈنكى قەۋەتكە ئۆرلەپ، ئۇ جايدا ھېچقانداق ۋاسىتە ۋە ۋەسىيە بولغۇچىسىز، توغرىدىن توغرا (بىۋاسىتە) اللە ھۇزۇرىدا قوبۇل قىلىنىشىغا ئىشەنمەيتتى. شۇڭا ئۇلار دۇئا ۋە ئىبادەتلىرىنى اللە غا يەتكۈزگۈچى ۋاسىتە ئىزدىدى. ئۇلارنى دۇئالىرىغا ۋاسىتە قىلىپ اللە غا يۈزلەندۈردى. بەزى ۋاقتلاردا ۋاسىتە قىلغان نەرسىلەرنى ئالدىغا قويۇپ ئىبادەت قىلدى. شۇنداق قىلىپ، شاپائەت

چۈشەنچىسى زېھنىلىرىدا چوڭقۇر يەر ئالدى. نەتىجىدە، بۇ چۈشەنچە شاپائەت قىلغۇچىلارنىڭ پايدا ۋە زىيان يەتكۈزەلەيدىغان كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىگە ئۆزگەردى. كېيىن ئاللاھ غا شېرىك كەلتۈرۈشتە ھەددىدىن ئېشىپ، ئاللاھ تائالادىن باشقا نۇرغۇنلىغان ئىلاھلارنى پەيدا قىلدى. ھەتتا ئۇلارنىڭ كائىناتنىڭ ئىدارە قىلىنىشىدا شېرىك ئىكەنلىكىگە، پايدا ۋە زىيان ياخشىلىق ۋە يامانلىق، بېرىش ۋە ئېلىش جەھەتلەردە ئۆز ئالدىغا كۈچكە ئىگە ئىلاھدە مەنبۇد ئىكەنلىكىگە ئىشەندى. دەسلەپتە ئاللاھ نىڭ ئۇلۇغلىقىنى ۋە تەڭداشسىز قۇدرىتىنى قوبۇل قىلىپ ئەۋلىيا ۋە شاپائەتچىلەر بىلەن قانائەتلىنەتتى. لېكىن كېيىنكىلەر ياسىۋالغان بۇتلىرى بىلەن ئاللاھ غا شېرىك كەلتۈرۈشكە ۋە ئۇلارنىڭ ياخشىلىق، يامانلىق، پايدا - زىيان، ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈش ۋە يوق قىلىشقا ئوخشاش تەرەپلەردە مۇستەقىل ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشكە باشلىدى. بۇ جەرياندا ئاللاھ نىڭ ئىلاھلارنىڭ ئىلاھى ۋە ئەڭ چوڭى ئىكەنلىكى ھەققىدىكى ئىشەنچلىرىنىڭ ئېنىقلىقى ئىپادىلەنمىدى.

ئەرەبلەرنىڭ جاھىلىيەت دەۋرىدىكى بۇتلىرى

جاھىلىيەت دەۋرىدە بۇتلار بارغانسېرى ئومۇملىشىپ، خەلق چۈشەنچىسىدە چوڭقۇر يەر ئېلىۋاتاتتى. ھەتتا بۇتپەرەسلىك ئارزۇسىنى كۆز بىلەن كۆرگىلى، قول بىلەن تۇتقىلى بولىدىغان ھالغا كەلگەن ئىدى. كېيىن يېتەرسىز، ئاجىز بىلىملەر بىلەن بىرلەشكەن بۇ ئارزۇ كەڭ - كۆلەملىك تارقالغان ئېتىقادقا ئايلاندى. ۋاسىتىلەر بىلەن ئىلاھلارنى ئايرىيالايدىغانلار جەمئىيەتنىڭ يۇقىرى قاتلىمىدىكى بىر قانچە كىشى ئىدى. نەتىجىدە ئەرەب جەمئىيىتى بۇتپەرەسلىك پاتقىمغا پېتىپ قالدى. ھەر بىر شەھەرلەرنىڭ، يېزا، ناھىيەلەرنىڭ ۋە ھەتتا شەخسلەرنىڭ ئىلاھدە بۇتلىرى بولۇپ، ھەر بىر ئۆيىدە بۇت بار ئىدى.

كەلىبى مۇنداق دەيدۇ:

”مەككىدە ھەر ئۆيىنىڭ چوقۇندىغان بۇتلىرى بار ئىدى. بىرەرسى سەپەرگە چىققاچى بولسا، قىلىدىغان ئەڭ ئاخىرقى تەييارلىقى يۈز - كۆزىنى بۇتلارغا سۈرۈش ئىدى. سەپەردىن قايتىپ كەلگىنىدە قىلىدىغان تۇنجى ئىشى يەنە بۇتلارغا يۈز - كۆزىنى سۈرۈش ئىدى.“

ئەرەب بۇتپەرەسلىكى شۇ قەدەر تەرەققىي قىلغان ئىدىكى، بەزىسى بىر ئۆيىنى ۋە بەزىلىرى بولسا بىر بۇتنى ئۆزىگە ئىلاھ قىلىپ تاللايتتى ۋە ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلاتتى. بۇنىڭغا كۈچى يەتمىگەنلەر ياكى ئۆي سېلىشقا قادىر بولالمىغانلار كەبىنىڭ ئالدىغا ياكى باشقا بىر يەرگە ئۆزى ياقىنۇرغان بىر تاشنى تىكلەيتتى ۋە كەبىنى تاۋاب قىلغاندەك تاش ئەتراپىنى ئايلىناتتى. بۇ خىل بۇتلارغا ”ئانساب“ دېيىشەتتى .

پەقەت اللە غا ئىبادەت قىلىش ئۈچۈن ياسالغان كەبىنىڭ ئىچ ۋە سىرتىدىلا 360 بۇت تىكلىگەن ئىدى . شۇنداق قىلىپ (نەتىجىدە)، ئەرەبلەردە بۇتلار ۋە ھەيكەللەرگە ئىبادەت قىلىشتىن تارتىپ تاش پارچىلىرىغا قەدەر چوقۇندىغان ھالەت شەكىللەندى.

بۇخارى ئەبۇرەجائىل ئۇتارىدىن مۇنداق نەقىل كەلتۈرىدۇ: بىز تاشلارغا چوقۇناتتۇق. ئۆزىمىز چوقۇنۇۋاتقان تاشتىن تېخىمۇ چىرايلىق تاش تاپساق، كۈنىنى تاشلاپ، يېڭىسىغا چوقۇناتتۇق. تاش تاپالمىغاندا، بىر چاڭگال تۇپا ئالاتتۇق ۋە ئەتراپىدا تاۋاب قىلاتتۇق .

كەلىپ مۇنداق دەيدۇ:

”بىر ئادەم سەپەرگە چىقىپ ھەرقانداق بىر يەردە قونغاندا، تۆت تال تاش ئېلىپ، ئەڭ چىرايلىقىنى ئىلاھ قىلاتتى. قالغان ئۈچىنى قازاننىڭ ئاستىغا قويىتتى. كېتىدىغان ۋاقتىدا شۇ پېتى تاشلاپ قويۇپ يولىغا داۋام قىلاتتى .

كىتابۇل ئەسنام، 33 - بەت .
سەھىھۇل بۇخارى، كىتابۇل مەغازى مەككىنىڭ ئىستىلاسى .
سەھىھۇل بۇخارى، كىتابۇل ئەسنام .
سەھىھۇل بۇخارى، كىتابۇل ئەسنام، 44 - بەت .

ئىككىنچى بۆلۈم

جاھىلىيەتتىن ئىسلامىيەتكە

بىرىنچى قىسىم

پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىسلاھ ۋە ئىنقىلاب مېتودلىرى

ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ كۆزى ئالدىدىكى دۇنيا:

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇپ ئەۋەتىلگەن ۋاقتلاردا دۇنيا شىددەتلىك زىلزىلىگە سەھنە بولغان ۋە مۇدھىش تىترەك ئىچىدە قالغان ئىدى. ھەممە نەرسە ئۆز ئورنىدىن قوزغىلىپ ئەتراپقا چېچىلغان، باھا پىچىلمەس ئابدەلەرنىڭ بىر قىسمى يىلتىزىدىن قومۇرۇلۇپ تاشلانغان، بىر قىسمى ماكچىيىپ كاردىن چىققان، بەزىلىرى ئۆز ئورنىدىن ئېلىنىپ باشقا يەرگە ئېتىلغان ۋە بەزىلىرى بولسا دەسسەپ - چەيلىنىپ مۇردىغا ئايلىندۇرۇلغان ئىدى.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دۇنيانى بىر پەيغەمبەر كۆزى بىلەن كۆزەتتى ۋە ھالسىرىغان (كونىراپ كەتكەن) بىر ئىنسانىيەت مەنزىرىسىگە دۇچ كەلدى. بۇ ئىنسانىيەت ياغاچقا، تاشقا، دەرياغا ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش ئۆزلىرىگە ھېچ پايدا - زىيىنى يەتمەيدىغان مەۋجۇداتلارغا سەجدە قىلىۋاتاتتى.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئەقلى كۈچى بۇزۇلۇپ، پىكىر دۇنياسى قالايمىقانلاشقان بىر ئىنسانىيەت كۆردى. قۇياش

(كۈن) دەك ئوچۇق ھەقىقەتلەر ۋە ھېچ يوشۇرۇن تەرىپى بولمىغان ھادىسىلەرمۇ ئەقىلگە سىغمايۋاتاتتى. ئوي - پىكىر مىخانىزمى تارمار بولغان، ھەممە نەرسىسى تۈگەشكەن ئىدى. ئوپىئوچۇق نەرسىلەر نەزەرىيە، نەزەرىيە نەپسىلەر ئاشكارا ئىدى. ئۇنىڭ نەزەرىيە، ئىشىنىشى كېرەك بولغان نەرسىلەرگە دەل ئەكسىچە ئىشىنىشى، ھۇزۇرى قاققان ئىدى. ئاچچىق نەرسىلەرنى تاتلىق دەپ بىلەتتى ۋە مەينەتچىلىكنى چىرايلىق دەپ قوبۇل قىلاتتى. خەتەرلىك، ئېغىر تائاملارنى ئىشتىھا بىلەن يەيتتى. ھېسسىياتلىرى ئۆچكەن ئىدى. رەزىل دۈشمىنىدىن قاقمايتتى، سادىق دوستىغا يېقىنلاشمايتتى، غەيرى بىر ھېسسىيات ئىچىدە تولغىنىۋاتاتتى.

ھەرزىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دۇنيانىڭ كىچىك بىر پارچىسىنى تەمسىل قىلىدىغان بىر جەمئىيەتكە دۇچ كەلدى ۋە ئۇ يەردە ھەر نەرسە ئەسلى سالاھىيىتى ۋە ئۆز ئورنىدىن يىراقلاشتۇرۇلغان ئىدى. ئۇ يەرگە ئاچ بۇرىلەر، زالىم دۈشمەنلەر ھاكىم بولغان ئىدى. قاتىللار كوچا - كوچا ئايلىنىپ داۋراڭ سالاتتى. ئەخلاقلىق، دۇرۇست كىشىلەر ھەممە نەرسىدىن مەھرۇم، بەختسىز ئىدى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇ جەمئىيەتنىڭ ياخشى تەرەپلىرىنى ئىنكار قىلمىغىنىدەك، يامان تەرەپلىرىنىمۇ قوبۇل قىلمىدى. ئۇ يەردە ئادىمىزاتنى تېز سۈرئەتتە يوقلۇق ئالەمىگە كۆتۈرىدىغان ۋە ئىنسانىيەتنى ئۆلۈم ئازگىلىغا ئىتتىرىدىغان بۇزۇق قورال (ۋاستە) لارنى كۆرگەن ئىدى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئىچىملىكنىڭ قورقۇنچ بىر ئادەت ھالىتىگە كەلگەنلىكىنى، يالغانچىلىق ۋە ئالدامچىلىقنىڭ ئەۋج ئالغانلىقىنى، ئۆسۈم بېرىپ ئېلىش ۋە جازانخورلۇقنىڭ يۇقىرى پەللىگە چىققانلىقىنى كۆردى. تاماخورلۇق ۋە ئاچكۆزلۈكنىڭ، چۈشكۈنلۈك ۋە قارانىيەتلىك دەرىجىسىگە چىققانلىقىنى، زورلۇق ۋە زۇلۇمنىڭ بالىلارنى تۇپراققا تىرىك كۆمۈۋېتىدىغان ۋە بوۋاقلارنى قەبىھلەرچە ئۆلتۈرۈۋېتىدىغان دەرىجىگە يەتكەنلىكىنى كۆردى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام اللہ نىڭ زېمىنىنى قولدىن قولغا مەرس سۇپىتىدە ئۆتكۈزۈۋالغان قوماندانلارنى، اللہ نىڭ قۇللىرىنى ئۆزلىرىگە قۇل قىلىۋالغان پادىشاھلارنى كۆردى. ئۆزلىرىنى اللہ دىن باشقا ئىلاھ ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلىپ خەلقنىڭ ماللىرىنى ھەقسىز يەپ - ئىچكەن ۋە اللہ كۆرسەتكەن يولدىن قەدەممۇقەدەم يىراقلاشقان ئەربابلار ۋە راھىبلارنى كۆردى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئادىمىزات ئورنىنىڭ پايدىلىنىلمىغۇدەك دەرىجىدە زەئىپلەشكەنلىكىنى ياكى ئەسلى مۇددىئاسىدىن بۇرۇۋېتىلگەنلىكىنى، توغرا بىر يەر بېرىلمىگەنلىكتىن ئۆز ساھىبىغا ۋە ئىنسانىيەتكە يۈك بولغانلىقىنى كۆردى. يىگىتنىڭ باشباش تاقلىق ۋە يولسۇز لۇققا، مەرتلىكنىڭ ھىيىلە ۋە ئىسراپچىلىققا، يوللۇق مۇداپىئەنىڭ جاھىلىيەت مۇتەئەسسىپلىكىگە، زېھنىنىڭ ئاچكۆزلۈك ۋە ئالدامچىلىققا، ئەقىلنىڭ يېڭى - يېڭى جىنايەتلەرگە، نەپسى شەھۋەتنىڭ ئەقىل ئالمىغۇدەك يوللارغا يۈزلەندۈرۈلگەنلىكىنى كۆردى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پۈتۈن ئىنسانىيەت، يېغىنچاقلىغاندا كائىناتنىڭ مەدەنىيەت ئابدىسىنى تىكلەگۈدەك ماھىر بىر سەنئەتكاردىن مەھرۇم، ئىشلەنمىگەن خام ماددا ئىكەنلىكىنى كۆردى. خۇددى ھايات دېڭىزنى يېرىپ ئالغا ئىلگىرىلەيدىغان بىر كېمىنىڭ مەيدانغا كېلىشى ئۈچۈن ئۈستى ياغاچچىنىڭ قولىدىن ئۆتمىگەن تاختا پارچىلىرىغا ئوخشاش، (مانا مۇشۇنداق) مەنزىرىگە دۇچ كەلدى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام خەلقنىڭ پادىچىسىز مال توپىغا ئوخشاش ئىگە - چاقىسىز تاشلىۋېتىلگەنلىكىنى، سىياسەتچىلەرنىڭ بېشى قويۇۋېتىلگەن بىر ئاۋارە تۈگىنىڭ ھالىغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى، ھۆكۈمدارلىقنىڭ ئۆزىنى، بالىلىرىنى ۋە قېرىنداشلىرىنى جاراھەتلەندۈرگەن مەسىتنىڭ قولىدىكى قىلچىنىڭ ئورنىغا چۈشۈرۈلگەنلىكىنى كۆردى.

بۇزۇلغان ھاياتتىن مەنزىرىلەر

بۇزۇلغان بۇ ھاياتنىڭ ھەر سېپى بىر ئىسلاھاتچىنىڭ پائالىيىتى ۋە غەمخورلۇقىنى كۈتمەكتە، بولار - بولماس ئىسلاھاتچىلار بۇنداق ھاياتنىڭ پەقەت بىر تەرىپىنى تۈزۈۋېلىشى، ھەتتا ئۇنىمۇ قىلاماسلىقى مۇمكىن. ئەمما ئىسلاھاتچىنىڭ پۈتۈن ئۆمرى جەمئىيەتنىڭ بىر خاتاسىنى تۈزۈش بىلەن ئۆتدۇ. ھاياتنى بىر نوقتتا ئۈستىگە سەرىپ قىلدۇ. ھالبۇكى، ئىنسان پسخولوگىيىسى كۆپ ھۆججەتلىك (كۆپ تەرەپلىك) مۇرەككەپ بىر مەنزىرە شەكىللەندۈرىدۇ. قىلدام تومۇرلىرى بەكمۇ ئىنچىكە، كىرىش ئېغىزلىرى ۋە ئىشىكلىرى بەكمۇ كۆپ، قۇتۇلۇشى ۋە تەسەللىي نوقتىلىرى بەكمۇ مەخپىي. ئەگەر يولىدىن چىقىپ كېتىپ قالسا (ئېزىپ كەتسە)، خاتالىقلاردىن پەقەت بىرىنى تۈزۈش ياكى ئادەتلىرىدىن بىر قانچىسىنى ئۆزگەرتىش بىلەن ئۇنى توسۇپ قالغىلى بولمايدۇ. ھەممە نەرسىنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ. شۇڭا ئىنسان قەلبىنى يامانلىقتىن ياخشىلىققا، بۇزۇلۇشتىن تۈزۈلۈشكە قاراپ ئۆزگەرتىش، خۇددى مۇنبەت تۇپراقتا ئۆسكەن پادىسىز ئوت - چۆپىنى يۇلۇپ تازىلىغانغا ئوخشايدۇ. تەربىيەلەشنىڭ بۇزۇلۇشى نەتىجىسىدە ئادىمىزاتنىڭ روھىدا بىخانىغان جىنايەت ئۇرۇقلىرىنى يۇلۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئەخلاق - پەزىلەت ۋە ياخشىلىقنى سۆيۈش، اللەدىن قورقۇش ئىدىيىسىنى تىكلەش ئەڭ توغرا يولدۇر.

ئىنسانلار جەمئىيەتتە كۆرۈلگەن كېسەللىكنى داۋالاش ۋە يېڭى يېتىشىۋاتقان نەسىللەردە كۆرۈلگەن خاتالىقلارنى پۈتۈن ئۆمۈر كېتىدۇ، بەزىدە ئىسلاھ قىلىشقا ئىسلاھاتچىلارنىڭ پۈتۈن ئۆمرى كەتكەن تەقدىردىمۇ ھېچبىر نەرسە ئۆزگەرمەيدۇ (تۈزەلمەيدۇ)، ئىسلاھاتچىدىن بىرى كەيپ - ساپا ۋە ئويۇن - تاماشانى ئۆزىگە كەسىپ قىلىۋالغان باشباش تاق، ئىنتىزامسىز بىر جەمئىيەتتە ئىچمىلىكى چەكلىسە، مۇۋەپپىقىيەت قازىنالمىدۇ.

ئەمگىكى بېكارغا كېتىدۇ. چۈنكى، ئىچمىلىك گەرچە زەھەر بولسىمۇ، ئىنسان نەپسىنىڭ غىزاسى بولغاچقا، ئىنسان نەپسى گۇناھ

بولۇشقا قارىماي كەيپ سۈرۈشنى خالايدۇ. تەشۋىقاتلار، مەتبۇئات ۋاسىتىلىرى، كىتابلار، لېكسىيە - دوكلاتلار، تىببىي ۋە ئەخلاقىي زىيىنىنى چۈشەندۈرىدىغان كىچىك قوللانمىلار، كەسكىن قانۇنلار ۋە ئېغىر جازالار ھېچقاچان بۇنى توسىيالمايدۇ. بۇ پەقەت چوڭقۇر روھىي ئىسلاھات بىلەن ھەل قىلىنىشى مۇمكىن. ئەگەر بۇ يولدىن باشقا بىر يول بىلەن ھەل قىلىشقا ئۇرۇنۇلسا، يېڭى - يېڭى جىنايەتلەرنىڭ تۇغۇلۇشىغا ياكى ئىسمىنى ۋە شەكلىنى ئۆزگەرتىشتەك ھەرخىل تۇيۇق يوللارغا كىرىپ قېلىشىغا سەۋەبچى بولىدۇ.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەقەت بىر رايوننىڭ ئادىمى ياكى بىر

دۆلەتنىڭ رەھبىرى ئەمەس

ئەگەر ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىر رايوننىڭ ئادىمى بولۇش، مىللىتىنىڭ داھى (رەھبەر) لىرى ۋە سىياسىي رەھبەرلىرىنىڭ يولىدا مېڭىشنى خالىغان بولسا ئىدى، ئەرەبىستان ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ مۇۋاپىق يەر ئىدى. پائالىيەت سەھنىسى بەكمۇ كەڭ ئىدى. ئەگەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇ خيالدا بولغان بولسا ئىدى، قۇرۇش ۋە باشقا ئەرەب قەبىلىلىرىنى بىر بايراق ئاستىغا توپلاپ قۇۋەتلىك ئەرەب بىرلىكى قۇرالايتتى ۋە بۇ بىرلىكنىڭ قوماندانلىق ئورنىغا ئولتۇرالايتتى. شۇبھىسىزكى، بۇ بايراقنىڭ ئاستىغا تۇنجى بولۇپ ھىشامنىڭ ئوغلى ئەبۇجەھل، رەببىنىڭ ئوغلى ئۇتبە ۋە باشقىلىرى توپلىناتتى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى ئۆزلىرىنىڭ قوماندانى قىلىپ، ئۇنىڭ قوماندانلىقىدا جەڭ قىلاتتى، ئۇنىڭ دۇرۇست ۋە راستچىل ئىكەنلىكىنى كۆرمىگەنمىدى؟ مەككىدىكى ۋاقىتتا ھاياتلىرىدىكى ئەڭ چوڭ ۋەقەدە ئۇنى ئۆزلىرىگە ھاكىم، قىلىپ شەرەپنىڭ ئەڭ بۈيۈكىنى ئۇنىڭغا بەرمىگەنمىدى؟ ھەجرۇل ئەسۋەدنىڭ كەبىدىكى يېرىگە قويۇلۇشىدا ئۇنى ھاكىم قىلمىغانمىدى؟ ئۇتبە ئىبنى رەبىئەنىڭ ۋاسىتىسى بىلەن - چۈنكى ئۇلارنىڭ سىياسىي كۈچى ئاجىز ئىدى

- : ”ئەگەر رەئىسلىك قىلىشنى خالىساڭ، پۈتۈن بايراقلىرىمىزنى ساڭا تاپشۇرايلى، سەن ئۆلگىچە بېشىمىزدا رەئىس بولغىن“ دېمىگەنمىدى؟

ئەگەر مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلغان بولسا ئىدى، ئەرەب يىگىتلىرى ۋە ئاتاقلىق قوشۇنى بىلەن ئىران دۆلىتىنى ئۆرۈپ مەزلۇم ئەرەب مىللىتىنى زەپەرگە ئېرىشتۈرۈش ئارقىلىق مىللىي شەرەپ ۋە ئەرەب ئىستىلاسىنىڭ ئۆلىنى رۇم ۋە ئىران قەلئەسىنىڭ ئۈستىگە قۇرغان بولاتتى.

سىياسىي ئەھۋال ئىككى ئىمپېراتورلۇق بىلەن ئۇرۇشۇشقا ئىمكان بەرمىگەن تەقدىردىمۇ، ھەبەشىستان (ئېفىئوپىيە)، يەمەن ياكى باشقا خوشنىلىرىغا ئۇرۇش ئېچىپ ئۇلارنى يېڭى بەرپا قىلىنغان ئەرەب بىرلىكىگە قوشۇۋالالايتتى.

ئەرەبلەرنىڭ ئۆز ھاياتلىرىدا سىياسىي قوماندانغا، ياخشى باشقۇرغۇچىغا، تەجرىبىلىك بىر رەئىس ۋە ئالدىن كۆرەر رەھبەرگە موھتاج كۆپلىگەن سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي مەسلىھەتچى بار ئىدى. ئەگەر بۇ مەسلىھەتچىلەر بۇ سۈپەتلەرگە ئىگە بىر ئادەمنىڭ قولغا ئۆتكۈزۈپ بېرىلسە ئىدى، ئەرەبلەرنىڭ بۈيۈك ئورنى ۋە يېڭى بىر تارىخى بولغان بولاتتى.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام باتىللىقنى باتىللىق بىلەن تۈگىتىش

ئۈچۈن ئەۋەتىلمىدى

شۇنچىسى ھەقىقەتكى، ھەزرىتى مۇھەممەد باتىللىقنى باتىللىق بىلەن تۈگىتىش، بىر دۈشمەننى باشقا بىر دۈشمەننىڭ ئورنىغا ئالماشتۇرۇش، بىر نەرسىنى بىر يەردە ھارام باشقا بىر يەردە ھالال قىلىش، بىر مىللەتنىڭ ئۆرپ - ئادىتىنى باشقا مىللەتنىڭكىگە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن ئۆچۈپ قالاي دېگەن چوغىنى پۈۋەلەپ ئۇلغايتىدىغان، پىچاقنى سۆڭەككە تىقىدىغان (سەۋر - تاقەتنى

تاشۇرىدىغان) سىياسىي قوماندان ياكى زىيادە مىللەتچىلىك قىلىدىغان رەھبەر سۈپىتىدە ئەۋەتىلمىگەن ئىدى. (مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام شۇنداقلا) ئىنسانلارنى ئىران ۋە رۇملارنىڭ زومىگەرلىكىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئادىن ۋە كاھىنلىقلارنىڭ ھاكىمىيىتىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتىلمىگەن ئىدى. بەلكى، مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پۈتۈن ئىنسانلارغا ئاگاھلاندۇرغۇچى ۋە خۇش خەۋەر يەتكۈزگۈچى سۈپىتىدە ئەۋەتىلگەن ئىدى. يېغىنچاقلىغاندا، ئىنسانىيەتنى رەببىنىڭ (پەرۋەردىگارنىڭ) ئىزنى بىلەن ئاللاھ دەۋەت قىلىدىغان يۇرتقۇچى بىر مەشئەل سۈپىتىدە ئەۋەتىلگەن ئىدى. شۇنداقلا، ئاللاھنىڭ بارلىق قۇللىرىنى قۇلغا قۇللۇق قىلىشتىن قۇتۇلدۇرۇپ بىر ئاللاھقا يۈزلەندۈرۈش، ئىنسانىيەت ئالەمنى دۇنيا ئازابىدىن تارتىپ چىقىرىپ دۇنيا ۋە ئاخىرەت سائادىتىگە چىقىرىش، ھەرخىل دىنلارنىڭ چىدىغۇسىز زۇلۇملىرىدىن ئىسلام نىزامىغا، ئۇ بۈيۈك ئۇچۇقلارغا قاراپ قاناتلاندۇرۇش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ئىدى ۋە پۈتۈن ئىنسانىيەتنى ياخشىلىققا بۇيرۇپ، يامانلىقلاردىن توسۇش، ياخشى (گۈزەل) نەرسىلەرنى ھالال قىلىپ، ئەسكىلىكلەرنى چەكلەش، ئۈستىدىكى ئېغىر يۈكلەرنى ئېتىپ، پۈت - قوللىرىدىكى كېشەنلەرنى پارچاقلاپ تاشلاش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ئىدى.

شۇنى ئەسلىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ھەرزىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ خىتابى پەقەت بىر مىللەت ياكى رايونلارغا خاس بولماستىن، بەلكى پۈتۈن ئىنسانىيەت روھىغا ۋە ئادىمىزات قەلبىگە ئورتاقتۇر.

ھەرزىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ مىللىتى بولغان ئەرەبلەر، ئۆزلىرى ئۇچرىغان ئەخلاقى بوھران، قالاقلق ۋە بۇزۇقچىلىق تۈپەيلىدىن ئىسلاھ قىلىنىشقا ۋە قاتتىق جەڭ قىلىشقا ئەڭ موھتاج ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەككە شەھىرى ۋە ئەرەب يېرىم ئارىلى جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە سىياسىي ئەركىنلىك جەھەتتىن ھەرزىتى مۇھەممەدنىڭ ئىشلىرى ئۈچۈن مۇھىم ستراتېگىيىلىك بىر نوقتىدا ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، ئەرەب مىللىتىمۇ روھى ئالاھىدىلىكلىرى ۋە ئەدەبىي ئۈستۈنلىكى بىلەن ھەرزىتى مۇھەممەدنىڭ دەۋىتى ئۈچۈن ئەڭ ئۇيغۇن

بىر مەيدان ۋە ئەلچىلىكنى قانائەت ياپدۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى زېمىنى ئىدى.

ئىنسان تەبىئىتىنىڭ قۇلۇپ ۋە ئاچقۇچلىرى

ھەزرىتى مۇھەممەد ئۆيلەرگە كەينى تەرەپتىن كىرىدىغان ۋە ياكى دېرىزىلەردىن شۇڭغۇيدىغان، ئىجتىمائىي كېسەل ۋە ئەخلاقىي بۇزۇقچىلىقنىڭ پەقەت بەزىلىرى بىلەن مەشغۇل بولىدىغان، ئۇنداق ئادەتتىكى ئىسلاھاتچىلاردىن ئەمەس ئىدى. چۈنكى بۇ ئىسلاھاتچىلارنىڭ بىر قىسمى دۆلەتنىڭ بەزى يەرلىرىدە كۆرۈلگەن كېسەللىكلەرنى ۋاقىتلىق داۋالاپ قويماقتا، بىر قىسمى بولسا، ھېچبىر ئىش قىلماي تۇرۇپ ئۆلۈپ كېتىۋاتماقتا.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئىسلاھات ۋە دەۋەت سارىيىغا داغدام ئىشكىتىن مېڭىپ كىردى ۋە ئىنسان تەبىئىتىنىڭ قۇلۇپىنى ئاچقۇچى بىلەن ئاچتى. بۇ قۇلۇپ پەيغەمبىرىمىزدىن بۇرۇنقى ۋە كېيىنكى ئىسلاھاتچىلار پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئاچقۇچىدىن باشقا ئاچقۇچتا ئاچالمىغان، ئېچىلىش قىيىن بىر قۇلۇپ ئىدى. ھەزرىتى مۇھەممەد ئىنسانلارنى پەقەت ئاللاھ غىلامان ئېيتىشقا چاقىردى. بۇتپەرەسلىكنى، جاھىللىقنى ۋە پۈتۈن ساختا ئىلاھلارنى ئوتتۇرىدىن يوق قىلدى. تەك كەلىمە بىلەن ئاللاھ نىڭ بىرلىكىنى ئېلان قىلدى. قەۋمنى ئەتراپىغا توپلاپ: «ئى ئىنسانلار! ئاللاھ دىن باشقا ئىلاھ يوق، - دەڭلار! نىجاتلىق تېپىڭلار!...» دەپ خىتاب قىلدى ۋە ئۇلارنى پەيغەمبەرلىككە ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتىشقا چاقىردى.

ئىككىنچى بۆلۈم

مۇسۇلمانلارنىڭ جاھىلىيەتتىن ئىسلامىيەتكە ئۆتۈشى

بىرىنچى قىسىم

جاھىلىيەتنىڭ مۇداپىئەسى

جاھىلىيەت ئىنسانلىرى بۇ تەڭداشسىز دەۋەتنىڭ ماھىيىتىنى، يۆنىلىش ۋە مەقسىتىنى تېزلا چۈشەندى. چۈنكى، بۇ دەۋەتنىڭ جاھىلىيەت ئىنسانلىرى قارشىسىدا ھېچقانداق يوشۇرۇن مەخپىي بىر تەرىپى يوق ئىدى. ئۇلارنىڭ قۇلاق پەردىلىرى ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ بوم ئاۋازلىرى بىلەن تىترگەن چاغدا، بۇ دەۋەتنىڭ جاھىلىيەتنىڭ يۈرىكىگە قارىتىلغان ئوق، بىر ئۆلۈم پەرمانى ۋە اللەغا ئىمان ئېيتىشقا چاقىرىدىغان چاقىرىق ئىكەنلىكىنى دەرھال چۈشەندى ۋە جاھىلىيەت ئىنسانلىرى ئارىسىدا قىيامەت قوپتى. ئەنئەنە ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىنى قوغداش يولىدا ئاخىرقى قېتىم ھايات - ماماتلىق ئۇرۇشىغا ئاتلاندى. يېگانە دەۋەتچى ھەزرىتى مۇھەممەدكە قارشى ئاتلىق قوشۇن ۋە خەرخىل گۈرۈپپىلەر شەكىلدە ھۇجۇم قىلدى. ئەھۋال بەكمۇ يامانلاشتى، پىچاق سۆڭەككە يەتكەن ئىدى. ئىچىدىن بىر گۈرۈپ كىشى چىقىپ: «ئىلاھىڭلارنى مۇداپىئە قىلىڭلار، سىلەردىن تەلەپ قىلىنغان نەرسە بۇ» دەۋاتتى. چۈنكى، ئۇلار جاھىلىيەت ئۈستىگە قۇرۇلغان پۈتۈن ئاساسلىرىنىڭ ۋە تايانچ نوقتىلىرىنىڭ تەھدىت ئاستىدا قالغانلىقىنى ۋە ھاياتلىرىنىڭ خەتەردە ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئىدى. مانا بۇ پەيتتە تارىخ يوقىتىپ قويغان قورقۇنچلۇق ئازاب - ئوقۇبەت ۋە زۇلۇملار باشلانغان ئىدى.

ئەمما بۇلارنىڭ ھەممىسى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ زەپەر قۇچىشىنىڭ ئىشارىتى ئىدى. چۈنكى، ئۇ مەقسىتىگە يەتكەن ئىدى. يايىنى تولۇق كېرىپ ئوقنى جاھىلىيەتنىڭ جان يېرىگە ئۇرغان ئىدى.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام دەۋىتى يولىدا تاغلارمۇ بەرداشلىق بېرەلمەيدىغان چىدىغۇسىز دەرىجىدىكى ئېغىر چىلىقلارغا كۆكسىنى كېرىپ تاقابىل تۇردى. ئۇنىڭغا تۇغدۇرۇلغان قىيىنچىلىق، قۇرۇلغان توزاقلار ئۇنى بۇ يولدىن قايتۇرالمىدى. ھېچقاچان مۇشرىكلارنىڭ يالغان ۋەدىلىرىگە ئالدىنمىدى. ھەتتا تاغىسىغا مۇنداق دېگەن ئىدى: «ئى تاغا! ئوڭ قولۇمغا قۇياشنى، سول قولۇمغا ئايىنى بەرسىمۇ مەن بۇ يولۇمدىن قايتمايمەن، يا اللە بۇ دەۋىتىمگە زەپەر قازاندۇرىدۇ ياكى مەن بۇ يولدا ئۆلمەن».

يېڭى دىن يولىدا

رەسۇلۇللاھ ئون ئۈچ يىل ئوچۇقتىن ئوچۇق خەلقنى اللە نىڭ بىرلىكىگە، پەيغەمبىرىگە ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتىشقا چاقىردى. دەۋىتىنىڭ يوشۇرۇن، مەخپىي تەرىپى يوق بولۇپ. ھەر نەرسە ئوتتۇرىدا ئوچۇق - ئاشكارا ئىدى. بۇلارنى بىرەرسىگە ياراپ قىلىش ئۈچۈن قىلمىغان ئىدى. ھېچكىمگە خۇشامەتچىلىك قىلمايتتى. پۈتۈن كېسەللىكنىڭ شىپاسىنى ئۆز دەۋىتىدىن ئىزدەپ تاپاتتى. بۇنىڭغا چىدىمىغان قۇرەيشلەر پەرياد كۆتۈرۈپ، رەسۇلۇللاھقا تەرەپ - تەرەپتىن ھۇجۇم قىلدى. ئوقلىرىنىڭ ئۈچىنى رەسۇلۇللاھقا قاراتتى. رەسۇلۇللاھ ئۇلارنىڭ قارشىسىدىكى يالغۇز نىشان ئىدى.

بالا - چاقا ۋە قېرىنداشلىرى بىلەن رەسۇلۇللاھنىڭ ئارىسىغا بىر توساق پەيدا قىلىش ئۈچۈن شەھەرنى قىزىل قىيامەتكە ئايلاندۇردى. بۇنىڭ بىلەن ئىشلار تېخىمۇ قىيىنلاشقانلىقى ئۈچۈن، رەسۇلۇللاھقا ئىشىنىش، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىش ھەممە ئادەمنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى. پەقەت كاللىسىنى قولتۇقىغا قىسىپ ماڭالايدىغان (تەۋەككۈلچى) باتۇر، تىكەنلىك بولسىمۇ ئۆزى ئىشەنگەن يولدا مېڭىشتىن يامانمايدىغان سەممىي كىشىلەر جاسارەت قىلالايتتى.

قۇرەيشتىن بىر توپ ياش ئوتتۇرىغا چىقىپ، ھېچنېمىگە قارىماي بۇ يولدا ھەرىكەتلىنىۋاتاتتى. چۈنكى، ياشلىقى ئۇرغۇپ تۇراتتى ۋە ئۇلار ئۇچۇن دۇنيانىڭ ھېچ نەرسىسى مۇھىم ئەمەس ئىدى. ئاخىرەت ھاياتىنى، جەننەتنى ئارزۇ قىلاتتى. ئۇلار ئىمان ئېيتىشقا چاقىرىغان بىر دەۋەتچىنىڭ «رەببىڭلارغا ئىمان ئېيتىڭلار» دېگىنىنى ئاڭلىدى. ھۆر - ئەركىن بولۇشىغا قارىماي جاھىلىيەت ھاياتى ئۇلارغا تار كېلىشكە باشلىغاچقا ئىچىدە بىر بۇرۇختۇملۇق بار ئىدى. خۇددى روھىي ھالىتى بارغانسېرى تارىيىپ بوغۇلۇۋاتقاندا ھەمىشە تىكەن ئۈستىدە ئولتۇرۇۋاتقاندا، قورقۇنۇش تىكەنلەرنىڭ ئۈستىدە تولغىنىۋاتقاندا ئازابلىناتتى، نىھايەت بۇ ھاياتتىن، اللە ۋە رەسۇلىغا ئىمان ئېيتىش ئارقىلىق قۇتۇلالايدىغانلىقىنى چۈشەنگەن ئىدى.

شۇڭا ئۇلار ئۆز يۇرتلىرىدا تۇرۇۋاتقان رەسۇلۇللاھنىڭ ھايات يولىنى ئىنچىكىلەپ تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىشتى. قۇرەيشلەرنىڭ پەيغەمبەر بىلەن قەۋمى ئارىسىغا تور تارتىۋېتىشى بىلەن جاپا - مۇشەققەتلەرگە تولغان ئۇزۇن مۇدەتلىك كۆچۈش باشلاندى. ياشلار قوللىرىنى پەيغەمبەرگە ئۇزاتتى. جانلىرىنى ۋە پۈتۈن ماللىرىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى. ھالبۇكى، ئۇلار ھاياتلىرىنىڭ جىددى خەۋەپلەرگە دۇچ كېلىدىغانلىقىنى، ھەر زامان خەتەر ۋە پالاکەتنىڭ ئاستىدا قالىدىغانلىقىنى ناھايىتى ياخشى بىلەتتى. ئۇلار قۇرئاندىن باشقىسىغا - قۇلاق سالمايتتى.

﴿ئىنسانلار «ئىمان ئېيتتۇق» دەپ قويۇش بىلەنلا سىنالماي تەرك ئېتىلىمىز دەپ ئويلامدۇ؟﴾ ﴿سىلەر تىپخى ئىلگىرىكىلەر ئۇچرىغان كۈلپەتلەرگە ئۇچرىماي تۇرۇپ جەننەتكە كىرىشىنى ئويلايمسىلەر؟ سىلەردىن ئىلگىرى ئۆتكەن (مۆمىن) لەر ئېغىرچىلىقلارغا، كۈلپەتلەرگە ئۇچرىغان ۋە چۆچۈتۈۋېتىلگەن ئىدى، ھەتتا پەيغەمبەر ۋە مۆمىنلەر: «اللە نىڭ (بىزگە ۋەدە قىلغان) ياردىمى

قاچان كېلىدۇ؟» دېگەن ئىدى. بىلىڭلاركى، اللە نىڭ ياردىمى ھەقىقەتەن يېقىندۇر ﴿

ئەڭ ئاخىرى قۇرەيشلەر ئارزۇ قىلغان نەرسىلەرگە ئېرىشتى. پۈتۈن كۈچى بىلەن رەسۇلۇللاھ ۋە ئەتراپىدىكى ئىمان ئېيتىدىغان ئازغىنە كىشىگە ھۇجۇم قىلدى. قوللىرىدىكى پۈتۈن ئوقنى ئۇلارنىڭ ئۈستىگە ياغدۇردى. ئەمما بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇلارنىڭ ئىمانلىرىنى تېخىمۇ قۇۋۋەتلەندۈرمەكتە ۋە ئالغىلى بولمايدىغان قەلئە ھالىتىگە كەلتۈرمەكتە ئىدى ۋە ئۇلار: ﴿بۇ (يەنى قىيىن ئەھۋالدا قالغاندا دۈشمەن ئۈستىدىن غەلبە قىلىش) اللە ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى بىزگە ۋەدە قىلغان ئىشتۇر. اللە ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى راست ئېيتتى، دېيىشتى. (بۇ ئىش) ئۇلارنىڭ (اللە بولغان) ئىمانىنى ۋە (اللە نىڭ بۇيرۇقلىرىغا بولغان) بويسۇنۇشىنى تېخىمۇ كۈچەيتتى ﴿

دىنىي دەۋا يولىدا تارتقان بۇ ئازاب - ئوقۇبەتلىرى بىر تەرەپتىن ئۇلارنىڭ ئەقىدىلىرىگە بولغان ئىشەنچلىرىنى، دىن يولىدىكى جان پىدالىقنى، كۆپۈرلۈك ۋە كاپىرلارغا بولغان نەپىرەتلىرىنى ئاشۇرۇپ تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن ھېس - تۇيغۇ، پىكىر - چۈشەنچىلىرىگە ئوت تۇتاشتۇرۇپ، روھلىرىنى تازىلىغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن، ئۇلار خۇددى سۈزۈپ ئىلغىۋېلىنغان ساپ ئالتۇن ھالىغا كەلدى، ھەر تۈرلۈك تۇسالغۇلاردىن ۋە بالا - قازالاردىن يېڭى بىلەپ پارقىرىتىلغان قىلىچتەك (يەنى ھېچ ئىش بولمىغاندەك ساق - سالامەت) چىقتى.

دىنىي تەربىيە

رەسۇلۇللاھ مۇسۇلمانلارنىڭ روھىنى قۇرئان بىلەن ئوزۇقلاندۇرۇپ، قەلبلىرىگە ئىمان تەربىيىسىنى سىڭدۈرەتتى ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى بولغان اللە نىڭ ھۇزۇرىدا پاك - پاكىزە

سۈرە بەقەرە 214 - ئايەت.

سۈرە ئەھزاب 22 - ئايەت.

بەدەن، پۈتۈنلەي تەسلىم بولغان قەلب، ئىتائەتكار ۋۇجۇد ۋە كۈچلۈك تەپەككۈر سۈزگۈچى ئىچىدە كۈندە بەش قېتىم سەجدە قىلىشنى بۇيرۇغان ئىدى. ماددىي قىيىنچىلىق ۋە شەھۋەت دولقۇنلىرىنىڭ بېسىمىنى يېڭىپ، ئاسمان ۋە زېمىننىڭ رەببى بولغان اللە غا يېقىنلىشىش سۈرىتىدە روھلىرىنىڭ ئۇلۇغلىقى، قەلبلىرىنىڭ پاكلىقى ۋە ئەخلاقلىرىنىڭ ئۈستۈنلۈكى كۈنسىپرى ئېشىپ بېرىۋاتتى. رەسۇلۇللاھ مۇسۇلمانلارغا زۇلۇم ۋە ئازاب - ئوقۇبەت قارشىسىدا سەۋر قىلىش، بىر - بىرىگە ياخشى مۇئامىلە قىلىش، نەپىسلىرىنىڭ تېزگىنىنى ھەر دائىم قولدا تۇتۇشى قاتارلىق نەسىھەتلەرنى قىلاتتى.

مۇسۇلمانلار خۇددى قولىدا قىلىچ تۇتۇپ تۇغۇلغاندەك جەڭ قىلىشقا بەكمۇ ھېرىسمەن ئىدى. چۈنكى، ئۇلار بىرسۇس، داھىس ۋە غەبرا جەڭلىرىنى قىلغان مىللەتنىڭ نەسلىلىرى ئىدى. پىجار جېڭى بولغىلىمۇ تېخى ئۇزۇن بولمىغان ئىدى. (لېكىن) رەسۇلۇللاھ پەقەت ئۇلارنىڭ جەڭچىلىك روھىنى تەربىيەلەپ، بەدىئىي ھاياتتىن ئالغان قوپال تەبىئەتلىرىنى تورمۇزلاشقا تىرىشاتتى. ئۇلارغا: ”پۇت - قولۇڭلارنى يىغىشتۇرۇپ ناماز ئوقۇڭلار“ دەيتتى. ئۇلارمۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەمرىگە بويسۇناتتى. قۇرەيشتىن كەلگەن ھەر خىل ئازاب ۋە بېسىمغا قىلچە بوش كەلمەي كۆكرەك كېرىپ چىقاتتى. پالاکەت كۈنلىرى چىشىنى چىشلەپ سەۋر قىلاتتى. قىلىچ قوللىنىشقا ھەقلىق نۇرغۇنلىغان سەۋەبلەر بولسىمۇ، ھېچبىر مۇسۇلماننىڭ ئۆزىنى مەككەدە قىلىچ ياكى كۈچ بىلەن قوغدىغانلىقى تارىخ بېتىگە يېزىلمىغان ئىدى. مانا بۇ ئىتائەت ۋە بويسۇنۇشنىڭ ئەڭ ئوچۇق مىسالى ئىدى. نىھايەت قۇرەيشلەر تېخىمۇ رەزىللىشىپ، بۇزغۇنچىلىق ۋە ئازغۇنلۇقتا چېكىگە چىققانلىقتىن، اللە رەسۇلىنىڭ ۋە ئۇنىڭغا ئەگەشكەنلەرنىڭ ھىجرەت قىلىشىنى بۇيرۇدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار يەسەرب يەنى مەدىنىگە ھىجرەت قىلدى. ئەسلىدە بۇ يەرگە ئۇلار كېلىشتىن بۇرۇنلا ئىسلام نۇرى چېچىلغان ئىدى.

پەيغەمبەر شەھىرى مەدىنىدىكى ئەھۋال

مەدىنىلىكلەر مەككىلىك مۇسۇلمانلارنى قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يېڭى دىندىن باشقا بىر مۇھەببەت يوق بولۇپ، بۇ، تارىخ شاھىت بولغان دىنىي ھاكىمىيەتنىڭ ئەڭ پارلاق مەنزىرىسى ئىدى.

ئەۋس ۋە خەزرج قەبىلىلىرى ئارىسىدا چىققان بىئاس جېڭىنىڭ چاڭ - تۈزىڭى تېخى بېسىقمىغان بولۇپ، ئىككى تەرەپنىڭ قىلچىلىرىدىن قان تامچىلاپ تۇراتتى. ئىسلام بۇلارنىڭمۇ قەلبىلىرىنى بىرلەشتۈردى. ئەگەر بىرەرسى يەر يۈزىدىكى پۈتۈن بايلىقنى دىن يولىدا سەرپ قىلغان تەقدىردىمۇ يەنە ئۇلارنى ياراشتۇرالمىتتى، قەلبىلىرىنى بىر - بىرىگە تۇتاشتۇرالمىتتى. رەسۇلۇللاھ مەدىنىلىكلەر بىلەن مۇھاجىرلار ئارىسىدا قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتى ئورناتتى. بۇ ئۆز قېرىنداشلىقىنىمۇ قىزغاندۇرىدىغان ۋە ھېچ كۆرۈلۈپ باقمىغان قېرىنداشلىق ئىدى. تارىختا خاتىرىلەنگەن سۆيگۈ ۋە دوستلۇقلار بۇ قېرىنداشلىق يېنىدا كۆمۈلۈپ قالاتتى.

مەككىلىك مۇھاجىرلار بىلەن مەدىنىلىك ئەنسارىلار مەيدانغا كەلتۈرگەن تەڭداشسىز جەمئىيەت، ئىنسانلارنىڭ خاتىرجەملىكى ئۈچۈن چىقىرىلغان بۈيۈك ئىسلام ئۈممەتلىرىنىڭ جەۋھىرىگە ۋە ئىسلامنىڭ نەق ئۆزىگە ۋەكىللىك قىلاتتى. بۇنداق خەتەرلىك بىر دەۋردە بۇنداق بىر جەمئىيەتنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىرىلىشى پىتىنە ۋە خەتەر چەمبىرى ئىچىدە تولغىنىۋاتقان ئىنسانىيەتكە دالدا، ھەر تۈرلۈك بوھران تەھدىتى ئاستىدا ئىگىرىۋاتقان دۇنياغا قالقان بولغان ئىدى. شۇڭا رەسۇلۇللاھ ئەنسارىلار بىلەن مۇھاجىرلارنى قېرىنداش بولۇشقا چاقىرغان ۋاقىتتا: «ئەگەر بۇ ھۆكۈمگە ئەمەل قىلمىساڭلار، يەر يۈزىدە پىتىنە ۋە چوڭ قالايمىقانچىلىق تۇغۇلىدۇ» دېگەن ئىدى.

مۇھىم تۈگۈن يېشىلدى

رەسۇلۇللاھ مۇسۇلمانلارنى چوڭقۇر ۋە كۈچلۈك تەربىيىدىن ئۆتكۈزۈۋاتاتتى، قۇرئان كەرىم ئۇلارنىڭ روھلىرىنى يۈكسەلتىپ، قەلب جەۋھەرلىرىنى تازىلايتتى. رەسۇلۇللاھنىڭ سۆھبەت - يىغىلىشلىرى مۇسۇلمانلارنىڭ دىنىي ساھەدىكى ئىلىملىرىنى ئاشۇرۇپ، ئۇلارنى شەھۋەت ئارزۇلىرىنىڭ توزاقلرىدىن يىراقلاشتۇرۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، اللە نىڭ رازىلىقىغا ئېرىشىپ، بىر ئاز ئاۋۋال جەننەت ۋىسالىغا يېتىش ئارزۇسى، ئىلىم ئىشتىياقى، دىنى مەسىلىلەرنى ئۆگىنىش ۋە ئۆز نەپسىنى سوتلاش قاتارلىق جەھەتلەردە تېخىمۇ ئۈستۈن بىر ئورۇننى قولغاننى كەلتۈرۈشىگە تۈرتكە بولاتتى. خۇشال ۋە قايغۇلۇق ۋاقىتلىرىدا رەسۇلۇللاھقا ئىتائەت قىلاتتى. مولچىلىق ياكى قىيىنچىلىق ۋاقىتلىرىدا اللە يولىدا جەڭ قىلاتتى. 10 يىل ئىچىدە رەسۇلۇللاھ بىلەن بىللە 27 قېتىم جەڭ (جىھاد) قاتناشتى. رەسۇلۇللاھنىڭ ئەمرى بىلەن دۈشمەنگە قارشى جەڭ قىلىش ئۈچۈن 100 قېتىمدىن كۆپ سەپەرگە ئاتلاندى. قۇرۇق قېلىشى دۇنيا نېمەتلىرىدىن ئۇلارنىڭ خىيالغىمۇ كىرىپ چىقمايتتى. بالىلىرى ۋە ئائىلىسىنىڭ سۆيگۈسى ئۇلارنىڭ قەلبىدە باھا پىچىلمەيدىغان نەرسە ئىدى. ئۇلار تېخى ئادەتلەنمىگەن، كۈنەلمىگەن ھۆكۈملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان نۇرغۇن ئايەتلەر نازىل بولغان بولۇپ، بۇ ئايەتلەر مال، جان، پەرزەنت ۋە قەبىلىلىرى ھەققىدە ئىجرا قىلىنىشى قىيىن بولغان بىرمۇنچە مەسئۇلىيەت يۈكلەنگەن ئىدى.

ئەمما مۇسۇلمانلار اللە نىڭ ئەمىرلىرىنى ئۈستۈن پىداكارلىق روھى بىلەن ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈنۈپ تۇرۇپ ئورۇندايتتى. شۇنىڭ بىلەن مۇھىم تۈگۈن يەنى شېرىك ۋە كۇپۇرلۇق تۈگۈنى يېشىلدى... ئاندىن قالغانلىرى ئۆزلىكىدىن ھەل بولدى. رەسۇلۇللاھ تۇنجى جىھاد بايرىقىنى لەپىلدەتتى. ھەر ئەمىر - پەرىمان ئۈچۈن يېڭى بىر جىھاد ئۇسۇلى ئىزلەشكە ئېھتىياج قالمىدى.

ئىسلام جاھىلىيەت بىلەن قىلغان تۇنجى جەڭدە زەپەر قۇچتى، ئەسلىدىمۇ ھەر توقۇنۇشتىكى زەپەر ئىسلامنىڭ ئىدى. يىغىنچاقلىغاندا، پۈتۈن مۇسۇلمانلار قەلبى، پىكىرى ۋە جانلىرى بىلەن ھۇزۇر ئىچىدە ياشاۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ قەلبى ھىدايەت نۇرى بىلەن يورۇتۇلغاندىن كېيىن رەسۇلۇللاھقا ئېتىراز بىلدۈرمەيتتى ۋە كەلگەن ئەمىرلەرنىڭ ئىجرا قىلىنىش يولىدا قەلبلىرىدە ھېچقانداق ئېغىرلىق ھېسسىياتى يوق ئىدى. ھۆكۈملەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئەمىر - پەرماننىڭ سىرتىدا بىر يول ئىزدەشكە ئۇرۇنمايتتى.

قىلغان ھەر بىر ئىش - ھەرىكىتىنى رەسۇلۇللاھقا بىلدۈرۈپ تۇراتتى ۋە سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ قويغان ۋاقىتلىرىدا ۋۇجۇدلىرىنى قاتتىق ئازاب - ئوقۇبەتكە دۇچ كېلىشتىن قاچۇرمايتتى. ئىچكىلىكىنى چەكلىگەن ئايەت نازىل قىلىنغان ۋاقىتتا قوللىرىدا شارابتىن باشقا نەرسە يوق ئىدى. اللە نىڭ ئۇلۇغ پەرمانى يېنىۋاتقان يۈرەك بىلەن چاڭقىغان لەۋ ئارىسىغا توساق بولدى. كۇبىلار چېقىلدى، شارابىلار مەدىنە كوچىلىرىدا سەل بولۇپ ئاقتى.

شۇنداق قىلىپ، شەيتان ۋە سەۋەسسى قەلبلىرىدىن قوغلاپ چىقىرىلدى. تېخىمۇ توغرىسى، نەپسنىڭ ئازغۇن تامالىرى سۆكۈپ تاشلاندى. باشقىلاردىن كۈتكەن ئىنساپنى ئاۋۋال ئۆز نەپسلىرىدە كۆرسەتتى. دۇنيا ئاخىرىنى ۋە ئۆزلىرى ياشاۋاتقان شۇ كۈننىڭ ئەتىسىنى ئويلايدىغان كىشىلەر ھالىغا كەلدى. ئۇلارنى ھېچبىر پالاكەت قورقۇتالمىتتى، ھېچبىر نېمەت ۋە بايلىق ئازدۇرۇپ كېتەلمەيتتى. پېقىرلىققا ئېزىقمايتتى، بايلىققا نانكورلۇق قىلمايتتى. ھېچقانداق تىجارەت ئۇلارنى يولدىن چىقىرالمايتتى، ھېچقانداق كۈچ بىلەن كىلىرىنى قايرىيالمايتتى. ئۇلار يەر يۈزىدە ھاكاۋۇرلۇق قىلىش، پىستە - پاساد ۋە بۇزغۇنچىلىق چىقىرىشنى خالىمايتتى. ئىنسانلار ئۈچۈن توپتوغرا بىر ئۆلچەم بولغان ئىدى. ھەر دائىم ھەق ۋە ئادالەتنى كۆزلەيتتى. ئۆزلىرىنىڭ، ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ياكى ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ مەنپەئەتىگە زىت بولسىمۇ، اللە ئۈچۈن گۇۋاھچى بولۇشتىن چېكىنمەيتتى. پۈتۈن يەر يۈزى ئۇلارنىڭ قومانداچىسىغا تاپشۇرۇلغان ئىدى.

ئۇلار ئىنسانلارغا قارىتىلغان خېيىم - خەتەرلەر قارشىسىدىكى قالغان، دۇنيانى قوغدايدىغان پولات قەلئە ۋە ئىنسانىيەتنى ئاللاھنىڭ دىنىغا چاقىرىدىغان دەۋەتچى ئىدى. ئۇلار رەسۇلۇللاھنىڭ ئەخلاقىنى ئۆزلىرىگە سىڭدۈرگەچكە، ئىدى رەسۇلۇللاھ پەيغەمبەرلىك ۋەزىپىسىنى ھەقىقىي بىلەن ئادا قىلىش ۋە تەڭداشسىز بىر ئۈممەت يېتىشتۈرۈش مەنۇنىيىتى ئىچىدە رەببىنىڭ دەرگاھىغا قاراپ يول ئالدى.

ئىنسانىيەت تارىخىدا تەڭدىشى كۆرۈلمىگەن زور ئىنقىلاب

رەسۇلۇللاھنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ روھىدا ۋە ئۇلارنىڭ ۋاسىتىسى ئارقىلىق پۈتۈن ئىنسانىيەت بىلەن قىلغان بۇ ئىنقىلابى ئىنسانىيەت تارىخىدا تەڭدىشى كۆرۈلمىگەن بىر زور ئىنقىلاب ئىدى. بۇ ئىنقىلابنىڭ ھەر جەھەتتىن يەنى شەكىلدە، چوڭقۇرلۇقتا، قۇۋۋەتتە، كېڭىيىشتە، ئوچۇقلۇقتا، ئەقىلگە مۇۋاپىقلىقتا تەڭدىشى يوقتۇر. شۇنداق ھەر ساھەدە تەڭداشسىز بىر كىملىككە (سالاھىيەتكە) ساھىب ئىدى. ئەمما قەدىمدىن بۇيانقى پەۋقۇلئاددە ھادىسىلەرگە ئوخشاش مەخپىي، سىرلىق ئەمەس ئىدى. ئۇنداق ئىكەن، بۇ ئىنقىلابنى رەسمىي تۈردە تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭ ئىنسانىيەت تارىخىدىكى تەسىر دائىرىسىنىڭ زادى قايسى دەرىجىدە ئىكەنلىكىنى بىلىشىمىز لازىم.

ھەقىقىي ئىماننىڭ ھەر خىل ئازرۇ - ئىستەك ۋە ئەخلاققا بولغان

تەسىرى

مەيلى ئەرەبلەر ياكى پۈتۈن ئىنسانىيەت بولسۇن، نەق بىر جاھىلىيەت ھاياتى ياشاۋاتتى. ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكى نەرسىلەرگە قۇل - چۆرە بولۇۋاتاتتى، پايدىلىنىشى ئۈچۈن يارىتىلغان جانلىق - جانسىز ھەممە مەجۇداتقا سەجدە قىلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ چوقۇنغان

نەرسىلىرى ئىتائەت قىلغاننى مۇكاپاتلاندىرۇپ، گۇناھ ئۆتكۈزگەننى جازالاندىرغۇدەك ئەھۋالدا ئەمەس ئىدى. بىر ئىشقا بۇيرۇمايتتى ياكى بىر ئىشتىن توسمايتتى. دىنلىرى ناھايىتى ئاددى بولۇپ، ھاياتنىڭ چەك - چېگرىسىدىن ئېرىشىغا ئۆتەلمەيتتى، ئىنسانلارنىڭ قەلبى، روھى ۋە ئىچ دۇنياسىدا ھاكىمىيەت ئورنى ھەتتا ئەخلاق ۋە ئىجتىمائىي ھاياتلىرىدىمۇ ھېچقانداق - تەسىرى يوق ئىدى. اللە غا، ئىشىنى تۈگىتىپ ئايرىلغان (كەتكەن)، سەلتەنەت ماقامىنى ئۆزىنىڭ شاھ تونىنى. كىيگۈزگەن كىشىلەرگە قالدۇرۇپ كەتكەن بىر سەنئەتكار سۈپىتىدە قارايتتى. شۇڭلاشقا ئۇلار ھۆكۈمرانلىق ئاپپاراتنى قولغا ئېلىۋېلىپ، مەملىكىتىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى، ئىشلارنىڭ باشقۇرۇلۇشىنى، ئوزۇق - تۈلۈكنىڭ تارقىتىلىشىغا ئوخشاش دۆلەتنىڭ ھەرخىل مۇئەسسەسەلەرنى خالىغانچە قوللىنىپ پايدىلىنىشقا باشلىدى. اللە غا بولغان ئېتىقاد ئۇلار ئۈچۈن پەقەت تارىخى بىلىم ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا اللە غا بولغان ئېتىقادلىرى، ئاسمان ۋە زېمىننىڭ اللە تەرىپىدىن يارىتىلغانلىقى ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى، سەنئەت تارىخى سىنىپىنىڭ ئوقۇغۇچىسى بېرىدىغان جاۋابتىن پەرق قىلمايتتى. بىر ئوقۇغۇچىدىن "شۇ كونا تەختى كىم ياسىدى؟" دەپ سورالسا، ئۇ ھېچ ئىككىلەنمەيلا: "بۇرۇنقى ھۆكۈمدارلاردىن بىرى!" دەپ جاۋاب بېرىدۇ. ئۇلارنىڭ دىنلىرى اللە غا قىلىنغان دۇئا ۋە ئىلتىجادىن يىراق ئىدى. قانداق قىلىپ اللە نىڭ رازىلىقىغا ئېرىشەلەيدىغانلىقىنى بىلمەيتتى. يىغىنچاقلىغاندا، ئىلىملىرى يوق دېگۈدەك دەرىجىدە ئاز ۋە چەكلىك، قەلبلىرىگە ھەيۋەت ۋە مۇھەببەت بېرىشتىن يىراق ئىدى.

يۇنان پەلسەپىسى "ۋاجىبۇل ۋۇجۇد" بولغان اللە نى قۇدرەتسىز دەپ تەرىپلەيتتى. قۇدرەت، ھاكىمىيەت، چەكلىش ۋە رەھىم - شەپقەت قىلىش قاتارلىق سۈپەتلىرىنىڭ يوقلۇقىنى، اللە نىڭ پەقەت «تۇنجى ئىللەت» ئىكەنلىكىنى بايان قىلاتتى. ئۇندىن باشقا، اللە نىڭ ئىلىم، ئىرادە ۋە تاللاش قۇدرىتىنى يوققا چىقىراتتى. نەتىجىدە يۇنان پەلسەپىسى اللە نىڭ ھەممە سۈپىتىنى ئىنكار قىلىپ، ياراتقۇچىنىڭ شان - شەرىپىنى تۈگىدىغان ۋە ئۇنى يارىتىلغانلار سەۋىيىسىگە چۈشۈرىدىغان بىر مۇنچە پىرىنسىپلىرىنى ئىلگىرى

سۈرەتتى. ھالبۇكى، ياراتقۇچىنىڭ سۈپەتلىرى يوققا چىقىرىلغان ۋاقىتتا، ”ۋاجىبۇل ۋۇجۇد“ دېگەن بىر نەرسىنى ئويلاش مۇمكىن ئەمەس، ئەمما ھېچبىر شەھەر، جەمئىيەت، نىزام، ئىش ۋە ھېچبىر بىنانىڭ كۈچ سەرىپ قىلىنماي تۇرۇپ ئۆزلىكىدىن پۈتۈپ قېلىشى ھېچ كۆرۈلگەن ئەمەس. قىسقىسى، گىرىك پەلسەپىسىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بارلىق دىن ئاللاھ غا ئىتائەت قىلىش، پالاکەت باسقان ۋاقىتتا ئاللاھ غا يالۋۇرۇش ۋە ئۇنىڭغا چىن قەلبىدىن باغلىنىش ئالاھىدىلىكلىرىنى يوقاتقان ئىدى. دۇنيادا مەۋجۇت بولغان باشقا دىنلارمۇ ئۆز جەھرىنى يوقىتىپ، ھەممىسى قۇرۇق شەكىل ۋە ئەنئەنە ھالىغا كېلىپ قالغان بولۇپ، ئۇلار خۇددى ئىماننىڭ كۆلەڭگىسىگە ئايلىنىپ قالغان ئىدى.

ئەرەبلەر ۋە مۇسۇلمان مىللەتلەر بۇ ئۆلۈك، يۈزەكى ۋە ئەھمىيەتسىز ئىلىملەردىن قۇتۇلۇپ، روھ، قەلب، سالاھىيەت (شەخسىيەت) ۋە ئورگانلار ئۈستىگە ھاكىمىيەت قۇرىدىغان، ئەخلاق ۋە ئىجتىمائىي ھاياتقا تەسىر قىلىدىغان، ھايات بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىلىملەرنى ئۆزلەشتۈردى. گۈزەل ئىسىملەرگە ۋە ئۇلۇغ سۈپەتلەرگە ئىگە بولغان ئاللاھ غا ئىمان ئېيتتى. شۇنداق، پۈتۈن ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى (رەببى)، ناھايىتى مېھرىبان ۋە شەپقەتلىك، ئاخىرەت كۈنىنىڭ ئىگىسى، ھۆكۈمدارلار ھۆكۈمدارى، پۈتۈن نۇقسانلاردىن خالىي، ھەر نەرسىنى كۆزىتىپ قوغدايدىغان، ھەممىدىن ئۈستۈن، قۇللىرىنىڭ ئېھتىياجلىرىنى ۋە ئەھۋاللىرىنى كۆزىتىدىغان، ھەر نەرسىنى يوقىتىن بار قىلغان، ھەر تۈرلۈك ئاپەت ۋە غەم - قايغۇدىن خالىي، ئۇلۇغلۇق ئىگىسى (ساھىبى)، مەۋجۇداتلارغا شەكىل بەرگەن، ئەزىز، ھاكىم، گۇناھلارنى كەچۈرىدىغان، مەرھەمەت ئىگىسى، مەۋجۇدات ئالەمىنىڭ يىگانە ئىگىسى (ساھىبى)، ھەر نەرسىنى قوغداپ كۆزىتىدىغان، ھېچكىم تەرىپىدىن نازارەت قىلىنمايدىغان ۋە قۇرئان كەرىمدە بايان قىلىنغان بۇنىڭغا ئوخشاش نۇرغۇن سۈپەتلەرگە ئىگە ئاللاھ غا ئىمان ئېيتتى. ياخشى قۇللىرىنى جەننەت بىلەن مۇكاپاتلاندىرىدىغان، خالىغىغا مول رىزىق ئاتا قىلىدىغان، ئاسمان - زېمىندىكى پۈتۈن (بارلىق) سىرلىق كۆزلەرنىڭ يوشۇرۇن بېقىشلىرىنى

ۋە قەلبلەرنىڭ مەخپىيىتىنى بىلىدىغان، قۇرئان كەرىمدە بايان قىلىنغان باشقا تەسەۋررۇپ، قۇدرەت ۋە ئىلىم سۈپەتلىرىنىڭ ئىگىسى بولغان اللە غا... بۇ كەڭ قۇۋۋەتلىك ۋە جۇشقۇن ئىمان بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىدە بۈيۈك بىر ئىنقىلاب مەيدانغا كەلدى. اللە غا ئىمان ئېيتقان ۋە اللە دىن باشقا ئىلاھ يوق دېگەنلەرنىڭ ھاياتى بىردىنلا باشقىچە تۈسكە كىرەتتى. پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قاپلىغان ئىمان، قان تومۇرلىرى ۋە ھېس - تۇيغۇلىرىغىچە سىڭگەن ئىدى. خۇددى روھى ۋە قېنىدەك ۋۇجۇدىدا ئايلىنىتتى. جاھىلىيەتنىڭ ھەممە يىلتىزىنى قومۇرۇپ تاشلاپ، قەلبىنى ۋە ئەقلىنى پۈتۈنلەي ئەسىر قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئوتتۇرىغا باشقىچە بىر ئىنسان چىقاتتى. بۇ ئىنساندا شەكىللەنگەن ھەقىقىي ئىمان، سەزگۈرلۈك (ھۇشيارلىق)، سەبىر - تاقەت، جاسارەت ۋە غەيرەت ئەقلىنى، پەلسەپەنى ۋە ئەخلاق تارىخىنى ھەيران قالدۇرغان ئىدى ۋە بۇ مەڭگۈلۈك داۋاملىشىدۇ. مانا پۈتۈن بۇلارغا مۇكەممەل ئىلىم ۋە ھەقىقىي ئىماندىن باشقىچە بىر سەۋەب كۆرسىتەلمىگەن ئىدى.

ۋىجدان ئازابى

بۇ ئىمان بىر ئەخلاق ئىنتىزامى ۋە روھ تەربىيەسى ئىدى. ئىگىسىنىڭ قەلبىگە ئەخلاقىي دەرس، كۈچلۈك ئىرادە، روھىي كۈچ، نەپىس كونتروللىقى ۋە ئىنساپ قاتارلىق يۈكسەك ئىلھام بەخش ئېتەتتى. بۇ ئىمان ھازىرغىچە ئەخلاق تارىخى ۋە پىسخولوگىيە ئىسپاتلىغان، ئەخلاقى ھەرىكەتلەرنى ۋە ئىنسانىي چۈشكۈنلۈكنى تورمۇزلايدىغان يېگانە قۇۋۋەت ئىدى. ھەتتا ئىنساننىڭ ھاۋايى - ھەۋسى ئۇرغۇپ، ئىنسان دېگەن مەۋجۇدات پاتقاققا پېتىپ قالغان ۋە ئۆزىنى نازارەت قىلىدىغان كۆز، ئۇ پاتقان پاتقاق تارتىپ چىقىرىدىغان قول تېپىلمىغاندا ۋاقىتلاردا بۇ ئىمان ئۆنى ئەيىبلەشچى نەپىس، كۈچلۈك ۋىجدان ئازابى ۋە مەنىلىك خىيال بولاتتى. مانا بۇ ئىمانغا ساھىب بولغان كىشى قانۇن ئالدىدا گۇناھنى ئېتىراپ قىلىشتىن قانچىلىق قورقۇناتتى.

اللە نىڭ غەزىپى ۋە ئاخىرەت ئازابىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۆزلىرىنى چىدىغۇسىز دەرىجىدىكى ئېغىر ئازاب - ئوقۇبەتتىن تارتمايتتى.

ئىشەنچلىك تارىخچىلار بۇ ھەقتە بىزگە ئىسلام تارىخىدىن باشقا ھېچقانداق تارىختا كۆرۈلمىگەن مىساللار سۇنماقتا. بۇلاردىن بىرنى "سەھىھ مۇسلىم" نىڭ رىۋايىتىدىن نەقىل كەلتۈرمىز:

«مائىز ئىبنى مالىك ئەلئەسلىمى ھەزرىتى پەيغەمبەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ: ئى اللە نىڭ رەسۇلى! نەپسىمگە زۇلۇم قىلىپ زىنا قىلدىم، مېنى بۇ گۇناھتىن پاكلىشىڭنى ئۈمىد قىلىمەن، - دېدى. رەسۇلۇللاھ رەت قىلدى. ئەتسى يەنە كېلىپ: ئى اللە نىڭ رەسۇلى! مەن زىنا قىلدىم، - دېدى. ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇ قېتىم يەنە رەت قىلدى ۋە قەۋمىدىن: بۇ ئادەمنىڭ قەلبىدە بىر چاتاق بارمۇ ياكى نورمال بولمىغان بىر ھەرىكىتىنى كۆردىڭلارمۇ دەپ سورىدى. قەۋمى ئۇنىڭغا: ئۇنى ئەقىللىق، دۇرۇست ئادەم دەپ بىلىمىز، - دەپ جاۋاب بەردى. ئۈچىنچى قېتىم كەلگىنىدە، ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام يەنە قەۋمىگە ئادەم ئەۋەتتى ئۇنىڭ ھەققىدە مەلۇمات تەلەپ قىلدى. جاۋاب ئوخشاشلا: ئەقىلدە ۋە ھەرىكەتلىرىدە ھېچ نورمالسىزلىق يوق، ئىدى. تۆتىنچى قېتىم ئىلتىجا قىلغىنىدا بىر ئازگال قېزىلدى ۋە پەيغەمبەرنىڭ ئەمرى بىلەن چالما - كېسەك قىلىندى».

ئىمام مۇسلىم رىۋايىتىدە مۇنداق بىر ھەدىس بار:

«غامدىيە ئىسىملىك بىر ئايال ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا كېلىپ: ئى اللە نىڭ رەسۇلى! مەن زىنا قىلدىم، مېنى گۇناھىمدىن پاكلىغىن! - دېدى. ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام رەت قىلدى. ئەتسى يەنە كېلىپ: ئى اللە نىڭ رەسۇلى! مېنى نېمىشقا ياندۇرۇۋېتسەن؟ مائىزغا ئوخشاش مېنىمۇ رەت قىلمىغىن. اللە نامدا قەسەم قىلىمەنكى، مەن ھەتتا ھامىلە بولدۇم، - دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: راست شۇنداق بولسا، ھازىرچە كېتىپ بالىنى تۇغقاندىن كېيىن كەل! - دېدى. ئۇ ئايال تۇغۇتتىن كېيىن بالىسىنى يۈگەككە يۈگەپ مۇھەممەد

ئەلەيھىسسالامنىڭ ئالدىغا كېلىپ: مانا، بالىنى تۇغدۇم، - دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: ھازىر كېتىپ، بالاڭ تاماق يېيەلگۈدەك بولغىچە ئېمىتقىن! دېدى. بالا تاماق يېيەلگۈدەك بولغاندا ئۇنى ھەزىتى پەيغەمبەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ باردى. بالىنىڭ قولىدا بىر پارچە نان بار ئىدى. ئايال: ئىيە، ئىيە! ئىيە، ئىيە! بالىنى سۈتتىن توختاتتىم، تاماق يېيەلگۈدەك ياشقا كىردى، - دېدى. رەسۇلۇللاھ بالىنى بىر مۇسۇلمانغا بەردى. ئاندىن ئايالنىڭ كۆكسىگە كەلگۈدەك چوڭقۇرلۇقتا ئازگال كولىغۇزدى. پەيغەمبەرنىڭ ئەمرى بىلەن خەلق ئۇ ئايالنى چالما - كېسەك قىلدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئايالغا بىر تاش ئېتىپ بېشىنى ياردى. ئېتىلىپ چىققان قان ئۇنىڭ يۈزىگە چاچرىدى. خالىد ئىبنى ۋەلىد ئايالغا ھاقارەت ياغدۇردى. ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام بۇنى ئاڭلاپ: ئېغىر - بېسىق بول خالىد! نەپسىم يەتتە قۇدرىتىدە بولغان ئىكەن بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇ ئايال شۇنداق بىر تەۋبە قىلدىكى، ئەگەر زورلۇق بىلەن باشقىلارنىڭ مېلىنى ئېلىۋالغان بىرى بۇنداق تەۋبە قىلسا گۇناھلىرى كەچۈرۈم قىلىناتتى، - دېدى. ئاندىن پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئايالنى ئازگالدىن چىقىرىشنى بۇيرۇدى ۋە نامىزىنى چۈشۈرۈپ دەپنە قىلىندى» .

ھەرخىل ھەۋەس ۋە قارانىيەتلەر قارىشىدىكى غەيرەت

بۇ ئىمان ئىنساننىڭ تىنچلىقى، ئىپپەت ۋە شەرىپىنىڭ بىردىنبىر قاراۋۇلى ئىدى. ھېچكىم كۆرمەيدىغان يالغۇز ۋە ئادەمسىز يەرلەردە قۇتۇرغان شەھۋەت ئارزۇسى ۋە قارانىيەتتىن ئۇنى خۇددى پولات قالغاندەك توسۇپتتى. ئىماننىڭ ھاكىمىيىتى ۋە قوماندانلىقىدا ياشىغان ئىنسان ھېچنەمەندىن قورقمايتتى. ئىسلام زەپىرى تارىخدا، غەنمەتلەرنىڭ تارقىتىلىشى، ئامانەتلەرنىڭ ئېگىسىگە قايتۇرۇلۇشى ۋە ھەر ئىشنىڭ ئالدىدا رازىلىقى ئۈچۈن قىلىنىشى توغرىسىدا ئىنسانلىق تارىخدا ئوخشىشىشنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. مانا بۇ،

مۇسۇلمانلارنىڭ ئىمانىنىڭ قۇۋۋەتلىگەنلىكى، اللە نىڭ نازارىتى ئاستىدا ياشايدىغانلىقى ۋە اللە نىڭ ھەر زامان ۋە ھەريەردە نازىر ئىكەنلىكىنى بىلگەنلىكىنىڭ نەتىجىسىدۇر.

تەبەرى مۇنداق دەيدۇ: «مۇسۇلمانلار مەداىن شەھىرىنى ئالغاندىن كېيىن پۈتۈن غەنمەتنى توپلىدى. ئاندىن بىر ئادەم يېقىنلاشتى، قولىدا بىر كۈپەچ بار ئىدى. كۈپەچنى غەنمەت توپلىغان خادىمغا بەردى. خادىمنىڭ ئەتراپىدىكىلەر: ھازىرغىچە بۇنىڭ ئوخشىشىنى كۆرمىدۇق، قولىمىزدىكى غەنمەت بۇنىڭ قىممىتىدىن ئاشالمايدۇ، ھەتتا يېتەلمەيدۇ... دېيىشتى ۋە بۇنىڭدىن بىر نەرسە ئالدىڭمۇ؟ دەپ سوراقتى. كۈپەچنى كەلتۈرگەن ئادەم: اللە نامى بىلەن قەسەم قىلمەنكى، اللە قورقۇسى بولمىغان بولسا بۇ كۈپەچنى سىزگە كەلتۈرمىگەن بولاتتىم، - دېدى. بۇ ئادەمنىڭ ياخشى بىر ئىنسان ئىكەنلىكىنى چۈشەندى ۋە سەن كىم بولسەن؟ دەپ سوراقتى. ئۇ ئادەم: اللە بىلەن قەسەم قىلمەنكى، سىلەر ۋە باشقىلار ماختىسۇن دەپ كىم ئىكەنلىكىمنى ئېيتمايمەن. ئەمما شۇنى ئېيتىپ قويايىكى، مەن اللە غا ھەمدۇسانا ئوقۇيدىغان ۋە ئۇنىڭ مۇكاپاتىنى كۈتىدىغان بىر قۇلمەن، دەپ جاۋاب بەردى. بىر ئادەم ئۇنىڭ بىلەن بىللە دوستلىرىنىڭ قېشىغا باردى. ھەمراھ بولغان كىشى ئۇ يەردىكىلەردىن بۇ ئادەمنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سورىدى ۋە ئۇلارنىڭ ئۇنىڭ نامى ئىبنى ئابدۇقەيس ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.»

ئىززەت - نەپس ۋە ئېغىر - بېسىقلىق

اللە غا بولغان ئىمانلىرى مۇسۇلمانلارنىڭ باشلىرىنى بەكمۇ ئۈستۈن كۆتۈرگەن ئىدى. بويۇنلىرىنى اللە دىن - باشقا ھېچقانداق ئالاھى، ھېچقانداق ئازغۇن پادىشاھ، ئالىم، دىنىي ياكى دۇنياۋى رەئىسنىڭ ئالدىدا ئېگىلىمگۈدەك دەرىجىدە تىك تۇراتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ قەلب ۋە كۆزلىرى اللە نىڭ ئۇلۇغۋارلىقى ۋە بۈيۈكلۈكى

بىلەن تولغان ئىدى. تاشقى گۈزەللىك، دۇنيانىڭ ساختا ۋال - ۋۇللىرى، تەنتەنە ۋە سەلتەنەت سىزىقلىرى ئۇلارنىڭ نەزىرىدە ھېچنېمىگە ئەزىمەتتى. پادىشاھلارنىڭ ھەشەمتىگە ۋە دەبدەبىسىگە، راھەت - پاراقتىگە، ئۈنجە - مارجان ۋە زىبۇنىنىڭىگە، ئىنسان كىيىمى كىيىدۈرۈلگەن ھەيكەلگە كۆز قىرىنى سېلىپمۇ قويمايتتى.

ئەبۇمۇسا رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «نەجاشىنىڭ قېشىغا باردۇق، نەجاشى مەجلىستە ئولتۇراتتى. ئوڭ تەرىپىدە ئامىر ئىبنى ئاس، سول تەرىپىدە ئىمارە ئەتراپىدا باشقا كىشىلەر ئولتۇراتتى، ئامىر ۋە ئىمارە نەجاشىغا: مۇسۇلمانلار ساڭا سەجدە قىلمايدۇ! دېدى. دەل قارشىسىغا كەلگىنىمىزدە پوپ ۋە راھىبلارنىڭ: پادىشاھقا سەجدە قىلڭلار! دېگىنىنى ئاڭلىدۇق، بۇنىڭغا قارشى جەئەفەر: بىز اللە دىن باشقىسىغا سەجدە قىلمايمىز، دەپ جاۋاب بەردى» . (127).

دۇنيا بايلىقىغا ۋە سۆيۈملۈك نەرسىلەرگە ئېتىبار قىلماسلىق

قوماندان شاد قادىسىيە جېڭىدىن بۇرۇن ، ئىران باش قوماندانى رۇستەمگە رەبىيە ئىبنى ئامىرنى ئەلچى قىلىپ ئەۋەتتى . رۇستەمنىڭ چېدىرى يىپەك گىلەملەرگە تولغان ۋە باھا پىچىلمەس ئۈنچە - مەرۋايىت ۋە ياقۇتلار بىلەن بېزەلگەن ئىدى . بېشىدا تاجى ۋە ئۇچىسىدا بەكمۇ قىممەتلىك كىيىملەر بار ئىدى . رۇستەم ئالتۇن تەخت ئۈستىدە ئولتۇراتتى ، رەبىيە ئاددى كىيىملىرى ، قالقان ۋە ئورۇق ئېتى بىلەن گىلەملەرنى دەسسەپ ئىلگىرىلىدى ۋە ئېتىنى ئۇيەرگە باغلىدى . دۇيۇلغا ، قورال ۋە تۆمۈر قالدۇقى بىلەن رۇستەمنىڭ ھۇزۇرىغا كىرىشىگە تەمشەلگىنىدە ، مۇھاپىزلار: قورالگىنى قوي! دېدى . رەبىيە ئۇلارغا: مەن ئۆزلىكىمدىن ئەمەس ، بەلكى دەۋىتىڭلارغا بىنائەن كەلدىم ، بولمىسا قايتىپ كېتىمەن ، دەپ جاۋاب بەردى . رۇستەم: توسماڭلار! كىرسۇن ، - دېدى . رەبىيە گىلەملەر ئۈستىگە نەيزىسىنى سانچىپ - سانچىپ كىرىپ كېلىدۇ ۋە پۈتۈن گىلەم ئۆتمە - تۆشۈك

بولۇپ كېتىدۇ. چېدىردىكىلەر: نېمە ئۈچۈن بۇ يەرلەرگە قەدەر كەلدىڭلار؟ دەپ سورىغىنىدا، رەببىئە: اللھ بىزنى خالىغاننى قۇلغا قۇل بولۇشتىن اللھ غا ئىبادەت قىلىشىغا، دۇنيانىڭ قىسلىقىدىن كەڭچىلىككە، دىنلارنىڭ زۇلمىدىن اللھ نىڭ ئادالەتكە دەۋەت قىلىش ئۈچۈن ئەۋەتتى دەپ جاۋاب بەردى.

تەڭدىشى يوق يىگىتلىك مسالى

ئاخىرەت ئىمانى مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبلىرىگە تەڭداشسىز جاسارەت، جەننەتكە بولغان يالقۇنلۇق ھەسرەت ۋە ھاياتقا قارشى كەم ئۇچرايدىغان كەمسىتىش تۇيغۇسى بەخش ئەتكەن ئىدى. مۇسۇلمانلار ئاخىرەت ھاياتىنىڭ سائادىتىگە ئېرىشىش ئۈچۈن قوللىرىدىن كەلگىنىنى قىلىشقا تىرىشاتتى. جەننەت ئۇلارغا پۈتۈنلەي قىسمەت قىلىنغان ئىدى. كۆزلىرى خۇددى جەننەتنى كۆرۈپ تۇراتتى. نىھايەت ئۆي كەپتەرلىرىدەك جەننەتكە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى، ھېچنەرسە ئۇلارغا توسقۇنلۇق قىلالمىدى.

ئەنەس ئىبنى نەزىر ئۇھۇد جېڭىدا مۇسۇلمانلار تالاپەتكە ئۇچراۋاتقان ئەسنادا ئالدىغا ئېتىلىپ چىقىپ، سەئەد ئىبنى مۇئازنىڭ قارشىسىغا كەلدى ۋە ئۇنىڭغا: ئى سەئەد ئىبنى مۇئاز! كەبىنىڭ رەببى بولغان اللھ غا قەسەم قىلىمەنكى! كۆزلىرىم جەننەتنى كۆرۈۋاتىدۇ ۋە بۇرۇنۇمغا ھېپى كېلىۋاتىدۇ، - دېدى. ئەنەس يەنە: ئىبنى نەزىرنىڭ بەدىنىدە 80 دىن ئوشۇق نەيزە، قىلىچ ۋە ئوق يارىسى كۆرۈدۇ. ئۇنى مۇشەرىكلەر ئۆلتۈرۈپ پارچىلەۋەتكەن ئىدى. سىڭلىسى بارماق ئۇچلىرىدىن تونىيالىدى، - دېدى .

رەسۇلۇللاھ بەدىر غازىتىدا: «كەڭلىكى ئاسمان - زېمىندەك بولغان جەننەتكە قاراپ يۈگۈرۈڭلار! - دېگەن ئىدى. ئەنساپلاردىن

ئەلبىدايە ۋە نىھايە ئىبنى كەسىر.

ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم.

ئۆمەير ئىبنى ھامما دەرھال ئالدىغا چىقىپ: ئاسمان - زېمىن كەڭلىكىدىكى جەننەتكىمۇ يا رەسۇلۇللاھ؟ - دەپ سورىدى ۋە رەسۇلۇللاھ: ھەئە، شۇنداق، - دېدى. ئۆمەير ئىبنى ھاممام: ۋاھ نېمىدېگەن ياخشى، نېمىدېگەن ياخشى! - دېيىشكە باشلىدى. رەسۇلۇللاھ ئۆمەيرگە: سېنىڭ بۇ سۆزلىرىڭگە نېمە تۈرتكە بولدى؟ دەپ خىتاب قىلدى. ئۆمەير: ئى رەسۇلۇللاھ! اللھ غا قەسەم قىلىمەنكى، باشقا بىر نەرسە ئەمەس، پەقەت جەننەت ئەھلىدىن بىرى بولۇش ئۈچۈن بۇ سۆزنى قىلدىم، - دەپ جاۋاب بەردى. رەسۇلۇللاھ: مانا سىلەر جەننەت ئەھلىدۇر، - دېدى. ئۆمەير دەرھال سەللىسىدىن خورما چىقىرىپ يېيىشكە باشلىدى ۋە ئەگەر بۇ خورمىلارنى يەپ تۈگەتكىچە ياشىسام، ئۇزۇن ھايات سۈرگەن بولمەن، - دېدى ۋە قولىدىكى خورمىلارنى تاشلىۋېتىپ دۈشمەنگە قاراپ ئېتىلدى ۋە شېھىت بولدى» .

ئەبۇبەكرى ئىبنى مۇسا ئەلئەشئەرى رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «دادام دۈشمەننىڭ قارشىسىدا تۇراتتى، مەن رەسۇلۇللاھنىڭ: «جەننەتنىڭ ئىشىكى قىلچىنىڭ سايىسى ئاستىدا» دېگەن ھەدىسىنى نەقىل كەلتۈرۈۋاتقىنىنى ئاڭلىدىم. ئۇ يەردىكىلەردىن ئۈستى - بېشى پەرىشان بىرسى ئالدىغا چىقىپ: ئى ئەبۇمۇسا! رەسۇلۇللاھنىڭ قىلغان بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان سەنمۇ؟ - دەپ سورىدى. ئەبۇمۇسا (دادام): شۇنداق، دەپ جاۋاب بەردى. ئۇ ئادەم باشقىلارغا بۇرۇلۇپ: اللھ سىلەرگە سالامەتلىك بەرسۇن! دېدى، ئاندىن قىلچىنىڭ غىلىپىنى سۇندۇرۇپ تاشلاپ، دۈشمەن ئۈستىگە يېلىڭ قىلىچ بىلەن ئېتىلدى ۋە شېھىت بولغىچە جەڭ قىلدى» .

ئامىر ئىبنى جۇمۇھنىڭ تۆت ئوغلى غازات كۈنلىرى رەسۇلۇللاھ بىلەن بىرلىكتە جەڭگە چىقاتتى. رەسۇلۇللاھ ئۇھۇد جېڭىگە ئاتلىنىش ئالدىدا ئۇمۇ كېلىشنى تەلەپ قىلدى. ئەمما ئوغۇللىرى: «اللھ ساڭا رۇخسەت قىلدى، سەن قالغىن، بىز سېنىڭ ۋەزىپەڭنى ئورۇنلايمىز. ھەم اللھ سېنىڭ جىھاد چىقماسلىقىڭغا رۇخسەت قىلدى دېيىشتى.

ئىمام مۇسلىم .

ئىمام مۇسلىم .

ئامىر ئىبنى جۇمۇھ رەسۇلۇللاھنىڭ ئالدىغا كېلىپ: ئى رەسۇلۇللاھ! ئوغۇللىرىم سىلەر بىلەن جىھادقا چىقىشىمغا توسقۇنلۇق قىلىۋاتىدۇ. اللہ غا قەسەم قىلىمەنكى، مەن شېھىت بولۇپ جەننەتكە ئاقساق - ئاقساق مېڭىپ كىرىشنى ئارزۇ قىلىمەن، - دېدى. رەسۇلۇللاھ: اللہ سېنىڭ جىھادقا چىقماستىڭغا رۇخسەت قىلدى، - دېدى ۋە ئوغۇللىرىغا: داداڭلارغا نېمە ئۈچۈن توسقۇنلۇق قىلىدىڭلار؟ بەلكى اللہ ئۇنى شېھىتلىك بىلەن مۇكاپاتلىشى مۇمكىن، - دېدى. ئامىر ئىبنى جۇمۇھ رەسۇلۇللاھ بىلەن بىرلىكتە جەڭگە كىردى ۋە ئۇھۇد غازىتىدا شېھىت بولدى» .

شەداد ئىبنى ئەلھاد رىۋايەت قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: بىر بەدەۋىي رەسۇلۇللاھنىڭ قېشىغا كېلىپ ئىمان ئېيتتى ۋە ئۇنىڭغا تەۋە بولدى. كېيىن: ئى رەسۇلۇللاھ! مەنمۇ سىلەر بىلەن ھىجرەت قىلسام، - دېدى. رەسۇلۇللاھ ئۇنى بەزى ساھابىلەرگە تاپشۇردى. رەسۇلۇللاھ خەبەر غازىتىدا قولغا كىرگۈزۈلگەن غەنمەتلەرنى تەقسىم قىلغاندا بەدەۋىيىنىڭ نېسۋىسىنى بېرىش ئۈچۈن بىر ساھابىسىگە تاپشۇردى. بەدەۋىي ساھابىلەرنىڭ ئاتلىرىنى ئوتلىتىۋاتاتتى. ساھابە كېلىپ ئۇنىڭ نېسۋىسىنى بەردى. بەدەۋى: بۇ نېمە؟ دەپ سورىدى. ساھابە: رەسۇلۇللاھ ساڭا ئايرىغان نېسۋە، - دېدى. بەدەۋىي نېسۋىنى ئېلىپ ئۇدۇل رەسۇلۇللاھنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئى اللہ نىڭ رەسۇلى! بۇ نېمە؟ دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ: نېسۋەڭ جاۋابىنى بەردى. بەدەۋىي: مەن ساڭا بۇنىڭ ئۈچۈن ئەمەس، (گېلىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ) بۇ يەرگە بىر ئوق سانچىلىپ ئۆلۈش ۋە ئۇ پېتى جەننەتكە كىرىش ئۈچۈن ئەگەشتىم، - دېدى. رەسۇلۇللاھ: ئەگەر اللہ نىڭ ۋەدىسىگە ئىشەنسەڭ، اللہ سېنى ۋەدە قىلغان نەرسىسى بىلەن مۇكاپاتلاندىرىدۇ، دەپ جاۋاب بەردى. ئاندىن ئۇلار دۈشمەن بىلەن ئېلىشىش ئۈچۈن جەڭ مەيدانىغا قاراپ ئىلگىرىلدى ئۇزۇن ئۆتمەي بەدەۋىي رەسۇلۇللاھنىڭ ئالدىغا شېھىت بولغان ھالدا كەلتۈرۈلدى. رەسۇلۇللاھ: ئۇ اللہ غا راست سۆزلىدى، اللہ مۇ ئۇنى مۇرادىغا يەتكۈزدى» دېدى .

مەنەنلىكتىن بويسۇنۇشقا

بۇ ئىمانغا ساھىب بولۇشتىن ئىلگىرى ئىنسانلارنىڭ ئىش - ھەرىكەتلىرى، مۇئامىلىسى، ئەخلاقى قۇرۇلمىلىرى، سودا - سېتىقى، سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلىرى پۈتۈنلەي ئۆز بېشىمچىلىق ۋە مەنەنلىك ئىچىدە ئىدى. ھېچبىر باشقۇرغۇچىنى قوبۇل قىلمايتتى، ھېچبىر نىزامغا رىئايە قىلمايتتى ياكى بەلگىلىك بىر يولدا ماگمايتتى. ھەر دائىم ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنىڭ پېشىدىن ماگاتتى، ھەر تەرەپكە قارىغۇلارچە يول ئالاتتى. ھاياتلىرى تاسادىپ ئىشلار بىلەن تولغان ئىدى. ئەمما ئۇلار ھازىر ئىمان ۋە قۇللۇق باغچىسىغا شۇغۇدى ۋە ئۇ يەردىن چىقىشنى خالىمايتتى. مال - مۈلۈك، ھاكىمىيەت، بۇيرۇق ۋە قوماندانلىقنىڭ پەقەت ئاللا غىلا ئائىت ئىكەنلىكىنى قوبۇل قىلدى. بۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىبادەت، قۇللۇق ۋە مۇتلەق ئىتائەتنىڭ ئۆزلىرىگە بېرىلگەن ۋازىپىلەر ۋەزىپىلەر ئىكەنلىكىنى شەك - شۈبھىسىز ئېتىراپ قىلدى. نەپسىدىكى پۈتۈن يامانلىقنى چىقىرىپ تاشلاپ، ئاللا نىڭ ھۆكۈملىرىگە چىن قەلبىلىرىدىن بويسۇنۇشنى ئەگدى. قانچىلىك گۇناھى بولسا، ئۇستىلىرىدىن ھەممىسىنى ئۆچۈرۈپ تاشلىدى. خېيىم - خەتەردىن، ناچار ئارزۇ - ھەۋەسلەرگە قۇل بولۇشتىن قۇتۇلدى. شۇنىڭ بىلەن ئاللا رازىلىق بىلدۈرۈپ رۇخسەت قىلغان مال - مۈلۈك ۋە پۇل - پىچەكتىن باشقا ھېچ نەرسىسى بولمىغان تەقۋا بەندىلەر ھالىغا كەلدى. ئاللا نىڭ رۇخسەتسىز باشقىلار بىلەن ئۇرۇشمايتتى ياكى سۈلھ قىلىشمايتتى. ئاللا نىڭ رۇخسەتسىز ياكى ھۆكۈمگە ئۇيغۇن كەلمىگەن ھېچنېمىگە رازىلىق بەرمەيتتى، ھېچكىمگە يامانلىق قىلمايتتى، زىيان يەتكۈزمەيتتى، ھېچنەرسىنى چەكلىمەيتتى، دوستلۇق ئورناتمايتتى، باشقىلار بىلەن ئارىسىنى بۇزمايتتى. ئەرەبلەر قۇرئان كەرىم نازىل قىلىنغان تىلنى ئۆزلەشتۈرگەن ۋە رەسۇلۇللاھنىڭمۇ ئوخشاش بىر تىلنى قوللانغانلىقىنى كۆرگەن ۋاقىتتا، ئۆزلىرى ئۆسۈپ يېتىلگەن جاھىلىيەت ھاياتىنى تونۇپ يېتىپ ئىسلامنىڭ ھەقىقىي مەنىسىنى چۈشىنىپ يەتكەن ۋاقىتتا، شۇنداق مانا مۇشۇ ۋاقىتتا بۇ ھەرىكەتنىڭ بىر ھاياتتىن

باشقا بىر ھاياتقا، بىر ھۆكۈمرانلىقتىن باشقا ھۆكۈمرانلىققا ئۆز
پېشىمچىلىقتىن ئىنتىزامچانلىققا، جەڭ قىلىشتىن سۈلھى قىلىشقا،
بىر ھاكىمىيەتتىن باشقا بىر ھاكىمىيەتكە مەنمەنلىك قىلىشتىن
بويىسۇنۇشقا ئۆتۈش ئىكەنلىكىنى چۈشەندى، ئىسلامغا كىرگەندىن
كېيىن (مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن) نا توغرا يوللارغا مېڭىش،
ئىلاھىي قانۇنغا مۇخالپ (قارشى) چىقىش رەسۇلۇللاھ كۆرسەتكەن
يولدىن باشقا يول تاللاش ياكى رەسۇلۇللاھقا قىيىنچىلىق تۇغدۇرۇش، اللھ
دىن باشقىسىنىڭ ھاكىمىيىتىگە كىرىش، بېرىلگەن بۇيرۇقلارغا بويۇن
تولغاش، ئەنئەنە ۋە ئۆرپ - ئادەتلەرگە خىلاپلىق قىلىش، نەپسىنىڭ
ئارزۇ - ھەۋەسلىرىگە قۇربان بولۇش دېگەندەك ئىشلار ئەقىلگە كىرىپ
چىقمايتتى. مۇسۇلمان بولار - بولماس جاھىلىيەت ھاياتىدىكى ئۆرپ -
ئادەت ۋە ئەنئەنىلىرىنى چۆرۈپ تاشلاپ ئىسلام ئەنئەنىسى، ئۆرپ -
ئادىتى ۋە خۇسۇسىيەتلىرىگە ماسلاشتى. بۇ ئۇلۇغ ئىنقىلاب
ئىسلامىيەتنىڭ رۇخسىتى ئاستىدا قىسقا ۋاقىتتا پۈتۈن مەۋجۇدلۇقى
بىلەن ئۇلارنىڭ قەلب تۆرىدىن ئورۇن ئالدى.

فۇزالە ئىبنى ئۇمەير ئىبنى ئەلمەلۇھ رەسۇلۇللاھ بەيتۇللاھنى
تاۋاپ قىلىۋاتقان ۋاقىتتا ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە تەمشىلۋاتاتتى. رەسۇلۇللاھ
فۇزالىگە يېقىن كەلگەندە: فۇزالە سەنمۇ؟ دەپ سورىدى. شۇنداق! مەن
بولمەن، - دېدى. رەسۇلۇللاھ: بۇ يەردە يالغۇز نېمىنى خىيال
قىلىۋاتسەن؟ دەپ سورىدى، ھېچنېمە، پەقەت اللھ نى زىكر قىلىپ
تۇردۇم، - دېدى. رەسۇلۇللاھ كۆلۈمسىرەپ تۇرۇپ: اللھ دىن مەغپىرەت
تىلىگىن! دېدى. ئاندىن قولىنى فۇزالىنىڭ كۆكسىگە قويۇپ ئۇنىڭ
ھاياجىنىنى باستى. فۇزالە بۇ ۋەقەنى مۇنداق بايان قىلىپ بەردى: اللھ
غا قەسەم قىلمەنكى، رەسۇلۇللاھ قولىنى كۆكسىمدىن ئالغان ھامان
ئۇنىڭ اللھ ياراتقان ئىنسانلار ئىچىدە مەن ئەڭ سۆيگەن كىشى
ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. ئۇ كۈنى ئۆيگە كېتىۋاتقىنىمدا مەن بۇرۇن
ئۆلپەتداشلىق قىلغان بىر ئايالغا ئۇچرىشىپ قالدىم، ئۇ ئايال: كەل

مۇڭدشايلى! - دېدى. مەن: ئاللاھ ۋە ئىسلامىيەت مېنى بۇ ئىشتىن چەكلىدى، - دېدىم» .

ئىلاھىيەت ساھەسىدىكى دەلىللەر

پەيغەمبەرلەر ئىنسانلارغا ئاللاھنىڭ ماھىيىتى، سۈپەتلىرى ئىشلىرىدىن، بۇ ئالەمنىڭ باشلىنىش ۋە ئاخىرلىشىشىدىن، ئىنساننىڭ ئۆلگەندىن كېيىنكى ئەھۋالىدىن خەۋەر بەرگەن ئىدى. پۈتۈن ئىلىملەر ئىنسانىيەتكە قىيىنچىلىق تارتماي، ئاسان چۈشىنىپ ئۆزلەشتۈرۈش ئۈچۈن پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋاسىتىسى ئارقىلىق ئەۋەتىلگەن ئىدى. ئەمما بۇنىڭ بىلەن بىللە، نامەلۇم شەخسلەرنىڭ دامغا دەسسەمەسلىك ئۈچۈن، قىلغان تەتقىقات ۋە ئىزدىنىش ئىشلىرىدا بەكمۇ دىققەت قىلىشنى تەلەپ قىلغان ئىدى. چۈنكى پىرىنسىپ ۋە ئاساسلىرى مۇقىم بولمىغان ئىلىملەرنى ئىنچىكلەپ تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭ سىرلىرىنى ئاچمەن دەپ، بۇ ئىلىملەرنى قىلماقچى بولغان تەتقىقاتلارغا ئاساس قىلىۋېلىش ھېچقاچان توغرا ئەمەس. ھەممىدىن مۇھىمى بۇ ئىلىملەر ھېسسىيات ۋە ۋۇجۇدنىڭ نېرىسىدا بولغاچقا، ئۇ يەردە ھېس - تۇيغۇ ئورگانلىرى ئىشلىمەيدۇ. ھېچقاچان نەزەرىيە ئاستىغا ئېلىنمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قوللىرىدا بۇ ئىلىملەردىن دەسلەپكى مەلۇماتلارمۇ يوق.

ئەمما ئىنسانلار بۇ نېمەتلەرگە شۈكرى قىلماي، تەكرار كونا ھاياتلىرىغا قايتتى. يېڭىدىن مۇنازىرە قىلىشقا باشلىدى. رەھبىرى ۋە قوماندانى بولمىغان دۆلەتلەرگە قاراپ سەل بولۇپ ئاقتى. بۇ ھەقتە ئىنسانىيەت نەسىللەر بويىچە مېڭىر مۇشەققەتتە ئېرىشكەن خەرىتە ئۈستىدىكى ئىسپاتلار ۋە جۇغراپىيە ئىلىملىرىگە قانائەت قىلماي، ئۆزىنىڭ ۋىجىك بەدىنى، قىسقىغىنە ئۆمرى ۋە يېتەرسىز سايمانلىرى بىلەن تاغلارنىڭ ئېگىزلىكىنى، دېڭىزلارنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى، چاللاھ رىنىڭ ھەجمى (كۆلىمى) ۋە چەك - چېگرالىرىنى يېڭىدىن ئۆلچەپ

بېقىشقا ئۇرۇنغان بىر تەتقىقاتچىنىڭ ئەھۋالدىن تېخىمۇ ناچار، تېخىمۇ ھارغىن ۋە تېخىمۇ ئېچىنارلىق ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. شۇنىسى ھەقىقەتكى، بۇنىڭغا ئوخشاش ئىشلارنى قىلىشقا ئۇرۇنغان ھەر كىم ئۈمىدسىزلىككە دۇچار بولىدۇ، بىر قانچە يەرگە قالايمىقان سىزىق ۋە ئىشارەت سىزىپ قويۇشتىن باشقا ھېچ ئىش قىلالمايدۇ. (رېئاللىقنى) يىراقنى كۆرەلمەيدىغان، ھىدايەتتىن قۇرۇق قالغان كىشىلەرنىڭ ئىلاھىي ئىلىملەرنى تەتقىق قىلىشىمۇ بۇنىڭدىن ھېچ پەرقەنمەيدۇ. ئۆزىگە يات بولغان بىر ساھەدە تۇتامى يوق پىكىرلەر، چالا مەلۇماتلار، بىر - بىرىگە باغلاشمايدىغان چۈشەنچىلەر، ئۇنىڭدىن - بۇنىڭدىن ئېلىنغان نەزەرىيەلەرنى ئىلگىرى سۈرۈپ ھەم ئۆزىنى ئالدايدۇ، ھەم باشقىلارنىڭ يولىدىن چىقىشىغا سەۋەبچى بولىدۇ.

مانا بۇلاردىن بىلغۇلالايمىزكى، پەيغەمبەرلەر ئىنسانلارغا ھەر زامان، ھەر يەردە باياشات (راھەت) بىر ھاياتقا ۋە ئۈستۈن بىر مەدەنىيەتكە ئۇل بولالغۇدەك نىزام ۋە ساغلام پىرىنسىپلارنى ئۆگەتتى. ئەمما ئارىدىن ئەسىرلەر ئۆتۈپ، ئىنسانلارنىڭ بۇ نىزام - پىرىنسىپلارنى ئۇنتۇپ، مەدەنىيەتلىرىنى چۈرۈش ئالدىدا تۇرغان ئاساسلار ئۈستىگە بەرپا قىلىشلىرى بەكمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش بولدى. نەتىجىدە، مەدەنىيەتلىرىنىڭ بۇ ئاساسلىرى يېمىرىلىپ، بىنا قورقۇنچلۇق ھالدا سىلكىندى ۋە ئەڭ ئاخىرى بىنا ئۆگزىسى باشلىرىغا ئۈرۈلۈپ چۈشتى.

ساھابىلەر ھاياتلىرىنى خاتىرجەملىك ۋە خۇشاللىق ئىچىدە سۈردۈردى. چۈنكى ئۇلار ھەر ئىشتا رەسۇلۇللاھقا بويسۇناتتى. ئۇرۇنسىز تالاش - تارتىشتىن قاچاتتى. ئىسلامىيەت كەلتۈرگەن تەڭداشسىز نېمەتلەر ئىچىدە ئەتىلىرىدىن خاتىرجەم، ھۇزۇر ئىچىدە ياشايتتى. زېھنى - قۇۋۋىتى ۋە ئەجىر - مېھنەتلىرىنى باشقا ساھەلەرگە سەرپ قىلاتتى، ۋاقىتلىرىنى دىن ۋە دۇنيا تىرىكچىلىكىدە ئۆتكۈزەتتى. مۇستەھكەم بىر تۇتقۇچقا مەھكەم ئېسىلىپ ئىسلامىيەتنى ئۆزلىرىنىڭ ھايات مىزانى قىلىشقان ئىدى.

ئۈچىنچى قىسىم

ئىسلام جەمئىيىتى بىر دەستە گۈل

اللھ غا، پەيغەمبىرىگە، ئاخىرەت كۈنىگە كەلتۈرگەن بۇ ئىمان، ئۆزىنى اللھ غا ۋە دىنىگە تاپشۇرۇش روھىي ھاياتىنىڭ پۈتۈن خاتالىقلىرىنى تۈزىتىپ، جەمئىيەتنىڭ ھەر ساھەسىگە ۋە ھەر بىر شەخسنىڭ ئىدىيىسىگىچە سىڭىپ چىكە، پۈتۈن ئىنسانىيەت بىر دەستە تىكەنسز گۈلگە، بىر ئائىلە ئەزالىرىغا ئايلانغان ئىدى. دادىلىرى ھەزرىتى ئادەم، ھەزرىتى ئادەم بولسا تۇپراقتىن يارىتىلغان ئىدى. ئەرەبلەرنىڭ باشقا مىللەتتىن، باشقا مىللەتنىڭ ئەرەبلەردىن تەقۋالىقىدىن باشقا ئۈستۈنلىكى يوق ئىدى. پۈتۈن ئۈستۈنلۈك تەقۋالىقتا ئىدى، اللھ نىڭ رەسۇلى مۇنداق دېگەن ئىدى: «ھەممىڭز ئادەم ئاتىنىڭ ئەۋلادى، ئادەم ئاتا بولسا، تۇپراقتىن يارىتىلدى، ئۆز ئاتىلىرى بىلەن مەغرۇرلانغانلار (ئۆزىنى ئۈستۈن چاغلانغانلار) بۇ قىلمىشىدىن ۋازكەچسۇن، ئەگەر ۋازكەچمىسە، اللھ نىڭ نەزىرىدە يەر بېغىرلىغۇچى ھايۋانلاردىن بەكرەك يامان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدۇ» .

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ئىنسانلارغا يەنە مۇنداق دېدى:

«ئى ئىنسانلار! اللھ سىلەرگە جاھىلىيەتنىڭ نىجاسەتلىرىنى ۋە ئاتىلىرى بىلەن مەغرۇرلىنىشنى چەكلىدى. ئىنسانلار ئىككىگە بۆلۈندۈ، بىرىنچىسى، راستچىل، تەقۋا ۋە اللھ غا ئىتائەتكار بولغانلار، ئىككىنچىسى، گۇناھكار، ئاسىي ۋە اللھ غا قارشى چىققانلار» .

ئىبنى كەسىر تەپسىرى ھۇجۇرات سۈرىسى .

ئىبنى ئەبۇ ھاتەم رىۋايەت قىلغان .

«سىلەرنىڭ نەسەبىڭلار سىلەرگە ھېچ ئۈستۈنلۈك ئېلىپ كېلەلمەيدۇ. ھەممىڭلار ئادەم ئاتىنىڭ ئەۋلادى. ھەممىڭلار باراۋەر بىر - بىرىڭلاردىن پەقەت دىن ۋە تەقۋالىقتىن باشقا ئۈستۈنلىكىڭلار يوق» .

ئەبۇزەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن مۇنداق بىر ھەدىس رىۋايەت قىلىدۇ:

رەسۇلۇللاھ ئەبۇزەرگە مۇنداق دېگەن ئىدى: «ماڭا قارا، ئەبۇزەر! سېنىڭ ھېچكىمدىن، ھېچبىر زەڭگىدىن تەقۋالىقتىن باشقا ھېچ ئۈستۈنلىكىڭ يوق». ساھابىلەر يېرىم كېچىدە رەسۇلۇللاھنىڭ اللەغا: «پۈتۈن بەندىلىرىڭنىڭ بىر - بىرى بىلەن قېرىنداش بولغانلىقىغا گۇۋاھچىمەن يا رەببىم!» دەپ مۇناجات قىلغانلىقىنى ئاڭلىغان ئىدى.

ئىرقچىلىققا سەۋەبچى قىلغان بولغانلار بىزدىن ئەمەس

رەسۇلۇللاھ جاھىلىيەتنىڭ پۈتۈن ھاياتلىق تومۇزى ۋە يىلتىزىنى قومۇرۇپ تاشلىدى، ئاساسىنى قوزغىدى، قانچىلىك يوقۇقى، بولسا ھەممىسىنى تاقىدى. ۋە پۈتۈن كائىناتقا: «ئىرقچىلىققا چاقىرغان، ئىرقچىلىق ئۈچۈن جەڭ قىلغان ۋە ئىرقچىلىق يولىدا ئۆلگەن بىزدىن ئەمەس» دەپ جاكارلىدى.

جابر ئىبنى ئابدۇللاھ مۇنداق دەيدۇ: بىز بىر جەڭدە ئىدۇق. مۇھاجىرلاردىن بىرى بىلەن ئەنسارىلاردىن بىر غەۋغا چىقاردى. ئەنسارى: ئى ئەنسارىلار! نەدە سىلەر؟ دەپ ۋارقىردى. مۇھاجىرمۇ: ئى مۇھاجىرلار! نەدە سىلەر؟ دەپ ۋارقىردى. بۇنى ئاڭلىغان

ئىمام ئەھمەد رىۋايەت قىلغان.
ئەبۇداۋۇد رىۋايەت قىلغان.
ئەبۇداۋۇد رىۋايەت قىلغان.

رەسۇلۇللاھ: «بۇ ئادەتنى تاشلاڭلار، چۈنكى بۇ سۆز سەسكەندۈرگۈچى بىر پۇراق چاچماقتا» دېدى. (140)

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام جاھىلىيەت مۇتەئەسسپلىكىنى چەكلىدى. جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئەرەبلەر ئارىسىدا كەڭ يېيىلغان ياردەملىشىش ئۇسۇلىغا چەك قويدى. ھەتتا: «زالىم ياكى مەزلۇم بولسۇن قېرىندىشىڭغا ياردەم قىل!» سۆزىمۇ جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ مەشھۇر ماقال - تەمسىلى ۋە ۋاز كېچىلمەس دەستۇرى ئىدى.

رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن ئىدى: «ھەقسىز بولسىمۇ، ئۆز قەۋمىگە ياردەم قىلغان كىشى تاقەتسىزلىنىپ قۇيرۇق پۇلاڭشىتقان تۈگىگە ئوخشايدۇ» .

شۇڭا ئەرەبلەرنىڭ ئىچ دۇنياسى ۋە زېھنىلىرى تامامەن ئۆزگەردى. ھەتتا مۇسۇلمان ئەرەبلەر ئېغىزىدىن چۈشمەيدىغان يۇقىرىقى ماقال - تەمسىلنى ھەزىم قىلالماس ھالىغا كەلدى. بىر قېتىم رەسۇلۇللاھ: «زالىم ياكى مەزلۇم بولسۇن، ئۆز قەۋمىگە ياردەم قىل!» دېيىشى بىلەن بىر مۇسۇلمان ئەرەب ئۆزىنى تۇتالماي: «ئى رەسۇلۇللاھ! ماقۇل، مەزلۇمغا ياردەم قىلاي، ئەمما زالىمغا قانداق ياردەم قىلىمەن؟» دېدى. رەسۇلۇللاھقا ئۇنىڭغا: «ئۇنىڭ زۇلۇمىغا قارشى چىق، بۇ زالىمغا قىلغان ياردىمىڭ ھېسابلىنىدۇ» دېدى.

ھەممىڭلار (مالچىغا ئوخشاش) ئۆز مېلىڭلارنىڭ مەسئۇلى

ئىسلام جەمئىيىتىدىكى ھەر تۈرلۈك تەشكىلات ۋە گۇرۇھلار بىر - بىرىگە ياردەم قىلىدىغان، قوللايدىغان، بىرى يەنە بىرىگە زۇلۇم قىلمايدىغان ھالىغا كەلدى. ئەركەكلەرگە (ئەرلەر) ئاياللارغا نىسبەتەن كۆپرەك ھەق بېرىلدى. چۈنكى، اللە قۇرئاندا ئەرلەرنىڭ ئاياللاردىن

ئىمام بۇخارى رىۋايەت قىلغان.

ئىبنى كەسىرى تەپسىرى.

ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم.

كۆپلىگەن نوقتىلاردا ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى بايان قىلىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا ئەرلەر ئۆز مېلىدىن ئاياللارغا سەرپ قىلىدۇ. ياخشى ئاياللار الله غا ئىتائەتكارلىرىدۇر. ئەرلىرى يانلىرىدا بولمىغان ۋاقىتلاردا ئىپپەت - نۇمۇسنى ساقلايدۇ. چۈنكى، الله شۇنداق قىلىشقا بۇيرىدى. ئاياللارنىڭمۇ ھەقىقى ۋە مەسئۇلىيەتلىرى بار. بۇ ئارقىلىق جەمئىيەت ئەزالىرى ئۆز مېلىغا مەسئۇل بىر پادىچى ھالغا كەلدى.

دۆلەت رەئىسى بىر پادىچىدۇر، ئائىلە ئەزالىرى (خوتۇن، بالا - چاقىلىرى) دىن مەسئۇلدۇر. ئاياللار ئەرلىرىنىڭ ئائىلىسىنىڭ پادىچىسىدۇر. ئەرلىرىنىڭ ھوقۇقلىرىغا ۋە بالىلىرىغا مەسئۇلدۇر. خىزمەتچى خوجايىنىنىڭ مېلىنىڭ پادىچىسىدۇر ۋە ئۇلارغا مەسئۇلدۇر .

شۇنداق قىلىپ، ئىسلام جەمئىيىتى ھەر تۈرلۈك پائالىيەت - ھەرىكەتلىرىگە مەسئۇل، ئەقىللىق، يېتىشىگە بىر جەمئىيەت بولۇپ شەكىللەندى.

الله نىڭ ئەمرىگە بويسۇنمىغانغا ئىتائەت قىلىنمايدۇ

مۇسۇلمانلار ھەر دائىم ھەق تەرەپتە تۇردى. پۈتۈن مەسىلىلەرنى كېڭەش ئارقىلىق ھەل قىلدى. خەلىپىگە، ئۇ الله غا ئىتائەت قىلغۇچە ئىتائەت قىلاتتى. خەلىپە الله نىڭ ئەمرىگە قارشى چىقىشى بىلەنلا خەلقنىڭ ئۇنىڭ ئىتائىتىدىن چىقاتتى. بۇ ھۆكۈمنىڭ ئاساسى "الله نى ئىنكار قىلغان (الله نىڭ ئەمرىگە بويسۇنمىغان) غا ئىتائەت قىلىنمايدۇ" پرىنسىپى ئىدى.

پادىشاھ ۋە ھۆكۈمدارلارنىڭ باج - سېلىقى، بايلارنىڭ ۋاز كېچىلمەس سەرمائىسى بولغان خەزىنە ۋە ماللىرى الله نىڭ ماللىرىغا ئايلاندى. بۇ ماللار پەقەت الله ۋە الله نىڭ رازىلىقى ئۈچۈن سەرپ

قىلىناتتى. مۇسۇلمانلار بۇ خەزىنە ۋە ماللارنىڭ قوغدىغۇچىلىرى ئىدى. خەلىپە يېتىمىنىڭ تەربىيىچىسىگە ئوخشايتتى. خەلىپىنىڭ قول - ئىلكىدە بولسا، يېتىمىنىڭ بارلىق ئېھتىياجىنى قامدايتتى، ئەمما ئۇنىڭ مېلىدىن ھېچ نەرسە ئالمايتتى. ئەگەر خەلىپە پېقىر بولسا، مالدىن پەقەت بەلگىلەنگەن مىقداردا ئالالايتتى. پادىشاھ ۋە ھۆكۈمرانلارنىڭ زورلۇق بىلەن بۇلاپ ئېلىۋېلىپ، خالىغىغا بەرگەن ۋە خالىغىدىن تارتىپ ئېلىۋالغان، كۆڭلى تارتقانلىرىغا رەخت پارچىسىدەك تارقىتىپ بەرگەن تۇپراقلىرى ئاللاھنىڭ مۈلكىگە ئايلاندى. ئاللاھنىڭ بىر غېرىچ تۇپرىقىغا تاجاۋۇز قىلغانلارنىڭ، يەتتە قات يەرنى بويىدا سۆرەپ يۈرىدىغانلىقى ئوچۇق بايان قىلىنغان ئىدى.

رەسۇلۇللاھ جەمئىيەتنىڭ روھى ۋە قەلبىدە تەخت قورغان ئىدى

ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرى ئىنسانلار قىلغان - ئەتكەن ھەر ئىشنىڭ ھۇزۇر ۋە راھىتىنى يوقىتىپ، ھەر تەرىپى چۈرگەن، يوق بولۇش ئالدىدا تۇرغان بىر جەمئىيەت ھالىغا چۈشكەن ئىدى. قوماندانلىرىنىڭ پىكرى ئېلىنماي ياكى ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلەشمەي تۇرۇپ جەڭ مەيدانلىرىغا ئېلىپ كىرىلەتتى، جەڭدىن بىر نەتىجە چىقماي ياكى كۆزلەنگەن مەقسەتكە يەتمەي تۇرۇپ سۈلھ قىلىشقا زورلىناتتى. ئىنسانلار، مەرھەمەت ھېسسىياتى، ۋىجدانىي ئازابى دېگەنلەرگە قارىماي ئىنساپسىزچە ئېزىلىپ، جان پىدا قىلىشقا، زورلۇقلارغا ۋە چىدىغۇسىز ئىشلارغا زورلىناتتى. ئۇلار قوماندانلىرىنى ۋە قوماندانلىرىمۇ ئۇلارنى ھېچ ياقىتۇرمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزلىرى ياقىتۇرمىغانلارغا ئىتائەت قىلىش، ئۆز دۈشمەنلىرى ئۈچۈن جان ۋە ماللىرىنى پىدا قىلىش مەجبۇرىيىتىدە ئىدى. ئىنسانلار قەلب يالقۇنى ئۆچكەن، ھېسسىياتى توڭلىغان ئىككى يۈزلىمچى ۋە يالغانچىلىق ئىدىيىسىدە يېتىشكەن بولۇپ، قەلبلىرى خورلۇق، زۇلۇم ۋە بېسىم ئاستىدا تەربىيەلەنگەن ئىدى.

تارىختا نۇرغۇنلىغان ئۆلمەس ئەسەرلەر ۋە پەۋقۇلئاددە ھادىسىلەرنىڭ كېلىپ چىقىشىغا سەۋەب بولغان، ئىنسانلار "سۆيگۈ" دەپ ئاتىغان بۇ كۈچلۈك ھېسسىيات، ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن يەر يۈزىدىن غايىب بولغان ئىدى. ئەسەرلەردىن بېرى بۇ ھېسسىيات بىلەن مەشغۇل بولۇپ، ئۇنىڭ مېۋىلىرىنى توپلىيالىغۇدەك بىر ئىنسان چىقىمىغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ كۈچلۈك ھېسسىيات كونا - يېڭى شائىرلار مەدھىيەلەپ كېلىۋاتقان پارلاق رەڭلەرنىڭ گۈزەللىكلىرى ۋە ئالدىنقى سىزىقلىرى ئارىسىدا يوقاپ كەتكەن ئىدى.

رەسۇلۇللاھ ئىشىنى مانا مۇشۇنداق ئېزىلگەن ۋە گاڭگىراپ قالغان بىر جەمئىيەتتە باشلىغان ئىدى. ئىنسانلارنى ۋابا كېسىلىدەك چىرمىغان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، ئۇلارنى ئاسارەتتىن قۇتۇلدۇردى. ئۇ خۇددى جەمئىيەتنىڭ يۈرىكى ۋە روھىغا ئايلىنغان ئىدى. ئۇلارنىڭ كۆز نۇرى، كامالىتى ۋە گۈزەللىك سۈپەتلىرىنى، ئېھسان ۋە ياخشىلىقنىڭ ئەڭ ئۈستۈن مەنىلىرىنى ئۆزىگە جۇغلانغان خۇش خەۋەرچى ئىدى. ئۇنى تۇيۇقسىز كۆرگەن كىشى ئۇنىڭ ھەيۋىتىگە ھەيران قالاتتى. ئۇنى ياخشى تونۇيدىغانلار ئۇنىڭ جەزبىسىدىن ئۆزلىرىنى ئالمايتتى. ئۇنى سۈپەتلىگەنلەر مۇنداق دەيتتى:

“ئۇنىڭدىن ئىلگىرى ۋە كېيىن ئۇنىڭغا ئوخشاش ئادەم كۆرمىدىم، ھەقىقىي سۆيگۈ خۇددى سۇ يۇقىرىدىن پەسكە ئاققانداك ئۇنىڭغا يۈزلىنەتتى. قەلبلەر ۋە كۆڭۈللەر خۇددى ماگنىت تۆمۈر پارچىلىرىنى ئۆزىگە تارقاتقانداك ئۇنىڭ جەزبىسىگە باغلىناتتى، خۇددى ئۇ قەلب ۋە كۆڭۈللەرنىڭ ماكانى ئىدى. ئۇ ئۈممەتلىرى تەرىپىدىن ئۇ قەدەر ياخشى كۆرۈلەتتى ۋە ئۇ دەرىجىدە ئىتائەت قىلىناتتىكى، ئاشق - مەشۇقلار تارىخدا مۇنداق بىر سۆيگۈ كۆرۈلمىگەن ئىدى. ئۇنىڭغا ئۆز نەپسىلىرىدىن، ئائىلىسىدىن، ماللىرىدىن ۋە بالا - چاقىلىرىدىنمۇ ئۈستۈن كۆرۈشتەك تەڭداشسىز سۆيگۈ ۋە پىداكارلىق ئۆرنەكلىرى كۆرسىتىلگەن ئىدى.

تەڭداشسىز سۆيگۈ ۋە پىداكارلىقلار

ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبۇكۇھافە مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن، بىر كۈنى مەككىدە قاتتىق ئۇرۇلدى. ئۆتتە ئىبنى رەبىئە ئەبۇبەكرى ئىبنى ئەبۇكۇھافىگە يېقىنلىشىپ، مىخ قېقىلغان ئايىقلىرى بىلەن ئۇنى تېپىپ، يۈزىنى - كۆزىنى قانغا بويىپ، قورسىقىغا دەسسەپ - چەينىگەن ئىدى. ھەتتا ئۇنىڭ (ئەبۇبەكرىنىڭ) بۇرنى تۇنۇمغىدەك ھالغا كەلگەن ئىدى. بەنى تەمم قەبىلىسى ئەبۇبەكرىنى بىر پارچە رەختكە يۆگەپ ئۇنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باردى. باشقىلار ئۇنىڭ چوقۇم ئۆلىدىغانلىقىغا ئىشەنگەن ئىدى. ئەبۇبەكرى ئۇ كۈنى كەچ بولمايلا گەپ قىلىشقا باشلىدى. تۇنجى سۆزى «رەسۇلۇللاھنىڭ ئەھۋالى قانداق؟» ئىدى. بۇنى ئاڭلىغان تەمم قەبىلىسى ئەزالىرىنىڭ تېخىمۇ غەزىپى تېشىپ، ئۇنىڭغا ھاقارەت ياغدۇردى. ئاندىن ئەبۇبەكرىنىڭ ئانىسى ئۆمۈلخەيرگە: «بۇنىڭغا ھەرگىز يېمەك - ئىچمەك بەرمىگىن» دەپ تەھدىت سېلىپ چىقىپ كېتىشتى. ئانىسى ئوغلى بىلەن يالغۇز قالغاندا، ئۇنى بىر نەرسە يېيىشكە زورلىدى. ئەبۇبەكرى تەكرار: «رەسۇلۇللاھ نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟» دەپ سورىدى. ئانىسى: «اللھ بىلەن قەسەم قىلمەنكى، دوستۇڭدىن ھېچ خەۋىرىم يوق» جاۋابىنى بەردى. ئەبۇبەكرى ئانىسىغا: «خەتتەبىنىڭ قىزى ئۆمۈجەمىلەنىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭدىن رەسۇلۇللاھنىڭ ئەھۋالىنى سورىغىن» دېدى. ئانىسى ئۆمۈجەمىلەنىڭ قېشىغا باردى. ئۆمۈجەمىلە ئۇنىڭغا: «مەن ئەبۇبەكرىنى ياكى ئابدۇللاھنىڭ ئوغلى مۇھەممەدنى تونۇمايمەن. ئەگەر ئوغلۇڭ خالىسا، مەن ئۇنىڭ يېنىغا باراي» دېدى. ئەبۇبەكرىنىڭ ئانىسى ئۆمۈلخەير «ماقۇل» دېدى ۋە ئىككىسى ئەبۇبەكرىنىڭ يېنىغا كەلدى. ئەبۇبەكرى ئۆلۈم گىرداۋىدا ئىدى. ئۆمۈجەمىلە ئەبۇبەكرىگە يېقىنلاشتى ۋە: «اللھ بىلەن قەسەم قىلمەنكى، سىزنى بۇ ھالغا قويغان قەۋم پاسىق، كاپىردۇر. اللھ ئۇلاردىن ئىنتىقامىمنى ئالىدۇ، ئىنشائاللاھ!» دەپ پەرياد قىلىشقا باشلىدى. ئەبۇبەكرى يەنە: «رەسۇلۇللاھنىڭ ئەھۋالى قانداق؟» دەپ

سورىدى. ئۇمۇجەمىلە: «ئانىڭىز يېنىمىزدا سۆزلىرىڭىزنى تۇيماشمۇ؟» دېدى. ئەبۇبەكرى: «ئۇنىڭدىن سىزگە ھېچ زەخمەت يەتمەيدۇ، قورقماڭ!» دېدى. ئۇمۇجەمىلە: «رەسۇلۇللاھنىڭ ئەھۋالى ياخشى» دېدى. ئەبۇبەكرى: «ئۇ ھازىر نەدە؟» دەپ سورىدى. ئۇمۇجەمىلە: «ئىبنى ئەكرەمنىڭ ئۆيىدە» دەپ جاۋاب بەردى. ئەبۇبەكرى: «اللە غا قەسەمم بار، رەسۇلۇللاھنى كۆرمىگىچە ھېچنەرسە يېمەيمەن، ئىچمەيمەن» دېدى. ئۇمۇلخەير ۋە ئۇمۇجەمىلە كەچ كىرىپ، ئەل ئايىغى بېسىققاندىن كېيىن ئەبۇبەكرىنى رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىغا ئېلىپ باردى.

دادىسى، قېرىندىشى ۋە يولدىشى ئۆھۈد جېڭىدا

رەسۇلۇللاھنىڭ سەپلىرىدە شېھىت بولغان مەدىنىلىك بىر ئايال كارۋاننىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ: «رەسۇلۇللاھنىڭ ئەھۋالى قانداق؟» دەپ سورىدى. ياخشى، اللە غا شۈكرى! سىلەر ئارزۇ قىلغاندەك ئەھۋالدا» دېگەن جاۋاب كەلدى. ئايال: «ئۇنى ماڭا كۆرسىتىڭلار، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرۈشنى تەلەپ قىلمەن» دېدى ۋە رەسۇلۇللاھنى كۆرۈپ: «ئى رەسۇلۇللاھ! نېمە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ساڭا مۇسبەت يەتمىسۇن، بىزگە يەتكىنى مۇھىم ئەمەس» دېدى.

مۇشرىكلەر خۇبەيبىنى (رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ) دارنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى ۋە قاقاھلاپ كۈلۈشۈپ: «ھازىر سېنىڭ ئورنۇڭدا مۇھەممەدنىڭ بولۇشىنى خالامسەن؟» دەپ سوراشتى. خۇبەيب: «ياق، ئۇلۇغ اللە بىلەن قەسەم قىلمەنكى، مېنىڭ قۇتۇلۇشۇم ئۈچۈن، مۇھەممەدنىڭ ئايىقىغا تىكەن كىرىشىگىمۇ چىدىيالمىمەن» دەپ جاۋاب بەردى. مۇشرىكلەر بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈشتى.

ئەلبىدايە ۋەننەھايە 3 - جىلد - 30 - بەت،
مەغازى، ئىبنى ئىسھاق رىۋايەت قىلغان.
ئەلبىدايە ۋەننەھايە 4 - جىلد - 63 - بەت.

زەيد ئىبنى سابىت مۇنداق دەيدۇ: «ئۇھۇد جېڭىدە رەسۇلۇللاھ مېنى سەئد ئىبنى دابىيانىڭ قېشىغا ئەۋەتتى ۋە «ئەگەر ئۇنى كۆرسەڭ، رەسۇلۇللاھ سېنىڭ ھال - ئەھۋالىڭنى سورىدى دەپ سالمىمنى يەتكۈزگىن!» دېدى. ئۆلۈكلەر ئارىسىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ سەئد ئىبنى دابىيانى تاپتىم. يېنىغا بارغىنىدا ئاخىرقى نەپەسلىرى قالغان ئىدى. پۈتۈن بەدىنى قىلىچ، نەيزە ۋە ئوقتىن ئۆتمە تۆشۈك ئىدى. «ئى سەئد! ساڭا رەسۇلۇللاھنىڭ سالامى بار، سېنىڭ ئەھۋالىڭنى سوراش ئۈچۈن مېنى ئەۋەتتى» دېدىم. سەئد: «اللەنىڭ رەسۇلىغا سالمىمنى ئېيتتىڭ. ئى رەسۇلۇللاھ! جەننەتنىڭ پۇرىقىنى ئېلىۋاتمەن دېگەنلىكىمنى ئېيتتىڭ» دېدى. ئاندىن قەۋمىم ئەنسىرىغا: «كۆزۈڭلارنى قىمىرلىتىۋالغۇدەكلا ئەھۋالىڭلار بولسا، رەسۇلۇللاھنى قوغداش يولىدا ھېچقانداق باھانەڭلار يوق» دېدى ۋە جان بەردى .

ئۇھۇد جېڭىدا دۈمبىسىنى رەسۇلۇللاھقا قالدۇرغان ئەبۇدۇجانە كەلگەن پۈتۈن ئوقلار ۋۇجۇدىغا سانجىلغان ھالدا ھېچ مىدىرلىمىغان ئىدى .

مالىك ئەلخۇدرى رەسۇلۇللاھنىڭ يارىسىنى سۈمۈرۈپ يەرگە بىر تامچە قېنىنىمۇ ئېقىتمىغان ئىدى. يارا پاكىزلانغاندىن كېيىن رەسۇلۇللاھ: «ئاغزىڭدىكى قاننى تۈكۈرۈۋەت!» دېدى. مالىك ئەلخۇدرى: «اللە بىلەن قەسەم قىلىمەنكى، بۇ قاننى ھەرگىز تۈكۈرمەيمەن» دەپ جاۋاب بەرگەن ئىدى .

ئەبۇسۇفيان مەدىنىگە كەلگەندە قىزى ئۆمۈھەببەنىڭ ئۆيىگە باردى ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ تۆشەكىدە ئولتۇرماقچى بولغىنىدا، قىزى ئۆمۈھەببە دەرھال تۆشەكنى قاتلاپ ئېلىۋەتتى، ئەبۇسۇفيان: «قىزىم بىلەلمىدىم، ئەجەب تۆشەك مەندىن قىممەتلىكمۇ ياكى مەن تۆشەكتىنمۇ؟» دەپ سورىدى. قىزى: «شۇنداق، تۆشەكنى سەندىن

زادۇلمەئاد 2 - جىلد 134 - بەت.

زادۇلمەئاد 2 - جىلد 130 - بەت.

زادۇلمەئاد 2 - جىلد 136 - بەت.

قىممەتلىك كۆرىمەن. چۈنكى، ئۇ رەسۇلۇللاھنىڭ تۆشكى، سەن بولساڭ بىر قېرى مۇشېرىك» دەپ جاۋاب بەردى.

سەقى قەبىلىسىدىن ئۇرۇر ئىبنى مەسئۇد، ھۇدەيبىيەدىن قايتقاندىن كېيىن دوست - بۇرادەرلىرىگە مۇنداق دەپ ختاب قىلغان ئىدى: «ئى خالايق! اللھ غا قەسەم قىلمەنكى، قەيسەر، خىسراۋ ۋە نەجاشىغا ئوخشاش نۇرغۇن ھۆكۈمدارلارنىڭ ئالدىغا ئەلچى بولۇپ باردىم. قەسەم قىلىپ بىرىمەنكى، مۇھەممەدنىڭ ساھابىلىرىنىڭ مۇھەممەدكە كۆرسەتكەن ھۆرمەت ۋە مۇھەببەتنى ھېچبىر پادىشاھ ھۇزۇرىدا كۆرمىدىم. ۋەللاھى، ئۇ تۈكۈرگەن، ۋاقتتا تۈكۈرۈكى ئادەملىرىنىڭ بىرىنىڭ ئالدىغا چۈشسە، ھېچ ئىككىلەنمەي ئۇنى يۈز - كۈزىگە سۈرۈكەيتتى. ئۇ بەرگەن ئەمىر - بۇيرۇقلارنى دەرھال ئورۇندايتتى. ئۇ تاھارەت ئالغان ۋاقتتا، تاھارەت سۈيىنى تالىشىپ، ئۇرۇشۇپ كەتكىلى ئاز قالاتتى. ئۇ سۆزلىگەندە سۈكۈت قىلىپ ئاڭلايتتى، سۆيگۈ ۋە ھۆرمەتلىرىدىن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىيالمىتتى» .

ئىتائەت ۋە بويسۇنۇشنىڭ ئاجايىپ شەكىللىرى

مۇسۇلمانلار سۆيگۈ - مۇھەببەت بىلەن ھاياجانلىنىپ، قېنى قىزغان ئەسكەرلەرگە ئوخشاش رەسۇلۇللاھقا شەرتسىز بويسۇناتتى ۋە ئىتائەت قىلاتتى. خەلق پۈتۈن قەلبى بىلەن ئۇنى ھۆرمەتلىگەچكە، ئۆزلىرىنى ئۇنىڭغا ئىتائەت قىلىشتىن تارتالمىغان ئىدى. سەئىد ئىبنى مۇئازنىڭ ئۆزى ۋە ئەنسارىلار ھەققىدە بەدرى غازىتىدىن بۇرۇن ئېيتقان سۆزلىرى بۇنىڭ ئەڭ تىپىك مىسالى بولالايدۇ. ئۇ مۇنداق دېگەن ئىدى: «مەن ئەنسارىلارنىڭ نامىدا ئېيتىمەن. سەن خالىغىنىڭچە تەپەككۈر قىلالايسەن. خالىغان كىشىنىڭ ئىشىنى ھەل قىلىپ، خالىمىغان كىشىنىڭكىنى قىلمىساڭمۇ بولىدۇ. ماللىرىمىزدىن

ئىبنى ھىشامنىڭ تەرجىمىھالى مەككەگە بېرىشنىڭ ئەسلى سەۋەبلىرى.

زادۇلمەئاد 13 - جىلد 125 - بەت .

خالغىنىڭچە ئېلىپ، خالىمىغىنىڭنى بىزگە قويساڭ بولىدۇ. بىزدىن ئالغان نەرسىلەر بىزگە قويغان نەرسىلەردىن تېخىمۇ سۆيۈملۈكتۇر. ھەر قانداق ئىشقا بۇيرۇق قىلساڭ مۇتلەق ئورۇندايمىز. اللە غا قەسەم قىلمەنكى، غەمداندىكى كۆلگىچە بارساڭ، ئارقاڭدىن بىزمۇ ماڭمىز. ۋەللاھى، سەن شۇ دېڭىزنى كۆرسەتسەڭ، كۆزىمىزنى يۇمماي تۇرۇپ سېنىڭ بىلەن شۇڭغۇيمىز» .

مۇسۇلمانلارنىڭ رەسۇلۇللاھقا بولغان ئىتائەتلىرىنىڭ نەقەدەر كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدىغان ھادىسىلەردىن بىرى، تەبۇك غازىتىدىن قاچقان (چېكىنگەن) ئۈچ كىشى ھەققىدە رەسۇلۇللاھنىڭ مەدەنىلىكلەرگە قىلغان ئالاقە قىلماسلىق ئەمرى ئىدى. خەلق رەسۇلۇللاھنىڭ ئەمرىگە قەتئىي بويسۇندى. مەدىنە شەھىرى ئۇ ئۈچ كىشى ئۈچۈن خۇددى ئۆلۈكلەر شەھىرىگە ئايلانغان ئىدى. ھېچكىم ئۇلار بىلەن سۆزلەشمەيتتى. سۇئاللىرىغا جاۋاب بەرمەيتتى، پۈتۈن خەلق ئۇلاردىن مۇناسىۋىتىنى ئۆزگەن ئىدى. كەئب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ بۇ ھەدىسنى مۇنداق بايان قىلغان ئىدى:

«رەسۇلۇللاھ خەلققە تەبۇك غازىتىدىن چېكىنگەن مەن ۋە يەنە ئىككى كىشى بىلەن سۆزلىشىشنى مەنئى قىلدى. خەلق بىزگە ئېغىز ئاچمىدى. خۇددى يات كىشىلەردەك كۆرەتتى. ھەتتا يەر يۈزىمۇ ئۆزگەرگەن ئىدى. ئۆيەرلەر مەن كۆرگەن، مەن تونۇيدىغان يەرلەر ئەمەس ئىدى. نىھايەت، مۇسۇلمانلارنىڭ مەندىن ئالاقە ئۈزۈشى مەن ئۈچۈن چىدىغۇسىز ئازاب بولدى. ھېچ چىدىغۇچىلىكىم قالمىغان ئىدى. ئەبۇقەتادەنىڭ تېمىدىن ئارتىلىپ ھويلىغا كىردىم. قەتادە تاغامنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇنى ئەڭ ياخشى كۆرەتتىم، ئۇنىڭغا سالام بەردىم. اللە غا قەسەم قىلمەنكى، سالىمىنى ئالمىدى. ئۇنىڭغا: ئەبۇقەتادە ئوتۇنۇپ قالاي، گەپ قىلغىن! سەن مېنىڭ اللە ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرىنى سۆيىدىغانلىقىمنى بىلمەمسەن؟ دېدىم. جاۋاب بەرمىدى. تەكرار سورىدىم. يەنە ئېغىز ئاچمىدى. قايتا - قايتا سورىدىم. ئاخىرى: «اللە ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى تېخىمۇ ياخشى

بىلىدۇ» دېدى. كۆزلىرىم ياشقا تولدى. يەنە تامدىن ئارتىلىپ ئۆيگە چىقىپ كەتتىم .

كەئب ئىبنى مالىكىنىڭ رەسۇلۇللاھقا بولغان ئىتائىتىنى كۆرسىتىدىغان ھادىسىلەردىن بىرى مۇنداق ئىدى. كەئبىنىڭ غەم - قايغۇلۇق كۈنلىرىدىن بىرىدە رەسۇلۇللاھ ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ: «اللھ نىڭ رەسۇلى سېنىڭ ئائىلەڭدىن ئايرىلىشىڭنى بۇيرىدى» دېدى. كەئب: «ئايالىمنى تالاق قىلامدىم؟» دەپ سورىدى. رەسۇلۇللاھ: «ياق، تالاق قىلما، پەقەت ئۇنىڭدىن ئايرىم ياشا ۋە ئۇنىڭغا يېقىنلاشما!» دېدى. بۇنى ئاڭلىغان كەئب ئايالىغا: «داداڭنىڭ يېنىغا بارغىن ۋە اللھ نىڭ ھۆكۈمى كەلگىچە ئۇ يەردە تۇرغىن» دېدى .

كەئبىنىڭ رەسۇلۇللاھقا بولغان سۆيگۈسى ۋە ئۇنى دۇنيادىكى پۈتۈن ئىنساندىن ئارتۇق كۆرىدىغىنىنى ئىسپاتلايدىغان تۆۋەندىكى ھادىسىمۇ ئەسەلەپ ئوتۇشكە ئەرزىيدۇ. غەسسان پادىشاھى كەئبىنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىپ، ئۇنىڭ ئۆزىگە بېقىندى بولۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. ھالبۇكى بۇ تەكلىپ كەئبىنىڭ غەم - قايغۇلۇق كۈنلىرىدە ئۇنىڭ ئۈچۈن ئېغىر ئازاب بولغان ئىدى. ئۇ تەكلىپنى دەرھال رەت قىلدى. كەئب بۇ ھادىسىنى مۇنداق بايان قىلغان ئىدى: «مەدىنە بازىرىدا ئايلىنىپ يۈرەتتىم. شام (سۈرىيە) دىن مەدىنىگە ئاشلىق ساتقىلى كەلگەنلەردىن بىرى تۇساتتىن: ماڭا كەئب ئىبنى مالىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدىغانلار بارمۇ؟ دەپ ۋاقىراشقا باشلىدى. ئۇ يەردىكى كىشىلەر مېنى ئىشارەتلىدى ھېلىقى ئادەم يېنىمغا كېلىپ، غەسسان پادىشاھنىڭ مەكتۇبىنى ئۇزاتتى. ساۋادىم بولغاچقا مەكتۇبىنى ئوقۇشقا باشلىدىم. مەكتۇبىتا: ”ئاڭلىشىمىزچە دوستۇڭ، مۇھەممەد ساڭا زۇلۇم قىلىۋېتىپتۇ، ھالبۇكى، اللھ سېنى ئازاب - ئوقۇبەت ۋە قىيىنچىلىق تارتىش ئۈچۈن ياراتتى. بىزنىڭ قېشىمىزغا كەل، بىز سېنى قوغدايمىز“ دەپ يېزىلغان ئىدى. مەكتۇبىنى ئوقۇغاندىن كېيىن: بۇمۇ بېشىمغا بىر بالادۇر، - دېدىم ۋە ئۇنى كۆيدۈرۈۋەتتىم» .

ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم .

ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم .

ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم .

مۇسۇلمانلارنىڭ رەسۇلۇللاھنىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇش ۋە ئىتائەت قىلىشىلىرىنى ئىپادىلەيدىغان جەلپ قىلارلىق ھادىسىلەردىن بىرى. ئىچىملىكنى چەكلەيدىغان ۋاقىتتا ئىچىملىك ئىچىلۋاتقان سورۇندا يۈز بەرگەن ھادىسىدۇر. ئەبۇبۇرەيدە ھادىسىدىن نەقىل قىلىپ مۇنداق دەيدۇ: «توپلىشىپ ئولتۇرۇپ شاراب ئىچىۋاتاتتۇق، ئورنۇمدىن تۇرۇپ رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىغا باردىم ۋە سالام بەردىم، دەل ئۇ ۋاقىتتا ئىچىملىكنى چەكلەيدىغان شۇ ئايەتنى ئوقۇدى: ﴿ئى مۆمىنلەر! ھاراق ئىچىش، قىمار ئويناش، بۇتلار (يەنى چوقۇنۇش ئۈچۈن تىكلەنگەن تاشلار) غا چوقۇنۇش، پال ئوقلىرى بىلەن پال سېلىش شەيتاننىڭ ئىشى، پاسكىنا قىلىقلاردۇر. بەختكە ئېرىشىش ئۈچۈن شەيتان ئىشىدىن يىراق بولۇڭلار، شەيتان ھاراق، قىمار ئارقىلىق ئاراڭلاردا دۈشمەنلىك، ئاداۋەت تۇغدۇرماقچى، سىلەرنى نامازدىن ۋە اللەنى ياد ئېتىشتىن توسماقچى بولىدۇ. سىلەر ئەمدى (ھاراق، قىماردىن) يانمامسىلەر؟»

مەن دوستلىرىمنىڭ يېنىغا قايتىپ كېلىپ بۇ ئايەت كەرىمنى "سىلەر ئەمدى ھاراق، قىماردىن يانمامسىلەر؟" دېگەن يەرگىچە ئوقۇدۇم. بەزىلىرى قوللىرىدا شاراب ئىچىۋاتاتتى. بىر قىسمى ئىچتى، بىر قىسمى قەدەھتە قالدى. قەدەھلەر ئۈستۈنكى لېۋىنىڭ ئاستىغا چاپلىشىپ قالغاندەك تۇراتتى. ئاندىن ئېغىزلىرىدا قالغان شارابىنى تۈكۈرۈۋېتىپ: "ياندۇق، ياندۇق، ياندۇق، ئى رەببىمىز!" دېيىشتى.

رەسۇلۇللاھقا ئىتائەت قىلىش ۋە ئۇنى ئۆز نەپسىدىن، ئائىلىسىدىن ۋە نەسبىدىن ئۈستۈن كۆرۈشنىڭ تىپىك مىساللىرىدىن بىرى بولغان ئىبنى جەرىرنىڭ ئىبنى زەيدتىن رىۋايەت قىلغان ھادىسىنى كۆزدىن كەچۈرەيلى! رەسۇلۇللاھ ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇبەيىنى چاقىرىپ: "كۆرمىدىڭمۇ، داداڭ نېمە دەۋاتىدۇ؟" دېدى. ئابدۇللاھ: ئاتا - ئانىم ساڭا قۇربان بولسۇن، نېمە دەۋاتىدۇ؟ ئى رەسۇلۇللاھ! دېدى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام: «داداڭ، مەدىنىگە قايتقىمىزدا

سۈرە مائىدە 90 — 91 - ئايەتلەر.

ئىبنى جەرىر بۇ ھادىسىنى يۇقىرىدىكى ئايەتنى تەپسىر قىلغاندا نەقىل قىلغان. تەپسىرى تەبەرى 28 - جلد.

شەرەپلىكلەر شەرەپسىزلەرنى ئۆيەردىن قوغلاپ چىقىرىدۇ، دەۋاتىدۇ» دېدى. ئابدۇللاھ: شۇنداق، توغرا دەيدۇ. ئى رەسۇلۇللاھ! اللہ غا قەسەم قىلمەنكى، شەرەپلىك بولغانلار سىلەر، شەرەپسىز بولسا ئۆزىدۇر. ئەمما يەنە اللہ غا قەسەم قىلمەنكى، مەدىنىگە قايتقىنىدا مەدىنە خەلقى مېنىڭدىن بەكرەك ئىتائەتكار بىرىنىڭ يوقلۇقىنى بىلىدۇ. اللہ ۋە ئۇنىڭ رەسۇلى دادامنىڭ بېشىنى ئېلىشىمنى خالىسا، قىلچە ئىككىلەنمەي بېرىپ كالىسىنى كەلتۈرمەن - دېدى. رەسۇلۇللاھ: «ياق» دەپ جاۋاب بەردى. مەدىنىگە يىتىپ بارغاندا، ئابدۇللاھ ئىبنى ئۇبەي دادىسىنى شەھەرگە كىرگۈزمەسلىك ئۈچۈن شەھەر دەرۋازىسىدا تۇردى ۋە قىلچىنى چىقىرىپ دادىسىنىڭ ئالدىغا ئۆتۈپ: «مەدىنىگە بارغاندا، شەرەپلىك ۋە شەرەپسىز ئېنىق ئايرىلىدۇ، دېگەن سەنمىدىڭ؟ اللہ غا قەسەم قىلمەنكى، شەرەپنىڭ ساڭا ياكى رەسۇلۇللاھقا ئائىت ئىكەنلىكىنى كۆرسەن. ۋەللاھى، اللہ ۋە ئۇنىڭ رەسۇلىنىڭ رۇخسىتىسىز شەھەر دەرۋازىسىدىن ئىچىگە كىرەلمەيسەن!» دېدى. بۇنىڭ ئاڭلىغان ئابدۇللاھنىڭ دادىسى: «ئى خەزەرەجلىكلەر، نەدە سىلەر؟ ئوغلۇم مېنى ئۆز ئۆيۈمدىن قوغلاۋاتىدۇ! دەپ ۋاقىشقا باشلىدى». ئابدۇللاھ اللہ غا قەسەم قىلمەنكى، رەسۇلۇللاھنىڭ رۇخسىتىسىز ھېچكىم ئۇنى قوغدىيالمايدۇ، - دېدى. بىر نەچچە كىشى بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن خېلى كۆپ تىرىشقان بولسىمۇ، ئابدۇللاھ: اللہ غا قەسەم قىلمەنكى، اللہ ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ رۇخسىتىسىز ئۇنى ھېچكىم شەھەرگە ئەكىرەلمەيدۇ! دەپ تۇردى. نىھايەت رەسۇلۇللاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ مەسىلىنى ئوقتۇردى. رەسۇلۇللاھ: «بېرىپ ئابدۇللاھقا دادىسىنى ئۆيگە كىرىشىگە رۇخسەت قىلىشىنى ئېيتىڭلار» دېدى. بۇنى ئاڭلىغان ئابدۇللاھ: رەسۇلۇللاھ ئەمرى قىلغان بولسا، مەيلى كىرسۇن! دېدى .

تۆتىنچى قىسىم

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام جاھىلىيەت ئىنسانلىرىنى

ئۈستۈن ئىنسانلىق سەۋىيىسىگە قانداق يۈكسەلتتى؟

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مانا بۇ چوڭقۇر يىلتىزى ۋە كۈچلۈك ئىمانى، تەڭداشسىز ئىلاھى تەلىماتى، مۇكەممەل تەربىيە سىستېمى، ئۈستۈن شەخسىيىتى، شۇنداقلا مۆجىزىلىرى تۈگىمەيدىغان، يېڭىلىقلىرى كۈنرەيدىغان بۇ مۆجىزە كىتاب بىلەن ئىنسانىيەتكە يېپىڭى بىر ھايات يولى تەييارلاپ بەردى.

ھەزرىتى مۇھەممەد جاھالەت ۋە كۇفرىنىڭ سەلتەنەت دەۋرىدە، تۇپراق ئاستىغا كۆمۈلۈپ قالغان، يېرى بىلىنمىگەن، ھېچكىم دىققەت - ئېتىبارغا ئالمىغان خام ماددا يىغىندىسىنى يەنى ئىنسانىيەتنىڭ ئىستېداتى ۋە قابىلىيىتىنى راۋاجلاندۇرۇشقا تىرىشتى. اللە نىڭ ياردىمى بىلەن ئىنسان قەلبىگە يوشۇرۇنغان ئىمان ۋە ئەقىدىنى تېپىپ چىقىپ، ئۇ يەرگە يېپىڭى روھ سىڭدۈردى. مەخپىي خەزىنىلەرنى قازدى. اللە بەرگەن ئىستېدات ۋە قابىلىيەتنى نۇرلۇق - مەشئەلگە ئوخشاش تۇتاشتۇردى. ئاندىن ھەممىسىنى يەر - يىرىگە ئورۇنلاشتۇردى. ئىنسانلار خۇددى ئۆيەرلەر ئۈچۈن يارىتىلغان ئىدى. خۇددى ئۆيەردە بوش ئىدى - دە، ھەممەيلەن ئۆز يېرىنى كۆزلەيتتى، بىر ئاز ئاۋۋال يەرلىرىگە يېتىشمەك ئۈچۈن جان پىدا قىلاتتى. جانسىز مەۋجۇداتتەك تۇرغان ئىنسانلار بىردىنلا ھەرىكەتچان ۋۇجۇد ۋە كونترول قىلغىلى بولمايدىغان مەۋجۇداتقا ئايلاندى. ھەرىكەتسىز جەسەتكە ئوخشايتتى، قىسقا ۋاقىتتا دۇنياغا ھۆكۈمرانلىق قىلىدىغان بىر ھەرىكەت كۈچىگە ئىگە بولدى. ئۆزلىرى مېڭۇاتقان يولىنى

كۆرەلمىگۈدەك دەرىجىدە ئىدى. ئەمما بىردىنلا باشقىلارغا يول كۆرسەتكۈچى ھۇشيار قوماندان سەۋىيىسىگە يۈكسەلدى. ”ئەسلىدە ئۆلۈك (يەنى كاپىر) بولۇپ، بىزنى ئۇنى (يەنى ئۇنىڭ قەلبىنى ئىمان بىلەن) تىرىلدۈرگەن، بىز ئۇنىڭغا كىشىلەر ئارىسىدا ھىدايەت تېپىشقا نۇر بەرگەن بىر ئادەم زۇلمەتتە (يەنى كۇفرىنىڭ قاراڭغۇلىقىدا) قالغان ۋە ئۇنىڭدىن قۇتۇلالمىغان بىر ئادەم بىلەن ئوخشاشمۇ؟ كاپىرلارغا ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرى ئەنە شۇنداق چىرايلىق كۆرسىتىلدى.“

رەسۇلۇللاھ مەيلى ھەممە نەرسىدىن قۇرۇق قالغان ئەرەب بولسۇن ياكى باشقا مىللەتلەردىن بولسۇن، قىسقا ۋاقىتتا، تارىخنىڭ ئەڭ مۇنەۋۋەر شەخىسلىرىنى ۋە ئەڭ ئۈستۈن تالانت ئىگىلىرىنى يېتىشتۈردى. دادىسى خەتتاينىڭ تۈگىچىسى، جاسارەت ۋە غەيرەتتە قۇرەيشنىڭ ئادەتتىكى ئەزالىرىدىن بىرى، قەۋمى ۋە قېرىنداشلىرى ئىچىدە ھېچ مۇھىم ئورنى ۋە ئۈستۈنلۈكى بولمىغان ھەزرىتى ئۆمەر تالانتى ۋە دۇرۇستلىقى بىلەن بىردىنلا دۇنيانى ھەيران قالدۇردى. خىسراۋ ۋە قەيسەرنى تەختىدىن چۈشۈرۈپ، تۇپراقلىرىنى ئىسلام دۆلىتىنىڭ چېگراسى ئىچىگە ئالغان ئىدى.

رىۋايەت شەكلىدە تىللاردا داستان بولغان ئادالەت، تەقۋا ۋە ئىخلاستىن باشقا دۆلەت رەھبەرلىكى ۋە نىزامدا خىسراۋ ۋە قەيسەرلەر ئۇنىڭ قولغا سۇ قويۇپ بېرەلمەيتتى.

خالىد ئىبنى ۋەلىد

خالىد ئىبنى ۋەلىد قۇرەيش قەبىلىسىنىڭ ئاتلىق جەڭچىلىرىدىن بىرى ئىدى. جەڭ ماھارىتى يوق، قېلىپلاشقان يەرلىك جەڭ ئۇسۇلىدىن باشقىسىنى بىلمەيتتى. قۇرەيش چوڭلىرى ئۇنى قەبىلە جەڭلىرىدە ياردەمگە چاقىراتتى ۋە ئۇ بۇ پۇرسەتتە ئۇلارنىڭ ئىشەنچ ۋە ماختىشىغا ئېرىشەتتى. ئەينى ۋاقىتتا، ئەرەب يېرىم

ئارىلىدا ھېچ شۆھرىتى يوق ئىدى. ئەمما خالىد ئىبنى ۋەلىد بىردىنلا بىر ئىلاھىي قىلچىتەك يالتىردى. قارشىسىغا چىققان ھەرخىل ھەرنەرسىنى پارچىلاپ تاشلايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ رىم ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ئۈستىگە چاقماق چاققان دەك چۈشۈپ، تارىختا ئەبەدىي ئىز قالدۇردى.

ئەبۇئۇبەيدە

ئەبۇئۇبەيدە راستچىل، دۇرۇست، ئىشەنچلىك ۋە پاكىزە ئىنسان ئىدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ھۇجۇمچى ئاتلىق قوشۇنىغا قوماندانلىق قىلاتتى. ئەمما ئۇمۇ بىردىنلا مۇسۇلمانلارنىڭ باش قوماندانلىقىغا يۈكسەلدى. ھەرەقلىنى سۈرىيەنىڭ گۈزەل باغلىرىدىن ۋە يېشىل ۋادىلىرىدىن قوغلىدى ۋە ”ئەلۋىدا سۈرىيە، مەڭگۈلۈك ئەلۋىدا“ دېگۈزگەن ئىدى.

ئامىر ئىبنى ئاس

ئامىر ئىبنى ئاس قۇرەيش قەبىلىسىنىڭ چوڭلىرىدىن ئىدى. ھەبەشىستان (ئېفىئوپىيە) غا ھىجرەت قىلغان مۇسۇلمانلارنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن قۇرەيشلەر تەرىپىدىن ھەبەشىستانغا ئەلچى قىلىپ تەيىنلەندى، ئەمما ئۇ ھېچ نەتىجىگە ئېرىشەلمەي قايتىپ كەلگەن ئىدى. مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن مىسىرنى ئىستىلا قىلدى. بىردىنلا يېڭىلىمەس كۈچ - قۇۋۋەتكە ئايلاندى.

سەئىد ئىبنى ئەبۇۋاققاس

سەئىد ئىبنى ئەبۇۋاققاس مۇسۇلمان بولۇشتىن بۇرۇن ئەرەب تارىخىدا قوشۇن قوماندانى ياكى رەھبەر ئىكەنلىكى خاتىرىلەنمىگەن ئىدى. مۇسۇلمان بولغاندىن كېيىن مەدائىننىڭ ئاچقۇچلىرىنى قولغا ئالدى. ئىران ۋە ئىراقنىڭ ئىستىلاچىسى بولۇپ داڭق چىقاردى.

سەلمان فارىسى

سەلمان فارىسى ئىران يېزىلىرىنىڭ بىرىدىكى بىر پادىچىنىڭ ئوغلى بولۇپ، مۇسۇلمان بولۇشتىن بۇرۇن قۇللۇقتىن قۇللۇققا، پالاکەتتىن پالاکەتكە يۈمىلىنىپ يۈرگەن ئىدى. مۇسۇلمان بولغان كېيىن، تېخى تۇنۇگۇنلا ئاددى پۇقراسى بولغان ئىران ئىمپېراتورلۇقىنىڭ پايتەختىگە ۋالىي بولدى. سەلمان فارىسى ۋالىيلىق ۋەزىپىسىنىڭ ئاخىرىغىچە زاھىد ۋە تەقۋالىقتىن ھېچنەرسە يوقاتمىغان ئىدى. خەلق ئۇنى يەنىلا پېقىر كەپسىدە ئولتۇرغان ياكى بېشىدا ئېغىر يۈك توشۇۋاتقان ھالەتتە كۆرەتتى.

بىلال ھەبەشى

بىلال ھەبەشى پەزىلەت ۋە ئىخلاسىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىققاچقا، مۇئمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرىتى ئۆمەر تەرىپىدىن ”ئەسسەيد“ لەقىمى بېرىلگەن ئىدى.

ئەبۇھۇزەيفەدىن ئازاد قىلىنغان سالىم

ھەزرىتى ئۆمەر سالىمنى خەلىپىلىك تەختىگە لايىق كۆرەتتى ۋە ”ئەگەر سالامەت بولغان بولسا، ئۇنى خەلىپە قىلغان بولاتتىم“ دەيتتى.

مۇئەببەت جېڭىدا مۇسۇلمان قوشۇنىنىڭ قوماندانلىق ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان زەيد ئىبنى ھارىس... ۋە يەنە جەئفەر ئىبنى ئەبۇتالىب، خالىد ئىبنى ۋەلىدكە ئوخشاش قانچىلىغان قەھرىمانلار... ئەينى ۋاقىتتا زەيدنىڭ ئوغلى ئوسامە مۇئەببەتكە ۋە ھەزرىتى ئۆمەردەك قوشۇندا قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى.

ئەبۇزەر، مەقداد، ئەبۇدەريا، ئەمىر ئىبنى ياسر، مۇئاز ئىبنى جەبەل ۋە ئۇبەيد ئىبنى كەئب... كۆڭۈللىرىدىكى ئىسلام ھارارىتىنىڭ تەسىرىدە ساناقلىق (كۆزگە كۆرۈنگەن) زاھىد ۋە ئۇلۇغ ئالىم بولغان ئىدى.

ئەلى ئىبنى ئەبۇتالىب، ھەزرىتى ئائىشە، ئابدۇللاھ ئىبنى مەسئۇد، زەيد ئىبنى سابىت ۋە ئابدۇللاھ ئىبنى ئابباس... شۇنداق، ھەممىسى رەسۇلۇللاھنىڭ يېنىدا ھەر تەرىپىدىن ئىلىم چاقناپ تۇرغان، دىللىرىدىن ھېكمەتلەر ياغدىغان، نامى دۇنياغا پۈركەتكەن، ئۇلۇغ ئالىم بولغان ئىدى. قەلبلىرى بەكمۇ نازۇك ئىدى. ئۇلار سۆز قىلغاندا، كائىنات سۈكۈت قىلاتتى. ئۇلار خىتاب قىلغاندا، تارىخ ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى خاتىرىلەيتتى.

مۇۋاپىق بىر ئىنسانىيەت جەمئىيىتى

مەدەنىي دۇنيا ۋە زامانىۋىي مىللەتلەر تەرىپىدىن كەمسىتىلگەن ۋە خوشنا دۆلەتلەر تەرىپىدىن خورلانغان، ئۆيەر - بۇيەرگە چېچىلىپ كەتكەن بۇ خام ئەشيانىلاردىن ئىنسانىيەت تارىخىدا ئوخشىشى ھېچ كۆرۈلمىگەن، ئۆلچەمدىن يۇقىرى بىر خەلق شەكىللەندى. بۇ خەلق باشلىنىش نوقتىسى نامەلۇم بىر يولغا ياكى قاچان باشلانغانلىقى ۋە

قاچان توختايدىغانلىقى بىلىنمىگەن يامغۇرغا ئوخشايتتى. ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ ھەر ساھەسىدە ئىقتىدار ۋە سالاھىيەتكە ئىگە خەلق ئىدى. دۇنياغا ھېچ ئېھتىياجى بولمىغان، ئەمما ئۇنىڭسىز دۇنيا ياشىيالمايدىغان خەلق ئىدى. بۇ ئىلغار جەمئىيەت مەدەنىيەت ۋە دۆلىتىنى شەخسەن ئۆزى قۇرغان بولۇپ دۆلەت رەھبەرلىكىدە ھېچبىر مىللەت ياكى ھۆكۈمەتتىن مەدەت تىلىمىدى. سۇلتانلىرى چەكسىز ياتقان ئىككى چوڭ قىتئەگە سوزۇلغان كۈچلۈك دۆلەت قۇردى. كۈچ - قۇۋۋەت، دىيانەت، سالاھىيەت ۋە ئامانەتكە ئوخشاش ئۈستۈن سۈپەتلەرنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرگەن ياخشى كىشىلەر ئارقىلىق يوقسۇللۇقنى تۈگەتتى ۋە بارلىق توسالغۇلارنى يېڭىپ ئۆتتى. شۇ ئارقىلىق پۈتۈن كائىناتقا مەيدان ئوقۇيالايدىغان دۆلەت قۇردى. جاھاندا تەڭدىشى يوق بۇ مىللەت قىسقا ۋاقىت ئىچىدە، تۆت تەرەپكە قول ئۇزاتالايدىغان بۇ جاھانگىر دۆلەتنىڭ ھېمايىسىدە ئادىل ھۆكۈمدار، ئىشەنچلىك خەزىنچى، ئادىل ھاكىملار، اللە دىن باشقىسىنىڭ ئالدىدا ئىگىلىمەيدىغان قوماندان، تەقۋا ۋالىيلار ۋە ئىخلاسمەن قوشۇن يېتىشتۈردى. بۇلارنىڭ ھەممىسى مىللەتكە ھاكىملىق قىلىۋاتقان دىنىي تەربىيە ۋە توختىماي داۋاملىشىۋاتقان ئىسلام دەۋاسىنىڭ ئەسەرلىرى ئىدى. شۇنى ئېيتىپ ئۆتەيكى، بۇلار ھازىرغىچە قۇرۇمىغان ۋە كېسىلمىگەن ئىسلام بۇلىقدۇر.

بۇ دەۋردە ھۆكۈمرانلىق قىلغانلار مال - بېساتتىن ھىدايەتنى ئۈستۈن كۆرەتتى. راستچىل ۋە تەقۋا بولۇشى بىلەن بىللە ئىقتىدارلىق كىشىلەر ئىدى. مانا بۇ نوقتىدا ئىسلام مەدەنىيىتى بەكمۇ ئۈستۈنلۈككە (ئەۋزەللىككە) ساھىب ئىدى. دىنىي ھايات ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ھېچقايسى دەۋرىدە كۆرۈلمىگەن خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن ئوتتۇرىغا چىقتى.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەرلىك ئاچقۇچى بىلەن ئىنسانىيەت تەبىئىتىنىڭ قۇلۇپىنى ئېچىپ، ئىنسان روھىدىكى خەزىنىلەر، مۆجىزىلەر، ئېنىرگىيە، ھەر تۈرلۈك قابىلىيەت ۋە ئىستېداتلارنى ئوتتۇرىغا چىقاردى. جاھىلىيەتنىڭ جان يېرىگە زەربە بېرىپ مەقسىتىگە يەتتى. كىرىزىلەرنىڭ ئىچىدە تولغىنىۋاتقان دۇنيانى

اللە نىڭ ياردىمى بىلەن يېڭى بىر نىشانغا توغرىلاپ، پارلاق بىر دەۋر ئاچتى. مانا بۇ دەۋر تارىخ بەتلەردە مەرۋايىتتەك پارلىغان ئىسلام دەۋرى ئىدى.

ئۈچىنچى بۆلۈم

ئىسلام دەۋرى

بىرىنچى قىسىم

ئىسلامنىڭ ھۆكۈمرانلىق دەۋرى

مۇسۇلمان مىللەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى

مۇسۇلمانلار تارىخ سەھنىسىگە چىقىپلا دۇنيا رەھبەرلىكىنى قولغا ئېلىپ، ئەڭ ئاۋۋال ئىنسانىيەت رەھبەرلىكىنى سۈيىشستېمال قىلغان ۋە ئۇنى خاتا يوللارغا قوللانغان ناچار مىللەتلەرنى رەھبەرلىك تەختىدىن چۈشۈردى. باشقا ئىنسانلار بىلەن بىرلىكتە ئېغىر - بېسىق، سالماق، مۇۋاپىق ۋە ئادىل بولغان بىر يولغا قەدەم باستى. چۈنكى ئۇلارنى دۇنيانىڭ قوماندانلىق ئورنىغا يۈكسەلتىدىغان، باشقا مىللەتلەرنىڭ بەخت - سائادىتى ۋە خەۋپسىزلىكىنى پەقەت ئۇلارنىڭ سايىسىدە ۋە رەھبەرلىكىدە كاپالەتكە ئىگە قىلىدىغان سەۋەبلەر خېلى كۆپ ئىدى. تۆۋەندىكى بۇ سەۋەبلەردىن بىر نەچچىسىنى قىسقىچە سۆزلەپ ئۆتىمىز.

1 - ھەممىدىن ئاۋۋال ئۇلار ئىلاھ تەرىپىدىن نازىل قىلىنغان كىتابقا ۋە ئىلاھىي نىزامغا ئىشىنىشتى. ئۆز ئارزۇ - ئىستەكلىرىگە قاراپ

قانۇن تۈزمەيتتى. چۈنكى بۇ زۇلۇم، خاتالىق ۋە جاھالەتنىڭ مەنبەسى ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئۇلار باشقىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە، مۇئامىلىدە ۋە سۆز - ھەرىكەتلىرىدە ناھايىتى دىققەت قىلاتتى. اللە ئۇلارغا يورۇقىدا يۈرەلگۈدەك نۇر، ئىنسانلارغا ھۆكۈم قىلالغۇدەك نىزام بەرگەن ئىدى. ﴿ئەسلىدە ئۆلۈك (يەنى كاپىر) بولۇپ، بىز ئۇنى (يەنى ئۇنىڭ قەلبىنى ئىمان بىلەن) تىرىلدۈرگەن، بىز ئۇنىڭغا كىشىلەر ئارىسىدا ھىدايەت تېپىشقا نۇر بەرگەن بىر ئادەم زۈلمەتتە (يەنى كۇفىرنىڭ قاراڭغۇلۇقىدا) قالغان ۋە ئۇنىڭدىن قۇتۇلالمىغان بىر ئادەم بىلەن ئوخشاشمۇ؟﴾

ئۇلۇغ اللە مۇنداق دەيدۇ:

﴿ئى مۆمىنلەر! اللە نىڭ ھەقىقىتى ئادا قىلىشقا تىرىشىڭلار، ئادىللىق بىلەن گۇۋاھلىق بېرىڭلار، بىرەر قەۋمگە بولغان ئۆچمەنلىكىڭلار ئۇلارغا ئادىل بولماسلىقىڭلارغا سەۋەب بولمىسۇن، دۈشمىنىڭلارغا ئادىل بولۇڭلار، بۇ (يەنى ئۇلارغا ئۆچمەن تۇرۇپ ئادىل بولۇشىڭلار) تەقۋادارلىققا ئەڭ يېقىندۇر، اللە دىن قورقۇڭلار، اللە ھەقىقەتەن قىلمىشىڭلاردىن خەۋەرداردۇر﴾

2 - مۇسۇلمانلار رەھبەرلىك ۋە قوماندانلىق ئورنىنى بۈگۈنكى ۋە ئۆتمۈش دەۋرلەردىكى بەزى مىللەت، شەخس ۋە دۆلەت رەھبەرلىرىنىڭ قىلغىنىدەك ئەخلاق ۋە روھى پاكىزلىقى بولماي تۇرۇپ قولغا ئالمايتتى چۈنكى، ئۇلار ئۇزۇن ۋاقىتچە ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ تەربىيىسى ۋە نازارىتى ئاستىدا ياشىغان ئىدى. ھەزرىتى مۇھەممەد ئۇلارنى تەڭداشسىز تەلىم - تەربىيە سۈزگۈچىدىن ئۆتكۈزۈپ زاھىدلىق ۋە تەقۋادارلىق ئىپپەت، ئامانەت، ھۇزۇر ۋە اللە دىن قورقۇشقا ئادەتلەندۈرگەن ئىدى ۋە ئەمەل مەنسەپ ئۈچۈن قارانىيەتلىك قىلىشنى ئۇلارنىڭ كاللىسىدىن چىقىرىپ تاشلىغان ئىدى. رەسۇلۇللاھ: ﴿اللە بىلەن قەسەم قىلمەنكى، بىز بۇ ئىشنى (ئەمەل - مەنسەپ) تەلەپ

سۈرە مائىدە 122 - ئايەت.

سۈرە مائىدە 8 - ئايەت.

قىلغان ياكى قارائىيەتلىك قىلغان ئادەمگە ھەرگىز بەرمەيمىز» دېگەن ئىدى .

ئۇلارنىڭ قۇلاق تۇۋىدە: ﴿ئەنە شۇ ئاخىرەت يۇرتىنى يەر يۈزىدە چوڭچىلىق قىلىشنى ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىشنى كۆزلىمەيدىغانلارغا خاس قىلدۇق، (ياخشى) ئاقۋەت تەقۋادارلارغا مەسۇپتۇر﴾ ئايىتى ھەر دائىم جاراڭلاپ تۇراتتى. ئۇلار ئورۇن مەرتىۋىگە پەرۋانە ئۆزىنى لامپىغا ئۇرغاندەك ئۇرمايتتى. ئورۇنلىدىغان ۋەزىپىنىڭ ئېغىر - يېنىكلىكىنى ئۆلچەپ بېقىپ، چامى يەتمىگۈدەك ئورۇنغا ھەرگىز كۆز تىكىمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۆزلىرىگە ئايرىلغان ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا تىرىشاتتى. ئۆز نەپسىلىرىنى مەينەتچىلىكتىن (گۇناھتىن) پاكىزلايتتى ۋە ماللىرىنى بۇ يولغا سەرپ قىلىشتىن ھېچ چېكىنمەيتتى. خەلققە ھەل قىلىپ بەرگەن بىرەر ئىشنى، ئۇ ئىش ئۈچۈن سەرپ قىلىنغان مال ۋە ئەمگىكى (ئەجر - مېھنەت) ئۈچۈن ھېچ قاچان ئۇلارنىڭ ئىلتىپات قىلىشنى، ھەدىيە بېرىشى ياكى بەدەل تۈلىشىنى تەلەپ قىلمايتتى. چۈنكى، ئۇ ۋەزىپىنى ئۇلارغا تاپشۇرۇلغان ئامانەت ۋە اللە تەرىپىدىن قىلىنغان سىناق دەپ بىلەتتى. شۇنداقلا، قىيامەت كۈنى رەببىنىڭ ھۇزۇرىدا ھازىر بولۇپ چوڭ - كىچىك بارلىق گۇناھلىرىنىڭ ھېسابىنى بېرىدىغانلىقىنى بىلەتتى ۋە اللە نىڭ شۇ ئايىتىنى ھەر دائىم يادىغا ئالاتتى. ﴿شۈبھىسىزكى، اللە سىلەرنى ئامانەتلەرنى ئىگىسىگە قايتۇرۇشقا، كىشىلەر ئارىسىدا ھۆكۈم قىلغاندا ئادىل ھۆكۈم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ. اللە سىلەرگە نەسىھەت قىلغان ئىشلار نېمىدېگەن ياخشى، اللە ھەقىقەتەن سۆزلىرىڭلارنى ئاڭلاپ تۇرغۇچىدۇر، ئىشىڭلارنى كۆرۈپ تۇرغۇچىدۇر﴾

﴿اللە سىلەرنى (ئۆتكەنكى ئۈممەتلىرىنىڭ) ئورۇنباشارلىرى قىلدى، اللە سىلەرنى بەرگەن نېمىتىگە شۈكۈر قىلسۇن دەپ، بەزىڭلارنى بەزىڭلاردىن بىر قانچە دەرىجە يۇقىرى قىلدى، پەرۋەردىگارنىڭ (ئاسىيلىق قىلغۇچىلاردىن) ئەلۋەتتە تېز ھېساب

ئالغۇچىدۇر، (ئىتائەت قىلغۇچىلارنى) ئەلۋەتتە مەخپىرەت قىلغۇچىدۇر، (ئۇلارغا) ناھايىتى مېھرىباندۇر ﴿

3 - مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىنى دۇنيادىكى پۈتۈن مىللەت ۋە رايونلاردىن ئۈستۈن ۋە ئەلا چاغلایدىغان، دۆلەت ياكى مىللەتنىڭ مەنپەئەت ۋە سانائىتى ئۈچۈن كەتمەن چاپىدىغان گۇرۇھ ۋە ياكى ھەرقانداق بىر ئىرق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەردىن ئەمەس ئىدى. ئۇلار پەقەت ۋە پەقەت ھۆكۈم قىلىشقا (ھۆكۈمرانلىق قىلىشقا)، باشقا بارلىق مەۋجۇدات بولسا، ئۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدا ياشاش ئۈچۈن يارىتىلدى. ئۇلار ھېچقاچان ئۆزلىرىنىڭ سايبىسىدا ياشايدىغان ۋە ئۇلارنىڭ ھىمايىسىدە كۆرەڭلەپ تەكەببۇرلۇق قىلىدىغان ئەرەب ئىمپېراتورلۇقى قۇرۇش ئۈچۈن، ئىنسانلارنى رىم ۋە ئىران ھاكىمىيىتىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئەرەب ياكى ئۆز سەلتەنەتلىرىنىڭ بويۇنتۇرۇقى ئاستىغا ئېلىش ئۈچۈن ئەمەس بەلكى پەقەت پۈتۈن ئىنسانلارنى قۇلغا قۇل بولۇشتىن يېگانە ئاللاھ غا قۇللۇق قىلىشقا يۈزلەندۈرۈش ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان ئىدى. ئەمەلىيەتتە شۇنداق بولدى. مۇسۇلمانلارنىڭ ئەلچىسى رەببىي ئىبنى ئامىر يەزدەجرنىڭ سارىيىدا مۇنداق دېگەن ئىدى. "ئاللاھ بىز ئىنسانلارنى قۇلغا قۇللۇق قىلىشنى تاشلاپ يېگانە ئاللاھ غا قۇللۇق قىلىشقا، تار ئالەمدىن كەڭ (چەكسىز) ئۇيۇقلارغا ۋە ھەرخىل دىنلارنىڭ زۇلمىدىن ئىسلامنىڭ ئادالەتتىگە چىقىرىش ئۈچۈن ئەۋەتتى".

ئۇلارنىڭ نەزىرىدە پۈتۈن ئىنسان تەڭ بارۋارەر ئىدى. پۈتۈن ئىنسان ئادەم ئەلەيھىسسالامدىن كەلگەن، ئادەم ئەلەيھىسسالام بولسا، تۇپراقتىن يارىتىلغان ئىدى. ئەرەبىنىڭ باشقىلاردىن ۋە باشقىلارنىڭ ئەرەبتىن تەقۋالىقىدىن باشقا ھېچقانداق ئۈستۈنلۈكى يوق ئىدى.

«ئى ئىنسانلار! بىز سىلەرنى بىر ئەر ۋە ئايالدىن ياراتتۇق، پەقەت بىر - بىرىڭلار بىلەن تونۇشۇشۇڭلار ئۈچۈن سىلەرنى چوڭ -

چوڭ مىللەتلەرگە ۋە كىچىك - كىچىك قەۋملەرگە ئايرىدۇق .
ئاراڭلاردىكى ئەڭ تەقۋا بولغىنى الله نەزىرىدە ئەڭ شەرەپلىكتۇر»

مىسىر ۋالىيسى ئامىر ئىبنى ئاسىننىڭ ئوغلى مىسىرلىق بىر قىبىتىنى ئۇرىدۇ ۋە «مانا شەرەپلىك ئائىلىنىڭ بالىسىدىن!» دەپ ئەجدادلىرىدىن ماختىنىدۇ. بۇنى ئاڭلىغان ھەزرىتى ئۆمەر قىساس تەلەپ قىلىدۇ ۋە مىسىر ۋالىيسى ئامىر ئىبنى ئاسقا مۇنداق دەيدۇ: «ئانىسىدىن ھۆر تۇغۇلغان كىشىلەرنى قاچاندىن بېرى ئۆزەڭلارغا قۇل قىلىۋالدىڭلار؟»

مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىدىكى، دىن ئەخلاق ۋە ئىلىمنى ھېچقاچان باشقىلاردىن ئايىمايتتى. رەھبەرلىك قۇرۇلمىسى ئورۇن ۋە مەنەپكە تەيىنلەشتە ھېچبىر نەسەب، رەڭ ۋە دۆلەت تەۋەلىكى ئېتىبارغا ئېلىنمايتتى. ئۇلار: خۇددى تاغ ۋە چاللى رىنى يېشىل بوستانغا ئايلىنىۋېرىدىغان بەرىكەتلىك باھار يامغۇرىغا ئوخشايتتى. پۈتۈن مەملىكەت ۋە خەلق بۇ بەرىكەت ۋە رەھمەتتىن ئۆز نېسىۋىسىگە لايىق پايدىلىناتتى.

مۇسۇلمانلارنىڭ ھاكىمىيىتى ۋە ھېمايىسىدىكى باشقا مىللەت ۋە جەمئىيەتلەر - ھەتتا ئىسلامىيەتتىن بۇرۇن زۇلۇم دەستىدىن ئېچىنىشلىق ئېڭىرغانلاردىن، ئىلىم، ئەخلاق ۋە ئەمەلدىن ئۆز نېسىۋىلىرىنى ئېلىپ، ئەرەبلەر بىلەن بىللە قۇرۇلماقچى بولغان يېڭى دۇنيانىڭ ئىنشائاتىغا ئاكتىپ قاتناشتى. ھەتتا بۇ مىللەتلەردىن يېتىشىپ چىققان بەزى شەخسلەر بەزى ساھەلەردە ئەرەبلەردىنمۇ ئېشىپ كەتكەن ئىدى. ئەرەبلەر ئۆزلىرىگە باش تاجى قىلغان ۋە پۈتۈن

ۋىدالىشىش خۇتبىسى، سۇرە ھۇجرات 13 - ئايەت.

تولۇق قىسسە ئۈچۈن تارىخى ئىبنى جەۋزى: «ئۆمەر ئىبنى خەتتاب دەۋرى» گە قاراڭ.

ئىبنى مۇسادىن رىۋايەت قىلىنىشىچە، رەسۇلۇللاھ مۇنداق دېگەن ئىدى: «الله مەن بىلەن ئەۋەتكەن ھىدايەت ۋە ئىلىم مول ياغقان يامغۇرغا ئوخشايدۇكى، ئۇ يامغۇر چۈشكەن يەرنىڭ بىر قىسمى سۇنى ئىچىپ مۇنبەتلىشىپ قويۇق - ئوت - چۆپ ئۆستۈرىدۇ. - يەنە بىر قىسمى سۇ ئىچمەيدىغان قاتتىق يەر بولۇپ، سۇ ئۇ يەردە توپلىنىدۇ ۋە پاكىزە ساقلىنىدۇ. الله تائالا ئۇ سۇ بىلەن ئىنسانلارنى پايدىلاندىرۇيدۇ. ئىنسانلار ئۇنىڭدىن ئىچىدۇ، ماللىرىنى سۇغۇرىدۇ. يەر تېرىدۇ ۋە ھوسۇل ئالىدۇ. يەنە ئۇ يامغۇر شۇنداق بىر يەرگە چۈشىدۇكى، ئۇ يەرگە تۈز ۋە قايغاق بولۇپ سۇ سىڭمەيدۇ. ئۇنىمۇ ئۆسەيدۇ، مانا بۇ الله نىڭ دىنىنى چۈشەنگەن ۋە الله تائالانىڭ مەن ئارقىلىق ئەۋەتكەن ھىدايەت ۋە ئىلىمىدىن پايدىلانغان ۋە ئۇلارنى بىلىپ باشقىلارغا ئۆگەتكەن كىشى بىلەن بۇنىڭغا قۇلاق سالىمىغان، مەن ئېلىپ كەلگەن ھىدايەتنى قوبۇل قىلمىغان كىشىنىڭ مىسالىدۇر. بۇ ھەدىسنى ئىمام مۇسلىم كىتابىل فەزائىل بۆلۈمىدىن، ئىمام بۇخارى كىتابىل ئىلىم بۆلۈمىدىن نەقىل قىلغان ئىدى.

مۇسۇلمانلارنىڭ ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان قوماندان، فىقھى ئالىملار ۋە ھەدىسشۇناسلار پۈتۈنلەي ئۇلاردىن چىققان ئىدى.

ئىبنى خەلدۇن مۇنداق دېگەن:

”شۇنسى ئاجايىب بىر ئىشكى، شەرئىي ۋە ئەقلى ئىلىملەردىن ئەسەر يازغانلار ئىچىدە بىر نەچچە ئەرەبتىن باشقا ھەممىسى باشقا مۇسۇلمان مىللەتلەردىن ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى نەسەب جەھەتتىن ئەرەبلەرگە ھەرقانچە يېقىن بولسىمۇ، تىللىرى ۋە ئۆسۈپ يېتىلگەن مۇھىتلىرى ئەرەبلەر بىلەن پۈتۈنلەي مۇناسىۋەتسىز ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مىللەتنىڭ مەركىزىنى ئەرەبلەر تەشكىل قىلاتتى ۋە شەرئەتنىڭ ساھىبىمۇ ئەرەبلەر ئىدى“

ئىسلامىيەت ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋرلەردە بۇ مىللەتلەردىن يەر يۈزىنىڭ يۇلتۇزلىرى، مەرۋايىتلىرى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ تەڭداشسىز شەخسلەرى، سانالغۇدەك قوماندانلار، ھۆكۈمرانلار، ۋەزىرلەر ۋە پەزىلەتلىك كىشىلەر يېتىشىپ چىققان ئىدى. بۇلار ئەخلاق - پەزىلەت، قابىلىيەت، دىن ۋە ئەمەل، ئىنسانلىق جەھەتتىن بەكمۇ ئۈستۈن ئىدى. ئۇلارنىڭ سانىنى پەقەت اللە بىلىدۇ.

4 - ئىنسان رەھ ۋە بەدەندىن تەشكىل تاپقان بىر مەۋجۇدىيەتتۇر. ئەينى ۋاقىتتا ئىنساننىڭ ئەقلى، قەلبى، ھەرخىل تۇيغۇ ئەزالىرى ۋە ئورگانلىرى بار. ئىنسان پەقەت بۇ قۇۋۋەتلەرنىڭ ئۆز ۋۇجۇدىدا تۇيغۇن ۋە ئۆلچەملىك ھالدا تەرەققى قىلىشى نەتىجىسىدە نورمال دەرىجىدە ئىلگىرىلەش ئارقىلىق ھۇزۇر ۋە شاتلىققا ئېرىشەلەيدۇ، ھاياتتىن ھەقىقىي تۈردە ئوزۇقلىنالايدۇ ۋە ساغلام مەدەنىيەت پەقەت ئىنساننى ئاسان يوللار بىلەن كامالەتكە ئېرىشتۈرىدىغان دىنىي، ئەقلىي، ئەخلاقىي ۋە جىسمانىي شەرت - شارائىتلارغا ئەھمىيەت بەرگەندە، ئاندىن بەرپا بولىدۇ. تەجرىبە - ساۋاقلار شۇنى كۆرسىتىپ تۇرۇپتىكى، بۇمۇ پەقەت ھايات تىزگىنى ۋە مەدەنىيەت كېمىسىنىڭ يول خەرىتىسىنى روھ ۋە ماددىغا ئىشىنىدىغان، ئەخلاقىي ۋە دىنىي ھاياتى ئۆرنەك قىلىنغۇدەك سەۋىيىسىگە يەتكەن، پايدىلىق ئىلىملەر بىلەن

قوراللانغان، ئەقلى ساغلام ۋە پەزىلەتلىك كىشىلەرنىڭ قولىغا قۇتقۇزۇش بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. ئەگەر مۇھىم ۋەزىپىلەرگە قويۇلدىغان بۇ شەخسلەرنىڭ ئېتىقاد ياكى تەربىيىسىدە بىرەر نۇقسان كۆرۈلسە، بۇ نۇقسان مۇتلەق ھالدا ئۇ مەدەنىيەتكىمۇ تەسىر قىلىدۇ ۋە بارغانسېرى كېڭىيىپ ھەرخىل مەسىلە ۋە ئېغىر ئەھۋاللارنىڭ كېلىپ چىقىشىغا يول ئاچىدۇ. ئەگەر بىر جەمئىيەت ماددا، زوق، مەنپەئەت ۋە ھېس - تۇيغۇ ئالىمىدىن باشقا نەرسىگە ئىشەنمىسە، ئۆزى ياشاۋاتقان ھاياتنىڭ سىرتىدىكى باشقا بىر ھاياتقا كۆڭۈل بۆلمىسە، مۇھەققەت بۇ جەمئىيەتنىڭ قۇرۇلمىسى، پرىنسىپ ۋە ئاساسلىرى مەدەنىيەتنىڭ شەكلى ۋە تەبىئىتىگە تەسىر قىلىدۇ ۋە ئۇنى ئۆزى قېلىپىغا سالىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئىنسانىيەت بىر ساھەدە ئالغا ئىلگىرىلىسە، باشقا ساھەدە تۈگىشىدۇ. بۇ تۈر مەدەنىيەت ھاك تاش ۋە كاھىش، ياپراق ۋە رەخت، قوغۇشۇن ۋە تۆمۈر ئىچىدە، پارلاق جەڭ مەيدانلىرىدا، مۇنازىرە سورۇنلىرىدا، مەھكىمە زاللىرىدا، ئويۇن - تاماشا كۇلۇبلىرىدا ۋە ئىش - ئىشەرەت ئالىمىدە بۈيۈك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن بىللە قەلبلىرىنى ۋە روھىنى ئۆلتۈرىدۇ. ئايالنىڭ ئېرى بىلەن، بالىنىڭ ئاتىسى بىلەن، ئاتىنىڭ بالىسى بىلەن، قېرىنداشنىڭ قېرىندىشى بىلەن ۋە ئەرلەرنىڭ دوست - بۇرادەرلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۆزىدۇ، نابۇت قىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن مەدەنىيەت سىرتقى كۆرۈنۈشى ۋە ھەيۋىتى بىلەن كۆزلەرنى قاماشتۇرىدىغان، ئەمما يۈرىكى ئەلەم ۋە ئازابىلار ئىچىدە مۇجۇلغان، تەن سالامەتلىكى بۇزۇلغان سېمىز بىر ۋۇجۇدقا ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئەگەر بىر جەمئىيەت ماددىنى ئىنكار قىلسا ياكى ماددىي جەھەتكە بىپەرۋالىق قىلسا؛ روھ، مېتافىزىك ۋە ھېس - تۇيغۇ ئورگانلىرىنىڭ سېزىمىدىن باشقا ھېچنەرسىگە ئېتىبار بەرمىسە؛ ماددىي ھاياتنى چەكلىسە ياكى سەل قارىسا (خورلىسا)، مەدەنىيەت چېچەكلىرى سولشىدۇ ۋە ئىنسان ئېنىرگىيىسى كېرەكسىز بولۇپ تۈگىشىدۇ. بۇ تۈر مەدەنىيەتنىڭ تورغا چۈشۈپ قالغان كىشىلەر ئۆزىنى چەتكە تارتىپ، جەمئىيەتتىن ئالاقىسىنى ئۈزۈپ تاشلاشنى ياكى شەھەرنى تەرك ئېتىپ چاللىرىنى ئايلىنىپ يۈرۈشىنى، ئۆي - ئوچاقلىق

بولۇشتىن ئۆمۈر بويى بويىتاق يۈرۈشىنى ئەۋزەل كۆرۈشكە باشلايدۇ. ۋۇجۇدىنىڭ ھاكىمىيەت ۋە ھۆكۈمرانلىقىنى زەئىپلىتىش، روھلىرىنى پاكلاش ئۈچۈن ئۆز ۋۇجۇدلىرىغا چىدىغۇسىز ئازاب - ئوقۇبەت سالىدۇ. ماددا دىيارىدىن روھ ئىقلىمىغا ئۆتۈش ۋە ئۇ يەردە كامالەتكە يېتىش ئۈچۈن ھاياتتىن ئۆلۈمنى ئەۋزەل بىلىدۇ. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئېتىقادلىرىغا كۆرە كامالەتكە مەرتىۋىسىگە ماددىي ئالەمدە يەتكىلى بولمايدۇ. نەتىجىدە مەدەنىيەت سەكراتقا چۈشىدۇ، شەھەرلەر خارابىلىشىدۇ، ھاياتلىق نىزامى بۇزۇلىدۇ. مەنتىققە توغرا كەلمەيدىغان بۇ چۈشەنچىنىڭ بىر كۈنى روھ ۋە ئەخلاقىنى مۇھىم دەپ ھېسابلىمايدىغان، خەتەرلىك ماتېرىيالىزم تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلۇپ تاشلىنىدىغانلىقى مۇتلەقتۇر.

شۇنىڭ بىلەن ئىنسانىيەت ئارقىغا چېكىنىپ، يېرىنى پەس ئارزۇ - ھەۋەس ئۈچۈن يىرتقۇچ ھايۋان ھالىغا كەلگەن كىشىلەرگە بوشتىپ بېرىدۇ ياكى روھانىيلىققا بوغۇلغان بۇ جەمئىيەت قويۇق ماتېرىيالىست بىر جەمئىيەتنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرايدۇ. زەئىپ بولغاچقا قارشىلىق كۆرسىتەلمەيدۇ ۋە ئاق بايراق چىقىرىشقا مەجبۇر بولىدۇ. ياكى بولمىسا، دۇنيا ئىشلىرىنىڭ ھەل قىلىنىشى يولدا ئوتتۇرىغا چىققان بىر مۇنچە زورلۇقلارنى يېڭىش ئۈچۈن ماتېرىيالىزمغا ياكى رەھبەرلىكىگە قولىنى ئۇزارتىدۇ. سىياسىي مەسىلىلەردە ئۇلارغا تايىنىدۇ، ئۆزى ئىبادەت ۋە دىنىي ئەنئەنىلەر بىلەن كۈن ئۆتكۈزگىنىگە قانائەت ھاسىل قىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق دىن بىلەن سىياسەت بىر - بىرىدىن ئايرىلىدۇ، روھى ۋە ئەخلاقىي قىممەتلەر ئېرىپ ئەسلى فونكسىيىسىنى يوقىتىدۇ. بۇ پاللاكتىنىڭ داۋامىدا ئىنسانلار جەمئىيىتىدىكى ۋە رېئال ھاياتتىكى ئىناۋىتىدىن ئايرىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق ھاياتقا ھېچ بىر تەسىرى بولمىغان قۇرۇق نەزەرىيە ياكى قارانچۇق ھالىغا چۈشۈپ قالىدۇ. يىغىنچاقلىغاندا، ھايات پۈتۈنلەي ماتېرىيالىزمغا قايىدۇ. ئورنى تولدۇرۇلمىغان بۇنداق بىر بوشلۇقتا ئۆز ئىرقىنىڭ نەسلىرىگە رەھبەرلىك قىلغان بىر مىللەت تارىختا بەك ئاز كۆرۈلدى. چۈنكى، مەدەنىيەت ئازغۇن ماتېرىيالىزم، ئېدىئالىزم ۋە روھانىيلىق ئارىسىدا سىقىشىپ قالىدۇ. بېشى دەرتلەردىن ھېچ قۇتۇلالمايدۇ.

ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ساھابىلىرى ئېسىل كىشىلەردۇر. چۈنكى ئۇلار سىياسەت، كۈچ - قۇۋۋەت، ئەخلاق ۋە دىئانەتنى بىر - بىرىدىن ئايرىۋەتمەي، بىر پۈتۈن ھالدا ئېتىبارغا ئالاتتى. دۇنيا رەھبەرلىكىنىڭ نامزاتلىرى بۇ يەردە ھەر جەھەتتىن يېتىشتۈرۈلۈپ ھازىرلىناتتى. بىر تەرەپتىن بەك ئاز كىشىگە نېسىپ بولغان ئەخلاقى تەربىيە، ناھايىتى ئۈستۈن روھى قۇرۇلمىسى ۋە تاپ - تازا ھاياتتا يوللىرى بىلەن مەبۇدلاشسا، يەنە بىر تەرەپتىن روھى غىزاسى بىلەن بەدەن ئېھتىياجىنى، ئۈستۈن ماددى قابىلىيىتى بىلەن كەڭ چۈشەنچە ئۇيۇقلىرىنى ئايرىلماس بىر شەكىلدە بىرلەشتۈرۈپ مىللەتلەرنى ئەخلاقى، روھىي ۋە ماددىي تەرەققىياتنىڭ پەللىسىگە چىقىراتتى.

تۆت خەلىپە دەۋرى - ھەقىقىي مەدەنىيەتنىڭ ئەڭ پارلاق

مىسالدۇر.

بىر ئاز ئاۋۋال سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، بۇ ساھەدە تارىخى دەۋرلەر بويىچە تۆت چوڭ خەلىپە دەۋرىدىن تېخىمۇ مۇكەممەل، تېخىمۇ ياخشى ۋە تېخىمۇ پارلاق بىر دەۋر ھېچ كۆرۈلمىدى. تۆت چوڭ خەلىپە دەۋرى روھ، ئەخلاق، دىن، ئىلىم ۋە ماددىي ئۇنسۇرلار يېتىشكەن بىر ئىنسان تەربىيىلەش ۋە پارلاق بىر مەدەنىيەت قۇرۇش ئۈچۈن قولمۇقول ھەمكارلاشقان دەۋر ئىدى. بۇ دەۋردە ئىسلام ئىمپېراتورلۇقى دۇنيانىڭ ئەڭ بۈيۈك ئىمپېراتورلۇقى ئىدى. ماددىي ۋە سىياسىي كۈچى بىلەن ئۆز دەۋرىنىڭ بارلىق قۇۋۋەتلىرىگە قارشى چىقالايتتى. ھەر تەرەپ ئەخلاق ئۆرنەكلىرى، پەزىلەتلىك كىشىلەر بىلەن تولغان ئىدى.

ئىنسانلارنىڭ ھاياتىغا ۋە ئىدارىسى - ئورگانلارغا ئۈستۈن ئەخلاقىي ئۆلچەملەر ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى. ئۇ يەردە ئەخلاق ۋە پەزىلەت، تىجارەت ۋە ھۈنەر بىرلىكتە ئىلگىرىلەيتتى. ئىستىلا دائىرىسىنىڭ ئۇقەدەر كەڭلىكى ۋە مەدەنىيەتنىڭ ئۇقەدەر چوڭقۇر

تەرەققىي قىلغىنىغا باقماي ئەخلاقىي ۋە روھى ساھەدىكى ئىلگىرىلەش ھېچ توختىمايتتى، كۈندىن كۈنگە تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئالغا باساتتى. مەملىكەت دائىرىسىنىڭ چوڭ، نۇپۇسىنىڭ كۆپ بولۇشىغا قارىماي جىنايەت ۋە گۇناھ ئىشلار يوق دېيەرلىك ئىدى. شەخسنىڭ شەخس بىلەن، شەخسنىڭ جەمئىيەت بىلەن ۋە جەمئىيەتنىڭ شەخس بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرى بەكمۇ قويۇق (مۇكەممەل) ئىدى. مانا بۇ ئىنساننىڭ ئەقلى يەتمەيدىغان، خىيال پەرەستلەر ئويلاپمۇ يېتەلمىگەن بىر كامالەت دەۋرى ئىدى.

بۇ دەۋر، پەقەت رەھبەرلىكىنى ئۆز قولىدا تۇتقانلارنىڭ ۋە بۇ مەدەنىيەتنىڭ قۇرۇلۇشىدا ئۆچمەس تۆھپە قوشقانلارنىڭ ھايات يوللىرى، ئەخلاقلىرى، ئەقىدىلىرى، تەلىم - تەربىيىلىرى، رەھبەرلىك ۋە سىياسىي ساھەدىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى ئارقىلىق ۋۇجۇتقا كەلگەن ئىدى. چۈنكى ئۇلار قەيەردە بولسا بولسۇن، دىندار ۋە ئەخلاقىي ئۈستۈن كىشىلەر ئىدى. مەيلى ھاكىم ياكى ئاددى پۇقرا بولسۇن، ساقچى ياكى ئەسكەر بولسۇن، ھەممىسى راستچىل، ئىشەنچلىك، كەمتەر، ئۈستۈن ئەخلاقلىق كىشىلەر ئىدى. زېمىننىڭ دۆلەت ئەربابلىرىدىن بىرى مۇسۇلمان ئەسكەرلەر ھەققىدە مۇنداق دېگەن ئىدى:

”ئۇلار كېچىلىرىنى ئىبادەت، كۈندۈزلىرىنى روزا تۇتۇش بىلەن ئۆتكۈزۈپ، ۋەزىپىسىنى چوقۇم ئەمەلگە ئاشۇرىدۇ. ياخشىلىققا بۇيرۇپ، يامانلىقتىن توسىدۇ. بىر - بىرىگە ناھايىتى مېھرىبان ۋە ئىنساپلىق مۇئامىلە قىلىشىدۇ“

يەنە بىرى مۇنداق دەيدۇ:

”مۇسۇلمانلارنىڭ كۈندۈزى ئات ئۈستىدە، كېچىلىرى ئىبادەت بىلەن ئۆتۈدۇ. بەدىلىنى تۆلىمەي تۇرۇپ ئۆزىگە تەۋە بولمىغان ھېچ نەرسىگە قول تەككۈزمەيدۇ. سالام - سائەتسىز ھېچ يەرگە كىرمەيدۇ. جەڭدە قارشىسىدىكى دۈشمەننى مەغلۇپ قىلغۇچە ئۇرۇشىدۇ“

ئەھمەد ئىبنى مەرۋان ئەل مالىكى ”مەجالىس“ ناملىق ئەسىرىدە نەقىل قىلىدۇ.
ئەلبىدايە ۋەننىھايە 7 - جىلد 53 - بەت.

ئۈچىنچى بىرى مۇنداق دەيدۇ:

”مۇسۇلمان كۈندۈزلىرىنى ئات ئۈستىدە، كېچىلىرىنى ئىبادەت بىلەن ئۆتكۈزگەچكە، ھەردائىم ئوقلىرىنى ئۇچلاپ، نەيزىلىرىنى تۈزلەپ تۇراتتى. يېنىڭىزدا ئولتۇرغان بىرىگە سۆز قىلسىڭىزمۇ، قۇرئان ۋە زىكىر ئاۋازىدىن سۆزىڭىزنى تۇيمايتتى“.

مۇسۇلمان ئەسكەرلىرى مەداشىدە خىسراۋنىڭ 100 مىڭ دىنار قىممىتىدىكى تاج ۋە تەختىنى غەنىمەت ئالغاندىن كېيىن، ئۇلارغا ھېچ چېقىلمىي ئۇدۇل قوماندانغا كەلتۈردى. قوماندانمۇ دەرھال مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپىسىگە ئەۋەتكەن ئىدى. خەلىپە ھەيرانلىق بىلەن: ”بۇ ئىشنى قىلغانلار، مۇھەققەق ئەڭ ئىشەنچلىك كىشىلەردۇر“ دېگەن ئىدى.

ئىسلام خەلىپىلىرىنىڭ ئومۇمىي ھاياتقا كۆرسەتكەن تەسىرلىرى

رەسۇلۇللاھقا ئەڭ يېقىن بولغان بىر قانچە كىشى ئىنسانىيەتنى ئۆز ھاكىمىيىتى ئاستىغا توپلاش، پۈتكۈل ئادىمىزاتقا رەھبەرلىك قىلىش، ئۇلارغا توغرا يولنى كۆرسىتىش، غايە ۋە نىشانلىرىنى بەلگىلەش، سەلتەنەت دەۋرىدە دۇنيانى گۈللەندۈرۈپ، ھۇزۇر ۋە باياشاتلىققا ئېرىشتۈرۈش، يەر يۈزىنى بەرىكەتلەندۈرۈپ، ھەر تەرەپنى باغۇ - بوستانغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن يارىتىلغان ئىدى. بۇ بىر قانچە كىشى دۇنيانى ئەڭ گۈزەل شەكىلدە گۈللەندۈرۈپ قوغدىغان كىشىلەر ئىدى. ئۇلار ھاياتىنى تۆمۈر قەپەس ياكى بويۇنلىرىغا ئۆتكۈزۈلگەن تۆمۈر ھالقى دەپ قاراپ ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك قىلىشقا ياكى ئۇنى پارچىلاپ تاشلاشقا ئۇرۇنمايتتى. ئۇلار ئۆزلىرى ياشاۋاتقان دۇنيانى ئارزۇ - ھەۋەس، ئويۇن - تاماش ۋە ئەيش - ئىشرەت ئۈچۈن يەنە بىر قېتىم

كەلمەيدىغان پۇرسەت دەپ قاراپ ئۇنىڭدىن ھۇزۇر ئالغىچ كۈن ئۆتكۈزۈشكە بېرىلمەيتتى .

ئەمما ھاياتنىڭ بىر سائىتىنىمۇ بوش ئۆتكۈزمىگىنىدەك، گۈزەل نېمەتلەردىنمۇ يۈز ئۆرمەيتتى . ئەينى ۋاقىتتا، دۇنيانى گۇناھكارلارنىڭ جازا ۋە ئازاب - ئوقۇبەت تارتىدىغان يېرى دەپ قاراپ، ئۇنىڭدىن تېزراق قۇتۇلۇشقا تىرىشاتتى . دۇنيانى كەڭ سېلىنغان دەستخانىغا ئوخشىتىپ، ئۇنىڭغا ئاچ بۆرىلەردەك ئېتىلمايتتى . دۇنيانىڭ خەزىنىلىرىگە، كېلىش مەنبەلىرىگە ۋە ھەر تۈرلۈك نېمەتلىرىگە ئىگىسىز مال كۆزى بىلەن قاراپ، ئۇلار ئۈچۈن بىر - بىرى بىلەن دە - تالاش قىلمايتتى .

دۇنيادىكى زەئىپ، ئاجىز مىللەتلەرنى ئۆزلىرىنىڭ ئوۋ مېلى كۆرۈپ ئۇلارنى توزاققا چۈشۈرۈش ئۈچۈن بىر - بىرى بىلەن بەسلىشەيتتى... چۈنكى، ئۇلار دۇنيا ھاياتىنى ۋە اللە نىڭ نېمىتىنى ھەر تۈرلۈك ياخشىلىقنىڭ ئاساسى ۋە سەۋەبى دەپ بىلەتتى . دۇنيادا ئەمەللىرى بىلەن اللە غا يېقىنلىشاتتى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ كامالەت دەرىجىسىدە ئۆزلىرىگە ئايرىلغان سەۋىيىسىگە يېتىش ئۈچۈن تىرىشاتتى . ئەڭ ئۈستۈن ماقام بولغان سالىھ ئەمەل ۋە جىھادقا پۈتۈن كۈچى بىلەن ئاتلىنىپ چەكسىزلىك ئالەمىگە قاراپ ئالغا ئىلگىرىلەيتتى . ﴿سىلەرنىڭ قايسىڭلارنىڭ ئەمەلى ئەڭ ياخشى ئىكەنلىكىنى سىناش ئۈچۈن، اللە ئۆلۈمنى ۋە تىرىكلىكىنى ياراتتى (اللە غالىبتۇر، تەۋبە قىلغۇچىنى مەغپىرەت قىلغۇچىدۇر)﴾

﴿ئىنسانلارنىڭ قايسىلىرىنىڭ ئەمەلى ئەڭ ياخشى ئىكەنلىكىنى سىناش ئۈچۈن، بىز ھەقىقەتەن يەر يۈزىدىكى شەيئىلەرنىڭ ھەممىسىنى يۈزىنىڭ زىننىتى قىلدۇق﴾ . ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا چىن قەلبىدىن ئىشەنگەن ئۇ كىشىلەر بۇ دۇنيانى اللە نىڭ مۈلكى دەپ قوبۇل قىلاتتى ۋە ئىككى سەۋەب تۈپەيلىدىن اللە نىڭ ئۆزلىرىنى يەر يۈزىگە خەلىپە قىلغانلىقىغا ئىشەنتتى .

سۈرە مۇلك 2 - ئايەت .

سۈرە كەھفى 7 - ئايەت .

بىرىنچىسى، ئىنسان بولغانلىقى ئۈچۈن يەر يۈزىدە ئاللاھنىڭ خەلىپىسى بولدى. ﴿ئاللاھ يەر يۈزىدىكى ھەممە نەرسىنى سىلەرنىڭ پايدىلىنىشىڭلار ئۈچۈن ياراتتى﴾ ﴿ئۆز ۋاقتىدا پەرۋەردىگارنىڭ پەرىشتىلەرگە: «مەن يەر يۈزىدە خەلىپە (يەنى ئورۇنباشار) يارىتىمەن» دېدى﴾ .

﴿شەك - شۈبھىسىزكى، بىز ئادەم بالىلىرىنى ھۈرمەتلىك قىلدۇق، ئۇلارنى قۇرۇقلۇقتا (ئۇلارغا) مىندۇردۇق، دېڭىزدا (كېمىلەرگە) چىقاردۇق، ئۇلارنى شىپىرىن يېمەكلىكلەر بىلەن رىزىقلاندۇردۇق، ئۇلارنى مەخلۇقاتلىرىمىزنىڭ نۇرغۇنىدىن ئسۈتۈن قىلدۇق﴾ .

ئىككىنچىسى، مۇسۇلمان بولۇپ، ئاللاھنىڭ ئەمرى ۋە ھۆكۈملىرىگە ھەقىقىي مەنسى بىلەن بوسۇنغانلىقى ئۈچۈن ئاللاھ ئۇلارنى يەر يۈزىنىڭ خەلىپىسى قىلىپ تاللىدى ۋە يەر يۈزىنىڭ پۈتۈن مال - مۈلكىنى ئۇلارغا تاپشۇرغان ئىدى.

﴿ئاللاھ ئىچىڭلاردىكى ئىمان ئېيتقان ۋە ياخشى ئەمەللىرىنى قىلغان كىشىلەرگە، ئۇلاردىن بۇرۇن ئۆتكەنلەرنى زېمىندا ھۆكۈمران قىلغاندەك، ئۇلارنىمۇ چوقۇم ھۆكۈمران قىلىشىنى، ئۇلار ئۈچۈن تاللىغان دىننى چوقۇم مۇستەھكەم قىلىپ بېرىشىنى ۋەدە قىلدى. ئۇلار ماڭا ئىبادەت قىلدۇ. ماڭا ھېچ نەرسىنى شىپىرىك كەلتۈرمەيدۇ. شۇ كېيىن كاپىرلارغا بولغانلار ئاللاھنىڭ ئىتائىتىدىن چىققۇچىلاردۇر﴾

ئۇلۇغ ئاللاھ بۇ مۇسۇلمان خەلقىنىڭ يەر يۈزىدىكى نېمەتلەردىن ئىسراپ قىلماي، بۇزۇپ - چاچماي پايدىلىنىشىنى تەلەپ قىلغان ئىدى.

﴿ئاللاھ يەر يۈزىدىكى ھەر شەيئىنى سىلەرنىڭ پايدىلىنىشىڭلار ئۈچۈن ياراتتى...﴾

سۈرە بەقەرە 29 - ئايەت.

سۈرە بەقەرە 30 - ئايەت.

سۈرە ئىسرا 70 - ئايەت.

سۈرە نۇر 55 - ئايەت.

﴿... يەڭلار، ئىچىڭلار، ئىسراپ قىلماڭلار، اللە ئىسراپ قىلغۇچىلارنى ھەقىقەتەن ياقىتۇرمايدۇ﴾

﴿ئېيتقىنكى، «اللە بەندىلىرى ئۈچۈن ياراتقان لىباسلارنى، شېرىن پاك زىرىقلارنى كىم ھارام قىلدى؟» ئېيتقىنكى، «ئۇلار بۇ دۇنيادا مۆمىنلەر ئۈچۈن يارىتىلغان، (گەرچە ئۇلارغا كۇففارلار شېرىك بولسىمۇ) ئاخىرەتتە بولسا مۆمىنلەرگە خاستۇر﴾

اللە تائالا دۇنيادىكى مىللەتلەرنى ۋە ھەر تۈرلۈك ئىنسانلار جەمئىيەتلىرىنى بۇ مۇسۇلمان خەلقىنىڭ ئامانلىقىغا تاپشۇرغان ئىدى. ئۇلارغا (مۇسۇلمان خەلقىگە) بۇ دۇنيادا مىللەتلەرنىڭ شەكىللىنىشى، ھاياتى، ئەخلاقى قۇرۇلمىلىرى ۋە ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى نازارەت قىلىش ۋەزىپىسى بېرىلگەن ئىدى.

ئازغانلارنى توغرا يولغا سالدى، ھەددىدىن ئاشقانلارنى تىزگىنلىدى، يولدىن چىققانلارنى تەرتىپكە سالدى، نۇقسانلارنى تۈزەيدى، جەمئىيەتتە ياخشى خىسەتلەرنى يايىدۇ. ئاجىزنىڭ ھەقىقىي كۈچلۈكتىن، مەزلۇمنىڭ ھەقىقىي زالىمدىن ئېلىپ بېرىدۇ، قىسقىسى، يەر يۈزىدە ئادالەتنىڭ ئاساسىنى قۇرۇپ، ھۇزۇر ۋە ئىشەنچ قاناتلىرىنى پۈتۈن دۇنياغا ئاچىدۇ.

﴿ئى مۇھەممەد ئۇممىتى! سىلەر ئىنسانلار مەنپەئەتى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان ئەڭ ياخشى ئۈممەتسىلەر، (چۈنكى سىلەر اللەغا ئېتىقاد قىلىسىلەر)﴾

﴿ئى مۆمىنلەر! خۇدالىق ئۈچۈن گۇۋاھلىق بېرىشتە، ئۆزەڭلارنىڭ ياكى ئاتا - ئاناڭلارنىڭ ياكى تۇغقانلىرىڭلارنىڭ زىيىنىغا (گۇۋاھلىق بېرىشكە) توغرا كەلگەن تەقدىردىمۇ، ئادالەتنى بەرپا قىلىشقا تىرىشىڭلار، (گۇۋاھلىق بېرىلگۈچى) باي بولسا (ئۇنىڭغا) رىئايە قىلماستىن، ياكى پېقىر بولسا (ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتماستىن) ھامان ئادىل گۇۋاھ بولۇڭلار، اللە سىلەردىن ئۇلارغا يېقىندۇر (يەنى

www.number.org

سۈرە ئەئرانى 31 - ئايەت.
سۈرە ئەئرانى 32 - ئايەت.
سۈرە ئال ئىمران 110 - ئايەت.

ئۇلارنىڭ مەنپەئەتتىن ئىنتىن ئېلىپ بولىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ، نەپسى خاھىشلىرىغا ئەگىشىپ (ھەقىقەتتىن) بۇرۇلۇپ كەتمەڭلار. ئەگەر تىلىڭلارنى تولغۇساڭلار (يەنى گۇۋاھلىقتىكى پاكىتنى بۇرمىلىساڭلار)، ياكى گۇۋاھلىقتىن باش تارتساڭلار، مۇنداقتا اللە ھەقىقەتەن سىلەرنىڭ قىلمىشلىرىڭلاردىن خەۋەردار بولۇپ تۇرغۇچىدۇر. ﴿

ئىسلامنى قوبۇل قىلىپ، مۇسۇلمان بولغان ئاۋىستىرىيەلىك لېئوپولد ۋىئەس (مۇھەممەد ئەسەد) بىر مۇسۇلماننىڭ ياخشى - يامان سۈپەتلىرىنى ناھايىتى ئوچۇق شەكىلدە مۇنداق ئىپادىلەپ بەرگەن ئىدى.

”ئىسلامىيەت خرىستىئانلىققا ئوخشاش دۇنياغا يامان كۆزى بىلەن قارىمايدۇ. چۈنكى، دۇنيا ھاياتىغا بىپەرۋالىق قىلماسلىقىمىزنى ۋە غەرب مەدەنىيىتىگە ئوخشاش ئۆزىمىزنى بەكمۇ ئۇرۇپ كەتمەسلىكىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ. بۈگۈنكى غەرب مەدەنىيىتى بولسا، خرىستىئانلىقنىڭ دەل ئەكسىچە، ئاچكۆز تاماققا ئېتىلغاندەك دۇنيا ھاياتىغا بېرىلمەكتە.

ئىشنىڭ غەلىتە يېرى شۇكى، غەرب مەدەنىيىتى دۇنيا ھاياتىنى بىر لوقما ئاشتەك يۇتۇۋېتىش ئۈچۈن قارشى تەرەپنى ھېچ كۆزگە ئىلمايۋاتىدۇ. ئەمما ئىسلام دەل ئەكسىچە، ھاياتقا ھۆرمەت ۋە سۆيگۈ بىلەن قارايدۇ. ئۇ دۇنيا ھاياتىغا چوقۇنمايدۇ. بۇ باسقۇچ بەكمۇ مۇھىم بولغاچقا، ئۇنى ھېچكىمنىڭ پەس كۆرۈشكە ۋە ئۇنىڭغا سەل قاراشقا ھەققى يوق. بىزنىڭ بۇ دۇنيادىكى سەپىرىمىز بەلگىلىك ۋە چەكلىكتۇر ۋە بىر كۈنى مۇتلەق ئاخىرلىشىدۇ. چۈنكى، اللە نىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشى شۇنداق. شۇڭا ئىنساننىڭ دۇنيا ھاياتى بەكمۇ قىممەتلىكتۇر. ئەمما دۇنيا ھاياتىنىڭ بىر بېكەت، بىر قورال، بىر ۋاسىتە ئىكەنلىكىنى ھېچقاچان يادىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز لازىم.

ئىسلام: ”بۇ ئالەم مېنىڭ مەملىكىتىم ئەمەس“ دېگەن كۆز قاراشنىمۇ قەتئىي رەت قىلىدۇ. ئىسلام ئۆزىگە لايىق بىر يول

تاللىۋالدى. ئىسلامنىڭ يولى بۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتدۇ. ئىسلام بىزنى مۇنداق دۇئا قىلىشقا ئۈندەيدۇ: ﴿ئى پەرۋەردىگار بىمىز! بىزگە دۇنيادا ياخشىلىق ئاتا قىلغىن! ئاخىرەتتىمۇ ياخشىلىق ئاتا قىلغىن، بىزنى دوزاخ ئازابىدىن قۇتۇلدۇرغىن!﴾

ئىسلامنىڭ نەزىرىدە مەيلى دۇنيا بولسۇن ياكى ھاياتى پائالىيەتلەر بولسۇن، روھى جەھادىمىزغا ھېچقانداق توسقۇن بولالمايدۇ، ماددى ئۇتۇقلار ئىسلامدا قوبۇل قىلىندۇ ۋە ئېتىبارغا ئېلىندۇ. ئەمما ھېچقاچان ماددى ھاياتى ياشاش غايىسى قىلىۋېلىشقا بولمايدۇ. ئىسلامغا كۆرە، پۈتۈن تىرىشچانلىقلارنىڭ غايىسى ھەم شەخسىي ھەم ئىجتىمائىي (ئەھۋالىمىزنى) تۈزىتىش ئۈچۈندۇر. ئەگەر بۇ پىرىنسىپ داۋاملاشتۇرۇلسا، ئىنساننىڭ ئەخلاقى قابىلىيىتىمۇ بۇ دەستۇرغا ئۇيغۇن شەكىلدە ئىلگىرىلىيەلەيدۇ. چۈنكى ئىسلام ئىنساننى قىلغان چوڭ - كىچىك بارلىق ئىشلىرىدە ئەخلاقىي مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىغا ئۈندەيدۇ. ئىسلام نىزامى ھېچقاچان ئىنجىلنىڭ: «قەيسەرنىڭ ھەققىنى قەيسەرگە، اللە نىڭ ھەققىنى اللە غا بېرىڭلار» ئەمرىگە كۆز يۇممايدۇ. چۈنكى ئىسلام ھاياتى ئېھتىياج ۋە ۋەزىپىلىرىمىزنى ئەخلاقىي ۋە ئەمەلىي دەپ ئىككىگە بۆلۈشكە قەتئىي يول قويمايدۇ، ئىككىسىدىن بىرىنى تاللىشى شەرتتۇر: ھەق ياكى باتىل! ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىدا بىر ئورۇن ياكى دەرىجە يوق. شۇڭا ئىسلام ئەمەل ۋە ھەرىكەتكە بەكمۇ ئەھمىيەت بېرىدۇ. چۈنكى، ئەمەل ئەخلاقنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمىدۇر. شۇڭا ئۇنىڭدىن ۋاز كېچىشكە بولمايدۇ. ھەر بىر مۇسۇلمان ئەتراپىدا بولۇۋاتقان ئىشلاردىن ئۆزىنى مەسئۇل تۇتۇشى، ھەرزامان ۋە ھەرىيەردە ھەقنى قوغداش ۋە باتىللىقنى يوقىتىش ئۈچۈن جەھادنى ئۆزىنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى دەپ بىلىشى لازىم. اللە تائالا بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

﴿ئى مۇھەممەد ئۇممىتى!﴾ سىلەر ئىنسانلار مەنپەئەتى ئۈچۈن ئوتتۇرىغا چىقىرىلغان، ياخشىلىققا بۇيرۇپ يامانلىقتىن توسىدىغان، اللە غا ئىمان ئېيتىدىغان ئەڭ ياخشى ئۈممەتسىلەر﴾

تۇنجى جىھاد بايرىقى ۋە ئىسلام ئىستىلاسىنىڭ ئاساسىي مانا بۇ يەرگە تايانماقتا. ئەگەر ئىسلامىيەتنىڭ ئىستىلا ۋە ھاكىمىيەتكە ئىمپېراتورلۇق دېيىشكە توغرا كەلسە، ئىسلامىيەت مانا بۇ مەندە ئىمپېراتوردۇر. ئەمما بۇ ئىمپېراتورلۇقتا ئىشغالىيەت ۋە زورلۇق ياكى مىللىي ئىقتىساد شەخسىيەتچىلىكنىڭ تەسىرى يوق. ئاندىن تۇنجى ئىسلام مۇجاھىدلىرى ھاياتى ۋە تىرىكچىلىكىنى باشقىلارنىڭ قولىدىن تەمىنلەش غايىسى ۋە ئارزۇسىدا جىھاد مەيدانلىرىغا قاراپ ئېتىلىمىغان ئىدى. ئۇلار بۇ جىھادقا ئىنسان روھىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئىمكان ياراتقۇدەك ئەڭ ياخشى ۋەزىيەتنى شەكىللەندۈرۈش ئۈچۈن چىققان ئىدى. ئىسلام تەلىماتىغا ئاساسلانغاندا، پەزىلەتلىك ئىلىم ئىنساننى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا ئۈندەيدۇ.

ئىسلامىيەت ھېچقاچان ئەپلاتوننىڭ ”ياخشىلىق بىلەن يامانلىقنى ئايرىما“ نەزەرىيىسىگە قېتىلمايدۇ. يەنى شۇنى دېمەكچىمەنكى، ياخشىلىقنىڭ كۆپىيىشى ۋە يامانلىقنىڭ ئازلاپ، يوقىلىشى ئۈچۈن جاپالىق كۈرەش قىلماي تۇرۇپ، پەقەت نەزەرىيە ۋە ئەپلاتونچىلىق بىلەن بۇلارنى بىر - بىرىدىن ئايرىش ئىسلامغا ماس كەلمەيدۇ. ھەقىقەتەن ئىسلامىيەتتە دېيىلگىنىدەك، ئەگەر ئىنسانلار ئەخلاق پەزىلىتىنى پۈتۈن دۇنياغا يېيىشقا تىرىشسا، ياخشىلىق گۈللەپ ياشىنايدۇ. ياق، ئەگەر قۇرۇق گەپ سېتىپ، ئازراقمۇ ھەرىكەت كۆرسەتمىسە، شۇ پېتى ئۆلىدۇ، بۇ دۇنيادىن غايىب بولىدۇ“

ئىسلام مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ ئىنسان ھاياتىدىكى تەسىرى

ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ پۈتۈن روھ ۋە شەكىللىرى بىلەن ئۆتتۈرۈلگەن چىقىرىلىشى ھىجرىيەنىڭ بىرىنچى 100 يىلىدا ئىسلام دۆلىتىنىڭ پۈتۈن ھەيۋىتى بىلەن مەۋجۇتلۇقىنى جاكارلىشى، ئەخلاق ۋە دىنلار تارىخىدا يېڭى بىر دەۋر، سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ساھەدىمۇ يېڭى بىر بارلىق بولغان ئىدى. بۇ يېڭى مەدەنىيەت بىلەن مەدەنىيەتنىڭ يۆنىلىشى ئۆزگەردى. دۇنيا ئۇنىڭ بىلەن يېڭى بىر ئورۇنغا ئېرىشتى. قەدىمدىن بېرى پەيغەمبەرلەر ئىسلام دەۋىتىنىڭ بايراقدارى بولۇپ، خەلقلەرنى ئىسلام دەۋىتى بىلەن خەۋەرلەندۈرۈپ كەلگەن ئىدى. ۋە ئىخلاسەن كىشىلەر بۇ يولدا جاپالىق كۈرەشلەر قىلغان ئىدى. ئەمما بۇ دەۋەت (دەۋا) لەرگە ئۆزىنى ئاتىغانلار ھىجرىيەنىڭ بىرىنچى ئەسىرىدە قۇرۇلغىنىدەك ئىسلامىي ئاساس ۋە نىزاملار ئۈستىگە قۇرۇلغان ۋە ئۇنىڭ ئەسلى ئاساسلىرىغا تايانغان بىر ھۆكۈمەت ياكى ئىسلام ئەھكاملىرىغا ئاساسلانغان، مۆھۈرى ئۆزۈلگەن (يەنى ئۇ ھۆكۈمرانلىق قىلغان) بىر مەدەنىيەت قۇرالمىسى. نەتىجىدە، بۇ دەۋەت ۋە جەھادنىڭ غايىسى، ھەزرىتى مۇھەممەد ۋە تۆت چوڭ خەلىپىنىڭ قولىدا ئۈستۈنلۈك كۆرگىنىدەك، بۇ يولدا مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشەلمىگەن ئىدى. ئىسلامىيەتنىڭ بۇ چوڭ ئىستىلاسى جاھىلىيەت ئۈچۈن ئەڭ چوڭ پالاکەت ئىدى. چۈنكى جاھىلىيەت مۇنداق بولۇشنى، ئۆز ئىچىدىن مۇنداق بىر پالاکەتنىڭ چىقىشىنى ھېچ كۈتمىگەن ئىدى.

لېكىن ئىسلامىيەتنىڭ جاھىلىيەت ھاياتىغا ئېلىپ بارغان دىنىي ۋە روھىي چاقىرىقلىرى بىردىنلا قۇتۇلۇش يولى، سانادەت، روھى، ماددا، ھايات، مەدەنىيەت، ئىجتىمائىي كۈچ، ھۆكۈمەت ۋە سىياسەتكە ئايلانغان ئىدى. ئىسلام دىنى قولاي ۋە ئەقىلگە ئۇيغۇن دىندۇر. ئىسلام دىنى ۋەھمە، خۇراپىيلىق ۋە ئەپسانىلەردىن يىراق، ئىلىم ۋە ھېكمەتلەرگە تولغان تەڭداشسىز دىندۇر.

ئىسلام دىنى ئادىمىزات تەجرىبىسىدىن، ئىنسانلار يولغا قويغان قانۇن ۋە ئۆلچەملەردىن يىراق، ساماۋىي ۋەھىي ۋە ئىلاھىي تەلىماتتۇر. ئىسلام دىنى قۇرۇلمىسى ساغلام، ئاساسىي مۇستەھكەم، ئۈستۈن بىر مەدەنىيەتتۇر. بۇ مەدەنىيەتتە تەقۋالىق، ئىپپەت - نۇمۇس ۋە ئىشەنچ روھى ھۆكۈم سۈرىدۇ. ئېسىل ئەخلاق، مال ۋە مەنسەبتىن يۇقىرى ئورۇنغا قويۇلدى. ئىنسان روھى ئىچى قۇرۇق، شەكىلۋازلىققا پىدا قىلىنمايدۇ. بۇ مەدەنىيەتتە ئىنسانلار باراۋەردۇر. بىر - بىرىدىن تەقۋالىقتىن باشقا ئۈستۈنلۈكى يوقتۇر. ئىنسانلار ئاخىرەت ھاياتىغا ئەھمىيەت بېرىدۇ. روھلار راھەتلىنىدۇ، ھۇزۇر تاپىدۇ. يۈرەكلەر ئىتائەتمەنلىك ئىچىدە مەستخۇش بولىدۇ. ھايات سەھنىسىدە جېدەل - ماجرا، جىنايەت، ئازغۇنلۇق ئازىيدۇ. ئۆچمەنلىك ۋە دۈشمەنلىك ئۇرۇقلىرى. ئاستا - ئاستا چىرىپ كېتىدۇ. شۇنداق، مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىچ ئورگانلىرى سېسىغان، ئۆلى دەزكەتكەن، چوڭلار كىچىكلەرنى ئېزىپ، كۈچلۈكلەر ئاجىزلارنى يۇتىدىغان، خەلق ئويۇن - تاماشا ۋە ئەيش - ئىشرەت يولىدا بىر - بىرى بىلەن مۇسابىقىگە چۈشكەن، مال ۋە مەنسەپكە كۆز قىزارتىش، ھەشەمەتچىلىك ۋە ئىسراپخورلۇقتا بىرى يەنە بىرىدىن ئېشىپ چۈشكەن، ئىزتىراب، خاپىلىق ۋە سانجىقلار ئىچىدە تولغانغان بىر مەدەنىيەتكە قارشى قويۇلغان ئىدى. چۈنكى، پۈتۈن دۇنيا قانغا بويالغان، مەدەنىيەت ئىنسانلار ئۈچۈن خۇددى قورقۇنچلۇق جەھەننەمگە ئايلانغان ئىدى.

﴿ئۇلارنىڭ تەۋبە قىلىشى ئۈچۈن بىز ئۇلارغا چوقۇم ئەڭ چوڭ ئازابتىن (يەنى ئاخىرەت ئازابىدىن) ئىلگىرى ئەڭ يېقىنكى ئازاب (يەنى دۇنيا ئازابى) نى تېتىتىمىز﴾

ئىسلام ھۆكۈمىتى شۇنداق بىر ھۆكۈمەتكى، ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى بارلىق ئىنسان باراۋەردۇر. ئىسلام ھۆكۈمىتى ئاجىزلارنىڭ ھەققىنى كۈچلۈكلەردىن ئېلىپ بېرىدۇ. خەلقنىڭ ئۆي - ماكان ۋە ماللىرىنى قوغدىغىنىدەك ئۇلارنىڭ ئەخلاقىنىمۇ قوغدايدۇ. ئۇ خەلقنىڭ جان، ئىپپەت ۋە نۇمۇسلىرىنىڭ كۆزەتچىسىدۇر. خەلقنىڭ

رەھبەرلىرى ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ سالھى كىشىلەردۇر. تۇرمۇش سەۋىيىسى ئەڭ تۆۋەن، ئەمما قوللىرىدا يۇقىرى ئىمكانى بولغانلاردۇر. مانا بۇ ئىسلام نىزامى، زۇلۇم ۋە ۋەھشىيلىك قوللىنىپ خەلققە قان قۇستۇرىدىغان، ھۆكۈمرانلىقى ئاستىدىكىلەرنى زۇلۇم ۋە خىيانەتكە مەجبۇرلايدىغان ھۆكۈمەتكە قارشى قويۇلغان ئىدى. چۈنكى، بۇ زالىم ھۆكۈمەتنىڭ خەلقى، باشقىلارنىڭ مېلىنى يېۋېلىش، نۇمۇسغا تېگىش ۋە قانلىرىنى تۆكۈشتە بىر بىرى بىلەن بەسلىشەتتى. ھۆكۈمەت ئەخلاق ئىسمى ئاستىدا نامۇۋاپىق ھەرىكەتلەر بىلەن ئىنسانلارنىڭ ئەخلاقىنى بۇزاتتى. ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ناچارلىرى قوماندان ۋە ھۆكۈمرانلار ئىدى. ھايۋانلىرى ۋە ئىتلىرى توق. يۈرسە، خەلقى ئاچلىقتىن تولغىناتتى. سارايلرى ئەڭ ئېسىل كىيىملەرگە تولغان، ئەمما خەلقى يېرىم - يالڭاچ ھالەتتە قالغان ئىدى. شۇڭا ئىنسانلار ئىسلامىيەتكە ھەرقانداق توسقۇنغا پەرۋا قىلماي قۇچاق ئاچتى، ھېچقانداق زورلۇق تارتمايلا ئىسلامنى قوبۇل قىلدى. جاھىلىيەتنىڭ ھېچقايسى تەرىپىنى ئىسلامىيەتتىن ئۆتۈن ياكى ئەۋزەل كۆرمىگەن ئىدى. ئىسلامغا كىرگەنلەر ھېچنەرسىنى يوقىتىپ قويمىغان ئىدى. چۈنكى، ئۆلۈمنىڭ تەمىنى، ئىماننىڭ لەززىتىنى تېتىغا ۋە ئىسلامنىڭ بۈيۈكلۈكىنى بىلگەن ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا ئۆزلىرىدىن ئىپتىخارلانغۇدەك كۈچلۈك بىر دۆلەتكە، جانلىرىنى ۋە پۈتۈن مېلىنى پىدا قىلغۇدەك بىر رەھبەرلىك ھەيئىتىگە، ھۇزۇر تولغان كۆڭۈلگە ئىگە ئىدى ۋە ئۆلگەندىن كېيىنكى ھاياتتا تولۇق خاتىرجەملىككە ئېرىشەلەيتتى. كىشىلەر ئۆز ئارزۇسى بىلەن تۈركۈم - تۈركۈملەپ جاھىلىيەت مەيدانىدىن ئىسلامىيەت مەيدانىغا ئۆتۈۋاتاتتى. جاھىلىيەت چەمبىرى بارغانسېرى كىچىكلەپ، ئىسلام دەۋاسى كۈنسېرى ئۇيۇقلارغا قەدەر يۈكسىلۋاتاتتى ۋە كۆلەڭگىسى پۈتكۈل جاھاننى قاپلاۋاتاتتى. نىھايەت پىتىنە پاساتلار يەر يۈزىدىن سۆكۈپ تاشلاندى ۋە اللە نىڭ دىنى ھاكىمىيەت بايرىقىنى لەپىلدەتتى.

بۇ ئىنقىلابنىڭ تەسىرى ھەقىقەتەن چوڭ بولدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن، يەنى جاھىلىيەت ۋاقتى ياكى ئىسلامنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە دەۋەت يولى بەك قىيىن ۋە بەكمۇ خەتەرلىك ئىدى. بۈگۈن بولسا

ناھايتى ئاسان ۋە خەتەرسىز ھالغا كەلدى. جاھىلىيەت دەۋرىدە ئىنسانلارنىڭ ئاللاھقا ئىبادەت قىلىشى قىيىن بولسا، ئىسلام دەۋرىدە ئاللاھنى ئىنكار قىلىشى قىيىن ئەھۋالغا چۈشتى. تېخى تۈنۈگۈن ئاپ - ئاشكارا ۋە پەرۋاسىزلاشقا چەھەننەمگە دەۋەت قىلىنغان بولسا، بۈگۈن بۇ چاقىرىق بېسىمى تۇرۇلغان ئىدى. تۈنۈگۈن ئاللاھقا ئۈچۈقتىن - ئۈچۈك ۋە كۆپلەپ تۆھمەت قىلىنىپ ئىسيان چىقىرىلغان بولسا، بۈگۈن بۇلار ئاستا - ئاستا يوق بولماقتا. تېخى تۈنۈگۈن ئىنسانلارنى ئاللاھقا دەۋەت قىلىش بىر جىنايەت ھېسابلىنىپ، ئىلاھىي دەۋەت مەخپىي يەتكۈزۈلگەن بولسا، مانا بۈگۈن ئۈچۈقتىن - ئۈچۈك، ۋار - ۋار ۋارقىراپ، ئەركىن ۋە خاتىرجەم ھالدا، ھېچبىر قارشىلىققا ئۇچرىماي قىلىنماقتا.

مۇناسىۋەت ۋە ئەقىدىلىرى يولىدا ھېچقانداق مۇشەققەتتىن، يېڭى دىنلىرى يولىدا ھېچقانداق قىيىنچىلىقتىن قورقمىغان ھالدا ئالغا ئىلگىرىلىمەكتە.

﴿ياد ئېتىڭلاركى، ئۆز ۋاقتىدا سىلەر (مەككە) زېمىنىدا ئازسانلىق بولۇپ، بوزەك قىلىنغان ئىدىڭلار، كىشىلەر (يەنى مۇشرىكلار) نىڭ تالان - تاراج قىلىشىدىن قورقاتتىڭلار، شۈكۈر قىلىشىڭلار ئۈچۈن ئاللاھ سىلەرنى (مەدىنىدە) يەرلەشتۈردى. (بەدرى ئۇرۇشىدا) ئۆز ياردىمى بىلەن سىلەرنى كۈچلەندۈردى. سىلەرگە ھالال نەرسىلەر (يەنى غەنىمەتلەر) نى رىزىق قىلىپ بەردى﴾

بۇ دەۋەتنىڭ پىدائىيلىرى ياخشىلىققا بۇيرۇپ يامانلىقتىن توسۇيتتى. شۇنداق، نەق گەپنى قىلغاندا، بۇيرۇيتتى ۋە توسۇيتتى. بۇ ئارقىلىق ئىنسانلارنىڭ خاراكتېرى ۋە كۆز - قاراشلىرى خالاس - خالىماس، ئاستا - ئاستا، خۇددى ئىنسان ۋە ئۆسۈملۈكلەرنىڭ باھار مەۋسىمىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغاندەك ئىسلامىيەتنىڭ تەسىرىدە ئۆزگىرىپ باشقىچە بولۇشقا باشلىدى. ئىسيانكار، تاش يۈرەكلەر پۈتۈنلەي ئېرىپ يۇمشىدى. ئىسلامىيەتنىڭ پىرىنسىپ ھەقىقەتلىرى

يۈرەكلەرنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىغىچە سىڭىپ كىرىپ، قان تومۇرلىرىدا دولقۇنلىنىشقا باشلىدى.

ئىنسانلارنىڭ كۆزىدە ھەر نەرسىنىڭ قىممىتى تامامەن ئۆزگەردى. كونا قىممەت - ئېتىبار قارىشى ئۆزگىرىپ، ئۇنىڭ ئورنىنى يېڭى ئۆلچەملەر ئالدى. جاھىلىيەت ھاياتىنى قوبۇل قىلىش ۋە ئۇنى قوغداش ئەقىلسىزلىق، مۇتەئەسسىپلىك دەپ سۆيەتلەندۈرۈلدى. ئىسلام بولسا، نەرشىنىڭ يېگانە ئىلغار غايىسى سۈپىتىدە قوبۇل قىلىندى. ئىسلامنى ئۆزىنىڭ ھايات نىزامى دەپ قوبۇل قىلىش، ئۇنىڭ پۈتۈن دۇنيا ئاساسلىرىنى رېئال تۇرمۇشقا ئۇيغۇنلاش بولسا ئاقىل ھەرىكەت دەپ سۆيەتلەندۈرۈلدى. بارلىق مىللەتلەر، ھەتتا پۈتۈن ئىسلامىيەتكە قاراپ ئاستا - ئاستا يېقىنلىشىۋاتاتتى. لېكىن ئىنسانلار بۇ يېقىنلىشىشنى سەزمىگەن ئىدى. بۇ خۇددى يەرشارىدىكى ئىنسانلار سەييارىلەرنىڭ قۇياش ئەتراپىدا ئايلىنىۋاتقانلىقىنى سەزمىگەنگە ئوخشايتتى. ئىسلامىيەت كەلتۈرگەن روھ ئۇلارنىڭ پەلسەپىسىدە، دىنلىرىدا، ئەدەبىياتلىرىدا ۋە مەدەنىيەتلىرىدە ئۇچۇق ئەكس ئېتىۋاتاتتى.

لېكىن ئۇلار بۇنى ھېس قىلمىغان ئىدى. يۈرەكلىرى ۋە روھلىرى بۇ ئۆزگىرىشلەردىن ئۆز نېپسۇسىنى ئېلىۋاتاتتى. ھەتتا ئۆز ئارىسىدا كەڭ يېيىلغان ئىسلاھات ھەرىكەتلىرى مۇسۇلمانلار چېكىنگەندىن كېيىنمۇ داۋاملىشىۋەردى.

ئىسلامىيەت تەۋھىدى ئېتىقادىنى يېيىپ، بۇتپەرەستلىك ۋە مۇشرىكلىقنى ئوتتۇرىدىن يوقاتتى. ئۇ كۈندىن ئېتىبارەن، شېرىك ئەقىدە مۇشرىكلار تەرىپىدىنمۇ كەمسىتىلىشكە ۋە خورلىنىشقا باشلىدى. ھەتتا شېرىك ئەقىدىنىڭ زۇلمەت قۇدۇقىغا دۇملاپ كەتكەن مۇشرىكلار (ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرى) بارلىقىنى ئۇنىڭغا ئاتىغان ۋە ئۇ يولدا ئۆلۈم كۆزىگە كۆرۈنمىگەن ھالدا ئىكەن، كېيىن ئۇنىڭدىن خىجىل بولۇشقا، ئۆزىنى تارتىشقا ۋە يىراقلىشىشقا باشلىدى. ھەتتا بارلىق دىنلارنىڭ مەنسۇبلىرى، ئۆزلىرىنىڭ دىنىي نىزاملىرىدىكى شېرىك ئەقىدىلىرىنى ياكى شېرىك ئالامەتلىرىنى، بۇتلىرىنى، رەسىملىرىنى ۋە تىللىرىنى ئۇنىڭ بىلەن بېزەشكە باشلىدى. دىنىي پرىنسىپ ۋە

ئاساسلىرىنى ئىسلام تەۋھىدىگە ئوخشاش ۋە ماس شەكىلدە ئىزاھلاشقا ۋە ئىپادىلەشكە تىرىشتى .

پروفېسسور ئەھمەد ئەمىن مۇنداق دەيدۇ:

”خىرىستىئانلار ئارىسىدا كۆپلەپ مەيدانغا كەلگەن ئايرىمچىلىق ۋە تالاش - تارتىشلاردا ئىسلامنىڭ تەسىرى ئوچۇق كۆرۈنمەكتە . تۆۋەندىكى ھادىسە بۇ ھەقىقەتنى ئوچۇق ئىپادىلەپ بېرىدۇ: مىلادى 8 - ئەسىردە يەنى ھىجرىيە 2 ، - 3 - ئەسىردە سېپتىمانىيە رايونىدا پوپنىڭ گۇناھ يۇيۇشنى رەت قىلىش ۋەقەسى مەيدانغا كەلدى . بۇنداق قىلىشقا پوپنىڭ ھەقىقىي يوق ئىكەنلىكىنى ، ئىنسانلار ئۆتكۈزگەن گۇناھلارنىڭ ئەپۇ قىلىنىشى پەقەت اللە غا خاس ئىكەنلىكى ئىلگىرى سۈرۈلگەن ئىدى . ھالبۇكى ، ئىسلامدا روھانىيلىق يوقتۇر . ئۇ يەردە پاترىئارخ (روھانىي) ، پوپ ياكى راھىب يوقتۇر . ئەسلىدىمۇ گۇناھنى ئېتىراپ قىلىش ، گۇناھنى يۇيۇش دېگەندەك نەرسىلەرنىڭ ئىسلامدا يوق ئىكەنلىكى ھەممىگە ئاياندۇر“ .

مىلادى 8 ، - 10 - ئەسىرلەر يەنە ھىجرىيە 3 ، - 4 - ئەسىرلەردە ، يەنى ئىسلامنىڭ تەسىرىدە رەسىم ۋە دىنىي ھەيكەللەرنى چېقىپ تاشلاشقا تەشۋىق قىلغان بىر ھەرىكەت مەيدانغا كەلگەن ئىدى . خىرىستىئان مەزھەبلىرىدىن بىرى رەسىم ۋە ھەيكەللەرنى ئۇلۇغلاشنى (ئىلاھىيلاشتۇرۇشنى) چەكلىدى .

رىم ئىمپېراتورى 3 - لوئىس مىلادى 726 - يىلى رەسىم ۋە ھەيكەللەرنى ئىلاھىيلاشتۇرما سىلىق (ئۇلۇغلىماسلىق) توغرىسىدا پەرمان چىقاردى .

730 - يىلى چىقىرىلغان ئىككىنچى پەرماندا بۇ ھەرىكەت (ئۇلۇغلاش) ھەرىكىتى بۇتپەرسىتىلىك دەپ ئېلان قىلىندى . V كونسىتانتىن ۋە IV لوئىس ئوخشاش پىكىردە بولسىمۇ ، 2 - جورجى (گىئورگى) ، ئىستانتىبۇل پاترىئارخى (روھانىسى) گېرمانىيۇس (جېرمانىيۇس) ۋە خانىش ئىبنى ھەيكەللەرگە چوقۇنۇش توغرىسىدا

چىڭ تۇردى. بۇ ئىككى تەرەپ ئارىسىدا قانلىق ماجرالار چىقتى. ئەمما بۇ يەردە بۇ ۋەقەنى تەپسىلىي يېزىپ ئولتۇرمايمىز. بىز پەقەت بەزى تارىخچىلارنىڭ خىستىئانلارنىڭ رەسىم ۋە ھەيكەللىرىنى پۈتۈنلەي يوقىتىش ھەرىكەتلىرىنىڭ ئىسلامنىڭ تەسىرى ئاستىدا مەيدانغا كەلگەنلىكىنى ئەسلىھە تەكىتلىدىكى ئۇقتۇرماقچىمىز. ئۇ تارىخچىلار مۇنداق دەپ يازغان ئىدى:

”ئۆز دەۋرىدە چىركاۋلاردىكى كرىستىئان ۋە رەسىملەرنى كۆيدۈرۈپ، ئۇلارغا سەجدە قىلىشنى چەكلىگەن تورىن پوپى كلادىيۇس - تەخمىنەن ھىجرىيەنىڭ 213 - يىلى (مىلادى 828 - يىلى) پوپلۇققا تەيىنلەنگەن، - مۇسۇلمان ئەندۇلۇستا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان ئىدى. ئىسلامنىڭ رەسىم ۋە ھەيكەللىرىدىن يىرگىنىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان ھەقىقەتتۇر.

ئىمام بۇخارى ۋە مۇسلىم ھەزرىتى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھادىن مۇنداق بىر ھەدىسنى رىۋايەت قىلىدۇ. ھەزرىتى ئائىشە مۇنداق دېگەن ئىدى: «بىر قېتىم رەسۇلۇللاھ سەپەردىن قايتقىنىدا دېرىزىگە رەسىملەر نەقىشلەنگەن پەردە ئاسقان ئىدىم، رەسۇلۇللاھ پەردىنى كۆرۈپلا ئۇنى يىغىپ ئالدى، ئۇنىڭ چىرايى ئۆگۈپ كەتكەن ئىدى. ئۇ مۇنداق دېدى: ئى ئائىشە! يارىتىش خۇسۇسىيىتىدە اللە غا ئوخشاششقا تىرىشقانلار، قىيامەت كۈنى ئەڭ شىددەتلىك ئازابقا دۇچار بولغۇچىلاردۇر. ھەزرىتى ئائىشە: ئۇ پەردىنى كېسىپ، ئۇنىڭدىن بىر - ئىككى ياستۇق تىكتۇق، - دېدى» بۇ ھەقتە كۆپلىگەن ھەدىسلەر بار.

يەنە بىر قىسىم خىستىئانلار ئىسا پەيغەمبەرنىڭ تەڭرىلىك خۇسۇسىيىتىنى ئىنكار قىلىپ، ئۇچلەش ئەقىدىسىنى تەۋھىدكە يېقىنلاشتۇرۇپ بايان قىلغان ئىدى.

ياۋرۇپا دىنىلىرى ۋە خىستىئان چىركاۋلىرىنىڭ تارىخىنى تەتقىق قىلغانلار ئىسلام چۈشەنچىسىنىڭ پۈتۈن ياۋرۇپادا چىركاۋ

نزاملىرىغا قارشى قوزغالغانلار ۋە ئىسلاھاتچىلارنىڭ زېھنىلىرىگە قىلغان تەسىرىنى ئوچۇق كۆرەلەيدۇ. ئۇندىن باشقا، بۈيۈك ئىسلاھاتچى لوتىرنىڭ چاقىرىقى، تارىخچىلارنىڭ ئېتىراپ قىلغىنىدەك، ئىسلام ۋە ئۇنىڭ بەزى ئەقىدىلىرىنىڭ تەسىرىنىڭ ئەڭ ئوچۇق ئىپادىسىدۇر.

بۇنىڭغا ئوخشاش، ئىسلام قانۇنى ۋە ئىدىيىسىنىڭ ئىسلام ئىستىلالىرىدىن كېيىن خرىستىئان ياۋرۇپا ۋە بۇددېست ھېندىستاندىكىگە ئوخشاش، بارلىق مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىغا، ئەخلاقىغا ۋە قانۇنلىرىغا تەسىر قىلغىنىمۇ بىر ھەقىقەتتۇر. بۇ تەسىرلەر، تەۋھىد ئېتىقادىغا يۈزلىنىشتە، ئاياللارنى ھۆرمەتلەپ ئۇلارنىڭ ھوقۇقلىرىغا رىئايە قىلىشتا، ھەر قايسى تەشكىلات (گۇرۇھ) لار ئارىسىدىكى باراۋەرلىكنى ئېتىراپ قىلىشتا ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش ئىسلامىيەت ھەل قىلغان، شەرىئەت ۋە مەدەنىيەت ئۆزىنى كۆرسەتكەن كۆپلىگەن قانۇنلاردا ئوچۇقتىن - ئوچۇق كۆرۈلمەكتە.

ھېندىستاننىڭ مىسىردىكى سابىق ئەلچىسى ۋە داڭلىق تەتقىقاتچى ك، م. پانكار ئىسلامنىڭ تەۋھىد ئەقىدىسىنىڭ ھېندىستان مىللىتىنىڭ ئىدىيىسى ۋە دىنىغا كۆرسەتكەن تەسىرىنى بايان قىلىپ مۇنداق دەيدۇ:

”ئىسلامىيەت ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە، ئىسلام دىنىنىڭ ھېندىستان دىنىلىرىغا قىلغان چوڭقۇر تەسىرى ئىنكار قىلىنمىغۇدەك دەرىجىدە ئوچۇقتۇر. ھىندى دىنىلىرىدىكى اللە غا ئىبادەت قىلىش پىكىرى ئىسلامنىڭ ئەسىرىدۇر. ئۇدەۋردىكى (ئەسىردىكى) دىن ۋە پىكىر داھىلىرى ئۆز ئىلاھلىرىغا ھەرخىل ئىسىملارنى بەرگەن بولسىمۇ، خەلقنى اللە غا ئىبادەت قىلىشقا چاقىرىشتىن چېكىنمىگەن ئىدى. ئىلاھنىڭ يالغۇز ئىكەنلىكىنى، قۇتۇلۇش ۋە سائادەتنىڭ پەقەت ئۇنىڭدىن كۈتىلىدىغانلىقىنى ئوچۇق ئېلان قىلدى. بۇ تەسىر ”باگتى“ دىنى ۋە ”كەبىر“ دەۋىتىگە ئوخشاش ئىسلام

ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە ھېندىستاندىكى بارلىق دىن ۋە دەۋەتلەردە ئۆزىنى ئوچۇق ئىپادە قىلغان ئىدى“. (194)

ھېندىستان باش مىنىستىرى جىھان شىھىرە نەھرو “ھېندىستاننىڭ بايقىلىشى” ناملىق ئەسىردە مۇنداق دەپ يازغان ئىدى:

“ھېندىستاننىڭ غەربىي شىمالدىن كىرگەن مۇجاھىدلارنىڭ ۋە ئىسلامنىڭ ھېندىستان تارىخىدىكى ئەھمىيىتى بەكمۇ چوڭ. چۈنكى، ئىسلام ھىندى جەمئىيىتىدە كەڭ يېيىلغان پىتىنە - پاسادنى تۈگەتتى. سىنىپ ئايرىمچىلىقى ۋە پارىيا (ھېندىستاندا “قاست” دەپ تونۇلمىغانلارغا بېرىلگەن نام) سىستېمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇردى ۋە ھىندىلارنىڭ ئۆزلىرى ياشاۋاتقان دۇنيادىن ئۈمىد ئۈزۈش خىياللىرىنى تىنچىتىپ ئىدى. مۇسۇلمانلار ئىشەنگەن ۋە تۇرمۇشىدا ئۇيغۇنلىغان ئىسلام قېرىنداشلىقى ۋە باراۋەرلىكى نەزەرىيىسى ھىندىلارنىڭ زېھنىلىرىدە چوڭقۇر تەسىر قالدۇرغان ئىدى. بۇ تەسىر ھىندى جەمئىيىتى باراۋەرلىك ۋە ئىنسان ھەقلىرىدىن مەھرۇم قويغان بەزى كىشىلەردە تېخىمۇ كۆپ كۆرۈلگەن ئىدى. زامانىمىزنىڭ قىممەتلىك يازغۇچىسى ن. ج. مەتھا “ھىندى مەدەنىيىتى ۋە ئىسلام” ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:

“ئىسلامىيەت كونا مەدەنىيەتلەر زەئىپلىشىپ يوقىلىشقا يۈزلەنگەن بىر ئەسىردە ھېندىستانغا بىر نۇرلۇق مەشئەل كەلتۈردى ۋە ئۇنىڭ بىلەن قاراڭغۇلۇق قاپلىغان پۈتۈن جەمئىيەتنى قايتا يورۇتتى. بۇ ئارقىلىق ئۈستۈن ئىدىيە پىكرى ئېتىقادقا ئايلانغان ئىدى. ئىسلامنىڭ پىكىرلەر ئالدىمىدىكى ئىستىلاسى، باشقا دۆلەتلەرنىڭ سىياسەت مەيدانىدىكى ئۈستۈن ئىدىيەلىرىدىن تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ۋە تېخىمۇ تەسىرلىك بولغان ئىدى. ئىسلام تارىخىنىڭ ھىندى دۆلىتىدە ھۆكۈمەت بىلەن ھۆكۈم سۈرۈشى ئېغىز پالاکەتكە ئۇچرىدى. چۈنكى ئىسلامنىڭ ئاساسى پرىنسىپلىرى ۋە ئەبەدىي ئاساسلىرى مەخپىي تونۇلغان ئىدى“.

مەدەنىي دۇنيادا ياشىغان ھېچبىر دىن، ھېچبىر مەدەنىيەت ئاز ياكى كۆپ بولسۇن، ئىسلامىيەتنىڭ ياكى مۇسۇلمانلارنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىنى ئىنكار قىلالمايدۇ.

روپېرت بريفانۇلت "ئىنساننىڭ يارىتىلىشى" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:

"ياۋرۇپادا تەرەققىي قىلغان ھەر ساھەدە ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ مۇتلەق چوڭ تۆھپىسى، بەلگىلىك بىر تەسىرى ۋە مۇھىم رولى بار ئىدى". يەنە بىر يېرىدە مۇنداق دەيدۇ:

"ياۋرۇپانى ھاياتلىققا ئېرىشتۈرگىنى ئەرەبلەرگە ئاتا قىلىنغان پايدىلىق ئىلىملەر ئەمەس. ئىسلام مەدەنىيىتى تۇنجى نۇرىنى چاچقاندىن ئېتىبارەن ياۋرۇپا ھاياتىدا چوڭ ۋە تۈپتىن ئۆزگىرىشلەر مەيدانغا كەلگەن ئىدى"

ئەگەر ئىشلار بۇ شەكىلدە داۋاملىشىپ، مىللەتلەر ئۆز قوشۇنىغا ئەسكەر بولۇش ئۈچۈن يارىتىلغان ئۇ تەڭداشسىز جەمئىيەتنىڭ رەھبەرلىكىدە ماڭغان، ئامانەتلەر ئۆز ئىگىسىگە تاپشۇرۇلۇپ، سۇلار ئۆز يۆلىنىشىدە ئاققان بولسا ئىدى. بۈگۈن بىز ئوقۇۋاتقان روھى چۈشكۈنلۈك، يەر تەۋرەش، پاجىئە، زۇلۇم ۋە ئازاب - ئوقۇبەتلەرگە تولغان تارىخ ئورنىغا، پۈتۈن ئىنسانىيەت تەلمۈرۈپ، تەئەججۇبلىنىپ قارىغۇدەك پارلاق ۋە شەرەپلىك بىر تارىخ بولغان بولاتتى. ئەمما شۇنسى ئېچىنارلىقكى، تەقدىر - قىسمەت باشقىچە چىقتى. مۇسۇلمانلار چېكىنىشكە باشلىدى.

ئىككىنچى قىسىم

ئىسلامىي ھاياتتىكى چۆكۈش

چۆكۈش ۋە يۈكسىلىشنى ئايرىغان روشەن سىزىق

ئەدىبلەردىن بىرى مۇنداق دەيدۇ: ”دۇنيادا (ھاياتتا) ئىككى ئىشنىڭ ۋاقتى ئالدىن بىلىنمەيدۇ: شەخس ھاياتىدىكى ئۇيغۇن ۋە مىللەت ھاياتىدىكى چۆكۈش. بۇلارنىڭ ۋاقتى پەقەت بۇلار شەخس ۋە جەمئىيەت ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، ئۇلارنى ئۆز چاڭگىلىغا ئالغاندا ئاندىن بىلىنىدۇ. بۇ خۇسۇسىيەت (ھادىسە) كۆپلىگەن مىللەتلەردە ئوچۇق كۆرۈلۈۋاتىدۇ. ئەمما مۇسۇلمانلار ھاياتىدىكى چېكىنىش ۋە چۆكۈش باشقا مىللەتلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ ئېنىق (روشەن) ھالدا باشلاندى.

ئەگەر بارمىقىمىز بىلەن كامالەت ۋە زاۋاللىق دەۋرىنى ئايرىيدىغان سىزىقنى كۆرسەتمەكچى بولساق، تۆت چوڭ خەلىپە دەۋرى بىلەن ئەرەب ياكى ئىسلام ھۆكۈمدارلىقىنى باشلىقلىرىدىن ئايرىيدىغان تارىخىي سىزىقنى كۆرسىتىشىمىز لازىم.

مۇسۇلمانلارنىڭ يۈكسىلىش سەۋەبلىرىگە بىر نەزەر

يۈكسىلىش دەۋرىدە ئىسلامىيەت، ئىمان، ئەقىدە، ئەمەل، ئەخلاق، تەربىيە، روھىي پاكلىق، ئۈستۈن ھايات، كامالەت ۋە سوغۇققانلىق، بولۇپمۇ پۈتۈن دۇنيانىڭ رەھبەرلىكى جەھەتتە ھەرزىتى

مۇھەممەدنىڭ بىر - بىر مۆجىزىسى بولغان ئىلغار (مۇنەۋۋەر) كىشىلەرنىڭ قولىدا ئىدى. چۈنكى ھەزرىتى مۇھەممەد ئۇلارنى خۇددى ئالتۇن زەرگەرىدەك تۇجۇپىلەپ ئەجىر سىڭدۈرۈپ ئىسلام ئۈچىقىدا ئېرىتتى. نەتىجىدە، شۇنداق بىر شەخسىيەت ھاسىل بولدىكى، پەقەت ۋۇجۇدى ئوخشاش، لېكىن ئارزۇ - ئىستەكلىرى ۋە ھاۋايى - ھەۋەسلىرى بۇرۇنقىغا قارىغاندا پۈتۈنلەي ئۆزگەرگەن ئىدى. ئەگەر بىر تەتقىقاتچى ئۇلارنىڭ ھاياتىنى تەتقىق قىلىپ قالسا (قىلىدىغان بولسا)، ئۇلارنىڭ ھاياتى پائالىيىتىدە ئىسلام ئاساسلىرى ۋە روھىغا خىلاپ بولغان جاھىلىيەت قالدۇقىدىن ھېچقانداق ئەسەر تاپالمايدۇ. ئەگەر ئىسلام، ئىنسانىيەتنىڭ يالغۇز بىر ئەزاسى بىلەن ئىپادە قىلىنسا، ئۇ شەخسنىڭ ھايات مۇھىتىدىن سىرتقا تاشمايتتى.

بىر ئاز ئاۋۋال سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، ھەزرىتى مۇھەممەد ئۆزى يېتىشتۈرگەن كىشىلەر دىن بىلەن دۇنيانى بىر - بىرىگە باغلاشتا تىپىك مىسال ۋە تەڭدىشى يوق ئۆلچەملىك ئىدى. ھەر بىرى قوماندانلىق ۋە رەھبەرلىك ۋەزىپىسىنى قىلچە ئىككىلەنمەي ئۆز ئۈستىگە ئالالغۇدەك سەۋىيىدە ئىدى. ئىنسانلارنىڭ ئالدىدا مېڭىپ ئۇلارغا يول باشلايتتى. ئۇلارغا ھاكىملىق قىلاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئادالەت ۋە ئىلىم بىلەن ھۆكۈم چىقىراتتى. مۇسۇلمانلارنىڭ مال - بېساتلىرىنى ساقلايدىغان كۆزەتچىلەر ئىدى. قوشۇنغا قوماندانلىق قىلغۇدەك ۋە جەڭ ۋەزىپىسىنى ناھايىتى ياخشى كونترول قىلالغۇدەك قوماندانلار ئىدى. شۇنداقلا، ھەر بىرى بىردىن دۆلەت رەھبىرى ئىدى. ئۆز دۆلىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە قولىدىن كېلىشىچە غەيرەت قىلاتتى. دۆلەت مەسلىھىتى ھەققىدە ئىزدىنەتتى ۋە ئۇنىڭ ئەمىر - پەرمانلىرىنى ھەققى بىلەن يېرىگە كەلتۈرەتتى. ھەر بىرى ھەم تەقۋالىق ساھىبى بىر زاھىد، ھەم ئۇنىڭ يولىدا جان پىدا قىلىدىغان قەھرىمان، ھەم بىر ئادىل ھاكىم، ھەم سالاھىيەتلىك فىقھىشۇناس، ھەم ئىقتىدارلىق تەتقىقاتچى، ھەم ئالدىن كۆرەر ھۆكۈمدار، ھەم بىر تەجرىبىلىك دىپلومات ئىدى. دىن ۋە ئىدارى ئىشلارغا يالغۇز بىر ئادەم يەنى خەلىپە ۋە مۇسۇلمانلارنىڭ ئەمىرى ۋەكىللىك قىلاتتى. خەلىپىنىڭ ئەتراپىدا پەيغەمبەر مەدرىسىسى ياكى باشقىچە ئېيتقاندا، پەيغەمبەر

مەسجىددا ئەلىم تەھسىل قىلغان، خەلىپە بىلەن ئوخشاش بىر ئوچاقتا ئېرىگەن، ئوخشاش روھقا ساھىب ۋە ئوخشاش تەربىيە ئالغان بىر رەھبەرلىك ھەيئىتى (بولاتتى).

خەلىپە ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى ۋە ئۇلارغا ياردەم بېرەتتى. ئۇلارنىڭ مەسلىھەتسىز ھېچ ئىشنى باشلىمايتتى. ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ تەربىيىسىدىن ئۆتكەن بۇ كىشىلەرنىڭ روھى خاراكتېرلىرى مەدەنىيەتكە رەھبەرلىك قىلىش شەكلىدە ئىنسانلارنىڭ ئىجتىمائىي ۋە ئەخلاقى ئىش - پائالىيەتلىرىگە سىڭىپ كىرىپ، يېڭى بىر مەدەنىيەتنىڭ خېمىر تۇرۇشىنى ھازىرلىغان ئىدى. بۇ جەرياندا روھ بىلەن ماددا، دىن بىلەن رەھبەرلىك، دىن بىلەن دۇنيا، مەنپەئەت بىلەن پىرىنسىپ، ئەخلاق بىلەن ئارزۇ - ئىستەك، مىللەت بىلەن مىللەت ئارىسىدا ھېچقانداق دۈشمەنلىك، ئايرىمچىلىق، جىددەل - ماجرا، بىر - بىرىگە ماسلاشماسلىق ياكى ھەددىدىن ئېشىش كۆرۈلمىگەن ئىدى.

ئىسلام رەھبەرلىكىگە قويۇلغان شەرتلەر

ئىسلام رەھبەرلىكى بەكمۇ جىددىي ۋە ئىلغار سۈپەتلەرگە ئىگە بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ ئۇنىڭ شەرتلىرىنى تۆۋەندىكىچە ئىككى ماددىغا يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ.

1 - جىھاد

2 - ئىجتىھاد

بۇ ئىككى ماددا ئۆقەدەر قىسقا بولۇشىغا قارىماي مەنە جەھەتتىن تەسىر دائىرىسى بەكمۇ كەڭدۇر.

جىھاد:

جىھاد - ئەڭ بۈيۈك ئارزۇغا يېتىش ئۈچۈن قولدىكى بارلىق ئىمكانلارنى قوللىنىش (ئىمكانلاردىن پايدىلىنىش) ۋە بۇ يولدا پۈتۈن

كۈچى بىلەن تىرىشچانلىق كۆرسىتىش دېمەكتۇر. بىر مۇسۇلمان ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەڭ چوڭ ئارزۇسى ئاللاھ غا ئىبادەت قىلىش، ئۇنىڭ رازىلىقىغا ئېرىشىش، ھۆكۈمىگە بويۇن ئېگىش ۋە ئەمىر - پەرمانغا بويىسۇنۇشتۇر. مانا بۇ غايە ئۇنىڭدىن ئۇنىڭغا ئېغىرچىلىق تارتقۇزىدىغان ئەقىدە، تەربىيە، ئەخلاق، ئارزۇ ئىستەكلەرگە؛ ئاللاھ نىڭ ھۆكۈمىگە بويۇن ئېگىش ۋە ئۇنىڭغا ئىبادەت قىلىشقا توسقۇنلۇق قىلىدىغان ئىچكى سىرتقى دۈشمەن (ئىلاھلار) لەرگە قارشى ئۇزۇن مۇددەت غەيرەت كۆرسىتىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

مۆمىن كىشى بۇنىڭدا مۇۋەپپەقىيەت قازانغاندىن كېيىن، ئاللاھ نىڭ ھۆكۈمى ۋە ئەمىر - پەرمانلىرىنىڭ پۈتۈن دۇنياغا ۋە ئىنسانىيەتكە يەتكۈزۈلۈشى ئۈچۈن جىھاد بايرىقىنى قولغا ئېلىشى لازىم. چۈنكى، جىھاد ئاللاھ نىڭ ئەمرى ۋە شۇنداقلا قۇللىرىغا قىلغان (كۆرسەتكەن) شەپقىتىدۇر. چۈنكى يالغۇز (شەخسىي) قىلىنغان ئىبادەت ۋە ئىتائەت بەزىدە جىھاد قىلمىغۇچە كىشىگە قىيىنچىلىق تۇغدۇرىدۇ. مانا بۇ قۇرئان كەرىمدە ”پىتئە“ سۈپىتى بىلەن بايان قىلىنغان تېمىدۇر. پۈتۈن كائىناتتىكى جانلىق - جانسىز مەۋجۇدىيەتلەر، ئۆسۈملۈك، ھايۋانلار ۋە ئىنسانلارنىڭ ئاللاھ نىڭ ئىرادىسىگە، يارىتىش كۈچىگە ۋە تەبىئى قانۇنلىرىغا شەرتسىز بويىسۇنىدىغانلىقى ھەممىگە ئاياندۇر.

﴿ئۇلار (يەنى يەھۇدىي ۋە ناسارالار) ئاللاھ نىڭ دىنىدىن (يەنى ئىسلام دىنىدىن) باشقا دىننى تىلەمدۇ؟ ھالبۇكى ئاسمان ۋە زېمىندىكىلەر ئىختىيارى ۋە ئىختىساسىز رەۋىشتە ئاللاھ غا بويىسۇنغان تۇرسا، ئۇلار (قىيامەت كۈنى) ئاللاھ تەرىپىگە قايتۇرۇلىدۇ﴾

﴿بىلمەمسەنكى، ئاسماندىكىلەر (يەنى پەرىشتىلەر)، زېمىندىكىلەر (يەنى ئىنسانلار، جانلار ۋە زېمىندا ياشايدىغان بارلىق مەخلۇقاتلار)، كۈن، ئاي، يولتۇزلار، تاغلار، دەرىخىلەر، ھايۋانلار (ئاللاھ غا بويىسۇنۇپ، ئاللاھ نىڭ تەسەۋرۇپ قىلىش بويىچە ھەرىكەت قىلىدۇ)﴾

ۋە نۇرغۇن كىشىلەر ئاللاھقا سەجدە قىلىدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر (كۇفرى سەۋەبلىك) ئازابقا دۇچار بولدى ﴿

بۇ ئايەتنى كەرىمدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، مۇسۇلماننىڭ جىھادى پەيغەمبەرلەرگە چۈشۈرۈلگەن ئىلاھىي نىزاملارنى رېئاللاشتۇرۇش، ئاللاھنىڭ كالامنى ئۇلۇغلاش، ئاللاھنىڭ ھۆكۈملىرىنى تەتبىقلاش ۋە ئاللاھنىڭ ھۆكۈمىدىن باشقا بىر ھۆكۈم، ئۇنىڭ ئەمرىدىن باشقا بىر ئەمرنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى قوبۇل قىلىشتۇر. جىھاد قىيامەتكىچە داۋاملىشىدۇ. جىھادنىڭ سان - ساناقسىز تۈرى ۋە قىسىملىرى بار بولۇپ، ئاللاھ يولىدا جەڭ قىلىش - بۇلاردىن بىرى. بۇ جىھادنىڭ ئەڭ ئۈستۈندۈر ۋە بۇ جىھاد كىشىدىن يۈرىكى ۋە پەس ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى چېكىنىشتە بىر - بىرى بىلەن بەسلىشىدىغان بۇ ئىككى قۇۋۋەتكە دۇنيادا ھايات ھەققى تونۇماسلىق غايىسىنى شەرت قىلىدۇ.

﴿پىتىنە تۈگىگەن، دىن پۈتۈنلەي ئاللاھ ئۈچۈن بولغانغا قەدەر ئۇلار بىلەن ئۇرۇشۇڭلار؛ ئەگەر ئۇلار (كۇفرىدىن) يانسا، ئاللاھ ئۇلارنىڭ قىلمىشلىرىنى كۆرىدۇ﴾

بۇ جىھادنىڭ يەنە بىر شەرتى شۇكى، جىھاد بايرىقىنى قولغا ئالغان كىشىنىڭ ئۆزى كۈرەشكە ئاتلىنىپ چىققان يولدىكى ئىسلامنى يوقىتىش ئۈچۈن تىرىشىۋاتقان كۇفرى ۋە جاھىلىيەتنى ياخشى تونۇشى لازىم. جىھاد مەيدانغا قاراپ ئېتىلغان مۇجاھىدىن ئىسلامنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن بىلىشى، جاھىلىيەت ۋە كۇفرىنى ياخشى تەتقىق قىلىشى، سىرتقى كۆرۈنۈش ۋە كۆز بويامچى شەكىللەرگە ئالدىنماسلىقى كېرەك!

ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ مۇنداق دېگەن ئىدى:

”ئىسلام مۇھىتىدا يېتىلىپ جاھىلىيەتنى ھىچ تونۇمايدىغانلارنىڭ ئاستا - ئاستا ئىسلام دىنى بىلەن زىتلىشىپ، جاھىلىيەتنىڭ پۈتۈن شەكىللىرىنى، كۆرۈنۈشلىرى ۋە تۈرلىرىنى

ئىنچىكىلەپ تەتقىق قىلىش كېرەك ئەمەس. ئەمما مۇسۇلمانلارغا رەھبەرلىك قىلىدىغان، كۇفىرى ۋە جاھىلىيەتكە قارشى ئىسلام قوشۇنلىرىغا قوماندانلىق قىلىدىغان بىر شەخسنىڭ جاھىلىيەت ۋە كۇفىرى ھەققىدىكى مەلۇماتى پۈتۈن مۇسۇلمانلارنىڭكىدىن چوقۇم ئۈستۈن بولۇشى كېرەك“.

شۇنىڭغا ئوخشاش ئىسلام بايرىقىنى قولغا ئالغان كىشىلەر يۈكسەك دەرىجىدە قابىلىيەتلىك ۋە قۇۋۋەتلىك بولۇشى لازىم. تۆمۈرگە تۆمۈر، ھەتتا تۆمۈردىنمۇ قاتتىق بىر نەرسە بىلەن، شامالغا بوران بىلەن جاۋاب قايتۇرۇلۇشى لازىم. كۇفىرىغا ۋە كاپىرلار قوشۇنىغا قارشى كۈچى بىلەن، قوللىرىدىكى بارلىق ئىمكانلىرى بىلەن، ئادىمىزات كەشىپ قىلغان ۋە زامانىمىز تېخنىكىسى ئوتتۇرىغا چىقارغان ھەر تۈرلۈك قورال - يارات، ئۈسكۈنە ۋە جەڭ تېخنىكىسى بىلەن قارشى چىقىشى، بۇ ساھەگە ھەرگىز سەل قارىماسلىقى ۋە ئارقىدا قالماسلىقى لازىم.

﴿دۈشمىنىڭلار (بىلەن ئۇرۇش قىلىش) ئۈچۈن، قولۇڭلاردىن كېلىشىچە قورال كۈچى، جەڭ ئېتى تەييارلاڭلار، بۇنىڭ بىلەن اللە نىڭ دۈشمىنى، ئۆزەڭلارنىڭ دۈشمىنىڭلارنى ۋە ئۇلاردىن باشقا دۈشمەنلەرنى قورقتىسىلەر، ئۇلارنى سىلەر تونۇمايسىلەر، اللە تونۇيدۇ، سىلەرنىڭ اللە يولىدا سەرپ قىلغىنىڭلار مەيلى نېمە بولسا بولسۇن، سىلەرگە ئۇنىڭ ساۋابى تولۇق بېرىلىدۇ، سىلەرگە زۇلۇم قىلىنمايدۇ (يەنى بۇ ساۋابتىن ھېچنەرسە كېمەيتىلمەيدۇ)﴾ .

ئىجتىھاد:

ئىجتىھادتىن سۆز ئېچىشىمىزدىكى مەقسەت مۇسۇلمانلارغا رەھبەرلىك قىلغان شەخسلەرنىڭ مۇسۇلمانلارنىڭ كۈندىلىك تورمۇشلىرىدا ۋە ھۆكۈمىتىگە قاراشلىق مىللەتلەردە يۈز بەرگەن ھادىسە ۋە پالاكەتلەرنى نەشر قىلىنغان فىقھى كىتابلىرى، تۆت مەزھەبىنىڭ ھېچقايسىسى ياكى ھېچقانداق پەتىۋا كىتابىدا قولغا ئېلىنمىغان، يېڭى تۇغۇلغان مەسىلىلەرنى ئىسلام ئاساسلىرىغا ئۇيغۇن شەكىلدە ھەل قىلالغۇدەك سەۋىيىگە ئىگە بولۇش كېرەك. ئەينى ۋاقىتتا، بۇ

شەخسنىڭ ئىسلام روھىنى چۈشىنىشى، شەرىئەت سىرلىرىدىن خەۋەردار بولۇشى، ئىسلام قانۇنلىرىنىڭ ئاساسلىرىنى پىششىق بىلىشى، بىر - بىرلەپ ياكى بىراقلا ئوتتۇرىغا چىققان مەسىلىلەرنى ھەل قىلىپ، ئىزتىراپ ئىچىدە تولغىنىۋاتقان مىللەتنى ئازابىتىن قۇتۇلدۇرالمىغۇدەك ئىجتىھاد كۈچىگە ساھىب بولۇشى كېرەك.

مۇسۇلمانلارغا باش بولغان شەخس اللە نىڭ بۇ كائىناتتا ياراتقان تەبىئى ئېنىرگىيە، يەر ئاستى ۋە يەر ئۈستى بايلىقلىرىدىن پايدىلىنالمىغۇدەك قابىلىيەت، كۈچ ۋە غەيرەتكە ئىگە بولۇش ۋە بۇ ئارقىلىق يەر يۈزىدىكى بۇنچە نېمەتنىڭ كاپىر تائىپەسىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىپ، ئۇلارنىڭ يامان غەرەزلىرى ئۈچۈن قوللىنىپ، دۇنيا يۈزىدە ۋەھىم يۈز بېرىشكە ۋاسىتە بولۇش ۋە شەيتاننىڭ غايىلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ، يەر يۈزىدە بۇزغۇنچىلىق چىقىرىشىغا يول قويماسلىقى ۋە ئۇلارنى ئىسلام يولىدا سەرپ قىلىشى كېرەك.

خەلىپىلىكنىڭ نا ئەھلىلەر قولىغا چۈشۈپ كېتىشى

ئەمما بۇ مۇھىم ئورۇنغا نا ئەھلى، لايىقەتسىز، ھېچ تەييارلىقى يوق، ئۈستىگە يۈكلەنگەن ۋەزىپىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشقا بەكمۇ ئاجىز، بۇرۇنقى ھەتتا ئۆزى ياشاۋاتقان دەۋردىكى كۆپلىگەن نەسىللەرچىلىك دىنىي ۋە ئەخلاقىي تەربىيىسى بولمىغان، ئىسلام دىنىنىڭ تەلىماتى ۋە نىشانىنى قوماندالىق مەرتىۋىسى ۋە رەھبەرلىك ماقامغا لايىق بىر شەكىلدە ئاڭقىرىلمىغان، قەلب ۋە روھلىرى تېخى جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ قالدۇقلىرىدىن تازىلانمىغان، ئىسلام يولىدا جىھاد قىلىش روھىدىن، دىن ۋە دۇنيا مەسىلىلىرىدە ئىسلام خەلىپىسىنىڭ مەۋجۇدلىقىنى ھېس قىلدۇرالمىغۇدەك ئىجتىھاد كۈچىدىن مەھرۇم كىشىلەرنىڭ چىقىشى ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئەڭ چوڭ بەخىستلىكتۇر. بۇ ھۆكۈم يىراقنى كۆرەر خەلىپە ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىز (مىلادى 1010 يىلى) سىرتىدا، ئۆمەر ۋە ئابباسىيلار

خەلىپىلىكلىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالالغۇدەك دەرىجىدە تەسىر دائىرىسى كەڭ ھۆكۈمدۇر.

ئىسلامى ھاياتنىڭ بۇزۇلۇشى

خەلىپىلىكنىڭ لايىقەتسىز قوللارغا چۈشۈپ قېلىشى نەتىجىسىدە ئىسلامىيەتنىڭ بەزى ساھەلىرىدە ئېچىلغان يارا ئېغىزلىرى تېخى ساقىيىپ كېتەلمىگەچكە، ئىسلامىي ھاياتتا پات - پات چۆكۈش، يىقىلىشلار بولۇپ تۇرماقتا.

دىننىڭ سىياسەتتىن ئايرىلىشى

دىن بىلەن سىياسەت ئەمەلىي ھاياتتا بىر - بىرىدىن ئايرىلدى. رەھبەرلىكنى ئۆز قولىغا ئالغانلار دىن ۋە ئىلىم ساھەسىدە ئالىم ۋە ئۆلىمالارغا ئېھتىياجى چۈشمىگۈدەك ئەھۋالدا ئەمەس ئىدى. بۇ يۈزدىن رەھبەرلىك ۋە سىياسەت ساھەسىدە ھاكىمىيەتلىك باشلاندى. ئۆلىما ۋە فىقھىي شۇناسلارغا ئېھتىياجى چۈشكەن ھامان ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ خاس ۋەزىرلىرى قىلىۋېلىپ، ئۆز مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن قوللاندى. بەزىدە ئۇلارنى ئۆز ھالىغا قويۇۋەتتى ۋە بەزىدە ئېغىر ئازاب - ئوقۇبەتلەرگە دۇچار قىلدى. بۇ ئارقىلىق رەھبەرلىك تۈزۈمى دىننىڭ نازارىتىدىن چىقىپ، خىسراۋ ۋە قەيسەرلەرنىڭ ھاكىمىيەتلىكلىكىگە، زالىم شاھلارنىڭ زومىگەرلىك تۈزۈمىگە قايتتى. رەھبەرلىك قۇرۇلمىسى باغلاقتىن بوشانغان ئازغۇن تۈگىنىڭ ئەھۋالىغا چۈشتى. ئالىم ۋە ئۆلىمالار خەلىپىگە قارشى چىقىپ، ئۇنى ئوتتۇرىدىن يوق قىلىشنىڭ كويىغا چۈشتى. ئۇلار جەمئىيەتنىڭ ئىسلاھ قىلىنىشىدىن ئۈمىدلىرىنى ئۈزگەنلىكتىن ئەتراپىدا يۈز بېرىۋاتقان ئىشلارغا قۇلاق يوپۇرۇپ ئۆز ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولدى ۋە جەمئىيەتتىن ئالاقىسىنى ئۈزدى. كۆرگەن - ئاڭلىغان ھادىسىلەرگە

پەرىشان بولاتتى. ئىچىلىرى قان يىغلايتتى، ئەمما قوللىرىدىن ھېچ ئىش كەلمەيتتى. ھەتتا بەزىلىرى دىنىي ياكى شەخسىي بىر مەنپەئەتنى ئۈچۈن ھۆكۈمەتكە ياردەمچى بولاتتى. مانا بۇ دەۋردىن ۋە رەھبەرلىك بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ، تۆت چوڭ خەلپە دەۋرىدىن بۇرۇنقى ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. نەتىجىدە، دىننىڭ قاناتلىرى كېسىلىپ، قوللىرى قايرىلدى. ئەمما ھۆكۈمەتنىڭ پۇت - قولى ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتىلگەن ئىدى. ھەرتۈرلۈك ئورۇنلاشتۇرۇش، سۆز، ئەمىر قىلىش ۋە چەكلەش ھەققى بېرىلدى. بۇ ئارقىلىق ئالىم - ئۆلىمالار بىر گۇرۇھقا، بۇ دۇنيالىقنى ئارزۇ قىلغانلار باشقا بىر گۇرۇھقا ئايرىلدى. ئارىلىرىدا ئايرىمچىلىق كۆرۈلۈشكە باشلىدى. ھەتتا بەزىدە بۇ ئايرىمچىلىق دۈشمەنلىك ۋە جېدەل - ماجرالارغا قەدەر يۈكسەلدى.

رەھبەرلىك (ھۆكۈمەت) قۇرۇلمىسىدىكى جاھىلىيەتكە يۈزلىنىش

ھۆكۈمەت ئەزالىرى ۋە ئۆلىمالار، ھەتتا خەلپىلەر دىن ۋە ئەخلاق جەھەتتىن خەلققە تىپىك مىسال بولۇش سۈپىتىدىن يىراقلاشتى. بەزىلىرىدە تېخىچە جاھىلىيەت قالدۇقلىرى ۋە ئۇنىڭغا يۈزلىنىش تەسىرى بار ئىدى. جاھىلىيەت كىرىلىرى مەيلى ئومۇمىي ياكى ئىجتىمائىي ھاياتتا بولسۇن، ئۇلارنىڭ قەلب ۋە روھلىرىغىچە سىڭگەن ئىدى. بۇ يۈزدىن ئەخلاقلىرى، كۆز - قاراشلىرىنى ۋە ئىش - ھەرىكەتلىرىدە ئىنسانلارغا يامان تەسىر بەردى. دىن ۋە ئەخلاق نازارىتى ئەمەلدىن قېلىشى بىلەنلا كونترول مىخانىزمىمۇ ئۆزلىكىدىن يوقالدى ياخشىلىققا بۇيرۇپ، يامانلىقتىن توسۇش ھەرىكىتىمۇ ئۆز قۇدرىتىنى يوقاتتى. چۈنكى بۇ ھەرىكەت ئۆزىگە ئارقا تېرەك بولغۇدەك قۇۋۋەت ۋە ئۆزىنى ھىمايە قىلغۇدەك ھۆكۈمەتكە تايانمىغان ئىدى. پەقەت ئۆزلىرىنى اللە يولىغا ئاتىغان، ئەمما قوللىرىدا ھېچقانداق قۇۋۋەت ۋە جازالاش ھوقۇقى بولمىغان بەزى كىشىلەر تەرىپىدىن ئېلىپ بېرىلىۋاتاتتى. بۇنىڭ ئەكسىچە، ئەسكىلىكنىڭ يېپىلىشى ئۈچۈن باشلامچىلىق قىلىدىغان يەر ۋە كىشىلەر كۆپ ئىدى. شۇڭا ئىسلام

مەملىكەتلىرىدە جاھىلىيەت ھىيلىلىرى قايتا تىرىلىپ، خەلق بەتخەجلىك، ھەشىمەت، ئويۇن - تاماشا ۋە ئەيش - ئىشرەتكە يۈزلەندى ۋە ئاخىرى ئەيش - ئىشرەت، شەھۋەت پاتقىقىغا پېتىپ قالدى. ھەتتا بۇ يولدا ھەممە نەرسىنى پىدا قىلغۇدەك ھالغا كەلدى. جاھىزنىڭ: ”ئاغانى، ھايۋان“ ناملىق ئەسەرلىرىنى بىر ۋاراقلاپ چىقىش ئۇ دەۋرنىڭ بەتخەجلىك ۋە ئويۇن - تاماشىغا بولغان ئازغۇنلۇقى، ئەيش - ئىشرەت ۋە شەھۋەتكە بولغان خۇمارى، دۇنيا ھاياتى ۋە مال - دۇنياغا بولغان ھېرىسمەنلىكىنى خاتىرىلەشكە يېتىدۇ. بۇ ھايات يولى بىلەن، بۇ ئەخلاقى چۈكۈش بىلەن، ئويۇن - تاماشا ۋە ئەيش - ئىشرەتكە بولغان ھېرىسمەنلىك بىلەن ھېچبىر مىللەت ھەم ئىسلام مەسئۇلىيىتىنى ئۆز ئۈستىگە ئالمايدۇ، ھەمدە پەيغەمبەرلەرنىڭ خەلىپىلىك ماقامدا ئولتۇرالمىدۇ. شۇنداق، بۇ ھالغا چۈشكەن مىللەت اللە ۋە ئاخىرەت كۈنىنى ئەسلەپ خەلقىنى دىن ۋە تەقۋالىققا دەۋەت قىلالمايدۇ. ئادىمىزاتقا ئۆز ئەخلاقى بىلەن ئۆرنەك بولالمىدۇ. ھەتتا ئۆزۈنغىچە ھايات ۋە ھۈرىيەتتىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنالمىدۇ.

﴿بۇ (يەنى مۇناپىقلارغا اللە نىڭ تۇتقان يولى) اللە نىڭ ئۆتكەنكى ئۈممەتلەرگە تۇتقان يولىدۇر، اللە نىڭ تۇتقان يولىدا ھېچقانداق ئۆزگىرىش تاپالمىسەن﴾

ھۆكۈمدارلارنىڭ ئىسلامغا يامان يوللاردىن ۋەكىللىك قىلىشى

ھۆكۈمەت ئەزالىرى قىلغان ياكى تەرك ئەتكەن ھەر ئىشىدا پەقەت ئۆزلىرىگە ۋە سىياسەتلىرىگە ۋەكىللىك قىلاتتى، ھېچقاچان ئىسلامغا ۋەكىللىك قىلمىغان ئىدى. پەقەت بەزى ۋاقتلاردا ئىسلامنىڭ ئىدارى سىستېمىسىگە، جەڭ قانۇنىغا، مەدەنىي نىزامىغا ۋە ئەخلاقىي ئاساسلىرىغا ۋەكىللىك قىلاتتى. شۇڭا نەزەرىيىسى غەيرى مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبىدىكى قۇۋۋەت ۋە تەسىرىنى يوقاتتى. ئۇلار بىلەن

بولغان مۇناسىۋىتى يىرىكلەشتى. ياۋرۇپالىق بىر تارىخچىنىڭ سۆزلىرى بىلەن ئېيتقاندا، ئىسلام دىنى ئارقىدا قېلىشقا باشلىدى. چۈنكى، ئىنسانلار بۇ يېڭى دىنغا ۋەكىللىك قىلغۇچىلارنىڭ توغرا - دۇرۇستلىقىدىن شۈبھىلىنىشكە باشلىدى.

پايدىلىق ۋە ئەمەلىي ئىلىملەرگە يېتەرلىك دەرىجىدە ئەھمىيەت

بېرىلمەسلىكى

ئىلغار تەبىقىنى تەشكىل قىلغان ئەدىبلەر تەجرىبىدىن ئۆتكەن، پايدىلىق، ئەھمىيەتلىك ۋە ئەمەلىي ئىلىملەرگە رىمالاردىن قوبۇل قىلغان مېتافىزىك ۋە دىنىي پەلسەپەگە كۆرسەتكەن قىزىقىشىنى كۆرسەتمىدى. يۇنان پەلسەپەسى ئەسلىدە يۇنان بۇتپەرەسلىكىنىڭ يۇنان مىللىتى تەرىپىدىن ئۆز پەلسەپەسى تىللىرىغا كۆچۈرۈپ ئېلىنىشىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. يۇنانلار بۇ بۇتپەرەستىلىكنىڭ بېشىغا "سەنئەت" تاجىدىن بىرنى تاقالاپلا پەلسەپە دەپ ئاتىۋېلىشقان ئىدى. ھالبۇكى، بۇ پەلسەپە ھەقىقەتەن ئۇقۇم (نەزەرىيە) بىلەن ھېچ مۇناسىۋىتى بولمىغان قۇرۇق گەپ، بىر مۇنچە تەخمىن ۋە مۆلچەرلەردىن ئىبارەت ئىدى. ئەمما اللە تائالا مۇسۇلمانلارنىڭ بۇخىل نەزەرىيەلەردىن يىراق تۇرۇشىنى بۇيرىدى ۋە ئۇلارغا يېتىپ ئاشقۇدەك ئىلىم - مەرىپەت بەرگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، اللە نىڭ زاتى، سۈپەتلىرى ۋە بۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك باشقا مەسىلىلەرنى ئۇلارغا نازىل قىلغان ئايەتلەر ئارقىلىق خۇددى خېمىۋى ئانالىزغا ئوخشاش تەپسىلىي بايان قىلىپ بەردى. بۇ ئارقىلىق ئۇلارنى رەببىنىڭ نۇرلۇق يولىغا يۈزلەندۈرگەن ئىدى. لېكىن مۇسۇلمانلار بۇ بۈيۈك نېمەتلەرگە شۈكۈر قىلمىدى. ئەسىرلەر بويى زېھىن كۈچلىرىنى بۇ ئىلىم ۋە مەسىلىلەرگە سەرپ قىلدى.

يىللارچە بۇ ئىلىملەردىن قۇرۇق قالدى. زېھىن ۋە قابىلىيەتلىرىنى ھېچقانداق مەنپەئەت بەرمەيدىغان، بەلگىلىك بىر

نەتىجىگە ئېرىشەلمىگەن، دۇنيا ۋە ئاخىرەت ئۈچۈن زەررىچە پايدىسى بولمىغان بىر مۇنچە نەزەرىيە ۋە پەلسەپە مۇنازىرىلىرىدا تۈگەتتى. مۇسۇلمانلار تەبىئەت كۈچلىرىنى ئۆز ئىلكىگە ئېلىپ، ئۇلارنى ئىسلام مەنپەئەتى ئۈچۈن قوللىنىش ۋە بۇ ئارقىلىق ئىسلامنىڭ ماددى ۋە مەنئى ھاكىمىيىتىنى پۈتۈن جاھانغا يېيىش ئۈچۈن ياردىمى تەگكۈدەك ئىلىملەر بىلەن شۇغۇللىنىشنىڭ ئورنىغا، تايىنى يوق نەرسىلەر بىلەن مەشغۇل بولدى.

شۇنىڭغا ئوخشاش مۇسۇلمانلار روھ، ئىشراق پەلسەپەسى ۋە ۋاھدەتى ۋۇجۇد (ۋۇجۇد بىرلىكى) قا ئوخشاش مەسىلىلەر بىلەن ھەپلىشىپ نۇرغۇن ۋاقىتلىرىنى بوشقا ئۆتكۈزدى. زېھىن ۋە قابىلىيەتلىرىنى تۈگەتتى.

بۇ دەۋردە مۇسۇلمانلارنىڭ پايدىلىق ئىلىملەردە قازانغان نەتىجىلىرى ئۆتمۈش ئەسىرلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ چوڭ بولسىمۇ، بۇ مۇۋەپپىقىيەتلەر باشقا ئىلمىي ساھەلەردىكى كەڭ ئىستىلاغا ماس كەلمەيتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇ تارىختىكى ئۇزۇن سەلتەنەت دەۋرلىرىگىمۇ ئۇيغۇن كەلمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، تەبىئىي پەن بىلىملىرىدە باشقا ساھەلەردە يېتىشكەنچىلىك مۇتەخەسسەس ۋە داھىي يېتىشمىگەن ئىدى.

ياۋرۇپا مۇسۇلمانلار يېزىپ قالدۇرغان فىزىكا ۋە ئاسترونومىيە (ئاسمان بىلىملىرى) گە ئوخشاش تەبىئىي پەن بىلىملىرىگە مۇناسىۋەتلىك كىتابلاردىن ئۆزلىرىنىڭ تەرەققىياتى ئۈچۈن ھەرقانچە كۆپ پايدىلىنىپ، قەدىر - قىممىتىگە يەتكەن بولسىمۇ، پۈتۈن بۇ كىتابلار ياۋرۇپادا 17 -، 18 - ئەسىرلەردە قۇرۇلغان ئۇ مۇھىم كۈتۈپخانىنىڭ ئالدىدا بەكمۇ ئاز ئىدى.

ئەندولۇس ئالىملىرى ۋە شەرق پەيلاسوپلىرىنىڭ ئەسەرلىرى بىلەن ھەرقانچە غۇرۇرلانساقمۇ، ئۇلار غەربنىڭ ئىلىم، پەلسەپە، تەجرىبە ۋە تەبىئىي پەن ساھەلىرىدە قولغان كەلتۈرگەن قورقۇنچىلىق مۇۋەپپىقىيەتلەر ئالدىدا يوق دېيەرلىك ئىدى. بىز بۇ يەردە تېخى بايقاش ۋە ئىجادلارنى، سان - مىقدار ۋە خۇسۇسىيەتلەرنى، ئىلمىي

تەتقىقات ۋە تېخنىكا ساھەسىدىكى ئىش - پائالىيەتلەرنى ھېسابقا ئالمىدۇق. ئەگەر مۇسۇلمانلارنىڭ روھىي، ئىلمىي ۋە تەجرىبە ئىلمىلىرى ساھەلىرىدىن قايسىسىغا تېخىمۇ كۆپ ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنى ئوقۇشنى خالىسىڭىز، ئىبنى ئەرەبىينىڭ "فۇتۇھاتۇل مەككىيە" ناملىق كىتابى بىلەن، تەجرىبە ئىلمىلىرى ۋە پەلسەپە ساھەسى ھەققىدە يېزىلغان كىتابنى ئوقۇپ سېلىشتۇرۇپ باقسىڭىز، تەبىئىي پەن بىلىملىرى بىلەن ئىجتىمائىي پەن ئىلمىلىرى ئارىسىدىكى پەرقنىڭ قانچىلىك دەرىجىدە ئىكەنلىكى بىلەن تونۇشىڭىز. شەرقنىڭ مەنئى ھېس - تۇيغۇسى بىلەن تونۇلىشىمۇ مانا شۇنىڭ ئۈچۈندۇر.

ئازغۇنلۇق ۋە بىدئەتلەر

بۇ دەۋردە ئىسلامنىڭ ساپ تەۋھىد ئەقىدىسى شىپىرىك، جاھالەت ۋە ئازغۇنلۇق پەردىلىرى بىلەن توسۇلۇپ قېلىشقا ئاز قالدى. دىنىي نىزامدا ۋە مۇسۇلمانلار ھاياتىدا چوڭ ئورۇن ئىگىلىگەن ۋە ئۇلارنى ھەق دىنلىرى ۋە دۇنيا ئىشلىرىدىن ئوزاقلاشتۇرىدىغان بىر مۇنچە بىدئەتلەر ئوتتۇرىغا چىقتى. ھالبۇكى، ھەزرىتى مۇھەممەد ئارقىلىق كەلتۈرۈلگەن ئىسلام دىنى مۇسۇلمانلارنىڭ دۇنيا مىللەتلىرى ئارىسىدا خالى بىر ئورۇن ئىگەللىشى ۋە ئۈستۈنلۈككە ئېرىشىشىنىڭ تۈپ نېگىزى ئىدى. بۇ دىننىڭ ئەڭ ئىلغار تەرىپى ۋە تەڭداشسىزلىقى ئۇنىڭ ساغلاملىقى ۋە مەنتىققە ئۇيغۇن كېلىشى ئىدى. چۈنكى ئۇ اللەنىڭ ۋەھىيىسى قانۇنى، تەڭداشسىز تەلىماتى ۋە يۈكسەك ماقامى ئىدى.

﴿ئۇ ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچى، مەدھىيىگە لايىق اللە تەرىپىدىن نازىل قىلىنغاندۇر﴾

ئەگەر ئىسلام ئاساسلىرىغا ئىنسانلارنىڭ ئىدىيىسى، ئىش - ھەرىكىتى، ئارزۇ - ھەۋەسلىرى قېتىلىپ قالسا، ئۇ ۋاقىتتا ئىسلام دىنى بىلەن ئۆز ئېتىقادچىلىرى تەرىپىدىن قالايمىقانلاشتۇرۇلغان دىنلار ۋە

ئىنسانلار ئۆزلىرى ئويدۇرۇۋالغان نىزاملارنىڭ ھېچ پەرقى قالمايدۇ. ئىسلامنىڭ ئۈستۈنلىكى ئۇنىڭ ئۆز پېتى ساقلانغان ۋەھىي ۋە ئىلمىلىرى بىلەن ئۆلچىنىدۇ. ئەگەر ئىسلام ئىنسانلار تەرىپىدىن بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىسا، دۇنيا ۋە ئاخىرەت سائادىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىدۇ. ھەرخىل ئىدىيە، نەزەرىيەلەرنى ئۆزىگە بويسۇندۇرغان، كىشىلەرنى خۇددى ماگنېتتەك ئۆزىگە تارتىدىغان ئۇ ھەقىقىي جەزىبىدارلىقنى يوقاتىدۇ.

ئىسلام مۇسۇلمانلارنى خۇراپىيلىقتىن يىراقلاشتۇرۇپ ھەقىقەتكە

كۈندەيدۇ

شۇنى يادىمىزدىن چىقارماسلىقىمىز لازىمكى، پۈتۈن چېكىنمە دەۋرى بويىچە ئىسلامىيەت ھەر تۈرلۈك ئۆزگەرتىش ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلىش سۈپىتىدىن يىراق تورۇپ ھاياتى كۈچىنى قوغدىدى ۋە مۇسۇلمانلارنى ھەرقاچان ھەقىقەتكە ئۈندەپ، ئۇلارنى ئۆزى كۆرسەتكەن يولدىن چىقىپ كېتىشتىن توسقان ئىدى. شۇنداقلا ئۇ يولغا ھەردائىم پارلاق نۇر چېچىپ تۇراتتى.

﴿اللَّهُ شُكْرًا﴾ (يەنى قۇرئان) ئارقىلىق رازىلىقنى تىلگەنلەرنى سالامەتلىك يوللىرى (اللَّهُ نىڭ شەرىئىتى ۋە ئۇنىڭ ئەھكاملىرى) غا يېتەكلەيدۇ، ئىرادىسى بويىچە ئۇلارنى (كۇفىرى) قاراڭغۇلۇقتىن (ئىماننىڭ نۇرىغا چىقىرىدۇ) ۋە ئۇلارنى توغرا يولغا ھىدايەت قىلىدۇ. ﴿﴾ .

قۇرئان كەرىم ۋە پەيغەمبەر سۈننەتلىرىنى ئوقۇغانلارنىڭ روھىدا شېرىك ۋە بىدئەتكە، جاھالەت ۋە زالالەتكە، جاھىلىيەت ئەخلاقى ۋە ئۇنىڭ قالدۇقلىرىغا، ئەقىلسىزلىرنىڭ ئازغۇنلۇقى ۋە شاھلارنىڭ ئىستىباداتلىرىغا قارشى ئىنقىلاب تۇيغۇسى ئويغىنىدۇ. تارىخنىڭ ھەر

دەۋرىدە ۋە ئىسلام ئالەمىنىڭ ھەر يېرىدە قۇرئان ۋە سۇننەت نۇرىدا مۇسۇلمان خەلقلەرنى پەيغەمبەرلەرنىڭ يولغا باشلىغان، دىنىي پائالىيەتلەرنى جانلاندىرغان، ئىنسانلارغا جىھاد روھىنى سىڭدۈرگەن ۋە ئىجتىھاد ئىشلىرىنى كەڭ ئاچقان غايىۋى شەخسلەر كۆپ ئۇچرايدۇ. ئەينى ۋاقىتتا بۇ غايىۋى شەخسلەر تۆت چوڭ خەلىپە بولغان قويغان نىزاملارغا ئۇيغۇن بىر ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرۇش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن تىرىشقان ئىدى. ھەتتا بەزىلىرى بۇ يولدا شېھىت بولغان ئىدى ۋە بەزىلىرى تۆت چوڭ خەلىپە دەۋرىنى ئەسلىتىدىغان بىر دەۋرگە ۋەكىللىك قىلىشتا مۇۋەپپىقىيەت قازانغان ئىدى.

﴿مۆمىنلەرنىڭ ئىچىدە (رەسۇلۇللاھ بىلەن غازاتقا چىققاندا ساپاتلىق بولۇپ، شېھىت بولغانغا قەدەر دادىللىق بىلەن جەڭ قىلىش توغرىلىق) اللەغا بەرگەن ئەھدىنى ئىشقا ئاشۇرغان نۇرغۇن كىشىلەر بار. ئۇلارنىڭ بەزىسى (ئەھدىگە ۋاپا قىلىپ) شېھىت بولدى. بەزىسى (شېھىت بولۇشنى) كۈتمەكتە، ئۇلار (پەرۋەردىگارىغا بەرگەن ئەھدىنى) ھەرگىز ئۆزگەرتكىنى يوق﴾

ئەنە ئۇلار بۇ ھەدىستە بايان قىلىنغان كىشىلەردۇر.

﴿ئۆمىتىدىن بىر گۇرۇھ قىيامەتكە قەدەر ھەقىقىي قوغدايدۇ. ئۇلارغا قارشى چىققانلار، ئۇلاردىن ياردىمىنى ئۆزگەنلەر، ئۇلارغا ھېچقانداق زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ﴾ بۇ ھەدىسنى ھاكىم رىۋايەت قىلغان.

ئىسلامدا جىھاد ۋە يېڭىلىق داۋاملىشىپ كەلگەن بولۇپ، ئۇنى ھېچقانداق كۈچ توختىتالمىدى. شۇنداقلا ئىسلاھات مەشئەللىرى بىرىنىڭ ئارقىسىدىن بىرى يېقىلدى ۋە بوران - چاپقۇنلارمۇ ئۇلارنى ئۆچۈرەلمىدى .

ئالتىنچى ئەسىردە ئىسلام دۇنياسىنى تىترەتكەن قورقۇنچ پالاكت

ھىجرىيە 6 - ئەسىردە، سەلجۇق ئىمپېراتورلۇقىدىن كېيىن زەئىپ ۋە قېرىلىق ئالامەتلىرى كۆرۈلگەن، ھۆكۈمدار ۋە قوماندانلار تەرىپىدىن ھەرخىل بەلگىلىكلەرگە بۆلۈنگەن ئىسلام دۇنياسىنى ئاللا تائالا ئىسلامنىڭ شەرەپ ۋە ئىززىتىنى ئۇلۇغلايدىغان، مۇقەددەس تۇپراقلاردا ھايات بۇلاقلارنى ئاچىدىغان بۈيۈك قوماندانلار بىلەن نېمەتلەندۈرگەن ئىدى. بۇ دەۋردە، ئاۋۋال مۇقەددەس تۇپراقلارنى ئىشغال (ئىستىلا) قىلىش مەقسىتىدە خرىستىئانلار تەرىپىدىن باشلىتىلغان ئەھلى سەلب يۈرۈشلىرى ئىسلامغا ۋە پۈتۈن مۇسۇلمانلارغا قارشى مەيدان ئوقۇشقا، ئىسلامىيەت بۆشۈكى بولغان ئەرەب يېرىم ئارىلى ۋە سۈرىيەگە خوشنا بولغان دۆلەتلەرگە تەھدىت سېلىشقا باشلىدى. ياۋرۇپانىڭ بۇ ئەھلى سەلب قوشۇنلىرى قۇددۇسىنى ۋە سۈرىيەنىڭ ھەممە شەھىرىنى ئىشغال قىلدى. ھەتتا پەيغەمبەر شەھىرى بولغان مەدىنىنىمۇ ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. شۇنى ئېتىپ ئۆتۈش كېرەككى، مۇسۇلمانلارنىڭ ئىسلامدىن ۋازكېچىشىدىن كېيىن قالسا، ئەھلى سەلب قوشۇنلىرى ئىسلام ۋە مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەڭ چوڭ خەتەر ھالىغا كەلگەن ئىدى. دەل بۇ خەتەرلىك پەيتتە، ئاللا تائالا مۇسۇلمانلارنىڭ ھەقدادىغا يېتىپ، ئۇلارغا ئىمامدۇددىن ئاتابېك زەنگى (ھىجرىيە 541 - يىلى تۇغۇلغان) نى قوماندان قىلدى. ئەھلى سەلب قوشۇنلىرى بىلەن قانلىق جەڭلەر ئېلىپ بارغان ۋە نۇرغۇن توقۇنۇشلاردا ئۇلارنى تالاپەتكە ئۇچراتقان ئىمامدۇددىن ئاتابېك زەنگى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ "زەھا" نى ئەھلى سەلبتىن قايتۇرۇۋالدى ئاتابېك زەنگىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئورنىغا چوڭ ئوغلى ئادىل ھۆكۈمران نۇرىدىن مەھمۇد زەنگى (ھىجرىيە 569 - يىلى تۇغۇلغان) چىقتى. نۇرىدىن مەھمۇد زەنگى ئەھلى سەلب قوشۇنلىرىنى سۈرىيەدىن قوغلاپ چىقىرىپ، قۇددۇسىنى تەكرار مۇسۇلمانلارنىڭ قولىغا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن قولىدىن كېلىشچە غەيرەت قىلغان بولسىمۇ، غايىسىنى ئەمەلگە ئېشىشتىن بۇرۇن ۋاپات بولدى. ئۇنىڭ ئورنىغا ۋەلى ئەھدى، مۇزەففەر

سۇلتان، مىسىر ھۆكۈمرانى سالاھىدىن يۈسۈپ ئىبنى ئەييۇب چىقتى. اللہ تائالا نۇرىدىن مەھمۇد زەنگى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان ئۇ شەرەپلىك ۋەزىپىنى سالاھىدىن ئەييۇبغا نېسىپ قىلدى. اللہ تائالا يىراقنى كۆرۈش، غايىسى ئۈچۈن ھەرنەرسىنى پىدا قىلىش، قەلبى جىھاد ئىشىقىدا لاۋلىداپ يېنىش، اللہ يولىدا پۈتۈن كۈچى بىلەن خىزمەت قىلىش، ئازغۇن ۋە كۇففارلارنى تارمار قىلىپ، ئىسلامنى زەپەرگە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن ئاخىرقى تىنىقغىچە ئۇرۇشۇش، ئۈستۈن رەھبەرلىك، بۈيۈكلۈك، سەممىيەت، تەقۋالىق، يۈكسەك پەتۋا كۈچى، كۈچلۈك ئىنسانلىق غۇرۇرى ۋە گۈزەل ئەخلاققا ئوخشاش دۇنيادىكى ئىلغار شەخسلەردىن باشقا ھېچكىمدە بولمىغان يۈكسەك خۇسۇسىيەتلەرنى سالاھىدىن ئەييۇبىنىڭ شەخسىيىتىگە توپلىغان ئىدى. سالاھىدىن ئەييۇبىنىڭ بۇ تەڭداشسىز سۈپەتلىرى ئىسلام مۆجىزىلىرىدىن بىرى ئىدى. شۇنداقلا، ئىسلامنىڭ تارىخ سەھنىسىدىكى رولىنىڭ ئاياغلاشمىغانلىقى ۋە پۈتۈن ھاياتى كۈچى بىلەن تىك تۇرغانلىقىنىڭ جانلىق ئىسپاتى ئىدى. سالاھىدىن ئەييۇبى قىسقا مۇددەتتىن كېيىن، تۇنجى ئىشى سۈپىتىدە فىرات ۋە نىل دەريالىرى ئارىسىدا ياشاۋاتقان ئىسلام دۇنياسىنى، ۋەھىم ئۇرغۇپ تۇرغان قوشۇنلىرىنى، پادىشاھ، ھۆكۈمران ۋە بۈيۈك قوماندانلارنى، ئىسلام بايرىقىنى يەر يۈزىدىن يوقىتىش ئۈچۈن ھەرىكەتلىنىۋاتقان ياۋۇز ياۋرۇپالىقلارغا قارشى جەڭ قىلىش ئۈچۈن بىرلەشتۈرۈپ، ئۇلارنى يەكپارە كۈچ ھالىغا كەلتۈردى. ھەرخىل ئىرقىلاردىن تەشكىللەنگەن نۇرغۇنلىغان مۇسۇلمان خەلق اللہ يولىدا جەڭ قىلىش ئۈچۈن سالاھىدىن ئەييۇبىنىڭ بايرىقى ئاستىغا توپلاندى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن تارىخ سەھنىسىدە بۇنداق بىر خەلق ھېچ مەيدانغا كەلمىگەن ئىدى. قىسقا مۇددەت ئىچىدە جىھاد مەشئىلى ۋە ئىسلام نەزىرىيىسى بارغانسېرى كۈچىيىپ پۈتۈن جاھاننى قاپلىدى. سالاھىدىن ئەييۇبى جىھاد قىلىش ئۈچۈن ئۆز ۋاقتىدا ئىسلام دۇنياسىدىكى ئىلىم، ئىجاد، پەن ۋە پۈتۈن جەڭ تېخنىكىلىرى ۋە بۇلار بىلەن بىللە نەزەرىيە، سەبىر - تاقەت ۋە ئەقىلدىن پايدىلىنىپ، ئەھلى سەلب قوشۇنلىرىنى (ھىجرىيە 583 - يىلى) ”ھەتتىن“ دېگەن يەردە ئېغىر تالاپەتكە

ئۇچراتتى. شۇ يىلى ئەھلى سەلىبەرنىڭ ئۈمىدلىرىنى تېخىمۇ ئۈزگەن ھالدا قۇددۇسنى قايتۇرۇۋالدى.

ئىككىنچى پەلەستىن تۇپراقلىرىنى قۇتۇلدۇردى. ئەھلى سەلىبەلەر ”سۇر“ شەھىرىگە قېچىش مەجبۇرىيىتىدە قالدى. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ياۋرۇپا چىشىنى چىشلەپ پۈتۈن مال - بارلىقىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەڭ ئىلغار قوشۇنلىرىنى ئەنگىلىيە (بېرتانىيە) ئىمپېراتورى مەشھۇر قوماندان رېچاردنىڭ قوماندانلىقى ئاستىغا توپلىدى. مۇسۇلمانلار بىلەن ئەھلى سەلىبەلەر ئارىسىدا قانلىق جەڭلەر ئېلىپ بېرىلدى. نەھىيەت 588 - يىلى (1192 - يىلى 9 - ئاينىڭ 2 - كۈنى) تېنچلىق سۆھبىتى ئۆتكۈزۈلدى. ئەھلى سەلىبى قوشۇنىنىڭ كۆپى پەلەستىندىن چېكىندى، ئەنگىلىيە ئىمپېراتورى رېچارد مۇ دۆلىتىگە قايتتى. بىر يىلدىن كېيىن سالاھىدىن ئەييۇبى ۋاپات قىلدى. بۇ يەردە ئىنگىلىز تارىخچىسى ”Stanly Lave Peole“ نىڭ ”سالاھىدىن ئەييۇبى“ ناملىق كىتابىدا يەر ئالغان بۇ تېنچلىق سۆھبىتىگە مۇناسىۋەتلىك ئىزاھاتقا يەر بېرىشنى مۇۋاپىق كۆردۈم. بۇ ئارقىلىق سالاھىدىن ئەييۇبى قوماندانلىقىدىكى ئىسلام ئالەمىنىڭ بىرلىك ۋە كۈچىنى تېخىمۇ ياخشى بىلەلىشىمىز مۇمكىن.

”بەش يىل داۋاملاشقان مۇقەددەس جەڭلەر ئاياغلاشتى. مۇسۇلمانلار 1187 - يىلى 7 - ئايدا ”ھەتتىن“ دېگەن يەردە يۈز بەرگەن جەڭدە زەپەر قۇچۇشتىن بۇرۇن، ئۇلارنىڭ ئىئوردان دەرياسىنىڭ غەربىدە بىر غېرىچ تۇپرىقى يوق ئىدى. ئەمما مىلادى 1192 - يىلى 9 - ئايدا ”رەملەر“ دە قىلىنغان سۈلھىدىن كېيىن ”سۇر“ دىن ”ياپا“ غا قەدەر سۈزۈلغان تاقىم تۇپراقلاردىن باشقا، خرىستىئان ئىگىدارچىلىقىدىكى پۈتۈن شەھەرلەرنى قولغا ئالدى. بۇ تېنچلىق سالاھىدىن ئەييۇبىنى خىجىل قىلىپ، قاينۇلاندۇرغۇدەك شەكىلدە ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئەھلى سەلىبەلەر ئىشغال قىلغان تۇپراقلارنىڭ كۆپ قىسمى پەرەڭلەرنىڭ قولىدا قالغان ئىدى. ئەمما مال ۋە جان زىيىنىنىڭ ئۈستىگە جەڭ نەتىجىسى بەكمۇ ئېچىنارلىق ئىدى. پوپلارنىڭ تەشۋىقاتى ۋە قۇترىشى بىلەن قوزغالغان ياۋرۇپا پۈتۈن قۇۋۋەتلىرىنى مۇقەددەس تۇپراقلار ئۈچۈن سەپەرۋەر

قىلغان ئىدى. گېرمانىيە ئىمپېراتورى "Friedrich Barbarossa"، ئاۋستىرىيە شاھى "Leop Old" قاتارلىقلار پۈتۈن كۈچلىرىنى قۇددۇسنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن سەرپ قىلغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، ئۇلار يىقىلىش ئالدىدا تۇرغان خرىستىئان ھۆكۈمىتىنى ساغلام ئاساسلار ئۈستىگە ئولتۇرغۇزۇپ، قۇددۇسنى پايتەخت قىلىش خىيالىدا ئىدى. لېكىن بۇ تىرىشچانلىقلارنىڭ نەتىجىسى نېمە بولدى؟ قەيسەر فرەدىك (Fredrik) بۇ مۇددەت ئىچىدە ئۆلدى. فرانسىيە ۋە ئەنگىلىيە ئىمپېراتورلىرى ئۆز دۆلەتلىرىگە قايتتى. ئەھلى سەلب قوشۇنلىرىنىڭ كۆپلىگەن رەھبەرلىرى، چوڭلىرى، قوماندانلىرى "ئىلىيا" دېگەن يەرگە دەپنە قىلىندى. قۇددۇس بۇرۇنقىدەكلا سالاھىدىدىن ئەيىۋىنىڭ چېگراسى ئىچىدە قالدى. خرىستىئان پەقەت كىچىك بىر ساھىل شەھرى "ئاككا" نى ئالدى.

پۈتۈن خرىستىئان دۇنياسى بىر جان بىر تەن بولۇپ مۇسۇلمانلارغا قارشى قوزغالدى. لېكىن سالاھىدىدىن ئەيىۋى تۇرغان يېرىدىن مەدەنىيەتلىرىنى، سالاھىدىلىكىنى قوشۇنلىرى ئۇزۇن سۈرگەن جەھاد ۋە دۇچ كەلگەن ئېغىر چىلىقلار تۈپەيلىدىن ھارغىلاشتى. يىللارچە مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ سالاھىدىدىن ئەيىۋىنىڭ قوماندانلىقىدا پىداكارانە جەڭ قىلغان مۇجاھىدلارنىڭ ھېچ بىرىدە كىچىككەنە بولسىمۇ خۇشپايدىنلىق ياكى شىكايەت كۆرۈلمىدى. ئۇلار سالاھىدىدىننىڭ يېنىدىن بىر كۈنمۇ ئايرىلمىدى. قوماندانلىرىنىڭ جەھاد پەرىمانى ۋە جەڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىغان ھامان جان ۋە ماللىرىنى پىدا قىلىشقا تەييار ئىدى. سالاھىدىدىن ئەيىۋىغا سادىقلىقى بىلەن تونۇلغان قوماندانلاردىن بىرى دەجلە ۋادىسىدىكى ئۇزۇن سەپەر ئېغىر كەلگەنلىكتىن چىدىيالماي شىكايەت قىلدى. لېكىن يەنىلا قوشۇن ئىچىدە بۇزغۇنچىلىق چىقارمىدى. ھەرزامان سالاھىدىدىن ئەيىۋىنىڭ يېنىدا تۇرىدىغانلىقىنى، سۇلتاننىڭ زەپەرگە ئېرىشىشى ئۈچۈن ھەرقانداق پىداركارلىققا تەييار ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلدى. مۇسۇل قوشۇنى ئاجايىپ قەھرىمانلىقى ۋە يىگىتلىكى بىلەن ئەڭ ئاخىرقى "ئەرسۇن" جېڭىگە قاتناشتى. سالاھىدىدىن ئەيىۋى مىسر ۋە

ئىراق قوشۇنلىرىدىن، سۈرىيەنىڭ شىمالى ۋە مەركىزىدىكى قۇۋۋەتلەردىن ياردەم كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنىشتى. تۈركمەنلەر، ئەرەبلەر ۋە مىسىرلىقلار ئۆزلىرىنى سالاھىدىن ئەيىۋىنىڭ ئەمرىگە ئاتىغان ئىدى. سۇلتان بۇيرۇغان ھەر ئىشنى جان پىدالىق بىلەن ئورۇنلاشقا قەسەم قىلغان ئىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىر يەرگە توپلاپ، ئارىلىرىدىكى جىنس ۋە ئىرق ئايرىمچىلىقى، شەخسلەر ئارىسىدىكى ئىچكى ئىختىلاپ ۋە قەبىلىۋازلىقلارنىڭ بولۇشىغا قارىماي بىر - بىرىگە مەھكەم، باغلاپ ئۇلارنى خۇددى بىر جان بىر تەن ھالغا كەلتۈرگەن ئىدى. سالاھىدىن ئەيىۋى ئۇلارنى بۇ ھالغا كەلتۈرگىچە ھەرخىل ئېغىر چىلىقلارغا دۇچ كەلدى. ھەتتا بەزىدە بۆلۈنۈش خەۋپى كۆرۈلدى. بىر قېتىم قوشۇن "يافا" دا ئىسيان چىقاردى. ئەمما بۇ پالاکەتلەرنىڭ يۈز بېرىشىغا قارىماي ھەرخىل ئۇنسۇرلاردىن تەشكىللەنگەن بۇ مىللەتلەر سالاھىدىن ئەيىۋىنىڭ 1187 - يىلى جىھاد بايرىقىنى قولغا ئېلىشىدىن تارتىپ 1192 - يىلى كەچكۈزگىچە سۇلتاننىڭ قوماندانلىقى ئاستىدا ئىلىدا بىللە جەڭ قىلدى. بۇ ئۇزۇن مۇددەت ئىچىدە، ھەرقانداق رايوننىڭ ئىسيان چىقارغانلىقى، ھامىلىقىدىكى بىرەر دۆلەتنىڭ ئۇنىڭغا قارشى قوزغالغانلىقى ياكى بىرەر قومانداننىڭ ئۇنىڭغا قارشى باش كۆتۈرۈپ چىققانلىقى تارىخ سەھىپىلىرىدە خاتىرىلەنمىگەن ئىدى. قوماندانلىقى ئاستىدىكى مىللەتلەر ئۇنىڭغا مۇتلەق ئىتائەت قىلاتتى ۋە ئۆزلىرىنى بېغىشلايتتى.

سالاھىدىن ئەيىۋىنىڭ ئىراقتىكى تۇغقانلىرىدىن بىرى ئۇنىڭغا قارشى قوزغالغان ئىدى. ئەمما سۇلتان ئۇنى كەچۈردى. ئاخىرىدا ئۇ ئادەم بۇ يولدىن قايتتى. مانا بۇلاردىن سالاھىدىن ئەيىۋىنىڭ دۆلەت ۋە مىللەت ئىچىدىكى نوپۇزىنىڭ قانچىلىك ئىكەنلىكىنى ناھايىتى ئوچۇق كۆرۈۋالالايمىز. بەش يىل سۈرگەن ئەھلى سەلب يۈرۈشلىرىنىڭ بالا - قازا ۋە ئېغىرچىلىقلىرى ئاياغلاشتى. ئەمما سالاھىدىن ئەيىۋى يەنىلا جىزىرە تاغلىرىدىن نەۋبە چۆللىرىگىچە سوزۇلۇپ ياتقان تۇپراقلارنىڭ سۇلتانى ئىدى.

شۇنداق، ئۇ ئاناتولىيەنىڭ، كونيانىڭ، ئىستانبۇلنىڭ ۋە ئۆز چېگرىسى سىرتىدىكى دۆلەتلەرنىڭ يېڭىلىمەس شاھى ئىدى. ھەممىسى

سالاھىدىدىن ئەيىبىغا بولغان سادىقلىقى ۋە ساداقەتمەنلىكى يولىدا ناھايىتى ئېھتىياتچان ئىدى. سالاھىدىدىن ئەيىبى ھېچقايسىدىن ھېچقانداق نەرسە كۈتمەيتتى. ئۇلار سالاھىدىدىن ئەيىبىنىڭ ئالدىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئەمەس، ئۇنىڭ زەپەرلىرىنى تەبرىكلەش ئۈچۈن كېلەتتى.

سالاھىدىدىن ئەيىبى بۇ جەڭلەرنىڭ قەھرىمانى ۋە بۇ دائىرنىڭ مەركىزى ئىدى. قېرىندى ”ئادىل“ مۇجەڭ مەيدانلىرىدا كۆزگە كۆرۈنگەن ئىككىنچى بىر شەخس ئىدى. ھېچبىر قوماندان ياكى ھۆكۈمراننىڭ ئۇنى مەغلۇب قىلغىنىنى بىلمەيمىز. ئۇ ھەر دائىم يېنىدا جەڭ مەجلىسىنى ئېلىپ يۈرەتتى. جەڭنىڭ ھەرىكەت پىلانلىرى ھەققىدە ئۇلار بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى. بۇ مەجلىسنىڭ خاتا مەسلىھەتنىڭ سۇلتانىنىڭ توغرا مەسلىھەتتىن غالىب كەلگەن ۋاقتى بەكمۇ ئاز ئىدى، مەسلىھەت ”سۇر“ ۋە ”ئاككا“ بولغانغا ئوخشاش. لېكىن بۇ مەجلىس ئەزالىرىنىڭ ھېچبىرىدە يامان غەرەز يوق ئىدى.

ئۆز قېرىنداشلىرى، ئوغۇللىرى، قېرىنداشلىرىنىڭ بالىلىرى، چوڭلار، غەيرەتلىك باشقۇرغۇچىلار، ئەدىبلەر، چىچەن (ئەقىللىق) ئاياللار، ۋاپادار كىشىلەر، مۇتەئەسسىپلەر، ۋەز ئېيتقۇچىلار ۋە پۈتۈن ئالىملار پۈتۈن كۈچى بىلەن جىھادقا ئاتلىنىپ، سالاھىدىدىن ئەيىبىنىڭ بايرىقى ئاستىدا مۇرىنى مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلاتتى، قولىدىن كېلىشىچە، كۈچلىرى، قابىلىيەتلىرى ۋە نەسەبەتلىرى بىلەن ئۇنىڭغا ياردەملەشكەن ئىدى. ھەممىسى سالاھىدىدىن ئەيىبىنى ئۆزلىرىنىڭ بۈيۈكى ۋە قوماندانى دەپ تونۇيتتى. ئېغىر ۋەزىيەتلەردە، قايغۇلۇق ۋاقىتلاردا ۋە قانلىق جەڭلەردە ئۇلارغا يالغۇز بىر ئىرادە ۋە بىر قەلب ھاكىم بولاتتى... ئۇ بولسىمۇ سالاھىدىدىن ئەيىبىنىڭ كۈچلۈك قەلبى ۋە پولاتتەك ئىرادىسى ئىدى.

سالاهىدىن ئەيىۋىدىن كېيىن ئىسلام دۇنياسىدا ھۆكۈمرانلىق

يوقالماقتا

سالاهىدىن ئەيىۋى ۋە زىپىسىنى تولۇق ئادا قىلغاندىن كېيىن ۋاپات بولدى. ئىسلامنىڭ مەۋجۇدىيىتى ۋە مەركىزىگە تەھدىت قىلغان يېقىن خەتەرلەر يوقىتىلدى. ئەھلى سەلىبلەر دەرسىنى ئېلىپ، كەلگەن يەرلىرىگە قايتتى. ھەر ئىككى تەرەپ كۈچ - قۇۋۋەت جەھەتتىن بىر - بىرىنى سىناپ باققان ئىدى. ياۋرۇپالىقلار 19 - ئەسىردە يېڭىدىن ئەھلى سەلىب قوشۇنى ھازىرلاشقا باشلىدى. لېكىن مۇسۇلمانلار بۇرۇنقى ھاياتلىرىغا يەنى غەپلەت، تالاش - تارتىش، پارچىلىنىش ۋە ۋەيرانچىلىققا تولغان كۈنلىرىگە قايتقان ئىدى. شۇنىسى ئېچىنارلىقى، ئىسلام دۇنياسى سالاهىدىن ئەيىۋىدىن كېيىن ئىسلامغا پۈتۈن سەممىيىتى بىلەن مەھكەم باغلانغان، ئىسلام مەنپەئەتنى ئۆز مەنپەئەتىدىن ئۈستۈن كۆرىدىغان، قىلچە ئىككىلەنمەي جىھاد مەيدانغا ئۆزىنى ئاتىدىغان، بىر قوماندانغا ئېرىشەلمىدى. شۇنداق، اللە نىڭ لۇتىپى (مەرھەمتى) قۇدرىتى ۋە تەڭداشسىز مۆجىزىلىرى بىلەن ياۋرۇپانىڭ ئەھلى سەلىب قوشۇنلىرى بويۇن ئەگدۈرۈپ، ئىسلامنىڭ مۆلۈك ۋە شەرىپىنى قوغدايدىغان سالاهىدىن ئەيىۋىدەك باھادىر ئىسلامىيەتكە قايتا نېسىپ بولمىدى. نەتىجىدە، ئىسلام ئالەمدە ئارقىغا چېكىنىش باشلاندى ۋە خەۋپ كۈنسېرى ئېغىرلاشتى (چوڭايدى).

چېكىنمە دەۋرىنىڭ نەتىجىلىرى

ئىسلام دىنى چېكىنمە دەۋرىدىمۇ ھەرە كۈنىكىگە ئوخشاش ھەسەل ئىشلەپچىقىرىشنى داۋاملاشتۇردى. ھۆكۈمران ۋە ئىستىلاچىلار ئارىسىدىن ئەخلاق ۋە ھەرىكەتلىرىدە ساھابىلەر ۋە سەلەپى

سالىھلارنىڭ ھاياتلىرىنى ئۆزلىرىگە ئۆرنەك قىلغان شەخسلەر چىقىۋاتتى. ئىسلام دۇنياسىدا تارىخ مىننەت بىلەن ئەسىلگۈدەك بۈيۈك كىشىلەر يېتىشىۋاتتى.

مۇسۇلمانلار ئىسلامنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىنكى تۇنجى ھاياتلىرى ۋە بىردىنبىر توغرا يوللىرىدىن ئايرىلىپ قالغان بولسىمۇ، يەنىلا ئۆز زامانىنىڭ جاھىل مىللەتلىرىگە قارىغاندا پەيغەمبەرلىرىنىڭ يولىغا تېخىمۇ يېقىن ۋە اللەغا بولغان ئېتىقادلىرى تېخىمۇ كۈچلۈك ئىدى. مال - مۈلۈك ۋە دۆلەتلىرى جاھىلىيەتنىڭ تېخىمۇ يېپىلىپ ئالغا بېسىشىغا ئەڭ چوڭ توساق ئىدى. ئۇقۇم دەرىجىسى خاتالىق - نۇقسانلىرى بولسىمۇ يەنىلا دۇنيانىڭ ئەڭ كۈچلۈك دۆلەتلىرى ئىدى. باشقا دۆلەتلەر ئۇلارنىڭ ھەيۋىتىدىن لاغىلداپ تىترەيتتى. ھەر دائىم ئۇلارغا ھۆرمەت بىلدۈرەتتى.

مۇسۇلمانلارنىڭ قۇۋۋەت تومۇرلىرى بارغانسېرى ئاجىزلاشماقتا

ياتلارغا بىلىنمىگەن بۇ ئاجىزلىشىش ۋە چېكىنىش ئىسلامنىڭ ئاخىرقى قەلئەسى بولغان خارەزىمىشاھ دۆلىتىنىڭ موڭغۇللار تەرىپىدىن (ھىجرىيە) 7 - ئەسىردە پارچىلىنىشى نەتىجىسىدە مۇسۇلمانلارنىڭ ئېتىبار ۋە كۈچلىرىنىڭ پۈتۈنلەي يوقىلىشىغا داۋام قىلدى. باغدات قوللىرىدىن كەتتى، ئەتراپىغا دەھشەت ۋە تەھدىت ياراتقان ھەيۋەتلىرى سۈندى. قارارچۇقلىرى يىقىلدى ۋە ئېتىزغا يىرتقۇچ قۇشلار ھۇجۇم قىلدى. نەتىجىدە، دۈشمەنلەردە مۇسۇلمانلارغا ھۇجۇم قىلىش جاسارىتى ئۇرغۇدى. تاتار ۋە موڭغۇللار مۇسۇلمانلارنىڭ مەدەنىيىتىنى ۋەيران قىلىپ، ئۇلارنىڭ خانلىقلىرىنى تارتىۋالدى. دۇنيانى خارابىلىققا ئايلاندۇردى، ئىنسانلارنى چىدىغۇسىز ئازاب - ئوقۇبەتلەرگە مۇپتىلا قىلدى. چۈنكى تاتار ۋە موڭغۇللار دىن، ئىلىم، ئەنئەنە ۋە مەدەنىيەتلىرى بولمىغان نادان ۋە ۋەھشىي مىللەت ئىدى. دۇنيا مانا مۇشۇنداق بىر مىللەتنىڭ قولغا ئۆتتى.

ئۈچىنچى قىسىم

ئوسمان ئىمپېراتورلۇقى تارىخ سەھنىسىدە

مانا بۇ خەتەرلىك پەيتتە ئوسمان تۈركلىرى تارىخ سەھنىسىگە چىقتى. 2 - مۇرادنىڭ ئوغلى، 24 يېشىدىكى 2 - مەھمەت بىزانس (شەرقى رىم) ئىمپېراتورلۇقىنىڭ مۇستەھكەم پايتەختى، تەڭدىشى يوق شەھەر ئىستانبۇلنى 1453 - يىلى (ھىجرىيە 753) ئىستىلا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈمىدلىرى يېڭىلاندى. قەلبلىرىدە يېڭى ئۇپۇقلار پەيدا بولدى. تۈركلەر ۋە ئۇلارنىڭ بېشىدىكى ئوسمان پادىشاھلىقى مۇسۇلمان مىللەتلەرنىڭ قومانداڭلىقىنى قوللىرىغا ئېلىپ، ئۇلارنى دۇنيادىكى بۇرۇنقى ھەشەمەت ۋە ماقاملىرىغا قايتا ئېرىشتۈرەلگۈدەك قۇۋۋەتلىك ئىدى.

مۇسۇلمانلارنىڭ 800 يىلغا يېقىن ۋاقىت سەرپ قىلىپ (206) قولغا ئېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەن ئىستانبۇلنىڭ ئىستىلاسى، تۈركلەرنىڭ لايىقەت ۋە قۇۋۋەتلىرى، جەڭ سەنئىتىدىكى ئۈستۈن قابىلىيىتى ۋە تالانتلىرى، قوشۇنلىرىنى ناھايىتى تەرتىپلىك ئىدارە قىلىش، جەڭ قوراللىرىنى تېخنىكا ۋە ھەرىكەت كۈچى بىلەن جاي - جايىدا قوللىنىش جەھەتتە ئۆز دەۋرىدىكى مىللەتلەردىن پەۋقۇلئاددە ئۈستۈن ئىكەنلىكىنىڭ ئەڭ چوڭ دەلىلىدۇر. ئەسلىدىمۇ بۇلارنىڭ ھەممىسى ھېچبىر مىللەت تەرىك ئېتەلمەيدىغان مۇھىم ئىشلاردۇر.

ئەرەب قوشۇنى ھىجرىيە 44 - يىلى مىلادى 644 بۇسرى ئىبنى ئەرتاد قومانداڭلىقىدا ئىستانبۇلنى قورشىدى. يەزىد ئىبنى مۇئاۋىيە ھىجرىيە 52 - يىلى مىلادى 672 - يىلى مۇھاسىرگە ئالدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەرەبلەر ئەڭ ئاز تۆت قېتىم قورشىغان بولسىمۇ، ئىستانبۇلنى ئىستىلا قىلالىدى.

فاتىھ سۇلتان مەھمەتنىڭ جەڭ تېخنىكىسىدىكى ئۈستۈنلىكى

دراپەر (Draper) ئېيتقاندا، فاتىھ سۇلتان مەھمەت ماتېماتىكا بىلىملىرىنى ناھايىتى ياخشى بىلەتتى ۋە ئۇلارنى جەڭ تېخنىكىسىدا ناھايىتى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا قوللانغان ئىدى. شۇنداقلا، فاتىھ سۇلتان مەھمەت بۇ ئىستىلا ئۈچۈن تولۇق تەييارلانغان بولۇپ زامانىنىڭ ھەر تۈرلۈك جەڭ تېخنىكىلىرىدىن پايدىلانغان ئىدى.

بارۇن كاررادە ۋاكس (Baron Carra De Vaux) "ئىسلام مۇتەپەككۈرلىرى" ناملىق ئەسىرىنىڭ بىرىنچى جىلدىدا فاتىھ سۇلتان مەھمەد ھەققىدە مۇنداق يازغان ئىدى: "بۇ ئىستىلا فاتىھ سۇلتان مەھمەدكە تاسادىپىي ياكى بىزئانس ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ئاجىزلىقى يۈزىسىدىن مۇيەسسەر بولمىغان ئىدى. چۈنكى فاتىھ سۇلتان مەھمەد بۇ جەڭگە كېرەكلىك پۈتۈن ھازىرلىقلارنى ئالدىن پۈتتۈرگەن ۋە زامانىدىكى ھەر تۈرلۈك ئىلمىي كۈچلەردىن پايدىلانغان ئىدى. ئۇ دەۋردە توپ تېخى يېڭىدىن ئىجاد قىلىنغان ئىدى. فاتىھ سۇلتان دەۋرىنىڭ ئىمكانلىرىغا يارىشا ئەڭ چوڭ توپلارنى قۇيىدۇردى. ئۇ ئۆزىمۇ بىر مۇتەخەسسەس ئىدى. قۇيۇلغان توپ ئوقلىرىنىڭ ئېغىرلىقى 300 كىلوگرام بولۇپ، ئېتىش مۇساپىسى بىر مىلدىن ئۇزاق ئىدى. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، بۇ توپلارنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن 700 ئادەم كېرەك ئىدى. ئۇنى تولدۇرۇش ئۈچۈن ئىككى سائەت ۋاقىت كېتەتتى. فاتىھ سۇلتان مەھمەد ھەرىكەتلەنگەن ۋاقىتتا، ئۇنىڭ قوماندانلىقىدا 300,000 مۇجاھىد ۋە دۈشمەنگە ئەجەللىك زەربە بېرىدىغان مۇدەھىش توپچىلىرى بار ئىدى. شەھەرنى دېڭىزدىن قورشاشقا ئېلىش ئۈچۈن 120 دانە جەڭ كېمىسىدىن تەركىب تاپقان ئۈستۈن دېڭىز قۇۋۋىتى بار ئىدى. دېڭىز قۇۋۋىتىنىڭ بىر قىسمىنى قۇرۇقلۇقتىن دېڭىز قولىقىغا يۆتكەش ۋە 70 كېمىنى ياغلاشقا

تاختايلا ئۈستىدە تېيىلدۇرۇپ قاسم پاشادىن دېڭىزغا چۈشۈرۈش پەقەت فاتمە سۇلتان مەھمەدنىڭ ئۆزىگە خاس تالانتى ئىدى.

تۈرك مىللىتىنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى

ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ قوماندانلىقىدا ياشىغان مۇسۇلمان تۈرك مىللەتلىرى ئۆز دەۋرىنىڭ باشقا مۇسۇلمان مىللەتلىرى ئارىسىدا نۇرغۇنلىغان ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە ئىدى ۋە بۇ ئارتۇقچىلىقلىرى بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ رەھبەرلىك ھەققىنى قولغا ئالغان ئىدى.

1 - تۈركلەر ئالدىن كۆرەر، قەھرىمان، قەلبلىرىدە جىھاد ئوتى يالقۇندايدىغان، جەڭگىۋار مىللەت ئىدى. تۇرۇمۇشتىكى ئاددىي - ساددىلىقى ۋە تەبىئىتىدىكى پاكىزلىقى بىلەن شەرق دۇنياسىدىكى مۇسۇلمان مىللەتلەر جەڭ دەۋرلىرىدە ئۇچرىغان ئەخلاقى ۋە ئىجتىمائىي پالاکەتلەردىن ساقلانغان ئىدى.

2 - ئىسلامنىڭ ماددىي ۋە مەنەۋىي ھاكىمىيىتىنى قانات يايدۇرالايدىغان، مىللەتلەرنى قاپلىغان كۈنلىق (مۇتەئەسسىپلىك) پەردىلىرىنى يىرتىپ تاشلايدىغان ۋە دۇنيا رەھبەرلىكىنى قولغا ئالالايدىغان كۈچكە ساھىب ئىدى. شۇڭلاشقا ئوسمان پادىشاھلىرى دۆلەتلىرىنى قۇرۇپ، ھېچ ۋاقىت ئۆتكۈزمەيلا ئۇرۇش تېخنىكىلىرىنى تەرەققىي قىلدۇردى. بولۇپمۇ ئاتەشلىك قوراللارغا كۆپ كۈچ چىقىرىپ، توپلارنىڭ قۇيۇلۇشىغا ناھايىتى ئەھمىيەت بەردى. يېڭى - يېڭى ئۇرۇش قوراللىرىنى ئىجاد قىلدى. بۇ ئارقىلىق ئۇرۇش تېخنىكىسى ۋە قوشۇن ئىنتىزامىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ، (جەڭ) سەنئىتىنىڭ پىرىغا ئايلاندى. ئۇرۇش تېخنىكىسىدا ياۋرۇپالىقلارغا ئۆرنەك بولدى.

تۈركلەر ئاسىيا، ياۋرۇپا ۋە ئافرىقا قىتئەلىرىگە، ئىراندىن ماراكەشكچە بولغان مۇسۇلمان شەرق ئەللىرىگە ھۆكۈمرانلىق قىلاتتى.

شەكپ ئارىسلاننىڭ "ئىسلام ئالەمىنىڭ ھازىرى بۈگۈنى" ناملىق ئەسىرىنىڭ ئىزاھاتلىرىدىن 1 - جىلد 220 - بەت. 2 - نەشرى.

كېچىك ئاسىيانى ھاكىمىيەت ئاستىغا ئېلىپ ئىچكى پاۋرۇپاغا ۋە ھەتتا ۋىئانا دەرۋازىسىغىچە بېرىپ يەتكەن ئىدى. ئاق دېڭىزنىڭ رەقىبىسىز ھاكىمى ئىدى. ھەتتا ئاق دېڭىز ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ كېچىك بىر كۆلى بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ يەرگە ھېچقانداق يات ئەلنىڭ چىشى پاتمايتتى. قەيسەرنىڭ بابئالىي (Babiali) دىكى ئەلچىسى بۈيۈك پېتروس (Petros) مۇنۇلارنى يازغان ئىدى.

”سۇلتان قارادېڭىزغا ياتلارنىڭ كىرىشى چەكلەنگەن خاس سارىيى نەزىرىدە قارايتتى. ئوسمان ئىمپېراتورلۇقى ياۋرۇپالىقلار ئۇلارنىڭ قارىشىغا ھېچ چىقالمىغۇدەك دەرىجىدە كۈچلۈك بىر دېڭىز قۇۋۋىتى تەشكىللىدى. ھەتتا بۇ قۇۋۋەتنى يوقىتىش ئۈچۈن پوپلارنىڭ ئىلكىدىكى بارلىق ھاكىمىيەتلەر: ئىسپانىيە، پورتىگالىيە، مالتا (مىلادى 1547 -، ھىجرىيە 547 - يىللىرى) سەپەرۋەر بولدى، ئەمما ھېچ نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى.

ئوسمان ئىمپېراتورلۇقى بۈيۈك ھۆكۈمران قانۇنى سۇلتان سۇلايمان دەۋرىدە قۇرۇقلۇق ۋە دېڭىز ھاكىمىيىتىنى قولغا ئېلىپ روھىي ۋە سىياسىي كۈچلەرنى بىر - بىرىگە مەھكەم باغلىغان ئىدى.

بۈيۈك ھۆكۈمران قانۇنى سۇلتان سۇلايمان دەۋرىدە ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ تېرىتورىيىسى شىمالدا ”تۇنا“ ۋە ”ساۋا“ دەرياسى، جەنۇبتا ھىندى ئوكيانى ۋە نىل دەرياسى ھاۋزىسى، شەرقتە كاۋكاز تاغ تىزمىلىرى ۋە غەربتە ئاتلاس تاغلىرىغىچە سوزۇلغان ئىدى.

بۇ دەۋردە ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ئىگىلىكىدىكى تۇپراقنىڭ كۆلىمى $14.893.000 \text{ Km}^2$ يەنى ياۋرۇپادا $1.998.000 \text{ Km}^2$ ، ئاسىيادا $4.169.000 \text{ Km}^2$ ، ئافرىقىدا $8.726.000 \text{ Km}^2$ ئىدى.

ئىمپېراتورلۇقنىڭ دېڭىز قۇۋۋىتى 2000 دىن ئاشقان جەڭ كېمىسىدىن تەشكىل تاپقان ئىدى. ئاق دېڭىزنىڭ شەرقى قىسمى، ئادىياتىك دېڭىزى، مەرمەرا، ئاق (دېڭىز)، قارا دېڭىز، قىزىل دېڭىز ۋە ئىران ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ تېرىتورىيىسى ئىچىدە ۋە ئۇنىڭ ھاكىمىيىتى ئاستىدا ئىدى. رىمدىن باشقا بۇرۇنقى دەۋرنىڭ مەشھۇر

شەھەرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئېمپىراتورلۇقنىڭ دائىرىسى ئىچىگە كىرگەن ئىدى.

ياۋرۇپالىقلار ئوسمان تۈركلىرىنىڭ ئالدىدا دىر - دىر تىترەيتتى. ياۋرۇپانىڭ بۈيۈك ھۆكۈمرانلىرى ئوسمان ھۆكۈمدارلىقىدىن پاناھلىق تىلەيتتى. ئوسمانلار خرىستىئانلارنىڭ ھەرقانداق بىر شەھەرگە بارسا، ئۇ شەھەرنىڭ خەلقى تۈركلەرگە ھۆرمەت يۈزىسىدىن چىركاۋ قوڭغراقلىرىنى چالمايتتى. فاتىھ سۇلتان مەھمەد بىزنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئېلان قىلغاندا پاپا خرىستىئانلارنىڭ مۇراسىم ئۆتكۈزۈمەسلىكى ۋە ئۈچ كۈن بويىچە شۈكرى دۇئاسى قىلىشى ھەققىدە بۇيرۇق چۈشۈرگەن ئىدى.

3 - ئوسمان تۈركلىرى ئۆزلىرىنىڭ جوغراپىيەلىك ئورنى جەھەتتىن دۇنيا رەھبەرلىكىنىڭ ئەڭ ئالىي مەركىزىگە ئورۇنلاشقان ئىدى. ئاسىيانى ياۋرۇپاغا تۇتاشتۇرغان بالغان يېرىم ئارىلىغا جايلاشقان ئىدى. بۇ يەر ھەر جەھەتتىن مۇۋاپىق بىر يەر بولۇپ پايتەخت ئىستانبۇل ئاسىيا بىلەن ياۋرۇپا ئوتتۇرىسىدا كۆۋرۈكلۈك ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئىدى. ئاسىيا، ياۋرۇپا ۋە ئافرىقىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان بۈيۈك بىر دۆلەت ئۈچۈن ئىستانبۇل ئەلۋەتتە ئەڭ ياخشى پايتەخت ئىدى. ھەتتا ناپالىيون بۇناپارد مۇنداق دېگەن: "ئەگەر دۇنيا يالغۇز بىر دۆلەت بولغان بولسا، پايتەختى بولۇشقا ئەڭ لايىق شەھەر شۇبەھىسىز ئىستانبۇل بولاتتى".

ئۇ دەۋرلەردە ياۋرۇپا چوڭ خەتەرلەرگە دۇچ كەلگەن بولۇپ، ئىستىقبالى قاراڭغۇ ئىدى. چۈنكى، ھايات يوللىرى بۇزۇلغان بولۇپ قەلبلىرىدە قۇللۇق ھېس - تۇيغۇلىرى قايناپ تاشقان ئىدى. ئەگەر اللە نېسىپ قىلغان بولسا، تۈركلەر ئىلىم ۋە تەپەككۈر ساھەسىدە سالماق قەدەم تاشلاپ، خرىستىئان ياۋرۇپانى ئارقىدا قالدۇرۇپ، دۇنيا رەھبەرلىكىنى قوللىرىغا ئالالايتتى. بۇ ئارقىلىق ياۋرۇپانىڭ دۇنيا

مۇھەممەد جەمىل بەيھەم "ئوسمانلى تارىخى پەلسەپەسى" 280 - 281 - بەت.

بىزنىس - شەرقى رىم ئىمپىراتورلۇقى.

تىزگىنىنى قولغا ئېلىۋېلىپ، ئۇنى ئوتقا تاشلاش ۋە يوق قىلىۋېتىشىدىن بۇرۇن ئىنسانىيەتنى ھەق ۋە ھىدايەتكە باشلىيالايتتى.

تۈركلەردە ئەخلاقى چۈشكۈنلۈك، ئىلىم ۋە جەڭ سەنئىتىدىكى

تۇرغۇنلۇق

تۈركلەردە ئىلىم، جەڭ تېخنىكىسى، قوشۇنلارنىڭ ئىنتىزامى ۋە تەربىيىسىدە تۇرغۇنلۇق ھالىتى كۆرۈلۈشكە باشلىدى. چۈنكى، ئۇلار ئۇلۇغ ئالەم نىڭ بۇ ھەقتىكى بۇيرۇقىنى ھەقىقىي تۈردە ئىجرا قىلالىدى، ئالەم تائالا بۇ ھەقتە:

﴿دۈشمەنلىرىڭلار (بىلەن ئۇرۇش قىلىش) ئۈچۈن، قولۇڭلاردىن كېلىشىچە قورال كۈچى، جەڭ ئېتى تەييارلاڭلار، بۇنىڭ بىلەن ئالەم نىڭ دۈشمىنىنى، ئۆزەڭلارنىڭ دۈشمىنىڭلارنى ۋە ئۇلاردىن باشقا دۈشمەنلەرنى قورقتىسىلەر، ئۇلارنى سىلەر تونۇمايسىلەر، ئالەم تونۇيدۇ...﴾ دېگەن ئىدى.

ئەينى ۋاقىتتا ئۇلار يەنە مېرىمىزنىڭ: ”ھېكمەت مۆمىنىنىڭ يىگىتى (قۇۋۋىتى) دۇر، ئۇنى نەدە كۆرسە ئالدىۇ“ دېگەن ھەدىسىگە دىققەت قىلمايدىغان بولغان ئىدى.

ياۋرۇپا دۆلەتلىرى تەرىپىدىن چەمبەر چاس قورشىلىپ، جۇغراپىيە ۋە سىياسىي مەركەزلىرى ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغان ئوسمان ئىمپېراتورلۇقى بۈيۈك قوماندان ئامىر ئىبنى ئاس رەزىيەللاھۇ ئەنھۇنىڭ مىسىردا مۇسۇلمانلارغا قىلغان ۋەسىيىتىنى دائىم ئەسلىپ تۇرغان بولسا بەكمۇ ياخشى بولاتتى. ئۇ مۇنداق دېگەن: ”قىيامەت كۈنىگىچە ئەتراپىمىزدىكى نۇرغۇنلىغان دۈشمەنلەرنىڭ چەمبىرى ئىچىدە ئىكەنلىكىڭلارنى ۋە ئۇلارنىڭ ھەر دائىم سىلەرگە ۋە ئەزىز

تۇپرىقنىڭغا ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن پۇرسەت كۈتۈپ ياتقانلىقىنى
ئۇنۇتماڭلار!“

ئەمما تۈركلەر ۋاقىت ئۆتكەنسېرى ھېچ تەرەققىي قىلمىدى.
ياۋرۇپا مىللەتلىرى ئالدىغا قاراپ ئىلگىرىلىسە، ئۇلار ئارقىغا قاراپ
چېكىندى.

تۈركىيەدە ئىلىمنىڭ توڭلىتىلىشى

خالدە ئەدىب تۈركىيەدىكى ئىلمىي تۇرغۇنلۇقنى ناھايىتى
مۇۋاپىق شەكىلدە تىلغا ئالغان ئىدى. مەن بۇ يەردە ئۇنىڭ سۆزىنى
نەقىل كەلتۈرمەكچىمەن: ”كالىمچىلارنىڭ پەلسەپەسى، پۈتۈن دۇنيانى
ھاكىمىيىتى ئاستىدا تۇتۇشقا داۋام قىلدى. بۇ ۋاقىتتا تۈركىيەدىكى
مۇسۇلمان ئالىملارمۇ بۇ پەلسەپە بىلەن ھەپلىشىپ ۋەزىپىلىرىنى
ئورۇنلاۋاتاتتى. سۇلايمانىيە ۋە فاتىھ مەدرىسىلىرى ئۇ دەۋىردە ئىلىم ۋە
پەنلەرنىڭ مەزكەزلىرى ئىدى. ئەمما غەربلىكلەر ئىلاھىيەت
پەلسەپەسىنىڭ دىن ۋە كالىم بىلەن مۇناسىۋەتلىك تېمىلارنىڭ
مەنبەلىرىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، زامانىۋىي ئىلىم ۋە پەلسەپەگە ئاساس
سېلىپ دۇنيادا يېڭى بىر ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋاقىتلاردا
تۈركىيەدىكى ئالىملار ئوقۇتۇش يۈكسىنى ئېغىرلاشتۇرۇپ،
ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ۋەزىپىلىرىنى تەرتىپكە سالغۇدەك ئەھۋالدا ئەمەس
ئىدى. ئۇلار ئىلىمنىڭ مىلادى 8 - ئەسىردىكى پېتى قالدۇغانلىقىنى،
ئۇنىڭدىن ئىلگىرىلەپ كەتمەيدىغانلىقى ياكى كېيىن قالمايدىغانلىقىنى
پەرەز قىلىشاتتى. بۇ خاتا 19 - ئەسىرگىچە تۈركلەرنىڭ ئوقۇ -
سىستېمىسىغا ھاكىم بولدى.

تۈركىيە ياكى باشقا ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ئالىملارنىڭ بۇ تۈر
ئىدىيەلىرى ھېچقاچان دىن ئاساسلىرىغا ماس كەلمەيتتى. چۈنكى
خىرىستىئان ۋە مۇسۇلمانلار توختىماي ھەپلەشكەن كالىم ئىلمى ۋە
ئىلاھىيەت پەلسەپىسى گىرىك پەلسەپىسى ئاساسىدا شەكىللەنگەن

ئىدى. بۇ پەلسەپە بۇتپەرەس پەيلاسوپ ئارستونىڭ پىكىرلىرىگە تايىناتتى. بۇ يەردە خرىستىئان ئەدىبلىرىنىڭ ئىدىيىلىرى بىلەن مۇسۇلمان ئالىملىرىنىڭ ئىدىيىلىرى ئارىسىدىكى پەرقنى سېلىشتۇرۇشنى مۇۋاپىق كۆردۈم.

قۇرئان كەرىمنىڭ ھېچ قانداق يېرىدە كائىناتنىڭ يارىتىلىشى ھەققىدە تەپسىلىي بايان يوقتۇر. تەلىمات ۋە كۆرسەتمىلىرىنىڭ ئېغىرلىق مەركىزى ۋە ئەڭ ئەھمىيەت بەرگەن نوقتىسى ئەخلاقى ۋە ئىجتىمائىي ھاياتتۇر. ئۇنىڭ ئەڭ يۈكسەك غايىسى ياخشى بىلەن ياماننى، پايدا بىلەن زىياننى بىر - بىرىدىن ئايرىش ئىدى. قۇرئان كەرىم كائىنات ئۈچۈن لازىم بولغان نۇرغۇنلىغان قانۇن - نىزاملارنى كەلتۈرگەن ئىدى. مېتافىزىك ياكى پسخولوگىيىلىك بىر مەسىلە مۇنازىرە قىلىنغاندا، بەزىدە مۇرەككەپ ۋە چۈشىنىش قىيىن نوقتىلارغا ئۇچرايمىز. قۇرئان كەرىم تەۋھىد ئاساسىغا تايىنىدۇ. ئىسلام دىنى خۇشپىچىم ۋە ناھايىتى قولاي دىندۇر. ئەينى ۋاقىتتا، ئىسلام دىنى كائىنات ھەققىدىكى يېڭى نەزەرىيەلەرگە باشقا دىنلاردىن بەكرەك ئەھمىيەت بېرىدۇ. ئەمما يېڭى ئىلمىي تەتقىقاتلارغا يېقىندىن ياردەمچى بولغان بۇ خۇشپىچىم ۋە قولايلىق مۇسۇلمانلار ھاياتىدا ئۇزۇن داۋام قىلمىدى. ھىجرىيە 9 - ئەسىر ئالىملىرى ۋە كالمىچىلىرى "فقھ" ئىلىملەر ئۇيىقتا تۇرسۇن، ئىلاھىيەتنى بىر مۇنچە باغ ۋە زەنجىرلەر بىلەن بوغۇپ تاشلاپ، تەتقىقات ۋە ئىجتىھاد ئىشكىنى تاقىدى. دەل بۇ خەتەرلىك پەيتتە، ئارستونىڭ پىكىرلىرى ئىسلام پەلسەپەسىگە ئېقىپ كىردى.

دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، خرىستىئانلىق - ئۇنىڭغا راھىب پاۋلۇسنىڭ دىنى دېيىش تېخىمۇ توغرا - ئىنجىلدە كائىناتنىڭ يارىتىلىشى ھەققىدە "تەكۋىن" ناملىق ئايرىم بۆلۈم ئايرىپ، ئۇ يەردە بۇ ھەقتە كۆپ نەرسىلەرنى بايان قىلغان ئىدى. خرىستىئانلار بۇنىڭ ئالدىنىڭ سۆزى ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەندىن كېيىن توغرىلىقنى تەستىقلاش مەجبۇرىيىتىدە ئىدى. ئەمەلىيەت ۋە تەجرىبىلەر بۇ كۆز قاراشلارنى توغرىلىيالماقچا خرىستىئانلار "دەلىل" ئىزدەشكە ۋە ئارستونىڭ

ھىمايىسىگە كىرىشكە باشلىدى. چۈنكى، ئارىستوننىڭ مەنتىقى ئۇلارنى سېپەرلىگەن ئىدى.

غەربنىڭ پاكىت، تەجرىبە، ئانالىز ۋە تەھلىل يوللىرى ئارقىلىق كائىناتنى ئىنچىكىلەشكە باشلىشى بىلەن چىركاۋ ئىنسانلارنىڭ ئىناۋىتى تۈكۈلۈشكە باشلىدى. بىلىملىك كىشىلەر ئەمەلىي يوللار بىلەن كۆپلىگەن مۇھىم كەشپىياتلارنى ئوتتۇرىغا چىقىرىش بىلەن خىرىستىئان پوپلار چىركاۋ ھاكىمىيىتىنىڭ يىقىلىشىدىن قورقتى ۋە بۇ ئارقىلىق دىن بىلەن ئىلىم ئارىسىدا شىددەتلىك ئىنقىلاب باشلاندى. ھەتتا بۇ سەۋەبتىن كائىنات ھەققىدە چوڭ تەتقىقات ۋە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغان نۇرغۇن ئالىملار بۇ ئىلىملىرىنىڭ قۇربانلىرى بولدى.

نەھايەت، چىركاۋلار دىن ۋە ئىلىم ئارىسىدىكى شىددەتلىك ئىنقىلابتىن كېيىن ھەقىقەتلەرنى ئېتىراپ قىلىش مەجبۇرىيىتىدە قالدى تەبىئىي پەن بىلىملىرى پاكۋىتېت ۋە ئۇنۋېرسىتېتلارنىڭ جۇزئىي پروگراممىلىرىغا قويۇلدى. بۇ ئارقىلىق تېخى تۇنۇگۇنلا مۇسۇلمانلارنىڭ مەدرىسلىرىدىن پەرقى بولمىغان ئۇنۋېرسىتېت ۋە ئاكادېمىيەلەر بۈگۈن زامانىۋى ئىلىملەرنىڭ مەزكۇبىگە ئايلاندى. ئەمما پەلسەپەلىرىنى تاشلىۋەتمىدى. نەتىجىدە، چىركاۋ ئىلغار تەبىقە ئاساسىدا بۈيۈك بىر ھاكىمىيەت قۇردى ۋە بۇ ئارقىلىق كاتولىك ۋە پروتېستانت مەزھەبلىرىنىڭ پوپلىرى زامانىۋى ئىلىملەردە سۆز ساھىبىغا ئايلاندى. ئۇلار ھەتتا ھەر تېمىدا تەتقىقات ئېلىپ بارىدىغان ھالغا كەلدى.

ئوسمان تۈركلىرىدىكى ئالىملار دەل بۇنىڭ ئەكسىچە ھەرىكەت قىلدى. زامانىۋى ئىلىملەرگە بەك ئەھمىيەت بەرمىدى. بۇ يۈزدىن يەت پىكرلەرنىڭ ئۇلارغا يېقىنلىشىشىنى رەت قىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئوقۇتۇش سىستېمىسى قالاقلىشىپ تامامەن توختىدى. بۇ دەۋردە سىياسىي مەسىلىلەر پۈتۈنلەي يولدىن چىقتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ مەسىلىلەر پاكىت ۋە تەجرىبىلەرنىڭ يۈكسىكى تارتقۇدەك ئەھۋالدا ئەمەس ئىدى. ئۇلارغا ئەمدى ئارىستو پەلسەپەسىگە باغلىنىپ، ئىلىملىرىنى پاكىتلىق نەزەرىيەلەر ئۈستىگە قۇرۇشتىن باشقا چىقىش يولى قالمىغان ئىدى. شۇڭا 19 - ئەسىر ئىسلام مەدرىسلىرى 13 - ئەسىر مەدرىسلىرىدىن پەرقسىز ئىدى“.

مۇسۇلمان دۆلەتلەردىكى پىكرى ۋە ئىلمىي چېكىنىش

بۇ ئىلمىي چېكىنىش ۋە پىكرىي چۈشكۈنلۈك پەقەت تۈركىيەنىڭ ئىلمىي ۋە دىنىي ساھەسىگە مەخسۇس ئەمەس ئىدى. چۈنكى شەرقتىن غەربكىچە پۈتۈن ئىسلام ئالەمى ئىلمىي قاغجىراش ۋە پىكر قىسىلچىلىققا دۇچار بولغان بولۇپ، ئىچكى ئەزالىرىنى بوشاڭلىق ۋە مىسكىنلىك قاپلىغان ئىدى. ئەگەر 8 - ئەسىرنى ھېسابقا ئالمىساق، 9 - ئەسىر مۇسۇلمانلارنىڭ دىن، ئىلىم، ئەدەبىيات، شېئىر ۋە پەلسەپە ساھەسىدە ئەڭ ھوسۇللۇق ۋە ئەڭ پارلاق ئەسىرلىرىنىڭ ئاخىرقىسى ئىدى. 10 - ئەسىردە تەقلىد، تۇرغۇنلۇق ۋە كۆچۈرۈپ ئېلىش دەۋرلىرىنىڭ باشلىنىشى بولدى. بۇ تۇرغۇنلۇق ۋە جانسىزلىق (غۇۋالىق) نى دىنىي ئىلىملەر، ئەدەبىي سەنئەتلەر، ماقالە - ئەسەرلەر، شېئىر، تارىخ ۋە ئوقۇتۇش پروگراممىلىرىدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ، چۈنكى چېكىنىش ۋە تۇرغۇنلۇق ھەر ساھەگە چاچىرغان ئىدى. ئەگەر ئىسلام دۇنياسىنىڭ تۈرلۈك رايونلىرىدا ياشىغان ” Er Resail – ul Halideh Fi’sheriati Ve Ve’l – Maarifi’l ilahiyye – “ ناملىق ئەسەرنىڭ يازغۇچىسى شەيخ ئەھمەد ئىبنى ئابدۇللاھ سەھرەندى (ھىجرىيە 1024 - يىلى تۇغۇلغان). ” Huccetullahul – Balige, Izaletul – Hafa, ” ” Fevzul – Kebir, Risaletul – Insaf ناملىق كىتابلارنىڭ يازغۇچىسى شەيخ ۋەلىيۇللاھ ئىبنى ئابدۇررەھىم دەھلىۋى (ھىجرىيە 1196 - يىلى تۇغۇلغان). ” Tekmilul Ezhan Ve Esrarul ” ” Muhabbe ناملىق ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورى، شەيخ ۋەلىيۇللاھ ئىبنى ئابدۇررەھىمنىڭ ئوغلى شەيخ رەفىئۇددىن (ھىجرىيە 1233 - يىلى تۇغۇلغان)، ” Mansibul – Imame Abakat, Siratul – Mustekim ناملىق ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورى شەيخ ئىسمائىل ئىبنى ئابدۇلغەنى ئىبنى ۋەلىيۇللاھ دەھلىۋى (ھىجرىيە 1246 - تۇغۇلغان) قاتارلىق كىشىلەردىن باشقا يېقىنقى ئەسەرلەردە يېزىلغان مەنبە كىتابلىرىدا مۇتەخەسسەس ۋە تەتقىقاتچى دەپ ئاتالغان ياكى ھەر

قايسى بىر سەنئەت تۈرىگە يېڭىلىق كەلتۈرگەن ۋە ياكى ئىلىمگە يېڭى ئىجادىيەتلەر قوشقان بىر شەخس كۆرسىتىش ئىمكانسىز يېقىنقى ئەسىرلەردە كۆپلىگەن شېئىرلار يېزىلغان بولسىمۇ، ئەقىلگە خىتاب قىلغۇدەك كۈچلۈك بىر شېئىر ياكى كۆڭۈللەرنى مەست قىلغۇدەك بىر قەلەم كۆرەلمىدۇق، ئۇنىڭ ئورنىغا پارلاق كەلىمىلەرگە بولغان ھەۋەس، سۆز - ئىبارىلەردىكى مۇبالىغە ۋە پەرداز، پەقەت خۇشامەت قىلىش ئەۋجۈن قەلەمگە ئېلىنغان غەزەللىەر تۈپەيلى بۇزۇلۇپ پارچىلانغان سوغۇق بىر ئەدەبىيات بىلەن ئۇچراشتۇق. بۇنىڭدىن باشقا، دوستلار ئارىسىدا يېزىلغان مەكتۇبلار ۋە نورمال خەت - ئالاقىلەردە تومئاق ئىپادىلەر، مەنبە ۋە تارىخ كىتابلىرىدا كىشىنى بىئارام قىلىدىغان سەنئەت ئويۇنى كۆرۈۋاتىمىز.

ئوقۇتۇش ساھەسىدىكى مەنزىرىنىڭمۇ باشقىلىرىدىن پەرقى يوق. بۇرۇنقى ئالىملارنىڭ ئاددى تىلىدا يېزىلغان ئەسەرلىرىنىڭ ئورنىغا كېيىنكى ئالىملارنىڭ تۇتۇق بىر تىلىدا يېزىلغان ئەسەرلىرى ئالماشتى. بۇ ئەسەرلەر قەغەز تېجەش مەقسىتىدە يازغۇچىلىرى تەرىپىدىن بىرمۇنچە ئىزاھ، شەرھى، خۇلاسە، چۈشەندۈرۈش ۋە تېكىستلەر بىلەن توشتى. بەتلەرگە تىنىش بەلگىلىرى قويغۇدەك يەر قالمىدى. ئاپتورلار بۇ ئەسەرلىرىنى يازغاندا مۇرەككەپلىك ۋە چۈشىنىكسىزلىكنى ئۆزلىرىنىڭ پىرىنسىپى قىلغان ئىدى. ئەسەرلىرىنى ئۆتمۈشنى ئۈنۈتتۈرىدىغان بىر سەنئەت ئۇقۇمىدا يازغان ئىدى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىسلام ئالەمىنى ۋابا كېسىلدەك قاپلاپ، تومۇرلارغىچە سىڭىپ كىرگەن ئىلمىي ۋە پىكىرنى چېكىنىشتىن خەۋەر بېرىۋاتاتتى.

ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ شەرقتىكى زامانداشلىرى

ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ شەرقتە قۇۋۋەتلىك، زامانداش ئىككى خوشنا دۆلىتى بار ئىدى. بۇلاردىن بىرى بابۇر شاھ قۇرغان موغۇل ئىمپېراتورلۇقى (1547/933) ئىدى. بابۇر شاھ تېمۇرى سۇلتان 1 - سەلىمنىڭ زامانداشى ئىدى. موغۇل ئىمپېراتورلۇقىنىڭ

بېشىغا شوهرىتى، قۇۋۋىتى، جەڭ كۈچى ۋە قولغا كىرگۈزگەن تۇپراقلارنىڭ كەڭلىكى بىلەن دۇنيادا داڭق چىقارغان بۈيۈك مۇسۇلمان ھۆكۈمرانلار چىقتى. بۇلارنىڭ ئەڭ بۈيۈكى ئۆرنەك زىب ئىدى. موغۇل تەختىدە ئولتۇرغان ھۆكۈمرانلار ئىچىدە ئەڭ ئىقتىدارلىق، ئەڭ كۆپ تۇپراق ئىگەللىگەن، ئەڭ بۈيۈك ئىستىلاچى، ئەڭ دىندا، كىتاب ۋە سۈننەتكە ئەڭ رىئايە قىلغىنى ئۆرنەك زىب ئىدى. ئۇ 50 يىل تەختتە ئولتۇردى.

ھىجرىيە 1118 - يىلى (18 - ئەسىرنىڭ) باشلىرىدا ۋاپات قىلدى. ياۋرۇپا تارىخىدا بۇ ئەسىر ھەقىقەتەن ئەھمىيەتلىك ئەسىر ئىدى. ئەمما ياۋرۇپادا يۈز بېرىۋاتقان چوڭ - كىچىك ھادىسىلەردىن، تەرەققىيات ۋە ئالغا بېسىشلاردىن ھەم ئۆزلىرى ھەم ئەۋلادلىرى خەۋەرسىز ئىدى. ھەتتا ياۋرۇپالىق سودىگەر، دوختۇر ۋە ئەلچىلەر بۇ ئۇزاق ئۆلكىلەرگە ئاز كەلگەنلىكىدىن ئۇلارنى كەمسىتەتتى ۋە پەس كۆرەتتى.

ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىغا زامانداش ئىككىنچى بىر دۆلەت ئافغانىستاندىكى سافاۋىلەر دۆلىتى ئىدى. بۇ دۆلەت ئالغا باشقان، مەدەنىي دۆلەت ئىدى. ئەمما شىيئە مەزھىبىدە بولغاچقا، بەزىدە ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىغا ھۇجۇم قىلاتتى ۋە بەزىدە مۇداپىئەگە ئۆتۈپ قالاتتى.

بۇ ئىككى دۆلەت ئۆز تېرىتورىيىلىرى ئىچىگە بېكىنىپ دۇنيا بىلەن بولغان ئالاقىسىنى ئۈزگەچكە، غەرب ئۇياقتا تۇرسۇن، شەرقتىكى خۇشنا ئەللەردە يۈز بېرىۋاتقان ۋەقەلەردىن خەۋەرسىز ئىدى. يات دۆلەتلەرلا ئەمەس، ئىسلام مەملىكەتلىرىدىكى ھادىسىلەردىن خەۋەرلىرى يوق ئىدى. بىر - بىرىگە ياردەملىشىش ۋە بىرلىشىش ھېچبىرىنىڭ خىيالغا كىرىپ چىقمايتتى. شۇنىسى ئېچىنىشلىقكى، شەرق مەملىكەتلىرى ۋە مەلۇم شەخسلەرگە تەئەللۇق ھۆكۈمەتلەردىكى بۇ قالايمىقانچىلىق، دادا ۋەسىيىتىگە ئوخشاش نەسىلدىن نەسىلگە مىراس قېلىۋاتاتتى. بۇنىڭغا ئوخشاش ياۋرۇپانىڭ ئۇرۇش تېخنىكىسى ۋە ئىلمىنى تەتقىق قىلىش، ئىلىم ۋە سەنئەت ساھەسىدە سىرتتىن نەقىل ئېلىش قاتارلىقلار بۇ ئەسىردە ھېچكىمنىڭ ئەقلىگە كىرمەيتتى.

جاھالەت ئىچىدە ئۈزۈۋاتقان ياۋرۇپانىڭ تەرەققىي قىلىشى، تەبىئى

پەن ۋە تېخنىكا ساھەلىرىدىكى ئىلگىرىلەشلىرى

مىلادى 16 - ۋە 17 - ئەسىرلەر ئىنسانىيەت تەرەققىيات تارىخىنىڭ ئەڭ مۇھىم دەۋرلىرىدۇر. بۇ ئەسىرلەردە ياۋرۇپا ئۇزۇن ئەسىرلىك ئۇيقۇسىدىن ئويغاندى. ياتقان يېرىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، غەپلەت ۋە جاھالەتتە ئۆتكەن ۋاقىتلارنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇشقا، مەقسەت - نىشانغا قاراپ تېز ئىلگىرىلەشكە، ئەڭ توغرىسى، قاناتلىرىنى بار كۈچى بىلەن قېقىپ ئۇچۇشقا باشلىدى. يەر يۈزىدىكى پۈتۈن - كۈچ قۇۋۋەتىنى ئۆز ئەمرىگە ئالماقتا. كائىناتنىڭ سىرلىرىنى كەلتۈرمەكتە ئىدى. يېڭى - يېڭى قىتئەلەر ۋە دېڭىزلارنى تاپماقتا، ئىلىمدە، تېخنىكىدا ۋە ھاياتنىڭ پۈتۈن ساھەلىرىدە يېڭى كەشپىياتلار بارلىققا كەلتۈرمەكتە، بۇ قىسقا مۇددەت ئىچىدە ئىلىمنىڭ ھەر تارمىقىدا كۆپىنچە، بىرۈنچى، گالىلىي، كۆپلىرى، نيوتۇنغا ئوخشاش ئالىم ۋە داھىيلار يېتىشىپ چىقتى. بۇلاردىن باشقا، نىزامنى ئۆرۈپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا يېڭى نىزام ئورناتقان، ئىلىمدە يېڭى دەۋرلەر ئاچقان بۈيۈك شەخسلەر بىلەن بىللە كولۇمبو، ماجىلان ۋە ۋاسكو دەگاماغا ئوخشاش كەشپىياتچى ۋە سەيياھلار يېتىشتى. بۇ دەۋردە بەزى مىللەتلەرنىڭ تارىخى يوقىلىش ئالدىدا تۇراتتى. بەزى مىللەت ۋە جەمئىيەتلەرنىڭ يولتۇزلىرى پاتىسا، بەزىلىرىنىڭ يېڭىدىن يۈكسەپلۈۋاتتى. پاتقانلار يۈكسەپ، يۈكسەلگەنلەر پېتىۋاتتى. ئۇ دەۋردە بىر سائەت بىر كۈن ياكى بىر نەچچە كۈن بىلەن باراۋەر ئىدى. بىر كۈن بولسا بىر يىل ئەمەس، بىر ئەسىر قىممىتىدە ئىدى. بىر سائەتنى بوش ئۆتكۈزگەن بىر ئەسرنى بوش ئۆتكۈزگەنگە ئوخشايتتى.

مۇسۇلمانلارنىڭ ھاياتى ئېھتىياجلاردىكى چېكىنىش

ئەمما بۇ دەۋردە مۇسۇلمانلار ساائەتلەر، كۈنلەر ئەمەس، ئەسىرلەر، نەسىللەر بويى بوش ئۆتتى. قارشى تەرەپتىكى ياۋرۇپا مىللەتلىرى ھەر مىنۇت - سېكۇنتنى قەدىرلەپ، ھايات سەھنىسىنىڭ ھەر تەرىپىگە سالماق قەدەملەر بىلەن ئىلگىرىلىدى، بىر قانچە يىللىق قىسقا ۋاقىت ئىچىدە بىر قانچە ئەسىرنىڭ بوشلۇقىنى تولدۇردى.

تۈركىيەدە ئىلىم ۋە سەنئەتتىكى تۇرغۇنلۇقنى كۆرسىتىپ بېرىدىغان ھادىسىلەردىن بىرى، كېمە ياساش تېخنىكىسىنىڭ تۈركىيەگە مىلادى 16 - ئەسىردە، مەتبەئەنىڭ بولسا دۆلەت پايىتەختىگە خۇددى كارانتىن قىلىنىدىغاندەك، 18 - ئەسىردە ئاندىن كېلىشى ئىدى. شۇنىڭغا ئوخشاش ئۇرۇش تېخنىكىسى ھەققىدە تەلىمات بېرىدىغان مەكتەپلەر تۈركىيەدە ئوخشاشلا 18 - ئەسىردە ئېچىلدى. بۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا تۈركىيە سانائەت ۋە كەشپىياتتىن تامامەن ئايرىلدى. ھەتتا ئىستانبۇل ئاسمىنىدا ئۇچقان شارلارنى كۆرۈپ، ئۇلارنى ھىيلە ۋە سېپەر ئىشى دەپ ئويلاشقان ئىدى. ياۋرۇپادىكى كىچىك دۆلەتلەر چېغىدا تۇرمۇشلىرىدا راھەت - پاراغەتكە ئېرىشىپ، مەدەنىيەت ئاساسلىرىغا مەھكەم باغلىنىپ، تۈركلەرنى ئۆزلىرىنىڭ ئارقىسىغا تاشلاپ قويدى. ھەتتا مىسىردا تۈركىيەدىن تۆت يىل بۇرۇن رېلىس ياتقۇزۇلۇپ پويىز قاتناشقا باشلىدى. ئۇندىن باشقا مىسىر تۈركىيەدىن بىر قانچە ئاي بۇرۇن ئۆزىنىڭ پوچتا ماركىسىنى قوللىنىشقا باشلىغان ئىدى.

مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇرۇش تېخنىكىسىدىكى كەمچىلىكلىرى

مۇسۇلمانلار پەقەت تەبىئى پەن، پەلسەپە ۋە زامانىۋى ئەمەس، بەلكى ھەر ساھەدە ئارقىدا قالغان ئىدى. ھەتتا تۈركلەر ئۇرۇش تېخنىكىسىدىمۇ ياۋرۇپادىن كېيىن قالغان ئىدى. ھالبۇكى،

تۈركلەر تېخى يېقىنقى زامانلارغىچە جەڭ سەنئىتىدە ياۋرۇپالىقلارغا ئۈستۈنلۈك قىلىۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە تۈركلەرنىڭ ئۇرۇش تېخنىكىسىدىكى ئۈستۈنلۈك ۋە قابىلىيىتىنى پۈتۈن دۇنيا قوبۇل قىلاتتى. ئەمما ياۋرۇپا ئىجاد، ھەرىكەتچانلىق ۋە ئىنتىزامچانلىقى بىلەن تۈركلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتتى. ھەتتا ياۋرۇپانىڭ زامانىۋى ئۇسۇللار بىلەن تەربىيىلىگەن قوشۇنى 1774 - يىلى ئوسمان ئىمپېراتورلۇقى قوشۇنلىرىنى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراتتى. بۇ ئارقىلىق ياۋرۇپا ئۇرۇش مەيدانىدىكى ئۈستۈنلۈكنى ئېلان قىلدى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن ئوسمانلى ھۆكۈمىتى بىر ئاز سەگەك بولۇشقا باشلىدى. قوشۇنلىرىنىڭ ئىنتىزامى ۋە ئەسكەرلەرنىڭ تەربىيىلىنىشى ئۈچۈن دەرھال ياۋرۇپادىن مۇتەخەسسسلەر كەلتۈرۈلدى. 3 - سەلىم 19 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئىسلاھات ھەرىكەتلىرىگە باشلىدى. 3 - سەلىم مەدەنىيەتلىك شەخس ئىدى. ئۆزىدىن بۇرۇنقى ھۆكۈمرانلارغا ئوخشىمىغان ھالدا ساراي سىرتىدا ئوقۇپ يېتىشكەن ئىدى. ئۇ يېڭىدىن مەكتەپلەر ئاچتى. ئۆزى شەخسەن ئېنژىنېرلىق مەكتىپىدە ئوقۇتقۇچىلىق قىلدى. زامانىۋى شەكىلدە ئەسكەرلەر يېتىشتۈردى. سىياسىي تېمىلاردا بىر قىسىم ئۆزگەرتىش ۋە تۈزىتىشلەرگە كىرىشتى. تۈركلەرنىڭ مۇتەئەسسىپلىك ۋە كۈنلىكىنى ياقىلاش ئىدىيىلىرى ھەر تەرەپتىن تەرەققىي قىلىپ ئاخىرقى چەككە يەتتى.

نەھايەت، يەنچەرىلەر (يېڭى چېرىكلەر) 3 - سەلىمگە قارشى قوزغىلىپ ئۇنى ئۆلتۈردى. ئۇنىڭ ئورنىغا 1807 - يىلىدىن 1839 - يىلىغىچە تەختتە ئولتۇرغان 2 - مەھمەت، ئۇنىڭدىن كېيىن 1 - ئابدۇلمەجىد (1839 — 1851) چىقتى. 2 - مەھمەت ۋە 1 - ئابدۇلمەجىد، 3 - سەلىم باشلاتقان ئىسلاھات ھەرىكەتلىرىنى داۋاملاشتۇردى. بۇ ئارقىلىق تۈركىيە بىر مۇنچە ساھەلەردە خېلى تەرەققىياتلارغا ئېرىشتى.

مۇسۇلمان تۈركلەرنىڭ تەرەققىيات ۋە ھەرىكەت ساھەسىدىكى ئالغان مۇساپىلىرى بىلەن ياۋرۇپانىڭ 18 -، 19 - ئەسىرلەردە ئالغان مۇساپىرلىرىنى سېلىشتۇرساق، ئارىدىكى قورقۇنچ پەرق ئۆزلىكىدىن ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ياۋرۇپا بىلەن مۇسۇلمان تۈركلەر ئارىسىدىكى بۇ

يۈگۈرۈش تاشپاقا بىلەن توشقان ئارىسىدىكى مۇسابىقىگە ئوخشايتتى .
توشقان ئويغاق ۋە تىرىشچان ئىدى . تاشپاقا بولسا كۆزنى ئۇيقۇدىن
ئاچالمايتتى .

تۆتىنچى بۆلۈم

ياۋرۇپا دەۋرى

ماتېرىيالست ياۋرۇپا

ياۋرۇپا مەدەنىيىتى ۋە تارىخى

ھۆكۈمرانلىقنىڭ مۇسۇلمان مىللەتلەردىن ياۋرۇپا مىللەتلەرنىڭ قولغا ئۆتۈشىدىن كېيىن دۇنيا چۈشەنچىسىدە، مىللەت ۋە خەلقلەرنىڭ ئەخلاقى مەدەنىي ساھەلىرىدە ئىجتىمائىي ھاياتتا، ئىنسانلارنىڭ ھەرىكەت جەريانىدا قانداق تەسىرلەر پەيدا بولغانلىقىنى، بۇ ئۆزگىرىش نەتىجىسىدە ئىنسانىيەتنىڭ نېمىگە ئېرىشكەنلىكىنى پايدىسى جىق بولدىمۇ ياكى زىيىنىمۇ دېگەننى ئېنىقلاشتىن بۇرۇن غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ماھىيىتىنى، ئەھۋالىنى، روھىنى ۋە بۇ مىللەتلەرنىڭ ھايات پەلسەپەسىنى ۋە بۇ ھاياتنىڭ قانداق پەيدا بولۇپ تەرەققىي قىلغانلىقىنى بىلىشىمىز كېرەك.

20 - ئەسىر غەرب مەدەنىيىتى ياۋرۇپانىڭ زۇلمەتلىك دەۋرلىرىنىڭ ئىزىنى باسقان ئاخىرقى ئەسەرلەرنىڭ مەھسۇلاتىمۇ ئەمەس، بەزىلەرنىڭ دېگىنىدەك ئويلىغىنىدەك يېڭى پەيدا بولغان ئالاھىدە نەرسىمۇ ئەمەس، ياۋرۇپا مەدەنىيىتى نەچچە مىڭ يىللىق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئەسلىدە يۇنان ۋە رىم مەدەنىيىتىنىڭ داۋامى ۋە بۇ ئىككى مەدەنىيەتنىڭ سىياسىي، ئىدىيىۋى ۋە مەدەنىي ئاساسلىرىنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغاندۇر. يۇنان ۋە رىم مەدەنىيىتىنىڭ سىياسىي نىزامىنى،

ئىجتىمائىي پەلەسەپىسىنى ئىلمىي ۋە ئىدىيەۋى مۇراسىمىنى بىر سۆزىنىمۇ قالدۇرماي ئېقىتماي - تېمىمىي ھەممىنى ئۆزىگە قوبۇل قىلغاندۇر.

بۇ مەدەنىيەتنىڭ كۆز قاراشلىرىنى، ئالاھىدىلىكلىرىنى، ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى 20 - ئەسىر مەدەنىيىتىگە سۆرەپ ئەكىردى. ھەتتا قان - قېنىغىچە، ھۈجەيرىلىرىگىچە سىڭدۈردى. دەرھال شۇنى بىلدۈرۈپ قويايىكى، تارىخقا قارىغىنىمىزدا، يۇنان مەدەنىيىتى ياۋرۇپا چۈشەنچىسىنىڭ تۇنجى پارلاق نۇرىدۇر. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، تارىختا يېزىلغان تۇنجى مەدەنىيەتتۇر.

يۇنان مەدەنىيىتى، بۈگۈنكى ياۋرۇپا پەلسەپەسىنىڭ ئاساسىنى شەكىللەندۈردى. ياۋرۇپا پۈتۈن جىسمى بىلەن بۇنى ئىپادىلەيتتى. يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ خارابىسى ئۈستىگە رىم مەدەنىيىتى پەيدا بولدى. ئۇمۇ بىر يالغۇز روھنى ئىپادىلەيتتى "ياۋرۇپا روھى" ياۋرۇپا مىللەتلىرى يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ئىدىيىسىنى، ئەدەبىياتىنى، ئىلمىي ئاساسلىرىنى ۋە ئالاھىدىلىكلىرىنى بىر مۇراس قىلىپ قوغدىدى. ئاخىرى، بۇ مەدەنىيەت 19 - ئەسىردە كۆز قاماشتۇرغۇچى پارىقراق تونلار بىلەن ھايات سەھنىسىگە چىقتى. رەڭلىرىنىڭ تەڭداشسىزلىقى ۋە كۆز چاقىتىدىغان گۈزەللىكى بىلەن دەماللىقا يېڭى توقۇلغان رەختىنى ئەسلىتىدىغان بۇ تون ئەسلىدە يۇنان ۋە رىم مەدەنىيىتىنىڭ كۆچۈرۈلگەن نۇسخىسىدىن باشقا بىر نەرسە ئەمەس ئىدى.

بۇ يەردە غەرب مەدەنىيىتىنى چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ، 20 - ئەسىرنى باھالىيالىشىمىز ئۈچۈن، ھەممىدىن ئاۋۋال، يۇنان ۋە رىم مەدەنىيەتلىرىنىڭ روھىنى ۋە ماھىيىتىنى ناھايىتى ياخشى بىلىشىمىز كېرەك.

يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى

قەدىمكى يۇنان مىللىتى ئىلىم ۋە ئەدەبىياتتىكى قابىلىيىتى، ئىدىيە، تەپەككۈرىدىكى ئۈستۈنلۈكى، ئەقىل - پاراستىنىڭ بۈيۈكلىكى بىلەن دۇنيانىڭ ئەڭ نادىر مىللەتلىرىدىن بىرى ئىدى. بۇ مىللەت پەلسەپە ۋە ئەدەبىياتى ئارقىلىق يېتىشتۈرگەن كۆپلىگەن ئەدىب، پەيلاسوپ ۋە راھىبلىرى بىلەن دۇنيا يۈزىدە تەڭشەش رول ئوينىغان ئىدى. ئۇلار ئوتتۇرىغا چىقارغان ئەسەرلەر دۇنيا كۈتۈپخانىلىرىنى تولدۇرماقتا...

بۇ يەردە بىز بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغىنى بۇ مىللەت مەيدانغا كەلتۈرگەن مەدەنىيەتتۇر. ئەگەر بۇ مەدەنىيەتكە باشقا مەدەنىيەتلەر بىلەن ئورتاق تەرەپ ۋە نوقتىلىرىنى چىقىرىۋېتىپ، تەنقىد كۆزى بىلەن قاراپ، ئۇنىڭ ماھىيىتى ۋە خۇسۇسىيەتلىرىنى ئىنچىكلەيدىغان بولساق، باشقا مەدەنىيەتلەردىن بولۇپمۇ، شەرق مەدەنىيىتىدىن تۆۋەندىكىدەك ئارتۇقچىلىقلارغا ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرەلەيمىز.

- 1 - سەزگۈ ئەزالىرى بىلەن ھېس قىلغان نەرسىلەرگە ئىشىنىش، بۇلاردىن باشقىسىغا ئەھمىيەت بەرمەسلىك.
- 2 - دىنغا ۋە ئاللاھقا ئېتىقادىغا بەك ئېتىبار قىلماسلىق.
- 3 - دۇنيا ھاياتى ۋە نېمەتلىرىگە ھەددىدىن ئارتۇق بېرىلىش.
- 4 - ۋەتەن سۆيگۈسى.

بۇ ئوخشىمىغان خۇسۇسىيەتلەرنى بىر سۆز بىلەن يىغىنچاقلاش مۇمكىن. ئۇ بولسىمۇ ماتېرىياللىق مۇددۇر. يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىي ماددا بولۇپ، بۇ خۇسۇسىيەت يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ئەنئەنە، ئىلىم، پەلسەپە، شېئىر، دىن ۋە باشقا ھەر ساھەسىدە ئوچۇق كۆرۈنەتتى. شۇڭا يۇنانلار ئاللاھنىڭ قۇدرىتى ۋە سۈپەتلىرىنى ھەرخىل ئىلاھلار شەكلىدە تەسەۋۋۇر قىلىپ، كۆپلىگەن ھەيكەل ۋە ئىبادەتخانىلارنى ياسىدى. رىزىق، رەھمەت ۋە غەزەپ

ئۈچۈن ئايرىم - ئايرىم ئىلاھلار قىلىۋالدى. ئاندىن ماددىي جىسىملاردا بولغان بارلىق خۇسۇسىيەتلەرنى ئىلاھلارغا كىيىدۇردى.

ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا بىر يۈرۈش خۇراپىلىق ۋە ئەپسانىلەر تورى شەكىللەندۈردى. ئابستىراكت ئۇقۇملارنى ئۆز قاراشلىرى دىن چىقىرىپ، ماددىي جىسىم ۋە شەكىللەر ھالىدە تەسەۋۋۇر قىلىشتى. ئاشق ۋە گۈزەللىك تەڭرىلىرى بار ئىدى. بۇ ئارقىلىق ئارىستو پەلسەپەسىنىڭ ”ئون ئاقىل“ ۋە ”توققۇز پەلەك“ نىزامى يۇنان روھىنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلغان ماتېرىيالىزمنىڭ كەم بولسا بولمايدىغان ئۇنسۇرلىرى بولۇپ قالدى.

ياۋرۇپا ئەدىبلىرى ماتېرىيالىزمنىڭ يۇنان مەدەنىيىتىدىكى ھاكىمىيىتىنى تامامەن قوبۇل قىلغان ئىدى. ھەتتا بۇ ھەقتە ئىلمىي تەتقىقاتلىرى ۋە كىتابلىرىدىمۇ توختالغان ئىدى. گىرمانىيە ئالىمى دوكتور خائاس جەنۇدە ”ياۋرۇپا مەدەنىيىتىنىڭ ماھىيىتىنى نېمە؟“ دېگەن تېمىدا ئۈچ قېتىم دوكلات بەردى. بۇ ئالىم غەرب مەدەنىيىتىنىڭ شەرقنىڭ تەسىرىدىن يىراق ئىلغار مەدەنىيەت ئىكەنلىكىدە چىڭ تۇرىدىغانلاردىن بىرى ئىدى. بىز بۇ يەردە ئۇنىڭ دوكلاتىدىن تېمىمىزغا مۇناسىۋەتلىك تەرەپلىرىدىن قىسقىچە خۇلاسە بېرىمىز.

”يۇنان مەدەنىيىتى زامانىمىز غەرب مەدەنىيىتىنىڭ مۇتلەق كۆپىنى تەشكىل قىلماقتا، يۇنان مەدەنىيىتىگە تەئەللۇق كىشىلەرنىڭ نەزىرىدە مۇھىم بولغىنى ئىنساندىكى كۈچلەرنىڭ مۇتائاسىپ شەكىلدە، تەرەققىي قىلىشىدۇر. ئۇلار ئۈچۈن ئەڭ غايىۋى نەرسە مۇتائاسىپ ۋۇجۇتتۇر. بۇلارنىڭ ھەممىسى ھېس - تۇيغۇ ئالەمىگە ھەددىدىن ئۇشۇق ئېتىبار بەرگەنلىكىنىڭ نەتىجىسىدۇر. قەدىمكى يۇنانلار گىمناستىكا، تەنتەربىيە، ئۇسسۇل ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش پائالىيەتلەرگە بەكمۇ ئەھمىيەت بېرەتتى. شېئىر، ناخشا، ھەيكەل، رەسىم، پەلسەپە ۋە تەبىئەت ئىلىملىرىگە ئوخشاش زېھنىي سەنئەتلەردە بەلگىلىك دەرىجىدە ئالغا باسقان ئىدى. زېھنىي تەرەققىياتى ھېچقاچان ۋۇجۇد تەرەققىياتىغا توسقۇنلۇق قىلمىغان ئىدى. دىن، روھى ۋە مەنئىي قىممەتلەردىن تامامەن ئۇزاق ئىدى. ئۇ يەردە

دىنىي ۋە روھانىي سىنىپلار يوق ئىدى. ئەرفىس ۋە باشقىلىرىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىدە كۆرۈلگەن روھىي شەكىللەر شەرقىتىن قوبۇل قىلىنغان بولۇپ، بۇلارنى يۇنان مەدەنىيىتىگە ئارتىپ قويۇش توغرا ئەمەس.

نۇرغۇنلىغان ياۋرۇپا ئالىملىرى قەدىمكى يۇناندىكى دىننىڭ يەڭگىللىكى، تائەت - ئىبادەتنىڭ ئازلىقى، ھەرىكەتلەرنىڭ ھەر خىللىقى، ئويۇن - تاماشا ۋە ئەيش - ئىشرەتنىڭ كۆپلىكى ھەققىدە خېلى كۆپ نەرسىلەر سۆزلىگەن ئىدى. مەسىلەن: لېككى "ياۋرۇپانىڭ ئەخلاق تارىخى" ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق يازغان ئىدى: "يۇنان ھەرىكىتى پەقەت ئەقلىي ۋە زېھنىي ئىدى. مىسىر ھەرىكىتى دەل بۇنىڭ ئەكسىچە، روھىي ۋە مەخپىي ئىدى" رىملىق يازغۇچى ئەبۇلىس مۇنداق دېگەن: "مىسىرلىقلار تەڭرىلىرىگە يىغلاپ، يالۋۇرۇپ تۇرۇپ ئىبادەت قىلاتتى. يۇنانلار بولسا ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئوينىغاچ ئىبادەت قىلاتتى. شۇبھىسىزكى، يۇنان تارىخى بۇنى ئىسپاتلىماقتا ۋە قۇۋۋەتلىمەكتە روھىدا ئىبادەت ۋە تەڭرى قورقۇسى بولغان ھالدا يۇنان دىنى ۋە ئەنئەنىلىرىدەك كەيىپ - ساپا ۋە كۆڭۈل ئېچىش مۇراسىملىرى ئىچىگە غەرق بولغان باشقا بىر دىننى كۆرسىتىش مۇمكىن ئەمەس. يۇنانلار اللە غا پەقەت ئۇلۇغلىرىغا كۆرسىتىدىغان ئۇلۇغلاش ۋە ھۆرمەتتىنلا كۆرسىتەتتى. اللە غا تازىم ۋە ئىبادەت قىلغاندا، كونا ئادەتلەر ۋە كۈنلۈك پائالىيەتلىرى بىلەن قانائەت قىلاتتى.

يۇنانلىقلارنىڭ شۇنداق بىر ئىلاھىي پەلسەپەلىرى ۋە ئەقىدىلىرى بار ئىدىكى، بۇلارنىڭ يېنىدا اللە غا ئىبادەت قىلىش، ئۇنىڭغا بويۇن ئېگىش، ئۇنىڭغا دۇئا قىلىش، ئۇنىڭدىن پاناھلىق تىلەش ۋە ئۇنىڭدىن كەلگەن ھەر نەرسىگە سەۋر - تاقەت قىلىش قاتارلىقلار غەيرى تۇيۇلاتتى. كىم اللە نىڭ سۈپەتلىرىنى قالدۇرۇپ، ئۇنى ھورۇنغا چىقارسا، ئۇنىڭ تاللاش، يوقىتىش بار قىلىش، يارىتىش ۋە كائىناتنى ئىدارە قىلىش قۇدرىتىنى ئىنكار قىلىپ، بۇ ئالەمنى "پائال ئاقىل ۋە پەلەكلەرنىڭ ھەرىكىتى" دەپ نام بەرگەن پىرىنسىپلىرىغا باغلىسا، ئۇ ئادەم بۇ ئەقىدىنىڭ شەرتى بويىچە رېئال ھاياتتا اللە غا ئۆرپ - ئادەتلىرىدىنمۇ بەكرەك ئېتىبار بەرمەيدۇ دېمەكتۇر. شۇنداقلا اللە غا دۇئا قىلمايدۇ، ئۇنىڭدىن قورقمايدۇ، ئۇنى سۆيۈمەيدۇ. ئۇنىڭ

ئۇلۇغۇقى ئالدىدا بويۇن ئەگمەيدۇ، قايغۇلۇق پەيتلەردە ئۇنىڭدىن ياردەم تىلىمەيدۇ. ئۇنىڭغا مىننەتدارلىق بىلدۈرمەيدۇ، يالۋۇرمايدۇ. نەتىجىدە، اللە نى ئىلاھلىق ۋە رەببى سۈپىتىدە تونۇمايدۇ دېمەكتۇر. ئەگەر يۇنانلىقلارنىڭ اللە غا ئىبادەت قىلمىغانلىقىنى، دىنىي ئىبادەتلىرى ۋە ھەرىكەتلىرىنىڭ روھسىز جەسەتلەرگە ئوخشاش ئىكەنلىكىنى، اللە غا پەقەت بۈيۈكلىرىگە كۆرسىتىدىغان ئۇلۇغلاش ۋە ھۆرمەتنىلا كۆرسىتىدىغانلىقىنى تۇيساق، ئەسلا غەلىتىلىك ھېس قىلمايمىز. ئەمما يۇنانلىقلارنىڭ دۇنيا ھاياتىغا ۋە كەيپ - ساپاغا ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ كېتىشلىرى، گۈزەل سەنئەت دەپ ئاتالغان ناخشا - مۇزىكا، ھەيكەل ۋە رەسىملەرگە دەرىجىدىن تاشقىرى ھېرىسمەنلىكى، ئالىم ۋە يازغۇچىلارنىڭ شەخسى ئەركىنلىك نامى ئاستىدا ھەرقانداق چەكلىمىگە قارىماي ئېغىزلىرىغا كەلگەننى جۈيۈلۈپ ئوتتۇرىلىقتا قالايمىقانچىلىق چىقىرىشى جەمئىيەت قۇرۇلمىسى ۋە ئەخلاق ئۆلچىمىدە ساقايماس يىرىك پەيدا قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئەخلاقىي سەپتە چوڭ ئىسىيان چىقتى. پۈتۈن نىزاملاردا ئىنقىلاب مەيدانغا كەلدى. جۇمھۇرىيەتچىلەر (ھۆر ۋە ئىلغار كىشىلەر قەست قىلىندۇ) نىڭ بىردىنبىر غايىسى ئازغۇن شەھەرلەرنىڭ ئارقىسىدىن يۈگۈرۈش، كەيپ - ساپا ئالەمىگە شۇڭغۇش، ھاياتقا ئېچىرىلغان ھېرىس بىلەن باغلىنىش ئىدى. ئەپلاتۇن "دۆلەت" ناملىق كىتابىدا سوقراتنىڭ جۇمھۇرىيەتچىلەرنى تەسۋىرلىگەن قۇرلىرىنى نەقىل كەلتۈرگەن ئىدى. سوقرات جۇمھۇرىيەتچىلەرنى ئۇ قەدەر گۈزەل تەسۋىرلىگەندىكى، خۇددى سوقرات دەۋرىمىزنىڭ تەنقىدچىسى بولۇپ، ياۋرۇپا شەھەرلىرىدىن بىرىدە ياشاۋاتقان 20 - ئەسىر ياشلىرىنى تەسۋىرلىگەندەك قىلاتتى.

"ئەگەر جۇمھۇرىيەتچىلەرگە خۇشاللىق ۋە بەختنىڭ بىر قىسمى ئارزۇلاردىن ئىبارەت ۋە بۇلار ياخشىدۇر، ھۆرمەتلەشكە لايىقتۇر. باشقا بىر قىسمى شەھەرلەردىن ئىبارەتتۇر ۋە بۇلار ياماندۇرۇدۇر. بىرىنچىسىگە لايىق بىر شەكىلدە ئەمەل قىلىپ، ھۆرمەت بىلدۈرۈش، ئىككىنچىسىدىن نەپەرت قىلىپ يىراقلىشىش كېرەك دېيىلسە، بۇ جۇمھۇرىيەتچى مەدەنىلەر بۇ توغرا قانۇننى قوبۇل

قىلمايدۇ، ھەتتا قۇلاقمۇ سالمايدۇ. بۇ ھەقىقەتلەرنى ئۇلارغا ئاڭلاتماقچى بولسىڭىز، سىزنى مەسخىرە قىلىدۇ، پۈتۈن ئارزۇلارنىڭ ئوخشاش (تەڭداش) ئىكەنلىكىنى، ھۆرمەتلىنىشتە ھېچقايسىسىنىڭ بىر - بىرىدىن پەرقى يوقلۇقىنى ئېيتىدۇ ۋە يەنىلا كۈنلىرىنى شەھۋەتلىرىنىڭ ئارقىسىدىن پالاقشىپ يۈرۈپ ئۆتكۈزىدۇ. بىر كۈنمۇ راھەت ئىچىدە ئۆتمەيدۇ. ئۇلارنى بىر كۈن ئۆلتۈرۈپ ناخشا ئاڭلاۋاتقان، يەنە بىر كۈن سۇغا قانائەت قىلىپ روزا تۇتۇۋاتقان، بەزىدە تەربىيە ۋە ئەخلاقنىڭ تەسىرىدە مۇلايىملاشقان، بەزىدە ھەممىنى تەرك ئەتكەن، غېرىب ۋە ھورۇن، بەزىدە پەيلاسوپ بولۇپ قالغان، بەزىدە سىياسەتكە ئارىلىشىپ ئۆز ئورنىغا لايىق نۇتۇقلارنى سۆزلىگەن، بەزىدە جەڭ تەدبىرلىرى ۋە ئەسكەرلەرنى كۆككە ئۇچۇرۇپ ئۇلارغا كۆڭۈل بۆلگەن ۋە بەزىدە يول تاپقان سودىگەرلەرگە ھەۋەسلىنىپ تىجارەتكە ماڭغان، مەجەز - خۇلقى تۇراقسىز ئىنسانلار ھالدا كۆرىسىز، ھاياتلىرىدا تەرتىپ ئىنتىزام دېگەن نەرسە يوق، ئەمما ئۇلار بۇ ھاياتنى بەكمۇ راھەت ۋە ئاددى چاڭلايدۇ ۋە ھاياتنىڭ ئاخىرىغىچە شۇنداق ياشايدۇ“

ۋەتەن ئۇقۇمىغا كېلەيلى: ”ۋەتەن“ ئۇقۇمى ياۋرۇپا جەۋھىرىنىڭ بىر پارچىسى. ياۋرۇپادىكى ”ۋەتەن“ ئۇقۇمى ئاسىيادىكىدىن تېخىمۇ قۇۋۋەتلىك ۋە چوڭقۇر. بۇنىڭ بىردىنبىر سەۋەبى، ياۋرۇپادىكى جوغراپىيىلىك ئورۇننىڭ خاراكتېرىدۇر. چۈنكى، ئاسىيادىكى تەبىئى رايونلار ھەقىقەتەن بەك كەڭ ۋە ھەرخىل ئىقلىم ئالاھىدىلىكىگە ئىگە، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاسىيادا ھەرخىل ئىرققا مەنسۇپ مىللەتلەر ياشايدۇ. تۇرمۇش لاۋازىمەتلىرى مول ۋە ياشاشقا ئەپلىك، ئاسىيا قىتئەسىدىكى دۆلەتلەر جوغراپىيىلىك ئورنى ئېتىبارى بىلەن تۇپراق كېڭەيمچىلىكى قىلىش ۋە ھەر تەرەپكە قاراپ يېيىلىش ئىمكانىغا ئىگە.

ياۋرۇپانى ئۆزگىچە خاراكتېرغا ئىگە قىلغان ئۇقۇم ”ۋەتەن“ ئۇقۇمى ئىدى. ياۋرۇپادىكى ”ۋەتەن“ ئۇقۇمى ئاسىيادىكىگە قارىغاندا تېخىمۇ قۇۋۋەتلىك ۋە ئوچۇق بولۇپ، بۇنىڭدا جوغراپىيىلىك شارائىتنىڭ تەسىرى چوڭ ئىدى. چۈنكى ئاسىيا دۆلەتلىرى كەڭ تۇپراقلارغا ئىگە بولۇپ، بۇ تۇپراقلاردا ھەرخىل

مىللەتلەر ياشايدۇ. ئىقلىمى ياخشى، تۇپرىقى مۇنبەت ئىدى. ئاسىيا قىتئەسى يەر يۈزىنىڭ كۆپ قىسمىنى ئىگەللەيدۇ. تارىختا داڭق چىقارغان بۈيۈك ئىمپېراتورلۇقلار ۋە دۆلەتلەر بۇ تۇپراقلاردا قۇرۇلغان ۋە ياشاپ ئۆتكەن ئىدى. ئەمما ياۋرۇپا تارىخىنىڭ ئەڭ مۇرەككەپ مەۋسۈملىرىنى باشتىن كەچۈردى. زۇلۇم، ئازاب - ئوقۇبەت، جېدەل - ماجرا ۋە توپىلاڭلار ئارقا - ئارقىدىن يۈز بەردى. قىسقىچە، ياۋرۇپا بۆھران ۋە ئازابىتىن قېچىپ قۇتۇلالمىغان ئىدى. تۇپراقنىڭ تارلىقى ۋە تۇرمۇش قىسلىقلىقى بۇنىڭ بىردىنبىر سەۋەبى ئىدى.

ئۇندىن باشقا، ياۋرۇپانىڭ تاغ - دەريالىرى كىچىك ۋە مەلۇم رايونلارغا توپلىشىپ قالغان ئىدى. بۇ تاغلار بولۇپمۇ، غەربى ۋە جەنۇبى ياۋرۇپادا چوڭ دۆلەتلەرنىڭ ئورۇنلىشىشىغا ئىمكان بەرمەيتتى. شۇ بۇ رايونلاردا كۆپىنچە كىچىك دۆلەتلەر قۇرۇلغان ئىدى. ئەنە ئۇ دەۋر ياۋرۇپاسىنىڭ سىياسىي كۆز قارىشىمۇ بۇ كىچىك رايونلاردىن نېرىغا ئۆتەلمەيتتى. قەدىمكى گىرىتسىيە بۇنىڭ تىپىك مىسالدۇر. تارىخنىڭ باشلىنىشىدىن تارتىپ گىرىتسىيەنىڭ پەقەت ئون كىچىك مۇستەقىل ئەھرى بار ئىدى. شۇڭا يۇنانلارنىڭ "ۋەتەن" ئۇقۇمىنى ئىلاھىيلاشتۇرۇشنى غەلىتىلىك ھېس قىلماسلىق لازىم. لېكىن قەدىمكى يۇناندا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئىدىيەنىڭ "ۋەتەن" ئىدىيىسى ئىكەنلىكىنى ئىپادە قىلىدۇ. سۇقرا ۋە ئاناخاگوراسقا ئوخشاش پەيلاسوپلار خەلقئارالىشىشنى ھەرقانچە تەرغىب قىلغان بولسىمۇ، بۇ كۆز قاراش قەدىمكى يۇناندا بەك قىزغىن قارشى ئېلىنمىدى، قوللايدىغانلار چىقمىدى. ئەمما ئارستوتېلنىڭ ئەخلاق سىستېمىسى يۇنان پۇقرالىرىنى باشقىلاردىن يەنى يۇنان بولمىغانلاردىن ئۈستۈن كۆرۈش نەزىيىسىگە تايىناتتى. ۋەتەن سۆيگۈسى - يۇنان پەيلاسوپلىرى قوبۇل قىلغان ئەخلاقى ئۆلچەملىرىنىڭ بېشىدا كېلەتتى. ھەتتا ئارستوتېل پەقەت ۋەتەننى سۆيۈش ۋە ئۇنىڭغا سادىق بولۇش بىلەنلا قالماي، يۇنانلارنىڭ ئەجنەبىلەرگە ھايۋان مۇئامىلىسى قىلىشى كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى. بۇ تارىخىي مىللەتچىلىك ئىدىيىسى يۇنان خەلقىگە چوڭقۇر تەسىر قىلىپ، ئۇلارنىڭ قان تومۇرلىرىغا سىڭگەن ئىدى. ھەتتا پەيلاسوپلاردىن بىرى چىقىپ: "بىر يۇنان

پۇقراسىنىڭ پايدىسى پەقەت ئۆزىگىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن يۇنانلىقلارغا تېگىشى كېرەك، دېگەن ۋاقىتتا، يۇنان خەلقى بۇ پىكىرگە ھاڭ - تاڭ قالدى ۋە پەيلاسوپنى قىلغان سۆزلىرى ئۈچۈن پۇشايمان قىلغۇزۇۋەتتى.

رىم مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى

رىملىقلار يۇنانلىقلارنىڭ ئورنىنى ئىگەللىدى، رىملار كۈچ - قۇۋۋىتى، دۆلەتنىڭ تەرتىپ ئىنتىزامى، تۇپرىقنىڭ كەڭلىكى ۋە ئەسكىرى جەھەتتىن يۇنانلاردىن ئۈستۈن بولسىمۇ ئىلىم، پەلسەپە، ئەدەبىيات، شېئىر، مائارىپ ۋە مەدەنىيەت ساھەسىدە تېخى يۇنانلارغا يېتىشەلمىگەن ئىدى. چۈنكى يۇنانلار زامانداش مىللەتلەردىن بولۇپمۇ، ئەسكىرى دەۋرىنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈۋاتقان رىملاردىن كۆپ ئىلگىرىدە ئىدى. شۇڭا رىملار ئىلمىي ساھەدە يۇنانلارغا بويۇن ئەگدى. ئۇلارنىڭ سايسىدە كۈن كەچۈردى. ئۇلارنىڭ ئىلىم، پەلسەپە ۋە ئىدىيەلىرىنى قوبۇل قىلدى.

لېكىن مۇنداق دېگەن ئىدى:

”يۇنانلارنىڭ زور مىقداردا ئىلمىي بايلىقى بار ئىدى. يىللار ۋە ئەسىرلەر ئۆتكەنسېرى بۇ بايلىقلىرىنى تېخىمۇ كۆپەيتتى. رۇملار بولسا، تېخى ئەسكىرىي ئىشلار بىلەن مەشغۇل ئىدى. ئەدەبىي ئەسىرىدىن بىرىمۇ يوقتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇلارنىڭ تىلى يۈكسەك ئىدىيە ۋە مەنىلەرنى ئىپادىلەش كۈچى يوق، كەمتۈك تىل ئىدى. شۇڭا ئىلمىي ساھەدە ئارقىدا قالغان رىملار سىياسىي ساھەدە خەلقى ئۈستۈن بولغان يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىدە ئاستا - ئاستا ئۆزلىرىنى يوقىتىپ قويدى. ئىلىمنىڭ ھەر تارمىقىدا ئۇلارنىڭ سېپەرلىرىنى ئۆگىنىشكە باشلىدى. رىملارنىڭ بۇرۇنقى تارىخچىلىرى كىتابلىرىنى يۇنان تىلىدا يازاتتى. تاكى رىم شائىرلىرى لاتىن تىلىدا شېئىر يېزىشقا باشلىغىچە يۇنان تىلى ئىجادىيەت ۋە ئىلىم تىلى بولۇپ مەۋجۇتلۇقىنى

داۋاملاشتۇردى، رىملىقلار يۇنان مەدەنىيىتىگە پەقەت ئىجادىيەت ۋە ئەدەبىيات ساھەسىدىلا بويۇن ئەگمىگەن ئىدى. چۈنكى يۇنان مەدەنىيىتى ئەخلاق، خاراكتېر (مىجەز - خۇي)، قائىدە - يوسۇن، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت، ھېس - تۇيغۇ ۋە پىكىر - چۈشەنچە، قىسقىسى، ئومۇمىي ھاياتنىڭ ھەر ساھەسىدە رىم مەدەنىيىتىدىن ئۈستۈن ئىدى. شۇڭا رىملار يۇنان مەدەنىيىتىنى ئۆزلىرىگە ئۆرنەك قىلىشقا ۋە بۇ مەدەنىيەت كارۋىنىغا قېتىلىشقا تېرىشتى.

نەتىجىدە، يۇنان پەلسەپىسى، يۇنان ئەنئەنىسى ھەتتا يۇنان روھى رىملار ئارىسىغا ئېقىپ كىرىپ، ئۇلارنىڭ قان ۋە تومۇرلىرىغىچە سىڭگەن ئىدى. رىملار ياۋرۇپا تەبىئەتلىك بولغاچقا، ئۇلارنىڭ پىكىرى خۇسۇسىيەتلىرى جەھەتتىن يۇنانلاردىن بەك پەرقلىق تەرەپلىرى يوق ئىدى. بۇ ئىككى مىللەت ئارىسىدا نۇرغۇنلىغان ئوخشاشلىق بار ئىدى. ھەر ئىككىسى ھېسىيات ئالەمىگە تەئەللۇق بولغان خۇسۇسىيەتلەرگە ئىشىنىتتى. دۇنيا ھاياتىغا ھەددىدىن زىيادە بېرىلەتتى، دىندىن شۈبھىلىنەتتى، ئىلىم - پەنگە گۇمان بىلەن قارايتتى، ئېتىقادتىن زېرىككەن ئىدى. دىنىي نىزامنى ۋە ئۇنىڭ ئىبادەت شەكىللىرىنى كەمسىتەتتى، چوڭ مىللەتچىلىك قىلىشقا ۋە ۋەتەننى ھەممىدىن بەك ئۈستۈن كۆرەتتى، ئۇندىن باشقا، قارا كۈچكە ئىبادەت قىلىش دەرىجىسىدە چوڭ كۆرۈپ ھۆرمەت قىلاتتى.

تارىخىي بايانلارغا ئاساسلانغاندا، رىملارنىڭ دىنىنىڭ ھېچ ئېتىقادىي ئاساسى يوق ئىدى. مەن بۇ ھەقتە رىملارنى ساددا دەپ ئويلايمەن. چۈنكى، رىمدا ھۆكۈم سۈرگەن، خۇراپىيلىققا تولغان بۇتپەرەست دىنىي نىزام شۈبھە، ئىسيان ۋە زەئىپ ئېتىقاد تەبىئىتىنى شەكىللەندۈرەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە رىملار ئىلمىي ساھەدە ئالغا بېسىپ، پىكىر - چۈشەنچىلىرى تەرەققىي قىلغانسىمۇ دىنىي تېخىمۇ كەمسىتەتتى ۋە تېخى تۇنجى كۈنلىرى ئىلاھلارنىڭ دۇنيا ئىشلىرىغا ۋە سىياسەتكە ئارىلىشالمايدىغانلىقىنى قانۇنلىرىغا كىرگۈزگەن ئىدى.

چېچىرو مۇنداق دېگەن ئىدى:

”ئەدەبىيات ۋە تىياتىر دەۋرلىرىدە سەنئەتچىلەر ”ئىلاھلار دۇنيا ئىشلىرىغا ئارىلىشالمايدۇ“ دېگەن مەنىدە بېيىتلار ئېيتسا، خەلق ئۇلارنى دىققەت ئىشتىياقى بىلەن ئاڭلايتتى“.

خرىستىئان راھىبى ئاۋگوستىن مۇنداق دېگەن ئىدى:

”بۇتپەرەست رىمالار ئىبادەتتە ئىلاھلارغا چوقۇناتتى ۋە تىياتىر دەۋرىدە ئۇلارنى مەسخىرە قىلاتتى“.

شۇنىڭ بىلەن رىم دىنى ئۆز ئېتىقادچىلىرى ئۈستىدىكى روھى ھاكىمىيىتىنى يوقاتتى. ئىنسانلار قەلبىدىكى تۇيغۇلار ئۆلدى. ھەتتا ئۇلار ئىلاھلارغا قارشى چىقىشقا ۋە بەزىدە ئۇلارنى مەسخىرە قىلىشقا باشلىدى. تارىخىي ماتېرىياللارغا قارىغاندا، ئىمپېراتور ئاگوستىن دېڭىز كېمىسى پاتقاندا قاتتىق ئاچچىقلىنىپ، دېڭىز ئىلاھىي ”نېپتون“ ھەيكىلىنى چىقىپ تاشلىغان ئىدى. گېرمانىكۇس ئۆلگەن ۋاقىتتا نامغا ئاتاپ قۇربانلىق مال كېسىلگەن ئىلاھلارنىڭ ھەيكەللىرىنى خەلق يەر بىلەن يەكسەن قىلغان ئىدى.

رىمالارنىڭ ئەخلاىي، سىياسىتى ۋە جەمئىيەتدە دىننىڭ ھېچقانداق تەسىرى يوق ئىدى. دىن ئۇلارنىڭ ئارزۇ - ھېسىياتلىرىغا ھاكىم بولالمىغىنىدەك، ئەخلاق ۋە تۇرمۇشىنى، ئوي - پىكىرلىرىنى كونترول قىلغۇدەك ھالىمۇ يوق ئىدى. چۈنكى، ئۇلار ئېتىقاد قىلغان دىن ئىنسان روھىغا ھۆكۈم قىلالايدىغان، يۈرەكنىڭ چوڭقۇر قاتلىرىدىن ئېتىلىپ چىققان، كۈچلۈك دىن ئەمەس ئىدى. پەقەت بىر يۈرۈش شەكىلئاز تەقلىدلەردىن ئىبارەت ئىدى، خالاس! لېكىن سىياسەتتە پەقەت ئىسىم ۋە شەكىلئازلىق بولسىمۇ دىننىڭ بولۇشى كېرەك.

لېكىن مۇنداق دېگەن ئىدى:

رىملىقلارنىڭ دىنلىرى مەنپەئەت ئۈستىگە قۇرۇلغان ئىدى، بۇ دىننىڭ بىردىنبىر نىشانى شەخسلەرنى ھەرتۈرلۈك ئاپەتلەردىن ۋە كۈلپەتلەردىن قۇتقۇزۇپ باياشات بىر ھايات كەچۈرۈش ئىدى. رىمدا يۈزدىن كۆپرەك قەھرىمان ۋە بۈيۈك شەخسلەر مەيدانغا كەلگەن

تۇرۇقلۇق ھاياتنىڭ پاراقتىنى تاشلاپ زاھىدلىق يولغا كىرگەن بىر تەقۋا يېتىشىپ چىقماستىن بۇنىڭ ئەڭ كۈچلۈك دەلىلى بولالايدۇ. رىم تارىخىدا دىننىڭ تەسىرى بىلەن ئېلىپ بېرىلغان پىداكارلىق ۋە پاراقتەت مىساللىرىنى كۆرسىتىش مۇمكىن ئەمەس. مەيدانغا كەلگەن پىداكارلىقنىڭ ھەممىسى ۋەتەن، سۆيگۈسىدىن كېلىپ چىققان ئىدى.

رىملارنىڭ مەيلى زامانداشلىرى ياكى ئۇندىن كېيىنكى مىللەتلەر ئارىسىدىكى ئالاھىدە پەرقى مۇستەملىكىچىك روھى ۋە ھاياتقا پۈتۈنلەي ماددىي جەھەتتىن يۈزلىنىشىنى ئۆزلىرىنىڭ دىنىي ئېتىقادى قىلىۋېلىشى ۋە ئۇنىڭ بىلەن تونۇلۇشى ئىدى. زامانىمىز ياۋرۇپا سىمۇ ئەجدادلىرى رىملاردىن بۇ ماتېرىيالىست كۆز قاراشنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىز باسارى بولدى.

مۇسۇلمان نېمىس ئالىم مۇھەممەد ئەسەد ”يوللارنىڭ ئايرىلىش نوقتىسىدا ئىسلام“ ناملىق قىممەتلىك ئەسىرىدە رىملارنىڭ ماتېرىيالىست كۆز قاراشلىرىنى تىۋەندىكىدەك ناھايىتى ئوچۇق ئىپادىلىگەن تەشۋىرلەپ بەرگەن ئىدى:

”رىم ئىمپېراتورلۇقىغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئاساسىي ئىدىيە بارلىق قۇۋۋەتلەرنى ئۆزىگە توپلاپ، باشقا مىللەتلەرنى رىم ئىمپېراتورلۇقىنىڭ مەنپەئىتى يولىدا قوللىنىش ئىدى. شۇڭا ئىمپېراتورلۇقنىڭ ھۆكۈمرانى ۋە باشقا مەنپەئەتدارلار ئىمتىيازلىق گۇرۇھنىڭ ھەشەمەتلىك تۇرمۇش سەۋىيەسىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتىرىش ئۈچۈن باشقىلارغا ھەرقانداق زۇلۇم ۋە شىددەت قوللىنىشتىن يانمايتتى. رىملارنىڭ مەشھۇر ئادالىتى پەقەت ئۆزلىرىگىلا مەخسۇس ئىدى ۋە بۇ ئادالەت پەقەت ئەنە شۇنداق ھايات، مەدەنىيەت ۋە ھاياتقا پەقەت ماددىي كۆزى بىلەن قارايدىغان ئىدىيە ئاساسىدا قۇرۇلاتتى. رىملارنىڭ ماتېرىيالىست كۆز قارىشى ئەقىلگە مۇۋاپىق بىر ئىشتىياق بىلەن پۇرۇنۇپ ھەر قانچە بېزەلگەن بولسىمۇ، روھىي قىممەت ئېتىباردىن پۈتۈنلەي يىراق ئىدى. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى،

رىملار ھېچقانداق دىنلىرىغا سەممىيەت بىلەن يېقىنلاشمىغان ئىدى. ئەنئەنىۋى ئىلاھلىرى يۇنان ئەپسانىلىرى ۋە خۇارپىيلىقلارنىڭ كۆچۈرۈلمىلىرىدىن ئىبارەت ئىدى. بۇلارغا پەقەت خەلقنى بىر بىرىگە باغلاپ بىرلەشتۈرگەن ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى قوغداش ئۈچۈن ئېتىقاد قىلاتتى. ئىلاھلارنىڭ ئەمەلىي تۇرمۇشقا ئارىلىشىشىغا ھېچقاچان يول قويمىتتى. پەقەت تەلەپ قىلىنغان ۋاقتلاردا كاھىنلارنىڭ تىلى بىلەن غايىبىتىن خەۋەر بېرىش سالاھىيىتى بار ئىدى. لېكىن ئىلاھلارنىڭ ئىنسانلار ئۈچۈن قانۇنلارنى يولغا قويۇش ئەسلا قوبۇل قىلىنمايتتى.

رىم ئىمپېراتورلۇقىدىكى ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈك

جۇمھۇرىيەت دەۋرىنىڭ ئاخىرلىرىدا رىم ئىمپېراتورلۇقىنى ئەخلاقىي چۈشكۈنلۈك ۋە ھايۋانلارچە ياشاش كەلكۈنى باسسى. ھەشەمەتچىلىك، پاراغەت، كۆڭۈل ئېچىش ۋە ئەيش - ئىشرەت پۈتۈن كۈچى بىلەن شىددەت ئالدى. شۇنىڭ بىلەن رىم ئىمپېراتورلۇقى دولقۇنلاپ تاشقان دېڭىزنىڭ قايناملىرىغا شۇڭغۇدى. رىملارنىڭ دۇنياغا مەشھۇر ئەخلاق نىزاملىرى بۇ قايناملاردا غايىب بولدى. ئىجتىمائىي نىزاملىرى شۇنداق قاتتىق سىلكىنىدىكى، ۋەيران بولۇشقا ئازلا قالدى. بۇ مەنزىرىنى ئامېرىكىلىق دراپەر ئۇ كۈچلۈك قەلىمى بىلەن مۇنداق تەسۋىرلىگەن ئىدى:

”رىم ئىمپېراتورلۇقى جەڭ قۇۋۋىتى ۋە سىياسىي نوپۇزى جەھەتتىن ئەڭ ئۈچ نوقتىلارغىچە يامشىپ، مەدەنىيەت چوققىلىرىغا قاراپ يۈكسەلگەن ۋاقتتا، ئەخلاقىي بۇزۇقچىلىق ۋە تەربىيە كەمچىللىكى جەھەتتەمۇ ئۈچىغا چىققان ئىدى. رىملارنىڭ ھاياتى ئاساسەن بۇزۇلغان ئىدى. خەلق باشباشتاقلقى تۈپەيلىدىن پۈتۈنلەي ئازغان بولغاچقا. دۇنيا ھاياتىغا ھەددىدىن زىيادە بېرىلەتتى ۋە ئۇنى

ئەبەدىيەشتۈرەتتى. ئۇلارنىڭ ئىدىيىسى بويىچە ھاياتتا دۇنيادىن زوق ئېلىپ كۆڭۈل ئېچىشنىڭ بىردىنبىر پۇرسىتى ئىدى. بۇ ھاياتتا ئىنسان بىر نېمەتتىن باشقا بىر نېمەتكە، بىر ئىشتىياقتىن يەنە بىر ئىشتىياققا ئاتلاپ يۈرۈپ كۈن ئۆتكۈزۈشى كېرەك ئىدى. رىمالارنىڭ بەزىدە روزا تۇتۇپ، زاھىدلىققا يۈزلىنىشى پەقەت ۋە پەقەت تاماق ئىشتىھالىنى ئارتتۇرۇش ئۈچۈن ئىدى. بەزى ئىشلاردا ئۆزلىرىنى بەك ئۇرۇپ كەتمەسلىكىمۇ ئىشتىياق - ھەۋەسلىرىنىڭ ئۆمرىنى ئۇزارتىش ئۈچۈن ئىدى. داستىخانلىرى زىبۇ - زىننەت بىلەن بېزىلىپ، ئالتۇن ۋە كۈمۈش قاچىلار بىلەن تولدۇرۇلاتتى. كۆز قاماشتۇرىدىغان كىيىملەرگە پۈركەنگەن خىزمەتچىلەر، قىپىلگاچ سويۇنۇپ، ئەتراپقا شەھۋەت ئارزۇلىرى چاچقان ئىپپەت - نۇمۇسسۇز رىم نازىنىلىرى ئۇلارغا خىزمەت قىلاتتى. ھەشەمەتلىك ھاماملار، كەڭ - كەڭرى كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرى، گىلانىئاتورلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن ياكى يىرتقۇچ ھايۋانلار بىلەن گەل بوغۇشۇپ ئۇرۇشۇشلىرى رىمالارنىڭ كەيپى - ساپا ھاياتلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبى قىسمى ئىدى. بۇ ئۇرۇشلار ئۇقەدەر ئېچىنارلىق ئىدىكى، بىرى يەنە بىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈۋەتكىچە داۋاملىشىپتتى. دۇنيانى دەھشەتكە سالغان ۋە ئەقىلدىن ئازغان بۇ گىلانىئاتورلار ئۇچۇن دۇنيادا ئىبادەتكە لايىق نەرسە بولغان "قۇۋۋەت" ئىدى. چۈنكى، ئۇلار خەلقنىڭ ئالقان تەرى ۋە ئۆز ئەمگىكى بىلەن توپلىغان مال - مۈلكىنى قارا كۈچ ئىشلىتىپ بىر دەمدىلا تارتىۋالالايتتى. شۇنداق، ئىنسانلار جەڭ مەيدانلىرىدا بىلەك كۈچى بىلەن غالىب كەلگەن ۋاقىتلاردا مەغلۇپ بولغان مىللەتنىڭ مال - مۈلكىنى تارتىپ ئېلىپ، ئۇلاردىن خالىغىنىچە باج - سېلىق ئالالايتتى. رىم ئىمپېراتورلۇقىنىڭ دۆلەت ئاپاراتى بۇ تەلۋە كۈچىنىڭ سېمبولى ئىدى. رىم مەدەنىي نىزامى ئىمپېراتورلۇققا تەۋە تۇپراقلار ئۈستىدىكى ھاكىمىيەتنى داۋاملىق سۈردۈرۈۋاتاتتى، لېكىن بۇ مەدەنىي نىزام يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ تۇرغۇنلۇق دەۋرىدە كۆرۈنگەن ساختا جۇلالاردىن باشقا نەرسە ئەمەس.

رىمالر خرىستىئانلاشماقتا

دەل بۇ ۋاقتلاردا، تارىخچىلارنىڭمۇ دەلىل - ئىسپاتلار ئارقىلىق تارىخ بەتلەرگە خاتىرىلىشى كېرەك بولغان مۇھىم بىر ھادىسە يۈز بەردى. ئۇ بولسىمۇ، خرىستىئانلىقنىڭ بۇتپەرەست رىم تەختىگە يۈكسىلىشى ئىدى. بۇ ھادىسە كونستانتىننىڭ (مىلادى 305 - يىلى) تەختكە چىقىشى بىلەن باشلاندى. شۇنىڭ بىلەن خرىستىئانلار، بۇتپەرەستلەر ئۈستىن غالب كېلىپ، بىر ئاندىلا چۈشىدىمۇ كۆرۈپ باقمىغان كەڭ تۇپراقلارغا، ھەر تەرەپكە قول سوزالايدىغان كۈچلۈك دۆلەتكە، بۇيرۇقغا ھېچكىم خىلاپلىق قىلالمايدىغان قۇدرەتلىك ھاكىمىيەتكە ئېرىشتى. ئۆز سەلتەنەتى ۋە تەختى ئۈچۈن خرىستىئانلارنىڭ قانلىرى دەريادەك ئېقىتىپ، جەسەتلىرىنى كۆۋرۈك قىلىپ ئىمپېراتورلۇق تەختىگە چىققان كونستانتىن، ھۆكۈمرانلىقنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ئۇلارغا ناھايىتى ياخشى مۇئامىلە قىلدى، قولىدىن كېلىشىچە ياخشىلىق قىلدى. خرىستىئانلارنى مۇرىسىگە ئېلىپ كۆتۈردى ۋە ئىمپېراتورلۇقنىڭ ئاچقۇچلىرىنى ئۇلارنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى.

خرىستىئانلىقنىڭ رىم ئىمپېراتورلۇقىدىن تارتقان زىيانلىرى

لېكىن خرىستىئانلار جەڭ مەيدانلىرىدا زەپەر قۇچقان بىلەن دىنىي ساھەدە تالايەتكە ئۇچرىدى. بۈيۈك بىر ئىمپېراتورلۇققا ئېرىشتى. ئەمما بۈيۈك دىننى يوقاتتى. چۈنكى، رىم بۇددىستلىرى خرىستىئانلىقنى ئەسلى سالاھىيىتىدىن چىقىرىپ باشقا شەكىللەرگە كىرگۈزۈپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن خرىستىئانلىق ئۆز ئېتىقادچىلىرى تەرىپىدىن ئۆزگەرتىلىپ بۇزۇلدى. خرىستىئانلىقنىڭ ھامىيىسى ۋە بايراقدارى بولغان بۈيۈك ھۆكۈمران كونستانتىن خرىستىئان دىنىنىڭ بۇزۇلۇپ ۋەيران بولۇشىدا ئەڭ چوڭ رول ئوينىغان ئىدى.

داراپەر مۇنداق دەيدۇ:

”بۇتپەرەستلىك ۋە شېرىك ئەقىدە خرىستىئان دىنىغا رىم ئىمپېراتورلۇقىدىكى خرىستىئان قىياپىتىگە كىرىۋالغان يۇقىرى مەنسەپ ئەمەلدارلىرى ۋە مۇھىم ۋەزىپىلەردىكى مۇناپىقلارنىڭ تەسىرىدە كىرگەن ئىدى. بۇ مۇناپىقلار دىننىڭ ئەھكاملىرىغا رىئايە قىلمىدى ۋە بىر كۈن بولسىمۇ ئۇنىڭغا سەمىمىتى بىلەن ئىنتىلمىگەن ئىدى. ئىمپېراتور كونسىتانتىننىڭ ئۆمرىمۇ ئاساسەن زۇلۇم ۋە جىنايەت ئىچىدە ئۆتتى، چىركاۋ ئەھكاملىرىغا پەقەت ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە قىسقا بىر مۇددەت ئەھمىيەت بەرگەن ئىدى. (مىلادى 357 - يىلى)

خرىستىئان خەلق كونسىتانتىننى تەختكە چىقىرالغۇدەك دەرىجىدە كۈچلۈك بولسىمۇ، بۇتپەرەستلىكنىڭ دەپتىرنى يىرتىپ، ئۇنى يىلتىزىدىن قومۇرۇپ تاشلىيالمىدى. خرىستىئان دىنى بىلەن بۇددا دىنى ئارىسىدىكى جېدەل - ماجرا بىر قاتار دىنىي ئاساسلارنىڭ ئارىلىشىپ كېتىشىگە سەۋەب بولدى ۋە بۇنى نەتىجىسىدە خرىستىئان دىنى بىلەن بۇددا دىنى ئوخشاش نىسبەت ئىگەللىگەن يېڭى بىردىن ھاسىل بولدى. بۇ ھەقتە ئىسلام دىنى خرىستىئان دىنىدىن تامامەن پەرقلىقتۇر. چۈنكى ئىسلام دىنى بۇتپەرەستلىكنى يىلتىزىدىن ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئەقىدىسىگە ھېچقانداق يات ئامىل ئارىلاشتۇرماي، ئىنسانىيەتكە ئەسلى ماھىيىتى بىلەن سۇنغان ئىدى.

دۇنيا ھاياتىنىڭ قۇلى بولغان ۋە ھېچبىر بىر دىنىي ئەقىدىگە باغلانمىغان كونسىتانتىن ئۆزىنىڭ شەخسىي مەنپەئەتى ۋە جېدەل ئىچىدىكى ئىككى پارتىيە يەنى خرىستىئانلىق ۋە بۇتپەرەستلىكنىڭ پايدىسىنى نەزەر ئېتىبارغا ئېلىپ بۇ ئىككى دىننى بىرلەشتۈرۈش قارارىغا كەلدى. بۇ ھەرىكەتكە ھەتتا خرىستىئان دىنىنى ناھايىتى ياخشى بىلىدىغان بۈيۈك شەخسلەرمۇ قارشى چىقمىدى. ئۇلار يېڭى دىننىڭ كونا بۇتپەرەستلىك ئېتىقادلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، ئۆزگەرتىلگەندىن كېيىن تېخىمۇ پارالايدىغانلىقىنى ۋە بۇ ئارقىلىق خرىستىئان دىنىنىڭ بۇتپەرەستلىك مەنپەئەتچىلىكىدىن تازىلىنىپ، پاكلىنىدىغانلىقىنى خىيال قىلىشاتتى.

تەلۋە روھانىيلىق

روھى قىممىتى ۋە جەزىدارلىقىنى يوقاتقان سېسىق بۇتپەرەستلىك بىلەن بىرلەشكەن خىرىستىئان دىنى ئارقىدا قالغان رىمالارنىڭ ھاياتىدا ھېچنەرسىنى ئۆزگەرتەلمىدى. روھلىرىدا پار - پار پارقرايدىغان يېپىيىڭى بىر دىنىي ھايات شەكىللەندۈرەلمىدى. رىم تارىخىدا پارلاق بىر دەۋرنىڭ ئىشكىلىرىنى ئاچالمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىنسانىيەت ۋە مەدەنىيەت ئۈچۈن بۇتپەرەست رىم ئىمپېراتورلۇقى ئۆز ۋەھشىيلىكىدىن تېخىمۇ رەھىمسىز بولغان روھانىيلىققا پۈرۈكەندى. خىرىستىئان دۇنياسىنى قاپلىغان بۇ روھانىيلىق ھەرىكىتى قىياس قىلىنمىغۇدەك دەرىجىدە چېكىدىن ئاشقان ئىدى. بىز بۇ يەردە "ياۋرۇپا ئەخلاقى" ناملىق ئەسەردىن تېمىمىزغا مۇناسىۋەتلىك بەزى مىساللارنى كۆرۈپ ئۆتەيلى:

"مۇرتلارنىڭ (راھىبلار) سانى بارغانسېرى كۆپىيىپ قورقۇنۇچ دەرىجىگە يېتىپ باردى. ئېتىبارلىرى ئېشىپ، ۋەزىپىلىرى يۈكسەلدى ۋە ئىنسانلارنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىپ ئۇلارنى مەشغۇل قىلغۇدەك ھالغا كەلگەن ئىدى. شۇئان ئۇلارنىڭ سانىغا ئېنىق بىر نەرسە دېيىش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن تارىخچىلار "بېلىق Fish" بايرىمىدا 50,000 مۇرت توپلانغان ئىدى. مىلادى 4 - ئەسىردە 5000 راھىبقا بىر راھىبىنىڭ نازارەتچىلىك قىلغانلىقىنى، راھىب "سەرابىن" نىڭ 10,000 كىشىگە رەھبەرلىك قىلغانلىقىنى، 4 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا مۇرتلار سانىنىڭ مىسىر نوپۇسىغا تەڭلەشكەنلىكىنى بايان قىلىشى روھانىيلىق ھەرىكىتىنىڭ تەرەققىياتى ۋە سانىنىڭ كۆپلۈكى ھەققىدە بىزگە ئېنىق مەلۇمات بەرمەكتە".

روھانىيلارنىڭ ئاجايىپ - غارايىپ پائالىيەتلىرى

ئۆز ۋۇجۇدىغا زۇلۇم قىلىش دەل ئىككى ئەسىر بويىچە دىن ۋە ئەخلاقى ئۆلچەمدە ئۈستۈن بىر مەرتىۋە بولۇپ قارالغان ئىدى. تارىخچىلار بۇ ھەقتە كۆپلىگەن ئاجايىپ - غارايىپ ھادىسىلەرنى بايان قىلماقتا. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ماكارىئۇس يالگۇچ بەدىنىنى پاشىلارغا چاققۇزۇش ئۈچۈن 6 ئايغىچە سۇ ئامبىرىدىن چىقماي ياتقان ئىدى. ئەينى زاماندا بۇ ئادەم ھەر دائىم ئېغىر بىر تۆمۈر پارچىسىنى كۆتۈرۈپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ ھەمراھى ئېسبىيۇسمۇ ئىككى قىنتار ئېغىرلىقتىكى تۆمۈر پارچىسىنى كۆتۈرۈپ يۈرەتتى ۋە بۇ ئادەم سۇسىز بىر قۇدۇقتا ئۈچ يىل ياشىغان ئىدى. راھىب يوهان ئۈچ يىل بىر پۇتدا تۇرۇپ ئىبادەت قىلغان ئىدى. ئۇ بۇ مۇددەت ئىچىدە ئولتۇرمىدى ياكى ئۆخلىمىغان ئىدى. بەك ھېرىپ كەتكەن ۋاقتىدا پەقەت مۇرىسىنى بىر يەرگە تىرەپ تۇرۇۋالاتتى. بەزى راھىبلار ھېچقانداق كىيىم كىيمەي، قىپىيالگۇچ يۈرەتتى ۋە پەقەت ئۇزۇن چاچلىرىنى يېپىنچا قىلىۋالاتتى. ھايۋانغا ئوخشاش تۆت پۇتلاپ ماڭاتتى. نۇرغۇنلىرى ۋەھشىي ھايۋانلارنىڭ ئۆگۈكۈرلىرىدە، سۇسىز قۇدۇقلاردا ۋە قەبرىستانلىقلاردا ياشايتتى. كۆپىنچىسى يېڭى ياكى قۇرۇق ئۆت - چۆپلەرنى يەيتتى. بەدەن تازىلىقنى روھى پاكلىققا قارشى دەپ قارىغانلىقى ئۈچۈن بەدىنىنى ھېچ يۇيمايتتى. ئۇلارنىڭ نەزەرىدە ئىنسانلارنىڭ تەقۋالىقتا ئەڭ يۈكسەك بولغىنى، پاكىزلىقتىن ئەڭ يىراقلىشىپ، مەينەتچىلىككە ئەڭ يېقىن بولغىنى ئىدى.

راھىب ئېتىنېس مۇنداق دېگەن ئىدى:

راھىب ئالتۇنى ئۆمرى بويىچە پۇتنى يۇيۇش گۇناھنى ئىشلىمىگەن ئىدى. راھىب ئابراھام 50 يىلغىچە يۈز ۋە ئاياغلىرىغا سۇ تەككۈزمىگەن ئىدى.

ئىسكەندەرىيە راھىبى كېيىن پۇشايمان قىلغان ھالدا مۇنداق دېگەن ئىدى: ”ئېست! بىر ۋاقتلار يۈز يۈيۈشنى ھارام دەپ ئويلايتتۇق، ھازىر بولسا ھاماملارغا بېرىۋاتىمىز.“

راھىبلار يۇرتىمۇ يۇرت ئايلىنىپ يۈرۈپ كىچىك بالىلارنى تۇتۇۋېلىپ چىركاۋ ۋە چاللا رگە قاچۇرۇپ، ئۇلارنى ئائىلە مېھرىدىن ئايرىپ، روھانىي قىلىپ تەربىيەلەيتتى. ھۆكۈمەت بۇلارغا ھېچقانداق چارە قىلالمىغاچقا كۆرمىگەنگە سېلىۋالاتتى. خرىستىئان خەلقىمۇ راھىبلارنىڭ بۇ ئىش - ھەرىكەتلىرىنى قوللايتتى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئاتا - ئانىسىنى تەرك ئېتىپ روھانىيلىققا يۈزلەنگەنلەرنى قىزغىن قارشى ئالاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئىسمىنى پۈتۈن خەلققە ئېلان قىلاتتى. خرىستىئان تارىخىدىكى ئەڭ مەشھۇر بۈيۈك راھىبلار پۈتۈنلەي بالا قاچۇرۇش ماھارەتلىرى بىلەن تونۇلغان ئىدى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، ئاياللار راھىب ”ئامبروس“ نى كۆرۈش بىلەنلا بالىلىرىنى ئۆيىگە ئەكىرىپ تىقىپ قوياتتى. دادىلار ۋە يېتىم ئىگىلىرى بالىلىرىغا ئىگە بولالمىغۇدەك ھالغا چۈشۈپ قالغان ئىدى. ئەڭ ئاخىرى بالا تەربىيەلەش ھوقۇقى پۈتۈنلەي راھىب ۋە پوپلارنىڭ قولىغا ئۆتتى.“

روھانىيلىقنىڭ ياۋرۇپا ئەخلاقىغا بولغان تەسىرى

روھانىيلىق ھەرىكىتى پەزىلەت دەپ قارالغان ئەسلى ۋە شەرەپنىڭ بۇزۇلۇپ، بىر يۈرۈش يامانلىق ۋە رەزىللىكلەرگە ئايلىنىش بىلەن نەتىجىلەندى. ئىنسانلارنىڭ يۈزى كۈلمەس ھالغا كەلدى. مەردلىك، جاسارەت، جۈرئەت مۇلايىملىق ۋە روھى پاكلىقنى يوقاتقان خەلق ئاستا - ئاستا روھانىيلىقنى تەرك ئېتىشكە باشلىدى. ئائىلە ھاياتىنىڭ ئاساسلىرىنىڭ بۇزۇلۇشى، قېرىنداش - تۇغقانلار ئارىسىدا ئۆچمەنلىك ۋە نەپەرت ھاۋاسىنىڭ كەڭ يېيىلىشى روھانىيلىقنىڭ ئەڭ يامان ئاقىۋەتلىرىدىن بىرى ئىدى. يۈرەكلىرى شەپقەت ۋە مېھرىبان

بىلەن سوققان، كۆزلىرى ھەمىشە ياشلىنىپ تۇرىدىغان راھىبلار ئىزتىراب ئىچىدىكى ئاتا - ئانا ۋە پەرزەنتلەر ئالدىدا يۈرىكى تاشتەك قاتقان، كۆزلىرىدە ياشتىن ئەسەر قالمىغان، ئەقلىدىن ئازغان ئالۋاستى ئىدى. دادىلار بويتاق، ئانىلار تۇل ۋە بالىلار يېتىم قالغان ئىدى. شۇڭا نۇرغۇن كىشىلەر تىلەمچىلىك قىلىشقا مەجبۇر بولدى. راھىبلار ئىنسانلاردىن يىراق تۇرۇش ئۈچۈن چاللى رگە قاراپ يول ئالاتتى. ئۇلارنىڭ بىردىنبىر ئارزۇسى ئۆزلىرىنى ئاخىرەت ئازابىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئىدى. ئۆزلىرىنىڭ تىرىك - ئۆلۈكلىكى خىيالغىمۇ كىرىپ چىقمايتتى. لېكىن بۇ ھەقتە كۆزلەرگە يىغا ئۇلاشتۇرىدىغان، يۈرەكلەرنى ئېچىشتۈرىدىغان ھادىسىلەرنى بايان قىلماقتا.

”راھىبلار ئاياللارنىڭ سايىسىدىن قاچاتتى، ئۇلارغا يېقىنلىشىش ۋە مۇناسىۋەت ئۆتكۈزۈشنى گۇناھ دەپ بىلەتتى. ئۇلارنىڭ ئېتىقادىغا ئاساسلانغاندا، تاسادىپى يولدا ئاياللار بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىپ، ئۇلار بىلەن سۆزلىشىش روھىي جەڭگىۋارلىقنى ۋە ئەمەللەرنى يوققا چىقىراتتى. ھەتتا ئۇلارنىڭ ئانىسى، ئاچا - سىڭلىسى ياكى خوتۇنى بولۇپ قالسىمۇ، ھېچ پەرق قىلمايتتى“ لېكىن يەنە بۇنىڭغا ئوخشاش كۈلكىلىك ۋە ئېچىنارلىق ھېكايىلەرنى بايان قىلدۇ.

روھانىيلىقنىڭ ئازغۇن ماددىچىلىق ئالدىدىكى تالاپتى

بۇ ئازغۇن روھانىيلىقنىڭ رىم ماتېرىيالىزىمىنى توسۇپ قۇترغان پەس ئارزۇلىرىنى ئۆز نىزامى ئاستىدا تىزگىنلىگەنلىكىنى ھېچكىم ئېيتالمايدۇ. بۇنداق بىر ئىش يۈز بەرمىدى، بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى، ئىنساننىڭ تەبىئىتىگە زىت كېلىپ قالىدۇ. تارىخىمۇ بۇنى ئىنكار قىلماقتا. مۇۋاپىق بىر يول تاللايدىغان، ئازغۇن ماددىچىلىقنى تورمۇزلىيالايدىغان ۋە ئۇنىڭدىن نورمال بىر ھايات يولى تاپالايدىغان بىردىنبىر نىزام ئادىمىزاتنىڭ تەبىئىتىگە ئۇيغۇن، ساغلام،

ئەخلاقى، دىنىي ۋە روھىي نىزامدۇر. بۇ نىزام ئىنسان تەبىئىتىنى يوق قىلىشقا ئۇرۇنمايدۇ. بەلكى ئۇنى توغرا، پايدىلىق تەرەپلەرگە يۈزلەندۈرىدۇ. بۇ ئارقىلىق ئىنسان تەبىئىتى بۇزۇلمايدۇ. پەقەت يامانلىقتىن ياخشىلىققا قاراپ يۈزلىنىدۇ. ئىسلام دىنى مانا مۇشۇنداق قىلالغان ئىدى. ھەزرىتى مۇھەممەد مانا بۇ شەكىلدە ھەرىكەت قىلغان ئىدى. ھەزرىتى مۇھەممەد ئەرەبلەرنىڭ جاسارەت ۋە مەردلىكىنى قەبىلىۋازلىق، جېدەل - ماجرا، قان تەلەپ قىلىش دەۋاسى بۇرۇنقى ئىنتىقام ئېلىش ھېسسىياتلىرىدىن يىراقلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى اللە يولىدا جىھاد قىلىشقا ۋە ئۇنىڭ نامىنى ئۇلۇغلاشقا چاقىرغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۇلارنى كەڭ قورساقلىق ۋە سېخىيلىقلىرىنى اللە يولىدا قوللىنىشقا يۈزلەندۈرگەن ئىدى.

ھەزرىتى مۇھەممەد جاھالەت پاتىقىغا پېتىپ قالغان ئەرەبلەرنى ئىسلام دىنى بىلەن شەرەپلەندۈرۈپ، جاھىلىيەت نىزامىنىڭ ئورنىغا ئىسلامىيەت نىزامىنى قويدى ۋە بۇ ئارقىلىق يۈرەكلەر ئىنتىلىۋاتقان ھۇزۇر ۋە راھەتلىكىنى ئورناتتى.

بىر مۇسۇلمان ئالىمنىڭ دېگىنىدەك، قەلبلەر بىر شەيئىنى پەقەت باشقا بىر شەيئى بىلەن يوقىتىلايدۇ. چۈنكى، ئۇلار ھەرىكەت ئۈچۈن يارىتىلغاندۇر. بىكارچىلىق ئۈچۈن ئەمەس ئەمەلىيەتتە پەيغەمبەرلەرمۇ ئىنسانىيەتنىڭ تەبىئەتنى ئۆزگەرتىپ بۇزۇش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى كامالەتكە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن ئىدى.

رەسۇلۇللاھ مەدىنىگە قەدەم باسقان چاغدا، مەدىنە خەلقىنىڭ ئىككى كونا بايرىمى بار ئىدى. ئويناپ - تاماشا قىلاتتى. رەسۇلۇللاھ: «بۇ ئىككى كۈن نېمە ئۈچۈن؟» دەپ سورىدى. ئۇلار: جاھالىيەت دەۋرىدە بۇ ئىككى كۈننى خاتىرىلەپ، تاماشا قىلىپ ئۆتكۈزەتتۇق، دەپ جاۋاب بەردى. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېدى: «اللە

شەيخۇل ئىسلام ئەل ھافىز ئىبنى تەيمىيە ھىجرىيە 727 - يىلى تۇغۇلغان "ئىقتىدائۇس سەراتالمۇستەقىم ۋە مۇخالىفەتۇل ئەسھابى جەھىم" 143 - بەت. ئىبنى تەيمىيە "پەيغەمبەرلەر" ئەننۇبۇۋۇھ.

سەلەرگە بۇنىڭدىن تېخىمۇ ياخشىنى بەردى. ئۇ قۇربان ۋە روزى ھېيتتۇر» .

ھەزرىتى ئائىشە رەزىيەللاھۇ ئەنھا دەيدىكى: يېنىمدا ئەنسايلاردىن ئىككى چۆرە بۇئاس كۈندە ئەنسايلارنى مەدھىيەلەپ ئېيتىدىغان ناخشىلىرىنى ئېيتىۋاتقاندا ئەبۇبەكرى رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ كىرىپ قالدى. بۇ ئىككى چۆرە ئەسلىدە ناخشىچى ئەمەستى. ھەزرىتى ئەبۇبەكرى مۇنداق دەپ چىقىشى: «دېمەك رەسۇلۇللاھنىڭ ئۆيىدە شەيتان ئاۋازلىرى ھە؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە، بايرامدا» رەسۇلۇللاھ: «ئى ئەبۇبەكرى! ھەر مىللەتنىڭ بىر بايرىمى بار. بۇ بىزنىڭ بايرىمىمىز» دېدى. يەنە بىر رىۋايەتتە: «مەيلى ئۇلارنى قويىۋەت ئى ئەبۇبەكرى! بۇ كۈنلەر بايرام كۈنلەردۇر، دېگەنلىكى سۆزلەندى. .

ئەمما خىرىستىئان رىم ئىنسانلارنىڭ تەبىئىتى مەقسەتسىز نىشانسىز يولدا بۇزۇلۇپ يوقىلىشقا مەھكۇم قىلدى. ئىنسان تەبىئىتىنى قوبۇل قىلالمايدىغان بىر نىزام ئورناتتى. ئىنسانلارغا چىداپ تۇرغۇسىز ۋەزىپىلەر يۈكلەندى. خەلىپە ئازغۇن ماددىچىلىقنى تىزگىنلەش ئۈچۈن بۇ ئېغىر نىزامغا بويۇن ئېگىشكە مەجبۇر بولدى. ئاخىرىدا بەرداشلىق بېرەلمەي ئىسيان كۆتەردى. خىرىستىئانلىق تەبىئەت رىئاللىقىنى ئىنكار قىلىپ، پۈتۈن كۈچىنى روھانىيلىققا سەرپ قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئىنسانلارنىڭ بۇزۇلغان ئەخلاقىنى ۋە ھاياتىنى تۈزىتىۋالدى. چوڭقۇر ھاڭغا دۇمىلاۋاتقان مەدەنىيەتنىڭ تىزگىننى قولغا ئېلىپ، ئۇنى يىراقلىشىشتىن قۇتقۇزالمىدى. چۈنكى خىرىستىئان مەملىكەتلىرىدىكى پىتتە - پاساتلار تۈپەيلىدىن تەقۋا ۋە روھانىيلىق بولۇڭ - پۇچقاقلارغا تەقىبلىپ، ھاياتتىكى ئۈستۈنلۈكنى پۈتۈنلەي يوقاتتى يامانلىقلار ۋە ئازغۇنلۇقلار بولسا، شەھەر مەركەزلىرىدە يامراپ كەتكەن ئىدى.

ئازغۇن ماتېرىيالنىڭ ۋە تەلۋە روھانىيلىق

ئۇ دەۋردە خرىستىئان دۇنيانىڭ قانداقلا چە روھانىيلىق بىلەن ئازغۇنلىقتىن بىرىنى تاللاشقا چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئىزاھلىغان. لېكىن مۇنداق دەيدۇ:

”ھەشەمەتچىلىك ۋە ئىسراپچىلىق خەلقنىڭ ئەخلاق ۋە تۇرمۇشىدا ئاخىرقى چەككە يەتكەن ئىدى. تەلۋىلىك ئازغۇنلۇق، ھەشەمەتكە چوقۇنۇش، شەخسىي ئارزۇلىرىغا بېرىلىش قاتارلىقلار مەيلى ھۆكۈمدارلارنىڭ مەجلىسلىرىدە بولسۇن، مەيلى دۆلەت ئادەملىرىنىڭ ياكى بايلارنىڭ يىغىلىشلىرىدا بولسۇن، بىر يەردە كەم بولسا بولمايتتى. خەلق جەلبىكار ۋە پۇزۇز كىيىنىشتە بىر - بىرلىرى بىلەن بەسلىشەتتى. يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ھەشەمەتچىلىك ۋە ئىسراپچىلىق پۈتۈن ئېغىرلىقى بىلەن جەمئىيەتنىڭ قەلبىدە چوڭقۇر يەر ئالغان ئىدى. بۇنداق بىر دەۋردە دۇنيا تەلۋە روھانىيلىق بىلەن ئىنساپسىز ئازغۇنلۇقتىن بىرىنى تاللاشقا مەجبۇر بولدى. ئەڭ كۆپ زاھىت يېتىشتۈرگەن شەھەرلەر تەلۋىلىك ۋە ئازغۇنلۇق جەھەتتىن باشقا شەھەرلەرنىڭ ئالدىدا تۇراتتى، بۇ دەۋرە ئىنساننىڭ شەرەپ ۋە سانائىتىگە دۈشمەن بولغان ئازغۇنلۇق ۋە ۋەھىم بىر يەرگە كەلدى. جەمئىيەتنىڭ شەخسلەر ئۈستىدىكى مەنئىي بېسىمى تامامەن ئاجىزلاپ شۇ ھالغا كەلدىكى، خەلق جەمئىيەتتە بارلىقىغا كەلگەن ناچار ھادىسىلەرگە ۋە يامان ھەرىكەتلەرگە ھەيران قالمايدىغان بولدى. بۇنىڭغا قارىماي، ئىنسانلارنىڭ قەلبى دىن ۋە ئۇنىڭ تەھدىت خاراكتېرلىك ئىپادىلىرىدىن قورقاتتى. چۈنكى دۇئا ۋە تىلەكلەرنىڭ ئىنساننىڭ بارلىق گۇناھلىرىغا كەففارەت بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىتتى. جەمئىيەتتە ھىيلىگەرلىك، ئالدامچىلىق ۋە يالغانچىلىق قورقۇنچىلىق ھالدا كۆپەيدى. ھەتتا بۇ ئەسىر قەيسەرلەر ئەسىرلەرنىمۇ بېسىپ چۈشتى. ئەمما پىكىر ئەركىنلىكىنىڭ ۋە مىللىي قەھرىمانلىق روھىنىڭ چۆكۈشى، بىلەن دۈشمەنلىك، زۇلۇم - شىددەت ۋە تەلۋىلىك ئاستا - ئاستا ئازايدى.“

دېنى مەركەزلەردىكى بۇزۇقلۇق

مەيلى روھانىيلىق بولسۇن ۋە مەيلى جەۋھىرى ئېلىپ تاشلانغان دېنى نىزام بولسۇن، ئىككىلىسى ئىنسان تەبىئىتىنى بۇزۇۋېتىشتىن باشقا نەرسە ئەمەستى. شۇڭا ئىنسان تەبىئىتى يېڭى دىن ئوتتۇرىغا قويغان ۋە روھلارنى ئىگەللىگەن ھۆكۈمرانلىقى بىلەن بېچارە ھالغا چۈشۈپ قالدى. ئامىللارنى ئەلۋەتتە بۇنىڭغا باشقا ئامىللارمۇ تەسىر قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىنسانلىقنىڭ تەبىئىتى بۇزۇلدى. چۈشكۈنلۈك ۋە تەلۋىلىك دېنى مەركەزلەرگىچە يېيىلدى. ھەتتا بەزى دېنى مەركەزلەر ئەخلاقى بۇزۇقلۇقتا، تەلۋىلىك، ئازغۇنلۇقتا نورمال دۇنيادىكى بۇزۇقچىلىق مەركەزلىرىدىن ئېشىپ چۈشەتتى. بۇنىڭ بىلەن دۆلەت خىرىستىئانلار ئارىسىدا دوستلۇق، قېرىنداشلىق مۇناسىۋىتىنى كۈچلەندۈرۈش، قۇربانلارنىڭ ۋە ئەۋلىيالارنىڭ قەبرىلىرىنى زىيارەت قىلىپ، خاتىرىلەش مۇراسىملىرىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن قۇرۇلغان دېنى جەمئىيەتلەرنى توختاتتى. چۈنكى بۇ يەردىكى غەيرىي ئەخلاقى ھەرىكەتلەر ۋە ئازغۇنلۇقلار چېكىگە يەتكەن ئىدى. نەتىجىدە، پاپازلار چوڭ گۇناھلار ۋە تۈرلۈك جىنايەتلەر بىلەن ئەيىبلەندى.

پوپ ژارۇم مۇنداق دەيدۇ:

”پاپازلارنىڭ ھاياتى ۋە قوللىرىدىكى بايلىق ھەشەمەت ئىچىدىكى بايالارنىڭ ۋە ھۆكۈمرانلارنىڭ سەلتەنتىنى قايرىپ قويغىدەك دەرىجىدە زور ئىدى. پاپازلارنىڭ ئەخلاقى تامامەن بۇزۇلغان، قەلبلىرىنى قارانىيەت ۋە مال - دۇنيا ھېرىسمەنلىكى قاپلىغانىتى. يۈرۈش - تۇرۇش، ھەرىكەتلىرىدە ئىنتايىن ھەددىدىن ئاشقان ئىدى. ھەتتا يەر ۋە مەنەسپلەرنى تىجارەت مېلىغا ئوخشاش ئۇچۇق - ئاشكارا كىم ئارتۇق قىلىپ ساتاتتى.

جەننەت قەسىرلىرىنى، كەچۈرۈم خەتلەرنى، چەكلەر شەكىلدە پارچە - پارچىلارغا ئايرىتتى ۋە قانۇنلارغا خىلاپ ھەرىكەتلەرنى

قىلىشقا رۇخسەت بېرىۋاتتى. چەكلەر ۋە ماتېرىياللارغا ئوخشاش قۇتۇلۇش بەلگىلىرىنى، چەكلەنگەن ۋە مەنئى قىلىنغان نەرسىلەرنى ھالال قىلىدىغان ئىجازەتنامىلەرنى تارقىتاتتى. پارا يەتتى ۋە جازانخورلۇق قىلاتتى. قوللىرىدىكى مال - بايلىقنى بۇزۇپ - چېچىپ خەجلەيتتى. ھەتتا پاپا 8 - ئەنوسىن پاپالىق تاجىنى گۆرەگە قويغانلىقتىن ئۇنىڭدىن ئايرىلىش مەجبۇرىيىتىدە قالغان. ئاڭلىتىشلارغا قارىغاندا، پاپا 10 - لوئىس ئۆزىدىن بۇرۇنقى پاپانىڭ مال - بايلىقنى يەپ تۈگەتكىنىدەك، ئۆزىدىن كېيىن كېلىدىغان پاپانىڭ مۈلۈك ۋە كىرىملىرىنىمۇ ئۆز نېسىۋىسى بىلەن قوشۇپ تۈگەتكەن ئىدى. رىۋايەت قىلىنىشىچە، فرانسىيەنىڭ بارلىق كىرىمى پاپالارنىڭ چىقىمى ۋە شەھۋەت ئارزۇلىرىنىڭ قاندۇرۇلۇشىغا يەتمەيتتى.

ئىمپېراتورلۇق ۋە پاپالىق جېڭى

11 - ئەسىردە ئىمپېراتورلۇق بىلەن پاپالىق ئارىسىدا شىددەتلىك جېدەل - ماجرا باشلاندى. ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدىكى دۈشمەنلىك شىددەتكە ئايلاندى. بۇ ماجرانىڭ بېشىدا پاپالىق ئۈستۈن كەلدى. ھەتتا ئىمپېراتور 4 - ھېنرى 1077 - يىلى "كانۇسا" قەلئەسىدىكى پاپالىق سارىيىغا بويۇن ئېگىشكە مەجبۇر بولدى. لېكىن پاپا 4 - ھېنرىنى ھۇزۇرغا قوبۇل قىلمىدى. پەقەت بەزى مۆتىۋەرلەرنىڭ ئارىغا چۈشۈشى ئارقىلىق رازى بولدى. ئىمپېراتور پاپانىڭ ھۇزۇرغا يالاڭ ئاياق، نېپىز بىر كىيىم بىلەن ئىككى قات ئېگىلىپ كىردى ۋە تەۋبە ئېيتتى. شۇنىڭ بىلەن پاپا ئىمپېراتورنىڭ گۇناھىنى كەچۈردى. ئۇنىڭدىن كېيىن، پاپالىق بىلەن ئىمپېراتورلۇق ئارىسىدا كۆپلىگەن چوڭ ۋەقە - ھادىسىلەر يۈز بەردى ۋە نەتىجىدە پاپالىق زەئىپلەشتى. بۇ ئۇزۇن مۇددەت ئىچىدە كىشىلەر دىنىي ۋە دۇنياۋىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بىر - بىرى بىلەن دۈشمەنلەشتى. ئىمپېراتور ۋە پاپالىقنىڭ بويۇنتۇرۇقى ئاستىدا چىدىغۇسىز ئازابلارغا دۇچار بولدى.

ئوتتۇرا ئەسىردە پاپالار ئىمپېراتور ۋە پادىشاھلارغا نېسىپ بولمىغان نوپۇز ۋە ئىمتىيازلارغا ساھىب ئىدى. شۇڭا پاپالار ياۋرۇپانى دىننىڭ سايسىدا ئىلىم ۋە مەدەنىيەت ساھەسىدە كۆپلىگەن تەرەققىياتلارغا ئېرىشتۈرەلەيتتى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرى پۈتۈن ياۋرۇپا دۆلەتلىرىنى ئايلاندى، خەلق بىلەن مۇناسىۋەت باغلايتتى. ئۇلارنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشەتتى. يەرلىك تىللاردا سۆزلىشىپ ئۇلار بىلەن سۆھبەتلىشەلەيتتى ۋە ئۇلارنىڭ مۇھىم سىياسىي مەسىلىلىرىگە ئارىلىشاتتى ۋە نەتىجىدە پاپالار ئاساسەن ھەر يەردە ئوخشاش بىر تىلدا سۆزلىشەلەيدىغان ۋە دۆلەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرىدا ئۆزلىرىگە يادەم قىلالغۇدەك چوڭ سىياسەتچىلەر ۋە قابىلىيەتلىك كىشىلەرگە ئېرىشكەن ئىدى.

ياۋرۇپانىڭ دىن ئادەملىرىدىن تارتقان ئازابلىرى

دىننىي زاتلارنىڭ بۇ مۇدەھىش سەلتەنەتنى ئۆز مەنەسپ ۋە نوپۇزلىرىدا قوللىنىشى خىرىستىئان دىنى ۋە مىللەتلىرى ئۈچۈن چوڭ بەختسىزلىك ئىدى. شۇڭا ياۋرۇپا جاھالەتنىڭ قاراڭغۇلىقىغا، خۇراپاتلىق ۋە قالاقلق ئازگىلىغا پاتتى. مەدەنىيەت پاپالارنىڭ ھاكىمىيەت ۋە روھانىيلىقىدا تۇنجۇقىتى ياۋرۇپا قىتئەسىنىڭ نوپۇسى مىڭ يىلغىچە ھېچ كۆپەيمىدى.

شۇنىڭغا ئوخشاش ئەنگىلىيە نوپۇسىدىمۇ 500 يىل ئىچىدە ھېچقانداق ئىلگىرىلەش بولمىدى. بۇنىڭ تۈپ سەۋەبى شۈبھىسىزكى، پوپ ۋە روھانىيلارنىڭ خەلققە چىرايلىق كۆرسىتىپ تەشۋىق قىلغان بويتاقلىق ھاياتى ئىدى. پوپ ۋە كاھىنلار دوختورلارنىڭ تەۋسىيە ۋە داۋالاش مېتودلىرىغا قۇلاق سالمىغاچقا، يۇقۇملۇق كېسەللەر قىتئەنىڭ ھەر تەرىپىگە تېز سۈرئەتتە يامردى. كېيىنچە ”Pus The Second“ لەقىمى بىلەن داڭق چىقارغان ”Ebi Subis“ نىڭ تەخمىنەن 1430 - يىللىرى بۈيۈك بېرتانىيە ئارىلىغا قىلغان

سايماھتىدىن ئەنگىلىيەنىڭ مەدەنىيەت ساھەسىدىكى چۆكۈشى ۋە قالاقلقى، خەلقنىڭ نامرات ۋە پېقىرلىقى ناھايىتى ئوچۇق كۆرۈلمەكتە.

دېنىي زاتلارنىڭ دېنىي كىتابلارغا قارشى ئۆتكۈزگەن جىنايەتلىرى

ياۋرۇپادا دېنىي زاتلارنىڭ ئەڭ چوڭ خاتالىقلىرى بولسا، ئۆزلىرىگە ۋە ئۆزلىرى ۋەكىللىك قىلغان دىنغا قارشى ئۆتكۈزگەن ئەڭ قورقۇنچ جىنايەتلىرى؛ قوللىرىدىكى مۇقەددەس دېنىي كىتابلارغا ئىنسانىي مەلۇماتلارنى، دەۋرنىڭ تارىخ، جۇغراپىيە بىلىملىرىنى ۋە تەبىئەت ئىلىملىرىنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىشى ئىدى. بۇ ئىلىملەر بىر جەھەتتەن ئۇ دەۋرنىڭ ئەڭ ئۈستۈن ئىلىملىرى ۋە ئۇ ئەسىرنىڭ ھېچكىم شۈبھەلەنمەيدىغان ھەقىقەتلىرى ئىدى. ئەمما ھەرگىز ئىنسان ئىلمىنىڭ ئاخىرقى نوقتىسى ئەمەس ئىدى. ئەگەر ئىنسان ئىلمىنىڭ ھەرقايسى بىر ئەسىردە يۈكسەلگەن سەۋىيىسى بىر چوققا دەپ قارالسا، ئۇ ھالدا ئىنسان ۋاقىت ئۆتۈشى بىلەن مەيدانغا كەلگەن تەرەققىيات ۋە ئۆزگىرىشلەرگە ئىشەنمەسلىكى كېرەك. ھالبۇكى، ئىنسانىيەتنى مەشغۇل قىلىۋاتقان ئىلىملەر توختىماي تەرەققىي قىلىۋاتىدۇ. شۇڭا دېنىي ئىنسانىي مەلۇماتلار ئاساسىغا ئولتۇرغۇزۇش خۇددى قۇم دۆۋىنىسىنىڭ ئۈستىگە ساراي سالغانغا ئوخشايدۇ. شۇنىسى بىزگە مەلۇمكى، بەلكى پوپلار بۇ پائالىيەتلەرنى ياخشى نىيەتلىرى بىلەن قىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزلىرىگە ۋە دىنغا قارشى ئەڭ چوڭ جىنايەت ئۆتكۈزگەن بولۇشى مۇمكىن. دىن بىلەن ئىلىم ئارىسىدا يۈزبەرگەن بۇ جېدەل - ماجرانىڭ بىردىنبىر سەۋەبى بۇ ئىدى. بۇ ماجرادا ئىنسانىيەتنىڭ ئىلىملىرى (بۇنىڭ ئىچىدە ھەقىقەتلەر، خۇراپىيىلىقلار، ياخشى ۋە يامان نەرسىلەر مۇبار) بىلەن ئارىلىشىپ كەتكەن دىن ئىلىم ۋە ئەقىل ئالدىدا ئېغىر تالاپەتكە ئۇچرىدى. دېنىي زاتلار ئورۇن مەنەسپلىرىدىن ئېلىپ تاشلىنىپ، بەللىرىنى قايتا رۇسلىيالىمغۇدەك ھالغا كەلتۈرۈلدى. بۇلاردىن تېخىمۇ پالاكتى ۋە

يامنى ياۋرۇپانىڭ دىنسىزلىشىشى ئىدى. شۇنداق، ياۋرۇپادا دىننى خورلايدىغان بىر خاراكتېر شەكىللەندى.

دىننى زاتلار مۇقەددەس كىتابلارغا ئىنسانىي مەلۇماتلارنى كىرگۈزۈۋېتىش بىلەنلا قانائەتلەنمىدى. ئۇلاردىن ئېغىزدىن - ئېغىزغا ئېقىپ يۈرۈپ مەشھۇر بولغان ۋە بەزى تەۋرات ۋە ئىنجىل تەپسىرچىلىرى ۋە شەرھىچىلەر چۈشەندۈرگەن تارىخ، جۇغراپىيە ۋە تەبىئەتكە دائىر مەلۇماتلارنىمۇ مۇقەددەس دەپ بىلدى ۋە ئۇلارنى دىننى تونغا ئوراپ مۇتلەق ئىشىنىش كېرەك بولغان دىننى ئاساس ۋە پرىنسىپلار دەپ قارىدى. بۇنىڭغا ئۇيغۇن بولمىغان خەۋەرلەرنىڭ ھەقىقەت بىلەن مۇناسىۋىتى يوقلۇقى ۋە ئۇلارنىڭ دەرھال تەرك قىلىنىشى كېرەكلىكى ھەققىدە چىڭ تۇردى. بۇ ساھەدە كۆپلەپ كىتاب چىقاردى. مەسىلەن: اللە ئەۋەتكەن كىتابلار بىلەن ھېچ ئالاقىسى بولمىغان خرىستىئان جۇغراپىيىسى ” **Christian Topography**“ ناملىق بىر كىتابنى ئويدۇرۇپ چىقتى ۋە بۇ كىتابنى بەكمۇ ئەتەۋارلىدى. ھەتتا بۇ كىتابقا ئىشەنمىگەنلەرنى سەت گەپلەر بىلەن ئەيىبلدى.

چىركاۋنىڭ ئىلىمگە قارشى يۈرگۈزگەن ۋەھشىيلىكلىرى

چىركاۋلارنىڭ ئىلىمگە قارشى ئېلىپ بارغان ۋەھشىي ھەرىكەتلىرى ياۋرۇپادا راتسىئوناللىزم ۋۇلقانى پارتلاپ، تەبىئەت ۋە ئىلىم ئىگىلىرىنىڭ دىنى ئەنئەنىلەر زەنجىرىنى پارچىلاپ تاشلىغان دەۋرىگە توغرا كېلىدۇ. ئالىم ۋە ئەدىبلەر خرىستىئانلارنىڭ جۇغراپىيىگە مۇناسىۋەتلىك نەزىرىيەلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بۇ ئويدۇرما كىتابلىرىغا ھاقارەت ياغدۇرۇپ، ئۇنى ئوچۇقتىن ئوچۇق تەنقىد قىلدى. ئۇندىن باشقا، كىتاب ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىشەنمىگەنلىكلىرى ئۈچۈن ئۆزى خاھلىق ئېتىقاچ، ئىلمىي كەشپ ۋە ئىجادىيەتلىرىنى پۈتۈن دۇنياغا ئىلان قىلدى. دەل بۇ ۋاقىتتا چىركاۋلاردا قىيامەت قوپتى. ياۋرۇپا تىزگىنىنى قولىدا تۇتۇۋاتقان چىركاۋ مەنسۇپلىرى دەرھال

ھەرىكەتلىنىپ ئالىملارنى ھاقارەتلەشكە باشلىدى. خرىستىئانلىق يولىدا مال ۋە جانلىرىنىڭ ھالال ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلدى. پاپالارنىڭ نەزىرىدىكى شەھەر، ئۆي، كەپە، ئورمان، ئوڭگۇر ۋە باغلارغىچە تارقالغان بۇ كاپىر ۋە خۇداسىزلىرىنى جازالاندۇردىغان ”جازا مەھكىمىلىرى“ نى قۇردى. بۇ مەھكىمىلەر خرىستىئان دۇنياسىدا چىركاۋغا قارشى سوقىدىغان بىر تومۇر قويماسلىق ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز، پۈتۈن كۈچى بىلەن خىزمەت قىلدى. ياۋرۇپانى شەرقتىن غەربكە، شىمالدىن جەنۇبقىچە قويماي ئاقتۇردى. ئىنسانلارنىڭ ئانىسىدىن ئەمگەن سۈتۈنى بۇرىدىن بۇلاق ئاقتۇردى. ياۋرۇپالىقلار تۇغۇلغىنىغا پۇشايمان قىلدى. ھەتتا بىر خرىستىئان ئەدىب:

”بىر كىشىنىڭ خرىستىئان بولغاندىن كېيىن ئۆز ئەجلى بىلەن ئۆلۈشى ئىمكانسىزدۇر“ دېگەن ئىدى. بۇ مەھكىمىلەر تەرىپىدىن جازالاندۇرۇلغانلار سانىنىڭ 300,000 ئىكەنلىكى تەخمىن قىلىنماقتا. بۇلاردىن 32,000 كىشى تىرىك كۆيدۈرۈۋېتىلدى. مەشھۇر تەبىئەت ئالىمى ”برۇنى“ مۇ تىرىك پېتى كۆيدۈرۈۋېتىلگەنلەرنىڭ ئارىسىدا ئىدى. چىركاۋ ”برۇنى“ نى ئۇنىڭ ئوتتۇرىغا قويغان نەزەرىيىلىرى تۈپەيلىدىن جازالاندۇرغان ئىدى. چىركاۋلارغا قاتتىق قارشىلىق كۆرسەتكەن نەزەرىيەلەردىن بىرى ”ئالەملەرنىڭ كۆپلىكى“ نەزەرىيىسى ئىدى. شۇڭا ئۇ چىركاۋ تەرىپىدىن ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان ئىدى. چىركاۋ بۇنىڭ بىلەنلا قالماي، ئۇنىڭ بىر تامچە قېنىنىڭ ئاقماسلىقىنى يەنى تىرىك كۆيدۈرۈلۈشىنى تەلەپ قىلدى ۋە ”برۇنى“ تىرىك پېتى كۆيدۈرۈلدى.

مەشھۇر تەبىئەت ئالىمى ”گالبى“ مۇ ئوخشاش ئاقىۋەتكە دۇچار بولدى. چۈنكى ئۇ دۇنيانىڭ قۇياش ئەتراپىدا ئايلىنىدىغانلىقىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى.

ئىسلاھاتچىلارنىڭ ئىنقىلابى

چىركاۋنىڭ ئىلىم ئىگىلىرىگە قارشى يۈرگۈزگەن ۋەھشىيلىكىگە چىدىيالمايغان ئىلغار ئىسلاھاتچىلار زور بىر ئىنقىلابى ھەرىكەت باشلاتتى. دىنىي زاتلار، چىركاۋ ۋەكىللىرى ۋە مۇتەئەسسپلەرگە قارشى جەڭ ئېلان قىلدى. ئۇلارنىڭ ئېتىقادلىرىغا، مەدەنىيىتىگە، ئىلىمىگە، ئەخلاقىغا، ئوقۇتۇش سىستېمىسىغا ۋە ئۇنىڭغا ئوخشاش ھەر تۈرلۈك مەنئى مەنبەلەرگە قارشىلىق كۆرسەتتى. ئاۋۋال خرىستىئانلىققا، كېيىنچە بارلىق دىنلارغا قارشى چىقتى. راتسئونالار ۋە ئىلىم ئىگىلىرى بىلەن خرىستىئان دىنى زاتلىرى ئارىسىدا، تېخىمۇ توغرىسى، دىن بىلەن خەۋىپسىزلىك كۈچلىرى ئارىسىدا مەيدانغا كەلگەن بۇ ماجرا دىن ۋە ئىلىم ماجراسىغا ئايلاندى. ئىسلاھاتچىلار ئىلىم ۋە دىننىڭ بىرلىشىشى مۇمكىن بولمايدىغان ئىككى زىت قۇتۇب ئىكەنلىكىنى، ئەقىل بىلەن دىننى نىزامنىڭ ئەسلا ماسلاشمايدىغانلىقىنى، بۇلاردىن بىرىنى قوبۇل قىلغان كىشىنىڭ يەنە بىرىنى مۇتلەق تەرك ئېتىشى، بىرىنچىسىگە ئىشەنگەن كىشىنىڭ ئىككىنچىسىنى دەرھال ئىنكار قىلىش كېرەكلىكىنى تەرغىب قىلدى. ئىسلاھاتچىلارغا دىن توغرىلۇق سۆز ئاچقان ھامان خاتىرىلىرىگە ئىلىم ۋە ھەقىقەت يولىدا ئېقىتىلغان پاك قانلار، راھىبلارنىڭ قوپال ھەرىكەتلىرى ۋە پوپلارنىڭ ئارزۇ - ھەۋەسلىرى يولىدا قۇربان قىلىنغان گۇناھسىز كىشىلەر كېلەتتى. كۆز ئالدىغا سىركە ساتىدىغان مۇز چىرايلار، چاك - چاك يېرىلغان قوللار، غەزەپ - نەپەرتلىك كۆزلەر، ئىنساپسىز تاش يۈرەكلەر، قاتمىلاشقان ئەخمەق ئىنسانلار كېلەتتى. شۇڭا دىنغا ۋە مەنئىيەتكە ۋە ئۇلارغا ۋەكىللىك قىلغانلارغا قارشى قەلبلىرىدە قاتتىق نەپەرتلىنىش ھېسسىياتى تۇغۇلدى، ئەينى ھېسسىياتنى باشقىلارغىمۇ سىڭدۈردى ۋە بۇنى ئۆزلىرىنىڭ ۋەزىپىسى سۈپىتىدە داۋاملاشتۇردى.

ئىسلاھاتچىلار ئۆتكۈزگەن خاتالىقلار ۋە ئورۇنسىز ھەرىكەتلەر

ئىنقىلاب ھەرىكىتىگە كىرىشكەن بۇ ئىسلاھاتچىلار سەۋر - تاقەتنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىگەندەك، غەيرەت قىلىش ۋە چىدامچانلىق روھلىرى، تەپەككۈرى ۋە تەتقىق قىلىش ئىنتىزامچانلىقىمۇ يوق ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا، دىنى رەھبەرلىكىنى مونوپول قىلىۋالغان كىشىلەر ئويدۇرۇۋالغان يالغان - ياۋىداق شەيئىلەر بىلەن ھەقىقىي دىننى بىر - بىرىدىن ئايرىيالىغۇدەك، دىننىڭ مەسئۇلىيەت ۋە ۋەزىپىلىرى بىلەن چىركاۋ مەنسۇبلىرىنىڭ جاھالىتى، قىلالىقى، مۇستەبىتلىكى ۋە ناچار قىلىقلىرىنى پەرق ئېتەلمىگۈدەك ئىجتىھاد ۋە تەپەككۈر كۈچىگىمۇ ئىگە ئەمەس ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىنقىلابچىلار دىننى ئېتىزغا ئۇرۇق چاچقان دەك مۇنداقلا تەرك ئەتمىدى، لېكىن مۇتەئەسسەپ ۋە دىنى زاتلارنىڭ قوپال ھەرىكەتلىرى ۋە ئالدىراقسانلىقى ھەر ۋاقىت ھەر يەردە بولغىنىدەكلا، ئىنقىلابچىلارغىمۇ دىننى مەسلىلەرگە كۆز يۈگۈرتۈپ، تەھلىل قىلىش پۇرسىتى بەرمىدى.

شۇنداقلا، ئىنقىلابچىلار زامانداشلىرى تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان ۋە بۇ ئارقىلىق ئۇلارنى كىرىزىسلەردىن قوتۇلدۇرۇپ، خاتىرجەملىككە ئېرىشتۈرگەن ئىسلام دىنىدەك بىر نەزەرىيىگە ئۈبۈيىكىتىپ نوقتىئىنەزەر بىلەن قارىيالىغۇدەك پىكرى قابىلىيەتتىن، سەممىيەت ۋە ساداقەتتىن مەھرۇم ئىدى.

﴿ئۇلار ئەلچىگە - ئۈممى پەيغەمبەرگە (يەنى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا) ئەگىشىدۇ، ئۇلار ئۆز ئىلگىدىكى تەۋرات، ئىنجىللاردا ئۇنىڭ (سۈپىتىنىڭ) يېزىلغانلىقىنى كۆرىدۇ. ئۇ ئۇلارنى ياخشى ئىش قىلىشقا بۇيرۇيدۇ، يامان ئىش قىلىشتىن توسىدۇ، ئۇلارغا پاك نەرسىلەرنى ھالال قىلىدۇ، ناپاك نەرسىلەرنى ھارام قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ ئېغىر يۈكىنى يېنىكلىتىدۇ، ئۇلارنى سېلىنغان تاقاق، كويىزا - كىشەنلەردىن بوشىتىدۇ (يەنى ئۇلارغا يۈكلەنگەن ئېغىر ۋەزىپىلەرنى ئېلىپ تاشلايدۇ)، ئۇنىڭغا ئىمان ئېيتقانلار، ئۇنى ھۆرمەتلىگەنلەر،

ئۇنىڭغا ياردەم بەرگەنلەر، ئۇنىڭغا نازىل قىلىنغان نۇر (يەنى قۇرئان) غا ئەگەشكۈچىلەر بەختكە ئېرىشكۈچىلەردۇر ﴿

لېكىن جاھىلىيەت مۇتەئەسسپچىلىكى، شەرق مۇسۇلمانلىرى بىلەن غەرب خرىستىئانلىرى ئارىسىدا چىققان ئۇرۇشلار تۈپەيلىدىن سوقۇلغان قېلىن تاملار، كاھىن ۋە چىركاۋ مەنسۇپلىرىنىڭ ئىسلام دىنى ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبىرى ھەزرىتى مۇھەممەدكە قارشى ئېلىپ بارغان تەشۋىقاتلىرى، تەھلىل ۋە تەتقىقات ئىشتىياقنىڭ يوقىلىشى، ئاخىرەت سانادىتىگە ئېرىشىش ئىشقىنىڭ زەئىپلىشىشى، ئۆلۈمدىن كېيىنكى مەڭگۈلۈك ھاياتقا ئەھمىيەت بېرىلمەسلىكى ۋە بۇلارغا قوشۇلۇپ مۇسۇلمانلارنىڭ ياۋرۇپادا ئىسلام نەزەرىيىسىنىڭ يېيىلىپ تەرەققىي قىلىشىغا ئېتىبار بەرمەسلىكى... شۇنداق، مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ياۋرۇپانىڭ ئىسلام دىنىغا قايتىشىغا، خۇددى ئاغرىقنىڭ دوختۇرغا، زەھەرلەنگۈچىنىڭ زەھەر قايتۇرغۇچقا بولغان ئېھتىياجىدەك جىددى ئېھتىياجلىق پەيتلەردە دەرھال ئىسلامغا چىڭ ئېسىلىپ، ئۇنى باغرىغا بېسىشىغا توسقۇنلۇق قىلدى.

غەربنىڭ ماتېرىيالىزمغا يۈزلىنىشى

ياۋرۇپا ھايات تومۇرلىرىنى قۇرۇتۇپ، بارلىق ھاياتى يولىنى يوقىتىپ قويغاندىن كېيىن ماتېرىيالىزمغا يۈزلىنىدى. ياۋرۇپا ئەقىدىسى، ھايات پەلسەپەسى، روھ ۋە ئەقىلگە بولغان كۆز قارىشى، ئەخلاقى ھەرىكەتلىرى، ئىلمىي، ئەدەبىيات، سىياسىتى، ھۆكۈمرانلىقى ۋە بارلىق مەنىۋى ئاساسلىرى بىلەن ماتېرىيالىزمغا يۈز تۈتتى. ئەلۋەتتە، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئاۋۋال تەدرىجى، ئاستا - ئاستا مەيدانغا كەلدى، كېيىنچە ناھايىتى تېزلىكتە. چۈنكى ماتېرىيالىزم كۈچلۈك ۋە زور ئىدى. پەيلاسوپ ۋە تەبىئەت ئالىملىرى كائىناتنىڭ ياراتقۇچىسى، ئىدارە قىلغۇچىسى ۋە باشقۇرغۇچىسىنىڭ يوقلۇقىنى، ماددا ۋە

تەبىئەتتىن باشقا بۇ ئالەمنىڭ ھەرىكەتلىرىنى باشقۇرۇپ، كونترول قىلىدىغان بىر قۇۋۋەتنىڭ تېپىلمىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. شۇنىڭ بىلەن دۇنيانى تەتقىق قىلىشقا، ئۇنىڭ پەيدا بولۇشى ۋە باشقا ھادىسىلەرنى پەقەت مېخانىك يوللار بىلەن ئىزاھلاشقا باشلىدى ۋە بۇنىڭغا ئوبېيكتىپ كۆز قارىشى دەپ نام بەردى. اللە نىڭ بارلىقىغا ئىمان ئېيتقان، ئۆرپ - ئادەت شەكلىدە بولسىمۇ ئۇنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى قوبۇل قىلىدىغان بارلىق ئىزدىنىش ۋە نەزەرىيەلەر ئۇلارنىڭ نەزەرىدە تەبىئىي پەن ئىلمىگە تايانمىغان قۇرۇق نەرسىلەر ئىدى. ئۇلارنى مازاق قىلاتتى ۋە ئۇلارنى ئۆزلىرىنىڭ مەسخىرە ئوبېيكتى قىلىۋالغان ئىدى. تېخىمۇ كېيىن ئۇلار تاللىۋالغان مېتود، نەزەرىيە ۋە تەتقىقات نەتىجىلىرى ئۇلارنى ماددا ۋە ھەرىكەتتىن باشقا ھەممە نەرسىنى ئىنكار قىلىشقا ئېلىپ باردى. بۇنىڭ بىلەن سەزگۈ ئەزالىرى بىلەن ھېس قىلمىغان، تەجرىبىدىن ئۆتمىگەن، ئۆلچەپ - تارتىلمىغان ۋە سانالمىغان نەرسىلەرگە ئىشەنمەسلىككە باشلىدى ۋە نەتىجىدە، اللە غا ئىمان ئېيتىش ۋە تەبىئەت سىرتىدىكى نەرسىلەرگە ئىشىنىش ئەقىلگە سىغمايدىغان ۋە ئىلمىي تەتقىقاتلاردىن ئۆتمىگەن بىر يۈرۈش پەرەزلەردىن ئىبارەت دەپ قوبۇل قىلىنىشقا باشلىدى.

ياۋرۇپالىقلار ئۇزۇن مەزگىلگىچە اللە نى ئىنكار قىلىپ، دىننى قوبۇل قىلمىدى. ئۇلار دىننى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلمىدى، لېكىن ئۇلار قوللانغان نەزەرىيە سىستېمىسى، ئىزدىنىش ۋە تەتقىقاتتا تۇتقان يوللىرى ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتىش ئاساسىغا قۇرۇلغان، ئۇلارنى ۋەھىي ۋە ئەلچىلىك تەشكىل قىلغان ۋە ئىنسانىيەتنى ئاخىرەت ھاياتىغا دەۋەت قىلىدىغان دىن بىلەن ئەسلا ماسلاشمايتتى. چۈنكى بۇلار ئۇلارنىڭ سەزگۈ ئەزالىرى ۋە تەجرىبىلىرىنىڭ سىرتىدا بولۇپ، ئۆلچەش - تارتىش، ساناش قېلىپلىرىغا سىغىمىغان ئىدى. شۇڭا ياۋرۇپالىقلارنىڭ دىننى ئېتىقادلارغا بولغان شۈبھىلىرى كۈندىن كۈنگە تېخىمۇ ئارتىۋاتتى.

ماتېرىيالنىڭ يېقىنقى دەۋردىكى رەزىللىكى

يارۇرۇپا بىلىم ۋە سەنئەت ئېقىمىنىڭ ئاۋانگارتلىرى ئۆز ئەنئەنىلىرىنىڭ مەجبۇرىيىتى ياكى خرىستىئان دۇنياسىدىكى ئاتمۇسفىرانىڭ تەسىرى ۋە ياكى ئەخلاقىي ۋە ئىجتىمائىي مەنپەئەتلەر يۈزىسىدىن يىللارچە ئازغۇن ماتېرىيالنىڭ ۋە ئۇنىڭ ھايات پەلسەپەسىنى خرىستىئان دىنىنىڭ ئاساسلىرى بىلەن تەڭ يولغا قويدى. چۈنكى ئىجتىمائىي ۋە ئەخلاقىي مەنپەئەتلەر بىر مىللەت كىشىلىرىنى بىر - بىرىگە باغلاپ، باشباشتاقلق ۋە چېكىدىن ئېشىپ كېتىشتىن توسۇپ قېلىش ئۇچۇن دىننىڭ قۇرۇق نامى بولسىمۇ، مەۋجۇد بولۇپ تۇرۇشى كېرەك ئىدى. نىھايەت، يېقىنقى دەۋرلەردە ماتېرىيالنىڭ ۋە خرىستىئانلىق بەكمۇ زەئىپلەشتى. تەرەققىي قىلغان ماتېرىيالنىڭ مەدەنىيەتنىڭ تېخىمۇ تېز ئالغا بېسىشى، بۇنىڭغا قارشىلىق دىن ۋە ئەنئەنىلەرنىڭ ئارقىدا قېلىپ، مەدەنىيەتكە ماسلىشالماسلىقى ۋە بۇنىڭ بىلەن بىرگە ھەرخىل قىيىنچىلىق ۋە ۋاقىت ئىسراپچىلىقى ئەندىشىسىدە ماتېرىيالسىت مەدەنىيەتنىڭ دىن بىلەن بىرلەشتۈرۈلمەسلىكى قاتارلىقلار خرىستىئان دىنى بىلەن ماتېرىيالنىڭ بىر يەرگە كېلىشىنى پۈتۈنلەي قىيىنلاشتۇردى. شۇنىڭ بىلەن يارۇرۇپالىقلار دىندىن ئاستا - ئاستا يىراقلىشىشقا باشلىدى. ئەخلاق ۋە شەرمى - ھاياتى چۆرۈپ تاشلاپ، تېگى يوق ھاڭغا غۇلاپ كەتتى.

ماتېرىيالنىڭ چارچىلىرى ۋە رەھبەرلىرى

يارۇرۇپانىڭ ھەر تەرىپىدە يازغۇچىلار، ئاپتورلار، ئەدىبلەر، پەيلاسوپلار، جەمئىيەتشۇناسلار ۋە سىياسەتچىلەر ماتېرىيالنىڭ "سەپسەتلىرىنى" خور قىلىپ ئېيتىشقا، قەلەملىرى بىلەن ماتېرىيالنىڭ زەھىرىنى خەلقنىڭ زېھنى ۋە قەلبىگە سىڭدۈرۈپ،

ئەخلاقىنى ماددى جەھەتتىن ئىزاھلاشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن، بەزىدە دوگماچىلىق پەلسەپىسىنى ۋە بەزىدە ئېپىكۇر ئېقىمىنىڭ ماتېرىيالىزمىنى تەشۋىق قىلاتتى.

فيلورنسىيەلىك ماكيەۋېل (1469 — 1527) گە ئوخشاش سىياسەتچىلەر ئاۋۋال دىننىڭ سىياسەتتىن ئايرىلىشىنى ۋە ئەخلاقنىڭ شەخسىي ۋە ئىجتىمائىدىن ئىبارەت ئىككى كاتېگورىيە بويىچە تەھلىل قىلىنىشىنى تەلەپ قىلدى ۋە مۇنۇلارنى قارارلاشتۇردى. ئەگەر دىن مۇتلەق بولۇشى كېرەك بولسا، ئۇ بىر شەخسى مەسىلە سۈپىتىدە قېلىش كېرەك. دۆلەت ئىشلىرىغا ۋە سىياسەتكە ئارىلاشماسلىقى لازىم. چۈنكى دۆلەت ئەڭ مۇھىم ۋە ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان ئورگاندۇر. خرىستىئانلىققا كەلسەك، خرىستىئانلىقنىڭ ئاساسىي ئاخىرەت ھاياتىغا تايىنىدۇ. دىنار ۋە مۇتەئەسسىپلەرنىڭ چېركاۋلارغا پايدىسى بولغان بىلەن دۆلەتكە ھېچ پايدىسى يوق. چۈنكى ئۇلار دىنىي ھۆكۈملەرنىڭ ئاسارىتى ئاستىدا ياشايدۇ. شۇڭا ئۇلار دىنىي ھۆكۈم ۋە ئەخلاقىي پرىنسىپلاردىن سىرت ھەرقانداق مەنپەئەتكە يۈزلەنمەيدۇ. ئەسلىدە ھۆكۈمران ۋە پادىشاھلارنىڭ تۈلكە مېجەزىگە ئىگە بولۇشى، دۆلەتنىڭ ئەڭ كىچىك مەنپەئەتى ئۈچۈن ئەھدىنى بۇزۇشى، يالغانچىلىق، خىيانەت، ئالدامچىلىق ۋە ئىككى يۈزلىمچىلىكتىن چېكىنمەسلىكى لازىم... نىھايەت بۇ چاقىرىق ئەمەلگە ئاشتى. بۇرۇنقى دىنلارنىڭ ئورنىغا چىققان نۇرغۇنلىغان مىللىي ۋە ئىرقىي كۈچلەر مۇ بۇ چاقىرىققا ئاۋاز قوشتى.

ئەدەبىياتچىلار، يازغۇچىلار، شائىرلار، ئەدىبلەر ۋە راھىبلار ئاساسلىقى فرانسىيە ئىنقىلابىي ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنكى دەۋرلەردە بۇرۇنقى ئەخلاقىي قۇرۇلمىنى ۋە ئىجتىمائىي نىزامنى ئۆزگەرتىپ، يامانلىقلارنى كىشىلەرگە چىرايلىق كۆرسىتىشكە، ھەممە نەرسىنى ھالال قىلىشقا ۋە ئىنسان تەبىئىتىنى ھەرخىل چەكلىمىلەردىن ۋە كىشىلەرنى ئۆز مەسئۇلىيەتلىرىدىن يىراقلاشتۇرۇشقا باشلىدى. كىشىلەرنى ناچار ھاياتقا، شەھۋەت تۈزىقىغا ۋە دۇنيا مەنپەئەتىگە چوڭقۇر چۆكۈپ، ھاياتنىڭ پەيزىنى سۈرۈش پەلسەپىسىگە دەۋەت قىلدى. ئۇلار دۇنيا نېمەتلىرىنى بەكمۇ ئەتىۋارلىدى ۋە بۇنىڭ

نەتىجىسىدە، كۆز بىلەن كۆرگىلى، قول بىلەن تۇتقىلى بولىدىغان ماددى مەنپەئەت ۋە ئۆتكۈنچى دۇنيا نىمەتلىرىدىن باشقا ھەممە نەرسىنى بىراقلا ئىنكار قىلدى.

يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمە نۇسخىسى

19 - ، 20 - ئەسىر ياۋرۇپاسىدا ھايات جاھىلىيەت پاتقىغا پاتقان كونا بۇتپەرەست رىم ۋە يۇنان مەدەنىيىتىنىڭ ئەينەن كۆچۈرۈلمىسى ھالىغا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن شەرقنىڭ نامىدىكى خرىستىئانلىقنىڭ زۇلمى ئاستىدا ئېزىلگەن ياۋرۇپا قايتىدىن كونا قىياپىتىگە كىردى.

بۇنىڭدا ئەجەبلەنگۈدەك بىر ئەھۋال يوق. بۈگۈنكى ياۋرۇپالىقلار يۇنان ۋە رىم مەدەنىيەتلىرىنىڭ مۇراسىملىرى ئىدى. دوكتور خائاس يۇنان مەدەنىيىتى ھەققىدىكى مۇلاھىزىسىدە ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويغىنىدەك، ياۋرۇپالىقلار ھەر دائىم روھ بىلەن ھېچ مۇناسىۋىتى بولمىغان، ئەھمىيەتسىز دىنلارنى ئىزدەيدۇ ۋە ئۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق دىننى قوبۇل قىلمايدۇ.

بۈگۈنكى، ياۋرۇپالىقلارنىڭ دىنى ئاساسلىرىنى بۇزغانلىقىنى، سۆزدە قوبۇل قىلىپ دىنغا لايىقىدا ئەھمىيەت بەرمىگەنلىكىنى، ئەيش - ئىشرەتكە بەكمۇ بېرىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈۋاتىمىز. لېكىن بۇ خۇسۇسىيەتلەرنىڭ يۇنان مەدەنىيىتىدەمۇ ئوخشاش ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويماقتا. يەنى بۈگۈنكى ياۋرۇپا ھاياتى بىلەن قەدىمكى يۇناننىڭ ھايات كۆز قارىشى ئوتتۇرىسىدا ئاساسەن ھېچ پەرق يوق ئىدى. مانا بۇ، ياۋرۇپادىكى دىنى مۇھىتنىڭ نەتىجىسى ئىدى. بۇنداق مۇھىت اللە غا ھەقىقىي مەنىسى بىلەن ئىتائەت قىلىپ، ئۇنىڭ ئەمىرلىرىنى قەتئىي ئورۇنلاشتىن توسايدۇ. شۇنداق، مانا بۇ ياۋرۇپالىق تەبىئەت ئالىملىرى ۋە پەيلاسوپلار ئوتتۇرىغا قويغان كۆز قاراش ۋە نەزەرىيەلەرنىڭ نەتىجىسى ئىدى. ئۇلار بۇ نەزەرىيە ۋە غايىلىرىنى

ئىنسانلارغا يەتكۈزدى. خەلقىمۇ ئاستا - ئاستا بۇلارنى قوبۇل قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ نەزەرىيە ۋە غايىلەر دىننىڭ ئورنىنى ئىگەللىدى.

شۇنىڭغا ئوخشاش بۈگۈنكى ياۋرۇپالىقلارنىڭ خۇددى ئۇسساپ كەتكەن بىرى سۇغا، پەرۋانە يورۇقلۇققا ئۆزىنى ئۇرغاندەك دۇنيا ھاياتىغا ھەددىدىن زىيادە بېرىلىۋاتقانلىقىنى، بەئەينى سوقراتنىڭ ئۆز دەۋرىدىكى يۇنانلىق جۇمھۇرىيەتچىلەرنى تەسۋىرلىگىنىدەك، ھاياتنىڭ مەنپەئەت ۋە نېمەتلىرىنى قوش قولىلاپ ئىگەللىۋېلىشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىقىنى كۆرەلەيمىز. رىم مەدەنىيىتىنىڭ يۈكسىلىش باسقۇچىغا يېقىندىن ماسلاشقان دەۋرلەردە كۆرگىنىمىزدەك، بۈگۈنكى ياۋرۇپا خەلقىنىڭمۇ دىنى مەسىلىلەرنى ۋە ئېتىقادلارغا شۈبھە بىلەن قارايدىغانلىقىنى، دىننى، ئۇنىڭ ئىبادەت شەكىللىرىنى ۋە ئەنئەنىلىرىنى مەسخىرە قىلىۋاتقانلىقىنىمۇ كۆرۈۋالالايمىز.

بۈگۈنكى ياۋرۇپانىڭ دىنى خرىستىئان ئەمەس، بەلكى ماتېرىيالىزم

شۈبھىسىزكى، بۈگۈن ياۋرۇپانىڭ روھى ۋە قەلبىدە تەخت قۇرغان دىن خرىستىئان دىنى ئەمەس، بەلكى ماتېرىيالىزم. بۇ خۇسۇسىيەت، ياۋرۇپانىڭ ئىچكى دۇنياسىنى بىلىدىغان، ياۋرۇپالىقلارنى كىتابلاردىن ئەمەس بەلكى يېقىندىن، ھەتتا توغرا كېلىپ قالغاندا شەخسەن كىتابلاردىن تونغان، دۆلەتنىڭ شان - شۆھرىتىنى يۇقىرى كۆتىرىپ، مىللەتنى ھۇزۇر - ھالاۋەتكە ئېرىشتۈرگەن، شەكىلۋاز دىندارلىققا، چېركاۋ زىيارەتلىرىگە ۋە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئۆرپ - ئادەتلىرىگە ئالدىنمايدىغان كىشىلەرگە بەكمۇ ئايان.

بىرئاز ئاۋۋال ئىسمى تىلغا ئېلىنغان نېمىس پروفېسسور مۇھتەدى مۇھەممەد ئەسەد "يوللارنىڭ ئايرىلىشى نوقتىسىدا

ئىسلام، ناملىق ئەسىرىدە بۇ خۇسۇسىيەتنى ناھايىتى ئوچۇق ئىپادىلىدى:

”شۈبھىسىزكى، ياۋرۇپادا دىنىي ئۇسلۇبتا ئويلىشىدىغان، ئېتىقادلىرىنى مەدەنىيەتلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ، ئەمەلىي ھاياتقا باغلاش ئۈچۈن پۈتۈن كۈچى بىلەن خىزمەت قىلىدىغان كىشىلەر بار. ئەمما بۇلار يوق دېيەرلىك دەرىجىدە ئاز. ياۋرۇپادا نورمال بىر كىشى، مەيلى فاشىست، مەيلى دېموكرات، كاپتالىست، سوتسىيالىست، سەنئەتكار ياكى مۇتەپەككۈر بولسۇن، پەقەت بىرلا دىننى تونۇيدۇ. ئۇ بولسىمۇ، ماددىي تەرەققىياتقا ئىبادەت قىلىپ، ھاياتنىڭ بىردىنبىر غايىسىنىڭ ئىنسان ھاياتىنى قولايلاشتۇرۇش ئىكەنلىكىگە، تېخىمۇ ئومۇملاشقان ئىبارە بىلەن ئېيتقاندا، ”مۇتلەق ھۆررىيەت“ كە، يەنى تەبىئەتنىڭ پۈتۈن قانۇنلىرىغا خىلاپلىق قىلىشقا ئىشىنىش. بۇ دىننىڭ مەبۇد ۋە چىركاۋلىرى بولسا، غايەت چوڭ فابرىكىلار، كىنو خانىلار، خېمىيە لابوراتورىيىلىرى، كەچلىك كۈلۈبلەر ۋە ئېلىكتىر ئىستانسىلىرىدىن ئىبارەت. بۇ دىننىڭ كاھىنلىرى ۋە دىنىي زاتلىرى بولسا، بانكا خوجايىنلىرى، ئېنژىنېرلار، ئەرتىسلەر، كىنو چولپانلىرى، تىجارەتچىلەر، سەنئەتكارلار ۋە سەھىياھلار. مانا بۇ ھەددىدىن زىيادە كۈچ - قۇۋۋەت ۋە ھەۋەس ۋولقانى تولۇق قوراللانغان ئارزۇ ۋە مەنپەئەتلەر بىلەن توقۇنۇشۇپ قالغاچقا، بىر - بىرىنى يەپ تۈگىتىشكە تەييار ھالەتتىكى دۈشمەن قوشۇنلىرىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشىغا ۋە جەڭ تېخنىكىسىنىڭ ئىلگىرىلىشىگە يول ئېچىپ بەردى. ئەمما مەدەنىيەت تەرىپىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئەمەلىي مەنپەئەتلەرنىڭ ئۈستۈنلىكىگە ئىشىنىدىغان، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق ئارىسىنى ئېنىق ئايرىپ تۇرىدىغان چەك - چېگرا ۋە ئەڭ ئۈستۈن ئۆلچەم شەكلىدە ماتېرىيالىزمىدىن باشقا ھېچ بىر مىزان تونۇمايدىغان باشقا بىر ئىنسان تىپى شەكىللەندى“.

”غەرب مەدەنىيىتى ئوچۇقتىن ئوچۇق ۋە قەتئىي شەكىلدە ئاللىنى ئىنكار قىلمايدۇ. لېكىن پىكىر سىستېمىسىدا ئاللىغا ھېچ يەر

ئايرىمايدۇ. بۇ خىل ئېتىقادتىن پايدا - مەنپەئەت كۈتمىگىنىدەك، ئۇنىڭغا ئېھتىياجىمۇ بولمايدۇ“

ياۋرۇپالىقلارنىڭ ھاياتلىرىدا يەر ئالغان دىنى مەركەزلەر ۋە بۇلارنىڭ تەسىر دائىرىلىرى ھەققىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان بۇ دەلىللەر ئوتتۇرىغا قويغۇچىسىنىڭ خرىستىئانلىقتىن ئىسلام غا، ياۋرۇپادىن مۇسۇلمان شەرققە قاراپ يۈزلەنگەن بىر ھىدايەتكە ئېرىشكۈچى بولۇشى تۈپەيلىدىن بەلكى كىتابخانلاردا شۈبھىلىنىش ھېسسىياتى تۇغۇلۇشى مۇمكىن. ئەمما لوندوننىڭ قىممەتلىك پروفېسسورلىرى ۋە ئەنگىلىيەنىڭ ئاتاقلىق يازغۇچىلىرىدىن بىرى رەسمىي دىننىڭ ئەڭ چوڭ مەركەزلىرىدىكى چۆكۈش ۋە يېقىلىشىنى، مۇناسىۋەتلىرىنىڭ نەقەدەر يىرگىنىشلىك ھالغا كەلگەنلىكىنى بايقى دەلىللەردىن تېخىمۇ ئوچۇق ۋە تەپسىلىي كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

لوندون ئۇنىۋېرسىتېتى پسخولوگىيە ۋە پەلسەپە فاكۇلتېتى مۇدىرى پروفېسسور جۇئار ” **Guide To Modern Wickedness**“ ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:

”يىگىرمىچە ياش قىز - يىگىتتىن ئىچمىزدىكى قانچە كىشىنىڭ ھەقىقىي مەنىدە خرىستىئان ئىكەنلىكىنى سورىدىم ئۇلاردىن پەقەت ”ئۈچ“ كىشى مۇسبەت جاۋاب بەردى. يەتتىسى بۇ ھەقتە ھېچ ئويلاشمىغانلىقىنى ئېيتتى. قالغان ئونى بولسا، ئۆزلىرىنىڭ خرىستىئان دۇشمىنى ئىكەنلىكىنى ئوچۇق ئىپادىلىدى. مېنىڭچە، خرىستىئان دىنىغا ئېشىنىپ، ئۇنىڭغا ئېتىقاد قىلىدىغانلار بىلەن ئىشەنمەيدىغانلار ئارىسىدىكى بۇ قورقۇنچلۇق پەرق ياۋرۇپادا ھېچ ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەس. ئەگەر بۇ سوئال بۇندىن ئەللىك ياكى يىگىرمە يىل بۇرۇن سورالغان بولسا، جاۋابىلار باشقىچە بولغان بولاتتى. مانا بۇلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، كانون بەررىنىڭ ئىدىيەلىرىگە قېتىلىپ ئۇلۇغ بىر خرىستىئان ھەرىكىتىنىڭ دۇنيانى قۇتۇلدۇرالايدىغانلىقىغا ئىشىنىدىغانلار ئەلۋەتتە بەكمۇ ئاز شەخسەن مەن كانون بەررىنىڭ ئىدىيەلىرىنى قوللايدىغان ۋەيا ئاقلايدىغان ھېچقانداق بىر ئىش -

ھەرىكەت كۆرەلمىدىم. بۇ پەقەت ئۇنىڭ ئارزۇسى ۋە خىيالىدىن باشقا بىر نەرسە ئەمەس. ئارزۇلار كۆپىنچە ھاللاردا ئىنسان كالىسىغا ھەرخىل پىكىرلەرنى تۇغدۇرىدۇ. لېكىن ھېچقانداق دەلىل - ئىسپاتقا تايانمايدۇ. بۇ دۆلەتلەردە يۈز بېرىۋاتقان ھادىسىلەر كېيىنكى ئەسىردە خرىستىئان چىركاۋلىرىنىڭ تارىخقا ئايلىنىپ قالدىغانلىقىدىن بېشارەت بەرمەكتە. سىلەرگە كۈندىلىك گېزىتتىن بۇ پىكىرىمىزنى قۇۋۋەتلەپ بېرىدىغان بۇ خەۋەرنى كۆرسىتىپ ئۆتەي:

”77 يېشىدىكى بىر ئادەم ئۆزى كەشىپ قىلغان يېڭى بىر ئۇسۇلدا كونا ”مۇقەددەس كىتاب“ نۇسخىلىرىنى سالىيۇت ياساش، يىپەك سانائىتى، يالتىراق ۋە قەغەز پۇل بېسىشتا قوللىنىپتۇ. بۇ ياشانغان كىشىنىڭ ماشىنىسى ”Cardiff Factory“ دە ۋە باشقا سەككىز فابرىكىدا قوللىنىلىپ كونا تەۋرات نۇسخىلىرى بىلەن ئۇرۇش قوراللىرى ياسىلىشقا باشلاپتۇ. بۇ ماشىنىنى ئىجاد قىلغان ئادەم بۇرۇنقى پېقىر، نامراتلىق ھالىدىن ھازىرقى باي، مال ساھىبىغا ئايلىنىپتۇ.“

پروفېسسور جود ماقالىسىنى تەۋراتتىن ئالغان بىر جۈملە بىلەن ئاياغلاشتۇرىدۇ. بۇ كانون بەررىغا بازارلارغا دىنى زاتلارغا ۋە باشقا كىشىلەرگە بېرىلىدىغان ئەڭ ياخشى جاۋابتۇر.

”قۇلىقى بولغان ئاڭلىسۇن!...“

بۇ يازغۇچى ”Philosophy For Aur Times“ ناملىق كىتابىدا مۇنۇلارنى يازغان ئىدى:

”ئەسىرلەردىن بېرى ئەنگىلىيەنىڭ زېھنىگە ھاكىم بولغان ئىدىيە بايلىق توپلاش ئارزۇسى بولۇپ، بۇ ئارزۇ خەلق ھاياتىدىكى ئەڭ كۈچلۈك ئامىل ۋە ھەرىكەتلەندۈرگۈچى مەنبە ئىدى. چۈنكى بايلىق مۈلۈكچىلىككە ئېچىلغان دەرىزىدۇر. بايلىقنىڭ كۆپلۈكى ۋە موللىقى ئىنساننىڭ شەرەپ ئۆلچىمىدۇر. ئىنسانلار سىياسەت، ئەدەبىيات، تىياتىر، كىنو ۋە رادىئو ئارقىلىق، ھەتتا بەزىدە چىركاۋ مۇنبەرلىرىدىن

ھەر ئاي، ھەر يىل مال ۋە بايلىق توپلاشقا تەشۋىق قىلىناتتى. پەقەت مال - مۈلك توپلاشتا تەرەققىي قىلغان مىللەتلەرنىڭلا مەدەنىي مىللەت بولالايدىغانلىقى ھەققىدىكى ئىدىيەلەر تەرغىب قىلىناتتى.

مال - مۈلۈككە قارىتا كۆرسىتىلگەن بۇ ھېرىس دىنىي ئېتىقادلىرىمىز بىلەن توقۇنۇشتى. چۈنكى دىن يەنى خرىستىئان دىنى پېقىرلىقنى ماختاپ، بايلىقنى سۆكەتتى ۋە مۇنداق دەيتتى.

”پېقىرلار سالامەتلىك ۋە سانادەتكە بايلاردىن تېز ئېرىشىدۇ. پەلسەپەۋىي ۋە دىنىي ئاساسلار، اللە غا قۇللۇق قىلىش ۋە جەننەت نېمەتلىرىگە ئېرىشىش ھەققىدە پېقىرلىرىنىڭ بىردىنبىر يول ئىكەنلىكىنى كۈچەپ تەرغىب قىلىش، ئىنسانلار دىننىڭ ئاۋازىغا قۇلاق سالمايدى. دىن ئوتتۇرىغا قويغان ھۆكۈملەرنى ئەمەلىي تۇرمۇشتا يۈرگۈزۈشكە بەل باغلىمىدى. قول ئىلكىدىكى مال - بايلىقنى ۋەدە قىلىنغان جەننەت نېمەتلىرىدىن ئۈستۈن كۆرۈشتە چىڭ تۇردى. بەلكى ئۇلار بانكىغا قويغان باغلام - باغلام پۇللىرى بىلەن دۇنيا نېمەتلىرىنى سېتىۋالغىنىدەك، ئۆمۈرلىرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە تەۋبە قىلىش ئارقىلىق ئاخىرەت نېمەتلىرىگە ئېرىشىدىغانلىقىنى خىيال قىلاشتى.“

”ساممىل باتلىر“ كىتابىدا ئۇلارنىڭ بۇ ئىدىيىلىرىنى مۇنداق ئىپادىلىگەن ئىدى:

”بەزى يازغۇچىلار: بىز اللە غا بولغان ئىبادەت بىلەن مال - بايلىققا بولغان ئىبادەتنى تەڭ ئورۇنغا قويالمايمىز“ دېيىشىدۇ. مەنمۇ بۇ ئىدىيىنى قوبۇل قىلمەن، بۇ ئۇنداق ئاددى مەسىلە ئەمەس. چۈنكى مۇھىم ۋە جىددى مەسىلىلەر دۇنيادا قاچان ئاسان ھەل بولغان؟“

بەزى پرىنسىپلاردا ھەرقانچە ئايرىم بولساقمۇ ھەقىقەتەن ھەممىمىز باتلىر ۋە قوللىغۇچىلىرىنىڭ ئىزىدىن مېڭىۋاتىمىز. بىز ياۋرۇپالىقلار ھۆججەت مۇھەببىتى بىلەن يوغۇرۇلدۇق. ئېتىقادىمىزغا كۆرە شەخس ۋە ھۆكۈمەتنىڭ كۈچ - قۇۋۋىتىنى كۆرسىتىدىغان ئەڭ ساغلام ۋە ئۆلچەم مال - بايلىق. ئۇنىڭ ئۈستىگە بايلىق تارىخىي قىممەتكە ئىگە ئىككى تېئورمىنىڭ پەيدا بولۇشقا سەۋەب بولدى.

بىرىنچىسى: 19 - ئەسىردە ھۆكۈم سۈرگەن ئىقتىسادىي سىرتى تېئورمىسى بۇ تېئورمىنى ياقلايدىغانلار ئىنساننىڭ قولغا كەلتۈرگەن چوڭ مەنپەئەتلىرى ئارقىلىق قىلىۋاتقان ئىشنىڭ بېشىغا ئۆتكەنلىكىدەك چىڭ تۇرىدۇ. ئۇلارغا كۆرە، ئىنساننى ھەرىكەتكە كەلتۈرىدىغان مودېل روھى تۇيغۇ ۋە ئارزۇلار ئەمەس، بەلكى بايلىق توپلاش ھەۋىسىنىڭ ئۆزى ئىدى.

ئىككىنچىسى: 20 - ئەسىردە ھۆكۈم سۈرگەن كارل ماركسنىڭ ئىقتىساد تېئورمىسى ئىدى. بۇ تېئورمىغا كۆرە، ئىنساننىڭ ئىقتىسادقا نىزامى ئىنساننىڭ ماددى ئېھتىياجلىرى ئۈستىگە قۇرۇلىدۇ. كارل ماركسقا كۆرە ئەدەب - ئەخلاق، تەربىيە، دىن، مەنتىق ۋە دۆلەت ئىگىدارچىلىقى ئىقتىسادىغا باغلىق. ئەگەر مەملىكىتىمىز ئىنسانلىرى بايلىق توپلاش ھەۋىسى ۋە مۇھەببىتى بىلەن يۇغۇرۇلمىغان بولسا ئىدى، بۇ ئىككى نىزام بۇقەدەر جەلب قىلىش كۈچىگە ئىگە بولالمايتتى.

پروفېسسور جود كىتابنىڭ باشقا بىر يېرىدە مۇنداق دەيدۇ:

”بۇزمانلاردا ئومۇملاشقان ۋە كۈچلۈك ھايات پەلسەپىسى ھەر ئەھۋالدا ۋە ھەر مەسىلىدە يانچۇق لىق، قورساق توق بولۇشى ئىدى. **Stomach and Posket View of Life Inside** نامبىرىكلىق مەشھۇر گېزىتچى جۇن گافتېر بۇ پسخولوگىيەلىك ئەھۋالنى **Europe** (ياۋرۇپانىڭ ئىچى) ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق تەسۋىرلىگەن ئىدى:

”ئىنگىلىزلار ھەپتىنىڭ ئالتە كۈنى (**Bank Of England**) ئەنگىلىيە بانكىسىغا چوقۇندۇ. يەتتىنچى كۈنى چىركاۋغا بارىدۇ.“

ياۋرۇپادا ماتېرىيالىزمىدىن كۆرۈنۈشلەر

ئاخىرەت ھاياتىغا ئىشەنمەيدىغانلار، كىچىك تاغلارنى مەن ياراتتىم دەپ مەيدىسىنى كېرىپ يۈرىدىغانلار، دۇنيا ئىشتىياقى ۋە

نېمەتلىرىدىن باشقا ئۈستۈن غايىسى بولمىغانلار، اللہ يادىغا كەلگەن چاغدا ئەسلىپ قويىدىغانلار، اللہ غا ھۆرمەت، ئېھتىرام بىلدۈرمەيدىغانلار باشلىرىغا پالاكەت بۇلۇتلىرى ئەگىپ قىيىن ئەھۋالدا قالغان ۋاقتلاردا اللہ غا قانداق قول ئېچىپ يالۋۇرىدۇ؟ ھەقىقەتەن اللہ تائالا ئۆز ئۇلۇغۇقىغا ئىشەنمەيدىغان مۇشرىكلەر توغرىسىدا مۇنداق دەيدۇ:

﴿دېڭىزدا﴾ ئۇلارنى تاغلاردەك دولقۇنلار ئورۇنغان چاغدا، ئۇلار كامالى ئىخلاس بىلەن اللہ غا ئىلتىجا قىلىدۇ، اللہ ئۇلارنى (دېڭىز خەتەرلىرىدىن) قۇتۇلدۇرۇپ قۇرۇقلۇققا چىقارغان چاغدا، ئۇلارنىڭ بەزىسى توغرا يولدا بولىدۇ. بىزنىڭ ئايەتلىرىمىزنى پەقەت خىيانەتكار (اللہ نىڭ نېمەتلىرىدىن تانغان) ئادەملا ئىنكار قىلىدۇ﴾

بۇ خىل مىساللار ماددىغا ھەددىدىن ئارتۇق بېرىلگەنلىكى، ئوچۇق سەۋەب ۋە ئىللەتلەرگە تايىنىپ اللہ دىن پۈتۈنلەي يىراقلىشىپ كەتكەنلىكى تۈپەيلىدىن غەپلەت ۋە قاساۋەتتە ئۇچىغا چىقتى ۋە اللہ تائالانىڭ ئۇلار ھەققىدىكى ئايەتلىرىنىڭ نەقەدەر توغرا ئىكەنلىكىنى ئۆزلىرى ئىسپاتلىدى.

﴿شەكشۈبھىسىزكى، سەندىن ئىلگىرىكى ئۈممەتلەرگە (نۇرغۇن پەيغەمبەرلەرنى) ئەۋەتتۇق﴾ (ئۇلار پەيغەمبەرلەرنى ئىنكار قىلدى). ئۇلارنى اللہ غا (تەۋبە قىلىپ) يېلىنسۇن دەپ نامراتلىق ۋە ئاغرىق - سىلاق بىلەن جازالىدۇق. ئۇلارغا بىزنىڭ ئازابىمىز چۈشكەن چاغدا نېمىشقا يېلىنمىدى؟ لېكىن ئۇلارنىڭ دىللىرى قەساۋەتلەشتى (ئىمانغا يۇمشىمىدى)، شەيتان ئۇلارغا قىلمىشلىرىنى چىرايلىق كۆرسەتتى﴾

﴿ئۇلارنى بىز ھەقىقەتەن ئازاب (يەنى قەھەتچىلىك) بىلەن جازالىدۇق، ئۇلار پەرۋەردىگارىغا بويسۇنمىدى، ئىلتىجا قىلىپ دۇئامۇ قىلمىدى﴾

سۇرە لوقمان 32 - ئايەت.
سۇرە ئەنئام 42 - 43 - ئايەت.
سۇرە مۇئىمىنۇن 76 - ئايەت.

ئەمما شۇنسى ئاجايىپكى، ياۋرۇپالىق رەھبەرلەر ۋە پارلامېنت ئەزالىرىنىڭ نۇتۇقلىرىدا ئازراق بولسىمۇ نازاكەت، مەرھەمەت تۇيغۇسى ۋە اللە قورقۇسىنى ئۇرۇش تازا قىزىقىدىغان ۋە تىنچسىز پەيتلەردىمۇ ئۇچراتقىلى بولمايتتى. ياۋرۇپالىقلارنىڭ مۇئامىللىرىدە، ھەرىكەتلىرىدە ۋە خۇشال كۈنلىرىدە بۇلار ھېچ كۆرۈلمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ياۋرۇپالىق مۇتەپەككۈر ۋە ئەدەبىياتچىلار بۇ خىل مۇئامىللىرىنى ئېغىر بېسىقلىق، چىدامچانلىق ۋە باتۇرلۇق قىلىپ كۆرسەتمەكتە. ئەنگىلىيەنىڭ مەشھۇر دىپلوماتى ۋە ئىلغار شەخسلەردىن بىرى، ئەنگىلىيە پارلامېنتىدا ئىنگىلىز مىللىتىنىڭ ۋەقە ۋە پالاکەت قارىشىدىكى باتۇرلۇق ۋە سوغۇققانلىقىدىن ماختىنىپ، سىنگاپۇردا تانسا ۋە ئۇيۇن - تاماشانىڭ مەستخۇشلىقىدا ئۆزلىرىنى ئۇنۇتقان ئىگىلىزلەرنىڭ شەھەرنى بومباردىمان قىلغان ياپون ئايروپىلانلىرىغا قارىماي تانسا ۋە ئۇيۇن - تاماشانى داۋاملاشتۇرغانلىقىنى، ھەتتا تۇرغان يەرلىرىدىن قىمىرلاپمۇ قويمىغانلىقىنى مىسال كۆرسىتىدۇ. بىر ھېندى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بىر كېچە ھاياتىنى سۆزلەپ مۇنداق دەيدۇ:

”تانسا تازا قىزىغان ۋاقىتتا بىردىنلا كەلگەن ھاۋا بېسىمىدىن يىرگىندۇق ۋە جايىمىزدىن قىمىرلىيالمىدۇق. بىر ئازدىن كېيىن ئارىدىن بىرسى: قانداق قىلىمىز، تانسىنى ئاخىرلاشتۇرالمىدۇق ياكى داۋاملاشتۇرالمىدۇق؟ - دەپ سورىدى. ئۇنىڭغا ياش بىر قىز: داۋاملاشتۇرايلى! - دەپ جاۋاب بەردى.“

ھېندى يەنە مۇنداق دەيدۇ:

”بومباردىمان ۋاقىتلىرىنى كىنوخانىلاردا ئېلان قىلىش كۈندىلىك ئادەتكە ئايلانغان ئىدى. لېكىن كىنو پروگراممىلىرى توختىماي داۋاملىشىپتتى. بومباردىماندىن ساقلىنىش ئۆيىگە كىرىدىغانلارنىڭ يولى ئەڭ تەرەپتە، ئەڭ چەتتە ئىدى. لېكىن خەلق ئاساسەن قىمىرلاپمۇ قويمىيتتى. ھېچكىم ئولتۇرغان يېرىدىن قوپۇشنى خالىمايتتى. كىنو پروگراممىلىرىمۇ توختىماي داۋام قىلاتتى.“

ھاۋا ئېقىملىرى، مۇھەممەد ئەشرەف دەھلەۋى 71 - بەت. . A. G. E. P. 70

بىر ئىنگىلىز يازغۇچى ھېندىستاندا نەشىر قىلىنغان "Statesman" ناملىق كۈندىلىك چوڭ ئىنگىلىز گېزىتىنىڭ 1942 - يىلى 1 - ئاينىڭ 24 - كۈنىدىكى سانىغا بېسىلغان بىر رەسىم ھەققىدە مۇنۇلارنى يازغان ئىدى:

"ھەيران قالارلىق ئىش شۇكى، تارىختىكى ئەڭ ياخشى تىياتىر ئەسەرلىرى چوڭ ئۇرۇشلار پارتلىغان مەزگىللەردە سەھنىگە چىقتى. بۈگۈن ئەنگىلىيەدىمۇ ئەھۋال ئوخشاش، ئويۇن تاماشا يەرلىرىگە، كىنو - تىياتىرلارغا قاترايدىغانلار ئۆزلىرىنى ئۇرۇشتىن بۇرۇنقى كۈنلەردىن تېخىمۇ خۇشال ۋە كەيپىياتى يۇقىرى ھېس قىلماقتا. ئارزۇ - ھەۋەسلىرىگە بېرىلىپ كەتكەنلەر لوندوندىكى ئويۇن - تاماشا يەرلىرىدە ئۆزى خالىغان ھەممە نەرسىنى تاپالايدۇ. ۋە يەنە بۇ گېزىتنىڭ 1943 - يىلى 12 - ئاينىڭ 15 - كۈنىدىكى سانىدا: "لوندون، لىزبون ۋە موسكۋادا فىلىم سانائىتى تېز قەدەمدە ئىلگىرىلىمەكتە ۋە تەرەققىي قىلماقتا" دېگەن خەۋەر بېسىلغان ئىدى. كونا دەۋرلەر ئۇرۇش قىزىپ چىققان ۋاقىتلاردا ۋە ئۆمرىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ئەيش - ئىشرەت ۋە ئويۇن - تاماشاغا بولغان يۈكسەك ئىشتىياقنى رىم ۋە يۇناندىن باشقا مىللەتلەردە كۆرەلمەيسىز".

روپېر ئاگېنتلىقنىڭ مۇخبىرى ئەنگىلىيە باش مىنىستىرى چېرچىلنىڭ ئۇرۇشنىڭ ئەڭ شىددەتلىك پەيتلىرىدە، ئىنساننىڭ ئىختىيارسىز قولىنى كۆتۈرۈپ ئاللاھ غا يېلىنىپ - يالۋۇرىدىغان، مەستلەرنىڭ ئۆزلىكىدىن كالىسى سەگىيىدىغان، يۈرىكى تاش بولۇپ كەتكەنلەر شامدەك ئېرىپ كېتىدىغان ئۇ خەتەرلىك دەۋرلەردە يېڭى يىلنى قانداق كۈتۈپ، كونا يىلنى قانداق ئۇزاتقانلىقىنى تېلېگراف ئارقىلىق بىلدۈرۈپ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى:

"ۋاشىنگتون - بۈگۈن 1942 - يىلى 1 - ئاينىڭ 1 - كۈنى، تۈنۈگۈن كەچ يېڭى يىلى مۇناسىۋىتى بىلەن ئەنگىلىيە باش مىنىستىرى چېرچىل كانادادىن پويىز بىلەن رەسمىي مېھمان سۈپىتىدە ئاق شىغا كەلدى. باش مىنىستىر چېرچىل چارل يارتىل ئەپەندى بىلەن بىرلىكتە پويىزدىن چۈشۈشتىن بۇرۇپ، پويىزنىڭ ئاشخانا ۋاگونىغا ئاغزىدا تاماكا، بىر قولىدا شامپان تولىغان قەدەھ بىلەن كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ

بىلەن بىللە ماڭغان گېزىت مۇخبىرلىرى بۇ مەنزىرنى كۆرۈپ ھەيران قېلىشتى. چېرچىل قەدەھنى قولغا ئېلىپ كۈلۈمبېرگەن ھالدا: ”ئارقىدا قالغان زەپەرلەر، زورلۇق - قىيىنچىلىقلارغا تولغان 1941 - يىلىنىڭ شەرىپىگە“ دېدى. چېرچىل كونا يىلىنىڭ ئاخىرقى پەيتلىرىنى بۇ شەكىلدە ئۆتكۈزگەندىن كېيىن يېڭى يىلىنى تەبرىكلىدى ۋە سائەت قوڭغىرىقى چالدى. گېزىتچىلەر ۋە پويىز خادىملىرى چېرچىلنىڭ يېڭى يىلىنى مۇبارەكلىدى. باش مىنىستىر چېرچىل بىر قولىدا جارىل بارلىقنىڭ، يەن بىر قولىدا كارل بورل ھانىرنىڭ قولىنى تۇتۇپ ئۇسسۇل ئوينىدى. ئاندىن ئىشكىنىڭ ئالدىغا كېلىپ: ”ھەممىڭلارغا خۇشاللىق تىلەيمەن، تەڭرى بىزگە زەپەر ئاتا قىلسۇن!“ دېدى. ئۇنىڭ بۇ گەپلىرىدىن سۆيۈنگەن بۇ يەردىكىلەر ئۆزلىرىنى ئۇنتۇغان ھالدا ناخشا ئېيتىپ ئويۇن - تاماشا قىلىشقا باشلىدى.

باش مىنىستىر چېرچىل بىر ”V“ ھەرپىنى سىزغاندىن كېيىن خۇشال - خۇرام ھالدا ۋاڭگۇنغا قايتتى.

بۇ ماتېرىياللىقتىكى ھايات پەلسەپەسى بىلەن ئۇرۇش ۋە خەتەرلىك پەيتلەردىكى دىنى پسخولوگىيە، دىن ئوتتۇرىغا قويغان ئاساسلار، دىندار كىشىلەرنىڭ مۇئامىلە ۋە ھەرىكەتلىرىنى سېلىشتۇرۇپ باقايلى. قۇرئان - كەرىمدە بۇ ھەقىقەت مۇنداق بايان قىلىندۇ:

﴿ئى مۆمىنلەر! (مۇشەرىكلاردىن) بىر جامائەگە (يەنى دۈشمەن قوشۇنغا) ئۇچراشقان چېغىڭلاردا سابىتلىق كۆرسىتىڭلار، مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشىڭلار ئۈچۈن اللە نى كۆپ ياد ئېتىڭلار﴾

پەيغەمبىرىمىز قىيىن ئەھۋالدا قالغىنىدا دەرھال نامازغا تۇراتتى، اللە غا دۇئا قىلاتتى. ئىبنى ھىشامنىڭ تەرجىمىھالىدا ئىبنى ئىسھاق مەشھۇر بەدرى ۋەقەسى ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ:

”رەسۇلۇللاھ سەپىلەرنى تۈزەتكەندىن كېيىن ئەبۇبەكرى بىلەن چىدىرغا قايتتى، چىدىردا ئەبۇبەكرىدىن باشقا ھېچكىم يوق ئىدى. رەسۇلۇللاھ اللە ۋەدە قىلغان زەپەرنى شۇ سۆزلىرى بىلەن تىلىدى: رەببىم! ئەگەر بۈگۈن، بۇ بىر ئۈچۈم كىشىنى ھالاك قىلىدىغان بولساڭ، يەر يۈزىدە ساڭا ئىبادەت قىلىدىغان ھېچكىم قالمايدۇ.“

ماتېرىيالنىم بىر يۈرۈش تەبىئى، قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدىغان، تارىخىي ۋە ئىلمىي سەۋەبلەر ئارقىلىق ئەسىرلەردىن بۇيان ياۋرۇپا مەدەنىيىتىنىڭ ۋە ھايات يولىنىڭ سىمۋولى بولغان ئىدى. ياۋرۇپادا يېڭى ئويغىنىش ھەرىكىتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئىسلاھات، ئىلىم ۋە سىياسەت ساھەلىرىدىكى ئىلگىرىلەش ماتېرىيالنىمىڭ كۈچ - قۇۋۋىتىنى ئاشۇرۇشتىن باشقا ئىشقا يارىمىدى. بۇ ھەقتە ياۋرۇپا ۋە شەرق دۇنياسىدا كۆپلىگەن مۇتەپەككۇرلار ھەرخىل پىكىرلەرنى بايان قىلدى. شەرقلىق مۇتەپەككۇر، دەۋرىمىزنىڭ ئىلغار رەھبەرلىرىدىن ئابدۇراھمان ئەلكاۋاكىبى ”تەبىئەتۈل ئىستىباد“ ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەيدۇ:

”ياۋرۇپالىقلارنىڭ ھايات يولى پۈتۈنلەي ماتېرىيالنىمىز. ئۇلارنىڭ يۈرىكى قاتتىق، مۇئامىلىلىرى قوپال، ئاچكۆز، ھەممە نەرسىنى ئۆزىنىڭ قىلۋېلىشىنى ئويلايدۇ ۋە ھەردائىم ئىنتىقام كويىدا يۈرىدۇ. ئۇلاردا شەرق خرىستىئانلىقى ئاتا قىلغان چوڭقۇر ھېسسىياتلار ۋە ئۈستۈن پرىنسىپلاردىن ئەسەر قالمىغان ئىدى. مەسىلەن بىر نېمىس قوپال مچەز، تاش يۈرەك كېلىدۇ. ئاجىزنىڭ ياشاش ھەققى يوق ئىكەنلىكىنى، بارلىق پەزىلەتنىڭ كۈچ - قۇۋۋەتتە، بارلىق كۈچ - قۇۋۋەتنىڭ مال - بايلىقتا ئىكەنلىكىنى تەرغىب قىلىدۇ. ئىلمىنى پەقەت پۇل ئۈچۈن سۆيىدۇ. ئۇنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىمۇ پۇلغا باغلىق بولىدۇ.

لاتىن مىللەتلىرىگە مەنسۇپ بولغانلارمۇ مەغرۇر ۋە ھەر دائىم يېڭىلىشچان بىر مچەزگە ساھىبتۇر. ئۇلارغا كۆرە، ئەقىل پۈتۈنلەي ھۆردۇر. ھايات دېمەك، ھاياسىزلىق، ئەخلاقسىزلىق دېمەكتۇر. شەرەپ كىم - كېچەك ۋە زىبۇ - زىننەت بىلەن، ئۇلۇغلىق باشقىلارغا ھۇجۇم قىلىپ ھاكىمىيەت قۇرۇش بىلەن ئۆلچىنىدۇ.“

بۇ سەتەرلەر ياۋرۇپا خۇلقىنىڭ ئەڭ توغرا تەسۋىرى، غەرب پسخولوگىيىلىك ئالاھىدىلىكىنىڭ ئەڭ ياخشى تەھلىلىدۇر. بىز بۇ يەردە مەرھۇم كاۋاكىبىنىڭ لاتىن ۋە نېمىسلاردىن باشقا ياۋرۇپا مىللەتلىرىنى بۇ تەھلىلنىڭ سىرتىدا قالدۇردى دەپ ئويلايمىز. چۈنكى، نېمىس ۋە لاتىن مىللەتلىرى پۈتۈن ياۋرۇپا مىللەتلىرىگە ئۆرنەك قىلىپ كۆرسىتىلگەن ئىدى.

ئىلمىي پائالىيەتلەرنىڭ ماددىي غايىلىرى

ياۋرۇپانىڭ سىياسىي، ئىجتىمائىي ۋە ئەخلاقىي نىزاملىرىدىن ياكى ياۋرۇپا مىللەتلىرىنىڭ بۇ دۆەرلەردە ئوتتۇرىغا قويغان بارلىق سىستېمىلىرىدىن ماتېرىيالنىڭ پۇرىقىنى ئېلىش تەس ئەمەس. ھەتتا يېقىنقى زامانلاردا ئىنسانلارنى ئۇزۇن مەزگىل مەشغۇل قىلغان روھىي ھەرىكەتنىڭ مەنبەسىمۇ ماتېرىيالنىڭ مۇددۇر. بۇ ھەرىكەتمۇ باشقا سەنئەت ۋە ئىلملەرگە ئوخشاش ياۋرۇپادا بىر سەنئەت ۋە ئىلمىغا ئايلاندى. بۇ ھەرىكەتنىڭ مەقسىتى روھ ئىقلىمىنىڭ قىزىقارلىق تەرەپلىرىنى كۆزىتىش، روھنىڭ سىرلىق پەردىلىرىنى ئېچىش، ئۆلۈكلەرنىڭ روھلىرى بىلەن سۆزلىشىش، كۆڭۈللەرنى راھەتلىتىپ گوللاش ئىدى. لېكىن بۇ ئىدىيە مۇسۇلمان شەرقىتىكى مۇتەسەۋۋۇپ ھەرىكەتنىڭ ئەكسىچە نەپىس پاكلىقى، قەلب ساپلىقى، اللە قورقۇنچى ۋە ياخشى ئەمەللەر ئاساسىغا تايانمىغاندەك، ئۆلۈمگە ھازىرلىنىش، ھاياتنىڭ قىيىنچىلىقلىرىغا سەۋر قىلىش، نەپسىنى تىزگىنلەشكە ئوخشاش ئاساسىي پرىنسىپلەرنىمۇ قەتئىي قوبۇل قىلمايتتى.

شۇنىڭغا ئوخشاش، ياۋرۇپالىقلارنىڭ جان ۋە ماللىرىنى پىدا قىلىپ ئېلىپ بارغان ھەرىكەتلىرىمۇ پەقەت اللە ئۈچۈن قىلىنغان پائالىيەتلەرنىڭ دەل ئەكسىچە، كۆپىنچە چىرايلىق بىر نام قالدۇرۇش، شوھرەت قازىنىش، ئىسمىنى تارىخقا يازدۇرۇش، ئىنسانلار ئارىسىدىكى ئورنىنى يۇقىرى كۆتۈرۈش خەلقنىڭ تىلىدا مىننەت بىلەن ياد ئېتىلىش، ۋەتەندىن ئىپتىخار ۋە ھۆرمەت بىلەن خاتىرىلىنىش،

مىللىتى تەرىپىدىن ئۇلۇغلىنىشقا ئوخشاش ماددى غايىلەر ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلاتتى. لېكىن مۇسۇلمان ئەمەللىرىگە رىياكارلىق ۋە كۆرسەتمىلىك ئارىلىشىپ يوققا چىقىشىدىن قورقۇدۇ ۋە اللە تائالانىڭ خىتابى ھەرزامان قۇلاق تۇۋىدە جاراڭلاپ تۇرىدۇ.

﴿سەلەرگە ئەمەللىرى جەھەتتىن ئەڭ زىيان تارتقۇچىلارنى ئېيتىپ بېرەيلىمۇ؟ ئۇلار ھاياتى دۇنيادا قىلغان ئەمەللىرى يوققا چىققان ئەمما ئۆزلىرى ئوبدان ئىش قىلدۇق دەپ ئويلىغان ئادەملەردۇر﴾

﴿بىز ئۇلارنىڭ قىلغان ياخشى ئەمەللىرىنى بىر تەرەپ قىلىپ، ئۇنى ئۇچۇپ يۈرگەن توزاندەك قىلىۋېتىمىز، (يەنى ئۇلار ئىمانسىز بولغانلىقتىن، قىلغان ياخشى ئەمەللىرىنى يوققا چىقىرىمىز)﴾

رەسۇلۇللاھتىن: ”بىر ئادەم ھەقىقەتەن جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىۋاتىدۇ. يەنە بىرى كۆز بويامچىلىق قىلىش ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتىدۇ. بۇلاردىن قايسىسى اللە يولىدا؟“ دەپ سوراشتى. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام: ”اللە نىڭ كالامنى ئۇلۇغلاش ئۈچۈن جەڭ قىلغانلار اللە يولىدا“ دەپ جاۋاب بەردى.

ھەزرىتى ئۆمەر رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ ھەردائىم اللە غا مۇنداق دەپ دۇئا قىلاتتى: ”رەببىم! پۈتۈن ئەمەللىرىمنى تەقۋالىق ۋە پەقەت سېنىڭ رىزالىقىڭ ئۈچۈن خالىس قىلغىن! سېنىڭ رىزالىقىڭ سىرتىدا ھېچنەرسە قويمىغىن!“ بۇ ئۆممەتنىڭ تەقۋا كىشىلىرىنىڭ يوشۇرۇن ئىبادەت ۋە سەدىقلىرى تەرجىمىھال ۋە تارىخ كىتابلىرىدا تەسۋىرلەنگەنلىكى ھەممىگە ئايان.

ماتېرىيالىست غەرب ئىدىيىسى ئىقتىسادقا تايانغان پانتېئىزم*

ماتېرىيالىستلارنىڭ نەزەرىيە ۋە ئىدىيەلىرى ياۋرۇپادا ئۇ قەدەر تەرەققىي قىلغان ئىدىكى، ماددى قىممەتلەردىن باشقا ھەممە نەرسىنى ئۇنۇتۇرغان ئىدى. مەسىلەن كوممۇنىزم پەلسەپىسىنىڭ قۇرغۇچىسى كارل ماركسنى (1818 — 1883) مىسال كەلتۈرەيلى. كارل ماركسقا كۆرە، ئىقتىسادىي قۇرۇلما جەمئىيەتنىڭ ئاساسى، دىن، مەدەنىيەت، ھايات پەلسەپىسى ۋە بارلىق گۈزەل سەنئەتلەر بولسا، بۇ ئىقتىساد قۇرۇلمىسىنىڭ ئىپادىسى ئىدى. كارل ماركس مۇنداق دەيدۇ:

”تارىختا ھەر چاغ ۋە ھەر دەۋرنىڭ ئۆزىگە خاس سانائىي ئىشلەپچىقىرىش مېتودى بار. ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنى سانائەت پائالىيىتى بەلگىلەيدۇ. لېكىن بىر مۇددەت ئۆتكەندىن كېيىن بۇ مۇناسىۋەتلەر ئىشلەپچىقىرىش مېتودىغا ئۇيغۇن كەلمىگىلى تۇردى. ئارىدىكى تەڭپۇڭلۇق پۈتۈنلەي بۇزۇلدى. بەزى كىشىلەر بۇ ئەھۋالنى يېڭىدىن تۈزۈش ئۈچۈن تىرىشتى. بۇ ھەرىكەتلەر تارىختا ئىنقىلاب ۋە ئىسىيان دەپ ھېسابلاندى. چۈنكى تارىخچىلار بۇ ئىنقىلاب ۋە ئىسىيانلارنىڭ ماھىيىتىنى بىلمەيتتى. لېكىن بۇ ئەجەبلىنەرلىك بىر ئەھۋال ئەمەس. چۈنكى بۇ ئىنقىلاب ۋە ئىسىيانلارغا قېتىلغانلار ئۆزلىرىنىڭ قايسى غايە ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەرسىز ئىدى. بىراق بىز بۇ تېپىشماقنى يېشىش ئارقىلىق سىياسىي ساھەدىكى تەرەققىياتنىڭ، سىياسىي نىزامدىكى ئىلگىرىلەش ۋە ئۆزگىرىشلەرنىڭ، سىياسىي ساھەدە مەيدانغا كەلگەن ھەرخىل مۇكەممەللىك ۋە كەشپىياتلارنىڭ، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ يېڭى بىر كۆرۈنۈشىدىن باشقا نەرسە ئەمەسلىكىنى، بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر بىلەن كۈنسېرى ئۆزىنى يېڭىلەۋاتقان ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرى ئارىسىدىكى پاراللىللىقتىن كېلىپ چىققانلىقىنى بىلىۋالالايمىز. سانائىي ئىشلەپچىقىرىش يوللىرى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ئارىسىدىكى توقۇنۇش داۋام

* پانتېئىزم - الله بىلەن تەبىئەتنى بىر دەپ ھېسابلايدىغان دىنىي پەلسەپىۋى تەلىمات - فرانسۇزچە.

قىلغانسىمۇ، ئىجتىمائىي ھاياتنى تەرتىپكە سېلىش تىرىشچانلىقىمۇ داۋام قىلىدۇ. ئارىدىكى توقۇنۇش ۋە سۈركۈلۈشلەرگە ئوت تۇتۇش شەرتتە ئايلىنىشى بىلەنلا ئىسيان چىقىدۇ. ئارىدىكى توقۇنۇش بەك ئاشكارىلانمىسىمۇ، ئۇنى يوق قىلىۋېتەلمەيمىز ياكى ئىنكار قىلالمايمىز.

سانائىي ئىشلەپچىقىرىش يوللىرى بىلەن ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەر ئارىسىدىكى سۈركۈلۈش ئەڭ ئاخىرى سىنىپى توقۇنۇشقا ئايلىنىدۇ. چۈنكى، جەمئىيەتتىكى بارلىق سىنىپلار ئىقتىسادى قۇرۇلمىنىڭ بىر پارچىلىرىدۇر.

مانا بۇلارنى ئوتتۇرىغا قويغان كارل ماركس ئاخىرىدا مۇنداق نەتىجە چىقاردى: ”ئىنساننىڭ بالىلىق دەۋرىدىن باشقا بارلىق ھايات تارىخى ھەرخىل ئىجتىمائىي سىنىپ توقۇنۇشلىرىنىڭ ھېكايىسىدىن ئىبارەتتۇر“.

مانا مۇشۇنداق، كارل ماركس ئىقتىسادىي ساھە سىرتىدىكى بارلىق ئىنسانىي ساھەلەرنى پۈتۈنلەي ئىنكار قىلىپ، ئىقتىسادتىن باشقا ھېچنەرسىگە ئېتىبار بەرمىگەن ئىدى. دىن، ئەخلاق، روھ، قەلب ۋە ھەتتا ئەقىل ئۈچۈن ھېچبىر قىممەت ۋە ئۆلچەم قويمىغىنىدەك، بۇلاردىن ھېچبىرنى تارىخىي ئامىل دەپ تونمىغان ئىدى. كارل ماركسقا كۆرە، تارىختىكى بارلىق ئىسيان ۋە ئىنقىلابلار پەقەت ئىنتىقام ئېلىش، ئىقتىسادىي نىزام ۋە سانائىي ئىشلەپچىقىرىش يوللىرىنى يېڭىدىن تەرتىپكە سېلىش ئۈچۈن چىققان ئىدى. ھەتتا دىنىي جەڭلەرمۇ ماركسقا كۆرە ئىقتىسادىي ئامىللار ئارىسىدىكى سىنىپى توقۇنۇشلاردىن كېلىپ چىققان ئىدى. بىر ئىقتىسادىي سىنىپ كىرىم مەنبەلىرى ۋە ئىشلەپچىقىرىش يوللىرىنى قولغا ئېلىۋېلىپ مال - بايلىق توپلايدۇ، يەنە بىر ئىقتىسادىي سىنىپمۇ ئۇنىڭ بىلەن بەسلىشىدۇ. ئۆز نېپىۋىسىنى ئېلىشنى ئويلايدۇ ياكى قارشىسىدىكىدىن بايلىقنى يېڭىدىن تەكشۈرۈپ چىقىشنى تەلەپ قىلدۇ ۋە بۇنىڭ بىلەن جەڭ باشلىنىدۇ.

مانا بۇلاردىن كېيىن كارل ماركس تارىخ بېتىگە يېزىلغان ”بەدر“، ”ئۆھۈد“، ”ئەھزاب“، ”قادىسىيە“، ”يەرمۇك“ جەڭلىرى ھەققىدە ئوخشاش پىكىرگە ئىگە بولۇشى كېرەك.

مانا كۆرگىنىڭىزدەك، ياۋرۇپانىڭ ماتېرىيالىست تەسەۋۋۇپى، پانتېئىزم پەلسەپىسى ۋە ئىقتىسادى ئاساسلارغا تايانغان مەۋجۇداتنىڭ بىرلىك قارىشى بۇنىڭدىن ئىبارەت. شەرق دۇنياسىدا دىنىي ۋە مۇتەسەۋۋۇپ ھاۋانىڭ زىچلىشىشى بىلەن مۇنداق ھاۋا ئىچىدە ياشىغان شەرقلىقلەر ئاللاھ دىن باشقا بارلىق مەۋجۇدىيەتنى ئىنكار قىلدى. ئۇلارغا كۆرە پەقەت ئاللاھ مەۋجۇت، باشقا مەۋجۇداتلار بولسا ئاللاھنىڭ ھەر بىر كۆرۈنۈشى ئىدى. ئۆزلىرى نەپەس ئېلىۋاتقان ھاۋانىڭ تەسىرى ۋە مەستخۇشلىقىدا: ”ئاللاھ دىن باشقا مەۋجۇدىيەت يوقتۇر!“ دەپ ۋاقىردى.

ماتېرىيالىزمنىڭ بېسىمى ئاستىدا بۇرۇختۇم بولغان ياۋرۇپالىق مۇتەپەككۇرلارمۇ ئىقتىسادىي ساھەنىڭ سىرتىدا قالغان ھەممە نەرسىنى ئېتىپ تاشلاپ: ”قېرىن ۋە ئاشقازاندىن باشقا ھېچنەرسە يوقتۇر!“ دەپ جارسالدى. شۇنى ئېيتىپ ئۆتەيلىكى، شەرق سوپىلىرى ئىنساننى ئاللاھنىڭ كۆلەڭگىسى دېسە، غەرب ماتېرىيالىستلىرى (ئىنسانىي) پەس ھاياۋان قاتارىدا كۆرەتتى.

دارۋىنىزمنىڭ مەدەنىيەت ۋە ئىدىيەلەرگە بولغان تەسىرى

دارۋىنىنىڭ ماتېرىيالىست ياۋرۇپا مۇتەپەككۇرلىرىنىڭ ئىنسان ھەققىدىكى كۆز قاراشلىرىنى قوللايدىغان، سىياسىي ۋە ئىجتىمائىي ساھەنى تېخىمۇ قالايمىقان ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان ”تەدرىجىي تەرەققىيات“ نەزەرىيىسى 19 - ئەسىردە ئوتتۇرىغا چىقتى. دارۋىنىنىڭ قارىشىچە، ئىنسان دېگەن مەۋجۇدىيەت باشقا ھاياۋانلارغا قارىغاندا بىر ئاز تەرەققىيات باسقۇچىنى بېسىپ ئۆتكەن بىر ھاياۋاندۇر. ئىنسانىيەت بىر تەرەققىيات باسقۇچىدىن يەنە بىر تەرەققىيات باسقۇچىغا كۆچۈش

ئارقىلىق مېڭىلغان يىللارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ”جىنس ئۆزگىرىش“ تىن كېيىن بۇ ھالغا كەلگەن ئىدى. بۇ مۇددەت ئىچىدە ئىنسان ھەرخىل ھايۋان شەكلىگە كىرگەن يوسۇندىن مايمۇنغا، مايمۇندىن ئىنسانغا ۋە ئەڭ ئاخىرىدا بۈگۈنكى مۇكەممەل شەكلىگە ئۆزگەرگەن ئىدى. بۇ نەزەرىيە سىنىڭ ئىگىسى ۋە قەھرىمانى دارۋىن 1859 - يىلى ”جانلىقلارنىڭ تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى“ ناملىق ئەسىرىنى نەشر قىلدۇردى. بۇ نەزەرىيە ئۇنۋېرسىتېت، ئالىي بىلىم يۈرتلىرى ۋە خەلقنى ھەددىدىن زىيادە مەشغۇل قىلدى. چۈنكى، بۇ نەزەرىيە ئۇنىڭدىن بۇرۇن ئىنسانغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەردە ھېچ كۆرۈلمىگەن پېپىڭى كۆز قاراشلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىدى. نەتىجىدە بۇ قورقۇنۇچ نەزەرىيە پىكىر جەريانلىرىنى قالايمىقانلاشتۇردى. ئىنساننىڭ ئۆز مەسىلىلىرى ۋە تارىخى ھەققىدىكى ھاياتى بېقىشلىرىنى ”ئىنسان“ دىن ھايۋانغا ئاغدۇردى ۋە ئۇنىڭغا بۇ كائىناتنىڭ ئىلاھىي بىر قۇدرەت بولمىغان ھالدا ئۆزلىكىدىن ئىدارە قىلىنغانلىقىنى، دۇنيانىڭ تەبىئەتتىن ئۈستۈن ھەر قانداق بىر كۈچنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىمىغان ھالدا يالغۇز ھەرىكەت قىلىدىغانلىقىنى، كائىناتنىڭ تەبىئەت قانۇنلىرى سىرتىدا ھېچقانداق كۈچنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمايدىغانلىقىنى، بارلىق مەۋجۇداتلارنىڭ ھاياتىنىڭ تۇنجى باسقۇچىدىن ئەڭ يۇقىرى باسقۇچىغا قەدەر ئەقىل ۋە ھېكمەتتىن يىراق، خۇلقىي بىر ھەرىكەت ئارقىلىق پەيدىنپەي تاكامۇللىشىدىغانلىقىنى، مەيلى ئىنسان دېگەن مەۋجۇدىيەت ياكى باشقا ھايۋان تۈرلىرىنىڭ ھېكمەت ئىگىسى بىر ياراتقۇچىنىڭ ئەسەرلىرى بولماي، بەلكى تەبىئى شاللاش يەنى ”تاللاش“ دەپ ئاتالغان تەبىئەت قانۇنىنىڭ نەتىجىسى ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ قانۇنلارنىڭ ھېسسىيات ئىگىسى، سۆزلەيدىغان ئىنسانغا كائىناتتا ھەر زامان مەۋجۇد بولۇپ كەلگەنلىكىنى مەجبۇرى قوبۇل قىلدۇردى.

بۇ نەزەرىيەنىڭ ئەقىل ۋە دىننىڭ غايە ۋە پىرىنسىپلىرىغا، ئىدىيىسى ۋە ئەخلاقى نەتىجىلىرىگە ۋە بۇلارنىڭ ئەمەلىي ئەسەرلىرىگە قارمۇقارشى ئىكەنلىكى ھەممىگە مەلۇم. ئەمما ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، قۇرۇق سەپسەتلەر دۇۋىسى بولغان بۇ نەزەرىيە بۇرۇنقى دىننى

يىلتىزىدىن قومۇرۇپ تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا چىققان يېڭى بىر دىن بولدى. بۇ خىل ئەھۋالدا دىنى زاتلارنىڭ ئەندىشە قىلىشى ۋە ياۋرۇپا دىنىنىڭ پۈتۈنلەي ئۆتمۈشكە ئايلىنىشىدىن قورقۇشى ئەجەبلەنگۈدەك بىر ئىش ئەمەس.

پروفېسسور جۇد كىتابىدا مۇنداق دەيدۇ:

دارۋىن “جانلىقلارنىڭ تۈرلەرگە بۆلۈنۈشى” ناملىق ئەسىرىنى ۋە ئىنسان ھەققىدىكى ئىدىيىلىرىنى نەشر قىلدۇرغاندىن كېيىن ئەجدادلىرىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن ئۇ دەھشەتلىك مەزىرلەرنى ئەسلەش بەكمۇ تەس كەلمەكتە. چۈنكى، دارۋىن ھاياتنىڭ يەر يۈزىدىكى تەرەققىيات پائالىيىتىنىڭ يوسۇن ۋە جەلپى بېلىقنىڭ تۇنجى شەكىلدە تۇغۇلۇشىدىن بۈگۈنكى ئەڭ مۇكەممەل شەكىلنى ئېلىشىغا قەدەر ئارىلىقسىز داۋام قىلغانلىقىنى ئىسپاتلىغان ئىدى ياكى ئىسپاتلىدىم دەپ قارىغان ئىدى. دارۋىن بۇ ئاخىرقى شەكىلنىڭ ئەڭ تەرەققىي قىلغان ۋە ئەڭ ئىلغار شەكىل ئىكەنلىكىنى، تەدرىجى تەرەققىيات ھەرىكىتىنىڭ يوسۇندىن بۈگۈنكى شەكىلمىزگىچە توختاۋسىز داۋاملىشىپ كەلگەنلىكىنى ئوتتۇرغا قويغان ئىدى.

“بۇنىڭ ئەكسىچە، ۋىكتورىيە دەۋرىدە ياشىغانلار ئىنساننى مۇستەقىل مەۋجۇدىيەت دەپ تونۇيتتى ۋە شۇنداق دەپ ئۆگەنگەن ئىدى. ھەقىقەتەن ئىنسان يەر يۈزىگە چۈشكەن پەرىشتە ئىدى. لېكىن دارۋىن ئوتتۇرىغا چىقىپ ئىنسان تەرەققىي قىلغان مايمۇننىڭ ئۆزىگە ئوخشاش شەكىلدىن ئىبارەت دېيىشى بىلەن ئەقىللەر قايىمۇقتى. ۋىكتورىيە دەۋرى ئىنسانلىرىغا ئاسماندىن چۈشكەن بىر پەرىشتە دەپ ئويلايدىغان “ئىنسان” تەرەققىي قىلغان مايمۇن دېيىش بەكمۇ تەس كەلدى. ئۇلار بۇ نەزەرىيەنى ھېچ ياقىتۇرمىدى. ئۆزلىرىنى ۋە ئىنسانىيەتنى بۇ ئېتىقادتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن دەرھال ھەرىكەتلەندى. بۇ ئىدىيەنى يوققا چىقىرىدىغان بىر يۈرۈش پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى.”

خەلق تەردىجى تەرەققىيات نەزەرىيىسىگە قۇچاق ئاچتى

خەلق توپى بۇ نەزەرىيىنىڭ ئىلمىي جەھەتتىن خاتا ۋە زەئىپ بولۇشىغا قارىماي، بىلىپ - بىلمەي ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىپ ئۆزلەشتۈردى. ئۇلار خۇددى بۇ خىل نەزەرىيىلەرگە زېھنى ئوچۇق، ھازىر كىشىلەر ئىدى ۋە خۇددى بۇ نەزەرىيە ئارقىلىق دىن ۋە چىركاۋ كىشىلىرىگە قارشى قوللىنىدىغان سېپىرلىك قورال تاپقان ئىدى. ئەمما ئىنسانلارنىڭ قارشىلىقىنىڭ پىكىر ئېقىملىرىغا ۋە كەلكۈن سۈيىدەك ئەتراپقا دەھشەت چاچىدىغان نەشرىيات ۋە لېكسىيەلەرگە قارشى چىقىپ، ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش دىنىي زاتلارغا قىيىن كەلدى ۋە نەتىجىدە چىركاۋ بۇ جەڭدە قورال تاشلاشقا مەجبۇر بولدى. ھەتتا 1883 - يىلى دارۋىن ئۆلگەن ۋاقتتا ئىنگىلىز چىركاۋى ئۇنىڭغا بىر ئىنسانغا بېرىلىدىغان ئەڭ يۇقىرى شەرەپ ئۇنۋانى بەردى ۋە دىنىي زاتلار دەپنە قىلىنىدىغان "Veys Manast Rabi" دېگەن يەرگە كۆمۈلۈشىگە رۇخسەت قىلىدى. پىكىر، مەدەنىيەت، ئەدەبىيات ۋە سىياسەتتە بۇ نەزەرىيەنىڭ تەسىرى بەكمۇ چوڭ ئىدى. ھەتتا ئىنسانلارنىڭ ئەخلاقى قۇرۇلمىلىرىدا بۇ نەزەرىيەنىڭ تەسىرىنى كۆرگىلى ۋە ھېس قىلغىلى بولاتتى. ئىنسانلار ھەر تۈرلۈك مەنئىي قۇرۇلما ۋە مەنبەلىرىدىن ئايرىلىپ چىقىپ ئەڭ دەسلەپكى ھاياتلىرىغا قايتىش ئارزۇسىدا پەرىشان بولۇۋاتاتتى. ئىنسانىي تاللاش ۋە بارلىق مۇئامىلىلەردە "ئىنسان مۇكەممەل ھاياۋاندۇر" سۆزىنىڭ ئىنكاسى كېلەتتى. ھەتتا بۇ توپال نەزەرىيە ئائىلىلەرگە چىچە سىڭىپ كىرىپ ۋەيران قىلمىغىنى قالمىدى. ئىنگىلىز Mr, Charbrt بۇ قايغۇلۇق ھەقىقەتنى مۇنداق بايان قىلىدۇ:

"ئەنگىلىيەدە ئائىلە ھاياتىدىن خەۋەرسىز، ھاياۋانلار توپى ھالدا ياشاشتىن باشقا ھايات يولىنى بىلمەيدىغان ۋە نېمە ئىكەنلىكى مۇجمەل بىر نەسىل تۇرەلدى".

ماتېرىيالنىڭ جىنايەتلىرى

ئەخلاقىي قىممەتلەردىن، اللە قورقۇنچىدىن ۋە ئاخىرەت ئېتىقاتىدىن يوقسۇل، ئەخلاقسىز تەربىيەنىڭ ۋە ماتېرىيالنىڭ دېگەن قورقۇنچ بىر - چاپقۇننىڭ ئاخىرىدا يۇقىرى مەرتىۋە ئىگىلىرى، سىياسەتچىلەر ۋە مەسئۇل شەخسلەر ئەڭ يىرگىنچ ئىنسانلارمۇ تەخىر قىلىپ تۇرالمىدىغان جىنايەتلەرنى ئارقا - ئارقىدىن ئۆتكۈزدى. بۇ جىنايەتلەر سىياسىي مەنپەئەت بىلەن ياكى مىللەت مەنپەئەتى ئۈچۈن ئۆتكۈزۈلگەن ئىدى. ئىنسانىيەت تارىخىدا يېزىلغان ئەڭ ئېغىر ۋە ئەڭ شىددەتلىك زۇلۇملاردىن بىرى ئىنگىلىزلارنىڭ بېنگالدا چىقارغان ئاچلىق ۋە قەسى ئىدى. ئىنگىلىزلار خەلقنىڭ شال ئېتىزلىقى ئورنىدىكى سازلىقلارنى ئىشلىتىشنى چەكلىدى. ھالبۇكى، گۈرۈچ بېنگالنىڭ ئەڭ مۇھىم ئاشلىق ماددىسى ئىدى. ئەسكەرلەر ئۈچۈن يېتىپ ئاشقۇدەك دەرىجىدە دانلىق زىرائەتنى ئامبارلارغا بېسىۋېلىپ، خەلققە ھېچنېمە بەرمىدى. نۇرغۇنلىغان ئاشلىق سېسىپ تۈگەشتى. ھىندىستان يامغۇرى كۆپ، ھوسۇلى مول، قاتناش قولاي، تۇپرىقى مۇنبەت ۋە باشقا بىر دۆلەتنى باقالغۇدەك دەرىجىدە باي بولۇشىغا قارىماي، يۈزمىڭلىغان ئىنسان ئاچلىقتىن قىرىلدى، تۈگەشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى خەلقنىڭ ئىنگىلىزلەرگە قارشى قوراللىنىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەتنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن قىلىنغان ئىدى.

1947 - يىلى ھىندىستاندا ۋاقىتلىق باشقۇرغۇچى بولۇپ تۇرغان Lord Mavent Biten شەرقىي پەنجاب ۋە دېھلىدە مۇسۇلمانلارنىڭ ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلۈشىگە كۆز يۇمدى. ھالبۇكى، بۇ رايونلاردا مۇسۇلمانلارغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان ھۇجۇم ۋە قىرغىنچىلىقلاردىن خەۋەردار ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئاخبارات تەشكىلاتى شەرقىي پەنجاب ۋە دېھلى رايونلىرىدا بىر دەھشەتلىك خەلق توقۇنۇشىنىڭ مەيدانغا كېلىش ئېھتىمالى بارلىقىنى ۋە ئەھۋالنىڭ بەكمۇ خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلدۈرگەن ئىدى. لېكىن Mavent مۇسۇلمانلارنىڭ ھىندىستانلىقلارغا ئوخشاش پاكىستاننىڭ باش

نازارەتچى سايلىمدا ئۆزىگە ئاۋاز بەرمىگەنلىكى ئۈچۈن مەيدانغا كەلگەن ۋەقەلەرنى بىلىمگەن بولۇۋېلىش ئارقىلىق ئۇلاردىن ئۈچىنى ئالدى. بۇ ئارقىلىق دۆلەت ئىچىدە چىققان گۇرۇھ توقۇنۇشلىرىنى ۋە ئىچكى ئۇرۇشنى تېخىمۇ ئۇلغايىتىپ، بۇ دۆلەت خەلقىنىڭ مۇستەقىل ياشاشقا لايىق ئەمەسلىكىنى ۋە داۋاملىق ئىنگىلىزلەرنىڭ تىزگىنى ۋە يوللىقۇرۇقى ئاستىدا ھەرىكەتلىنىش مەجبۇرىيىتىدە ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىماقچى بولدى. ھېچبىر ئەسەردە كۆرۈلۈپ باقمىغان قورقۇنچلۇق ئادەم قۇشخانىسى قۇرۇلدى!...

بەزى پەنجاپ شەھەرلىرىنىڭ ھېندىستان ياكى پاكىستانغا تەۋە ئىكەنلىكى مەسىلىسىدە بىر - بىرىگە دۈشمەن ھېندىستانلىق ئىككى گۇرۇھ تەرىپىدىن ھاكىم قىلىپ سايلانغان «Rayd Kelf» مۇئەييىن شەكىلدە كۆزنى يۇمۇپمۇ قويماي ئىنساپسىزلارچە ھۆكۈم چىقارغان ۋە نەتىجىدە مۇسۇلمانلارنىڭ كۇرداسپۇر ۋە فەيراسپۇردىن قوغلىنىپ پەرىشان بولۇشىغا، نۇرغۇنلىغان جان ۋە مالنىڭ زىيانغا ئۇچرىشىغا سەۋەب بولغان ئىدى. تروماننىڭ پەلەستىندە ئىسرائىل دۆلىتىنى ۋە سىئۇننىڭ قولىنى قوللىشى؛ يەھۇدىيلەرنىڭ قىزىقىشىنى قولغا كەلتۈرۈش، سىياسىي، ئىقتىسادى ۋە نەشرىيات ساھەسىدىكى ئۈستۈنلىكىدىن پايدىلىنىپ سايلامدا قازىنىش ئۈچۈن ئەرەبلەرنىڭ ھەقىقەت داۋالىرىغا قارشى چىقىشى ۋە ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ كۈچلۈك، ئوچۇق ھەقىقىتىنى كۆرمەسكە سېلىۋېلىشى؛ فرانسىيەنىڭ ئالجزىيەدە ئېلىپ بارغان زۇلۇملىرىغا ئامېرىكىنىڭ ئۈن - تىن چىقارماسلىقى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇسۇلمان ئالجزىيەنىڭ دەۋاسىدا بۇ زالىم دۆلەتنىڭ سېپىدا تۇرۇپ، فرانسىيەنىڭ تاجاۋۇز ۋە ھۇجۇملىرىغا ياردەم قىلىشى قاتارلىق ياۋرۇپا ۋە ئامېرىكىدىكى دۆلەت رەئىسلىرىنىڭ ئەخلاقىنىڭ نەقەدەر ناچار ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇلارنىڭ سىياسىي ھاياتىنىڭ پىرىنسىپلىرى ئۈستىدە ئەمەس، بەلكى شەخسىي مەنپەئەتلەر ئۈستىدە ئايلىنىدىغانلىقىنى كۆرىشتۈرۈپ بېرىدىغان ۋەسقىلەردۇر.

ئىككىنچى قىسىم

ياۋرۇپادا مىللەتچىلىك ھەرىكەتلىرى

لاتىن چىركاۋىنىڭ نوپۇزىنى يوقىتىپ قويۇشى بىلەن ئۇلغايدىغان

مىللەتچىلىك ھەرىكەتلىرى

بۇرۇنقى قىسىملاردا سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك ئىرقچىلىق، مىللەتچىلىك ۋە يۇرتۇزلىق ياۋرۇپانىڭ روھىغا سىڭىپ كەتكەن، تومۇرلىرىدا قان بولۇپ ئاققان ۋە ھەتتا ئىككىنچى بىر تەبىئىي ھالىغا كەلگەن ئەڭ خاراكتېرلىك ئالاھىدىلىكى ئىدى. لېكىن خرىستىئانلىق بۇ تەبىئەتنى ئوتتۇرىدىن پۈتۈنلەي يوقاتقان ئىدى. خرىستىئانلىق ھەرخىل تارىخ ۋە ئۆزگىرىشلەرگە ئۇچراپ ھەرقانچە بۇزۇلغان بولسىمۇ، ھەزرىتى ئىسانىڭ تەلىماتىغا ۋە ئۇ قالدۇرۇپ كەتكەن ئىلىملەرگە قەلب تۆرىدىن يەر بەرمەكتە. ساماۋى دىنلار قانچىلىك بۇزۇلسا بۇزۇلسۇن قانچىلىك ئۆزگەرسە ئۆزگەرسۇن، ئىنسانلار ئارىسىدىكى سۈنئىي ئايرىمچىلىقنى قەتئىي قوبۇل قىلمايدۇ. ھېچقاچان ئىرق، رەڭ ۋە تەن ئايرىمچىلىقىغا كۆڭۈل بۆلمەيدۇ. خرىستىئان دىنى پۈتۈن ياۋرۇپا خەلقىنى بىر بايراق ئاستىغا توپلاپ خرىستىئان دۇنياسىنى بىر مىللەت ھالىغا كەلتۈرگەن ئىدى. لاتىن چىركاۋى ئارقىلىق نۇرغۇنلىغان مىللەتلەرنىڭ ئىرقچىلىق ۋە يۇرتۇزلىق ھەرىكەتلىرىنى كونترول ئاستىغا ئالغان ئىدى. ھەتتا مىللەتلەر ئۇزۇن مەزگىلگىچە ئىرقچىلىق سۆزىنى ئاغزىغىمۇ ئالماي خۇشال - خۇرام ھايات كەچۈرگەن. لېكىن مارتىن لۇتىر (1438 - 1526) لاتىن چىركاۋىلىرىغا قارشى ئىسلاھات

ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن، ئۆزىنىڭ ئىرقداشلىرى بولغان نېمىسلاردىن ياردەم تەلەپ قىلدى. ۋە بۇ ھەرىكەت كۆپ ئىشقا يارىغان ئىدى. مارتىن لۇتىر بۇ ھەرىكەتنى مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا داۋاملاشتۇردى ۋە سەل قارىغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە نەتىجىدە قازاندى. شۇنىڭ بىلەن لاتىن چىركاۋى قورقۇنچ بىلەن مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ، نوپۇزىنى پۈتۈنلەي يوقاتتى. ياۋرۇپا مىللەتلىرى مۇستەقىللىقلىرىنى ئېلان قىلىشقا ۋە يېپى ئۈزۈلگەن مارجاندەك ھەر تەرەپكە چېچىلىپ، كىچىك - كىچىك دۆلەتلەرگە پارچىلاندى.

نەھايەت، ياۋرۇپادا خرىستىئان دىنى ئۆز - ئۆزىنى يەپ تۈگىتىش بىلەن ئىرقچىلىق ۋە مىللەتچىلىك ھەرىكەتلىرى كۈچلەندى. دىن ۋە ئىرقچىلىق تارازىنىڭ ئىككى تەخسىسى ھالغا كەلدى. بىر تەرىپى ئېغىرلاشقان سېرى، يەنە بىر تەرىپى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ تەڭپۇڭلۇق بۇزۇلاتتى. ھەممىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، دىن تەرىپى كۈنسېرى يېنىكلەپ قارشى تەرىپى ئەكسىچە ئېغىرلىشىۋاتاتتى، ئەنگىلىيەنىڭ ئامېرىكىدىكى سابىق باش ئەلچىسى لوردىيان 1938 - يىل 1 - ئايدا "ئالگارخ" ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ بىر يىغىلىشىدا سۆزلىگەن نۇتقىدا بۇ تارىخىي ھەقىقەتنى مۇنداق دەپ تىلغا ئالغان ئىدى.

"لۇتىرنىڭ "دىندا ئىسلاھات" ھەرىكىتى ياۋرۇپانىڭ دىنىي ۋە مەدەنىي بىرلىكىنى پارچىلىشى بىلەن خرىستىئان ياۋرۇپا كىچىك - كىچىك خەلق توپى شەكىلدە پارچىلىنىپ تارقالدى. ئۇلارنىڭ ئارىلىرىدا چىققان توقۇنۇش، سۈركۈلۈشلەر مۇ دۇنيا تىنچلىقىغا تەھدىت سالغان ئەڭ قورقۇنچلۇق خېيىم - خەتەرگە ئايلاندى".

دىننىڭ ئارقىغا چېكىنىشى، ئەخلاقىي ۋە دىنىي ئاساسلارنىڭ چۆكۈشى نەتىجىسىدە مىللەتچىلىك ۋە ئىرقچىلىق تەخسىسى پۈتۈنلەي ئېغىرلاشتى لوردىيان ئەينى نۇتقىدا يەنە مۇنۇلارنى دېدى:

"ئىنسانىيەتنىڭ تەھدىتسىز يول باشلىغۇچىسى، ئەخلاقىي غايە ۋە ئىنسانىي ھاياتىنىڭ مەنۋىي شەرىپىنىڭ بىرلىشىش ۋاسىتىسى بولغان دىننىڭ ھاكىمىيەت تەختىنى يوقىتىپ قويۇشى ياۋرۇپادىكى سىنىپ ۋە ئىرق ئايرىمچىلىقىغا تاپانغان بىر يۈرۈش سىياسىي

مەزھەبلەرنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە سەۋەب بولدى. يەنە بىر تەرەپتىن بەزى تەشكىلاتلارنىڭ تەبىئىي پەن ئىلىملىرى تەسىرىدە ماددى تەرەققىياتى ئەڭ ئۇلۇغ غايە ۋە ئەڭ ئاخىرقى نىشان دەپ قاراشلىرىغا يول ئاچتى. بۇ ئەھۋال ھايات مەسىلىلىرىنى، مەسئۇلىيەت ۋە جاۋابكارلىقنى تېخىمۇ ئاشۇردى ۋە نەتىجىدە ئۆزىنى ئەسىرنىڭ ئەڭ قورقۇنچ پالاكتى بولغان ئىرقچىلىقتىن قوتۇلدۇرىدىغان ”ھايات - روھ“ تەڭپۇڭلۇقىنى قۇرۇش ياۋرۇپاغا بەكمۇ تەسكە توختىدى.

ياۋرۇپادا ئىرقچىلىق ھەرىكەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرى

دىنىي نىزام يىقىلىپ، ئىرقچىلىق ئوتلىرى تۇتۇشقاندىن كېيىن تۇنجى پلاندا ياۋرۇپا شەرق دۇنياسىنىڭ قارشىسىغا بىر قوشۇن بولۇپ تىكىلدى. شەرق بىلەن غەرب ئارىسىغا ياكى ياۋرۇپا بىلەن باشقا رايون ۋە قىتئەلەر ئارىسىغا ۋە ياكى ساپ ئىرق بىلەن باشقا ئىرقلار ئارىسىغا چەك - چېگرا قويدى. ياۋرۇپا چېگرىسى ئىچىدىكىلەر ياۋرۇپا سىرتىدىكى دۆلەتلەردىن نەسەب، مىللەت، مەدەنىيەت، ئىلىم ۋە ئەخلاقى جەھەتلەردىن ئۈستۈن تۇتۇلاتتى. ئۇلارنىڭ ئەڭ مۇھىم ئىدىيىسى ياۋرۇپالىقلارنىڭ ھۆكۈم قىلىش، باشقۇرۇش ئۈچۈن، باشقا مىللەتلەر بولسا، بويۇن ئېگىش ۋە باشقىلارنىڭ بويۇنتۇرۇقى ئاستىدا ياشاش ئۈچۈن يارىتىلغانلىقى ئىدى. ياۋرۇپالىقلار ھۆكۈم سۈرۈپ ئالغا ئىلگىرىلەش، باشقا مىللەتلەر بولسا، ئۆلۈپ تۈگەش ئۈچۈن دۇنياغا كەلگەن ئىدى. بۇ مەنزىرە رىم ۋە يۇنانلارنىڭ ئۆزلىرىنى ئەڭ ئۈستۈن چاغلادىغان دەۋرلەرنىڭ ئۆز ئەينىسى ئىدى. چۈنكى، ئۇلار پەقەت ئۆزلىرىنىلا تەربىيەلىك دەپ كۆرەتتى. ھەر نەرسىگە بولۇپمۇ ئاتلانتىك ئوكياننىڭ شەرقىدە مەيدانغا كەلگەن ھەر ھادىسىگە مەدەنىيەتسىزلىك تامغىسىنى ئۇراتتى.

سېرتتىن كەلگەن، باشقىلار كەشىپ قىلغان ھەر نەرسىگە قارشى چىققان بۇ ئىرقچىلىق ۋە مىللەتچىلىك ھەرىكىتىنىڭ نەتىجىسىدە بەزى ياۋرۇپا مىللەتلىرى خرىستىئان دىنىغا ۋە ھەرزىتى ئىساغا يات ۋە مېھمان كۆزى بىلەن قاراشقا باشلىدى. ھەتتا تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ھەرزىتى ئىسانى يۇرتلىرىدىن قوغلاپ چىقىرىش ئارقىلىق تۇپراقلىرىنى تازىلاش خىيالىدا بولدى. نېمىس پروفېسسورى ئېتىرنىڭ سۆزلىرى بۇ ھەقىقەتنىڭ ئەڭ ئوچۇق ئىپادىسىدۇر:

”بالىلىرىمىز نېمە ئۈچۈن يات مىللەتلەرنىڭ تارىخىنى ئۆگىنىدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئۇلارغا ئىبراھىم ۋە ئىسھاقنىڭ ھېكايىلىرى ئاڭلىتىلىدۇ؟ بىزنىڭ تەڭرىمىزمۇ نېمىس بولۇشى كېرەك!“

شۇنىڭ بىلەن گېرمانىيەدە ھەرزىتى ئىسا ئىسرائىل ئوغۇللىرىدىن بولۇشى تۈپەيلىدىن ئۇنىڭدىن ئايرىلغان بىر گۇرۇپ شەكىللەندى. يەنە بىر تەرەپتىن ھەرزىتى ئىسانى ھۆرمەتلەپ ئۇنى باغرىغا باسقانلار ھەرزىتى ئىسانىڭ ساپ ئىرقىدىن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا تىرىشتى. شۇنىڭ بىلەن بىرگە نېمىسلارنىڭ ئېڭىدا بۇرۇنقى چاغلاردا ئىبادەت قىلغان مىللىي ئىلاھلىرىنى يېڭىدىن بەرپا قىلىش پىكرى تۇغۇلدى.

رۇسلارنىڭ ئىرقچىلىق، يۇرتتازلىق ۋە مىللەتچىلىك ھەققىدىكى مۇتەئەسسەپلىكى نېمىسلار ئوتتۇرىغا قويغان كۈنلىقنى ياقلاش ئىدىيىسىدىن قېلىشمايتتى. رۇسىيەدە بەزى كىشىلەر يېڭى دەۋردىكى چوڭ كەشپىياتلارنىڭ شەرەپ ئۇنۋانىنىڭ رۇسىيەگە ئائىت ئىكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرەتتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، جىسىملارنىڭ تەركىبى قانۇنىنى تاپقان لاۋۇ ئىزرە ئەمەس، بەلكى رۇس ئالىمى مېخائىل لامونوسوف ئىدى. لاۋۇ ئىزرە رۇس ئالىمى لامونوسوف تاپقان قانۇنلارنى ئېلان قىلىشتىن باشقا بىر ئىش قىلمىغان ئىدى. يورۇتۇشتا قوللىنىلغان ئېلىكتىرنىڭ شەرەپ ئۇنۋانى ئېدىسوننىڭ ئەمەس بەلكى ئۇنىڭدىن ئالتە يىل بۇرۇن ياشىغان ”لاۋچىن“ نىڭ بولۇپ، ئېلىكتىرنى تۇنجى بولۇپ بايقىغان ئۇ ئىدى. پاراۋدا گېزىتىدە مۇنۇلار يېزىلغان ئىدى:

”رۇس ئالىملىرى تېلېگرافنى مورستىن، ھورپاراۋۇزنى سىتېۋىنسوندىن بۇرۇن ئىجاد قىلدى. بۇ ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش تارىخىي مۆجىزىلەر دەردە رول ئوينىغان ئاساسىي كۈچ - قۇۋۋەت ”رۇس“ مىللىتىنىڭ ئىرقى ئۈستۈنلۈكىدىن ئىبارەت“.

ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ئىرقچىلىق تاجاۋۇزى

ئىرقچىلىق تاجاۋۇزىنىڭ جاھانئۇمۇل ئىسلام دەۋاسىغا رەھبەرلىك قىلىدىغان، سۈلھ ۋە تىنچلىق بايرىقىنى ئۆز دەۋرىنىڭ سامالىرىدا لەپىلىتىدىغان، ئىرقچىلىق ۋە مىللەتچىلىك ھەرىكەتلىرىنىڭ ئالدىغا پولاتتىن بىر قەلئە بولۇپ تىكىلىدىغان بەزى ئىسلام دۆلەتلىرىگە يامرىشى كىشىنى چوڭقۇر ئويلىنىدۇرىدىغان ۋە غەمگە چۆلدۈرىدىغان ئەھۋالدىر. بۇنىڭ تۈپ سەۋەبى بۇ دۆلەتلەردىكى دىنىي ئاساسلارنىڭ ياۋرۇپا مەدەنىيىتى ۋە پەرەڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى تەسىرىدە يوقاپ كېتىشى ئىدى. تۈركىيەدە قەدىمكى جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ مەدەنىيەت ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرىگە قايتىش ئارزۇسى ۋە ”تۇران“ چىلىق پىكرى تۇغۇلدى. شۇنىڭ بىلەن تۈركلەر ئەرەبلەر ئارقىلىق يېپىلغان ئىسلام دىنىغا ۋە ئۇنىڭ ئاساسلىرىغا، مەدەنىيىتىگە ۋە دىلىغا خۇددى يېڭى نېمىس مىللىتىنىڭ ساپ ئىرقىدىن بولمىغان پەيغەمبەرلەر تەرىپىدىن يېپىلغان دىنلارغا ۋە ئۇلارنىڭ ئۈستۈن ئۆرپ - ئادەت ۋە مەدەنىيەتلىرىگە قارىغان يامان كۆزى بىلەن قاراشقا باشلىدى. تۈركىيەدە بەزى ياش مۇتەپەككۇرلار ئىسلام دىنىنىڭ غەيرى بىر دىن ئىكەنلىكىنى ۋە بۇ مۇناسىۋەت بىلەن تۈركلەرگە ئۇيغۇن كەلمەيدىغانلىقى پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، بىردىنبىر چىقىش يولى ئەجدادلىرىنىڭ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشتىن بۇرۇنقى بۇتپەرەس دەۋرىگە قايتىش ئىدى.

خالىدە ئەدىب ئەدىۋار ئەخلاق ۋە تەربىيە جەھەتتىن يېپىڭى بىر تۈركىيە قۇرغۇچىلىرىنىڭ پېشىۋاسى ”زىيا گۈكئالپ“ ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ:

”زىيا گۆكئالپ ئوسمان تۈركلىرى بىلەن ”ئەجدادىمىز تۇران“ دەيدىغانلار ئارىسىدا كۆۋرۈك بولىدىغان يېڭى تۈركىيە قۇرۇشىنى، تۈركلەرنىڭ ئىسلامدىن بۇرۇنقى مەدەنىي ۋە سىياسىي نىزاملىرىدىن توپىلانغان ئىلىملىرى ئارقىلىق مەدەنىي ئىسلاھات ئېلىپ بېرىشنى ئويلىغان ئىدى. زىيا گۆكئالپ ئەرەبلەر تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىسلامنىڭ بىزگە ماس كەلمەيدىغانلىقىنى ئىلگىرى سۈرەتتى ۋە بۇنىڭغا ئىشىنىتتى. جاھىلىيەت دەۋرىگە قايتىمىساقمۇ، روھىمىزغا ئۇيغۇن دىنىي ئىسلاھات ئېلىپ بېرىش كېرەكلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى“

شۈبھىسىزكى، تۈركىيەدە كۆرۈلگەن بۇ ھەرىكەتلەر يېقىنقى زامانلاردا ئىراندىمۇ كۆرۈلۈشكە باشلىدى. تۈركىيەدە ئۇزۇن مۇددەت تۇرۇپ مەلۇم مەزگىل ئوسمان ئىمپېراتورلۇقى مەجلىسى ۋە كىلىخانسىدە بېيروت ۋەكىلى بولۇپ ئىشلىگەن، ئەرەبلەر ۋە تۈركلەرنىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى شەكىب ئارسلان مۇنداق دېگەن ئىدى:

”تۈركىيەدە بارلىق مەسىلىلەرنى ئوسمان تۈركلىرى مىللەتچىلىكى نوقتىسىدە زەرى بويىچە ھەل قىلىدىغانلار گۇرۇپپىسى بىلەن تەڭ ”تۇران“ چىلىق پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويدىغان بىر گۇرۇپپا ئوتتۇرىغا چىقتى. بۇلارنىڭ ئەڭ چوڭ پېشىۋالىرى زىيا گۆكئالپ، رۇسىيەدىن كەلگەن ئەھمەد ئاگايىن، يۇسۇف ئاچچورا، جالال ساھىر، يەھيا كامال، ”تۈرك يۇرتى“ مەجمۇئەسىنىڭ باش يازغۇچىسى ھەمدۇللاھ سۇبھى، مىللىي شائىر مۇھەممەد ئەمىن ۋە كۆپىنچىسى ياشلار ۋە ئوقۇغۇچىلاردىن تەشكىل تاپقان ئەدىب ۋە مۇتەپەككۇرلار ئىدى. بۇلار تۈركلەرنىڭ ئەڭ قەدىمكى مىللەت ئىكەنلىكىنى، مەدەنىيەت ۋە شەرەپ نوقتىسىدىن ئەڭ يۇقىرى سەۋىيىدە تۇرىدىغانلىقى ھەققىدىكى ئىدىيىسىنى ئىلگىرى سۈرەتتى. ئۇلارنىڭ قارىشىچە، تۈركلەر ۋە موڭغۇللار بىر ئىرقىدىن كەلگەن بولۇپ بۇلارنىڭ بىرلىشىشى كېرەك ئىدى. بۇلار ”تۇرانچىلار“ دەپ ئاتالدى. بۇلار سىبىرىيە، تۈركىستان، جۇڭگو، ئىران، كاپكاس، ئاناتولىيە ۋە

يۇنانىستان (گىرتسىيە) دىكى تۈركلەر بىلەنلا قالماي تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا بۇ زەنجىرنى جۇڭگودىكى موڭغۇللار، ياۋرۇپادىكى ۋېنگىرلار ۋە فىنلاندىيىلىكلەرگىچە، يەنى تۇران ئىرقىدىن ئىكەنلىكى قەيت قىلىنغان ھەر شەخسكىچە ئۇزاتقان. بۇلار ئوسمان تۈركلىرىنىڭ دەل ئەكسىچە، ئاۋۋال تۈرك ئاندىن مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى ئېيتىشاتتى. دىندار بولماسلىق ۋە ئىسلام جامائەسىنى ئاقىستىش ئۇلارنىڭ ئەڭ مۇھىم شۇئارى ئىدى. لېكىن دىندارلىقنىڭ ۋە ئىسلام جامائەسىنىڭ ”تۇران“ چىلىق پىكىرىگە خىزمەت قىلىشى باشقا بولۇپ، ئۇ غايە ئەمەس، بەلكى ۋاسىتە ئىدى. ھەتتا بۇ گۇرۇپپىدىن يەنى ”تۇران“ چىلىق سەۋداسىغا پۈرگەنگەنلەردىن كۆپىنچىسى تېخىمۇ ئەۋزەيلەپ: ”بىز تۈرك، كەبىمىز تۇران“ دېيىشىپ چىڭگىزخانغا مەدھىيىلەر ئوقۇيتتى، موڭغۇل ئىستىلالىرىغا مەستانە بولغان ئىدى ۋە ئۇلار قىلغان - ئەتكەن ئىشلاردىن ھېچبىرىنى ياتسىرمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە چىڭگىزخاننى يېڭى نەسىلنىڭ ئىدىيىسىگە مەجبۇرى سىڭدۈرۈش ۋە ئەقلىي جەھەتتىن ئۇنىڭ سەۋىيىسىگە يېتىشى ئۈچۈن موڭغۇل تاجاۋۇزچىلىرىنى مەدھىيىلەيدىغان ھەرخىل شېئىر، مارشالارنى يېزىشاتتى.

شەكىب ئارىسلان سۆزلىرىنى مۇنداق داۋاملاشتۇرغان ئىدى:

”بۇ ئەسىر بىر مىللەتچىلىك ئەسىرى ھالغا كىرىپ، يېقىنقى زامانلاردا ياۋرۇپا مىللەتلىرىگە ماسلىشىش مودىغا ئايلىنىش بىلەن ئىران قەۋمىيەتچىلىكى بۇرۇنقىدىن تېخىمۇ بەك ئۇلغىيىشقا باشلىدى. ئىراندا مەيدانغا كەلگەن ھادىسىلەر تۈركىيەدىكى ھادىسىلەرنىڭ ئۆز ئەينىسى بولۇپ، ئوتتۇرىدا چوڭ پەرق يوق ئىدى. بىر مۇنچىلىغان ئىرانلىق ياش كونا ئىران دىنىنى تەتقىق قىلىشقا باشلىدى. بۇمۇ تۈرك ياشلىرىنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ ئىبادەت شەكىللىرىنى ۋە ئۇلار چوقۇنغان ”كۆك بۆرە“ نى تەتقىق قىلىشىغا ئوخشايتتى. ھەتتا تۈركلەر يېڭى يېزىلغان بەزى كىتابلارغا ”كۆك بۆرە“ رەسىملىرىنى قويغان ئىدى. مەرھۇم شەيخۇل ئىسلام ئىمام مۇسا كازىم ماڭا مۇنداق دېگەن

ئىدى: ”ئەرەبلەرنىڭمۇ بۇنىڭغا ئوخشاش ئىنسان تۈكلىرىنى تەتۈر ئۆرۈيدىغان بىر يۈرۈش ئاجايىپ ئىبادەتلىرى بار ئىدى. لېكىن ئىسلام دىنىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن بۇ ئىبادەتلىرىنى يىلتىزىدىن قومۇرۇپ ئاتتى ۋە اللە نىڭ ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋالدىن قۇتۇلدۇرغانلىقىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلىپ، ئىپتىخارلىق تۇيغۇسىغا چۆمۈلدى. لېكىن سىلەر اللە تائالاغا بولغان ئېتىقادىڭلارنى ئۇنتۇپ، قايتىدىن ”كۆك بۆرە“ گە چوقۇنماقچى بولۇۋاتسىلەر، سىلەرنىڭ ھالىڭلارغا ۋاي!“.

ھەقىقەتەن تۈركىيەدە مەيدانغا كەلگەن ھادىسىلەرنىڭ ئوخشىشى ئىراندىمۇ يۈز بەردى. ئىران ياشلىرى قەدىمكى دىنلىرى ”قىيامەرتىيە“ نى ۋە زۇلمەتتىن قوغدىنىشىنى تەتقىق قىلىشقا باشلىدى. ئاتەشپەرەستلىك ۋە اللە نىڭ بىرلىكىگە دەۋەت قىلىدىغان ”زەردۇشتلۇق“ مۇ بۇ دىننىڭ بىر باشقا تەرىپى ئىدى. زەردۇشت اللە نىڭ نۇر ۋە زۇلمەتنىڭ ياراتقۇچىسى ئىكەنلىكىنى، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، نۇر بىلەن زۇلمەتنىڭ بىرلىشىشى نەتىجىسىدە مەيدانغا كەلگەنلىكىنى، ئەگەر بۇلار بىرلەشمىگەن بولسا، كائىناتنىڭ پەيدا بولۇشىدىن سۆز ئېچىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئىرانلىقلار بۇلاردىن باشقا يەنە ”مانىپىزم“، ”زەدۇشتلۇق“ ۋە ”سەنەۋىيە“ گە ئوخشاش قەدىمكى ئىرانلىقلار ئېتىقاد قىلغان بىر يۈرۈش قالايمىقان ئېتىقادلارغا ساھىب ئىدى. ئىران ياشلىرىدىن بىر قىسمى بولسا، بىۋاسىتە دىنسىزلىق ۋە باشباشتالىققا دەۋەت قىلىدىغان مازدەكزمنى تەتقىق قىلىۋاتتى.“.

ياۋرۇپانىڭ مىللىي دىنى ۋە تايالغان ئاساسلىرى

بۇ يولنىڭ ئىككىنچى باسقۇچىدا ياۋرۇپادىكى بىر مۇنچىلىغان چوڭ - كىچىك دۆلەت ۋە مىللەتلەر مۇستەقىللىق ئېلان قىلدى. بۇلار

تاغ ۋە دەريالار بىلەن قورشالغان تەبىئىي چېگرالار ياكى ئىشغالىيەت ۋە سىياسىي مەقسەتلەر بىلەن سىزغان چېگرىلىرىنىڭ سىرتىدىكى دۇنيانى تونۇمايتتى. ئۆز دۆلەتلىرى سىرتىدىكى ئىنسانلارنىڭمۇ بارلىقىنى قوبۇل قىلمايتتى، ھۆرمەت قىلمايتتى ۋە ئۇلارنى ئىنسان قاتارىدا كۆرمەيتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۆزلىرىنى بارلىق ئىخلاسەن قۇللارنىڭ ئالدىدا قۇللۇق ئىشىقىدا يېتىشتۈرۈلگەن ئۇلۇغ ئىلاھ دەپ قارايتتى. بۇ مىللىي رەزىللىك ئۇلارنىڭ ماللىرى، جانلىرى، قانلىرى ۋە دۆلەتلىرىدىنمۇ ئۇلۇغ ئىدى، شۇڭا ئۇنىڭ ئۈچۈن جەڭ قىلاتتى، قىزغىنلىق بىلەن ئىتائەت قىلاتتى ۋە بۇ يولدا ئۆلەتتى. بۇ مىللىي دىن ئىككى نوقتىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

1 - مۇسبەت

2 - مەنئىي

مۇسبەت: مىللەت ۋە ئەسلىنىڭ ھەممىدىن ئۈستۈن ۋە ھەممە نەرسىنىڭ قىممەتلىك ئىكەنلىكىگە ئىشىنىش. ئەگەر مىللەت ئىشىنىشنى تونۇسا ۋە ئۇنىڭغا ئىشەنسە ياكى بۇ كەلىمەنى قوللىنىشنىڭ بىر پايدىسىنى كۆرسە - بۇ مىللەتتىن تېخىمۇ ئۈستۈن، تېخىمۇ ئېسىل، ساپ، كۈچلۈك ھاكىمىيەتكە، بارلىق مىللەتلەرگە قوماندانلىق قىلىشقا ۋە دۇنيانىڭ رەھبەرلىك تەختىگە ئولتۇرۇشقا لايىق باشقا بىر مىللەت ياراتمىغانلىقىغا؛ يەر يۈزىدە ئىشىنىشنىڭ بۇ مىللەتكە ئىشەنگەنلىكىگە، ۋەكىلى ۋە خەلىپىسى قىلغانلىقىغا؛ ئىشىنىشنىڭ بۇ دۆلەتتىن سۆيۈملۈك بىر دۆلەت ۋە بۇ تۇپراقتىنمۇ پاك تۇپراق ياراتمىغانلىقىغا شەك - شۈبھىسىز، چىن كۆڭلىدىن ئىشىنىپ، تەستىقلاش كېرەك بولۇپ، ئۆزىگە مانا بۇ شەكىلدە ئىشەنمىگەن ھېچبىر ئىنسانغا بۇ دۆلەتتە ياشاش ھەققىنى تونمايدىغان مىللىي دىن بۇنىڭدىن ئىبارەت ئىدى.

بارلىق ياۋرۇپا مىللەتلىرى ۋە دۆلەتلىرى بۇ مىللىي دىن ھەققىدە "ئوچۇقلۇق" ۋە "بۆلگۈنچىلىك" تىن باشقا ھېچقانداق ئايرىملىق ئىپادىلىمىگەن ئىدى. بەزىلىرى مىللىي دىننى ئوچۇقچە ئېلان قىلىپ ئۇنى ئىجرا قىلىشقا ئۆتكەن بولسا، بەزىلىرى ئۆزلىرىگە تەتبىق قىلىۋاتاتتى. ئەمما ئوچۇق ئېتىراپ قىلمىغان ئىدى.

مىللەتچىلىك ۋە ئىرقچىلىق ئۇرۇقى تۇپراققا چېچىلغاندىن كېيىن ناھايىتى تېزلا تۇپراققا ئۈنۈپ يىلتىز تارتىدۇ ۋە كېيىن بارلىق مىللەتنى ئۆز سايىسى ئاستىغا ئالغان يوغان بىر دەرەخكە ئايلىنىدۇ. بۇ ئۇچىغا چىققان ئىرقچىلىققا ئىشەنگەن بىر مىللەتنىڭ باشقىلارغا تاجاۋۇز قىلىش قىلماسلىقى، قان تۆكمەسلىكى، ھۇجۇم قىلماسلىقى ياكى زۇلۇم قىلىش، قان تۆكۈش ۋە ئادەم ئۆلتۈرۈشنى خالىماسلىقى مۇمكىن ئەمەس. خۇددى ھاراق ئىچكەن ئادەمنىڭ مەست بولماسلىقى ۋە قالايمىقان گەپ قىلماسلىقى مۇمكىن بولمىغىنىدەكلا ئىش. بىر شائىر مۇنداق دېگەن ئىدى:

”ئاتتى ئۇنى دېڭىزغا پۈت - قوللىرى باغلاغلىق،

ۋە ۋارقىرىدى دەرھال كەينىدىن،

”دېققەت قىل! ھۆل بولۇپ كەتمە“.

بولۇپمۇ ئىلىم، ئەدەبىيات، شېئىر، پەلسەپە، تارىخ ۋە ھەتتا تەبىئەت بىلىملىرى ئىرقچىلىق ھېس - تۇيغۇلىرىنىڭ، بۇرژۇئا مىللەتچىلىك روھىنىڭ، ئىرقچىلىق مۇتەئەسسىپلىكىنىڭ، ئەجدادى بىلەن مەغرۇرلىنىش ۋە كۈنلىقنى ئۇلۇغلاشنىڭ يىلتىز تارتىشىدا ياردەمچى بولدى. خەلقنى بۇ ئىشلارغا ”توختا!“ دەيدىغان بىر ئاۋاز كەلمىدى، دىندىمۇ ئۇنى توسۇپ قالالغۇدەك بىر پىرىنسىپ يوق ئىدى. بۇ ئارقىلىق قوماندانلىق تەختى ئىرقچىلىق شەرىپىدىن ۋە قەۋمىيەت روھىنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان نەپەت ۋە ۋەھمە ئاساسلىرىدىن ئۈستۈن بىر غايە ۋە مەقسەت تونمايدىغان كىشىلەرنىڭ قولغا ئۆتتى. مانا بۇ مىللىي دىننىڭ مەنپىي تەرىپى ئىدى. مىللەتنى قورقتىدىغان ۋە مەجبۇرلايدىغان ئامىللار بولمىغىچە مىللىي ھېسسىيات تەرەققىي قىلمايتتى ۋە داۋاملاشمايتتى. شۇڭا ئىرقچىلىقنىڭ بايراقدارلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان رەھبەرلەر ھەر دائىم مىللەتلەرنىڭ يوشۇرۇن ھېسلىرىنى قوزغاپ، ئۆچۈپ قالغان مىللەتپەرۋەرلىك تۇيغۇلىرىغا قايتا ئوت تۇتاشتۇرغان ئىدى ۋە ئەڭ ھېسسىياتچان تەرەپلىرىنى يەنى ”ۋەھم“ ۋە ”نەپەت“ لىرىنى ئۆزلىرىنىڭ تايانچ نوقتىلىرى

قىلغان ئىدى. ئەگەر بۇلار بولمىغان بولسا، ئىرقچىلىق بۇلۇتلىرى تارقىلىپ، مىللەتچىلىك كەلكۈنى ئاللىبۇرۇن توختىغان بولاتتى.

پروفېسسور جوئاد بۇ ئەھۋالنى پەلسەپە ۋە پسخولوگىيە نوقتىسىدا تۇرۇپ مۇنداق ئىپادىلەيدۇ:

”ۋەھىم ۋە نەپرەت، مەرھەمەت، مەردلىك، پەزىلەت ۋە مېھرى - مۇھەببەتنىڭ قارشىسىدىن يەر ئېلىپ، خەلق توپىنى ھەرىكەتكە كەلتۈرگەن ۋە ئۇلارنى ئاسانلا قۇتراتقان ھەممىگە ئورتاق تۇيغۇلار ئىدى. ھەر قانداق بىر مەقسەت ئۈچۈن بىر مىللەتكە ھاكىم بولۇشنى ئارزۇ قىلغانلار پەقەت ئىشنى ئۇ مىللەت يامان كۆرۈپ قانچىدىغان نەرسىلەردىن باشلاش ۋە ئۇ مىللەت قورقىدىغان نوقتىلارنى تېپىپ چىقىش ئارقىلىقلا مۇۋەپپىقىيەتكە ئېرىشەلەيدۇ. ئەگەر مەن بىر مىللەتنى بىرلەشتۈرۈشنى ئويلىسام، ئۇ ھالدا مېنىڭ باشقا بىر پىلاننى، مەسىلەن ئايدا بۇ مىللەت قورقىدىغان بىر دۈشمەن ئىجاد قىلىشىم كېرەك. بۇ ۋاقىتتا مىللىي ھۆكۈمەتلەرنىڭ خوشنىلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە ”ۋەھىم“ ۋە ”نەپرەت“ ھېسسىياتلىرى بىلەن ھەرىكەتلىنىشىگە ئەجەبلەنمەسلىك لازىم. چۈنكى، ئۇلارنىڭ ھاكىمىيىتى ئاستىدىكى خەلق بۇ تۇيغۇلار بىلەن ياشىماقتا ۋە مىللىي بىرلىك ۋە باراۋەرلىك پەقەت بۇ تۇيغۇلار ئارقىلىق كۈچلەنمەكتە.“

تۇرۇش مەسىلىلىرى ۋە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى دە - تالاشلاردا

ئىسلام دىنى ئوتتۇرىغا قويغان ھەل قىلىش يوللىرى

پروفېسسور جودنىڭ مىللەتلەر ئارىسىدىكى توقۇنۇشلار، تۇرۇش مەسىلىلىرى ۋە دۆلەتلەر ئارىسىدىكى دە - تالاش ھەققىدە ئوتتۇرىغا قويغان بۇ ھەل قىلىش يولى ھەقىقەتەن نورمال ۋە ئەقىلگە ئۇيغۇن ئىدى. بىر - بىرىگە ئۆچ - ئاداۋەت ساقلايدىغان مىللەتلەرنىڭ ئورتاق

دۇشمىنى، يىرگىنىدىغىنى، قورقىدىغىنى ۋە بۇ يولدا مۇرىنى - مۇرىگە ترەپ كۈرەش قىلىشقا بەل باغلىشى ئۈچۈن سەۋەب بولىدىغان باشقا بىر دۇشمىنى تېپىلمىغىچە بۇ مىللەتلەر ئارىسىدىكى ئۆچ - ئاداۋەتنى بىر تەرەپ قىلىش مۇمكىن ئەمەس. ئەمما بۇ يەردە دۇشمەن تېپىش ياكى ئاداۋەت بومبىسى كەشىپ قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق. ھەتتا دۇشمەننىڭ "مارس" قا ئوخشاش باشقا پىلانلاردا بولۇشىنىڭمۇ كېرىكى يوق. مىللەتلەر نېمىشقا يىراق يەرلەردىكى دۇشمەنلەرگە كۆڭۈل بولسۇن؟ دىن بۇ دۇشمەننىڭ يەر يۈزىدە ياشاۋاتقان ئىنسان ئىچىدىن ۋە "ئادەم" نەسىلدىن ئىكەنلىكىنىڭ خەۋىرىنى بەرمەكتە. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر ئىنساننىڭ ئۇنىڭغا دۇشمەنلىك بىلەن قارشى سەپ تۈزۈشى ۋە ئۇنىڭ بىلەن جەڭ قىلىشى لازىم. ھەقىقەتەن قۇرئان كەرىمدە بۇ ئەمەلىيەت ھەققىدە مۇنداق دېيىلگەن:

﴿شەيتان ھەقىقەتەن سىلەرگە دۇشمەندۇر، ئۇنى دۇشمەن تۇتۇڭلار، شەيتان ئۆزىنىڭ تەۋەلىرىنى ئەھلى دوزاختىن بولۇشقا چاقىرىدۇ﴾

﴿ئى مۆمىنلەر! ئىسلام دىنىغا پۈتۈنلەي كىرىڭلار (يەنى ئىسلام دىنىنىڭ پۈتۈن ئەھكاملىرىغا بويسۇنۇڭلار، بەزى ئەھكاملىرىغا ئەمەل قىلىپ، بەزى ئەھكاملىرىنى تەرك ئەتمەڭلار)، شەيتاننىڭ يوللىرىغا (ۋە ئىغۋاسىغا) ئەگەشمەڭلار. شەيتان سىلەرگە ھەقىقەتەن ئاشكارا دۇشمەندۇر﴾

ئىسلام دىنى ئىنسانىيەت ئالەمىنى پەقەت ئىككى قىسىمغا ئايرىيدۇ. اللە نىڭ دوستلىرى ۋە شەيتاننىڭ دوستلىرى، ھەقىقىي قوللىغۇچىلار ۋە باتىلنى قوللىغۇچىلار. ئىسلام دىنى كىم ۋە نەدە بولۇشىدىن قەتئىينەزەر شەيتاننىڭ دوستلىرى ۋە باتىلنى ياقلىغۇچىلارغا قارشى جەڭ قىلىشنى، جىھاد ئېلىپ بېرىشنى شەرىئەت ھۆكۈمى قىلىپ بەلگىلىدى. اللە تائالا قۇرئان كەرىمدە بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ:

﴿مۆمىنلەر ئاللاھنىڭ يولىدا جىھاد قىلىدۇ، كاپىرلار شەيتاننىڭ يولىدا ئۇرۇش قىلىدۇ؛ شەيتاننىڭ دوستلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىڭلار (سىلەر ئۇلارنى يېڭىسىلەر)، شەيتاننىڭ تەدبىرى ھەقىقەتەن ئاجىزدۇر﴾

ئىنسانىيەت تارىخى بۇ ئۇرۇشلاردىن تېخىمۇ خاتىرجەم، تېخىمۇ ئاز قان تۆكۈلگەن، ئاز ئادەم ئۆلگەن، ئىنسانىيەت ئالەمگە جاھان تىنچلىقى، ئورتاق ياخشىلىق ۋە ئومۇمىي ساۋادەت كەلتۈرگەن ئۇرۇش كۆرمىدى. شۇنىسى ھەقىقەتكى، ھىجرەتنىڭ ئىككىنچى يىلى باشلىنىپ توقۇنۇشچى يىلغىچە داۋاملاشقان غەزۋە سەرىيە ۋە بارلىق توقۇنۇشلاردا ئۆلگەن مۇسۇلمان ۋە كۇففارلارنىڭ سانى 1018 دىن ئاشمايتتى. 259 مۇسۇلمان شېھىت بولۇپ 759 كاپىر ئۆلگەن ئىدى.

ئەمما 1914 - 1918 - يىللىرى ئارىسىدا يۈز بەرگەن 1 - دۇنيا ئۇرۇشىدا يارىلانغان 21 مىليون كىشىدىن 7 مىليون كىشى ئۆلگەن ئىدى. ئەنگىلىيە پارلامېنتى ئەزالىرىدىن ماكستون ئەپەندى 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا (1939) يارىلانغانلارنىڭ 50 مىليون كىشى ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاپ چىقتى.

1 - دۇنيا ئۇرۇشىدا بىر كىشىنىڭ ئۆلۈمىگە سەرپ قىلىنغان پۇل 10 مىڭ جۈنەي، پۈتۈن ئۇرۇش خىراجىتى بولسا 37 مىليارت جۈنەي ئىدى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ بىر سائەتلىك خىراجىتى 1 مىليون جۈنەي بولغان ئىدى. ئۇندىن باشقا، ئىسلام دىنى ئېلىپ بارغان دىنىي ئۇرۇشلار قان تۆكۈلۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش، جان ۋە مال

سۈرە نسا 76 - ئايەت.

بىز بۇ رەقەملەرنى "سەرەتۈننەبەۋىي پەيغەمبەرنىڭ تەرجىمىھالى" ناملىق ئەسەرنىڭ ئاپتورى قازى مۇھەممەد سۇلايمان ئەلمەنسۇر فەۋزىنىڭ "سەرەتۈ رەھىمەتەن لىئائەتمىن" ناملىق ئەسىرىنىڭ 2 - جىلدىدىن ئالدۇق، ئاپتورنىڭ چوڭ - كىچىك ھەممە غەزۋە سەرىيە ۋە توقۇنۇشلارنى كىتابىغا ئالغان ئىدى. لېكىن باشقا ئاپتورلار بەرگەن رەقەملەر بۇنىڭدىن ئازدۇر.

ب. ھ. تاۋانسانەند ئەپەندى 1943 - يىلى، ھىندىستاندا نەشر قىلىندىغان كۈندىلىك ئىگىلىزچە گېزىتتە ئېلان قىلغان ماقالىسىدە 2 - دۇنيا ئۇرۇشىدا يارىلانغانلارنىڭ 37 مىليون 513 مىڭ 886 كىشىدىن ئاز ئەمەسلىكىنى، ئۆلگەنلەرنىڭ 8 مىليون 543 مىڭ 515 كىشى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى.

ب. ھ. تاۋانسانەند ئەپەندىنىڭ بىر ھىندىچە گېزىتتە ئېلان قىلىنغان ماقالىسىدىن ئېلىندى. بۇ يەردىكى "جۈنەي" بەزى ئەرەب دۆلەتلىرى قوللىنىلغان پۇل بىر لىكىدۇر.

خەۋپسىزلىكىنى قوغداش، دۇنيا يۈزىدە سائادەت ۋە بەخت دەۋرىنى باشلاشقا ئوخشاش ئۇلۇغ غايىلەر ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان ئىدى.

ئەمما 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنى قوزغىغان جاھىلىيەت مۇتەئەسسىپلىكى ۋە تويىمغۇر، ئاچكىۋۇزىلۇك توقۇنۇشلىرى ئارقا - ئارقىدىن داۋام قىلغان ئۇرۇشلارنىڭ ئوت پىلتىسى بولدى. ئەمدى سىلەر بىلەن بىرلىكتە 2 - دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ قەھرىمانى ۋە ئۆز دەۋرىنىڭ ئەنگىلىيە باش مېنىستىرى لويد كورك ئەپەندىنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالايلى:

”ئەگەر پەيغەمبىرىمىز ئىسا تەكرار دۇنياغا قايتقان بولسا بەكمۇ ئاز ياشىغان بولاتتى. چۈنكى ئۇ ئىنسانلارنىڭ ئىككى مىڭ يىل كېيىن ئەسكىلىك، بۇزغۇنچىلىق، يولسىزلىق، بۇلاڭ - تالاڭ، ئۆز قېرىندىشىنىڭ قېنىنى تۈكۈشكە ئوخشاش يىرگىنىشلىق پاتقاق ئىچىدە تولغىنىۋاتقانلىقىنى كۆرەتتى ۋە ياكى ئىنسانىيەت قېنىنى شورىغان، ئەۋلاد ۋە نەسلىلەرنى ۋەيران قىلغان، ھەتتا ئىنسانلارنى ئاچ - زارلىققا مەھكۇم قىلغان، تارىخنىڭ ئەڭ چوڭ ئۇرۇشىغا دۇچ كېلەتتى. پەيغەمبىرىمىز ئىسا بۇنىڭدىن باشقا نېمە كۆرەتتى؟ ئىنسانلارنىڭ دوست ۋە قېرىنداشلارچە قۇچاقلاشقانلىقىنى كۆرەتتىمۇ؟ ياق! ئەكسىچە ئۇلارنى ئالدىنقىسىدىن تېخىمۇ ۋەھىملىك، تېخىمۇ قەيىپ ۋە تېخىمۇ ئېچىنىشلىق ئۇرۇشلار ئۈچۈن ھازىرلانغانلىقىنى، ئەتراپقا دەھشەت چاچىدىغان دوزىخى قوراللار ۋە قىيىن - قىستاق مېتودلىرى ئىجاد قىلىشتا بىر - بىرى بىلەن بەسلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرەتتى“

مىللەتلەرنىڭ دۈشمەنلىك، ئۆچ - ئاداۋەت، ئۇرۇش ۋە ئىرقچىلىق تۈپەيلىدىن بىر - بىرىنىڭ قېنىنى تۈكۈشى ئۇلارنىڭ ھەقىقىي دۈشمىنى تاشلاپ، ئۇنىڭ ئۆچمەنلىك ۋە تىزاقلىرىنى ئۇنتۇتقانلىقىدىن ئىدى. چۈنكى، ئوت قويغۇدەك بىر نەرسە تاپالمىسا ئۆزىگە ئوت قوياتتى. بىر جاھىلىيەت شائىرى مۇنداق دېگەن ئىدى:

لويد كور ئەپەندىنىڭ ئېيتقانلىرى ئەيتەن يۈز بەرگەن ئىدى. ئېيتقان خەتەرلىك ئەھۋاللار كۆز ئالدىمىزدا بىر - بىرىدىن يۈز بەردى. 2 - دۇنيا ئۇرۇشى ۋە ئوت ئۇچقۇنلىرى روھلارنى تەۋرىتىپ، نۇرغۇنلىغان شەھەرنى ۋەيران قىلغان ئىدى. نەسلىلەرنىڭ ئەۋلادلارنىڭ تېنىنى شۈركەندۈرىدىغان قورقۇنچىلۇق ۋەقەلەر يۈز بەرگەن ئىدى. دۇنيا ئىقتىسادى چۆككەن ئىدى. مال باھاسى ئاسمان پەلەك ئۆرلەپ كەتكەن ئىدى ۋە دۇنيانىڭ نۇرغۇنلىغان يېرىدە ئىنسانلار قورغاقچىلىق ئاپىتىگە دۇچ كەلگەن ئىدى.

”ئەگەر تاپالمىساق باشقا دۈشمەن،

قېرىندىشىمىز بەكرىنى ئوقۇيمىز بەزەن“.

ئەگەر بىر مىللەت ئۆز دۈشمىنى تونسا، ئۆزىگە كىمنىڭ تاش ئاتىدىغانلىقىنى بىلسە، دۈشمىنىڭ خەتىرى ۋە كۈچ - قۇۋىتىنى ئېنىق مۆلچەرلىيەلسە، مانا بۇ مىللەت ئۆزىنى ھەر تۈرلۈك ئۇرۇش، دۈشمەنلىك، خىرىس، ئۆچمەنلىك، ئاداۋەت ۋە تايىنى يوق تالاش - تارتىشلاردىن ساقلاپ قالالايدۇ. ئەرەبلەردە قەدىمدىن قالغان: ”باشقىلارغا غەزەپلەنگەن پەيتتە ئۆچمەنلىك يوقلىدۇ“ دەيدىغان بىر جۈملە سۆز بار.

رەسۇلۇللاھ ئەلەيھىسسالام مەدىنىدە قىلچىلىرىدىن قان تېمىپ تۇرىدىغان ئەۋس ۋە خەزەجكە ئوخشاش بىر - بىرىگە دۈشمەن ئەرەب قەبىلىلىرىنى؛ ئەرەب يېرىم ئارىلىدىكى ئەدنان ۋە قاھتان ئوغۇللىرىنى، دۇنيادىكى ھەرخىل ئىرقىلارنى جاھىلىيەت ۋە كۇفرلىققا قارشى بىر مىللەت ۋە بىر قوشۇن ھالىغا كەلتۈرگەن ئىدى. چۈنكى رەسۇلۇللاھ سىرتتا دۈشمەنلىك ۋە ئۆچ - ئاداۋەت ساقلايدىغان ۋە ئۇرۇش قىلىش كېرەك بولغان ئورتاق بىر نىشان يەنى باتىل ۋە شەيتان ۋە ئۇنىڭ دوست ۋە ئاۋانگارتلىرىنى كۆرسىتىپ بەرگەن ۋە ئۇلارنىڭ زېھنىلىرىگە مۇنۇ پەرماننى يەرلەشتۈرگەن ئىدى:

﴿مۆمىنلەر اللە نىڭ يولىدا جىھاد قىلىدۇ، كاپىرلار شەيتاننىڭ يولىدا ئۇرۇش قىلىدۇ؛ شەيتاننىڭ دوستلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلغان (سىلەر ئۇلارنى يېڭىسىلەر)، شەيتاننىڭ تەدبىرى ھەقىقەتەن ئاجىزدۇر﴾

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئاداۋەت، ئىنتىقاملىرىنى ئۇنۇتقان ئىدى ۋە دۈشمەنلىرى بىلەن ئۇرۇشۇشتىن ۋاز كەچكەنلىكى ئۈچۈن ئۇلار خىياللىرىغىمۇ كەلمىگەن ئىدى ۋە نەتىجىدە ھەممىمىزگە ئايان بولغان ئىچكى پىتنە ۋە ئۇرۇشلار مەيدانغا كەلدى.

ئىرقچىلار ئېلىپ بارغان تەشۋىقاتلار ۋە ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ

تارتقان زىيانلىرى

دۆلەتلەرنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى ئىرقچىلار قەۋمىيەتچىلىك ئىدىيىسىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنى قۇرتىتاتتى ۋە ئۇلارنىڭ ئەدەبىيات، تىل، مەدەنىيەت، ئەخلاق ۋە تارىخلىرىنى ھەددىدىن زىيادە كۆپتۈرۈپ ماختايتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار مىللەتچىلىك ھېس - تۇيغۇلىرى ۋە ئۆزىنى ئۈستۈن چاغلان ئىدىيىسى ئارقىلىق ئۆز كۆڭۈللىرىگە تەسەللىي تاپاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بۇلارنى ئۆزلىرى ئۈچۈن قۇتۇلدۇرغۇچى، قەلئە ۋە ئۇرۇش تەييارلىقى دەپ ئويلاپ دۇنيا ئىشلىرىنى تەرك ئېتەتتى، بەزىدە بولسا نامايىش قوزغاپ چوڭ دۆلەتلەرنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا ئۇرۇناتتى ياكى بىر دۆلەتنىڭ ھۇجۇمغا ئۇچراپ، قىسقا مۇددەت ئىچىدە كۆزدىن غايىپ بولاتتى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار تار مۇھىت ئىچىدە سىقىشىپ قالغان مىللەتچىلىكنىڭ قۇربانغا ئايلىناتتى. ئېچىنارلىقى شۇكى، ئاساسلىق مەسئۇللار ئۇلارغا ئازراقمۇ ياردەم قولىنى سۇنمايتتى، ھەتتا ئۇلارغا ئۆرۈلۈپ قاراپمۇ قويمايتتى. اللە تائالا قۇرئان كەرىمدە مۇنداق دېگەن ئىدى.

﴿ئۇلار (يەنى مۇناپىقلار يەھۇدىيلارنى ئۇرۇشقا قىزىقتۇرۇشقا) شەيتانغا ئوخشايدۇ، ئۆز ۋاقتىدا شەيتان ئىنسانغا: «كاپىر بولغىن» دېدى. ئىنسان كاپىر بولغان چاغدا، شەيتان: «مەن سەندىن ئادا - جۇدامەن، مەن ھەقىقەتەن ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى اللە دىن قورقمەن» دېدى﴾

پولشا، بىلگىيە، گوللاندىيە، يۇنانىستان (گىرىتسىيە) ۋە دانىيە قاتارلىقلار ئەينى ئاقىۋەتكە ئۇچرىغان ئىدى.

2 - دۇنيا ئۇرۇشى ۋاقتىدىكى ئىراننىڭ ئەھۋالىمۇ بۇلاردىن پەرقلەنمەيدۇ.

چوڭ دۆلەتلەرنىڭ قارائىيەتلىرى

چوڭ دۆلەتلەر ھاكىمىيەت ۋە سەلتەنەتلىرىنى يەر يۈزىنىڭ ئەڭ چوڭ قىتئەلىرىگە يېيىشنى، بايراقلىرىنى قۇش ئۇچمايدىغان، كارۋان ماڭمايدىغان، ئادەمسىز چۆل ۋە سەھرا بولسىمۇ كەڭ يەرلەردە لەپىلدەتتىشىنى، ھەر قىتئەدە ئىشغالىيەت ۋە دومىنيون قۇرۇشىنى ئىرقچىلىقنىڭ ئاساسى دەپ قارايتتى. بۇ ئەھۋالدىكى چوڭ دۆلەتلەر ئەسكېرىي ۋە ئىقتىسادىي جەھەتتىن بىر مۇنچە ئورۇنسىز ۋە كېرەكسىز مەبلەغگە، ئىشغال ئاستىدىكىلەرنىڭ قوغدىنىشى ۋە ئىدارە قىلىنىشى جەھەتتىن ھەرخىل زورلۇقلارغا دۇچ كېلىشىگە قارىماي، يەنىلا بۇ قارائىيەتلىرىدىن ۋازكەچمەيتتى. چۈنكى بۇلار مىللەتچىلىك قانۇنى ئۇلارغا يۈكلىگەن ۋەزىپىلەر ئىدى ۋە بۇلارنىڭ قەۋمىي شەرەپ ۋە مىللىي نەسىللىرىدىن باشقا ئەخلاقى مەقسەتلىرى ۋە ئەدەبىي مېۋىلىرى يوق ئىدى.

پروفېسسور جود: ”قەۋمىي شەرەپ“ نى مۇنداق ئىزاھلايدۇ:

”قەۋمىي (مىللىي) شەرەپنىڭ بىردىنبىر غايىسى مىللەتنىڭ ئېھتىياجلىق پەيتلىرىدە ئارزۇ ۋە ئىستەكلىرىنى باشقىلارغا قوبۇل قىلدۇرالمىغۇدەك قۇۋۋەتكە ئىگە بولۇشى ۋە ”مىللەتنىڭ ئېسىل ئۆرنەكلىرى“ دەپ نام بەرگەن پەسلىكلىرى بىلەن قانائەتلىنىشتىن ئىبارەت بۇ قەۋمىي شەرەپ، ئەخلاقىي قىممەت ۋە پەزىلەتلەر بىلەن ماسلاشمايتتى. بىر دۆلەتنىڭ پۇقرالىرى راستچىل بولسا، ۋەدىگە ۋاپا قىلسا ۋە ئاجىزلارغا ئىنسان قاتارىدا مۇئامىلە قىلسا، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئالدىدا ئېتىبارى قالمايدۇ. بولدىن ئەپەندىنىڭ ئېيتقىنىدەك، شەرەپ مىللەتنىڭ ئۆزى بىلەن شوھرەت ۋە ئېتىبار قازىنىدىغان، زېھنىلەرنى قوزغاپ باشقىلارنىڭ دىققىتىنى جەلپ قىلىدىغان بىر قۇۋۋەتتىن ئىبارەتتۇر. ھەممىزگە مەلۇم بولغىنىدەك، مىللەتنىڭ بۇ قۇۋۋەت سايىسىدە ئېرىشكەن شەرەپ دەرىجىسى ئەتراپقا

دەھشەت ۋە ئۆلۈم چاچىدىغان بومبىلار ۋە بۇ بومبىلارنىڭ شەھەر ئۈستىگە ئېتىلىشىدىن ھەۋەسلىنىدىغان، ئەمما ئۆز ۋەتەنلىرىگە سادىق، ۋاپادار ياشلارغا تايانماقتا. مىللەتنىڭ ئىپتىخار ۋەسىلىسى بولغان شەرەپ شەخسنىڭ پەخرى بولغان ئەخلاق ۋە پەزىلەت بىلەن زىت كەلمەكتە. بىز چو بولغاندا مىللەت، ئۇ ساھىب بولغان شەرەپچىلىك ۋەھشىي ۋە سەۋىيەسىز دەپ تونۇلۇشى كېرەك. چۈنكى، بىر ئىنسان ياكى مىللەتنىڭ ھىيلە، سۈيىقەست ۋە زۇلۇم ئارقىلىق ئېرىشكەن ئۈستۈنلۈك مەرتىۋىسى شەرەپ دەپ ئاتالمايدۇ“

پروفېسسور جود باشقا بىر يەردە مۇنداق دەيدۇ:

”تامما خورلۇقتىنمۇ ئۈستۈن تۇرىدىغان مەغرۇرلۇق ئەنگىلىيەدە ھاكىم تەشكىلاتنى سۈلھىچى ۋە تىنچلىقپەرۋەر مەۋقەلىرىگە ماس كەلمەيدىغان بەزى ئەھۋاللارغا دۇچار قىلاتتى. بىر جەسۇر كىشى ئەنگىلىيە ھۆكۈمدارلىرىدىن ئۆزىگە قۇياش پاتمايدىغان ئىشغالىيەتلىرىدىن ئەڭ قاقاس ۋە ئەڭ شورلۇق يەردىن بىر قىرات قۇم پارچىسى ئاتا قىلىشنى تەلەپ قىلسا، ئەنگىلىيەدىكى قەھرىمان مۇتەئەسسىپلەرنىڭ ۋە ئۆز ھالىدا بولغان نامسىز ئىنگىلىز گېزىتلىرىنىڭ قىيامەت چىقىرىپ، دۇنيانى پاتپاراقچىلىققا سالىدىغانلىقىنى، ئۆچمەنلىك ۋە نەپرەت بىلەن ئاچچىقلانغانلىقىنى كۆرۈۋالالايمىز. مانا بۇلاردىن سىزمۇ كۆرۈۋالالايسىزكى، بۇ مۇتەئەسسىپلەر پەقەت تاماخور بولۇپلا قالماي، مەغرۇر ۋە جاھىللاردۇر“

مىللەتلەرنىڭ ئىشغال قىلىش ۋە بازار قۇرۇش يولىدا بەسلىشىشى

مۇستەملىكىچىلىك ۋە ئىشغال قىلىشتا، بەزى مىللەتلەر تەرەققىي قىلىپ، بەزىلىرى ئارقىدا قىلغان ئىدى. ئاندىن كېيىن باشقا بىر دۆلەت ئوتتۇرىغا چىقىپ ئىشغالىيەتچىلىكتە تەرەققىي قىلغان دۆلەتكە قارشى رىقابەتلىشىشكە، يېڭى بازار ۋە مۇستەملىكە ئىزدەشكە، شەرەپ ۋە ئىپتىخار بايرىقىنى تىكلەيدىغان پوتەيلەر تېپىپ چىقىشقا ۋە بۇ ئارقىلىق بۈيۈك ئىمپېراتورلۇقلار سەۋىيىسىدە كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بۇ قېتىم ئالدىنقى دۆلەت قوزغىلىپ ئىككىنچى دۆلەتنى چەتكە قېقىشقا، ئۇنىڭ ئارزۇ - ھەۋەسلىرىگە توسقۇنلۇق قىلىشقا تىرىشتى ۋە ئۇنى ئاز سانلىققا مەزلۇم مىللەتلەرنىڭ دۈشمىنى دەپ ئېلان قىلدى. لېكىن نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزلىكىدىن ۋە ئەتراپتىن كەلگەن گەپ - سۆزلەر بىلەن بۇ مىللەتلەرنىڭ ياخشى نىيەتلىرىدىن ۋە قەلبلىرىنىڭ پاكىلىقىدىن شۈبھىلىنىشكە باشلىدى. پروفېسسور جود مۇنداق دەيدۇ:

”بىر ئىنگىلىز - دۇنيانى قان ۋە بومبا ئىچىدە بۆلۈشۈۋېلىشقا زورلايدىغان مەسىلىلەرنى بىلمەي ياكى بىلمىگەن بولۇۋېلىپ، ياپۇنلارغا ئوخشاش بەزى مىللەتلەر چەككەن ئاچچىقلارنى ئۇنۇتقان ھالدا ئىنگىلىزلەرنىڭ تىنچلىق پەرۋەر مىللەت ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ ۋە ياپۇنلارنى ئۇرۇش-خۇمار ۋە قانخور دەپ ئەيىبلەيدۇ. شۈبھىسىز ئىنگىلىزلەر تىنچلىق پەرۋەر ۋە سۈلھىچى بىر مىللەتتۇر. ئەمما ئۇلارنىڭ سۈلھىسى كونا ھۈنرىنى تاشلىغان بىر ئوغرىنىڭ سۈلھىسىگە ئوخشايتتى. بۇ ئوغرى ئۆز ۋاقتىدا ئوغرىلىغان مال - بايلىق ئارقىلىق بۈيۈك شەرەپ ۋە ئۈستۈن ماقامغا ئېرىشكەن ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ئوغرى ئۆزىنىڭ كونا ھۈنرىگە يېڭىدىن كىرگەنلەرنى ئەيىبلەمەكتە. قولدىكى پۈتمەس - تۈگمەس بايلىققا ئورتاق بولۇشنى ئويلىغانلارغا بولسا ”ئۇرۇش سارىڭى“ دېگەن قالپاقنى كىيگۈزمەكتە“

ئىشغالىيەتچىلىك ۋە مۇستەملىكىچىلىكتە تەرەققىي قىلغان مىللەتلەر ئارىسىدا كۆپلىگەن ئۇرۇشلار يۈز بەردى. ئەمما بۇ ئۇرۇشلارنى زالىمنى جازالاپ مەزلۇمغا ياردەم بېرىش ۋە ئادالەتنى ئەمىر قىلغان شەكىلدە ئەمەلىيەتلەشتۈرۈش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان جەڭلەر بىلەن قىياس قىلىش ھېچقاچان توغرا ئەمەس. اللە تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿ئەگەر مۆمىنلەردىن ئىككى گۇرۇھ ئۇرۇشۇپ قالسا، ئۇلارنىڭ ئارىسىنى تۈزەپ قويۇڭلار، ئەگەر ئۇلارنىڭ بىرى ئىككىنچىسىگە تاجاۋۇز قىلسا، تاجاۋۇز قىلغۇچى تاكى اللە نىڭ ھۆكۈمىگە قايتقانغا قەدەر (يەنى تاجاۋۇزنى توختاتقانغا قەدەر) ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇڭلار، ئەگەر ئۇلار (اللە نىڭ ئەمرىگە) قايتسا، ئۇلارنىڭ ئارىسىنى (ھېچبىر تەرەپكە يان باسماستىن) ئادىللىق بىلەن تۈزەپ قويۇڭلار، (ھەممە ئىشتا) ئادىل بولۇڭلار، اللە ھەقىقەتەن ئادىللارنى دوست تۇتىدۇ﴾

ئەمما بۇ ئۇرۇشلار ئاچكۆزلۈك، قىزغانغۇچلۇق، تاماخورلۇق ۋە ھېرىسمەنلىك ئۇرۇشلىرى ئىدى. شەكىب ئارىسلارنىڭ بارلىق ئۇرۇشلارنىڭ ئوت پىلتىسى بولغان قەۋملەر جەمئىيىتى (بۇ تەشكىلات ھازىر يوقالدى) ۋە ئۇنىڭ ۋارىسلىق ئورنىغا ئولتۇرغان ”بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى“ ھەققىدىكى سۆزلىرى ناھايىتى ئورۇنلۇق ئىدى. ئۇ مۇنداق دەيدۇ:

”بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى“ دەپ ئاتالغان بۇ تەشكىلات خۇددى سۇسىز دېڭىزغا ئوخشايدۇ. بۇلار پەقەت ئۆچ - ئاداۋەت ۋە دۈشمەنلىكلەرگە قانۇنىي قېلىپ كىيگۈزۈش ۋە ئېلىپ بېرىلغان ئىشغالىيەتلەرنى ھەرخىل ناملار بىلەن دۇنياغا قوبۇل قىلدۇرۇش ئۈچۈن قۇرۇلغان ئىدى. بۇ تەشكىلاتقا ئاجىز ۋە زەئىپ مىللەتلەردىن باشقىسى ئېتىبار بىلەن قارىمايدۇ. بولغۇلۇق يەنە بۇ بىچارلەرگە بولىدۇ. چۈنكى كۈچلۈك ۋە ھۇجۇمچى مىللەتلەرگە گەپ ئۆتكۈزەلمەيدۇ، ۋاپاتى ئىسلام دۇنياسى ئۈچۈن چوڭ بىر يوقىلىش

ھېسابلانغان قىممەتلىك مۇتەپپەككۇر دوكتور مۇھەممەد ئىقبالمۇ بۇ ھەقىقەتنى مۇنداق ئىپادىلىگەن ئىدى:

”بۇلاڭچى ۋە كىپەن ئوغرىلىرى تەشكىلاتى كىپەن تەقسىماتىدا بىرلەشتى.“

ئىنگىلىز پروفېسسور جود مۇنداق دەيدۇ:

”بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتى“ نىڭ كۆز ئالدىدا پارتىلىغان ھەرقانداق بىر ئۇرۇشنىڭ مەقسىتى مىللەتلەر ئارىسىدا ھەرقىي ئادالەتنى ئورنىتىش مەزلۇملارغا ياردەم بېرىش، تاجاۋۇزچىلارنى جازالاش ۋە دۇنيادا مۇستەھكەم بىر خەۋپسىزلىك تەشكىلاتى قۇرۇش ئەمەس ئىدى. بۇ ئۇرۇشلار پەقەت كۈچ سېلىشتۇرمىسىغا كىرىشكەن تەرەپلەرنىڭ كۈرەشلىرىدۇر. بۇ ئىككى تەرەپتىن بىرى دۇنيانىڭ كىرىم مەنبەسى ۋە بايلىقلىرىنىڭ كۆپ قىسمىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىش خىيالىدا تولغانسا، يەنە بىر تەرەپمۇ ئەينى مۇددىئا ئۈچۈن ئۆلۈمگە پىسەنت قىلمىغۇدەك دەرىجىدە ھېرىسمەندۇر. بۇ خىل ئۇرۇشلارنىڭ تارىختا بىر - بىرى بىلەن بەسلەشكەن گۇرۇھلار ئارىسىدا چىققان ئۇرۇشلاردىن، گىرمانىيە، پىرسىيە ئۇرۇشلىرى يەتتە يىللىق جەڭ ناپالىئون ئۇرۇشى ۋە 1914 - 1918 - يىللىرى ئۇرۇشلىرىدىن ھېچ پەرقى يوق. بۇ ئۇرۇش بىلەن باشقا ئۇرۇشلار ئارىسىدا پەقەت ئىسىم پەرقى بار. بۇ ئۇرۇشلارنىڭ تاجاۋۇزچىلار ۋە فاشىزىم قارشىسىدا ”قەۋملەر جەمئىيىتى“ ۋە دېمۇكراتىيەنى قوغداش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغانلىقى ھەر قانچە كۈچەپ تەشۋىق قىلىنسىمۇ، ھەقىقەت بەزىبىر ھەممىگە ئايان. قۇياشنى لاي بىلەن سۇۋىغىلى بولمايدۇ.

بۇ ئۇرۇش فرانسىيە، ئىسپانىيە، ئەنگىلىيە ۋە گوللاندىيە قاتارلىق دۆلەتلەر قېتىلغان قارانىيە ۋە تەمەخورلۇق مۇسابىقىسى ئىدى. بۇ ئۇرۇش گىرمانىيە ۋە مۇستەملىكىچىلىرى بېسىۋالغان كىرىم مەنبەلىرىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئېلىپ بېرىلغان بولۇپ، ئۇرۇش گىرمانىيە پادىشاھى فرەدەرىكىنىڭ ئۆلۈم ۋەسىيىتى ۋە ئىتتىپاقداش دۆلەتلەرنىڭ رازىلىقىغا بىنائەن فىزى ماريانىنىڭ تەختكە چىقىشى 1740 - يىلى بىلەن باشلىنىپ 1748 - ئاخىرلاشقان ئىدى. بۇ ئۇرۇش فرانسىيە، رۇسىيە، بىلگىيە ۋە گىرمانىيەنىڭ بىر نەچچە مۇستەملىكىلىرى قېتىلغان ئۇرۇش ئىدى. ئەنگىلىيە ۋە رۇسىيە بۇلارنىڭ بەزىلىرىنى قوغداپ بەزىلىرىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن قېتىلغان ئىدى. بۇ ئۇرۇشلار 1756 - يىلى باشلىنىپ 1763 - يىلى ئاخىرلاشتى.

Guide to Modern Wickendness P. 191

ئىسلام بىلەن كاپىتالىزم ئوتتۇرىسىدىكى پەرق

مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپىسى ئۆمەر ئىبنى ئابدۇلئەزىزنىڭ بىر قېتىم ۋالىيىسىغا: ”سېنىڭ ھالىڭغا ۋاي! ھەزرىتى مۇھەممەد (سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم) بايلىق توپلاش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ھىدايەت رەھبىرى قىلىپ ئەۋەتىلگەندۇر...” دېگەنلىكى رىۋايەت قىلىندۇ. بۇ جۈملە پەيغەمبەرلىك ئاساسلىرى ئۈستىگە قۇرۇلغان ۋە پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىزىنى، يولىنى ۋە ئىدارە قىلىش شەكلىنى ئەينەن ئۇيغۇنلايدىغان دىنىي بىر ھۆكۈمەتنىڭ روھىنى ئۈچۈنچە كۆرسىتىپ بەرمەكتە. بۇ، ھۆكۈمەت ئاساسلىق تەكىتلەيدىغان ۋە ئۈستىدە چىڭ تۇرغان مەسىلە. شۇنداقلا، اللەنىڭ نىزامى ۋە ئىدارىسى ئاستىدىكى ئىنسانلارنىڭ ئەخلاق تەربىيىسىدۇر. ئاخىرەت كۈنىدە خەلققە پايدىلىق بولغانلىرىنى ئېلىپ، پايدىسىز بولغانلىرىنى يوقىتىش بۇ ھۆكۈمەت ئۈچۈن مال توپلاش، ھەرخىل كىرىم ۋە باجالارنى يىغىشتىن تېخىمۇ مۇھىم. بۇ ھۆكۈمەت سىياسىي، مالىيە ۋە ئىقتىسادىي مەسىلىلەرگە دىنىي نوقتىئىنەزەردىن قارايتتى ۋە ھەر دائىم ئەخلاقىي ۋە دىنىي پرىنسىپلارنى ماددىي مەنپەئەتلەردىن ئۈستۈن كۆرەتتى. ئىچكىلىكى، زىننى، ھەر تۈرلۈك يامانلىقلارنى، ئاممىغا زىيانلىق ۋە شەخسكە پايدىلىق دەپ بىلىنگەن بۇزۇق ئىقتىسادىي كۈچلەرنى پۈتۈنلەي چەكلەيتتى. ئەينى ۋاقىتتا بۇ ھۆكۈمەت ئۆسۈمنى ۋە قىمارنى، ھۆكۈمەتنى ئېغىر ئىقتىسادىي كىرىشلەرگە دۇچار قىلىدىغان دەرىجىدە بولسىمۇ چەكلەيتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئىسلاھات ئۈچۈن كېرەكلىك ئاساسلارنى ئورنىتىپ خەلقنىڭ ئەخلاقىي قۇرۇلمىسىنى ھەر دائىم نازارەت ئاستىدا تۇتماقتا ۋە قەلب پاكلىقى ھەققىدە ناھايىتى ئېھتىياتچان بولماقتا ۋە بۇ يولدا قولدىكى بارلىق ئىمكانلاردىن پايدىلانماقتا ئىدى. شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، بۇ خىل ھۆكۈمەلەر قۇرئان كەرىمدە بايان قىلىنغان

ئاساسلار ئۈستىگە قۇرۇلغان ئىدى. قۇرئان كەرىم بۇ ھەقتە تۇنجى مۇھاجىرلارنى مۇنداق تەسۋىرلەيدۇ:

﴿اللہ نىڭ ياردىمىگە ئېرىشىشكە ھەقلىق بولغانلار﴾ شۇنداق كىشىلەردۇركى، ئەگەر ئۇلارنى يەر يۈزىدە ئۈستۈنلۈككە ئىگە قىلساق، نامازنى ئادا قىلىدۇ، زاكات بېرىدۇ، ياخشى ئىشلارغا بۇيرۇيدۇ، يامان ئىشلاردىن توسىدۇ. ئىشلارنىڭ ئاقىۋىتى اللە غا مەنسۇپتۇر (يەنى ھەممە ئىشلار ئاخىرەتتە اللە غا قايتىدۇ)﴾

يول كۆرسىتىش ئۈچۈن ئەمەس بايلىق توپلاش، پايدىلىق بولۇش ئۈچۈن ئەمەس پايدىلىنىش ئۈچۈن قۇرۇلغان ھۆكۈمەتلەرگە كېلەيلى! تەبىئىكى، بۇ خىل ھۆكۈمەتلەرنىڭ بىردىنبىر غايىسى ھەرخىل باجلارنى يىغىش، تۈرلۈك كېرىم ۋە مەھسۇلات يوللىرىنى قولغا كىرگۈزۈشتۇر. بۇ باج ۋە ئىشلەپچىقىرىش يوللىرى كۆپىنچە ئەخلاق، پەزىلەت ۋە ئائىلە نىزامى ھېسابىغا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ھەتتا ھۆكۈمەت تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا كۆپلىگەن يامانلىق يوللىرىنى ئۆز قولى بىلەن يولغا قويىدۇ. پائىزلىقنى رەسمىي بىر مۇئەسسەسە ھالىغا كەلتۈرىدۇ. ئۆسۈم ئېلىپ بېرىشنى، قىمارنى ۋە بۇنىڭغا ئوخشاش نۇرغۇنلىغان گۇناھ ئىشلارنىڭ نامىنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق ۋە بەزى نەرسىلەرنى قىسىش ئارقىلىق ئۇ ئىشلارنى توغرا كۆرىدۇ. ئىچىملىكنى ئەركىن قىلىپلا قالماستىن، بەلكى ئۆزى بىۋاسىتە ساتىدۇ. تىجارەت ۋە تۈرلۈك مۇئامىلەلەرگە ئۆزى بىۋاسىتە ئارىلىشىدۇ. ئىچىملىككە توسالغۇلۇق قىلغانلارنى ۋە قارشى چىققانلارنى ئېغىر جازالايدۇ، پالايدۇ. بەزى ياۋرۇپا ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ئاسىيادا جۇڭگو خەلقىگە قىلغىنىدەك، بەزى مىللەتلەرنى ئېكسپورت قىلىنغان زەھەرلىك ماددىلارنى ئېلىشقا زورلايدۇ ۋە نەتىجىدە، تەبىئىي ھالدا بۇ ھەممىنىڭ مىللەتلەر ھۆكۈمران مىللەتلەرنىڭ بۇزۇق ئەخلاقى قۇرۇلمىلىرىنىڭ تەسىرىدە قېلىپ ئۆز شەخسىيىتى ۋە روھلىرىنى يوقىتىدۇ. ھەتتا مەھكۇم مىللەتلەرنىڭ ھۆكۈمران مىللەتلەر بىلەن بولغان شەخسىي ئۆچرىشىشلىرى ۋە خوشنىدارچىلىق مۇناسىۋەتلىرى نەتىجىسىدە ئۇلار

پاتقان پاتقاققا دومىلىشى بىردەملىك ئىشقا ئايلىنىپ قالدۇ. بۇ ئارقىلىق ياۋرۇپا دۆلەتلىرىدە ماتېرىيالىست مەدەنىيەت شەكىللەندۈرگەن يىرگىنچىلىق ئەخلاقىي كېسەللىكلەر ۋاپاغا ئوخشاش مەھكۇم مىللەتلەرگە يۇقىدۇ. بۇلارنى ياۋرۇپالىقلارنىڭ ئۆزلىرى ئېتىراپ قىلدى ۋە ئۈستىدىن شىكايەت قىلغان ئىدى.

مانا بۇ ئەھۋالدا غەرب مەدەنىيىتىنىڭ مىكروبللىرىنى ۋە يامانلىقلىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن ياۋرۇپا ھۆكۈمەتلىرىدىن ئەخلاق ۋە پەزىلەتلىرىنى ئۇلۇغلىشىنى، ئۆز ئىرادىسى ۋە ھاكىمىيىتى ئاستىدا ياشاۋاتقان مەھكۇم مىللەتلەرنىڭ ئەخلاقىي سەۋىيەلىرىنى يۇقىرى كۆتۈرۈشنى كۈتەلمەيدۇ؟ ھەممىدىن ئاۋۋال، ياۋرۇپا دۆلەتلىرىدە ۋە پەرەك تۇپراقلىرىدا بۇنداق بىر مەسىلە سۆزنىڭ تېمىسى بولالمايدۇ. ماتېرىيالىست ياۋرۇپانىڭ ئېتىقادلىرىدا، ئىدىيەلىرىدە ۋە تۈپكى مەقسەتلىرىدە بۇنىڭ يېرى يوق. چۈنكى، ”قازاندا نېمە بولسا، چۈمۈچكە ئۇ چىقىدۇ“ ياۋرۇپادا پادىشاھ ۋە ھۆكۈمرانلارنىڭ يولى ھىدايەت رەھبەرلىرىنىڭ، مۇرىدىلارنىڭ ۋە پەيغەمبەرلەرنىڭ يولىدىن ھەر دائىم ئايرىم قالغان ئىدى. قۇرئان كەرىمدە سابا مەلىكىسىنىڭ تىلى بىلەن زىكر قىلىنغان ھەقىقەت ھەر قاچان ھەر يەردە ئۆزگەرمەيدىغان ھەقىقەتتۇر.

﴿ئۇ (يەنى بىلىقس) ئېيتتى: «شۈبھىسىزكى، پادىشاھلار بىرەر شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ كىرسە، ئۇنى خاراب قىلىدۇ، شەھەرنىڭ مۆتۈەر ئادەملىرىنى (ئۆلتۈرۈش، ئەسىرگە ئېلىش ۋە سۈرگۈن قىلىش بىلەن) خار قىلىدۇ، ئۇلارمۇ شۇنداق قىلىدۇ﴾

ئۈچىنچى قىسىم

ياۋرۇپا ئۆلۈۋالماقچى بولىۋاتىدۇ

ئىجاد ۋە كەشپىياتلار ئەسىرى

ئەگەر تارىخى دەۋرلەر ئۆزلىرىنى باشقا دەۋرلەردىن پەرقلەندۈرىدىغان خاراكتېرلىق سۈپەتلىرى بىلەن تونۇلۇپ، ئۇلار بىلەن خاتىرىلەنسە، بۇ دەۋرگە كەشپىيات ۋە ئىجادلار دەۋرى، ئېلىكترون ۋە سىمسىز ئەسىرى، ياۋرۇپالىقلارنىڭ ئۈستۈنلۈك ۋە تەرەققىيات چېغى، كەشپىياتچى ۋە ئىجادچىلارنىڭ ئەڭ تالانتلىق دەۋرى، ئىنكار قىلىنمايدىغان قانۇنلارنىڭ تېپىلىش دەۋرى دېيىشىمىز مۇمكىن. لېكىن شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ياۋرۇپانىڭ يېڭى ئىجاد ۋە كەشپىياتلىرىنى ھەددىدىن ئارتۇق سېھىرلەشتۈرۈپ، قوۋۇزلىرىنى كۆپتۈرۈپ ماختىمىغانلار، بۇ ھەقتە قانچىلىك مۇبالىغە قىلسا قىلسۇن - ئۇلارغا ھەيران قېلىپ، كەشپىياتلىرىنى تەقدىرلەش بىلەن بىرگە - بۇ كەشپ ۋە ئىجادلارنىڭ ئەسلى غايە ئەمەس، بەلكى باشقا غايىلارغا ۋاسىتە بولغانلىقىنى ئۇنۇتماسلىقىمىز كېرەك. چۈنكى بۇ غايىلەرنىڭ ئەھۋالىغا ياخشى ياكى يامانلىققا قاراپ ئۇلارنى ياخشى ۋە يامان، پايدىلىق ۋە زىيانلىق يوللاردا قوللىنىمىز. ئەينى ۋاقىتتا ئەسلى غايىگە ئۇيغۇن نىسبەتتە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىمىز ياكى مەغلۇب بولىمىز. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئوتتۇرىغا چىققان نەتىجىلەرگە ئىنسانلارنىڭ ھاياتلىرىدا، توپلىشىپ ياشاشلىرىدا، ئەخلاقلىرىدا ۋە ئىدارە قىلىشلىرىدا ئۇيىنغان رولىغا قاراش ئارقىلىق باھا بېرەلمەيمىز.

كەشپلەرنىڭ غايىلىرى ۋە ئىسلامنىڭ كۆز قارىشى

بىزنىڭ قارىشىمىزچە ، ئىجاد ۋە كەشپلەرنىڭ غايىسى زەئىپلىك ۋە جاھىللىقنىڭ ئىنسانىيەت ھاياتىغا كەلتۈرگەن زورلۇق ۋە قىيىنچىلىقلارنى يېڭىش ، دۇنيادا تېپىلغان تەبىئەت قۇۋۋەتلىرىدىن ۋە چەكسىز كائىناتقا چېچىلغان ئېنىرگىيە مەنبەلىرىدىن ۋە خەزىنىلەردىن پايدىلىنىپ ، بۇ قۇۋۋەتلەرنى يەر يۈزىدە چوڭچىلىق ۋە بۇزغۇنچىلىق قىلماي ، ياخشى يوللارغا قوللىنىشتۇر .

كونا دەۋردە ئادەملەر بارماقچى بولغان يېرىگە مېڭىپ باراتتى . كېيىن ئالەم ھاياتىدا ئىنساننى ئەقلىگە سالىدى . چاقلىق ھاياتلارنى ۋە نەسىللىك ئاتلارنى قوللىنىشقا باشلىدى . ئاندىن كېيىن سۈرئەت ۋە كەشپلەردە داۋاملىق ئىگىلىرىلەش بولدى ۋە پاراۋۇز كەشپ قىلىندى . ئارقىدىن ماشىنا ، ئايروپىلان ۋە نەپەسەت يەلكەنلىك كېمىلەردىن ھەر ماتورلۇق كېمىلەرگە ئۆتتى . شۇنداق ، بۇلاردا ھېچبىر يامانلىق يوق . ھەتتا پەخىرلەنگۈدەك ئىشلاردۇر . ئىجاد قىلىنغان بۇ ۋاسىتىلەر ياخشى يوللارغا قوللىنىلسا ، ئىنسانلار بۇ ئارقىلىق پايدىلىق ۋە گۈزەل غايىلەردە بىر يەردىن باشقا يەرلەرگە بارىدۇ . مېڭىپ جاپادا يۆتكەيدىغان يۈكلىرىنى بۇ ۋاسىتىلەر بىلەن باشقا دۆلەتلەرگە توشۇيدۇ ۋە بۇ شەكىلدە ۋاقىت ۋە كۈچنى تەجەش ئارقىلىق بۇ يولدا سەرپ قىلىدىغان ۋاقىت ۋە ئېنىرگىيەنى باشقىلار ئۈچۈن قوللىنىدۇ . ئىنسانلارنىڭ توغرا يوللاردىن پايدىلىنىپ ، پايدىلىق ۋە ئۈستۈن غايىلەردە قوللانغان باشقا زامانىۋى ئىجادلارنى ۋە تەبىئەت كۈچلىرىنى بۇنىڭغا قىياس قىلىش مۇمكىن .

ئىسلامنىڭ بۇ ھەقتىكى كۆز قارىشى ناھايىتى ئوچۇقتۇر . ئىسلام ئىنساننىڭ يەر يۈزىنىڭ خەلىپىسى ئىكەنلىكىنى ، ئالەمنىڭ يەر يۈزىنى ياخشى يوللاردا قوللىنىش ئۈچۈن ئۆزلىرىگە بويسۇندۇرۇپ بەرگەنلىكىنى خەۋەر قىلماقتا . . .

﴿اللّٰه يەر يۈزىدىكى ھەممە نەرسىنى سىلەر (نىڭ پايدىلىنىشىڭلار) ئۈچۈن ياراتتى﴾

﴿اللّٰه ئاسمانلارنى ۋە زېمىننى ياراتتى، بۇلۇتتىن يامغۇر ياغدۇرۇپ بەردى، يامغۇر سۈيى بىلەن سىلەرگە رىزق قىلىپ نۇرغۇن مېۋىلەرنى ئۆستۈرۈپ بەردى، اللّٰه سىلەرگە ئۆز ئەمرى بويىچە دېڭىزدا قاتنايدىغان كېمىلەرنى بويسۇندۇرۇپ بەردى، سىلەرگە دەريالارنى بويسۇندۇرۇپ بەردى﴾

﴿سىلەرگە ئاي بىلەن كۈننى تەرتىپلىك دەۋر قىلىپ تۇرىدىغان قىلىپ بويسۇندۇرۇپ بەردى، سىلەرگە كېچە بىلەن كۈندۈزنى بويسۇندۇرۇپ بەردى﴾

﴿اللّٰه سىلەرگە سورىغان نەرسەڭلارنىڭ ھەممىسىنى بەردى، سىلەر اللّٰه نىڭ نېمىتىنى ساناپ تۈگىتەلمەيسىلەر، كاپىر ئادەم، شەك - شۈبھىسىزكى، زۇلۇم قىلغۇچىدۇر، (اللّٰه نىڭ نېمەتلىرىگە) كۆفرىلىق قىلغۇچىدۇر﴾

﴿شەك - شۈبھىسىزكى، بىز ئادەم بالىلىرىنى ھۆرمەتلىك قىلدۇق، ئۇلارنى قۇرۇقلۇقتا (ئۇلارغا) مىندۇردۇق، دېڭىزدا (كېمىلەرگە) چىقاردۇق، ئۇلارنى شىپىن يېمەكلىكلەر بىلەن رىزىقلاندۇردۇق، ئۇلارنى مەخلۇقاتلىرىمىزنىڭ نۇرغۇنىدىن ئۈستۈن قىلدۇق﴾

كىتابخانلارنىڭ، بولۇپمۇ ”ئۇلارغا قۇرۇقلۇقتا ۋە دېڭىزدا قاتنايدىغان ۋاسىتىلارنى بەردۇق“ ۋە ”ئۇلارغا مول رىزىقلارنى ئاتا قىلدۇ“ ئايەتلىرى ھەققىدە ياخشىراق ئويلىنىشى لازىم.

﴿اللّٰه چارۋا ماللارنى سىلەرنىڭ مەنپەئەتلىنىشىڭلار ئۈچۈن ياراتتى، ئۇلار (نىڭ يۇڭى ۋە تېرىسى) بىلەن ئىسسىنسىلەر، ئۇلار

سۈرە بەقەرە 29 - ئايەت.
سۈرە ئىبراھىم 32 - ئايەت.
سۈرە ئىبراھىم 33 - ئايەت.
سۈرە بەقەرە 34 - ئايەت.
سۈرە ئىسرا 70 - ئايەت.

(نىڭ نەسىل، سۈتى، سۆڭىكى ۋە قىغى) دىن پايدىلىنىشىلەر ۋە ئۇلار (نىڭ گۆشلىرى) نى يەيسىلەر. ئۇلارنى كەچتە ئوتلاقتىن قايتۇرۇپ كەلگەن ۋە ئەتىگەندە ئوتلاققا ئېلىپ چىققان ۋاقتىڭلاردا، چارۋا ماللار سىلەرگە زىننەت بولۇپ (خۇشاللىق بېغىشلايدۇ). ئۇلار يۈك - تاقلىرىڭلارنى سىلەر جاپا - مۇشەققەت بىلەن ئاران يېتىپ بارالايدىغان جايلارغا كۆتۈرۈپ بارىدۇ، سىلەرنىڭ پەرۋەردىگارىڭلار سىلەرگە ھەقىقەتەن شەپقەتلىكتۇر ۋە مېھرىباندۇر. اللہ ئاتنى، خېچىرنى ۋە ئېشەكنى مىنىشىڭلار ئۈچۈن ۋە زىننەت ئۈچۈن ياراتتى، اللہ يەنە سىلەر بىلمەيدىغان نەرسىلەرنىمۇ يارىتىدۇ»

ئايەت كەرىمدە بايان قىلىنغاندەك، اللہ تائالا ئادەم ئوغۇللىرىنىڭ ھېچ جاپا تارتماي غايىسىگە يېتىشى ئۈچۈن ھېسابسىز نېمەتلەر بەخش ئەتتى ۋە ئۇلارغا نەقەدەر شەپقەت ۋە مەرھەمەت كۆرسەتكەنلىكىنى ئەنە شۇنداق ئىسپاتلىدى.

﴿اللہ پۈتۈن مەخلۇقاتلارنىڭ تۈرلىرىنى ياراتتى، سىلەرگە ئۈستىگە چىقىشىڭلار ئۈچۈن كېمە ۋە مىنىشىڭلار ئۈچۈن ھايۋان قاتارلىقلارنى ياراتتى. ئاندىن سىلەر ئۇلارنىڭ ئۈستىگە چىققانلىرىڭلاردا پەرۋەردىگارىڭلارنىڭ نېمىتىنى ئەسلىپ: «بىزگە بۇنى بويسۇندۇرۇپ بەرگەن زات پاكىتۇر، بىز ئۇنىڭغا (مىنىشكە) قادىر ئەمەس ئىدۇق، بىز ھەقىقەتەن پەرۋەردىگارىمىزنىڭ دەرگاھىغا قايتقۇچىلارمىز» دېگەيسىلەر﴾

ئىنسان ئاپتوموبىل ياكى ئايروپىلانغا چىققان ۋاقتىدا مۇنداق دەپ دۇئا قىلىشى بەكمۇ ئورۇنلۇق.

”بۇلارنى بىزنىڭ ئەمرىمىزگە بويسۇندۇرۇپ بەرگەن اللہ نىڭ شان - شەرىپى نەقەدەر ئۇلۇغ! بولمىسا بىزنىڭ كۈچىمىز بۇلارغا يەتمەيتتى...“ ئادەم ئوغۇللىرىنىڭ ھايات ۋە ھەرىكەتتىن ئەسەر بولمىغان چاچ ۋە تۆمۈرنى قولى بىلەن سۇندۇرۇپ پارچىلىغۇدەك كۈچ - قۇۋۋىتى يوق. لېكىن اللہ تائالا تۆمۈرنى ئىنساننىڭ قوللىنىشىغا

سۈندى. شۇڭا ئىنسانلار ئۇنى خالىغان شەكىلگە كىرگۈزەلەيدۇ. شۇ سەۋەبتىن ھەر ئىنسان ئۆزىنىڭ ئاللاھنىڭ دەرگاھىغا قايتىدىغانلىقىنى ئۆزىگە بېرىلگەن كۈچ - قۇۋۋەتتىن ھېساب بېرىدىغانلىقىنى ئۈنۈتماسلىقى لازىم. ئەگەر ئىنسان بۇ كۈچ - قۇۋۋەتنى يامانلىققا قوللىنىدىغان بولسا، مۇتلەق جازاغا تارتىلىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا، ئىنسان ئۆزىنىڭ ئاللاھقا بويۇن ئەگكەن، ئۇنىڭ ھۆكۈمىگە بويسۇنىدىغان بىر قۇل ئىكەنلىكىنى، ئۆلتۈرۈش، ياشىتىش ۋە تىرىلدۈرۈش قۇدرىتىنىڭ يوقلۇقىنى ھېچقاچان ئەقىلدىن چىقارماسلىقى ۋە ھەددىدىن ئاشماسلىقى لازىم. ﴿چۈنكى ئىنسان ئېزىپ كېتىدۇ، ئۆزىنى ھەر تۈرلۈك ئېھتىياجىدىن خالىي كۆرىدۇ (ھېسابلايدۇ)﴾.

اللھ تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿بىز ھەقىقەتەن پەيغەمبەرلىرىمىزنى روشەن مۆجىزىلەر بىلەن ئەۋەتتۇق ۋە ئۇلار بىلەن بىللە، ئىنسانلار ئادالەتنى بەرپا قىلسۇن دەپ، كىتابىنى، قانۇننى چۈشۈردۇق. تۆمۈرنى ياراتتۇق، (تۆمۈردىن ئۇرۇش قوراللىرى ياسىلىدىغانلىقى ئۈچۈن) تۆمۈر كۈچ - قۇۋۋەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان، تۆمۈردە ئىنسانلار ئۈچۈن نۇرغۇن مەنپەئەتلەر بار، اللھ نى كۆرمەي تۇرۇپ (قوراللارنى ئىشلىتىپ) اللھقا ۋە پەيغەمبەرلىرىگە ياردەم بەرگەنلەرنى بىلىش (مەلۇم قىلىش) ئۈچۈن (تۆمۈرنى ياراتتى)، اللھ ھەقىقەتەن كۈچلۈكتۇر، غالىبتۇر﴾

تۆمۈرنىڭ ئىنسانلارغا نۇرغۇن پايدىسى بار. ئەڭ چوڭ پايدىسى اللھ ۋە رەسۇلنىڭ زەپەر قۇچىشى يولىدا قوللىنىلىشىدۇر. ئايەتى كەرىمدە ئاۋۋال پەيغەمبەرلەرنىڭ ئەۋەتىلىشى ۋە كىتابلارنىڭ چۈشۈرۈلىشىنىڭ بايان قىلىنىشى مانا بۇ ھەقىقەتكە تايانماقتا.

بىر مۇسۇلمان اللھ يولىدا جىھاد قىلىش، اللھنىڭ دىنىنى كېڭەيتىش ۋە ئۇنى بارلىق دىنلەردىن ئۈستۈن قىلىش ئارقىلىق كالامنى ئۇلۇغلاش يولىدا اللھنىڭ بارلىق مەۋجۇدىيەتلىرىدىن ۋە كائىناتقا چېچىلغان بارلىق كۈچ - قۇۋۋەتلەردىن پايدىلىنىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا، اللھ

سۈرە ئەلەق 6 - 7 - ئايەتلەر.

سۈرە ھەدىد 25 - ئايەت.

رۇخسەت قىلغان، ھەتتا تەشۋىق قىلغان توغرا تىجارەت، ھالال تاپاۋەت، ياخشى نىيەت بىلەن قىلىنغان سەپەر ۋە ئۆزى ياقىتىدىغان مەنپەئەتلەردىن ئۆز نېسىۋىنى ئېلىشنى ئۈنۈتمەيدۇ.

بەختسىزلىك ئۆزەڭلارنىڭ شورى

كەشىپ قىلىنغان جانسىز قاتتىق جىسملارنىڭ ھېچ بىرىنىڭ گۇناھى يوق. ئۇلار ئىنسان دېگەن مەۋجۇدىيەتنىڭ ئىرادىسىگە، ئەقلىگە ۋە ئەخلاقىغا بويسۇنۇشقا مەجبۇرىدۇر. ئەسلىدە ئۇلارنىڭ ئۆزىگە ياخشى - يامان دەپ باھا بېرەلمەيمىز. پەقەت ئىنساننىڭ ياخشى - يامان يوللاردا قوللىنىشىغا باغلىق بولۇپ، ئاساسىي جەھەتتىن ياخشى دەپ تەرىپلىنىدىغان بۇ ۋاسىتىلەر ئىنسانلارنىڭ يامان يولدا قوللىنىشى، پاك تەبىئەتنىڭ بۇلغىنىشى ۋە ئەخلاقىنىڭ بۇزۇلۇشى بىلەن يامان بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا گۇناھ ۋاسىتە ۋە كەشىپىياتتا ئەمەس. بەلكى ئۇلارنى قوللانغان شەخس ۋە غايىلەردە. ياۋرۇپادا كەشىپ قىلىنغان بۇ سايمانلارغا، بومباردىمان قىلغان ئۆيلەرنى شەھەر - يېزىلارنى ۋەيران قىلغان ئايرۇپىلانلارغا، ھېچنېمىدىن خەۋەرسىز، بىچارە يولچىلار كېمىلىرىنى ۋە تىجارەت پاراخۇتلىرىنى سۇغا غەرق قىلغان سۇ ئاستى پاراخۇتلىرىغا، ئەسلى - ۋەسلى بولمىغان يالغان سۆزلەر، غەيرى ئەخلاقىي پروگراممىلارنى تارقىتىدىغان سىمسىز ئاپپاراتلار ۋە نەشرىيات ۋاسىتىلىرىغا يامان كۆزى بىلەن قارايدىغان ۋە ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىدىغان ياۋرۇپالىقلارغا: "بەختسىزلىك ئۆزەڭلارنىڭ شورى (ئۆز ئۆۋالىڭ ئۆزەڭگە)" دېيىش لازىم.

تەبىئەت بىلىملىرى ئىنسانلارغا ماددىي كۈچ بېغىشلايدۇ. لېكىن ماددىي كۈچ - قۇۋۋەتنىڭ قەيەردە، قانداق قوللىنىلىشىنى ئۆگەتمەيدۇ. چۈنكى، بۇ ئۇنىڭ ۋەزىپىسى ئەمەس. ئۇ خۇددى سەرەڭگىگە ئوخشايدۇ. سەرەڭگىگە سىزگە ئوت يېقىپ بېرىدۇ. سىز بۇ ئوت بىلەن بىر ئۆيىنى ئىگىلىرى بىلەن بىرلىكتە

كۆيدۈرۈۋېتىلگىنىڭىزدەك، ئۇنىڭ بىلەن تاماق پىشۇرالايسىز ۋە ئىسسىلايسىز. ماددىنى قەيەردە، قانداق قوللىنىشىنى ئىنسانغا دىن ئۆگىتىدۇ. دىن ئىنساننىڭ ئۆز كۈچ - قۇۋۋىتىدىن قانداق قىلىپ تولۇق پايدىلىنىشىنى ۋە اللە نىڭ نېمەتلىرىگە قانداق قانائەت كەلتۈرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. دىن اللە ئىنسانغا ئاتا قىلغان كۈچ - قۇۋۋەتنىڭ زۇلۇم ۋە گۇناھلارغا، يامانلىق ۋە دۈشمەنلىكلەرگە ياردەمچى بولۇشىنى شىددەت بىلەن چەكلەيدۇ. ھەزرىتى مۇسا ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن ئىدى: ﴿پەرۋەردىگارم! ماڭا (مەغپىرەت قىلغانلىق) نېمىتىڭ سەۋەبى بىلەن مەن ھەرگىز گۇناھلارغا ياردەمچى بولمايمەن﴾

ھەزرىتى سۇلايمان ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن ئىدى:

﴿نازىل بولغان) كىتابنى چوڭقۇر بىلىدىغان زات (يەنى ئاسەف ئىبن بۇرخىيا): «ئۇنى مەن ساڭا كۆزۈڭنى يۇمۇپ ئاچقۇچە ئېلىپ كېلىمەن» دېدى (ئۇ دۇئا قىلىۋىدى، تەخت دەرھال ئالدىدا ھازىر بولدى). سۇلايمان تەختنىڭ يېنىدا تۇرغانلىقىنى كۆرگەندە: «بۇ پەرۋەردىگارمىڭ (ماڭا قىلغان) نېمىسىنىڭ، ئۇ شۈكۈر قىلامدىم، يا تۈزكۈرلۈك قىلامدىم، بۇنىڭ بىلەن مېنى سىنىدى، كىمكى شۈكۈر قىلىدىكەن، ئۇ ئۆزىنىڭ پايدىسى ئۈچۈن شۈكۈر قىلىدۇ، كىمكى تۈزكۈرلۈك قىلىدىكەن، (بىلىش كېرەككى) ھەقىقەتەن پەرۋەردىگارم (ئۇنىڭ شۈكۈر قىلىشىدىن بەھاجەتتۇر)، (اللە نىڭ) كەرىمى كەڭدۇر» دېدى﴾

غايە ۋە ۋاسىتىلارنى ئايرىش

ئەمدى ياۋرۇپالىقلارغا كېلەيلى:

ياۋرۇپالىقلار دىنىنى ئۆزلىرىگە ھارام قىلدى، بۇ ئارقىلىق بىر ئەخلاقىي توسالغۇ، دىننىي تورمۇز ياكى ئۆزلىرىگە يول كۆرسىتىپ بېرەلگۈدەك بىر ئىلاھىي رەھبەردىن مەھرۇم قالدى. يارىتىلىشنىڭ غايىسىنى، نەدىن كېلىپ نەگە بارىدىغانلىقىنى ئۇنۇتتى ۋە مۇنداق دېدى:

﴿ئۇ ھايات بىزنىڭ بۇ دۇنيادىكى ھاياتىمىزدىن پەرقلەنمەيدۇ. ئۆلىمىز، ياشايمىز. پەقەت بىز، قايتا تىرىلغۇچىلاردىن ئەمەسمىز﴾

ئۇلار كېيىن بۇ ئېتىقادنى ئاقلاشقا باشلىدى. بۇ ئېتىقادقا كۆرە، ئىنسان ئۈچۈن ئىشتىياق، راھەت، ماددىي مەنپەئەت، يەر يۈزىدە چوڭچىلىق قىلىش، ساھىبسىز ۋە ۋارىسىز بىر دۆلەتكە ئوخشاش يەر - يۈزىگە ھاكىمىيەت پوستىنى ئوراپ خەلققە ھۆكۈمرانلىق قىلىش، كىرىم مەنبەلىرى ۋە خەزىنىلەرنى بېسىۋېلىشتىن باشقا بىر غايە ۋە مەقسەت يوق. شۇنىڭ بىلەن ياۋرۇپالىقلار بۇ كۈچ - قۇۋۋەت ۋە ئىلىمنى ھاۋايى - ھەۋەسلىرىگە، ئىنسانلارنى بىئارام قىلىشقا ۋە رەقىبلىرىنى ئوتتۇرىدىن يوق قىلىشقا قوللاندى. ئارزۇ - خىياللىرىغا يېتىش ۋە باشقىلىرىغا توسالغۇ بولۇش ئۈچۈن سايمان ۋە ماشىنا كەشىپ قىلىشتا بىر - بىرى بىلەن بەسلەشتى. بۇ جىددىي ئىشلەپ چىقىرىش نەتىجىسىدە غايىلەرگە ۋاسىتىلارنى پۈتۈنلەي ئارىلاشتۇرۇۋەتتى. ۋاسىتىلارنىڭ غايە ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشكە باشلىدى. ئىجاد ۋە كەشپىياتلار غايىدىن باشقا نەرسە ئەمەس دېگەندەك بىر ئېتىقادقا پۈركەندى. كىچىك بالىلار ئويۇنغا ئامراق بولغىنىدەك، ياۋرۇپالىقلار ئىجاد ۋە كەشپىياتلار بىلەن توختىماي شۇغۇللاندى، تېخنىكىغا ھەددىدىن ئارتۇق ئىشەندى. راھەتنىڭ مەدەنىيەت ئىكەنلىكىگە، ھەتتا مەدەنىيەتنىڭ سۈرئەتتىن ئىبارەت ئىكەنلىكىگە ئىشىنىشكە باشلىدى.

پروفېسسور جود مۇنداق دەيدۇ:

”دېسراتىلى دەيدۇكى، ئۇ كۈن جەمئىيەت مەدەنىيەتنىڭ راھەت ئىكەنلىكىگە ئىشىنەتتى. لېكىن بۈگۈن بىز مەدەنىيەتنىڭ

سۈرئەت ئىكەنلىكىگە ئىشىنىۋاتىمىز. سۈرئەت يېڭى نەسىلنىڭ ئىلاھىدۇر. ياشلىق سۈكۈناتنى، راھەتلىكنى، سالامەتلىكنى ۋە باشقىلارنى سۈيۈشنى كۆزنى يۇمماي تۇرۇپ مەبۇدىلىرىغا قۇربان قىلماقتا...“

ياۋرۇپادا قۇۋۋەت ۋە ئەخلاق تەڭپۇڭسىزلىكى

ياۋرۇپالىقلار ئەسىرلەردىن بۇيان - دۇنيا ھاياتىنىڭ سىرتقى كۆرۈنىشىگە ئالدىنىپ - ئەخلاق بىلەن قۇۋۋەت ۋە ئىلىم بىلەن دىن ئارىسىدىكى تەڭپۇڭلۇقنى يوقاتتى. قايتا ئويغىنىشتىن كېيىن ياۋرۇپادا ئىلىم ۋە قۇۋۋەت ئەخلاق ۋە دىننىڭ ئۈستىدىن غالىب كېلىشكە باشلىدى. قۇۋۋەت ۋە ئىلىم تاغ چوققىسى، ھەتتا ئۇيۇقلارغا قاراپ ئىلگىرىلەپ، ئەخلاق ۋە دىن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى بارغانسېرى يىراقلاشتى. نەتىجىدە تارازغا ئوخشاش بىر جەمئىيەت شەكىللەندى. بۇ جەمئىيەتنىڭ ئىلىم ۋە قۇۋۋەت تەخسىسى يەرگە تېگىپ قالغان بولسا، ئەخلاق ۋە دىن تەخسىسى ھاۋادا ئېسىلىپ قالغان ئىدى. بۇ جەمئىيەتنىڭ مۆجىزىلىرىگە، ئەقلىنى لال قىلىدىغان سەنئەت ئەسەرلىرىگە، كائىناتقا مۇناسىۋەتلىك ئۈستۈن مۇۋەپپىقىيەتلىرىگە، تەبىئەت كۈچلىرىنى ۋە ئېنىرگىيە مەنبەلىرىنى مەنپەئەت غايىلىرى يولىدا قوللىنىشىغا قارىغانلار بۇ جەمئىيەتنى پەۋقۇلئادە ئۈستۈن بىر جەمئىيەت دەپ ئويلايدۇ. ھالبۇكى، ئۇ ھەرىكەت ۋە مۇئامىلىلىرىدە، ئارزۇ - ئىستەكلىرىدە، تاشقىنلىق ۋە ھېرىسلىرىدە، تېرور ۋە زۇلۇملىرىدا يىرتقۇچ، ۋەھشىي ھاياۋانلاردىن پەرقلەنمەيدۇ. ئۇلار ھاياتنىڭ بارلىق ئىمكانلىرىغا ئىگە تۇرۇپ قانداق ياشاشنى بىلەلمەيۋاتىدۇ. ئەسىرلەردىن بىرى پىلانلاپ كەلگەن مەقسەتلىرىگە يەتكەن، ھەتتا تېخىمۇ ئىلگىرىلىگەن نوقتىلارغا يېتىپ بارغان بولسىمۇ، تۇنجى قەدەمدە ئېلىنىدىغان ئاساسلارنى، ئەخلاق،

مەدەنىيەت ۋە ئىنسانىيەت ئۈچۈن كېرەكلىك بولغان ئامىللارنى ئەتراپلىق چۈشىنىشكە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. ماكاننىڭ چەكسىزلىكىگە چوڭقۇر چۆكۈپ قەرزلىرىگە بوغۇلغان ھالغا كەلگەن تەقدىردىمۇ، يەر يۈزىدىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلمايۋاتىدۇ ۋە بۇرنىنىڭ ئۈچىدىكى نۇقسانلىرىنى تۈزەتمەيۋاتىدۇ. تەبىئىي پەنلەر ئۆزىگە زور كۈچ - قۇۋۋەت بېغىشلىغان ھالدىمۇ، ئۇ بۇلارنى كېرەكلىك شەكىلدە قوللىنىۋاتىدۇ. خۇددى بىر كىچىك بالا ياكى ئەخمەق ۋە ياكى ساراڭغا ئوخشايدۇ. ھەممە ئىشنىڭ قوماندانلىق تىزگىنىنى قولىدا تۇتقان ۋە خەزىنىلەرنىڭ ئاچقۇچلىرىغا ئىگە تۇرۇقلۇق قىممەتلىك تاش ۋە زىبۇ - زىننەت ئەشياسىغا ئېسىلىۋېلىپ ئىنسانلارنىڭ قېنى ۋە جېنىغا زامان بولغان بىچارىلەرگە ئوخشايدۇ.

ئىلاھىي قۇۋۋەت ۋە نادانلىق

ئىنگىلىز پروفېسسور جود مۇنداق دەيدۇ:

”تەبىئىي پەنلەر بىزگە ئىلاھىي قۇۋۋەت ئاتا قىلدى. لېكىن بىز ئۇنى ۋەھشىيلەرچە ۋە نادانلارچە بىلەن قوللىنىۋاتىمىز...”

باشقا بىر يەردە مۇنداق دەيدۇ:

”قورقۇنچىلۇق ئىلمىي تەتقىقاتلىرىمىز بىلەن ئىجتىمائىي ساھەدىكى خىجىل قىلدۇرغۇچى زىتلىقىمىز ھەر دوقمۇشتا قارىشىمىزغا چىقماقتا. قىتئەلەر ۋە دېڭىزلار نېرىسىدىكى دۆلەتلەر بىلەن سۆزلىشەلەيمىز. ئېلىكتىر ئارقىلىق فوتوگرافلارنى بىر يەردىن باشقا بىر يەرگە ئەۋەتەلەيمىز، ئۆيلىرىمىزنى تېلېفون ۋە فاكسىلار بىلەن زىننەتلەۋاتىمىز. سەيلىن ۋە لوندوندىكى چوڭ ساھەنىڭ قوڭغۇراق ئاۋازلىرىنى ئاسانلا ئاڭلىيالايمىز. تۇپراق ۋە دېڭىزنىڭ ئاستى ۋە ئۈستىدە راھەت ساياھەت قىلالايمىز. بالىلار تېلېفوندا سۆزلىشىۋاتىدۇ،

خەت بېسىش ماشىنىسى جىمىقتى، چىشلار ھېچ ئاغرىق سەزمەيلا قاپلىنىۋاتىدۇ، ئۆسۈملۈكلەر تەدرىجىي ئۆستۈرۈلۈۋاتىدۇ. يوللار ئاسفالت بىلەن ياسىلىۋاتىدۇ. كوچىلار ھەرخىل چىراغلار بىلەن بېزىلىۋاتىدۇ. رېنتىگىن نۇرى بىلەن ۋۇجۇدىمىزنىڭ ئىچى رەسىمگە تارتىلىۋاتىدۇ. ھەرىكەتچان فوتوگراپىلار سۆزلەۋاتىدۇ، ناخشا ئېيتىۋاتىدۇ. گۇناھكارلار ۋە جىنايەتچىلەر سىمسىز ئاپپاراتلار ئارقىلىق تېپىلىۋاتىدۇ. سۇ ئاستى پاراخۇتلار شىمالى قۇتۇبىچە كېتىۋاتىدۇ. ئايرۇپىلانلار جەنۇبى قۇتۇبىتىن ئۆتۈۋاتىدۇ. لېكىن، مانا بۇلارغا قارىماي، چوڭ شەھەرلىرىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا كەمبەغەل بالىلار راھەت ۋە خاتىرجەم ئوينىيالايدىغان بىر باغچە قۇرالمىدۇق. ئەكسىچە، يىلىغا 2 مىڭ بالىنىڭ ئۆلۈشىگە ۋە 90 مىڭ بالىنىڭ يارىلىنىشىغا سەۋەبچى بولۇۋاتىمىز. ھېندىستانلىق بىر پەيلاسوپقا مەدەنىيىتىمىزنىڭ ئۆستۈنلۈكىنى ئاچچىق تەنقىد بىلەن مۇنداق بايان قىلغان ئىدىم: ”بەزى شوپۇرلىرىمىز چاللىدە سائىتىگە 300 — 400 مىل سۈرئەت بىلەن كېتىۋاتىدۇ. ئايرۇپىلانلار مۇسكۇئا بىلەن نىيۇيۇرك ئارىلىقىدىكى مۇساپىنى - خاتىرىلىشىمچە - 20 ياكى 50 سائەتتە بېسىۋاتىدۇ“ بۇ گېپىمگە ھېندىستانلىق پەيلاسوپ: ”شۇنداق، سىلەر قۇشلارغا ئوخشاش ھاۋادا ئۇچالايسىلەر، بېلىقلارغا ئوخشاش دېڭىزلاردا ئۈزلەيسىلەر، ئەمما تا ھازىرغىچە يەر يۈزىدە قانداق مېڭىشنى ئۆگىنەلمىدىڭلار“ دېدى. .

ئۇلار ئۆزلىرىگە زىيىنى بار، پايدىسى يوق نەرسىنى ئۆگىنەتتى

ئەگەر بۇ زامانئۇ كەشىپ ۋە ئىجادىيەتلەر ياخشىلىقنى تونۇپ، ئۇنىڭغا يۈزلەنگەن كىشىلەر تەرىپىدىن قوللىنىلغان بولسا، ئىنسانىيەتكە نۇرغۇن پايدىسى بولغان بولاتتى. ئەپسۇسكى، بۈگۈن بۇلارنىڭ زىيىنى پايدىسىدىن ھەسسىلەپ ئېشىپ كەتتى. سېپەر ھەققىدىكى تەپسىلاتلار قۇرئان كەرىمدە ئوچۇقچە قىلىپ مۇنداق بايان قىلىنغان ئىدى:

﴿ئۇلار ئۆزلىرىگە زىيىنى بار، پايدىسى يوق نەرسىنى ئۆگىنەتتى...﴾

ئەمدى بىز بۇ ئىجاد ۋە كەشىپلەرنى شىددەت بىلەن تەنقىد قىلىپ، ھەقىقەتلەرنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان ياۋرۇپالىق پروفېسسور دوكتور جودنىڭ سۆزلىرىگە قۇلاق سالايلى:

”بىر يەردىن يەنە بىر يەرگە چاقماق تېزلىكىدە يېتىپ بارالايدىغان بولدۇق. ئەمما سەپەر قىلغان يەرلىرىمىز ھەر ۋاقىت سەپەرگە ئۇيغۇن كەلمەيۋاتىدۇ. دۇنيا سەيياھلار ئۈچۈن بەكمۇ كىچىكلەپ، دۆلەتلەر بىر - بىرىنىڭ بۇسۇغىسىغىچە يېقىنلاپ كەلدى. مانا بۇلارنىڭ نەتىجىسىدە، مىللەتلەر ئارىسىدىكى مۇناسىۋەتلەر خۇسۇمەتكە ئايلىنىپ، بۇرۇنقىدىنمۇ يامان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. ئەينى ۋاقىتتا، خوشنىلىرىمىز بىلەن تونۇشۇپ، ئۇلار بىلەن مۇگدەشش ئىمكانىيىتى بېرىدىغان زامانئۇ ئىجاد ۋە كەشىپلەر بىردىنلا ئەسلى ماھىيىتىنى ئۆزگەرتىپ، دۇنيانى ئۇرۇش مەيدانىغا ئايلاندۇرۇۋەتتى. رادىئونى ئىجاد قىلدۇق ۋە ئاۋازىمىزنى خوشنا ۋە دوست مىللەتلەرگە ئاڭلاتتۇق. لېكىن ئىنسانلار بۇ ئىمكانلارنىمۇ يامان يوللارغا قوللاندى. دۆلەتلەر بىر - بىرىگە قارشى پائالىيەتلەر ئېلىپ بېرىشقا باشلىدى.

نەتىجىدە، بارلىق مىللەتلەر ئۆزىنىڭ ئۈستۈنلۈكىنى دۇنياغا قوبۇل قىلدۇرۇش مۇسابىقىسىگە كىرىشىپ كەتتى.

كۆكتە پەرۋاز قىلىۋاتقان ئايروپىلانغا قارىغىنىمىزدا، خىيالىمىزدا ئۇنى ئىجاد قىلغانلارنى ئىلمىي، پەننىي، ئەقلىي جەھەتتىن ئىنسانلاردىنمۇ ئۈستۈن بىر مەۋجۇدىيەتتەك ھېس قىلىپ قالغىمىز. شۈبھىسىزكى، ئايروپىلانغا تۇنجى قېتىم چىقىپ ھاۋاغا كۆتۈرۈلگەنلەر جۈرئەت ۋە ھىممەت چوققىسىغا ياماشقان ئۇلۇغ قەھرىمانلاردۇر. ئەمما بۇ ئايروپىلانلارنىڭ بۈگۈن ۋە كېلەچەكتە قانداق مەقسەتلەرنىڭ قورالى بولىدىغانلىقىنى ئويلاپ بېقىڭ!... بۇ ئايروپىلان بومبا توكۇپ ئىنسانلارنى يوق قىلىدۇ، ئۆمرىنىڭ باھارىدىكى ياش يىگىتلەرنىڭ ھاياتىنى نابۇت قىلىدۇ، زەھەرلىك بىئوخېمىيە گازلىرىنى چاچىدۇ. ياردەمگە موھتاج، ئىگە - چاقىسىز بىچارىلەرنىڭ ۋۇجۇدلىرىنى پارچە - پارچە قىلىپ تاشلىۋېتىدۇ. شۇنداق، مانا بۇلار، يا ئەخمەقلەرنىڭ ياكى شەيتانلارنىڭ غايىسىدۇر“.

”ئەتە بىر تارىخچى چىقىپ ئالتۇن مېتاللارنى قانداق قوللانغانلىقىمىزنى يازمايدۇ دەپ كىم ئېيتالايدۇ؟ شۇنداق، تارىخچى ھەرخىل ئېلىكترونلۇق ئۈسكۈنىلەردىن پايدىلىنىپ ئالتۇن مېتاللارنى قانداق تاپقانلىقىمىزنى ئۇزۇندىن ئۇزۇن بايان قىلىدۇ. بانكىچىلارنىڭ ئالتۇن ۋە باشقا مەدەنىلەرنى ناھايىتى ئۈستىلىق بىلەن قولغا كىرگۈزگەنلىكىنى كۆرسىتىدىغان فوتوگرافلارنى كۆرگەزمە قىلىدۇ، ئالتۇنلارنى بىر دۆلەتتىن يەنە بىر دۆلەتكە ئېلىپ ماڭغاندا يەرنىڭ تارتىش قانۇنلىرىغا قانداق قارشى تۇرغانلىقىمىزنى تېپىپ چىقىدۇ. سانائەت ساھەسىدە ئۇچقاندەك تېز تەرەققىي قىلغان قارام، بىپەرۋا دۆلەتلەرنىڭ ئىنساننىڭ ئەقلى يەتمىگۈدەك دەرىجىدە ئېلىپ بارغان ۋەھشىيلىكلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئالتۇننىڭ توغرا تەقسىماتى ۋە كونترول قىلىنىشى كېرەك بولغان خەلقئارالىق ھەمكارلىقتىن قېچىپ، مەدەنىلەرنى قانداق يوشۇرغانلىقىنى ئىسپاتلاپ چىقىدۇ. چۈنكى ئۇلار

ئالتۇن مەدەنلەرنى جەنۇبى ئافرىقا تۇپراقلىرىدىن چىقىرىپ، لوندون، نيۇيۇرك ۋە پارىژ بانكىلىرىغا قويۇۋاتىدۇ...“ .

بۇ تېمىنى، يەنى ئىلىم ۋە سەنئەت بىلەن ئىنسانىي ئەخلاق ئارىسىدىكى مەسىلىنى ۋە زامانىۋى مەدەنىيەت كەلتۈرۈپ چىقارغان ئازابىنى ئۆزىنىڭ ئىلىم، پەلسەپە ۋە تەبىئەت بىلىملىرى بىلەن چوڭقۇر تەھلىل قىلغان ۋە ئۆزىگە خاس ئۇسلۇب بىلەن تەسۋىرلىگەن مۇتەپەككۈر، دوكتور ئالەكسىس كارىل ”ئىنسان مەجھۇلدۇر“ (Men The Unknown) دېگەن ئەسىرىدە مۇنداق بايان قىلىدۇ:

”شۇنسى ھەقىقەتتۇركى، زامانىۋى مەدەنىيەت مۇتەپەككۈرى مۇتەپەككۈر، ئاقل ۋە قەھرىمان ئەۋلاد كىشىلىرىنى يېتىشتۈرەلمىدى. ئىنسانلار ھەممە يەردە قوماندانلىق ئورنى ۋە ئىدارىي مېخانىزمىدىكى تەشكىلات ئەزالىرىنى پىكىر ۋە ئەخلاقىي جەھەتتىن ئەڭ پەسكەش ھالەتتە كۆرمەكتە“.

”ئۇندىن باشقا، بىز زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئىنسانىيەتكە ۋەدە قىلغان ئارزۇ خىياللىرىنى ئەمەلىيلەشۈرەلمىگەنلىكىنى، سەنتۇرۇلۇپ مېڭىۋاتقان خەتەرلىك يولدا ئۆزىنى ئىدارە قىلالىغۇدەك ئەقىل ۋە جاسارەتكە ئىگە كىشىلەرنى يېتىشتۈرەلمىگەنلىكىنى مۇقەررەلەشتۈرمەكتىمىز. ئىنسانلار ئۆزلىرى ياساپ چىققان ئۆسكۈنلەرچىلىك تېز تەرەققىي قىلالىمىدى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى، سىياسى رەھبەرلەرنىڭ پىكىرى ۋە ئەخلاقىي نۇقسانلىرى ۋە زامانىۋى مىللەتلەردە خەتەرلىك ھالغا كەلگەن جاھالەتنىڭ نەتىجىسىدۇر“.

تەبىئەت ئىلىملىرى بىلەن تېخنىكا كەلتۈرۈپ چىقارغان مۇھىت ئىنسانلارنىڭ نورمال ھايات كەچۈرۈشىگە ئۇيغۇن كەلمەيۋاتىدۇ. چۈنكى ئۇ ئاساسسىز بولۇپ، ئۆتمۈشنىڭ ھېچبىر كۆز قاراش ۋە مەنتىقىسىگە توغرا كەلمەيدۇ. شۇنداقلا، ئىنساننىڭ ئەسلى ماھىيىتىگە توغرا كەلمەيۋاتىدۇ. ئىجاد ۋە ئەقىلىمىزنىڭ ئەسىرى بولغان بۇ مۇھىت يا شەكلىمىزگە ياكى بويىمىزغا ماسلاشمايۋاتىدۇ. بىز بەختسىز ئىنسانلار ھازىر ئەخلاقىي ۋە ئەقلىي جەھەتتىن

چېكىنىۋاتىمىز. سانائەت مەدەنىيىتىدە ۋۇجۇتقا كېلىپ، تەرەققىي قىلغان يۈكسەكلەرگە ياماشقان مىللەتلەر ئەپسۇسكى، بۇرۇنقىدىنمۇ ئاجىز ھالغا چۈشمەكتە. ئۇلار تېز سۈرئەتتە مەدەنىيەتسىزلەشمەكتە. لېكىن بۇنى ئۇلارنىڭ ئۆزلىرى ھېس قىلمايۋاتىدۇ. ئۇلار تەبىئەت ئىلىملىرى كەلتۈرۈپ چىقارغان قورقۇنچلۇق چەمبەر قارشىسىدا مۇداپىئەسىز قالماقتا. شۇنداق دەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، ھەقىقەتەن مەدەنىيىتىمىز خۇددى ئۆتمۈش مەدەنىيەتلەرگە ئوخشاش ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى داۋام قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئۆتۈرۈشكە بىر يۈرۈش شەرتلەر قويمىقتا. لېكىن نامەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن بۇ شەرتلەر ئاستىدا ياشاش ئىمكانىيىتى قالمىدى. تۇرمۇش شەكلىمىز ۋە ھايات ھەققىدىكى بىلىمىمىز ماددى ساھەدىكى بىلىمىمىزدىن خېلىلا تۆۋەن تۇرماقتا. مانا بۇ چېكىنىش، بىزنىڭ جان يېرىمىزگە تەگمەكتە“

”مېخانىك ئىجادلارنىڭ سانىنى كۆپەيتىشنىڭ ھېچبىر پايدىسى يوق، ھەتتا فىزىكا، ئاسترونومىيە ۋە خېمىيە كەشپىلىرىگە تېخىمۇ ئاز ئەھمىيەت بېرىشىمىز لازىم. شۇنىسى ئېنىقكى، ساپ ئىلىم ھېچقاچان بىزگە توغرىدىن - توغرا زىيان بەرمەيدۇ. لېكىن ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ سېھىرلىگۈچى گۈزەللىكى بىلەن ئەقىلىمىزنى جانسىز ماددىلارغا باغلاپ قويۇشى بىخەتەرلىكنى كەلتۈرۈپ چىقارماقتا. كۈنىمىز ئىنسانلىرى پۈتۈن دىققىتىنى ئۆزىگە، مەنئىيە ۋە پىكرى ئاجىزلىقىنىڭ سەۋەبلىرىگە مەركەزلەشتۈرۈشى لازىم. ھەشەمەت، راھەت - پاراغەتنى، گۈزەللىكنى، مەدەنىيىتىمىزنىڭ مۇرەككەپلىكى ۋە ئۇلۇغلىقىنى ئاجىزلىقىمىز تۈپەيلىدىن باشقۇرۇپ، ئىدارە قىلالمىساق، بۇلارنى تېخىمۇ كۈچەيتىشنىڭ نېمە پايدىسى بار؟ چوڭ ئىرقلارنىڭ ئەڭ تۈپكى ئېلىمىنى يوقىتىپ قويۇشى ۋە مەنئىيەتسىزلىككە باشلايدىغان ھايات يولىنى داۋاملاشتۇرۇشى ھەقىقەتەن پايدىسىز غۇۋا ئاسمان جىسىملىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى بىلىش ئۈچۈن تېخىمۇ چوڭ تېلىسكوپلار، تېخىمۇ تېز سۈرئەتلىك كېمىلەر، تېخىمۇ ھەشەمەتلىك

ئاپتوموبىللار، تېخىمۇ ئەرزان باھالىق رادىئولارنى ياساش ئورنىغا، ئۆزىمىز بىلەن مەشغۇل بولساق، تېخىمۇ ياخشى قىلغان بولاتتۇق“.

”ياۋرۇپادىن جۇڭگوغا بىر نەچچە سائەتتە يېتىپ بېرىش بىلەن قانچىلىك تەرەققىي قىلغان ھېسابلىنىمىز؟ ئىنساننىڭ كېرەككە كەلمەيدىغان پايدىسىز نەرسىلەرنى كۆپلەپ ئىستېمال قىلىشى بىلەن ئۇلارنى ئىشلەپچىقىرىش سۈرئىتىنى توختاۋسىز تېزلىتىشى بەك مۇھىممۇ؟ تېخنىكا، تەبىئەت ۋە خېمىيە ئىلىملىرى بىزگە ئەخلاق، نىزام، ئەقىل، ساغلاملىق بېرىشكە ئاجىز ئەمەسمۇ؟“

ياۋرۇپا ئۆلۈۋالماقچى بولۇۋاتىدۇ

نەتىجىدە، ياۋرۇپالىقلار ياخشىلىق ۋە دۇرۇستلۇق مۇھەببىتىنى يوقىتىپ قويۇشى، تەۋرىمەس پرىنسىپ ۋە ئاساسلىرىنى يۇتۇرۇپ قويۇشى، يۈرەكلىرىنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشى، تۇيۇق يوللارغا كىرىپ قېلىشى بىلەن ئىلىم ۋە ئىجادلار ئۇلارغا زىياندىن باشقا بىر نەرسە بېرەلمىدى. بۇ خۇددى قۇۋۋەتلىك تائامنىڭ كېسەل ۋۇجۇددا تېخىمۇ چوڭ كېسەل ۋە ئازابقا ئايلانغىنىدەكلا بىر ئىشتۇر.

ھەتتا بۇ ئىجاد ۋە ئۈسكۈنىلەر ياۋرۇپالىقلارنى تېز سۈرئەتتە يوقىتىش ۋە ئۇلارنىڭ ئۆلۈۋېلىشىغا ياردەمچى بولۇشتىن باشقا بىر ئىش قىلالىمىدى. ئەنگىلىيەنىڭ سابىق باش مېنىستىرى ئەدەن ئەپەندى 1938 - يىلى سۆزلىگەن نۇتقىدا بۇ مەسىلىنى ناھايىتى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان ئىدى:

”بىز ياشاۋاتقان) بۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا، يەر يۈزىدە ياشاۋاتقان ئىنسانلار خۇددى ئىپتىدائى ۋە ۋەھشىي دەۋرلىرىگە قايتىپ، غار ۋە تاش كاۋاكلىرىنىڭ ئارىلىرىدا ياشىغان ئىنسانلارنىڭ ھاياتىغا ئوخشاش بىر ھايات كەچۈرۈشكە (ياشاشقا) باشلايدۇ. مىللەت ۋە

دۆلەتلەرنىڭ قورقۇنچلۇق، ۋەھشىي ئۈسكۈنىلەردىن ئۆزلىرىنى قوغداش ئۈچۈن مىليونلاپ پۇل خەجلىگەن بولسىمۇ، بۇ قوراللارنى چەكلەپ، كونترول ئاستىغا ئېلىش ئۈچۈن ھېچ ھەرىكەتلەنمەسلىكى ھەيران قىلارلىق ۋە كۈلكىلىك ئىشتۇر. بەزىدە مەن ھەيرانلىقىمدىن ئۆزۈمگە مۇنداق دەپ كېتىمەن: ”يېڭى (بۇ) دۇنياغا باشقا بىر پىلاننىڭ بىر زىيارەتچى كېلىپ، ئارىمىزغا قېتىلسا، ئەجىبا نېمە كۆرىدىغاندۇ؟ شۈبھىسىزكى، ئۇ بىر - بىرىمىزنى يوقىتىش ئۈچۈن قانداق تەييارلىنىۋاتقانلىقىمىزنى، باشقىلار قىلىۋاتقان ئىشنى بىلىش ئۈچۈن قانداق تولغىنىۋاتقانلىقىمىزنى ۋە بۇ جەھەتتە قوراللىرىنىڭ قوللىنىلىشىنى بىر - بىرىمىزگە قانداق ئۆگىتىۋاتقانلىقىمىزنى كۆرىدۇ“.

ئاتوم بومبىسى ۋە ئۇنىڭ دەھشىتى

بەلكى ئەدەن ئەپەندى بۇلارنى سۆزلىگەن ۋاقتىدا، تىنچلىق ئەلچىسى زامانىۋىي مەدەنىيەتنى ۋە دۇنيانىڭ ئۇرۇش مەزگىلىدە، قىرىش ۋە خاراب قىلىشتا ھەرخىل ئىجاد ۋە كەشپىلەرنى بېسىپ كېتىدىغان، ئەتراپقا چاچقان دەھشەت ۋە قورقۇنچ بىلەن ئىنسان ئەقلى ۋە تەسەۋۋۇرىدىن ئېشىپ كېتىدىغان قورال قوللىنىدىغانلىقىنى ئەقلىگە كەلتۈرۈپ قويىمىغان ئىدى. مانا بۇ قورال، ئامېرىكا تۇنجى قېتىم يېڭى مېكسىكا چۆلىدە، ئىككىنچى قېتىم خروشمادا ۋە ئۈچىنچى قېتىم ناگاساكادا 100 مىڭلارچە ئىنساننىڭ باش ئۈستىدە پارتلاتقان قورقۇنچ ئاتوم بومبىسىدۇر.

خروشمادا ھۆكۈمەت باشلىقىنىڭ 1949 - يىلى 8 - ئاينىڭ 20 - كۈنى رادىئودا ئېلان قىلىنغانغا قارىغاندا، 1945 - يىلى 8 - ئاينىڭ 6 - كۈنى خروشمادا ئۆلگەن ياپونلۇقلارنىڭ سانى 210,000 - 240,000 ئەتراپىدا ئىدى.

ستۇئارت گىلدر ئەپەندى ھېندىستاندا نەشىر قىلىنغان ”Statsman“ ناملىق ئىنگىلىزچە گېزىتىنىڭ 1945 - يىلى

11 - ئاينىڭ 16 - كۈنىدىكى ساندا ئېلان قىلغان ماقالىسىدا مۇنداق دېگەن ئىدى:

”پروفېسسور پىلەش“ دەيدۇكى: ”ئاتوم بومبىسى پارتىلىغان يەردىن 100 مىل يىراقلىقتىكى كىشىلەرنى بۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىمىدى دېيەلمەيمىز. شۇڭا بۇ يەردە ياشىغان ئىنسانلارنى قاتتىق تەكشۈرۈشتىن ئۆتكۈزۈش لازىم. بىر كۈنى دۇنيا كىشىلەرنىڭ گېزىتلەردىن: ”ئاتوم بومبىسىنىڭ قورقۇنچ رادىئاسىيولىرى مىڭلارچە مىل يىراقلىقتىكى ئىنسانلارغا يېتىپ باردى“ دېگەن خەۋىرىنى ئوقۇشى غەلىتە تۈپۈلدىغان بىر ئەھۋال ئەمەس“.

بىر مىڭمى ئونۇپرسىتېتى ئوقۇتقۇچىسى ۋە ئاتوم بومبىسى سانائىتى ھەيئىتى ئەزاسى پروفېسسور م، ي، باللىي فىنەيت مۇنداق دەيدۇ:

”بىر ئىنساننىڭ ئەنگىلىيەنىڭ ياكى باشقا بىر دۆلەتنىڭ ئاتوم بومبىسىنى قوغدىيالىشىغا ئىشىنىشى خام خىيالىدۇر، چۈنكى، ئاتوم بومبىسى سانائىتىنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان ئاساسلار ھەر دۆلەتتە ئايان. ئامېرىكا ۋە ئەنگىلىيە ئۆتمۈش تەجرىبىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئاتوم سانائىتىنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىقتى. ئەمما بۇ بىر ئۇرۇش مەخپىيىتى سۈپىتىدە قىسقا بىر مۇددەت مەخپىي تۇتۇلدى. چۈنكى، سانائىتىلاشقان ھەر دۆلەت ئاتوم بومبىسىنى بەش يىلدەك قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئوڭايلا تەييارلىيالايدۇ. ھەتتا پۈتۈن كۈچ - قۇۋۋىتىنى بۇ يولغا سەرپ قىلسا، ئىككى يىلدا ئېرىشەلشى مۇمكىن.“

بۇ پروفېسسور يەنە مۇنداق دەيدۇ: ”مەن شۇنىڭغا قەتئىي ئىشىنىمەنكى، يېقىن زامان ئىچىدە تۇنجى ئاتوم بومبىسىنىڭ پارتلاش كۈچىدىن 10 توننا كۈچلۈك بومبىلار دۇنيا سەھنىسىگە چىقىدۇ ۋە ئۇنىڭ كەينىدىنلا 1 مىليون توننا قۇۋۋىتىدىكى بومبىلار مەيدانغا كېلىدۇ. بۇلارغا قارشى مۇداپىئەگە ئۆتۈپ قوغدىنىش ياكى ھەرخىل تەدبىرلەرنى ئېلىش ھېچقانداق ئۈنۈم بەرمەيدۇ. بۇلاردىن پەقەت ئالتە دانىسى ئەنگىلىيەنى بىردەمدىلا يوق قىلىۋېتىشكە يېتىپ ئاشىدۇ.“

رۇس ئالىملىرى قىسقا مۇددەت ئىچىدە بۇ بومبىلارنى تەييار ھالغا كەلتۈرەلەيدۇ“.

ئامېرىكا ئاتوم ئېنىرگىيىسى ھەيئىتى رەئىسى ھەۋس سىترا ئۇس بىر ھېدروگىن بومبىسىنىڭ نيۇيۇركتەك چوڭ ۋە كەڭ شەھەرنى ۋەيران قىلىۋېتىلگۈدەك كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى بايان قىلغان ئىدى. مەشھۇر تىببىي ئالىم ۋە بىخەتەرلىك ھەيئىتى رەئىسى ۋەكىلى گېنرال ساھىب سەنچ يېڭى دېھلىدا مۇنداق دېگەن ئىدى:

”ھەر بىرى 100 توننا كېلىدىغان تۆت دانە ھېدروگىن بومبىسى يەر يۈزىدىكى پۈتۈن جانلىقنىڭ ھەممىسىنى يوق قىلىۋەتكۈدەك كۈچكە ئىگە. يېقىنقى خەۋەرلەرگە قارىغاندا، رۇسىيە ھېدروگىن بومبىسىدىن تېخىمۇ قورقۇنۇچ ۋە تەسىرى تېخىمۇ چوڭ بىر بومبا ئىجاد قىلىپتۇ. بۇ **Nitrogen Bomb** (نېدروگىن) بومبىسىدۇر“.

يامانلىق پەقەت يامانلاردىن چىقىدۇ

ئالدىنقى بۆلۈملىرىمىزدە تەپسىلىي سۆزلەپ ئۆتكىنىمىزدەك، ياۋرۇپا مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسلىرى تەۋرىمەكتە. ئۆرۈلمەس دېيىلگەن بىنا كۈندىن - كۈنگە قىسايماقتا. ئۆتكەن كۈنلەر ۋە قولغا كەلگەن تەرەققىياتلار ئۇنىڭغا ئەخمەقلىق ۋە بۇزۇقچىلىقتىن باشقا بىر نەرسە بېرەلمىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ياۋرۇپانىڭ ئۇلى چىرىدى. شۇڭا ئۇ دەرەخ بولالمايدۇ، مېۋىمۇ بېرەلمەيدۇ.

﴿مۇنبەت يەرنىڭ گىياسى اللە نىڭ ئىزى بىلەن تولۇق ئۇنىدۇ (بۇ ۋەز - نەسىھەتكە قۇلاق سېلىپ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىدىغان مۆمىننىڭ مىسالدۇر)، ناچار يەرنىڭ گىياسى ئاز ئۆسىدۇ (بۇ ۋەز - نەسىھەتتىن پايدىلانمايدىغان كاپىرنىڭ مىسالدۇ) ...﴾

ئۇستاز سەيىد ئەبۇلئەئلامە مەۋدۇدى ئوردۇچە نەشىر قىلىنغان “تەنقىھات” ناملىق ئەسىرىنىڭ بىر قىسمىدا بۇنى ناھايىتى ئورۇنلۇق بايان قىلىپ مۇنداق دېگەن ئىدى:

”غەرب مەدەنىيىتى ئىلاھىي ھېكمەتنىڭ بۇلىقى ۋە تەبىئى مەنبەسى تېپىلمايدىغان بىر مىللەتتىن پەيدا بولدى. ئۇ يەردە دىنىي رەھبەرلەر ھەر قانچە كۆپ بولسىمۇ، ئۇلار ئىلىم، ھېكمەت ۋە ئىلاھىي شەرىئەتكە ئىگە ئەمەس. دىن ئۇلارغا نىسبەتەن قورقۇنچىلىق نەرسىدىن ئىبارەتتۇر. شۇڭا ئۇلار ئىنسانلارنى پىكىر ۋە ھەرىكەتنىڭ توغرا يولىغا يېتەكلەش ئۈچۈن ھەر قانچە كۈچسىمۇ، ھېچ نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. دىننىڭمۇ ئىلىم ۋە ھېكمەتنىڭ تەرەققىياتىغا تۇسقۇنلۇق قىلىش ۋە ئاياقلاردا سۈرۈلۈپ يۈرۈشتىن باشقا تەسىرى يوق ئىدى. شۇنداق، ئەھۋال مۇشۇ نۇقتىغا كەلگەن ئىدى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئۇلار ئىلگىرىلەش ۋە تەرەققىي قىلىشقا تەلپۈنۈپ، دىننى پۈتۈنلەي چەتكە قېقىپ، ئۆزلىرىگە كۆز - قاراش، سىناق، مۆلچەر، قىياس ۋە تەھلىل قاتارلىقلارنى دەلىل قىلىدىغان يولنى تاللىۋالدى ۋە بۇ ئارقىلىق ئۆزى ھىدايەت ۋە نۇرغا موھتاج بولغان بۇ دەلىللەرگە باغلىنىپ قالدى. پىكىر، كۆز قاراش، تەتقىقات، ئوتتۇرىغا قويۇش، ئىشلەپچىقىرىش ۋە رەتكە سېلىش مېتودلىرىدا بۇ ئاساسلارغا تايىنىشقا تىرىشتى. ئەپسۇس، پۈتۈن ساھەدە ئاتقان تۇنجى قەدىمدىلا تۇيۇق يولغا كىرىپ قالدى. مەيلى ئىلىم ۋە تەتقىقات سەھەسىدىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى بولسۇن ياكى كۆز - قاراش ۋە پىكىر يولىدىكى تەمتىرەشلىرى بولسۇن، ئەسلى مەقسىتىدىن يىراقلىشىپ، خالتا كوچىغا كىرىپ كەتتى. چۈنكى ئۇلار ئىنكار ۋە ماتېرىيالىزمنى ئۆزلىرىنىڭ ھەرىكەتلىنىش نوقتىسى قىلىۋالغان ئىدى. كائىناتقا قاراپ ”الله يوقتۇر“ دېدى. كۆزلىرىنى ئاسمانغا ۋە ئۇيۇقلارغا تىكىپ، كۆرۈنگەن ۋە ھېس قىلىنغان نەرسىدىن باشقا ھەقىقەتنىڭ يوقلۇقىنى، كۆرۈنگەن پەردىنىڭ نېرسىدا ھېچ نەرسىنىڭ مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى جاكارلىدى، يارىتىلىش قانۇنلىرىنى سىناق ۋە قىياسقا ئاساسلىنىپ تۈزدى. ئەپسۇس ئۇ قانۇنلىرى ياراتقۇچىغا يېتىپ بارالمىدى. مەۋجۇدىيەت ئالىمىنى ئالدىغا ئېچىلغان دەستخان دەپ ھېسابلىدى ۋە ئۇنى ئۆز مەقسەتلىرى يولىدا

قوللاندى. لېكىن ئۆزلىرىنىڭ ئۇنىڭ ھەقىقىي ئىگىسى ۋە ئىدارە قىلغۇچىسى ئەمەسلىكىنى، ئەكسىچە كائىناتنىڭ يېگانە ھاكىمىنىڭ خەلىپىسى ئورنىدا ئىكەنلىكىنى ئۇنۇتتى. يەر يۈزىدە ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىش - ھەرىكەتلىرىگە ئۆزلىرى ئىگە بولمىدى. كىچىككىنە بولسىمۇ، مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ھېس قىلمىدى. ئەخلاق قۇرۇلمىلىرى كۈنسېرى بۇزۇلۇپ، مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئاساسلىرى يېمىرىلدى. اللە غا ئىبادەت قىلىشتىن يىراقلىشىپ ئۆز نەپسىلىرىنىڭ قۇلى بولدى، ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى ئىلاھىي مەرتىۋىگە قويدى ۋە نەتىجىدە پۈتۈنلەي ئېزىپ كەتتى. ھەرىكەت پىكىر ۋە كۆز - قاراش ساھەلىرىدە ئۆزلىرى پېتىپ قالغان پاتقاقلىقنىڭ تەسىرى بىلەن يوللىرىنى يوقىتىپ قويدى. پالاكەتلەر ئارقىمۇ ئارقا كېلىشكە باشلىدى.

مانا بۇ، تەبىئەت ئىلىملىرىنى ئۆزگەرتىپ، ئۇنى ئىنسانىيەت ھاياتىغا زەھەر چېچىشقا تەييار تۇرغان ماشىنا ھالىغا كەلتۈرگەن؛ ئەخلاقنى شەھۋەت، تەنتەنە (ھەشەمەت) نۇمۇسسىزلىق ۋە ئىپپەتسىزلىك قېلىپلىرىغا تۈككەن؛ ھاياتقا شەيتانلىقنى، قاران نىيەتنى ۋە زۇلۇمنى مۇسەللەت قىلغان؛ جەمئىيەتنىڭ قان تومۇرلىغا ئۆز نەپسىگە ئىبادەت قىلىش زەھىرىنى، شەخسىيەتچىلىكىنى، ئەپلەپ - سەپلەپ كۈن ئۆتكۈزۈش پەلسەپەسىنى ۋە قاشاڭلىقنى ئۇرغان، سىياسەتنى مىللەتچىلىك، ئىرقچىلىق، رەڭ ئايرىمچىلىقى ۋە قۇۋۋەت ئىلاھىغا چوقۇنۇش بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ، مىللەتنىڭ بېشىغا بۈيۈك بالاغا بولغان پىكىردۇر.

نەھايەت، ياۋرۇپانىڭ قايتا ئويغىنىش دەۋرىدە پەرەڭ تۇپراقلىرىغا چېچىلغان پاسكىنا ئۇرۇق، بىر نەچچە ئەسىردىن كېيىن شۇملۇق يېغىپ تۇرىدىغان ناھايىتى چوڭ دەرەخكە ئايلاندى.

بۇ دەرەخنىڭ مېۋىلىرى تاتلىق، ئەمما زەھەرلىك، چېچەكلىرى رەڭدار، ئەمما تىكەنلىك، شاخلىرى يېشىل، ئەمما ئىنسان قېنىنى زەھەرلەيدىغان سىرلىق گازغا تولغان ئىدى.

بۇ شۇم دەرەخنى تىككەن ياۋرۇپالىقلارمۇ ئۇنىڭدىن بىزار بولۇشقا، ھەتتا قارشى چىقىشقا باشلىدى. چۈنكى، بۇ دەرەخ كۈندىلىك

ھاياتنىڭ بارلىق ساھەلىرىدە ھەرخىل مەسىلە ۋە چاتاق چىقاردى. بىرىنى ھەل قىلماي تۇرۇپ، ئوتتۇرىغا يېڭى - يېڭى مەسىلىلەر چىقىۋاتاتتى. شاخلىرىدىن بىرىنى سۇندۇرالمى تۇرسا، يەنە بىر تەرەپتىن تىكەنلىك شاخلار ئۆسۈۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ كېسەللىرىنى داۋالاش ۋە مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىشى خۇددى كېسەلنى كېسەل بىلەن داۋالغانلارغا ۋە تىكەننى تىكەن بىلەن چىقارغانلارغا ئوخشايتتى. كاپىتالىزمغا ھۇجۇم قىلىۋېدى، كوممۇنىزم چىقتى. دېموكراتىيەنى قومۇرۇپ تاشلىماقچى بولۇۋېدى، (ئەر - ئايال) ھوقۇق باراۋەرلىكى ۋە پىلانلىق تۇغۇت چىقتى. شۇنىڭ بىلەن يىرتىق يماقتىن چوڭىيىپ كەتتى، جىنايەت ۋە ئىسپانلار كۆپىيىپ كەتتى، يامانلىقلارنىڭ ئارقىسى ئۈزۈلمەي كەلگىلى تۇردى. بىر بۇزۇقچىلىق تېخىمۇ چوڭ بۇزۇقچىلىق بىلەن ئاخىرلىشىۋاتاتتى. بۇ دەرەخ ياۋرۇپاغا سېسىق ۋە زەھەرلىك مېۋە بېرىۋەردى ۋە نىھايەت، ياۋرۇپالىقلارنىڭ ھاياتى ھەر يېرى ئەلەم ۋە ئىزتىراب ئىچىدە تولغىنىۋاتقان يارىدار بەدەنگە ئوخشاپ قالدى. دوختۇرلار بۇ دەرتكە ھېچ چارە قىلالمىدى ۋە ئۆزلىرىمۇ چارىسىزلىكتىن تولغاندى، ئەخلاق بۇزۇقچىلىقنى تۈزىتىش ئۈچۈن يېڭى قانۇنلارنى چىقىرىش ئۈمىدىدە بولدى. چۈنكى، ھايات ياشىغۇسىز ھالغا كەلگەن ئىدى. ياۋرۇپا خەلقى ئەلەم ۋە ئاچچىق ئىچىدە ئۈزۈمگە، يۈرەكلىرى ئېزىلىپ، روھلىرى ھايات سۈيىگە تەشنا بولغان ئىدى. ئەپسۇسكى، ئۇلار ھايات مەنبەسىنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. نۇرغۇنلىرى تېخىچە بۇ پالاکەتلەرنىڭ مەنبەسى بۇ دەرەخ شاخلىرىدا دەپ ئويلايتتى ۋە شۇڭا ۋاقت ۋە كۈچلىرىنى بۇ شاخلارنى پۇتاشقا سەرپ قىلىۋاتاتتى. ئەمما ئۇلار بۇزۇقچىلىق مەنبەسىنىڭ دەرەخ يىلتىزىدا ئىكەنلىكىنى بىلمەيتتى. چۈنكى بىر ئادەمنىڭ سېسىق يىلتىزىدىن ساغلام شاخ ئۈمىد قىلىشى ئوپىئوچۇق ئەخمەقلىقتۇر. ئۇلارنىڭ ئىچىدە تەپەككۈر يۈرگۈزەلەيدىغان ئازغىنا كىشىلەر ئۆز مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۆلىشىنىڭ بۇزۇق ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتتى. ئەمما، ئەسىرلەردىن بېرى بۇ دەرەخ سايسىدا ياشىغانلىقى، ۋۇجۇدلىرىنىڭ بۇ دەرەخنىڭ مېۋىسى بىلەن تەرەققىي قىلىپ، مۇسكۇللىرىنىڭ ئۇنىڭ بىلەن چىڭگىشى بۇ يىلتىزدىن ئايرىم ساغلام شاخلار ۋە كۆركەم ياپراقلارنى چىقىرايلىغان يىلتىزغا ئىشىنىشىگە

توسقۇنلۇق قىلىۋاتاتتى. بۇ ئۆزگىرىش ئۇلارغا بەكمۇ ئېغىر تۇيۇلغان ئىدى. نەتىجىدە، ھەر ئىككى گۇرۇھنىڭ ئاقىۋىتى ئوخشاش بولۇپ، ئىككىلىسى كېسەللىرىنى داۋالىغۇدەك ۋە ئۆزلىرىنى پاتقاقلىقتىن قۇتۇلدۇرغۇدەك بىر نەرسە ئىزدەۋاتىدۇ، لېكىن ئۇ نەرسىنىڭ نېمە ۋە نەدە ئىكەنلىكىنى بىلمەيۋاتىدۇ“.

ياۋرۇپانىڭ ئىشغالىيەتچى دەۋرىدە ئىنسانىيەت دۇچ كەلگەن

مەنئۇي پالاكەتلەر

بىز بۇ يەردە شەرقىي ئاسىيا دۆلەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، تىجارىي ۋە سانائىي ساھەلىرىدىكى پالاكەتلىرىدىن، تۇپراق ئىشغالدىن، ماتېرىيالسىت غەرىبىنىڭ كۈچى ۋە سىياسىي نەيرىڭى ئالدىدا دۆلەت ۋە مىللەت نامىدا ئارقىمۇ ئارقا قانداق پارچىلانغانلىقىدىن سۆز ئاچماقچى ئەمەسمىز. چۈنكى بۇ تېما بۇ كېچىك كىتابنىڭ ھەممىگە سىغىمىغۇدەك دەرىجىدە چوڭ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ تېما شەرق ۋە غەربتە بىر مۇنچىلىغان يازغۇچىلار تەرىپىدىن تىلغا ئېلىنىپ، چوڭ - كىچىك ۋە ئوتتۇرا دەرىجىلىك ئەسەرلەر يېزىلدى ۋە بۇ ھەقتە يېتىپ ئاشقۇدەك دەرىجىدە توختىلىپ ئۆتۈلدى.

لېكىن بىزنىڭ ئەسلى سۆزلىمەكچى بولغىنىمىز - ئەسلى بىز بۇ كىتابتا مۇسۇلمانلارنىڭ ئارقىدا قېلىشى ۋە ئارقىدىن ياۋرۇپانىڭ ئىستىلا ھەرىكەتلىرىگە ئۆتۈشى بىلەن دۇنيانىڭ نېمىلەرنى يوقاتقانلىقى ھەققىدە توختالماقچىمىز — ئىنسانىيەت دۇچ كەلگەن پالاكەتلەر؛ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ روھ، ئەخلاق ۋە ئىمانىي جەھەتتىن پاتقاققا پېتىشى؛ ياۋرۇپانىڭ ئەڭ پارلاق دەۋرىدە ۋۇجۇد ۋە تۇپراق بىلەن مۇناسىۋەتلىك نەرسىلەردىن ۋە ماددىدىن تېخىمۇ ئۇلۇغ مەنلەرنىڭ خاراب قىلىنىشى ۋە بۇلار كەلتۈرۈپ چىقارغان ئازغۇن مەدەنىيەت كەلكۈندۈر. مانا بۇلار، بەرداشلىق بەرگۈسىز ئېغىر پالاكەتلەر ۋە

ئەسلىگە كەلتۈرۈش مۇمكىن بولمايدىغان مۇسبەتلەردۇر. ئەپسۇسكى، بۇنى چۈشىنىدىغانلار ئاز، بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچىدىغانلار تېخىمۇ ئاز.

ئىسلامنىڭ ھاياتى نىزامى بىلەن جاھىلىيەت نىزامى بىر - بىرى بىلەن پۇت تېپىشكەن ھامان، مۇسۇلمانلارنىڭ جاھىلىيەت نىزامىنىڭ ھۆكۈمرانلىقى دەۋرىدىكى زىيىنى ئەلۋەتتە چوڭ بولىدۇ ۋە ھەتتا دۇنيانى قاپلىغان بۇ قورقۇنچلۇق مۇسبەتتىن ئالدىغان نېپىسۋىسى تېخىمۇ كۆپ بولىدۇ. چۈنكى، ئىسلامىيەت بىلەن جاھىلىيەت خۇددى تارازىنىڭ ئىككى تەخسىسىگە ئوخشايدۇ، تەخسىنىڭ بىرى - پەسكە باسسما، يەنە بىرى يۇقىرى كۆتۈرۈلۈپ قالىدۇ. ئەمدى بۇ مەنئىي پالاكەتلەرنى بىر - بىرلەپ قولغا ئېلىپ كۆرۈپ باقايلى!

دۇنيە ھېسارنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى

بۇ دۇنيانىڭ ئاخىرى نەگە بارىدۇ؟ بۇ ھايات باشقا بىر ھايات بارمۇ؟ بولسا، ئۇ قانداق بولىدۇ؟ دۇنيا ھاياتىدا ئاخىرەت ھاياتى يورۇتۇپ بېرىدىغان تەلىمات ۋە رەھبەر بارمۇ؟ بۇ تەلىماتلار قايسى مەنبەدىن ئېلىنىدۇ؟ ئىنساننىڭ ئاخىرەت ھاياتىدا پاۋارلىققا ئېرىشىش ئۈچۈن بۇ ھاياتتا قەتئىي مېڭىش ۋە چىڭ تۇتۇشى كېرەك بولغان غايىۋى يول ۋە ئاساسلار نېمىلەر؟ ۋە بۇ يول نەدىن باشلىنىدۇ؟ ئۆلگەندىن كېيىن تۈگىمەس نېمەتلەرگە ۋە چەكسىز خۇشاللىققا ئېرىشىشنىڭ ئېنىق يوللىرى قايسىلار؟ بۇ يولغا قانداق ئېرىشىلىدۇ؟

مانا بۇ سوئاللار شەرق مىللەتلىرىدە دادىدىن ئوغۇلغا مىراس قالغان سوئاللاردۇر. بۇ سوئاللار ئەسىرلەردىن بېرى شەرقنىڭ زېھنىنى ئۆزىگە قارىتىپ، ئەقلىنى مەشغۇل قىلىپ كەلدى. شەرق، مەيلى خۇشال ياكى ئازابلىق كۈنلىرىدە بولسۇن ئۇنى تەرك ئەتمىدى ۋە ئۇنۇتمىغان ئىدى. چۈنكى بۇ سوئاللار ئۇلارنىڭ قەلبلىرىنىڭ پەريادى ۋە ۋىجدانىنىڭ ئاۋازىدۇر. شۇڭا شەرق بۇ ئاۋازغا ھەمىشە قۇلاق

سېلىپ كەلدى ۋە ئۇنى ھېچ توختىتالمىدى. ھالبۇكى، ئۇنىڭغا ئارزۇ ھەۋەس قىلغان ھالدا پۈتۈن سەممىيىتى بىلەن قۇلاق سالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، قەلبىدە ۋە ھاياتىدا بۇ سوئاللار ئۈچۈن ئەھمىيەتلىك بىر يەر ئايرىغان ئىدى. مىڭلارچە يىللاردىن بېرى بۇ ھەقتە ھەرخىل ئىزاھ ۋە تەنقىدلەر ئېلىپ بېرىلدى ۋە تۈرلۈك پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

ئەپسۇسكى، مېتافىزىك، ئىلاھىيەت پەلسەپەسى، ھېس - تۇيغۇ، ئىچكى ھېساۋات، ئىلىم ۋە ھېكمەت قاتارلىقلار بۇ ئۇزۇن قاراڭغۇ يولدىكى تولغىنىش ۋە سەنتۇرۇلۇشتىن، مەجھۇل دىيارلاردىكى توختاۋسىز ئىزدىنىشلەردىن (ئاختۇرۇش) لاردىن باشقا بىر نەرسە ئەمەس ئىدى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى شەرقنىڭ بۇ تېمىغا قانچىلىك ئەھمىيەت بەرگەنلىكىنى ۋە ئۇنى قانچىلىك ئارزۇلىغانلىقىنى ئوچۇق كۆرسەتمەكتە.

غەربلىكلەر ئوتتۇرىغا چىقىشتىن بۇرۇن شەرقلىقلەرنىڭ ۋە مۆتىدىل ئېقىملاردا ياشىغان كۆپلىگەن ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتلىرى بۇ شەكىلدە ئىدى. بۇ ھەقتە ئەگەر پەيلاسوپلارنىڭ تىلى ۋە ئىپادىسى بىلەن سۆزلەشكە توغرا كەلسە مۇنداق دەيمىز: ئىنسانلاردا كۆرۈلگەن بەش تۇيغۇدىن باشقا يەنە ئالتىنچى تۇيغۇمۇ بار. بىز بۇنى ئېنىق قىلىپلا دىنىي تۇيغۇ دەپ ئاتايمىز. چۈنكى بىلىنگەن بەش تۇيغۇنىڭ ئۆزىگە خاس تۇيۇش ساھەلىرى بار. قۇلاق ئۈچۈن ئاڭلىنىدىغان ئاۋازلار بار ۋە ھاكازالار. خۇددى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش، دىنىي تۇيغۇنىڭمۇ بىر يۈرۈش تەسىرى ۋە پايدىلىرى بولۇپ، بۇلار شەرقلىقلەرنىڭ ۋاز كېچىلمەس بىر ئۇنسۇرى سۈپىتىدە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان بۇ تۇيغۇنىڭ خۇسۇسىيەتلىرىدۇر. بىلىنگەن بەش تۇيغۇدىن بىرىنى يوقاتقان ئادەم ئۇ ئورگاننىڭ سېزىمىدىن مەھرۇم قالغاندەك، پەۋقۇلئادە ئەھۋاللار سىرتىدا، باشقا بىر تۇيغۇ ئورگىنى بىلەن ئۇنىڭ ھېس قىلغانلىرىنى ھېس قىلالمىغاندەك، بىر تۇيغۇ ئورگىنى ھەرقانچە ساغلام بولسىمۇ، باشقا بىر ئورگاننىڭ ۋەزىپىسىنى ئورۇندىيالمايدىكەن، كۈتۈلمىگەن بىر ۋەقەنىڭ تەسىرى بىلەن ياكى تۇغما ئاجىزلىق سەۋەبى بىلەن دىنىي تۇيغۇسىنى يوقاتقان ئادەم ئۇنىڭ تۇيغۇ ساھەسىنى ھېس قىلالمايدۇ. ئۇنىڭدىن مەھرۇم قالدۇ، ئۇنى تەستىقلىمايدۇ،

تەسەۋۋۇرمۇ قىلالمايدۇ. ئۇ خۇددى ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇرغان يۇلتۇزلارنى قەتئىي ئىنكار قىلىپ تۇرۇۋالغان جاھىل قارىغۇغا ۋە قاينام - تاشقىنلىققا چۆمگەن دۇنيانى ھېچ ئاۋاز چىقمايدىغان، جاۋابمۇ بەرمەيدىغان ئۆلۈكلەر شەھىرى دەپ قارايدىغان گاسقا ئوخشايدۇ. دىنىي تۇيغۇدىن مەھرۇم بولغان كىشىمۇ شۇنداق بولۇپ، كۆزگە كۆرۈنمىگەننى ئىنكار قىلىدۇ. مېتافىزىك تېمىلىرى ۋە دىنىي سەھنىلەر ئالدىدا دەرغەزەپ بولىدۇ ۋە قەتئىي ئىشەنمەيدۇ. ئۇنداقتا يۈرەكلەرنى تىرتىتىدىغان، كۆڭۈللەرنى لەززىگە سالدىغان ۋە كۆزلەرگە لىق ياش تولدۇرىدىغان بۈيۈك مۆجىزىلەرنىمۇ قىياس قىلىپ بېقىڭلار.

“ئۆلۈككە ھېچقانداق يارا ئازاب بەرمەيدۇ”

پەيغەمبەرلەرنى ۋە دىنىي رەھبەرلەرنى ئازابلىغانلار، ئۇلارنىڭ خۇتبە، نەسەھەت ۋە دەۋەت ئىشلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغانلار دىنىي تۇيغۇلىرىدىن مەھرۇم قالغانلار ياكى ئۇنى پۈتۈنلەي يوقاتقانلاردۇر. ئۇلار يۈرەكلىرى تاشتەك قاتقان ۋە دىنىي مەسىلىلەردە روھلىرى ئۆلگەن، دىن ۋە ئاخىرەت ھەققىدە ئويلىنماسلىق ئۈچۈن ئۆزىنى ئازابلايدىغان دىنىي تېمىلارغا ھېچ قۇلاق سالمايدىغانلار بولۇپ. ھەزرىتى پەيغەمبەرنىڭ يۈرەكلەرنى ئوينىتىپ، تاغ - تاشنى ئېرتىدىغان مۇبارەك ئاۋازىنى ئاڭلىغان ھامان قۇلاقلىرى ئېغىرلىشىپ، ھاياسىزلاشقا: ﴿بىزنىڭ مۇشۇ دۇنيادىكى ھاياتىمىزدىن باشقا ھايات يوقتۇر، بىز ئۆلىمىز (يەنى بىر تەرەپتىن ئۆلۈپ تۇرىمىز ۋە بىر تەرەپتىن تۇغۇلۇپ تۇرىمىز). بىز قايتا تىرىلمەيمىز﴾ دېگەندۇر.

ھەزرىتى پەيغەمبەر بالىلارمۇ چۈشىنەلەيدىغان مەنتىقىلىق ۋە پىسقى سۆزلىرىنى تۈگەتمەي تۇرۇپلا: ﴿بىز سېنىڭ ئېيتقانلىرىڭنىڭ

نۇرغۇننى چۈشەنمەيمىز. بىز ئەلۋەتتە سېنى ئارىمىزدا كۈچسىز ئادەم دەپ قارايمىز ﴿ دېگەنلەردۇر.

﴿ئۇلار (پەيغەمبەرگە): "بىزنىڭ ئارىمىزدا پەردە (يەنى دىنىي جەھەتتە ئوخشىماسلىق) بار، سەن ئۆز ئىشىڭنى قىل، بىزمۇ ھەقىقەتەن ئۆز ئىشىمىز بىلەن بولايلى (يەنى سەنمۇ ئۆز دىنىڭ بىلەن بول، بىزمۇ ئۆز دىنىمىز بىلەن بولايلى)﴾ دېگەنلەردۇر.

شۈبھىسىزكى، بۇ سوئاللار ياۋرۇپا قايتا ئويغىنىش دەۋرىنىڭ دەسلەپىدە ئالىم ۋە مۇتەپەككۇرلارنىڭ تەكشۈرۈش ۋە تەتقىقات تېمىسى بولغان ئىدى. بۇ ئالىم ۋە مۇتەپەككۇرلار ياۋرۇپادا بۇ تېمىغا مۇناسىۋەتلىك ھەرخىل مۇنازىرىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇپ، تەتقىقات ئېلىپ بېرىشقا ۋە ئەسەرلەر ئېلان قىلىشقا باشلىدى. ئەپسۇسكى، ياۋرۇپا مەدەنىيىتى بىر قەدەم ئالغا ئىلگىرىلىسە، سوئال ۋە تېمىلار بىر قەدەم كەينىگە چېكىنىۋاتاتتى. بۇ مەدەنىيەتنىڭ مەخپىي خۇسۇسىيەتلىرى ئاشكارىلىنىپ، ئۇنىڭ ماتېرىيالىست روھقا ئىگە ئىكەنلىكى كۆرۈلۈشى بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ ۋىجدانىدىن ۋە يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلاملىرىدىن كەلگەن سۈرەن - شاۋقۇنلۇق بۇ ئاۋاز يوقالدى. مەكتەپ، يۇقىرى سەۋىيىدىكى ئۈنۈپرس-تېتىلار ۋە خەلىق ئارلىق ئاكادېمىيەلەرنىڭ پەلسەپە ۋە مېتافىزىك فاكۇلتېتلىرىدا بۇ سوئاللارنىڭ ئوقۇتۇلغانلىقى، ئىلىم ئەھلى ئالىملارنىڭ بۇ ھەقتە ھەرخىل ئەسەرلەرنى ئېلان قىلغانلىقى ھېچقاچان ئىنكار قىلىنمايدۇ. لېكىن شۇنىسى شۈبھىسىز ئوچۇق ھەقىقەتكى، بۇ سوئاللار يۈرەك ۋە ئىدىيەدىكى ھاكىمىيىتىنى ۋە خۇددى پويىز ئىشارەتلەر ئالدىدا توختاپ تۇرغاندەك ئەھلى بار ھەر ئىنسان كۆرگەن ھامان ئالدىدا ھۆرمەت بىلەن ئېگىلىدىغان، پارلاق ۋە ئوچۇق سوئال ئىشارەتلىرىنى يوقىتىپ قويغان ئىدى. نەتىجىدە، بېرىلگەن ئىزاھاتلار ئىلگىرى ئەجدادلىرىنىڭ يۈرەكلىرىدە ياندۇرغان ئوتنى ۋە قالدۇرغان تەسىرىنى ئىنسانلارنىڭ قەلبلىرىدە كۆرسىتەلمەيدىغان بولۇپ قالدى... چۈنكى بېرىلگەن ئىزاھات ۋە چۈشەندۈرۈشلەر ھەقىقىي ئىماندىن، كۆڭۈل راھىتىدىن،

قەلب سۆزلىرىدىن، شەك - شۈبھىسىز توغرا قانائەتتىن ۋە قەتئىي نەتىجىگە ئېرىشىش نىيىتى بەرگەن راھەتلىكتىن كەلمىگەن ئىدى. ياق، ياق، بۇلار بىلەن ھېچ ئالاقىسى يوق ئىدى... شۇنداق، بۇلارنىڭ ھەممىسى يۇقىرىدىكى سوئاللارنىڭ ئەھمىيىتىنى يوقىتىپ، ئۇنىڭ 19 -، 20 - ئەسىرنىڭ ئەسىللىرىنىڭ كۆزىگە تېخىمۇ جەلبىكار بولۇپ كۆرۈنگەن ماتېرىيالسىت سوئاللارغا تەرك ئېتىلىشىدىن كەلگەن ئىدى. چۈنكى، دەۋرىمىز ئىنسانلىرى بۇ مەسىلىلەرگە ھېچ ئارىلاشماستىن ۋە ھەر زامان يىراق تۇرۇشنى ئارزۇ قىلماقتا. دۇنيا ھاياتىدىن كېيىن ئىككىنچى بىر ھايات، جەننەت، جەھەننەم، ساۋاب، جازا، قۇتۇلۇش، ھالاك بولۇش قاتارلىقلارنىڭ بولۇش - بولماسلىقى ئۇنىڭ ئۈچۈن بەربىر ئىدى. ئۇنىڭ كۆزىدە بۇلاردىن ھېچبىرىنىڭ مۇسبەت ياكى مەنپىي بولسۇن، قىلچىلىك ئەھمىيىتى يوق ئىدى. چۈنكى بۇلارنىڭ ئۇنىڭ كۈندىلىك مەسىلىلەرگە ياكى ئاي ئاخىرىدىكى تۇرمۇش ئېغىرچىلىققا چىقىش يولى كۆرسىتىپ بېرەلمەيۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇنىڭ ۋە ئائىلىسىنىڭ دىققىتىنى تارتمايۋاتاتتى. چۈنكى، ئۇ بۈگۈننى ئەتىسىگە باغلىمايدىغان، دۇنياغا بولغان ئىشتىياقنى ئاخىرەتكە بېغىشلىمايدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ قۇرۇق نەرسىلەرگە قىزىقمايدۇ بۇنداق "قۇرۇق" نەرسىلەرنى بۇ ساھەدە تەتقىقات ئېلىپ بارىدىغان، ئۈنۈپرسىتېنتنىڭ ئاكادېمىك ھوقۇقىغا ئىگە پەلسەپە پروفېسسورلىرىغا تاشلاپ بېرىدۇ.

ئۆزى بولسا، بىر ئىش ۋە ھەرىكەت ئىگىسى بولۇپ، پەقەت فابرىكا، ئىقتىسادىي ھايات ۋە ماشىنلارنىلا بىلىدۇ. كۆڭلىنى خۇش تۇتۇش، ئاخشاملىرى راھەتلىنىش، كېچىلىرى راھەت ئۇخلاش، ھەپتە ئاخىرىدىكى چىقىملىرىنى ياكى ئاي ئاخىرىدىكى ماياشنى ئويلاش، بىر يىلنىڭ ھېساۋاتىنى قىلىش، يىل ئاخىرىدا ۋە ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مىنۇتلىرىدا ياشلىقنى قايتا ياشاشتىن باشقا نەرسىگە ھېچ ئەھمىيەت بەرمەيدۇ. بۇ ھاياتتىن كېيىنكى مەسىلىلەر ئۇنىڭ نەزىرىدە مەجھۇل ۋە قۇرۇق ۋەھىمدىن ئىبارەتتۇر.

﴿ئۇلارنىڭ ئاخىرەت توغرىسىدىكى ئىلمى پىشىپ يېتىلدىمۇ؟
ئۇنداق ئەمەس. ئۇلار ئاخىرەت توغرىلۇق گۇماندىدۇر. ئۇلار ئاخىرەت
توغرىلۇق كوردۇر﴾

بۇ خىل ئىنسانلار غەرب مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرى بىلەن
ئاساسەن ھەر دۆلەتتە ۋە ھەر مىللەتتە كۆپەيمەكتە. بۇ ئىنسانلار دۇنيا
ھاياتى بىلەن ئوشۇقچە مەشغۇل بولۇپ، ئۇنىڭغا بەكرەك باغلانغانلىقى
ئۈچۈن دىنغا قۇلاق سالغۇدەك بوش ۋاقىت تاپالمايدۇ. بۇنداق
ئىنسانلارنى دىنغا دەۋەت قىلغانلارنىڭ ھالى خۇددى سەنئاد ئەل
باھرىنىڭ ھەيرانلىقىغا ئوخشايدۇ. مىڭبىر كېچە چۆچەكلىرىدە
ئاڭلىتىلىشىچە، بىر كۈنى سەنئاد ئەل باھرى ئەنقا قۇشىنىڭ تۇخۇمىنى
كۆرىدۇ ۋە ئۇنى بىر مەرمەرىدىن ياسالغان بىنا دەپ ئويلايدۇ.
ئىشىكىنى تېپىپ، ئىچىگە كىرىش ئۈچۈن ئۇنىڭ ئەتراپىنى بىر قانچە
قېتىم ئايلىنىپ چىقىدۇ. ئەمما ئىشىكىنى ھېچ تاپالمايدۇ. دىنى
دەۋەتچىمۇ مانا مۇشۇنىڭغا ئوخشايدۇ. ئۇلارنىڭ كاللىسى ئەتراپىدا
ئايلىنىدۇ. ئەمما ئەقىللىرىنى كونترول قىلىپ، دىنى دەۋەتنى
قەلبلىرىگە سىڭدۈرگۈدەك تۆشۈك تاپالمايدۇ. چۈنكى، ماتېرىيالىست
ھايات ۋە ئۇنىڭدىن پەيدا بولغان مەسىلىلەر بارلىق ئىشلارنى قۇلۇپلاپ،
ئۇلارنىڭ پىكىر دېرىزىلىرىنى ئېتىۋەتكەن ئىدى.

تۇغۇلۇشىدىنلا ئەدەبىي زوقتىن، مەھرۇم قالغان بىر ئادەم گۈزەل
ناخشىلارنى ۋە ئېچىنىشلىق بېيىتلارنى ئاڭلىغان ۋاقىتتا، ئۇلارنى
سەنئەتتىن يىراق، نورمال ئاۋازلاردىن پەرقلەنمەيدۇ دەپ قارىغىنىدەك،
دىنىي ھېسسىياتتىن نېپىسۋىسى بولمىغانلارغا پەيغەمبەرلەرنىڭ
دەۋىتى، ئىمام - خاتىپلارنىڭ خۇتبىسى، ئالىملارنىڭ ھېكمەتلىك
سۆزلىرى ۋە ساماۋىي كىتابلارنىڭ تەڭداشسىز ئاساسلىرى زەررىچىلىك
تەسىر قىلمايدۇ. ئەڭ ياخشى خاتىپلارنىڭ خىتابلىرى ۋە ئىخلاسەن
كىشىلەرنىڭ نىيەتلىرى بۇ يولدا بىكارغا كېتىدۇ ۋە بۇلارنىڭ ھەممىسى
كەڭ دالدىكى پەرياتتىن ۋە پۇۋلىۋەتكەن كۈلدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

بىر شائىر مۇنداق دەيدۇ:

” ئەلۋەتتە ئاڭلىتاتتىڭ، تىرىكلەرگە سۆزلىگەن بولساڭ،

ھەيھات! تىرىك تاپالمىساڭ؟ كىمگە سۆزلەيسەن“

بۇ خىل ئىنسانلارنى تونۇيدىغانلا اللە تائالانىڭ مۇنۇ ئايىتىدىكى
سىرنى تېخىمۇ ياخشى ئۇقلايدۇ:

﴿اللە ئۇلارنىڭ دىللىرىنى ۋە قۇلاقلىرىنى پىچەتلىۋەتكەن
(ئىمان نۇرى كىرمەيدۇ)، ئۇلارنىڭ كۆزلىرى پەردىلەنگەن (ھەقىقەتنى
كۆرمەيدۇ)﴾

﴿ئۇلارنىڭ تولىسى (گېپىڭنى) ئاڭلايدىغان ياكى چۈشىنىدىغان
ئادەملەر دەپ گۇمان قىلامسەن؟ ئۇلار (چۈشەنمەسلىكتە) پەقەت
چاھارپايلاغا ئوخشاشتۇر، بەلكى ئۇلاردىنمۇ بەتتەر گۇمراھتۇر﴾
ۋە شۇ ئايىتى كەرىمنىڭ ھەقىقىتىنى ئۇلار تېخىمۇ ئوچۇق
چۈشىنەلەيدۇ:

﴿كاپىرلارنى ھىدايەتكە دەۋەت قىلغۇچى خۇددى مەنسىنى
چۈشەنمەي تاۋۇشنى ۋە نىدانلا ئاڭلايدىغان چاھارپايلارنى چاقىرغان
ئادەمگە ئوخشايدۇ (كاپىرلار ھەقىقىي ئاڭلاشتىن) گاستۇر، (ھەقىقىي
سۆزلەشتىن) گاجىدۇر، (ھەقىقىي كۆرۈشتىن) كوردۇر، ئۇلار (ۋەز -
نەسپەتنى) چۈشەنمەيدۇ﴾

بۇ خىل ئىنسانلارنى ھەقىقەتەن ياخشى تونۇيدىغانلار بۇ ئايىتى
كەرىمنىڭ شەرھى ۋە ئىزاھاتىنى چۈشىنىشتە بۇنداق ئادەملەرنى
ئۇچرىتىپ باقمىغان مۇپەسسىرلەردەك قىلىنىپ كەتمەيدۇ.

بۇ دەۋرنىڭ داۋاسى تېپىلمىغان دەردى ۋە دورىلارنىڭ تەسىرى
بولمىغان كېسىلى دىندىن يىراقلاشقانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر. بۇ
ئەسىردە دىن دەۋەتچىلىرى دىنى ئاساسلارغا ۋە ئېتىقادىي
مەسىلىلەرگە تامامەن قارشى چىققان ۋە ئۇلارغا ئاق ياكى قارا دەپ باھا
بەرمىگەن كىشىلەرنى توغرا يولغا باشلاش ئۈچۈن چەككەن ئەزىيەت ۋە

سۇرە بەقەرە 7 - ئايەت.

سۇرە فۇرقان 44 - ئايەت.

سۇرە بەقەرە 171 - ئايەت.

ئۆچرىغان ھاقارەتلەر، ئەخلاقسىزلىق ئەۋج ئالغان، غەپلەت ۋە يامانلىق قارا بۇلۇتلارغا ئوخشاش ھەر يەردە ئەگىپ يۈرگەن دەۋرلەردىمۇ كۆرۈلمىگەن ئىدى.

﴿سەن ئۆلۈكلەرگە ۋە يۈز ئۆرۈگەن گاسلارغا (يەنى دىللىرىنىڭ ئۆلۈكلىكىدە ئۆلۈكلەرگە ۋە ھەقىقىي ئاڭلىماسلىقتا گاسلارغا ئوخشايدىغا كۇففارلارغا) دەۋەتنى ئاڭلىتالمايسەن﴾

ياۋرۇپانىڭ چوڭ ئۇنىۋېرسىتېتلىرىدىن بىرىدە پەلسەپە ۋە پىسخولوگىيە دەرسى ئۆتىدىغان مۇھتەرەم پروفېسسور جۇد كونا بىلەن يېڭى ئارىسىدىكى ئاساسىي پەرقنى ھەقىقىي مەنىدە ئۆزلەشتۈرۈپ، ئىخچام ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ مۇنداق دېگەن ئىدى:

”كونا دەۋرلەردە دىن ھەققىدە ھەرخىل گۇمانلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان، ئېتىرازلار بىلدۈرۈلگەن، سوئاللار سورالغان ۋە ھەر تۈرلۈك تەپسىرلەر بېرىلگەن ئىدى. ئەمما، بۇلارنىڭ ھەممىسىگە قايىل قىلارلىق دەرىجىدە جاۋاب بېرەلمىگەن ئىدى. لېكىن بۇ خىل سوئاللارنىڭ ئۇلارنىڭ زېھنىلىرىنى بۇلغىماسلىقى، قەلبلىرىدە گۇمان پەيدا قىلماسلىقى ۋە بۇ ئەسىردە ھېچ ئىشنى بىر باشقا ئېلىپ چىقالماسلىقى بۈگۈنكى جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئالاھىدىلىكى ئىدى.“

دىن سۆيگۈسىنىڭ يوقىلىشى

يېقىنقى زامانلاردا، ئىسلام ئالەمدە ماتېرىيالىزم دېڭىزىنىڭ دولقۇنلاپ تېشىشى بىلەن دىن ئادەملىرى ھەر تەرەپنى قاپلىغان ماتېرىيالىزم دېڭىزىدىكى كىچىك ئاراللارغا ئوخشاپ قالدى. اللەغا يۈزلەنگەنلەر ۋە ماتېرىيالىست ھاياتتىن ۋە غەپلەتتىن بۇرۇختۇم بولغانلار بۇ ئاراللارغا توپلىنىشقا باشلىدى. چۈنكى، بۇ ئاراللاردا، زۇلمەت دېڭىزىدىكى دېڭىز مەشئىلىگە ئوخشاش ئادەملەر بار ئىدى.

ئۇلار ئىنسانلارغا دىنى ۋە ئەخلاقىي تەربىيە بېرەتتى، روھلىرىنىڭ پاكلاپ قەلبلىرىنى يورۇتاتتى.

ئىسلام ئالەمدە بۇ ئاراللارغا قاراپ يۈزلىنىۋاتقان ھەرىكەتلىنىشىنى ھېس قىلىسىز. روھىي ۋە دىنىي تەربىيە ئۈچۈن، يىراق شەرق ۋە يىراق غەربتىن، ئىسلام ئالەمىنىڭ ئەڭ شىمالى ۋە ئەڭ جەنۇبىدىن سىياسىي يوللاردىن بۆسۈپ ئۆتۈپ، جوغراپىيە تۈزۈمىدىن ئېشىپ، كارۋان شەكىلدە بۇ ئاراللارغا قاراپ يۈگۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرىسىز، بۇ ئادەملەرنىڭ دىنىي قۇرۇلمىلارنى ۋە سارايلار بىلەن باياشاتلىققا ئېرىشكەنلىكىنى، ئۇ يەردە ۋەتەن ۋە ئىرق ئايرىمچىلىقى دېگەن نەرسىنىڭ مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى كۆرىسىز، شەرقلىق بىلەن غەربلىكنىڭ، بۇخارالىق بىلەن ماراكەشلىكنىڭ، ئاناتولىيەلىك بىلەن ھىندونوزىيەلىكنىڭ بىر - بىرىگە قان - قېرىنداشتەك بولۇپ كەتكەن بىر ئىنسانىيەت مۇزېيىنى كۆرىسىز. ئۇلار دىنلىرىنى پىتىنلەردىن تازىلاپ ئۆزلىرىنى رەببىنىڭ دەرگاھىغا ئاتىغان بولۇپ، كېچە - كۈندۈز رەببىگە دۇئا قىلىدۇ، پەقەت ۋە پەقەت ئۇنىڭ جامالىنى كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئالغان دىنىي تەربىيەسى بىلەن دۇنيانىڭ ھەر تەرىپىگە سەمىمىي دەۋەتچى، ئىخلاسەن ئۇستاز، توغرا يولغا يېتەكلىگۈچىلەر بولۇپ تارقىلىدۇ. اللەنىڭ ھەقىقىي شەيتانىنىڭ ھەققىدىن ئاسانلا ئايرىۋالالايدۇ. قەلبلەرنىڭ ئۆلگەن تۇپراقلىرىنى سۆيىدۇ ۋە دەرھال ئۇ يەرگە دىن ئورۇقىنى سالىدۇ.

مانا مۇشۇنداق، كۈچلۈك ۋە چوڭ دۆلەتلەرنىڭ يېنىدا روھىي كۈچ ئېتىبارى بىلەن ماتېرىيالىست دۆلەتلەردىن تېخىمۇ كۈچلۈك روھىي دۆلەتلەرمۇ ئۆزلىرىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى داۋاملاشتۇردى. بۇ روھىي دۆلەتلەردە دۇنيانى ئاددىي ھېسابلايدىغان، پادىشاھ ۋە ھۆكۈمدارلىقنى كۆزگە ئىلمايدىغان كىشىلەر مەۋجۇت بولۇپ، خۇددى باشقا دۆلەتلەرگە ئوخشاش، ئۇلارنىڭمۇ ئۆزىگە خاس نىزاملىرى بار. تەيىنلەيدۇ، سايلايدۇ، يۆتكەيدۇ، ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلايدۇ، باشلىق قىلىدۇ، بارلىق ماتېرىيالىت دۆلەتلەردە ئەلچىخانلىرى ۋە ئەلچىلىرى بار. ئىسلام دۇنياسىنىڭ خەرىتىسى ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدا يېيىلىپ تۇرىدۇ... ئىسلام دۇنياسىدا بىر تۆشۈك ئېچىلغان ھامان ئۇ يەرگە

دىنىي نۆۋەتچى قويدۇ ۋە نۆۋەتچى ئىسلام دۇنياسىنى پالاكتە ۋە يامانلىقلارنىڭ شەرىدىن، جاھالەت ۋە ئازغۇنلۇقنىڭ قاراڭغۇلۇقىدىن ساقلايدۇ ۋە قوغدايدۇ“

بۇ روھىي دۆلەتلەر ئىچكى ئىشلىرىدا ۋە رەھبەرلىكتە ئۆز - ئۆزىگە خوجا بولۇپ، پادىشاھ ۋە ھۆكۈمدارلار ئۇلارنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشالمايدۇ. سىياسىي ئۆزگىرىشلەر ۋە بىر مەزگىللىك ۋەقەلەر ئۇلارغا تەسىر كۆرسىتەلمەيدۇ، ھېندىستانلىق شەيخ نىزامۇددىن ئەل بەداۋىنىڭ (ھىجرىيە 725 - يىلى تۇغۇلغان) ھېندىستاننىڭ پايتەختىدە قۇرغان، باغىيەسۇر نامى بىلەن تونۇلغان روھانىي شەھەرنى بۇنىڭ مىسالى سۈپىتىدە كۆرسىتەلەيمىز. شەيخ بەداۋىنى غىياسىدىن بەلدۈلدىن (664 - 686) غىياسىدىن تۇغۇلۇق (725 - 720) قىچە بولغان سەككىز چوڭ ھۆكۈمدارنىڭ زامانىدىكى ئىدى ۋە بۇ روھانىي شەھەر ھېچبىر پادىشاھنىڭ مۇداخىلىسىگە ئۇچرىماي، ئۆز ئىستىقلالىنى قوغدىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇ يەردە ئىراننىڭ سەنجارىدىن شەرقىي ھېندىستاننىڭ ئەۋداسغىچە بولغان ئارىلىقتىكى ئىنسانلار بار ئىدى.

بۇ مەركەزلەرنىڭ ۋە بۇ يەردە ياشىغان پېقىر خەلقنىڭ دۇنيانىڭ ئەڭ كۈچلۈك پادىشاھلىرىنى قىزغاندۇرغىدەك دەرىجىدە ھەيۋەتلىرى، ھەشمەتلىرى ۋە سەلتەنەتلىرى بار ئىدى. ھەتتا بۇ ئەھۋال ئۇلار بىلەن ھۆكۈمدارلارنىڭ ئارىسىنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەب بولدى. بۇ ئۇلۇغ سۆيگۈ ۋە ھۆرمەت خەلقىنىڭ دىنىي زاتلارغا مۇھەببەت باغلىشىدىن ۋە روھىي ھاكىمىيەتكە بولغان ئىتائەتمەنلىكىدىن كەلگەن ئىدى. مەدىنە مۇنەۋۋەرىدىكى ”جەننەت تۇل باقى“ غا دەپنە قىلىنغان ھېندىستانلىق سەيىد ئادەم ئەل بەننۇرىنىڭ (ھىجرىيە 1053 - يىلى تۇغۇلغان)

لاھوردا دەپنە قىلىنغان شەيخ سالھ ئەسەيىد ئالى ئەل ھۇجۇرىنىڭ ئاڭلىتىشىچە، شەيخى ئۇنى لاھورغا بېرىپ ئۇ يەردە ئولتۇراقلىشىشنى تەلەپ قىلغان. لېكىن شەيخ سالھ ئۇ يەردە دوستى شەيخ ھۈسەين ئەز - زىنجاننىڭ بارلىقى، شۇڭا ئۆزىنىڭ بېرىشىنىڭ ھاجەتسىز ئىكەنلىكى ئېيتىپ كەچۈرۈم سورىغان. لېكىن شەيخى ئۇنىڭ چوقۇم بېرىشىنى تەلەپ قىلغان. شەيخ سالھ مۇنداق دەيدۇ: ”نەرسە كېرەكلىرىنى تەييارلىدىم، شەيخنىڭ ئەمرىگە بويسۇندۇم ۋە لاھورغا كېچىدە يېتىپ باردىم. شەھەر دەۋرۋازلىرى تاقىلىپ بولغان ئىدى. كېچىنى شەھەر سېپىلىنىڭ سىرتىدا ئۆتكۈزدۈم. تاڭ ئېتىپ شەھەر دەۋرۋازلىرى ئېچىلىشى بىلەن كۆزلىرىمگە ئىشىنەلمەي قالدىم. خەلق شەيخ ھۈسەيننىڭ جىنازىسىنى كۆتۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. ئەنە شۇ ۋاقىتتا شەيخنىڭ ئەمرىنىڭ سىرتى ئۇقتۇم. شەھەرگە كىردىم ۋە شەيخنىڭ ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستۈمگە ئېلىپ كىشىلەرنى ئاللا بولغا دەۋەت قىلدىم“ كەشغۇل مەھجۇب ئەل ھۇجۇرى.

داستىخىنىدا ھەر كۈنى بىر كىشى تائام يەيتتى، مىڭلارچە ئىنسان ۋە يۈزلەرچە ئالىم ئۇنىڭ يېنىدا سەپەر قىلاتتى. سەيىد ئادەم 1053 - لاھورغا يېتىپ كەلگەن ۋاقتىدا، ئۇنىڭ ئەتراپىدا نامى چىققان مەشھۇر زاتلار، شەيخلەر ۋە مۇھتەرەملەردىن تەكىشىللەنگەن 10 مىڭ كىشىلىك بىر كارۋان بار ئىدى. ھەتتا ھىندىستان ھۆكۈمدارى شاھجان بۇنىڭدىن شۈبھىلەنگەن ئىدى ۋە بىر مىقداردا مال - بايلىق ئەۋەتىپ مۇنداق دېگەن ئىدى:

”اللھ ساڭا ھەجنى پەرز قىلدى، ئەمدى ھىجازغا كېتىشىڭ كېرەك“ سەيىد ئادەم ھۆكۈمدارنىڭ مەقسىتىنى چۈشەندى ۋە ئۇدۇل ئىككى ھەرەمگە قاراپ يۈرۈپ كەتتى ۋە ئۇ يەردە ئالەمدىن ئۆتتى.

بۇلاردىن يەنە بىرى، ئىمام رابىئانى ئەھمەد ئەس سەرھەندىنىڭ ئوغلى شەيخ مۇھەممەد مەسۇم (1089 - يىلى تۇغۇلغان) دۇر. شۇنداق، ئۇنىڭغا نەق 900 مىڭ كىشى بەيئەت قىلىپ، ھۇزۇرىدا تەۋبە قىلغان ئىدى. ئۇ خەلقنى اللھ يولىغا دەۋەت قىلىش، ئىنسانلارنى توغرا يولغا باشلاش ۋە ئۇلارغا دىنىي تەربىيە بېرىش ئۈچۈن يەتتە مىڭ كىشىنى ئۆزىنىڭ خەلىپىسى قىلغان ئىدى.

ۋە يەنە بىر ئوغلى شەيخ سەيفىددىن ئەس سەرھەندى (1096 - يىلى تۇغۇلغان). ئۇنىڭ داستىخىنىدا ھەر كۈنى 1400 كىشى تائام يەيتتى ۋە تائامنىڭ بىر قىسمىنى ئايرىپ باشقىلارغا بېرەتتى.

ۋە شەيخ مۇھەممەد زۇبەير ئەس سەرھەندى (1151 - يىلى تۇغۇلغان) دۇر. ئۇ ئۆيىدىن چىققاندا، بايلار ئۇنى يەرگە دەسسەمسۇن دەپ يەرگە ياغلىق، گىلەم ۋە تاختايلىرىنى سالاتتى. بىرەر كېسەلنى يوقىتىش ياكى بىرەر ئېھتىياج ئۈچۈن سىرتقا چىققىنىدا، چوڭ ئەمەلدارلار ۋە بايلار ئۇنىڭغا ھەمراھ بولاتتى. خەلق ئۇنى ھۆكۈمدارلارنى قارشى ئالغاندەك قارشى ئالاتتى“

مانا بۇلار، سان - ساناقسىز مىساللاردىن پەقەت بىر نەچچىسىدۇر... بۇلارنى سۆزلەشتىكى مەقسىتىمىز، ئۇ دەۋردە دىننىڭ ئىنسانلار نەزىرىدىكى شەرىپى ۋە ئورنىنى، دىنىي زاتلارنىڭ ۋە دىنغا ۋەكىللىك قىلغان شەخسلەرنىڭ نەقەدەر سۆيۈلگەنلىكىنى، خەلقنىڭ ماددىي ھاكىمىيەتتىن روھىي ھاكىمىيەتكە بەكرەك بويۇن ئەگەنلىكىنى، دىنى ئاساسلار ۋە مەنبەلەر ھەققىدە ئىنسانلارنىڭ قانداق پەرۋانە بولغانلىقىنى كۆرسىتىشتىن ئىبارەتتۇر. بۇلار ھىندى - ئىسلام تارىخىدىن خالىغانچە ئېلىنغان ئىبىرەتلىك سەھىنلەر بولۇپ. ئەگەر ئومۇمىي ئىسلام تارىخىدىن شام (سۈرىيە)، مىسىر، ئاناتولىيە، يىراق غەرب ۋە ئىراقتىكى دىنىي رەھبەرلەرنىڭ تەرجىمىھالى ۋە ھاياتىنى بىر - بىرلەپ، ئىنچىكىلىك بىلەن تەتقىق قىلىدىغان بولساق، ئېرىشىدىغان مىساللار ۋە گۇۋاھچىلىرىمىزدىن چوڭ بىر قامۇس پۈتۈپ چىقىدۇ. بىز بۇ يەردە پەقەت شەيخ خالىد (ھىجرىيە 1242 - يىلى تۇغۇلغان) ھەققىدەلا توختىلىپ ئۆتىمىز. باغداتتا چوڭ بىر خەلق توپى شەيخ سەئىدىنىڭ يېنىدىن ئايرىلمىتتى. ھۇزۇرىدا تەۋبە ۋە ئىستىغپار ئېيتاتتى. ھەم ئۇنىڭدىن ئۆز لايىقىدا پايدىلىناتتى. ئۇنىڭ ئۆز شەيخى ئابدۇللاھ ئەددەھلەۋىگە يازغان بىر مەكتۇبىدا بىلدۈرگىنىگە قارىغاندا، يۈزگە يېقىن بۈيۈك ئالىم ئۇنىڭدىن خەلىپىلىك ئالغان ۋە 500 گە يېقىن مۆھتەرەم ئالىم ئۇنىڭغا بەيئەت قىلغان ئىدى. خەلق ئارىسىدىن كەلگەنلەرنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق ئىدى.

دىنغا كۆرسىتىلگەن بۇ مۇئامىلە، پايدىلىق ئىلىم ۋە سالىھ ئەمەل يولىدىكى بۇ كۆچۈش، قەلبلەرنى پاكلاش، ئەخلاقنى گۈزەللەشتۈرۈش، پىكىر ۋە چۈشەنچە جەھەتتە كامالەتكە يەتكەنلىكىنىڭ دەسلەپكى مېۋىسىنى تېتىش ۋە ئاخىرەتكە تەييارلىنىش ئۈچۈن تەۋەككۈل قىلىنغان بۇ خەتەرلەرگە ۋە مۇشەققەتلىك سەپەرلەر ياۋرۇپا ئىشغالىيەتچىلىكىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىگىچە داۋام قىلدى. ئۇ زامانغا قەدەر، پۈتۈن ئىسلام دۆلەتلىرىدىن، دۇنيانىڭ ھەر تەرىپىدىن كەلگەن ھەق ئاشقىلىرىغا پاناھلىق قىلىدىغان دىنىي مەركەزلەر ۋە روھىي پاناھكارلار بار ئىدى. ئۆز ھۆكۈمەتلىرىدىكى ئالىي مەرتىۋىلىرىنى،

دۇنيانىڭ ۋاقىتلىق ئىشلىرىنى تاشلاپ كەلگەن ئۇ مۇبارەك ئىنسانلار ئۆزلىرىنى بۇ تىنچ ۋە روھىي مۇھىتنىڭ قوينغا ئاتاتتى ۋە شۇ ئارقىلىق قەلبلىرىنى پاكلاپ، شەيتاننىڭ يامانلىقلىرىدىن قۇتۇلۇشقا تىرىشاتتى.

ھىجرىيە 13 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە چوڭ بىر پالاكەت باش كۆتۈرۈشكە باشلىدى. ئىنگىلىزلەر ھىندىستاننى ئىشغال قىلدى. لېكىن مۇسۇلمانلارنىڭ مەدەنىيەتلىرى ۋە ھايات پەلسەپىلىرى پۈتۈن دۆلەتكە ھاكىم بولغانلىقى ئۈچۈن، تۇنجى دىنىي ھاياتنىڭ ئىزلىرى يوقالماي ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى داۋاملاشتۇردى. بىر تارىخچى شەيخ غۇلام ئەلى ئەددەھلەۋىنىڭ (1240 - يىلى تۇغۇلغان) خانقاسى ھەققىدە مۇنداق دېگەن ئىدى:

”بۇ خانقادا ئاناتولىيەدىن، شام (سۈرىيە) دىن، باغداتتىن، مىسىر ۋە ھەبەشىستاندىن كېلىپ شەيخكە بەيئەت قىلغانلارنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆردۈم. بۇلار شەيخنىڭ يېنىدىكى مۇنەۋۋەر كىشىلەر ئىدى. ئۇلارغا دەۋرىنىڭ ئىلىم بۇلىقى ۋە زامانىنىڭ يېگانە مۇرشىدى دەپ قارىلاتتى. ھىندىستان ۋە ئافغانىستاندەك يېقىن مەملىكەتلەردىن كەلگەنلەرنىڭ ھەددى - ھېسابى يوق ئىدى. ئۇلار خۇددى چېكەتكە توپىغا ئوخشايتتى. بۇ خانقادا تۇرىدىغانلارنىڭ سانى 500 دىن كەم ئەمەس بولۇپ، ئۇلارنىڭ خىراجىتىنى خانقا ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئىدى.

شەيخ راۋى ئەھمەد ئەلمۇجەددىدى ھىجرىيە 1231 - يىلى جەمادىئە ئەۋۋەلىنىڭ 28 - كۈنى بۇ خانقانى زىيارەت قىلغان ۋاقتىدا، سەمەرقەند، بۇخارا، تاشكەند، ھېسار، قەندىھار، كابۇل، پىشاۋۇر، كەشمىر، مۇلتان، لاھور، سەرھەند، ئەمرۇھە، سىبەنھەل، ئازىم ئاباد، دەھەكى، ھەيدەر ئاباد، بۇندەن ۋە باشقا شەھەرلەردىن كەلگەن كىشىلەر بىلەن كۆرۈشكەن ئىدى.

بۇ تارىخچى ھىندىستانغا ئىنگىلىز مائارىپ سىستېمىسىنى كىرگۈزگەن ۋە مەشھۇر ئالىيەتەر ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ قۇرغۇچىسى سەيىد ئەھمەد ئەپەندىدۇر.

Asaru's Sanadid

دارۇل مائارىپ.

ئوقۇرمەنلەر، ئىشلارنىڭ زامانىۋىي قاتناش ۋاسىتىلىرى بولمىغان دەۋردە، كارۋان ھالىتىدە يۈرۈش ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلغانلىقىنى ئۇنۇتماسلىقى لازىم.

ئەمدى بىز بۇ سەپەر ۋە ساياھەت دەۋرىدە ھايات سەھنىسىگە چىققان، ھېندىستاننىڭ بۈيۈك ئىستىلاچىسى ۋە مەشھۇر مۇجاھىدى سەيىد ئىمام ئەھمەد ئىبنى ئىرفان ئەش شەھىدىنىڭ (ھىجرىيە 124 - يىلى تۇغۇلغان) ھاياتىغا كۆز يۈگۈرتۈپ باقايلى. سەيىد ئەھمەدنىڭ ھېندىستاندا تەۋھىدىنى يېيىش، ئىنسانلارنى رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتىگە ۋە جىھادقا چاقىرىش ئۈچۈن قىلغان ساياھەتلىرىنى ۋە ھاياتىنى ئوقۇسىڭىز، مىڭلارچە كىشىنىڭ ئۇنىڭ يېتەكچىلىكىدە گۇناھلاردىن، يامانلىقلاردىن، شېرىك ئەقىدىدىن ۋە ناتوغرا ئىش - ھەرىكەتلەردىن يېنىپ تەۋبە قىلغانلىقىنى، ھەتتا مەيخانلەرنىڭ تاقىلىپ، مەسچىت - جامىئەلەرنىڭ سانجاق - سانجاق توشۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرىسىز. خەلق سەيىد ئەھمەدنى ۋە ئۇنىڭ يۈزلەپچە بۇرادىرىنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ، زىياپەت بېرىش ئۈچۈن بىر - بىرى بىلەن بەسلىشەتتى ۋە بۇ يولدا ماللىرىنى، قىممەتلىك بۇيۇملىرىنى سەرىپ قىلىشتىن قەتئىي يانمايتتى. ھەتتا كىمنىڭ بۇرۇن باشلايدىغانلىقى ۋە كېيىنكى نۆۋەتتىكى كىمگە كېلىدىغانلىقى ھەققىدە ئارىلىرىدا چەك تاشلىشاتتى.

مۇسۇلمانلار دىن ئۈچۈن كېيىنكى دەۋرلەردە ھېچ كۆرۈلمىگەن بۈيۈك غەيرەتلەر، ماختاشقا ئەرزىگۈدەك دەرىجىدە پىداركارلىقلارنى كۆرسەتكەن ئىدى ۋە بار - يوق ھەممە نەرسىسىنى بۇ يولدا سەرىپ قىلىشتىن يانمىغان ئىدى. سەيىد ئەھمەد (ھىجرىيە 1236 - يىلى) يەتتە يۈزگە يېقىن بۇرادىرى بىلەن بىرلىكتە ھەجگە ماڭغاندا، رايىرەيلدىن كالكۇتتاغا بېرىپ كېمىگە چىققۇچە يولۇققان ھەرىيەردە مۇسۇلمانلار تەرىپىدىن ئىززەت ۋە ھۆرمەت بىلەن قارشى ئېلىندى. شەيخ غۇلام ئەلى بۇ كارۋاننى ئۆز ئۆيىدە 15 كۈن قوندۇرۇپ مېھمان قىلغان ئىدى. شەھەر ئەتراپى ۋە يېزىلاردىن كەلگەن خەلقلەر شەيخ سەيىد ئەھمەدنىڭ داستىخاندىن ئەڭ ئېسىل تائاملارنى يېگەن

ئىدى. بۇ زىياپەت، شەيخ غۇلام ئەلىنىڭ كارىۋانغا ھەدىيە قىلغان كىيىم - كېچەك ۋە ئوزۇق - تۈلۈكلەردىن سىرت قىلغان ئىكرامى ئىدى.

كارىۋان قايتىشتا، مۇرشىد ئاباد شەھىرى يېنىدىكى كالكۇتتا - رايىرەيل يولىغا كەلگەندە ئۇلارنى غۇلام مۇرتەزا قارشى ئالدى ۋە كارىۋان ھەر قانداق نەرسە سېتىۋالسا، پۇلىنى ئۆزىنىڭ بېرىدىغانلىقىنى ئېلان قىلدى. سەيىد ئەھمەد بۇ ھەقتە ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشمەكچى بولغىنىدا، غۇلام مۇرتەزا: ”مېنىڭ ماختىنىش ۋە كۆز - كۆز قىلىشقا ئېھتىياجىم يوق، مەن پەقەت ھاجىلارغا خىزمەت قىلىۋاتىمەن“ دېگەن ئىدى.

ئىنسانلاردا مەرھەمەت، يۇمشاق قەلب، ھەقكە ۋە ئىلاھىي قانۇنلارغا ئىتائەتمەنلىك بار ئىدى. سەيىد ئەھمەدنىڭ بۇ سەپىرىدە، يۈزمىڭلارچە ئىنسان ئۇنىڭغا بەيئەت ۋە تەۋبە قىلىش شەرىپىگە ئېرىشكەن ئىدى. خەلق ھەر تۈرلۈك يامانلىقلاردىن يىراقلىشىپ، گۇرۇھ - گۇرۇھ بولۇپ ياخشىلىق قىلىشقا قارايتتى. ھەتتا بەنارس شەھىرى دوختۇرخانىسىدا ياتقان كېسەللەر سەيىد ئەھمەدكە يازغان مەكتۇپتا مۇنداق دېگەن ئىدى.

”بىز كېسەللىمىز، ئورنىمىزدىن تۇرالمايمىز، شۇڭا ھۇزۇرلىرىڭىزغا كېلەلمىدۇق، ئەگەر سەيىد ھەزەرەتلىرى مۇناسىپ كۆرۈپ، ھۇزۇردا تەۋبە قىلىۋېلىشىمىز ئۈچۈن بىر قېتىم بولسىمۇ، بۇ يەرگە قەدەم تەشرىپ قىلغان بولسا، بەكمۇ شادلانغان بولاتتۇق...“ سەيىد ئەھمەد ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ھامان دوختۇرخانىغا بېرىپ ئۇلارنىڭ بەيئەتنى قوبۇل قىلدۇ.

سەيىد ئەھمەد كالكۇتتا ئىككى ئاي تۇردى. ھەر كۈنى ئۇنىڭغا بەيئەت قىلغانلارنىڭ سانى مىڭغا بارايتتى ۋە بەيئەت ئىشى يېرىم كېچىگىچە سۈرەتتى. ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن كىشىلەر بىر - بىرلەپ بەيئەت قىلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمەيتتى. شۇڭا يەتتە - سەككىز دانە سەللە يۈگىكى ئېچىلاتتى، خەلق ئۇلارنى تۇتۇپ تۇرۇپ تەۋبە ئېيتاتتى، ياخشى ئەمەللەرنى قىلىدىغانلىقى ھەققىدە اللە غا

قەسەم ئىچەتتى ھەر كۈنى 17-18 قېتىم بەيئەت پائالىيىتى ئۆتكۈزۈلەتتى.

سەيپىدە ئەھمەد كالكۇتا خەلقىگە 15 - 20 كۈن نەسىھەت قىلدى. يىغىشلىرىغا نۇرغۇنلىغان خەلق ئاممىسىدىن باشقا، مەملىكەتنىڭ ئىلغار مۇتەرىپلىرى، ئالىملار ۋە شەيخلىرىدىن ئىككى كىشى قاتنىشاتتى. ئۇنىڭ بۇرادىرى شەيخ ئابدۇلپاي ئەل بۇرھانۇمۇ شۇنداق ئىدى. ھەر جۈمە ۋە سەيشەنبە كۈنلىرى پېشىن ۋە ئەسىر نامىزىدىن كېيىن زىكەر - تەسبىھ ئېيتاتتى. ئىنسانلار ئۇلارنىڭ ئەتراپىدا پەرۋاندىك چۆرگىلەيتتى. ئالاھىدە ھەر كۈنى 10 - 15 كىشى ئۇنىڭ ھۇزۇرىدا مۇسۇلمان بولاتتى.

قىلىنغان تەبلىغلەر ۋە كىشىلەرنىڭ ھەق دىنىغا كىرىپ، ئۇنىڭ ئاساسلىرىغا ئىتائەتمەنلىك قىلىشى نەتىجىسىدە ھىندىستاننىڭ ئەڭ چوڭ شەھەرلىرىدىن ۋە ئىنگىلىزلارنىڭ تىجارەت مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان كالكۇتادا ئىچمىلىك تىجارىتى پۈتۈنلەي توختىغان ئىدى. مەيپۇرۇشلار مەيخانلىرىنى تاقىغان ئىدى. ئىچمىلىك ساتىدىغان دۇكانلار ئىچمىلىك بازىرىنىڭ توختىغانلىقى ۋە ئىچمىلىك تىجارىتىنىڭ پۈتۈنلەي ئۆلگەنلىكىنى باھانە كۆرسىتىپ، ھۆكۈمەتكە باج تۆلىمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن ئىدى.

سەيپىدە ئەھمەد كىشىلەرنى جىھادقا چاقىرغان ۋاقىتتا، ھەر تەبىقىدىكى كىشىلەر ئۆز ئىختىيارلىقى ۋە ئىشتىياقى بىلەن ئۇنىڭغا ئەگەشتى. دېھقانلار ساپانلىرىنى تاشلىدى. تىجارەتچىلەر دۇكانلىرىنى تاقىدى. كىشىلەر ئۆز ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ اللەنىڭ دىنىغا يۈزلەندى، ئارقىغا يېنىشى خىيالىغىمۇ كەلتۈرۈپ قويمىدى. كالىسىدا ھېچنەرسە ئويلاشمىدى ۋە نىھايەت ھىجرىيە 1246 - يىلى بالاكۇت ۋادىسىدا، اللە يولىدا شېھىت بولدى ۋە بەزىلىرى تاغلارغا يوشۇرۇنۇپ ئاخىرقى نەپسىگىچە جىھاد قىلدى.

مانا پۈتۈن بۇ ۋەقەلەردىن كېيىن، ھىندىستان ئىسلام مەدەنىيىتى چۆكۈشكە ۋە ئىسلام ھاكىمىيىتى يىقىلىشقا باشلىدى. لېكىن مۇسۇلمانلاردا ئىسلام سۆيگۈسى، دىننى ھىمايە قىلىش

ھېسسىياتى، ھەقىقەت قىلىپ ئۇنىڭغا يۈزلىنىش، ھەقىقەت يولغا دەۋەت قىلغانلارغا قۇچاق ئېچىش، دۇنيا ھاياتىنى كۆزگە ئىلماسلىق، مېلىنى ۋە جېنىنى ھەقىقەت يولىدا پىدا قىلىشقا ئوخشاش ئېسىل پەزىلەتلەر تېخى ئىزلىرىنى يوقاتمىغان ئىدى.

ئىنگىلىزلار ھېندىستانغا ئاياغ بېسىپلا ئەڭ چوڭ قورالى بولغان مائارىپ سىستېمىسى بىلەن خەلقنىڭ روھىنى يېمىرىشكە باشلىدى. كىشىلەرنىڭ پىكىر ۋە چۈشەنچىلىرىنى ئاچ بۇرگە ئوخشاش تالاپ يالڭاچلاپ قويدى.

شۇنىڭ بىلەن ھېندىستانلىقلارنىڭ ھاياتى نىزامى ۋە پىكىر سىستېمىسى پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ، قالايمىقانلىشىپ كەتتى. ھەتتا ھېندىستانلىقلار ئۆز شەخسىيەتلىرىنى يوقىتىشقا باشلىدى. دىنغا كۆرسىتىلگەن غەيرەتلەرنىڭ بۇرۇنقى كۈچى قالدى. قەلبلىرىدىكى ئىمان نۇرى ئۆچتى، دىنى مۇھىت تۇتاشتۇرغان مەشئەل يوقالدى. تەرەققىيات ۋە ئىلگىرىلەشلەرنىڭ ئەڭ چوڭ كۈچ مەنبەسى بولغان غايە، ئارزۇ ۋە خىياللار دىن ۋە روھانىي ھاياتتىن ئايرىلىپ، دۇنيا ھاياتىغا ۋە ماتېرىياللىق مۇھىتقا كىردى. دىن ۋە ئىلىم، روھ ۋە قەلبكە مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرگە بولغان پىداكارلىق تۇيغۇسى ئازايدى. بىپەرۋالىق ۋە باشقىلارنىڭ ئىشىغا ئارىلاشماسلىق پەلسەپەسى كۈندىن كۈنگە كەڭ يېيىلىپ، كىشىلەرنى جەلب قىلىشقا باشلىدى. دىنغا قارشى چىققان ۋە ئۇنى خورلايدىغان پىكىر ئېقىملىرى كۆپەيدى. ئىلگىرى دىنغا يۈزلەنگەن ئەقىل، قابىلىيەت ۋە تالانت دىنىي زاتلاردىن ۋە ھەر تۈرلۈك دىنىي ۋە روھىي ئىلىملەردىن ئايرىلىپ، كۈندىلىك ھاياتنىڭ ئېھتىياجلىرىغا ۋە ماددىي مەنپەئەت بېرىدىغان ئىلىملەرگە يۈزلەندى.

ئەمما بۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بۇرۇندىن قالغان ۋە ئۆلۈم گىرداۋىغا بېرىپ قالغان داۋاملىق ياشىماقچى بولغان ھايات ئىزلىرى بار ئىدى. خەلق ئارىسىدا كىشىلەرنى دىنغا دەۋەت قىلىدىغان، ئىنسان نەپسىنى ئىسلاھ قىلىپ تازىلاشقا، ئەخلاقىنى گۈزەللەشتۈرۈپ يېتىلدۈرۈشكە چاقىرىدىغان كىشىلەر يوق ئەمەس ئىدى.

بۇلار دۇنيادىكى زاھىدلىقى ۋە تەقۋالىقىدا، ئاخىرەت تەييارلىقىدا، ئىخلاسلىرىدا ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ سۈننىتىگە بولغان ئىتائەت-ئىبادەتلىكىدە ئەجدادلىرىنى ئەسىلئەتتە كېچە - كۈندۈز دېمەي كىشىلەرنى توغرا يولغا باشلايتتى. مۇسۇلمانلارمۇ ئۇلارغا ئىتائەت قىلىشنى، ئۇلار كۆرسەتكەن يولدىن مېڭىشنى دىنىي ھەق ۋە ھاياتنىڭ بىر ۋەزىپىسى دەپ قارىغان ئىدى. بۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، بەزى بايلار، دۆلەت مېخانىزمىدا يەر ئالغان كىشىلەر ۋە كۈندىلىك ھاياتى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلار گۈزەل ئەخلاققا، ئاخىرەت ئىشلىرىغا، قەلبلىرىنى پاكلاپ نەپسىنى ئىسلاھ قىلىشقا بەكمۇ ئەھمىيەت بەرگەن ئىدى. ئەپسۇسكى، بۇلارنىڭ ھەممىسى چىراقنىڭ ئۆچۈشتىن بۇرۇنقى يورۇقىغا ئوخشايتتى. چۈنكى، دىن دەرىخىنىڭ يىلتىزى ئاجىزلاپ، ھايات تومۇرلىرى قۇرىغان ئىدى ۋە ئەتراپىدا ۋەھمىلىك بوران چىقىۋاتاتتى.

شۈبھە ۋە گۇمان مۇھىت ۋە پەرەڭ تەربىيە سىستېمىسىنىڭ تەسىرىدە مۇتەئەسسىپ مۇھىتلارغا، دىندارلىقى ۋە ئىلمى بىلەن مەشھۇر بولغان ئېسىل ئائىلىلەرگىچە يېپىلدى. دادىلار بالىلىرىغا دىنىي ئۆگىتىشنى بەك مۇھىم دەپ بىلمىدى، ئۇلارغا پەقەت كۈندىلىك ھايات بىلىملىرىنى ۋە پەرەڭ تىللىرىنى ئۆگەتتى بۇلارنى چوڭ پايدىغا ئېرىشىش ياكى ئىسلامنى قوغداش ئۈچۈن قىلمىدى. بەلكى، دىندىن يىراقلىشىش، كەلگۈسىنىڭ خېيىم - خەتەرلىرىدىن قېچىش، غەللىسىدە يىغىلىپ قالغان پۇللىرىنىڭ يوقىلىپ كېتىش ئەندىشىسىدىن قۇتۇلۇش ۋە زامان ئۆزگىرىشىگە ماسلىشىش ئۈچۈن قىلدى. يۈرەكلىرىگە پېقىرلىق قورقۇسى كىردى. ھەتتا ئۆلۈم قورقۇسىدىن ئۆلۈكلەرگە ئوخشاپ قالغان ئىدى ۋە نىھايەت جەمئىيەت چۆكتى، پىكىرلەر يىغىشتۇرۇلدى، روھىي دەۋر ئاخىرقى تىنچلىقنى ئېلىپ، ئورنىنى ماتېرىياللىق تاشلاپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن دۇنيا ئېلىم - سېتىمدىن باشقا ئىش ئېلىپ بېرىلمايدىغان بازار ھالىغا كەلدى.

ماتېرىيالىزم ۋە نەپسانىيەتچىلىكنىڭ ئازغونلۇقى

رېۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە، جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ ئايال شائىرەلىرىدىن كەبشە بىنتى مەئىكەرىب ئىنسى ئامىر ئىبنى مەئىكەرىبكە چاقچاق قىلىپ ۋە ئۇنى قەتل قىلىنغان قېرىندىشىنىڭ دىيەتنى ئالغانلىقى ئۈچۈن ئەيىبلەپ مۇنداق دېگەن ئىدى:

”ئىنساننىڭ نەپسانىيەتچىلىككە بېرىلىشى ھەقىقەتەن چوڭ پالاكەتلەرنىڭ خەۋەرچىسى ئەھۋالغا كەلگەن ئىدى“

جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ بىر شائىرەسىمۇ ئىنساننىڭ نەپسانىيەتچىلىكىنى بىر غېرىچ دەپ قارىماقتا. ئەجىبا، بۈگۈنكى 20 - ئەسىر ئىنساننىڭ بارغانسېرى كېڭىيىپ، چوڭىيىۋاتقان، ھەتتا پۈتۈن دۇنيانى ئىچىگە سىغدۇرالمىغۇدەك دەرىجىدە ئېچىلغان ۋە تۇپراقتىن باشقا نەرسە تولدۇرالمىدىغان نەپسنى كۆرگەن بولسا، نېمىلەرنى ئېيتاتتى؟

شۇنداق، ئىنساننىڭ نەپسى شۇنداق چوڭىيىپ كەتتىكى، ھېچقانداق نەرسە ئۇنى تويغۇزالمىدىغان ھالغا كەلدى. ئىنسانلار ئارىسىدا تارىختا كۆرۈلمىگەن قورقۇنچ بىر نەپەرت ۋە ئالدىنى ئېلىش مۇمكىن بولمايدىغان بۈيۈك بىر قارانىيەت پەيدا بولدى. شۇنىڭ بىلەن ھەر شەخس ئۆز قەلبىدە توختىماي يۈتىدىغان ۋە يۇتقانىسى يەنە بىر ئاز يۇتقۇسى كېلىدىغان ۋە يەنە توختىماي ”يەنە يوقمۇ، يەنە يوقمۇ“ دەپ پەرياد قىلىدىغان جەھەننەمنى بىرگە ئېلىپ يۈرۈشكە باشلىدى. شەيتاننىڭ تويۇشىنى بىلمەيدىغان قارانىيەتلىرى ۋە نەپسانىيەتچىلىكى شەخس ۋە مىللەت نامىدىكى پۈتۈن ئىنسانغا ۋابا كېسىلىدەك يوقتى. ئىنسانلار نەپسى ئۈچۈن ساراڭغا ئايلاندى. دۇنيا ھاياتىنىڭ نېمەتلىرىگە ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ كەتتى. كىرىم مەنبەسىنىڭ ھالال ياكى ھاراملىقى بىلەن كارى بولمىدى. ھارام لوقمىنىڭ ئېھتىياجلىرىنى قامداپ - قامدىمايدىغانلىقى، يۈرەكلىرىگە شىپا قىلىپ - قىلمايدىغانلىقىنى ئويلاشمىدى. مانا بۇلارنىڭ

ھەممىسى، ئۆزلىرى ياشاۋاتقان ھاياتنىڭ يىرگىنچلىكىدىن، قۇرۇلمىسى ۋە ئىچ قۇرۇلمىسى ئېتىبارى بىلەن ئۇ دۇنياغا ئىشەنمەيدىغان ماتېرىيالىست ھايات ئىكەنلىكىدىن كېلىپ چىققاقتا ئىدى. بۇ دۇنيا ھاياتىدىن باشقا ھاياتنى تونۇمايدىغان، دۇنيانىڭ نېرىسىدىكى ئالەمنى قوبۇل قىلمايدىغان بىرى ئۈچۈن بۇ ئۆتكۈچى ھاياتنىڭ بىردىنبىر خەزىنى، ۋاز كېچىلمەس سەرمايە، ئەڭ چوڭ غايە، ئەڭ چوڭ نىشان ۋە يېگانە بىلىم مەنبەسى بولۇشى ۋە بۇ يولدا ھەۋەسلىرىدىن، ئارزۇلىرىدىن، نېسىۋىلىرىدىن زەرىچە بولسىمۇ ياخشىلىق يولغا سەرىپ قىلمايدىغانلىقى، شۇنداقلا ھەر پۇرسەتنى قولدىن بەرمەيدىغانلىقى مۇھەققەتتۇر. شۇنداقمۇ، قايسى ئالەم ئۈچۈن پىداكارلىق قىلسۇن؟! چۈنكى، ئۇ، بۇ دۇنيادىن باشقا بىر دۇنيانى، بۇ ھاياتتىن باشقا بىر ھاياتنى قوبۇل قىلمايدىغان تۇرسا!...

بۇ جاھىلىيەت روھىنى جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ زاكات يىغقۇچى ياشلىرىدىن بىر بولغان تۇرغا ئىبنى ئاد ناھايتى ئوچۇق ۋە ئاددىي شەكىلدە مۇنداق دەپ تىلغا ئالغان ئىدى: ”بەربىر ئۆلۈمگە توسالغۇ بولالمايسەن، شۇڭا مېنى ئۆز مەيلىمگە قويۇۋەت، خالىغىنىمنى قىلاي“.

بۈگۈن - اللە ئىماننى سالامەت قىلغانلاردىن باشقا - ھەربىر مەدەنىي ئىنسان بۇ پىكىرنى ئۆزلەشتۈرمەكتە ۋە ھايات پەلسەپىسى دەپ قوبۇل قىلماقتا. كىشىلەر بۇ چۈشەنچىنى ھەر بىر پۇرسەتتە ئاشكارىلاشقا تىرىشماقتا. ئەمما، يۈرىكىدىكىلەرنى ئىپادىلەپ بېرىدىغان تىلىدىن مەھرۇم ئىدى. ئىككىنچى بىر سەۋەب - كەڭ مەنىدە - پەقەت ماددىي ھايات ۋە بايلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان زامانىۋى نەشرىيات ئورگانلىرى بولۇپ، بۇ نەشىر ئورگانلىرى ئاخباراتنىڭ شەرەپ ۋە تۇيغۇلىرىغا ماسلاشمايدىغان ئىشلارغا كىرىشىپ كەتتى. كاپىتالىستلارنىڭ، قاراڭغۇ بازارچىلارنىڭ ۋە ئەتكەسچىلەرنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئىش قىلىدۇ. گېزىت - ژورنال بەتلىرىدە ئۇلارنىڭ ھاياتى ئۈچۈن چوڭ - چوڭ سەھىپىلەرنى ئايرىيدۇ. ئۇلارنىڭ ئىسىم ۋە ئۇنۋانلىرىنى چوڭ ھەرپلەر بىلەن باسدۇ. ئەڭ گۈزەڭ مەدھىيەلەر، ماختاشلارنى ۋە خەۋەر سەھىپىلىرىنىڭ ئەڭ كۆزگە

چېلىقىدىغان يەرلىرىنى ماتېرىيالزىمغا ياكى ئۇنىڭ ئاكتىپلىرىغا ئاتايدۇ. ئوقۇرمەنلەرگە بەزىدە ئوچۇقچە، بەزىدە ئىشارەت يولى بىلەن تىپىك سەنئەت ئىپقىمى ئىدىيىلىرىنى مەجبۇرى قوبۇل قىلدۇرىدۇ. يېڭى ئەسىللەرگە نەسىر، شېئىر، ھېكايە، تەھلىل - تەسۋىر ۋە پەلسەپەۋىي ئەسەرلەر ئارقىلىق دۇنيا ھاياتىغا بېرىلەشكە ۋە ئۇنىڭدىن پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن ئىلھام ئېلىشقا تەشۋىق قىلماقتا. نەتىجىدە، بۇ ئەسەرلەرنى ئوقۇغان ياشلار ماتېرىيالزىمغا ھەۋەسلەنمەكتە ۋە ئۇنىڭ رەھبەرلىرىنى كۆككە كۆتەرمەكتە.

مانا مۇشۇنداق، ئىچىدىكى ئەخلاقسىزلىقنى، پەسكەشلىك ۋە يامانلىقنى ئۇنۇتقان، كۆپلەپ بايلىق توپلاشتىن باشقا ھېچنەرسىگە ئەھمىيەت بەرمەيدىغان، ئىنساننى جەۋھىرى نەقەدەر قىممەتلىك، خېمىرتۇرۇچى نەقەدەر پاكىزە ۋە قابىلىيىتى نەقەدەر كۆپ بولۇشقا قارىماي تەڭپۇڭلۇقنى ساقلىيالمىغۇدەك دەرىجىدە بۇزغان جەمئىيەتلەرمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ. مەيلى ئىشارەت يولى بىلەن ۋە ياكى ئوچۇقتىن ئوچۇق يوقسۇلنىڭ ياشاش ھەققى يوقلۇقىنى ئوتتۇرىغا قويدۇ. ئۇنىڭغا ھاياتلارغا قىلىنغان مۇئامىلىنى راۋا كۆرىدۇ. جەمئىيەتتە قارشى ئىسيان قىلمىغان كىشىلەرنى جەمئىيەتنىڭ قانۇنلىرىغا بويۇن ئېگىشكە، خەلققە ياخشى مۇئامىلە قىلىشقا ۋە خۇشپىئىل بولۇشقا مەجبۇرلايدۇ. بۇخىل جەمئىيەتتە كىشىلەر باشقا ئۇچۇن كىيىندۇ. باشقىلار ئۇچۇن سۆيۈندۇ....

شۇ ئارقىلىق جەمئىيەتلەرنىڭ شەرەپ ۋە غۇرۇر ئۆلچەملىرى ئىنسانلىق قىممەتلىرى، دائىم ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. ئارزۇ - ئىستەكلىرى ھەر كۈن باشقا شەكىلگە كىرىدۇ. بۇ ئەھۋال ئاستىدا ئىنساننىڭ پۈت - قولى باغلىنىپ قالىدۇ. رىزىقىنى تېپىپ يېيىش ۋە دۇنيادا ھاياتىنى ساقلاپ قېلىش ئۇچۇن قانۇنسىز يوللارغا ماڭدۇ. مېڭىر جاپا - مۇشەققەت ئىچىدە زورۇقلىدۇ. پۈتمەس - تۈگىمەس ھېرىپ - چارچاشلارنىڭ ئاستىدا نەپسى سىقىلىدۇ.

زاۋۇت - فابرىكىلارنىڭ، ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ بىر - بىرى بىلەن بەسلىشىشى بۇ مەسىلىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرۇۋەتتى ھەر ئەتىگىنى يېڭى مودىل ماشىنىلار، بازارلارغا يېڭى چىقىرىلغان كۆز

قاماشتۇرغۇچى ئەشيا، كىيىملەر، ئاياغلا، ئەتىر ۋە خۇشپۇراق بۇيۇملىرى، ئالتۇن - كۈمۈشلەر، مۇجەۋھەرلەردىن مەيدانغا كەلگەن بۇزغۇنلۇق يېڭى كەلكۈن شەھەرگە قاراپ ئاقىدۇ.

ئەمما بۇلارنىڭ ھېچبىرى ۋەزىپە ئىشقى ئېھتىياجىنى قامداش ئارزۇسى بىلەن قىلىنمايۋاتىدۇ. بەلكى سانائەت ئىشلەپچىقىرىش ۋە قاراڭغۇ بازارچىلىرى ئۈچۈن قىلىنماقتا. كۆپ ئۆتمەي ھاياتتا بەك زۆرۈر بولمىغان بۇ ئىشلەپچىقىرىش ۋاسىتىلىرى ھاياتنىڭ پىرىنسىپى ۋە مەدەنىيەتنىڭ مۇھىم بىر قىسمى دەپ قارىلىشقا باشلايدۇ. ھەتتا شۇنداق ئەھۋال يۈز بېرىدۇكى، بۇ ئاساسلار بىلەن بېزىلىپ زىننەتلەنمىگەنلەر ئىنسان سانالمايدۇ.

مەيلى بۇ ياكى باشقا سەۋەبلەر بىلەن ئەشيانىڭ قىممىتى ئىنسانلارنىڭ كۆزىدە ئۆتكەن دەۋرلەردە ھېچ كۆرۈلۈپ باقمىغان سەۋىيىگە يۈكسەلدى. ئىنسانىيەت ئالەمدە ئىشغال قىلغان يېرى ۋە مۇھىملىقى جەھەتتىن مۇدەئىي ئىش - پائالىيەتلىرىنى تەرتىپكە سالدى دەپ بىلىنگەن تارىخىي دەۋرلەر ئىچىدە ئوخشىشى كۆرۈلمىگەن بىر نوقتىغا يېتىپ باردى. نەتىجىدە بايلىق ئىنسانىيەتنىڭ ۋۇجۇدىدا ئايلىنىۋاتقان روھقا ۋە ئىنسانلارنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچىگە ئايلىنىدى. كەشپىياتچىنى ئىجادقا، ھۈنەرۋەننى ھۈنەرگە، دىپلوماتىنى سۆزلىشكە، نامزاتنى سايلاشقا، پروفېسسورنى يېزىشقا، ھەتتا قۇماندانى ئۇرۇشقا قىلىشقا ئىلھاملاندۇرغان. لوندون ئۇنىۋېرسىتېتى پسخولوگىيە ۋە پەلسەپە بۆلۈمىنىڭ پروفېسسورى جۇد ئەپەندىنىڭ دېگىنىگە ئوخشاش، بايلىق زامانىۋى ھايات چاقىنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىدىغان قۇتۇپ ھالىغا كەلدى.

«دەۋرىمىزدە كەڭ يېيىلغان ۋە ھۆكۈمران ئورنىدىكى تېئورما ئىقتىساد تېئورمىسىدۇر، ئاشقازان ۋە يانچۇن ھەممە نەرسىنىڭ ئۆلچىمى (تارازىسى) بولۇپ قالدى. مەسىللەر يانچۇقلار بىلەن بولغان مۇناسىۋەت ۋە تەسىرى نىسبىتىدە ئىنسانلار تەرىپىدىن قوبۇل قىلىندۇ، ئۆزلەشتۈرۈلدى...».

ئەگەر سىز رېئال ھاياتتىن ئايرىلىپ، مەكتەپ بۇلۇڭلىرىدا يېزىلغان ماقالە ۋە كىتابلارغا ئاساسلىنىپ، سىز ياشاۋاتقان دەۋرىنىڭ خۇسۇسىيەتلىرى ۋە ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدە قىممەتلىك ھۆكۈم چىقارماقچى بولسىڭىز، ئۆز ئۆزىڭىزنى ئالدىنقى بولسىڭىز، سىز بۇ پەلسەپە كىتابلىرىنى ياكى تەتقىقات نەتىجىسى بولغان ئىلمىي ماقالىلەرنى ئوقۇغان ۋاقتىڭىزدا ئۆزىڭىزنى ئەخلاقى ئۆلچەملىك ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان، ئۇلۇغ خىسەتلەر ئەتراپقا تولغان، پەزىلەت ۋە ياخشىلىق بۇلۇتلىرى ھەر تەرەپنى قاپلىغان، دىيانەت ۋە ئىلىم روھى يۈكسەلگەن، تەرەققىي قىلغان ۋە مەدەنىي بىر دەۋردە ياشاۋاتقان دەك تۇيغۇغا كېلىسىز، ئەپسۇسكى، ھەقىقەت دەل بۇنىڭ ئەكسىدۇر. چۈنكى بۇ كىتابلار يازغۇچىلار غەرق بولغان خىيال ئالەمىدە يېزىلغان. ئۇلارنىڭ ئارزۇ ۋە ئالاھىدىلىكلىرى شۇكى، ئۇلار يالغان - ياۋىداق سۆزلەر بىلەن چۈشۈندۈرۈپ بولالمىغان خىيال ئالەمنى، كىتابدا ياراتقان ئىدى. ھەتتا بۇ كىتابلارنى ئوقۇغانلار ئۆزلىرىنى شۇنداق بىر مۇھىتقا كىرىپ قالغاندەك ھېس قىلاتتى. شۇنداق ئاجايىب - غارايىبلار، مەسەللەر ۋە خىياللار ئالەمىگە كىرىپ قالغاندەك...

ئەگەر سىز ھەقىقىي ھاياتنى كىتابلاردىن ئەمەس، بەلكى ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرۈپ، ئىنسانلار توپىغا قېتىلسىڭىز، ئىش - ھەرىكەتلەرنى كۆزىتىپ، ئۆيلەردە، پويىزدا، باغچىدا، دەستخانىدا ۋە ئۇيۇن يەرلىرىدىكى پاراڭلىرىغا قۇلاق سالىسىڭىز، "ئالتە" نىڭ ئىنسانلارنىڭ ئاغزىدا سەككىزگە ئوخشاش چايلىنىۋاتقىنى، تىللاردىن چۈشمەيۋاتقانلىقى، كۆڭۈللەرنىڭ مەشۇقى، بارلىق ئىشلارنىڭ باشلانغۇچى ۋە ئاخىرى، ھايات چاقىنىڭ بىردىنبىر ئوقى ئىكەنلىكىنى كۆرىسىز.

بىر ئەرەب شائىرى بارلىق غايىسى كىيىم - كېچەك ۋە تائام بولغان بىر يوقسۇلغا لەنەت ئېيتىپ مۇنداق دەيدۇ:

”اللە لەنەت قىلسۇن ئۇ يوقسۇلغا،

ھاياتتا ئارزۇسى يوق كىيىم ۋە تائامدىن باشقا...”

ئەجىبا بۇ ئەرەب شائىرى پەلسەپىچىلىرى، مۇتەخەسسسلەردى، ئالىملىرىنى، دىپلوماتلىرى، يازغۇچىلىرىنى، يۇرت چوڭلىرىنى، بايلىرى ۋە يوقسۇللىرى بىلەن - شەكىللىرى ھەرخىل ۋە ئىسىملىرى ھەرقانچە ئۇلۇغ بولسىمۇ - كىيىم ۋە تائامدىن باشقا غايىسى بولمىغان بۈگۈنكى مەدەنىيەتنى كۆرگەن بولسا، نېمىلەرنى دەيتتى؟ ئەپسۇسكى، ھايات پۈتۈنلەي كىيىم ۋە تائام ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەتتۇر.

ئەخلاق ۋە جەمئىيەتتىكى چۈشكۈنلۈك

شەرقتىكى مۇسۇلمان رايونلار پۈتۈنلەي كاردىن چىقتى. مۇسۇلمان خەلقى ئەخلاقى ۋە ئىجتىمائىي كېسەللەر يۇقتى. مۇسۇلمان دۆلەتلىرىنىڭ يېمىرىلىشى ۋە شەرق مىللەتلىرى ئۇچرىغان بۈيۈك پالاکەتتە چوڭ رول ئوينىغان ئەخلاقى ۋە ئىجتىمائىي كېسەللەر ئۇلارنىڭمۇ بېشىغا كەلدى.

ئەمما، شەرقتىكى مۇسۇلمان خەلقلەر نېمە بولۇپ كېتىشىدىن قەتئىينەزەر، دۇنيا مىللەتلىرىدە ئوخشىشى بولمىغان بەزى ئۇلۇغ ئەخلاقىي پرىنسىپلىرىنى، ئۇستۇن ئىجتىمائىي خۇسۇسىيەتلىرىنى داۋاملاشتۇردى. شەرقتە ئەخلاق ئىلمىي يوسۇندا پىششىق يېتىلدى. ھەتتا ئەدەب - قائىدە، ئېغىر - بېسىقچىلىق، لاتاپەت ۋە نازاكەت قاتارلىق جەھەتلەردە ئۆز زامانىدا ئېرىشكىلى بولمايدىغان ۋە غەربلىكلەر پەقەت شېئىر ۋە ئەدەبىياتدىلا تەسەۋۋۇر قىلالايدىغان سەۋىيەگە يەتتى.

ئىنسانلار، بۇ جەمئىيەت ۋە خەلقلەردە بۈگۈنكى نەسىللىرىمىز خىيالىغىمۇ كەلتۈرەلمەيدىغان پەۋقۇلئادە ئەھۋاللارنىڭ يۈز بەرگەنلىكىنى ئوقۇماقتا ۋە ئاڭلىماقتا... مەيلى جەمئىيەتتىكى ئىنسانلارنىڭ ياكى ئائىلە ئەزالىرىنىڭ بىر - بىرىگە مەھكەم باغلار بىلەن چېتىلغانلىقىنى ۋە بۇ چېتىقنىڭ خۇددى ئۇلارنىڭ ھۈجەيرىلىرىگىچە تەسىر قىلغانلىقىنى، ھەر تۈرلۈك ماددى ئۈستۈنلۈك ۋە مەنپەئەتتىن يىراق

شەكىلدە ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملاشقانلىقىنى بىلمەكتە. شۇنداقلا ئەجدادلارنىڭ ئەۋلادلارغا كۆرسەتكەن شەپقىتى، ئەۋلادلارنىڭ ئەجدادلارغا بولغان ھۆرمىتى، چوڭلارنىڭ كىچىكلەرگە بولغان سۆيگۈسى، كىچىكلەرنىڭ چوڭلارغا بولغان ئېھتىرامى، ئاياللارنىڭ شەرمى - ھاياسى ھەققىدە تۇيغۇنلۇقى، ئاياللارنىڭ بىر - بىرىگە كۆيۈنۈشى ۋە مېھرى - مۇھەببىتى، ياشلارنىڭ دۇرۇستلۇقى ۋە ئەخلاقى پرىنسىپلارغا ئىتائەتمەنلىكى، ھۆرمەتلەنگەن كىشىلەرنىڭ باشقىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى كىيىم - كېچەك ۋە دوستلۇق ھەققىدىكى ئەنئەنە ۋە ئۆرپ - ئادەتلەرنى داۋاملاشتۇرۇشى ياخشى كۆرگەن كىشىلەرگە كۆيۈنۈشى ۋە ئۇلارغا نەسىھەت قىلىشى... ۋە يەنە بۇنىڭغا ئوخشاش دەسلەپتە قوبۇل قىلىش مۇمكىن بولمايدىغان، تەڭدىشى، ئوخشىشى كۆرۈلمىگەن ئىشلارنى كۆرمەكتە.

بالىلارنىڭ ئاتىلىرىغا بولغان ھۆرمىتى ۋە بۇ يولدا بارلىقىنى پىدا قىلغۇدەك دەرىجىگە يېتىپ بارغان ئىتائەتلىرى رەسۇلۇللاھنىڭ «جېنىڭ ۋە مېلىڭ داداڭغا ئائىتتۇر» دېگەن ھەدىسىدىن كەلمەكتە ئىدى.

بالىلارنىڭ دادىلىرىغا بولغان سۆيگۈ - مۇھەببىتى، ئۇلارنىڭ ھەقىقىتى ئادا قىلىشى يولىدىكى تىرىشچانلىقى پەقەت ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ھايات چېغىغا مەخسۇس ئەمەس، بەلكى ئۇلار ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ دوست ۋە يېقىنلىرىنى زىيارەت قىلىپ (يوقلاپ)، كۆڭۈللىرىنى ئېلىش، سوۋغا بېرىش ۋە ئۇلارنىڭ بالىلىرىنى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى سۆيۈش ئارقىلىق داۋاملاشتى ۋە بۇ ئارقىلىق پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ: «ئەڭ چوڭ ياخشىلىق، بىر كىشىنىڭ ئۆلۈپ كەتكەن دادىسىنىڭ دوستلىرىغا قىلغان ياخشىلىقدۇر» دېگەن ئەمرىنى ئورۇندايتتى.

ئاتا - ئانىلار بالىلىرىغا قىلغان مېھىر - شەپقىتى بىلەن نەسىھەت ۋە ئىخلاسنىڭ بىردىنبىر مىسالى بولدى. چۈنكى ئۇلار بالىلىرىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى، تەربىيەلىنىشى ۋە بىلىم ئېلىش ئۈچۈن ئاتا - ئانىلىقنىڭ خۇشخۇندارلىقىدا ئۆزلىرىنىڭ پۈتۈن ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى ۋە راھەت - پاراغەتلىرىنى خۇشاللىق بىلەن پىدا

قىلماقتا، ھەتتا قارقورساق ئەرلەر ۋە ساۋاتسىز ئاياللارمۇ ئوقۇتقۇچىلارنىڭ ئۆز بالىلىرىنى قىيىن - قىستاققا ئېلىشنى ۋە ئۇرۇشنى نورمال دەپ قارىماقتا. ھەتتا ئۇلارنىڭ كىچىككىنە ۋۇجۇدلىرىغا كېلىدىغان زىيان زەخمەتكىمۇ چىدىماقتا. بالىلىرىنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىشى ئۈچۈن ھەر تۈرلۈك ئازاب - ئوقۇبەتكە بەرداشلىق بەرمەكتە ۋە ئالدىغا چىققان جاپا - مۇشەققەتكە سەۋر - تاقەت قىلماقتا ئىدى. ئوقۇتقۇچىلارنىڭ بۇ مۇئامىلىسىنى خەلقنىڭ ئېسىل تەبىقىسىدىن ئەڭ تۆۋەن تەبىقىسىگىچە بولغان ھەممە ئادەم ھۆرمەت بىلەن قوبۇل قىلاتتى ۋە بۇلارغا قارشى چىققانلارنى ئەخمەق ۋە ئەخلاقسىز دەپ قارىماقتا ئىدى.

ھارۇن رەشىدىنىڭ ئوغۇللىرى ئەمىي ۋە مەئمۇنغا ئۇستازلىرى كىسائىنىڭ خىزمىتىنى قىلىش ھەققىدە قىلغان تەنقىد ۋە ۋەسىيەتلىرى تارىختا بەكمۇ مەشھۇردۇر. بۇ ھەقتە رىۋايەت قىلىنغان ۋە شەرقنىڭ خاراكتېرىغا ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەڭ قىزىقارلىق ۋەقەلەردىن بىر مۇنداق ئىدى: شاھابىدىن گاۋرىدىن كېيىن تەختكە چىققان ئافغانىستان ھۆكۈمرانى تاجىددىن ئەلدىز بالىسىنى بىر ئۇستازغا تاپشۇرىدۇ. ئۇستاز بالىنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويدۇ. تاجىددىن ئەلدىز بۇ ئەھۋالنى بىلىپ دەرھال ئۇستازنىڭ قېچىپ كېتىشىنى ئەمر قىلىدۇ ۋە مۇنداق دەيدۇ: ”سىزنى بالىنىڭ ئانىسىدىن قوغداپ قالالمايمەن، ئۇنىڭدىن سىزگە بىر يامانلىق يېتىپ قېلىشى مۇمكىن“.

ئىسلام جەمئىيىتىدە چوڭلار بىلەن كىچىكلەرنىڭ ئارىسىدىكى مۇناسىۋەت ئىسلام مەپكۇرىسىنىڭ: ”كىچىكلەرگە شەپقەت، چوڭلارغا ھۆرمەت بىلدۈرمىگەن بىزدىن ئەمەس“ دېگەن ئاساسلىرىغا تايىناتتى.

ھاياتنى بىر ئاددىي - ساددا ئۆتكۈزۈش، بىر ھايات شەكلىنى داۋاملاشتۇرۇش ۋە بىر شەكىلدە كۆرۈنۈش شەرق مەدەنىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىدۇر. بىر كىشى بىر ئىشنى قىلىشقا باشلىسا، ئۇنى چوقۇم بىر نەتىجە بىلەن ئاياغلاشتۇراتتى. بىرەر ئادەتنى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن ياكى بىر كىيىم شەكلىنى ئۆزلەشتۈرگەن ۋە ياكى بىرگە ھەرقانداق بىر ياخشىلىق قىلغان ۋاقتىدا، بۇنى ئاخىرقى نەپسىگىچە داۋاملاشتۇراتتى. بۇ يولدا ھېچقانداق ھادىسە ئۇنىڭغا تەسىر

كۆرسىتىلمەيتتى. ئايرىلىش، كېسەللىك، ھورۇنلۇق، مەنپەئەتلەر... شۇنداق ھېچنەرسە ئۇنى پرىنسىپلىرىدىن ۋاز كەچكۈزەلمەيتتى.

ئائىلە ۋە جەمئىيەت ھاياتىنىڭ تايانچى، ھۆرمەت ۋە شەرەپنىڭ ئۆلچىمى ھېچقاچان بايلىق ئەمەس ئىدى. بىر ئائىلىنىڭ بايلىق تەقسىماتى پۈتۈنلەي پەرقلىق ئىدى. قەبىلە ۋە قەۋملەردىكى ئىنسانلار مال ۋە مەرتەۋە جەھەتتىن ناھايىتى چوڭ پەرقلىنەتتى. بەزىلىرى بەكمۇ باي ۋە مال - مۈلۈك ئىگىسى، بەزىلىرى بولسا بەكمۇ يوقسۇل ئىدى. لېكىن ھېچكىم ئارىلىرىدا تەپرىقچىلىق بۆلگۈنچىلىك قىلىشقا، جەمئىيەت ۋە ئائىلىلەر ئارىسىدىكى ئىقتىسادىي پەرق تۈپەيلىدىن بەزىلىرىنى بەزىلىرىدىن ئۈستۈن تۇتۇشقا جۈرئەت قىلالمايتتى. ئەگەر بىرسى بىرەر بۆلگۈنچىلىكنىڭ پۇرىقىنى ئالسا ياكى ھاقارەت بىلەن قارىغان كۆزنى كۆرگەن ھامان شىردەك غەزەپلىنەتتى. باشقىلارنىڭكىگە مېھمان بولۇپ بارغانلار ساھىبخانلاردىن بىرەر ئېغىز يامان سۆز ئاڭلىسا، دەرھال ئۇ ئۆيىدىن ئايرىلاتتى ۋە ساھىبخان بىلەن خۇددى بىر قولىنىڭ بارماقلىرىدەك ئۆتەتتى.

ھەرقانداق بىر قەبىلىدىن بىر بىچارە - يوقسۇل ئۇ قەبىلىنىڭ باشلىقى ۋە بايلىرى بىلەن يوقسۇلۇقى سەۋەبىدىن كۆڭلىدە ئۆزىنى ھېچ تۆۋەن كۆرمەي، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ناھايىتى ئەركىن - ئازادە، ئوچۇق - يورۇق پاراڭلىشالايتتى. باي ۋە ھۆكۈمدارمۇ ئۈستىبېشىنىڭ كۈنلىكى ۋە يىرتىق - ياماق ئىكەنلىكىگە، ئىقتىسادىي ئەھۋالغا، جەۋھىرىنىڭ ساپلىقى ۋە خېمىرتۇرۇچىنىڭ پاكلىقىغا، ئىماننىڭ مەھكەملىكىگە ۋە ئىلىمنىڭ دەرىجىسىگە قارىماي ئىززەت - ئىكرام قىلاتتى ۋە ئۇنى شان - شەرىپىگە، نەسىبىگە ۋە مەجەز - خۇلقىغا لايىق يەرگە باشلايتتى.

ئۇ دەۋردە يوقسۇل كىشىلەر دەرت - ئەلەملىرىنى، ھايات مۇجادىلىسىدە ئۇچرىغان قىيىنچىلىقلىرىنى ھېچكىمگە بىلدۈرمەيتتى ۋە بۇ يولدا چىدامچان بولاتتى. سەۋر - تاقەت قىلاتتى. باشقا بىرىنىڭ ئۆز يوقسۇلۇقى ۋە دەرت - ئەلەمنى بىلىپ قېلىشىغا بەرداشلىق بېرەلمەي پەرىشان بولاتتى.

ھۇر ۋىجدانلىرى دىن ۋە نۇمۇسلىرىدەك ئەزىز ۋە قەدىرلىك بولغاچقا، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىشقا ياكى پۇلغا سېتىشقا بولمايتتى. يالغانچىلىق ۋە خىيانەت ئارقىلىق جېنىنى قۇتۇلدۇرغاندىن قىيىن - قىستاقتا ئۆلۈشىنى ئەۋزەل كۆرەتتى.

ھېندىستان تارىخى بۇ ھەقتە بىزگە بەكمۇ قىزىقارلىق ۋەقەلەرنى بايان قىلىپ بەرمەكتە. ئەلۋەتتە، باشقا مۇسۇلمان دۆلەتلىرىدىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ۋەقەلەر بار. شەيخ رادىياللاھ ئەل بەدۋانى 1957 - يىلى يۈز بەرگەن ئىنگىلىزلەرگە قارشى ئىسيانغا باشلامچىلىق قىلىشقا قاتنىشىش جىنايىتى بىلەن قارىلىنىپ، ئىنگىلىز ھاكىمىنىڭ ھۇزۇرىدا ئۆز تالىپلىرى تەرىپىدىن ھۆكۈم قىلىندى. ھاكىم بەزى دوستلىرى ئارقىلىق ئۇستازىنىڭ ئۇنىڭغا چاپلانغان بۆھتانى رەت قىلسا، قويۇۋېتىلدىغانلىقىنى بىلدۈردى. لېكىن شەيخ بۇنى قەتئىي رەت قىلىپ: "مەن ئىنگىلىزلەرگە قارشى يۈز بەرگەن ئىسياننى باشلاشقا قېتىلدىم، بۇنى قانداقمۇ ئىنكار قىلالايمەن؟" دېدى. نەتىجىدە ھاكىم شەيخ رادىياللاھ ئەل بەدەۋانىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

شەيخ ئۆلۈم مەيدانىغا ئېلىپ مېڭىغاندا، ھاكىم ئۇستازىنىڭ ئالدىدا يىغلاپ تۇرۇپ: "ھازىر بولسىمۇ بىرلا قېتىم: "بۇ ماڭا قىلىنغان بۆھتان، مېنىڭ بۇ ئىش بىلەن مۇناسىۋىتىم يوق، مەن گۇناھسىز" دېسىڭىزلا سىزنى چوقۇم قۇتۇلدۇرىمەن" دېدى. ئۇستاز بولسا غەزەپلەنگەن ھالدا: "ئۆز نەپسىم ئۈچۈن يالغان سۆزلەش ئارقىلىق بارلىق ئەمەللىرىمنىڭ يوققا چىقىشىنى ئۈمىد قىلامسىلەر؟ بۇنداق ئىشنى قىلىپ قالسام، ئۇ چاغدا بەكمۇ ئەپسۇسلىنارلىق ئىش قىلغان بولمەن، بارلىق ئەمەللىرىم بىكار بولۇپ كېتىدۇ. مەن ئىنگىلىزلەرگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ئىسيانغا شەخسەن قېتىلدىم. سىلەر ۋەزىپەڭلارنى ئورۇنداڭلار..." دېدى ۋە شەيخ بەدەۋانى ئۆلتۈرۈلدى.

مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆزلىرى بىلگەن ۋە ئىشەنگەن نەرسىلەرنى ئۆز ئەينى، ئۇدۇللا ئېتىراپ قىلىشى پەقەت ئۆزلىرىگە خاس ئىشلاردا ئەمەس، بەلكى جەمئىيەت ۋە مىللەتلەرگە مۇناسىۋەتلىك ھادىسىلەردىمۇ كۆپ كۆرۈلەتتى. كۈنىمىزدە ئىرقچىلىقنىڭ ئاساسىي

پرىنسىپلىرى ھالىغا كەلگەن يۇرتتازلىق ۋە قەبىلىۋازلىقنى ئەسلا قوبۇل قىلمايتتى. يالغان سۆزلەش ۋە يالغان گۇۋاھلىق بېرىشنى ۋەتەن، مىللەت ۋە دىنلىرى ئۈچۈن ئەڭ ئەخمىقانىە ئىش ۋە ئەڭ چوڭ گۇناھ دەپ قارايتتى. ئۇلار ئىسلامىي پرىنسىپلارنىڭ شەخسىنى، مىللەتنى، شەخسىي ۋە ئىجتىمائىي مەسلىھەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالدىغانلىقىغا ئىشەنگەن ھالدا اللە نىڭ ئەمرىلىرىگە مەھكەم ئېسىلاتتى.

﴿ئى مۆمىنلەر! خۇدالىق ئۈچۈن گۇۋاھلىق بېرىشتە، ئۆزەڭلارنىڭ ياكى ئاتا - ئاناڭلارنىڭ ياكى تۇغقانلىرىڭلارنىڭ زىيىنىغا (گۇۋاھلىق بېرىشكە) توغرا كەلگەن تەقدىردىمۇ، ئادالەتنى بەرپا قىلىشقا تىرىشىڭلار، (گۇۋاھلىق بېرىلگۈچى) باي بولسا (ئۇنىڭغا رىئايەت قىلماستىن) ياكى پېقىر بولسا (ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتماستىن) ھامان ئادىل گۇۋاھ بولۇڭلار، اللە سىلەردىن ئۇلارغا يېقىندۇر (يەنى ئۇلارنىڭ مەنپەئەتىنىڭ نېمىدە بولىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلىدۇ). نەپسى خاھىشلىرىغا ئەگىشىپ (ھەقىقەتتىن) بۇرۇلۇپ كەتمەڭلار. ئەگەر تىلىڭلارنى تولغۇساڭلار (يەنى گۇۋاھلىقتىكى پاكىتنى بۇرمىلىساڭلار)، ياكى گۇۋاھلىقتىن باش تارتساڭلار، مۇنداقتا اللە ھەقىقەتەن سىلەرنىڭ قىلمىشلىرىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرغۇچىدۇر﴾

﴿ئى مۆمىنلەر! اللە نىڭ (ھەقىقىتىنى) ئادا قىلىشقا تىرىشىڭلار، ئادىللىق بىلەن گۇۋاھلىق بېرىڭلار، بىرەر قەۋمگە بولغان ئۆچمەنلىكىڭلار (ئۇلارغا) ئادىل بولماسلىقىڭلارغا سەۋەب بولمىسۇن، (دۈشمىنىڭلارغا) ئادىل بولۇڭلار، بۇ (يەنى ئۇلارغا ئۆچمەن تۇرۇپ ئادىل بولۇشۇڭلار) تەقۋادارلىققا ئەڭ يېقىندۇر، اللە دىن قورقۇڭلار، اللە ھەقىقەتەن قىلمىشلىرىدىن خەۋەرداردۇر﴾.

﴿شۈبھىسىزكى، اللە سىلەرنى ئامانەتلىھەرنى ئىگىسىگە قايتۇرۇشقا، كىشىلەر ئارىسىدا ھۆكۈم قىلغاندا ئادىل ھۆكۈم قىلىشقا بۇيرۇيدۇ...﴾

سۈرە نىسا 135 - ئايەت.
سۈرە مائىدە 8 - ئايەت.
سۈرە نىسا 58 - ئايەت.

﴿- سۆز قىلغان (ھۆكۈم چىقارغان ياكى گۇۋاھلىق بەرگەن) چېغىڭلاردا ئادىل بولۇڭلار، (ھۆكۈم چىقىرىلغان ياكى گۇۋاھلىق بېرىلگەن ئادەم) تۇغقىنىڭلار بولغان تەقدىردىمۇ، اللھ غا بېرىلگەن ئەھدىگە ۋاپا قىلىڭلار، ئىبرەت ئېلىشىڭلار ئۈچۈن، اللھ سىلەرگە بۇ ئىشلارنى تەۋسىيە قىلىدۇ﴾

كونىلارنىڭ ئېيتىشىچە، ھىندىستان بىرلەشمە رايونىدىكى مازفەرەنكەر ناھىيىسىنىڭ كاندەھلەر يېزىسىدا ھىندىلار بىلەن مۇسۇلمانلار ئارىسىدا بىر پارچە زېمىن ئۈچۈن تالاش - تارتىش چىقتى. ھىندىلار بۇ يەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ بۇتخانىسى ئىكەنلىكىنى ئېيتسا، مۇسۇلمانلار بۇ يەرنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مەسجىدى ئىكەنلىكىنى ئوتتۇرىغا قوياتتى.

ئاخىرى ئۇلار شەھەرنىڭ ئىنگىلىز ھاكىمىنىڭ ئالدىغىچە دەۋالاشىپ باردى. ھاكىم مەسلىنى ۋە ھەر ئىككى تەرەپنىڭ دەلىللىرىنى تىگىشىدى. لېكىن بىر ھۆكۈم چىقىرىلمىدى ۋە ئاخىرى ھىندىلاردىن: «بۇ يېزىدا ئېيتقان سۆزلىرى ئارقىلىق ھۆكۈم چىقارسام بولىدىغان، دۇرۇستلۇقى ۋە بىخەتەرلىكىگە ئىشەنگىلى بولىدىغان بىر مۇسۇلمان بارمۇ؟» دەپ سورىدى. ھىندىلار: «بار» دېدى ۋە ئالىم ۋە سالىھ بىر مۇسۇلمان شەيخنىڭ ئىسمىنى دەپ بەردى. ھاكىم ئادەم ئەۋەتىپ ئۇ كىشىنى چاقىرتىپ كەلدى. خەۋەرچى شەيخنىڭ يېنىغا كەلسە، شەيخ: «مەن ھېچبىر ئىنگىلىزنىڭ يۈزىنى كۆرمەسلىكىگە قەسەم قىلغان» دېدى. خەۋەرچى ئەھۋالنى ھاكىمغا يەتكۈزدى. ھاكىم: «ھېچقىسى يوق، كېلىپ بۇ مەسلىگە بولغان كۆز قارىشىڭنى ئېيتىپ بەرگىن» دەپ خەۋەر يوللىدى. شەيخ كەلدى ۋە ھاكىمغا دۇمبىسىنى قىلىپ تۇرۇپ: «بۇ داۋادا ھىندىلار ھەقىقەت، يەر ئۇلارنىڭ...» دېدى. شۇنىڭ بىلەن ھاكىم قارارىنى چىقاردى. مۇسۇلمانلار دەۋادا يېڭىلىپ قالدى. لېكىن ئۇلار بىر مۇنچە ھىندىلارنىڭ كۆڭلىنى ئۆتتى. بىر گۇرۇھ ھىندى دەھال مۇسۇلمان بولدى. ئەينى ۋاقىتتا مۇسۇلمانلار ئىلىمنى بىر مۇقەددەس ئامانەت ۋە اللھ نىڭ لۇتپى دەپ قارايتتى. ۋە ئۇنى بازاردىكى مالدەك سېتىشنى ئويلىمايتتى.

ئۇنىڭ بىلەن گۇناھكارلارنىڭ يامانلىقىغا ياكى باندەتنىڭ دۈشمەنلىكىگە ياردەم قىلمايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر زالىم نىزامنىڭ ياكى غەيرى ئىسلامىي ھۆكۈمەتنىڭ ئۈنىگۈدىن پايدىلىنىشىنىمۇ ياقىتۇرمايتتى.

ئىشەنچلىك مەنبەلەردىن پايدىلىنىپ يېزىلغان تارىخ كىتابلىرىدىن ئوقۇشىمىزچە، شەيخ ئابدۇررەھىم رامبۇرى (ھىجرىيە 1234 - يىلى تۇغۇلغان) رامبۇ شەھىرىدە ھەر ئاي ئىسلام ئەمرىلىكىدىن ئالدىنغان ئون رۇپىيە (مىسىر جۈنەيدىنمۇ كىچىك پۇل بىرلىكى) گە يەتمەيدىغان قىسمەن مائاش بىلەن مۇئەللىملىك قىلاتتى. ئىنگىلىز ۋالىيسى ھاكەنس ئەپەندى ئۇنىڭغا بېرىلى ئېنىستۇتقا 250 رۇپىيە (19 مىسىر جۈنەيە) لىك مائاش بىلەن يۈكسەك بىر ۋەزىپىگە تەكلىپ قىلدى (بۇ مائاشنىڭ ھازىرقى قىممىتى 50 سۈنەيەكە تەڭ كېلىدۇ) ۋە بۇ مائاشنى كېيىنچە تېخىمۇ ئۆستۈرۈپ بېرىدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى. ئەمما شەيخ بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلالمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، ئۇنىڭغا ئۆزى ئېيتتى ۋە: ”بۇ ئون رۇپىيە ماڭا يېتىدۇ. ئەگەر بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلمىسام، بۇ ئون رۇپىيەدىن قۇرۇق قالمىمەن“ دېدى. ئىنگىلىز ۋالىي ھەيران بولغان ھالدا: ”مەن ئۆمرۈم بويىچە بۇنداق ئىشقا ئۇچراپ باقمىدىم، مەن مائاشىڭىزنى ھازىرقىدىن نەچچە ھەسسە ئاشۇرۇپ بېرىۋاتىمەن. لېكىن سىز بۇلارغا پەرۋا قىلماي، كىچىككىنە مائاشقا قانائەت قىلىۋاتسىز...“ دەيدۇ. شەيخ بىئارام بولغان ھالدا ئۆيىدە ئۆزى بەكمۇ ياخشى كۆرىدىغان مېۋىلىك شەمشاد دەرىخى بار ئىكەنلىكىنى، ئەگەر بىرەيلگە كەتسە، ئۇنىڭدىن مەھرۇم قالىدىغانلىقىنى ئېيتىپ تۇرۇۋالدى. ئەمما ئىنگىلىز ۋالىي شەيخنىڭ مەقسىتىنى ھېچ چۈشىنەلمەي: ”مەن مېۋىلەرنى رامبۇرىدىن بىرەيلگە ئاپىرىپ بېرىشكە تەييارمەن“ دېدى. ئۈچىنچى قېتىم شەيخ ئەتراپىدا ئۆزىدىن دەرس ئېلىۋاتقان تالىپلىرىنىڭ بارلىقىنى، ئەگەر بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلسا، تالىپلىرىنىڭ دەرس ئالمايدىغانلىقىنى بايان قىلدى. ئىنگىلىز ئۆمىدسىزلەنمەي يەنە: ”مەن ئۇلانى بىرەيلگە بېرىپ دەرس ئېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلمەن“ دېدى. ۋە نىھايەت شەيخ ئەسلى مەقسىتىنى ئاشكارىلاشقا مەجبۇر بولىدۇ ۋە: ”ئەتە رەببىم مەندىن

ئىلىمىڭ ئۈچۈن قانچىلىك ھەق ئالدىڭ؟ دەپ سورىسا، مەن نېمە دەپ جاۋاب بېرىمەن؟...“ دەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىنگىلىز ۋالىي ھەيران قالدۇ ۋە شەيخنىڭ ئالدىدا لام - جىم دېيەلمەيدۇ، شۇنداقلا بۇ ئارقىلىق ئىسلام دۇنياسىنىڭ ھەقىقىي غايىسىنى چۈشىنىدۇ. شەيخمۇ ھاياتىنى ھەر ئاي ئالغان ئون رۇپىيە مائاش بىلەن ئۆتكۈزىدۇ.

ئىلىمنىڭ تىجارەت مېلىدەك سېتىلىشىغا قارشى چىققان، ئېتىقاد ۋە شەرەپنىڭ مال ياكى مەنپەئەت بىلەن سېتىۋېلىنىشىغا تۇسالىغۇ بولغان بۇ ئۇلۇغ روھ ۋە ئىلغار شەخسىيەت بىلەن زامانىمىزدىكى ئىلىم، پىكىر ۋە سەنئەت ئىنئامىنىڭ پەرىشانلىقىنى ۋە يۈرەك چىدىغۇسىز ئېغىر ئەھۋالنى سېلىشتۇرۇپ بېقىڭ! كۈنىمىزدە نۇرغۇنلىغان كىشىلەر ئىلىمنى، ئەقىلنى ۋە قابىلىيەتنى خۇددى سېتىلىدىغان مالدەك بازارغا سالماقتا ۋە كىم ئاشتى ئۇسۇلى بىلەن كىم پۇلنى جىق بەرسە، ئۇنىڭغا ساتماقتا. ئۇلار ئىلىمنى ئېتىقاد، غايە، نەتىجە، ھەۋەس ئۈچۈن قوللانمايۋاتىدۇ. خېرىدار بەرگەن پۇل ئۇلارنىڭ بىردىنبىر غايىسىدۇر.

بۇ ھەقتە ئويلىنىدىغان، ئۆكۈندۈرىدىغان ۋە قەلەرنى ھەر كۈن دېگۈدەك كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمىز. بىر قارىسىڭىز، تېخى تۈنۈگۈن ئىسلام ئاكادېمىيىسىدە ئىسلام ئىلىملىرى ۋە ئىسلام تارىخىدىن دەرس بەرگەن پروفېسسورنىڭ بۈگۈن قايسى بىر كاتولىك ئېنىستىتۇتى بۇرۇنقى مائاشىدىن بەش جۈنەيھ كۆپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئۇ يەرگە يۆتكەلگەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ. ئىلگىرى مائارىپ ئىدارىسىدا ئىشلەۋاتقان تەكشۈرۈپ - تەتقىق قىلىشقا ھېرىسمەن، مەدەنىيەتلىك، بىلىملىك بىر باشقا ياشنىڭ ئېتىبارلىق ژورناللاردا ماقالىلىرىنى ئوقۇغان بولسىڭىز بىردىنلا رادىئو ياكى ئايرۇدۇرۇمدا ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆرىسىز. بۇ زاتنىڭ ھايات يولى ۋە يۆلىنىشىنى ئۆزگەرتكەن سەۋەبىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى سورىغىنىڭىزدا، يېڭى ۋەزىپىسىدە ئون جۈنەيھ كۆپ ئالغانلىقىنى بىلىسىز. پالانچى تەتقىقاتچى ئىسلام ئالەمىنىڭ بۈيۈك ئالقىشىغا ئېرىشىدۇ ۋە دەرھال تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىگە يۆتكىلىدۇ ياكى بىر ياۋرۇپا دۆلىتىنىڭ تەرجىمانى بولۇۋالىدۇ. ئىشنىڭ ئەڭ يامان تەرىپى شۇكى، بۇ ئىشلار پەقەت بىر

نەچچە جۈنەي پۇلنى كۆپ ئېلىش ياكى پۇل - مال توپلاش ئارزۇسىدا قىلىنىدۇ. چۈنكى، دەۋرىمىزدە پارقىراق ئالتۇن ھايات يولىنىڭ بىردىنبىر خوجايىنى، ئەقىل ۋە روھلارنىڭ رەقىبىسىز ھاكىمى بولۇپ قالدى.

ئىسلام تارىخىدىن ئوقۇشىمىزچە، ئابباسىيلارنىڭ مەشھۇر خەلىپىسى مەنسۇر بىر مەجلىستە بىر نەرسە يېزىش ئۈچۈن ئىبنى تاۋۇستىن قەلەم سورايدۇ. ئىبنى تاۋۇس بېرىشنى خالىمايدۇ. خەلىپە ئۇنىڭ قەلىمىنى نېمە ئۈچۈن بېرىشنى خالىمىغانلىقىنى، مۇسۇلمانلارنىڭ خەلىپىسىنىڭ ئەمرىگە نېمە ئۈچۈن ئىتائەت قىلمىغانلىقىنى سورايدۇ. ئىبنى تاۋۇس: ”سېنىڭ بۇ قەلەم بىلەن گۇناھ بولىدىغان بىرەر ئىشنى يېزىشىڭدىن ۋە شۇ ئارقىلىق مېنىڭمۇ ساڭا ياردەملەشكەن بولۇپ، بۇ گۇناھقا شېرىك بولۇپ قېلىشىمدىن قورقۇۋاتمەن...“ دەيدۇ. مۇسۇلمانلار اللە تائالانىڭ ئەمرىگە بۈيۈك ئىتائەتمەنلىك مانا مۇشۇنداق بىلەن مەھكەم ئېسىلغان ئىدى.

﴿ياخشى ئىشقا ۋە تەقۋادارلىققا ياردەملىشىڭلار، گۇناھقا ۋە زۇلۇمغا ياردەملەشمەڭلار...﴾

مۇسۇلمانلارنىڭ ئۆزلىرى رازى بولمايدىغان ۋە ھايات پەلسەپەسىنى ياقىتۇرمايدىغان بىر نىزامغا ۋە ئۇنىڭ ئىجرائىيە مەۋقەگە ئۆتۈشنى خالىماسلىقى ھەققىدىكى تەپسىلات ۋە رىۋايەتلەر تىللاردا داستان بولغان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا بۇ پرىنسىپلار ئىسلامىي ھاياتنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىلا يولغان قويۇلغان ئىدى. ئۆزىنى گۇناھ ۋە زۇلۇمغا ياردەملىشىشتىن قەتئىي تارتىدىغان بۇ ئېسىل ئەخلاقىي - پەزىلەتنى، توغرا بولمىغان بىر نىزامغا قېتىلماسلىق ئۈچۈن كۆرسىتىلگەن بۇ مۇداپىئەنى، ئىسلام ئۈمىتىنىڭ مەنپەئەتلىرىگە توغرا كەلمەيدىغان ياكى ئۇنىڭغا زىيانلىق بولغان ۋە ياكى ئىسلام ئۈمىتىگە تۇزاق قورغانلارغا ياردەملەشمەسلىك ئۈچۈن قىلىنغان بۇ زېرەكلىكنى... شۇنداق، مانا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بۈگۈنكى مۇسۇلمانلارنىڭ ياۋرۇپالىقلارغا يول قويۇشى بىلەن، ئەجەبىيلەر

ئۈچۈن ئىشلەۋاتقان شۇ پارلاق زېھىنلەر، يۇقىرى قابىلىيەتلەر، كۈچلۈك قەلەملەر ۋە قىممەتلىك ئەسەرلەر بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆرۈڭ.

بىر تەرەپتە يات دۆلەتلەرنىڭ مۇسۇلمان دۆلەتلەردە ئۆز تەشۋىقاتلىرىنى قانات يايدۇرۇش، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەقلى ۋە قەلبىنى بۇرۇش، ياللىۋالغان غاپىل مۇسۇلمانلار ئارقىلىق ھەقىقەتلەرنى بۇرمىلاش ئۈچۈن نەشر قىلغان گېزىت - ژورناللىرىنىڭ باش يازغۇچىلىقىنى قىلىۋاتقان ئۇستا يازغۇچىلار ۋە مۇسۇلمان ياشلار...

يەنە بىر تەرەپتە ساپ مۇسۇلمان، نەسىلدىن بولغان، مۇسۇلمان سەممىي، شەرمى - ھايالىق ئائىلىلەرگە مەنسۇپ، ئەجدادلىرى ھەقىقىي قوغداش ۋە باتلىنى يوق قىلىش ئۈچۈن كۈرەش قىلغان، ئەۋلادلىرىغا شان - شەرەپ ۋە تىللاردا داستان بولغۇدەك تەڭداشسىز تارىخ قالدۇرغان، تومۇرلىرىدا ئاتىلىرىنىڭ قانلىرى ئايلىنىۋاتقان، يۈزلىرىنىڭ رەڭگى ۋە قۇرۇقلىرىدىن ئېسىل نەسەبلىك ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان بىر تۈركۈم ھۆرمەتكە سازاۋەر كىشىلەر مۇيات ئەللەرنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلماقتا. قۇرئان كەرىم نازىل بولغان ئىسلام پەيغەمبىرى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئىران ۋە رىم پادىشاھلىرىنىڭ سارايللىرىدا خىتاب قىلغان، ئىسلام دەۋاسىنى قانات يايدۇرغان، قەلبلەرگە ھەيۋەت ۋە ئىشەنچ بەرگەن، مۇسۇلمان قوماندانلارنىڭ جىھاد خۇتبىلىرىنى ئوقۇغان ئۇ ئاتق، پاساھەتلىك دىلى ياتلارنى قىيىن ئەھۋالغا چۈشۈرۈپ قويغان ئىدى. شۇنداق، پەقەت ئىسلام قەھرىمانلىرىغا لايىق بولغان بۇ پاك دىل بىلەن ۋە پەقەت جىھاد مەيدانلىرىدا مۇكەممەللەشكەن بۇ پارلاق ۋە پاساھەتلىك سۆزلەر بىلەن پەزىلەتلىك دەپ بىلىنگەن بۇ گۇرۇھ پۈتۈپلۈپ تۈپ ئوينىتىشى ياكى بىر بوۋاقنىڭ قەغەز پارچىلىرى بىلەن بەزلەنگىنىگە ئوخشاش مۇسۇلمانلارنى ئەخمەق قىلىۋاتقان يات دۆلەتلەرنىڭ تەشۋىق تەرغىبلىرىنى يايغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئەجنەبى ھۆكۈمەتلەر مۇسۇلمانلارنىڭ سىياسەتلىرىنى، مۇستەقىللىقىنى (ھۆرلۈكىنى)، ئىمانىنى، ئۆي - پىكىرىنى ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلمىلىرىنى بىتچىت قىلىپ، پىستە - پاسات تېرىدى ۋە ئاخىرىدا مۇسۇلمانلار ئەجنەبىلەرنىڭ قولىغا، مالىيىغا ئايلاندى.

ۋە يەنە بىز ”مۆھتەرەم“ دەپ ئويلىغان بۇ كىشىلەرنىڭ ئاغزىدىن ئەجنەبىي ھۆكۈمەتلەرنىڭ مۇسۇلمانلار ۋە ئەرەبلەرنىڭ مەنپەئەتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتقانلىقىنى، پۈتۈن ئارزۇسىنىڭ مۇسۇلمانلارنى تەرەققىي قىلىدۇرۇش ئىكەنلىكىنى ئاڭلىدۇق... ئۇلار ياتلارنىڭ ”قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ئۇزۇۋاتقان دۇنيانىڭ بىردىنبىر ھۈرىيەت نۇرى“ ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇردى.

ئەينى ۋاقىتتا بۇ كىشىلەرنىڭ ئەنگىلىيە رادىئوسىنىڭ ئەرەب دۆلەتلىرىنى تەرەققىي قىلىدۇرۇش، ئەرەبلەرنىڭ مەدەنىيەت ۋە پىكىر بىرلىكىنى قوغداش ئارقىلىق ئارىلىرىدىكى مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىش، ئەرەب - ئىسلام مەدەنىيىتىنى يېيىش، مۇسۇلمانلارغا شانلىق تارىخلىرىنى ۋە پارلاق مەدەنىيەتلىرىنى تونۇتۇش - ئەرەب دۇنياسىغا ھادىسىلەرنىڭ ئىچكى يۈزىنى ئۆز پېتى كۆرسىتىپ بېرىش، ۋەقەلەرنىڭ جەرياننى بىتەرەپ ئورۇندا تۇرۇپ توغرا ۋە ساغلام بىر شەكىلدە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ئەمگەك سەرپ قىلىۋاتقانلىقىنى ۋە بۈيۈك خىزمەتلەرنى قىلىۋاتقانلىقىنى كۆيۈپ - قايناپ چۈشەندۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆردۈك ۋە يەنە بۇ كىشىلەرنىڭ ئەجنەبىي دۆلەتلەرنىڭ خىيالىي دېموكراتىيىسىگە ئالدىنىپ، ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي بىخەتەرلىك ۋە دۇنيا تىنچلىقىنى بەرپا قىلىش، ئاجىز مىللەتلەرنى ۋە قالاق دۆلەتلەرنى ھۈرىيەتكە ئېرىشتۈرۈپ، ئادالەت ۋە باراۋەرلىك بايرىقىنى تىكلەش، مەزلۇمنىڭ ھەققىنى زالىمدىن ئېلىپ، ئادالەت ئورنىتىش ئۈچۈن ئىشلەۋاتقانلىقى ھەققىدە ئەزۋەپلەپ قۇرۇق گەپلەرنى قىلىۋاتقانلىقىنى كۆپ ئوقۇدۇق ۋە ئاڭلىدۇق!

ئەگەر بۇ قۇرۇق گەپلەرنى قىلغانلارنىڭ ئېغىزىدىن چىقۇۋاتقان سۆزلەرگە رازى بولمىسا، ئۇلار بۇ گەپلەرنى پەقەت ئىقتىسادىي مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن سۆزلىگەن بولاتتى. ياكى بۇلارنىڭ ھەممىسى قەلبلىرىنىڭ بىخىسشى ۋە يۇقىرى باھالىق بۇيۇملىرىنىڭ ئەرزانلىغانلىقىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. ياكى بولمىسا، مەنلەرنى ئىپادىلىگەندەك سۆزلەرنىڭ يوقىلىشى ياكى ئەرەب تىلىنىڭ ئەرەبلەرگە بولغان تەسىرىنى يوقىتىپ قويغانلىقىدىن ئىدى. ئەگەر بۇلار ئېتىقادىتىن، ئىتائەتتىن ۋە ئۇقۇملارنى جاي - جايىدا قوللىنىشتىن

كەلگەن بولسا، ئۇ ۋاقىتتا ئۇلار ھەقىقەتلەرنى بىلمىگەن، تۇيغۇلار ئالەمنىڭ رېئاللىقىنى ئىنكار قىلغان ۋە يۈرەكلىرى ئۇنىڭدىن يۈز ئۆرۈگەن بولدى.

بۇ ئەسىر قارىمۇقارشىلىق، زىتلىق ئەسىرىدۇر. بىر ئەدەبىياتچى ياكى گېزىتچى بۈگۈن ئىسلام ئۈچۈن جان - جەھلى بىلەن مۇجادىلە قىلغان مۇجاھىدلاردىن ياكى ئىسلام يېڭىلىقچىلىرىدىن بىرىنىڭ ھاياتى ھەققىدە قەھرىمانلىق روھى پۇرايدىغان (چىقىپ تۇرىدىغان) بىر كىتاب يازىدۇ، قەلەمگە ئالغان ماقالىنىڭ ياكى يازغان كىتابىنىڭ سىياھى تېخى قۇرماي تۇرۇپ، قەلىمىنى قولغا ئېلىپ، بىر ۋەتەن خائىنىغا ياكى كىرىم قىلىش ۋە سىياسىي مەنپەئەتلىرى ئۈچۈن بىر يات سەنئەتكە ئالاقىش، مەدھىيەلەر تۈكۈدۇ ۋە ھېچقانداق قارشىلىققا ئۇچرىمايدۇ.

ئەرەب ھۆكۈمدارلىرىدىن بىرى بىر شائىرنىڭ ئىسمىنى سورايدۇ. شائىر ئۆزى ئېيتقان ھالدا، قانچە پۇل بەرسىمۇ ئىسمىنى ھېچكىمگە دەپ بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

Sukkabi Alok ”ھېچكىمگە بەرمەسلىكىگە ئەھدە قىلغان مەن، ئۇ بەكمۇ مۇھىمدۇر. ئۇنى ساتمايمەن، ئامانەتكىمۇ قويمايمەن.“

لېكىن يات ئەللەر ئۈچۈن خىزمەت قىلغانلار، يات ئەللەرنىڭ رادىئولىرىدىن زېھنىلىرى قوبۇل قىلمايدىغان، كۆڭۈللىرى رازى بولمايدىغان پروگراممىلارنى سۇنغانلارنىڭ ياكى گېزىت چىقارغانلارنىڭ ۋە ياكى ئايلىق مائاشقا، پۇلغا كىتاب يازغانلارنىڭ ۋىجدانلىرى جاھىلىيەت دەۋرىدىكى ئەرەبلەرنىڭ ئېتىدىنمۇ ئاددى ۋە ئەرزاندۇر. چۈنكى، بۇ ۋىجدانلار ئىجارىگە بېرىلمەكتە، سېتىلماقتا، ئەمما ئەرەبلەرنىڭ ئېتى ئىجارىگە بېرىلمەيتتى، سېتىلمايتتى.

شەرق دۇنياسىدىكى مۇناسىۋەت ۋە تەرتىپ - نىزام ئاساسەن مەنۋىي ئاساسلار ئۈستىگە قۇرۇلغان ئىدى. بۇلار ئەقلىي، ياكى روھىي ياكى ۋىجدانىي بولاتتى. بۇ مۇناسىۋەتلەردە شەخسىيەتچىلىك ۋە ئۆزۈمچىلىكنىڭ ئورنى يوق ئىدى. بۇ ئارقىلىق ماددا ۋە مەنپەئەت بىلەن ئالاقىسى بولمىغان مۇناسىۋەت ۋە تەرتىپ - نىزاملار مەيدانغا

كېلەتتى. بۇ مۇناسىۋەت ئىنسانلارنىڭ قان تومۇرلىرىغا ۋە ھۈجەيرىلىرىگە سېڭىپ كەتكەن ئىدى. شۇڭا، دەۋرىمىزدىكى بالىلارنىڭ ئاتا - ئانىسى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ۋە ئۇلارغا بولغان ھۆرمىتى بۇرۇنقى دەۋردە تالىبلارنىڭ ئۈستازى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ۋە ئۇلارغا بولغان ھۆرمەت ۋە سۆيگۈسىنىڭ ئالدىدا تۈگىنىڭ ئالدىدىكى تۈگىنىڭ مىسالغا ئوخشايدۇ.

ھېندىستان ۋە خۇراساندىكى يولغا قويۇلغان ئوقۇتۇش سىستېمىسىنى تۈزگۈچى مەشھۇر ئەللامە نىزامىدىن ئەللەكۇھنەۋى (ھىجرىيە 1161 - يىل) نىڭ ئۆلۈم خەۋىرى ئۇنىڭ تالىپى سەيىد كامالىدىن ئەل ئازىم ئابادىغا يېتىپ بارغاندا، ئۇ بۇ ئېغىر قايغۇغا چىدىماي ۋاپات بولغان ئىدى. يەنە بىر تالىپى زارق ئەل ئازىم ئابادىمۇ كۆپ يىغلىغانلىقىدىن كۆزلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان ئىدى. ئەمما، كېيىنچە بۇ خەۋەرنىڭ يالغان ئىكەنلىكى ئوتتۇرىغا چىقتى.

زامانىمىز كىشىلىرىنىڭ ئەقلى بەلكىم بۇ مىسالنى قوبۇل قىلالماسلىقى مۇمكىن، ئەمما شەرقنىڭ روھىنى چۈشىنىدىغانلار، شەرقتىكى تالىپنىڭ ئۈستازى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ۋە ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتىنى، سۆيگۈسىنى بىلىدىغانلار بۇ رىۋايەتنى غەلتە ھېس قىلمايدۇ ۋە ئۇنى يالغانغا چىقارمايدۇ.

ئەخلاق تارىخى ۋە پەلسەپەسى بىلەن ئاز - كۆپ شۇغۇللانغانلار مىلادىدىن تۆت ئەسىر بۇرۇن ياۋرۇپادا بىر پەلسەپە ئېقىمىنىڭ پەيدا بولغانلىقىنى ياخشى بىلىدۇ. مىلادى 19 - ئەسىرگىچە بۈيۈك پەيلاسوپلار ۋە ئەخلاقچىلار بۇ ئېقىمغا خىزمەت قىلدى. بۇ ئېقىم ۋۇجۇد راھىتىنى ئۆزىنىڭ ئاساسى قىلغان ئىدى ۋە ئۇنى ئەخلاقنىڭ ئۆلچىمى، مۇئامىلەرنىڭ پرىنسىپى دەپ قوبۇل قىلاتتى. ۋە بۇ ئېقىم ياقىلغۇچىلىرىغا ھەر پۇرسەتتە دۇنيا ھاياتىدىن پايدىلىنىشنى ۋە زامانىنىڭ ھەر مەزگىلىنى غەنىمەت بىلىپ قەدرىگە يېتىشكە تەۋەسىيە قىلاتتى.

كېيىنچە بۇ ئىككىگە ئايرىلدى:

1 - شەخسىيە تېچىلەر.

2 - مەنپەئەت تېچىلەر.

شەخسىيە تېچىلەر مۇنداق دەيتتى:

ئىنسان بىلەن ھېسسىياتى ئارىسىدا ھېچقانداق توسالغۇ قويماسلىق كېرەك. ئىنسان دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتىدىن خالغىنىچە پايدىلىنىشى كېرەك. خۇشاللىق بولسا راھەت - پاراغەت ئىچىدە كەيپ سۈرۈش ۋە نەپسىنىڭ ئارزۇلىرىنى قامداش، بەخت - سائادەت شىڭگىللىرىنى ئىككى قوللاپ ئۈزۈشتىن ئىبارەتتۇر.

مەنپەئەت تېچىلەرنىڭ قارشىچە: بۇ ئېقىمنىڭ مۇناسىۋەتلىك ماددىلىرى بويىچە بىرىنچى ۋەزىپە ئىنسانىيەت ئالەمدە ئىنسانلارنىڭ ئۆزى بىلەن راھەت ۋە تاماشىلىرىنىڭ ئەڭ كۆپ قىسمىنى تەشكىل قىلىدىغان "مەنپەئەت" نى تەمىن ئېتىشتىن ئىبارەتتۇر. ئۇلارنىڭ قارشىچە مۇئامىلىنىڭ ئۆلچىمى بولۇپ، ئىنسانىيەتنىڭ كۆپ قىسمىغا راھەت - پاراغەت ئاتا قىلىدىغان بارلىق ئىش - ھەرىكەت ئەخلاققا ماس كېلىدىغان، توغرا ئىشلاردۇر. سائادەت بولسا، ئىنسانلارنىڭ راھەت پاراغىتى كۆپىيىپ، ئەلەم ۋە ئازابلىرىنىڭ ئازىيىشىدىن ئىبارەتتۇر.

بۇ ئېقىمنى ئوقۇپ، تەتقىق قىلغانلار بۇ ئېقىمدىكى راھەت - پاراغەتكە بېرىلدىغان ماددى روھىنى ۋە بۇ روھتىكى ئارزۇلارنىڭ تۈۋەندىن يۇقىرىغا يامشىش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئىش - ھەرىكىتىنى ئاسانلا ھېس قىلالايدۇ. بۇ ئەھۋال شەرق دۇنياسىنىڭ تەبىئىتىگە ۋە ساماۋىي دىنلارنىڭ نەزەرىيەسىگە پۈتۈنلەي خىلاپ. ئەمما بۇ ماددىي ئارزۇ غەرب پەلسەپەسىگە، ئەخلاققا، ئەدەبىياتىغا ۋە مەدەنىيەتكە كەڭ كۆلەملىك تەسىر قىلغان بولۇپ. غەربنىڭ ئەنئەنىلىرى ۋە ھاياتى ئۈستىدىكى ھاكىمىيىتىنى تا ھازىرغىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە.

كېيىنچە ئېقىمنىڭ ياقىلغۇچىلىرى مەنپەئەتنىڭ دىئاگنوزىنى ۋە ئۆلچىمىنى ماددىغا يۆلەپ قويدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئەقىل - پىكرى ماددىدا ئىدى. نەتىجىدە ساپ ماتېرىيالىزم شەكىلگە كىردى. چۈنكى ماتېرىيالىزم تۇيغۇ ئورگانلىرى بىلەن سېزىلمىگەن، سان، ئۆلچەم ۋە

تارازىدا تارتىلىپ ئۆلچەنمەيدىغان نەرسىلەرنىڭ ھەقىقەت ئىكەنلىكىنى قوبۇل قىلمايتتى. راھەت - پاراغەت بەرمەيدىغان نەرسىگە ئاسانلىقچە ئىشەنمەيتتى. ھەتتا بۇ ئېقىمنىڭ ئاساسچىسى ئەپىكۇر (مىلادىتىن بۇرۇنقى 271 - يىلى) بارلىق مۇئامىلىنىڭ ئاساسىدا مەنپەئەت ياتىدىغانلىقىنى، راھەت بېغىشلىمايدىغان نەرسىنىڭ ھېچ قىممىتى يوق ئىكەنلىكىنى ئوچۇق ئېلان قىلغان ئىدى. ئۇنداقتا، غەربنىڭ قەدەممۇ قەدەم ئالغا ئىلگىرىلەپ، پىشىپ يېتىلگەن ئىدىيە ۋە تەبىئىتى، قانداق قىلىپ ئەسىرلەر ۋە نەسىللەر بويى ماددىي راھەتكە بېرىلىپ كەتتى؟

مانا بۇلارنىڭ نەتىجىسىدە غەربنىڭ زېھنى ۋە ئەسىرنىڭ مەنتىقى راھەت - پاراغەت بەرمەيدىغان، تۇيغۇ ئەزالىرى بىلەن ھېس قىلغىلى بولمايدىغان مەنپەئەتنى قولغا كىرگۈزۈشكە مۇۋەپپەق بولالمىدى ۋە بۇ ئارقىلىق ياۋرۇپانىڭ ئەقىل - ئىدىيەسى ماتېرىيالىزمنىڭ قوغدىغۇچىسى بولۇپ قالدى. ئەخلاقى ماددىي مەنپەئەت بىلەن تەمىنلەيدىغان، جەمئىيەتنى راھەت - پاراغەتكە ئېرىشتۈرىدىغان، ئىنسانلارنى ھۇزۇر - ھالاۋەت ۋە راھەت - پاراغەت تۇرمۇشقا ئىگە قىلىدىغان ئۆلچەمدە توغرا ۋە گۈزەل دەپ قوبۇل قىلاتتى. نەتىجىدە ماددىي مەنپەئەت ئەخلاقنىڭ ئۆلچىمى، ياخشىلىق ۋە يامانلىقنىڭ بىردىنبىر پىرىنسىپى بولۇپ قالدى. ماددىي ئۆلچەملىرىگە كىرمەيدىغان، بۇرۇنقى ئىستىلاھلاردا ئەخلاقى ياكى دىنىي ئېتىباردىن باشقا ھېچقانداق قىممىتى بولمىغان ئەخلاق ئوقۇمى كۈندىن - كۈنگە قەلب ۋە ئىدىيەسىدىكى ھاكىمىيەتنى يوقاتتى. ياقلىغۇچىلىرىنى يوقىتىپ قويدى ۋە نەتىجىدە ئاتا - ئانىنىڭ بالىلىرىغا بولغان شەپقىتى ۋە ئەر - خوتۇنلارنىڭ بىر - بىرىگە بولغان سۆيگۈ - مۇھەببىتىگە ئوخشاش بۇرۇنقى ئەسلىمە ۋە ئۆتمۈشنىڭ قالدۇقلىرىغا ئايلىنىپ قالدى ۋە ئەخلاقنىڭ ئورنىنى تاھازىرغىچە تەسىرىنى يوقاتمىغان، قىممەت - ئېتىبارى بارغانسېرى يۈكسەلگەن سانائەت بۇيۇملىرى، ئىجادلار، مەھسۇلاتلار، ئىرقچىلىق ۋە مىللەتچىلىك ئىگەللىدى.

بۈگۈن زامانىۋىي جەمئىيەت سىياسىي، سانائىي ۋە ئىقتىسادىي ئاساسلار ئۈستىگە قۇرغان ئىجتىمائىي نىزاملار بىلەن ئائىلىۋىي مۇناسىۋەتلەردىن، قان قېرىنداشلىقتىن ۋە ئەخلاقىي ئاساسلاردىن

پۈتۈنلەي مەھرۇم ھالدا ياشىماقتا. يەنى شەخسلەرنىڭ بۇ ھەرىكەتلىرى جەمئىيەتتە ھۇزۇرسىزلىق پەيدا قىلمىغاندەك، جەمئىيەتنىڭ ئاساسىي نىزامىغا تەسىر قىلمايۋاتىدۇ ۋە مەدەنىيەتنىڭ ئېقىشىغا توسقۇنلۇق قىلمايۋاتىدۇ؛ بالىنىڭ دادىسىغا قارشى چىقىشى، ئايالنىڭ رەسۋاچىلىقى ياكى ئېرىنىڭ ئۈستىدىن شىكايەت قىلىشى، يولدىن چىقىشى، ئەرنىڭ يامان ئىشلارنى قىلىشى ياكى ئايالنىڭ ئېرىگە خىيانەت قىلىشى بەك مۇھىم ئەمەس دەپ قارالماقتا...

بەشىنچى بۆلۈم

ئىسلامنىڭ دۇنياغا رەھبەرلىك قىلىشى

بىرىنچى قىسىم

ئىسلام دۇنياسىنىڭ تەرەققىي قىلىشى

پۈتۈن دۇنيانىڭ جاھىلىيەتكە يۈزلىنىشى

ئالدىنقى بۆلۈملەردە بايان قىلىپ ئۆتكىنىمىزدەك، خرىستىئان ياۋرۇپا بەزى تارىخىي، ئەقلىي ۋە تەبىئىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن پەيغەمبەرلەردىن قالغان ھەر تۈرلۈك روھىي ئاساسلاردىن، ئەخلاقىي ئېتىبارلاردىن ۋە ئىنسانىي قىممەتلەردىن يىراقلىشىپ، ماتېرىيالىست جاھىلىيەتكە يۈزلەنگەن؛ شەخسىي ھاياتىدا ماددىي مەنپەئەت ۋە راھەت - پاراغەتتىن، سىياسىي ھاياتتا كۈچ - قۇۋۋەت ۋە ئۈستۈنلۈكتىن، ئىجتىمائىي ھاياتتا چېكىدىن ئاشقان مىللەتچىلىكتىن باشقا ھېچنەرسىگە ئىشەنمەسلىككە باشلىغان؛ ئىنسانلارنىڭ تەبىئىيەتتە ۋە ئەخلاقىي ئېتىبارلىرىدا چوڭ ئۆزگىرىش پەيدا قىلىپ، ئۇلارنى ھەرخىل ماشىنىلار بىلەن ئالدىغان؛ غايە ۋە نىشانلىرىنى خورلىغان ۋە ھايات لىنىيىلىرىنى ئۇنۇتۇرغان ئىدى. خرىستىئان ياۋرۇپا ئەخلاقىي تەربىيە، روھىي ئوزۇقنى داۋاملىق كەمسىتىپ،

پەيغەمبەرلەر ئېلىپ كەلگەن بارلىق ئاساسلارنى ئىنكار قىلىپ، ئىجاد ۋە كەشپىياتلىرىنى تېزلاشتۇرۇش، ئەخلاقى ۋە دىنىي تۇسالىقلارنى ئېلىپ تاشلاپ، كۈچكە ۋە زۇرۇر بىر ماددىي ئىمكانغا ئېرىشىش ئارقىلىق ئاجىزلارنى ئېزىدىغان، نەسىللەرنى ۋە مىللەتلەرنى خانىۋەيران قىلىدىغان قورقۇنچلۇق كۈچ ھالىغا كەلدى. شۇنداق، مۇسۇلمانلارنىڭ ھايات سەھنىسىدىن چېكىلىشى، مىللەتلەرنىڭ ۋە دۇنيانىڭ رەھبىرى ئورنىدىن ئايرىلىشى، دىن ۋە دۇنيا ئىشلىرىدىكى ھەددىدىن ئاشۇرۇۋېتىشلىرى، ئۆزلىرىگە ۋە قېرىنداشلىرىغا قارشى ئۆتكۈزگەن جىنايەتلىرى نەتىجىسىدە، ياۋرۇپالىقلار مىللەتلەرنىڭ داھىيىسى بولدى ۋە بۇ ئارقىلىق خىزمەتچىسى قالمىغان ھايات ۋە مەدەنىيەت كېمىسىنىڭ رولىنى ۋە دۇنيا رەھبەرلىكىنى مۇسۇلمانلاردىن ئۆتكۈزۈۋالدى. نەتىجىدە پۈتۈن دۇنيا مىللەتلەرنى جەمئىيەتلىرى ۋە مەدەنىيەتلىرى بىلەن بىللە ماتېرىياللىق جاھىلىيەت پاراۋۇزى سۈرگەن مەنزىلىگە قاراپ ئۇچقاندەك ئىلگىرىلىگەن ۋاگونغا ئوخشاپ قالدى. مۇسۇلمانلارمۇ باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش، قوللىرىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان، چارىسىز يولۇچىلارنىڭ ئەھۋالىغا چۈشۈپ قالدى. ياۋرۇپا كۈچ - قۇۋۋەت ۋە سۈرئەت جەھەتتىن تېز ئالغا بېسىپ، ماددىي قورال ۋە ۋاسىتىلىرى كۆپەيگەنسېرى، بۇ ئىنسانىيەت ۋاگونلىرى جاھىلىيەت مەنزىلىگە قاراپ ئىگىرىلىۋاتاتتى. شۇنداق! ئاتەشكە، يوقلۇققا، ئازاب ۋە ئۆلۈمگە، ئىجتىمائىي تاشقىنلىققا، ئەخلاقىي چېكىلىشكە، ئىقتىسادىي بوھرانغا، روھىي ۋەيرانچىلىققا قاراپ ئىلگىرىلەۋاتاتتى. مانا بۈگۈن ياۋرۇپا ئەڭ تېز سۈرئەتلىك پويىزدىنمۇ ئېشىپ كېتىۋاتماقتا. ئۇ ئايرۇپىلان تېزلىكى بىلەن ھەتتا ئاتوم ئېنىرگىيىسى بىلەن غايىسىگە يېتىش خىيالىدا يۈرمەكتە.

ياۋرۇپا پەلسەپەسىنىڭ دۇنياغا تارقىلىشى

ھازىر دۇنيانىڭ ھېچبىر يېرىدە يەنى ئامېرىكا، ئافرىقا ۋە ئاسىيادا ياۋرۇپالىقلارنىڭ ئېتىقاد ۋە ئىدىيىسىگە قارشى چىقىدىغان، كۆز -

قاراشلىرىنى تەنقىد قىلىدىغان، ماتېرىيالزىمغا تايانغان ھايات نىزامىنى ۋە بىغىسىغان جاھىلىيەت پەلسەپەلىرىنى سىوراقتا تارتىدىغان ھېچقانداق جەمئىيەت ۋە مىللەت يوق. بىز ئاڭلاۋاتقان، كۆرۈپ تۇرۇۋاتقان سىياسىي تالاش - تارتىشلار ۋە مىللەتلەر ئارا توقۇنۇشلار ئەسلىدە رەھبەرلىك دەتالىشى ۋە ئورتاق غايىنىڭ قوماندىنىنى تەيىنلەش غەۋغاسى ئىدى. دۇنيانىڭ مەركىزى بولۇپ قولغان دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلەتلەر ئۇزۇندىن بېرى يەر يۈزىنىڭ كىرىم مەنبەلىرىنى، ئېنېرگىيە ئامبارلىرىنى، بازارلىرىنى، قالاق دۆلەتلىرىنى ۋە دۇنيا رەھبەرلىكىنى مۇستەبىت مېتودلىرى ئارقىلىق ئۆز قولىدا تۇتۇپ كېلىۋاتقان ئىتتىپاقداشلىرىنىڭ بۇ ئورۇندا يەنە تۇرۇۋېرىشىنى خالىمايتتى. ئەمەلىيەتتە، دەرىجىدىن تاشقىرى دۆلەتلەر ئىلىم، كۈچ - قۇۋۋەت، نىزام، ئىنتىزام، ئەقىل ۋە تېخنىكىدا ئىتتىپاقداشلىرىدىن تۆۋەن تۇرمايتتى. ھەتتا ئۇلاردىن نەچچە ھەسسە ئۈستۈن بولۇپ. ئەمما ئۇلارنىڭ غايىسى باشقا ئىدى. باشقا ساھەلەرگە سېڭىپ كىرىشنى ئويلايتتى. خىرىستىئان دىنىنىڭ تەشۋىق - تەرغىباتلىرىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىش ئارزۇسىدا تولغىناتتى. يەر يۈزىدە ئادالەت ئورنىتىش، مىللەتلەرنى دىن ۋە تەقۋادارلىققا يۈزلەندۈرۈش، ئىنسانىيەتنى ماتېرىيالزىمنىڭ ئازغۇن دولقۇنلىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئەخلاق ۋە روھانىيەت ساھىللىرىغا چىقىرىشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەمما ئەپسۇس، مىڭ ئەپسۇس!

كوممۇنىست رۇسىيەنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇ، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ پىشىپ - يېتىلگەن بىر مېۋىسىدىن ئىبارەت خالاس. رۇسىيەنىڭ ياۋرۇپا جەمئىيەتلىرىدىن ۋە دۆلەتلىرىدىن ھېچ پەرقى يوق. لېكىن رۇسىيە ياۋرۇپالىقلارنىڭ ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى، بەزىدە كۆرسىتىپ، بەزىدە تىقىپ قويغان، يۈز يىللاردىن بۇيان ئەخلاق ۋە ئىجتىمائىي پىرىنسىپ قىلىپ ئۆزلەشتۈرۈلگەن ئىككى يۈزلىمىچىلىك ۋە يالغانچىلىق پەردىسىنى پۈتۈنلەي ئېلىپ تاشلىغان ئىدى. لېكىن رۇسىيە دىنسىزلىقتا، ماتېرىيالسىت ھايات پەلسەپەسىدە ۋە ئازغۇن ماتېرىيالزىملىقتا بۇ مىللەت ۋە دۆلەتلەردىن تېخىمۇ بەك ئېشىپ

كەتتى. چۈنكى رۇسىيە دۇنيا رەھبەرلىكىنى قولغا كىرگۈزۈپ، پۈتۈن ئىنسانىيەتنى تېزراق قىسماققا ئېلىش ئارزۇسىدا ئىدى.

ئاسىيا مىللەتلىرى ۋە دۆلەتلىرى

شەرق خەلقلىرى، ئاسىيا مىللەتلىرى ۋە دۆلەتلىرىنى ئېلىپ ئېيتساق، ئۇلارمۇ ياۋرۇپا جەمئىيىتىنىڭ مەدەنىي ۋە سىياسىي غايىسىگە قاراپ يۈرمەكتە. ئەخلاققا، ئەنئەنىلەر ۋە ئىجتىمائىي مۇئامىلىلەردە ئۇلارنى تەقلىد قىلىشقا باشلىدى. غەربنىڭ كائىنات ۋە ھايات كۆز - قارىشى بىلەن ئۇلارنىڭ كائىنات ۋە ھايات كۆز قارىشى ئارىسىدا ھېچقانداق پەرق يوق. ھەممىسى ئوخشاش نەرسىلەرنى ئويلايدۇ. غەربنىڭ ھايات يولى، ئەخلاق كۆز - قارىشى ۋە ئوقۇتۇش سىستېمىسى قانداق بولسا، ئۇلارنىڭمۇ شۇنداق. ئەمما يات مىللەتلەرنىڭ بويۇنتۇرۇقى ئاستىدا ئەقىلسىز مىللەتلەرگە ئوخشاش باشقىلار تەرىپىدىن ئىدارە قىلىنىشىنى ياقىتۇرمايتتى.

شۇنداقلا، ياۋرۇپا مىللەتلىرى ۋە دۆلەتلىرىنىڭ ئۆز ئۈستىگە ھاكىمىيەت قۇرۇپ، ئۆزلىرىنى قانات ئاستىغا ئېلىشىنى، كىرىم ۋە ئېنىرگىيە مەنبەلىرىنى تالان - تاراج قىلىشىنى ئارزۇ قىلمايتتى. شەرقتە، ئافرىقىدا ۋە ئاسىيادا بۇنىڭغا ئوخشاش دۆلەت ۋە ئىمپېراتورلۇقلارنىڭ قۇرۇلۇشىغا، دۆلەتلەرنىڭ ئىچ ۋە سىرتتا ئۇزۇن ۋاقىت ياۋرۇپالىقلار تەرىپىدىن ئىشغال قىلىنغانلىقىغا ئوخشاش تەكرار بۇ دۆلەتلەر تەرىپىدىن تالان - تاراج قىلىنىشقا رازى بولمايتتى. ئەمما، ياۋرۇپالىقلارنىڭ ماتېرىياللىق ھايات كۆز قارىشىنى رەت قىلىش، ھايات شەكلىنى ۋە ئەخلاق قۇرۇلمىلىرىنى يېمىرىپ تاشلاش، پەلسەپە ۋە پىرىنسىپلىرىنى تەنقىد قىلىپ، ئۇنى ئىچ - ئىچىدىن تۈگەشتۈرۈۋېتىش ئۇلارنىڭ ئەقلىگە كېلىپ قويمىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ياۋرۇپالىقلارنىڭ ھەر تۈرلۈك ھەرىكەت ۋە مۇئامىلىلىرىنى ناھايىتى قىزغىنلىق بىلەن قوبۇل قىلغان ئىدى ۋە ئۇلارنى بەكمۇ چوڭ بىلىپ كەتكەن ئىدى...

بۇ مىللەتلەر بىر پۇرسەت تېپىپ ئۆز مۇستەقىللىقىنى ئېلان قىلىش بىلەن ئۆز ئەخلاق ۋە پىرىنسىپلىرى قايتا تىرىلىشكە باشلىدى. جاھىلىيەتتىكى ھاياتلىرىنىڭ ھەقىقىي چېھرىسى پۈتۈن رەزىللىكى بىلەن ئاشكارىلاندى، رەھىمسىزلىك، قانخورلۇق، ئار ۋە نۇمۇسقا تېگىش، بۇلاڭچىلىق، قاتىللىق ۋە ئاغدۇرمىچىلىق بۇ چېھرىنىڭ ئۆچمەس خاتىرىسىدۇر. چۈنكى، مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلۇشنى ئارزۇ قىلغان بەزى ئاسىيا مىللەتلىرىدە ۋەھشىي ھاياتلارنىمۇ دەھشەتكە سالىدىغان، كۆڭۈل رايىنى ياندۇرىدىغان، سەت ۋە قورقۇنچىلۇق رەزىللىكلەر كۆرۈلگەن ئىدى. بەزى مىللەتلەرگە دىنىي، سىياسىي ۋە ئىرقىي مۇتەئەسسىپلىكى بىلەن تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن مۇئامىلەلەر راۋا كۆرۈلگەن ئىدى. بىر - بىرىدىن تارتىۋېلىنىپ ئۆلتۈرۈلگەن بۇۋاقلار، - ئاۋۋال نۇمۇسغا چېقىلىپ ئاندىن ۋەھشىيلەرچە، ھاياسىزلارچە قەتل قىلىنغان ئاياللار، زەھەرلىك يىگىنلەر بىلەن ئۆمرىنىڭ باھار پەسلىدە ئۆز دۇنياسىنى يوقىتىپ قويغان قىزلار، خانىۋەيران قىلىنغان ئۆيلەر، گۈرۈلدەپ كۆيگەن ئوتلار، دەھشەتلىك بومبىلار... ۋە يەنە نېمىلەر، قانداق پاجىئەلەر... ئىشغال قىلغان يەرلىرىنى يەر بىلەن يەكسەن قىلدى. خەلققە قورال - ياراق ئالدىدا ئەجەل تەرى ئاققۇزدى. قان ۋە ئار - نۇمۇس ئۈستىگە سايە تاشلىغان بۇ ۋەھشەت بۇلۇتى يۇرت - يۇرتلارنى ئادەمسىز چۆلگە ئايلاندۇردى. تارىختا كۆرۈلمىگەن ئەڭ ۋەھشىي قىيىناش ئۇسۇللىرىدا جان بەرگەن ۋە ۋەھشىيلەرچە ئۆلتۈرۈلگەن ئاياللار بىلەن بىرگە ئۆزئارا - نۇمۇسنى كىرلىتىشتىن ئۆلۈمنى ئەلا بىلىدىغان قانچىلىغان ئىپپەتلىك خانىملار زەھەرلىك يىگىنلەر بىلەن جان تەسلىم قىلدى. مەيلى مەدەنىي دۆلەتلەردە ياكى ئىسلام دۆلەتلىرىدە بۇنىڭغا ئوخشاش ئىنسانلارنى قىڭغىر قاخشاتقان يەنە قانچىلىغان زۇلۇملار...

شۇنى ئېنىق ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، بۇ ۋەقەلەرنىڭ ھەممىسى مىللەتلەرنىڭ ئۆز دۆلەتلىرىدە كۆرگەن دىنىي بېسىمدىن ۋە ئامما ئارىسىدىكى پاجىئەلەردىن، مەدەنىيەت ۋە دىنلىرى دۇچ كەلگەن بېسىم ۋە ھۇجۇملاردىن ئايرىم ۋەقەلەر ئىدى. چۈنكى جاھانگىر دۆلەتلەر چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالغان بىچارە مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت ۋە

تىللىرىغا ئەڭ خەتەرلىك شەكىلدە ھۇجۇم قىلىۋاتماقتا. خەلقنى ياسالما بىر تىل قوللىنىشقا مەجبۇرلىماقتا. دوقمۇش - دوقمۇشقا ئورۇنلاشتۇرغان جاسۇسلۇق تەشكىلاتلىرى خەلقنىڭ قانچىلىك مەدەنىيەت ۋە كۈلتۈر ئەسەرلىرى بولسا، ھەممىنى يوق قىلىشقا تىرىشماقتا ۋە بۇ يولدا ھەر تۈرلۈك يالغان ۋە بوھتانلارنى ئويدۇرماقتا. ھەر كۈنى بۆرە بىلەن قوزنىڭ ھېكايىسى تەكرارلانماقتا. ئۆتمۈش ۋە مەدەنىيەت قاراۋۇللىرىنى ۋەزىپىلىرىدىن ئېلىپ تاشلاپ، تىجارەت ۋە تۇرمۇش ئىشلىرىنى تاقىۋالماقتا. كۈلكىلىك ۋە ئاقماس سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ خەلقنىڭ دۇكانلىرىنى ۋە تىجارەت يەرلىرىنى ئېتۈۋەتمەكتە. مال - مۈلۈكلىرىنى مۇسادىرە قىلماقتا.

مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بۇ مىللەتلەر دىن ۋە ئەخلاق جەھەتتىن پۈتۈنلەي ۋەيران بولدى. قەلبلىرىگە مال - مۈلۈك سۆيگۈسى ئورۇنلاشتى شەخسىيەتچىلىك ۋە نەپسانىيەتچىلىك شەيتاننىڭ قولغا چۈشتى. ھەتتا رەبەرىلىرى بىلەن چىقىشالماي ئۇلارنى بەزدۈرۈۋەتتى. مال باھاسى مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە ئۆرلىدى.

ھۆكۈمەت مال باھاسى تەھدىتىگە قارشى چىقىۋېدى، تىجارەت ماللىرىنى بازاردىن ئەچىقىپ كەتتى. خەلق كىيىم - كېچەك ۋە يېمەك - ئىچمەك تاپالمايدىغان ھالغا چۈشتى، ئېھتىياجىنى قامدىيالمىدى ۋە ئامالسىز سودىگەر قويغان باھادا ئېلىشقا مەجبۇرلاندى. نەتىجىدە بازارلاردا قۇرۇقلۇق، جىنايەتلەر، خىيانەتلەر، پارا ۋە بۇلاڭ - تالاڭلار ئەۋج ئالدى. باشقۇرغۇچىلار بىلەن سودىگەرلەر مۇسابىقىلىشىۋاتقان ئىككى ئات ياكى مەيدانغا چۈشكەن ئىككى رەقىبكە ئوخشاش، ھەر كۈنى بىرى يەنە بىرىنى يېڭىپ، يوق قىلىش ئۈچۈن تىنىم تاپماس ئەھۋالغا كەلگەن ئىدى. بىچارە خەلق ئىككى تۈگمەن تېشى ئارىسىدا قالغان بۇغداي دانچىلىرىغا ئوخشاش نېمە قىلىشنى بىلەلمىدى.

دىنىي زاتلار ۋە ئىسلاھاتچىلار بۇ مىللەتلەرگە يېڭى بىر ھايات بەخش ئېتىش ۋە ئۇلارغا ئەخلاق، پەزىلەت، ئىشەنچ ۋە ئىقتىساد روھىنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن ھەرقانچە كۈچىگەن بولسىمۇ مۇۋەپپىقىيەت قازىنالمىدى ۋە نەھايەت مۇنداق بىر مىللەتنى ئىسلاھ قىلىپ تۈزىتىشتىن يېڭىدىن بىر مىللەت يارىتىشنىڭ تېخىمۇ ئاسان

ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنى ئۆز ھالىغا قويۇپ بېرىپ، ئاقىۋىتىنى كۈتۈشكە باشلىدى.

ۋە بۇ ئارقىلىق دۇنيا شەرقىدىن غەربگىچە جىددىي داۋالاش كېرەك بولغان روھىي، ئەخلاقىي، ئىجتىمائىي ۋە ئىقتىسادىي بوھرانلارغا ئىتتىرىلدى.

دۇنيادىكى بوھرانلارنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى

دۇنيا رەھبەرلىكىنى ۋە ھايات يولىنى قەبىھ ئارزۇ - ھەۋەسلىرىگە ۋاسىتە قىلىۋالغان گۇناھكار قۇللاردىن ئېلىپ، پاك ۋە ئىقتىدارلىق قۇللارغا تاپشۇرۇش دۇنيادىكى بوھرانلارنى ھەل قىلىشنىڭ بىردىنبىر يولىدۇر.

رەھبەرلىكنىڭ ئەنگىلىيەگە، ئامېرىكىغا ياكى پۈتۈنلەي رۇسىيەگە ئۆتۈشى دۇنياغا ھېچنەرسە بېرەلمىگىنىدەك، ھېچبىر مەسىلىمۇ ھەل بولمايدۇ. بۇ ئۆزگىرىش ئوڭ قول تالغاندا سول قولغا، سول قول تالغاندا ئوڭ قولغا ئېلىنغان قېيىق پالقمىدىن باشقا نەرسىگە ئوخشىمايدۇ. پالاق ئوخشاش بولغاچقا، ئۇنىڭ ئوڭ ياكى سول قولغا ئۆتۈشنىڭ ھېچ پەرقى يوققۇ؟ ئامېرىكا ۋە رۇسىيە مۇ ھايات روتاسىنى ئورتاق يۈرۈتكەن، كېمىنى بىر لىنىيە ئۈستىدە بىرلا نىشانغا قاراپ ھەيدەۋاتقان بىر ئادەمنىڭ ئىككى قولىدىن پەرقلەنمەيدۇ.

تۈپ يىلتىزىدىن ۋە ھەقىقىي ئۆزگىرىش پەقەت رەھبەرلىكنىڭ ماتېرىياللىرىم ۋە جاھىلىيەت قوماندانلىقىدا ھەرىكەت قىلىۋاتقان ياۋرۇپادىن ياكى تېخىمۇ كەڭ مەنىسى بىلەن ئەنگىلىيە، ئامېرىكا، رۇسىيە ۋە بۇلارنىڭ ئارقىدىن مېڭىۋاتقان شەرق ۋە ئاسىيادىكى باشقا مىللەتلەردىن پەيغەمبىرىمىز ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەبەدىي ئەلچىلىكى ۋە ھەقىقىي دىنىي بىلەن ئىدارە قىلىنغان ئىسلام ئالەمىگە ئۆتۈشى بىلەن مۇمكىن بولىدۇ.

تارىخنىڭ يۈزىنى ۋە ھادىسىلەرنىڭ يۈزىنى ئۆزگەرتەلەيدىغان ۋە دۇنيانى خەتەرلىك پەيتلەردىن قۇتۇلدۇرىدىغان تۈپتىن ئۆزگىرىش مانا بۇدۇر.

پۈتۈن ئىسلام دۇنياسى بۇ مۇھىم ئورۇننى قولغا كىرگۈزۈش ئۈچۈن جان - جەھلى بىلەن تىرىشىشى كېرەك. بارلىق ئىسلام مەملىكەتلىرى ۋە مۇسۇلمان مىللەتلىرى بۇ غايىگە يېتىش ئۈچۈن كېچىنى كۈندۈزگە ئۇلاپ پۈتۈن كۈچىنى سەپەرۋەر قىلىش لازىم. ھەر بىر مۇسۇلمان بۇ يولدا مۇجادىلە ۋە جىھادقا ئاتلىنىشى، كۈچىنىڭ يېتىشىچە غەيرەت قىلىپ، كۈچ چىقىرىش لازىم. چۈنكى بۇ، ئىسلام ئۆمىتىنىڭ مەۋجۇدىيەت ئالەمىگە تۈرۈلۈپ، ئۇرۇقى ئەرەب يېرىم ئارىلىغا ئېتىلغان كۈن، ئۇنىڭغا بېرىلگەن ئەڭ شەرەپلىك ۋەزىپىدۇر.

ئىسلام دۇنياسى ياۋرۇپانىڭ ئىزىدا

يېقىنقى زامانلاردا، دۇنيانىڭ ھەر يېرىدە ھەتتا ئىسلام مەركەزلىرى ۋە پايتەختلىرىدە مۇسۇلمانلارنىڭ ياۋرۇپا جاھىلىيىتىنىڭ شېرىكى ۋە ئۇنىڭ پىدائىي ئەسكەرلىرى بولۇپ قېلىشى ئىنساننى جىددىي ئويلاشقا سېلىپ قويىدۇ. ھەتتا بەزى مۇسۇلمان دۆلەتلەر ۋە مىللەتلەر ئەسىرلەردىن بېرى جاھىلىيەت ھەرىكەتلىرىگە رەھبەرلىك قىلغان ۋە ئۇنىڭغا يېڭى بىر جان كىرگۈزگەن، بايرىقىنى شەرق ۋە غەربتە تىكلەنگەن ياۋرۇپا مىللەتلىرى ئىچىدە مۇسۇلمانلارغا ياردەم قىلىدىغان، قالاق مۇسۇلمان دۆلەتلەرنىڭ مەۋجۇدىيىتىنى قوغدايدىغان ۋە ئادالەتنى يەر يۈزىگە كەڭ يېيىپ، ئادالەت بايرىقىنى تىكلەيدىغان مىللەتلەرنىڭ بارلىقىغا ئىشەنمەكتە...

شۇنىسى بەكمۇ ئېچىنارلىقى، ئۇلار ئىسلام قوشۇنىنىڭ قوماندانى بولماي جاھىلىيەت توپىنىڭ ئېتىبارسىز ئەسكىرى بولۇشقا رازى بولدى. ياۋرۇپا پەلسەپەلىرىنىڭ ئاساسلىرى ۋە جاھىلىيەت ئەخلاقى ئۇلارنىڭ قەلبلىرىگە خۇددى سۇنىڭ دەرىخ يىلتىزىغا سىڭىپ

كېرىشى ۋە توك ئېقىمىنىڭ سىمىدىكى ئايلىنىشىغا ئوخشاش رېتىملىق سىڭىپ كىرمەكتە. ئەگەر ئىسلام دۆلەتلىرىگە شۇنداق بىر كۆز تاشلايدىغان بولسىڭىز، ياۋرۇپا ماتېرىيالىزىمىنىڭ نۇرغۇنلىغان شەكىل ۋە ئىزلىرىنى ئاسانلا كۆرەلەيسىز. شۇنداق، خۇددى ئاخىرەتكە ئىشەنمەيدىغان، بۇ ھاياتتىن باشقا بىر ھاياتنىڭ بارلىقىنى قوبۇل قىلمايدىغان ۋە ئۇنىڭ نېمەتلىرىنى ئىنكار قىلىدىغان كىشىنىڭ قارا نىيىتى بىلەن دۇنيا ھاياتىغا قۇچاق ئاچقانلىقىنى ۋە شەھۋەت پاتقىقىغا پاتقانلىقىنى كۆرىسىز. دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتى ۋە نېمەتلىرىگە ياۋۇزلۇق بىلەن مەھكەم ئېسىلغانلارغا ئوخشاش ئورۇن ۋە مەنسەپ ئۈچۈن قانداق بەسلىشكەنلىكىنى ۋە بىر - بىرىنى قانداق يەپ تۈگەتكەنلىكىنى كۆرىسىز. پەيغەمبەرگە، كەلتۈرگەن كىتابقا، ئاخىرەت كۈنىگە ئىشەنمەيدىغان ۋە ھېسابىتىن قورقمايدىغانلارغا ئوخشاش شەخسىي مەنپەئەت ۋە پايدىلىرىنى ئەخلاق ۋە پەزىلەتلىرىدىن قانداق ئەلا كۆرىدىغانلىقىنى كۆرىسىز.

دۇنيا ھاياتىنى بىردىنبىر بايلىق ۋە غايىلەرنىڭ ئاخىرقى بېكىتى دەپ چۈشىنىدىغانلارغا ئوخشاش دۇنياغا قانداق باغلانغانلىقىنى ۋە ئۆلۈمدىن قانداق يىرگىنگەنلىكىنى ئوچۇق كۆرىسىز. ئەخلاقىي ئاساسلاردىن ۋە يۈز بېرىۋاتقان ھەقىقەتلەردىن مەھرۇم قىلغان ماتېرىيالىست مىللەتلەرگە ئوخشاش ۋال - ۋۇل بېزەكلەرگە ۋە قۇرۇق خىياللارغا قانداق ھەيران قالغانلىقىنى كۆرىسىز، بۇتپەرەس ۋە دىنسىز مىللەتلەرگە ئوخشاش ئىنسانلارنىڭ، پادىشاھلارنىڭ، ھۆكۈمدارلارنىڭ، رەھبەرلەرنىڭ، مەنسەپدار ۋە ئەمەلدارلارنىڭ ئالدىدا قانداق بويۇن ئېگىپ تۇرغانلىقىنى يىرگىنگەن ھالدا كۆرىسىز.

ئىسلام ئىنسانىيەتنىڭ بىردىنبىر پاناھگاہىدۇر

كۈنىمىزدە، مۇسۇلمانلار ئۆزلىرىگە يۇققان بارلىق كېسەلگە ۋە خاراب بولغان ھالىغا باقماي، يەنىلا دۇنيا رەھبەرلىكى ۋە دۇنيا تىنچلىقى ھەققىدە غەرب مىللەتلىرى بىلەن توختىماي كۈرەش قىلىپ

بەسلەشكەن، يەر يۈزىنىڭ يېگانە كۈچ تەڭپۇڭلۇقىدۇر. چۈنكى، بۇ ئاۋام ئېتىقاد قىلغان دىن ئۆز مەنسۇپلىرىنىڭ دۇنيا تەرەققىياتىنى كونترول قىلىپ، مىللەتلەرنى ئۆز ئەخلاق، ھەرىكەت ۋە مۇئامىلىلىرىگە قارىتا يېتىشتۈرۈشنى ئىنسانىيەت ئالەمىنى پەزىلەت ۋە تەقۋادارلىققا يېتەكلىشىنى، دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە تىنچلىق ۋە سانادەتكە ئېرىشتۈرۈشنى، باشقا مىللەتلەرنى ئىنكار قىيالىرىدىن قولىدىن كېلىشىچە تارتىشنى مۇتلەق بۇيرۇق قىلدۇ. ئاندىن، مۇسۇلمانلارنىڭ تەبىئىتى، ئىجتىمائىي قۇرۇلمىسى ياكى دىنلىرى جاھىلىيەت پاتقىقىغا يېتىشقا رازى بولمايدۇ. ئىسلامىيەت جاھىلىيەتنىڭ ئەجەللىك دۈشمىنىدۇر. ئىسلام ھۆكۈمرانلىق قىلغان يەردە جاھىلىيەتتىن ئەسەر قالمايدۇ.

مانا بۇ مۇسۇلمان خەلق ياۋرۇپانىڭ شەرق ۋە غەربتە يايغان خاتا نىزاملارنىڭ بېشىدا ھەرتان پارتلاشقا تەييار بومبىغا ئايلىنىپ، ياۋرۇپانىڭ پۈتۈن غەيرەتلىرىنى يوققا چىقىرىدىغان كۈچتۇر.

ئۇلۇغ ئىسلام شائىرى دوكتور مۇھەممەد ئىقبال بۇ خەتەرنى "ئىبلىس پارامېنتى" ناملىق شاھ ئەسەر قەسىدىسىدە شەيتان تىلى بىلەن ناھايىتى ئوچۇق ئىپادىلەپ بەرگەن ئىدى. قەسىدىدە ئىبادە قىلىنىشىچە، شەيتانلار ئىبلىسنىڭ دوستلىرى ۋە قولچۇمماقلىرى بولۇپ ئۇلار پارلامېنتتا توپلىنىپ دۇنيانىڭ تەرەققىياتىنى، كېلىچەكنىڭ خېيىم - خەتىرى ۋە پىتىنە - پاساتلىرىدىن، ئىبلىس نىزاملىرى ۋە شەيتان مۇئەسسەسلىرى ھەققىدە قەلبلىرىگە كىرگەن قورقۇنۇچ ۋە ئەندىشىلەردىن سۆز قىلىشىدۇ ۋە بۇ ئارىلىقتا مەۋجۇدىيەتلىرىنى خەتەرگە ئىتتىرگەن، نىزاملىرىغا تەھدىت سالغان خېيىم - خەتەر ۋە پىتىنە پاساتلار توغرىسىدا مۇزاكىرە قىلىشىپ، بىر - بىرىنى كېلەچەكتە بۇلاردىن كېلىدىغان ئاپەتلەر بىلەن قورقىتىشىدۇ. بۇ ۋاقىتتا بىر ئىبلىس پارلامېنت ئەزاسى سۆز قىلىپ جۇمھۇرىيەت توغرىسىدا گەپ باشلايدۇ ۋە ئۇنى چوڭ خېيىم - خەتەر دەپ سۆپەتلەيدۇ. يەنە بىر پارلامېنت ئەزاسى بۇ ھەقتە سۆز قىلىپ: «جۇمھۇرىيەت سىزنى قورقۇتمىسۇن، چۈنكى ئۇ بىر دېكتاتورلۇق ماسكىسىدىن باشقا بىر نەرسە ئەمەس. ئاندىن شۇنىمۇ

ئېيتىپ قويايىكى، دېكتاتورلۇققا جۇمھۇرىيەت تونىنى كىيگۈزگەنمۇ يەنە بىز. قاچانكى، ئىنسانلارنىڭ ئويغىنىپ ئەقلى - ھوشىغا كەلگەنلىكىنى، شەرەپ ۋە غۇرۇرلىرىنى ئىدراك ئەتكەنلىكىنى كۆرسەك، مۇئەسسەسە قارشى نەتىجىسى ياخشى بولمايدىغان بىر زەربە بېرىش نىيىتىنىڭ بارلىقىدىن شۈبھىلەنسەك، ئەنە شۇ ۋاقىتتا بىز ئۇلارنى "جۇمھۇرىيەت" ئويۇنى بىلەن ئالدايمىز. ھۆرمەتلىك پالارمېنت ئەزالىرى! مەسىلە پادىشاھلىق ياكى ھۆكۈمرانلىق مەسىلىسى ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە دېكتاتورلۇق پەقەت بىر شەخس ياكى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئىستىبات يۈرگۈزىدىغان بىرى تەرىپىدىن مونوپۇل قىلىنىۋالمايدۇ.

دېكتاتورلۇق ئىنساننىڭ باشقا بىرىگە تايىنىپ كۈن ئۆتكۈزۈش ۋە باشقىلارنىڭ مېلىغا كۆز تىككەن ھالدا ياشىشىدىن ئىبارەتتۇر، خالاس! بۇ بەزىدە يالغۇز ۋە بەزىدە جەمئىيەت شەكلىدە كۆرۈنىدۇ. لېكىن ھەر ئىككىلىسى ئوخشاش غەربنىڭ جۇمھۇرىيەت نىزامىنىڭ سىرتتىن قارىغاندا نەقەدەر پارلاق ۋە گۈزەل، ئەمما ئەسلىدە چېڭگىزخاندىن تېخىمۇ زالىم ئىكەنلىكىنى كۆرمەيۋاتامسىلەر؟ دەيدۇ.

يەنە بىر پارلامېنت ئەزاسى سۆز باشلاپ مۇنداق دەيدۇ: "دېكتاتورلۇقنىڭ داۋاملىشىشىدا ھېچقانداق شۈبھە يوق. لېكىن پەيغەمبەر بولمىسىمۇ قولچوماقچىلىرى تەرىپىدىن مۇقەددەس كىتاب دەپ ئاتالغان شۇ كارل ماركس دېگەن يەھۇدىيىنىڭ ئىنسانىيەتنى دىر - دىر تىرتىدىغان قورقۇنچلۇق پىتىنىسى ھەققىدە ھۆرمەتلىك ۋەكىل نېمە دەيدىكەن؟! ئەجىبا بۇ زاتى ئالىيلىرىنىڭ بۇ ئادەمنىڭ دۇنيانى ئاست - ئۈست قىلىپ ھەممە ئىشنى قالايمىقانلاشتۇرغانلىقىدىن، ئىشچىنى ئۆز خوجايىنىغا قارشى كۈشكۈرتۈپ، ئىنتىزامنى بىتچىت قىلغانلىقىدىن خەۋىرى يوقمۇ؟

ئۇنىڭ كەينىدىنلا يەنە بىر پارلامېنت ئەزاسى سۆز باشلاپ مەجلىس رەئىسىگە خىتاب قىلغان ھالدا مۇنداق دەيدۇ:

مۆھتەرەم رەئىس!

ياۋرۇپا سېپەرۋازلىرى زاتى ئالىيلىرىنىڭ ھەرقانچە سادىق مۇرتلىرى بولسىمۇ، مەن شەخسەن ئۇلارنىڭ ئەقىل - پاراستىگە ئىشەنچ قىلالمايمەن. مانا ئىران سوتسىيالىزىمنىڭ رەھبىرى مازدەكنىڭ نۇسخىسى بولغان ھىلىگەر يەھۇدىدۇر. ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان پرىنسىپلىرى بىلەن دۇنيانى قالايمىقانلاشتۇردى. نەتىجىدە پېقىر تەبىقە شاھلار بىلەن تەڭ تۇرۇشقا ۋە ئۇلارنى ئاسانلا يوق قىلىشقا باشلىدى.

بىز بۇ سوتسىيالىزم ھەرىكىتىنىڭ تەشۋىق - تەرغىباتلىرىنى كۆزگە ئىلمىغان ئىدۇق. ئەمما ھازىر پۈتۈنلەي ئەۋج ئېلىپ، ئالدىنى ئالغىلى بولمايدىغان بىر قۇۋۋەتكە ئايلاندى. بۈگۈنكى دۇنيا ئەتىنىڭ قورقۇنچ پىتىنىسىدە تىترىمەكتە. مۇھتەرەم رەئىس ئەپەندى! ھاكىمىيەت ئاستىدىكى بۇ دۇنيا بىر كۈن ئۆزىنىڭ بېشىغا بالا بولىدۇ ۋە نىزامى پۈتۈنلەي قالايمىقانلىشىدۇ.

مەجلىس رەئىسى سۆز ئېلىپ مۇنداق دەيدۇ:

دۇنيانىڭ تىزگىنى مېنىڭ قولىمدا دۇر. مەن ئۇنى ئۆزۈم خالىغانچە قوللىنىمەن. بۇ سوتسىيالىست پىكىرلەر ياۋرۇپا مىللەتلىرى ئارىسىدا يىلتىز تارتىشى بىلەن دۇنيا ھاك - تاك قىلىدۇ. بۇ ئارقىلىق مىللەتلەر ئىتقا ئوخشاش بىر - بىرىگە ئېتىلىدۇ ۋە بۆرىگە ئوخشاش بىر - بىرىنى پارچىلاپ يوقىتىدۇ. بۇ پىكىرلەر سىياسىي رەھبەرلەرنىڭ ۋە چىركاۋدىكى باش پوپلارنىڭ قۇلقىغا يېتىپ قالسىلا، ئۇلار يولىدىن ئېزىقىدۇ ۋە ساراڭغا ئايلىنىدۇ. لېكىن سىلەرگە ئېيتقان سوتسىيالىزمغا كەلسەك... ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بىر ئىنسان بىلەن يەنە بىر ئىنسان ئارىسىغا سالغان ئەخمىقانە ھۆكۈمراننى مازدەك مەنتىقىسى (سوتسىيالىست پەلسەپە) نىڭمۇ تۈزىتەلمەيدىغانلىقىنى ئەقلىڭلاردىن چىقارماڭلار. بۇ قوغلاندى سوتسىيالىستلار ۋە ئەقىلسىز مەدىكارلار مېنى ھېچقاچان قورقۇتالمايدۇ.

ئەگەر مەن قورقماقچى بولسام، كۈللىرىدە ھايات چوغى ۋە كېلەچەك ئۇچقۇنى يوشۇرۇنغان، كېچىلىرىنى ياتماي تاك ئاتقۇزىدىغان، سەھەرلىرى مەڭزىلىرىدىن قانلىق ياشلار ئېقىتىدىغان

بىر مىللەتتىن قورقمەن. ئەقلى - ھوشى جايدا بىرى ئەتەننىڭ پىتىسىنىڭ ۋە كېلەچەكنىڭ پىلاكتىنىڭ سوتسىيالىزم ئەمەس، بەلكى ئىسلام ئىكەنلىكىنى دەرھال چۈشىنەلەيدۇ.

مەن بۇ مىللەتنىڭ قۇرئان كەرىم ئاساسلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلىپ، بىر تەرەپكە ئىتتىرىپ قويغىنىنى، مال - بايلىققا بەكمۇ ھېرىسمەن ئىكەنلىكىنى ۋە باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاش بايلىق توپلاش ئارزۇسىدا يۈرىكى پۇچىلىنىۋاتقانلىقىنى ئوبدان بىلمەن. مەن شەرق كېچىلىرىنىڭ زۇلمەت قاراڭغۇلۇقلارغا ھامىلە بولغانلىقىنىمۇ ئوبدان بىلمەن ۋە مەن يەنە ئىسلام ئالىملىرى ۋە ئۇلۇغلىرىنىڭ بۇ زۇلمەت قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ، دۇنيانى يورۇقلۇققا ئېرىشتۈرىدىغان "ئاق قول" دىنىمۇ مەھرۇم ئىكەنلىكىنىمۇ ناھايىتى ياخشى بىلمەن. لېكىن مەن بۇ ئەسىرنىڭ شىددەت ۋە بۇزۇقچىلىقلىرىنىڭ بۇ مىللەتنى ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ، ھەرزىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ شەرىئىتىگە يۈزلەندۈرۈپ قويىشىدىن قورقمەن. مەن سىلەرنىڭ ئۇلۇغلىقىنىڭ ھامىيىسى، شەرمى - ھايمانىڭ قوغدىغۇچىسى، شان - شەرەپ دىنى، ئىپپەت ۋە ئامانەت دىنى، قەھرىمانلىق ۋە ئىنسانلىق دىنى جىھاد ۋە مۇجادىلە، دىنى قۇلچىلىقنىڭ ھەرقاندىقىنى ئەمەلدىن قالدۇرغان، ئىنسانغا قۇل بولۇشنى پۈتۈنلەي يوقاتقان، ھۆكۈمدار بىلەن چاكارنى ئايرىمغان، مال - بايلىقنى ھەر تۈرلۈك يامانلىق ۋە مەينەتچىلىكتىن تازىلاپ ساپ ۋە پاكىز ھالغا كەلتۈرگەن، مال - مۈلۈك ئىگىلىرىنى ئۆز مۈلكىنىڭ ۋارىسى قىلغان، اللەنىڭ ئامانەتچىسى ۋە ماللارنىڭ مەسئۇلى قىلغان ھەرزىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دىنىدىن قوغدىنىشىڭلارنى ۋە قورقۇشىڭلارنى تەۋسىيە قىلمەن. قايسى بىر ئىنقىلاب ۋە قايسى بىر ھەرىكەت بۇ دىننىڭ "يەر يۈزى سۇلتانلارنىڭ ياكى پادىشاھلارنىڭ ئەمەس، ئۇ پەقەت اللەنىڭدۇر" دەپ چۇقان سېلىش ئارقىلىق پىكىر ساھەسىدە ياراتقان خەتەردىن تېخىمۇ چوڭ ۋە تېخىمۇ شىددەتلىك؟

بۇ دىننى ئىنسانلارنىڭ كۆزىدىن يىراق تۇتۇش ئۈچۈن بارلىق كۈچۈڭلارنى ئىشقا سېلىڭلار. مۇسۇلمانلارنىڭ رەببىگە بولغان

"اللەنىڭ سىلەرنى خەلىپە قىلغان نەرسىلەرنى سەپ قىلىڭلار" سۈرە ھەدىد 7 - ئايەت.

ئىتائەتنىڭ ئاجىزلىشىشى ۋە دىنغا بولغان ئىماننىڭ سۇس بولۇشى سىلەرنى سۆيۈندۈرۈشى كېرەك. مۇسۇلمانلارنىڭ كالام ئىلمى، ئىلاھىي بىلىملەر، اللە نىڭ كىتابىنىڭ ئايەتلىرىنىڭ تەپسىرى مەسىلىسى قاتارلىقلار بىلەن مەشغۇل بولماسلىقى ھەر دائىم بىزگە پايدىلىقتۇر. ھەرقاچان مۇسۇلمانلارنىڭ قۇلاقلىرىنى ئېتىڭلار. چۈنكى ئۇلار ئەزان ۋە تەكبىرلىرى بىلەن سېھىرلىرىمىزنى بۇزىدۇ ۋە دۇنيانىڭ تىلىملىرىنى بىردەمدىلا تارمار قىلىۋەتكۈدەك كۈچكە ئىگە. سىلەر مۇسۇلمانلارنىڭ كېچىلىرىنىڭ ئۇزۇن، سەھەرلىرىنىڭ ئېغىر بولۇشى ئۈچۈن تىرىشىڭلار.

قېرىنداشلىرىم! مۇسۇلمانلارنى پائالىيەت ۋە ئىش - ھەرىكەتتىن يىراقلاشتۇرۇڭلاركى، ئۇلار دۇنيادىكى مۇسابىقىلىرىدە مەغلۇپ بولسۇن، مۇسۇلمانلارنىڭ باشقىلارغا قۇل بولۇشى، دۇنيا ھاياتىدىن پۈتۈنلەي قول ئۈزۈپ ”بىر لوقما، بىر يەكتەك“ پەلسەپەسىنى ئۆزلەشتۈرۈشى ۋە كۆز ئالدىدىكى خەتەرلەرگە پىسەنت قىلماسلىقى ھەرقاچان بىز ئۈچۈن پايدىلىقتۇر. ئەگەر مۇسۇلمانلار بىر كۈنلەردە ئويغىنىپ دىنلىرىنىڭ دۇنيانىڭ تىزگىنلىرىنى قولغا ئېلىش پىرىنسىپىنى تەتبىق قىلىپ قالسا، ئۇ چاغدا بىزنىڭ ھالىمىزغا ۋاي! بىزنىڭ بېشىمىزغا كەلگەنلەرگە ۋاي! ھەقىقىي پالاکەت مانا بۇدۇر!

ئىسلام نىزامى

ئىسلام دۇنياسى پەقەت ھەزرىتى مۇھەممەد ئېلىپ كەلگەن بۇ نىزام ئارقىلىق قۇتۇلالايدۇ. شۇنداق، ئۇنىڭغا ئىمان ئېيتىش ۋە ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆز رازىلىقى بىلەن جان پىدا قىلىش ئارقىلىق... چۈنكى بۇ نىزام، دۇنيادا ئۇنىڭدىنمۇ ئادىل ۋە ئۈستۈنى كۆرۈلۈپ باقمىغان، ئىنتايىن كۈچلۈك ۋە ئاجايىب پارلاق بىر نىزامدۇر.

بۇ نىزام مۇسۇلمانلارنىڭ تۇنجى ئىستىلاسىدا روھلىرىغا سېڭىپ كەتكەن ۋە ئەلچىلىرىدىن بىرىنىڭ ئىران ھۆكۈمدارى يەزدەرچىنىڭ ھۇزۇرىدا قىسقىچە قىلىپ سۆزلەپ ئۆتكەن نىزامنىڭ ئۆزىدۇر.

ئۇ مۇنداق دېگەن ئىدى: "اللھ بىزنى خالىغان كىشىنى قۇللارغا قۇللۇق قىلىشتىن بىر اللھ غا قۇللۇق قىلىشقا، دۇنيانىڭ قىسلىچىلىقىدىن راھەت ۋە مولچىلىقىغا، دىنلارنىڭ زۇلمدىن ئىسلامنىڭ ئادالەتكە ئېرىشتۈرۈشكە ئەۋەتتى".

بۇ نىزامنىڭ بىر كەلىمىسىنى ئۆزگەرتىش ئۇياقتا تۇرسۇن، بىر ھەرپ قوشۇپ قويۇشقىمۇ قەتئىي بولمايدۇ. ئۇ مىلادى 6 - ئەسىرگە ئۇيغۇن كەلگەندەك، 20 - ئەسىرگەمۇ ئۇيغۇن كېلىدۇ. مۇسۇلمانلار دۇنيانى بۇتپەرەستلىك ۋە جاھىلىيەت چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئەرەب يېرىم ئارىلىدىن ھەرىكەتلەنگەن كۈنى زامان خۇددى ئاجايىپ بىر ھەيۋەت بىلەن ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋېتىلگەن ئىدى.

بۇ كۈنلەردە ئىنسانلار تېخى ئۆزلىرى ياسىۋالغان، تىكلەۋالغان، كۆمۈۋالغان ۋە تىزىۋالغان ھەرخىل بۇتلارنىڭ ئالدىدا سەجدە قىلماقتا. لېكىن بىر بولغان اللھ غا قۇللۇق قىلىش ئۇلار ئۈچۈن مەغلۇبىيەت ۋە غەيرى تۇيۇلماقتا. يەنە بىر تەرەپتە دۇنيادا ھېلىدىن ھېلىغا يېڭى پىتتە - پاساتلار مەيدانغا كەلمەكتە، ئارزۇ - ئىستەكلەرگە قۇللۇق قىلىنماقتا... راھىبلار، پادىشاھلار، سۇلتانلار، ئېسىلزاڭلار ۋە بايلار، رەھبەرلەر ۋە سىياسىي پارتىيەلەر اللھ دىن باشقا ئىلاھلار دەپ قوبۇل قىلىنماقتا. ئۇلارنىڭ ئالدىدا قۇربانلىق قىلىنماقتا، مەيدانلاردا ھەيكەللىرى تىكلەنمەكتە!

بۈگۈن دۇنيا بىر يەردىن بىر يەرگە بېرىش ئۈچۈن قاتناش قوراللىرىنىڭ كۆپلۈكى، جەمئىيەت ۋە خەلقلەرنىڭ بىر - بىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلەرنىڭ قويۇقلۇقىغا قارىماي، ئىنسانلارغا تۈنۈگۈندىن تېخىمۇ تار تۇيۇلماقتا، چۈنكى بۇرنىنىڭ ئۈچىدىن يىراقنى كۆرەلمەيدىغان، ئۆز ئىگىسىنىڭ مەنپەئەتىدىن باشقا نەرسىنى ئويلىمايدىغان، شەھۋەتكە بېرىلىش ۋە ئۆز نەپسىگە ئىبادەت قىلىشتىن باشقىنى بىلمەيدىغان ماتېرىياللىق دۇنيانى مۇشۇنداق تارلىتىۋەتكەن

ئىدى. چەكسىز كەتكەن كەڭ دۆلەتتە ئازغىنە كىشىلەرگە ياشاش ھەققى بەرمىگەن شەخسىيەتچىلىك ۋە بارلىق چەتئەللىكلەرگە يامان كۆزى بىلەن قاراپ، ئۇلارنىڭ قانچىلىك ئۈستۈنلۈكى بولسا، ھەممىسىنى ئىنكار قىلغان ۋە ئۇلارنى تۈرلۈك ھەق - ھوقۇقتىن مەھرۇم قالدۇرغان بورژۇئا مىللەتچىلىكى دۇنيانى مانا مۇشۇنداق تار ھالغا كەلتۈرۈپ قويغان ئىدى.

ئۇنىڭدىن قالسا، كۈندىلىك ئېھتىياج بۇيۇملىرىنى ۋە ئېنىرگىيە مەنبەلىرىنى بازاردىن ياندۇرۇپ چىقىپ، ساقلاپ ياتقان سىياسىي كۈچلەر ماددىي ھاياتنىڭ چەمبىرىنى تېخىمۇ تارلاشتۇرۇۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن چوڭ شەھەرلەر چاشقان تۆشكىدىنمۇ تارلىشىپ كەتتى. كىشىلەر ئۆز دۆلىتىدە يوقسۇللىقنىڭ دەردىنى تارتتى. يېتىم ۋە ھاماقەتلەرگە ئوخشاش مۇئامىلگە دۇچ كەلدى. يەر يۈزى شۇنچە كەڭ بولسىمۇ، ئىنسانلارغا تار كەلدى. ئىچىلىرىدە بىر بۇرۇختۇملۇق داۋالغۇشقا باشلىدى... بەزىدە يالغان بەزىدە ھەقىقىي ئاچارچىلىق بىلەن، ئىچكى ۋە تاشقى ئۇرۇشلار بىلەن، كۈندىلىك ئازاب - ئوقۇبەتلەر بىلەن تەھدىت سېلىنىپ ئۆز ئانا تۇپراقلىرىدا ۋە تەنلىرىدە خار - زار قىلىندى. پۇت - قوللىرى جىنايەتچىلەردەك چەمبەرچاس باغلاندى.

شۇنداق، دىنلارنىڭ زۇلمىدىن ئىسلامنىڭ ئادالەتتىگە تاپشۇرۇش! ئىلىم، مەدەنىيەت (كۈلتۇر) ۋە تېخنىكا ئۇچقان دەك تېز تەرەققىي قىلىۋاتقان دەۋرىمىزدىمۇ، تېخىچە ئىنسانلارنىڭ ئوي - پىكىرلىرىنى چۇلغاۋاتقان ۋە ئۇلاردىن ھايۋاندىن پايدىلانغاندەك پايدىلىنىۋاتقان؛ ئۆز يېقىنلىرىنىڭ قۇربان ھېيتتا سويۇلغا بىر تۇپاق كالا ياكى يېزىلاردىن بىرىدە كېسۋېتىلگەن بىر تۇپ مۇقەددەس دەرەخ ئۈچۈن يۈزلەرچە كىشىنىڭ قېنىنى ئېقىتىشىنى راۋا كۆرىدىغان قانچىلىغان دىنلار بار!

ۋە يەنە بۇندىن باشقا دىن دەپ ئاتالمايدىغان، لېكىن قوللىغۇچىلىرىنىڭ ئوي - خىياللىرىدىكى بېسىم ۋە سەلتەنتى، زۇلۇم ۋە دۈشمەنلىكى، ئاغدۇرمىچىلىق ۋە ھىيلە - نەيرەڭلىرى بىلەن كونا دىنلاردىن كېيىن قالمايدىغان، كىشىلەردىن ۋە نىزام دەپ ئېتىقاد قىلىۋاتقان ئىرقچىلىق، يۇرتۋازلىق، دېموكراتىيە، سوتسىيالىزم،

دېكتاتورلۇق ۋە كوممۇنىزمغا ئوخشاش قانچىلىغان سىياسىي نىزاملار ۋە ئىقتىسادىي نەزەرىيەلەر بار. بۇ سىستېمىلار ئۆزلىرىگە بويسۇنمىغانلارنى ياقىتۇرۇپ كەتمەيدۇ. ئۆزلىرى بىلەن تىرىكەشكەنلەرگە بەكمۇ رەھمەتسىز مۇئامىلە قىلىدۇ. ئۇلار جاھىلىيەت دىنىلىرىغىمۇ بەك ئەھمىيەت بېرىپ كەتمەيدۇ. بۈگۈنكى، سىياسىي زۇلۇم زۇلمەت دەۋرىدىكى دىنىي بېسىملاردىنمۇ ئېچىنىشلىقتۇر. بىر دۆلەتتىكى پارتىيەلەردىن بىرى غەلبە قازانسا ياكى سىياسىي تەشۋىقاتلىرىدىن بىر قارشى ئېلىنسا ۋە ياكى سايلامدا بىر پارتىيە يەنە بىر پارتىيەدىن كۆپرەك ئاۋازغا ئېرىشسە، ئۇ رەقەبىدىن پۈتۈنلەي يۈز ئۆرۈيدۇ ۋە ئۇنى چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئېغىر. ئازاب - ئوقۇبەتكە دۇچار قىلىدۇ. ئۇزۇن يىل داۋاملاشقان ۋە ھەددى - ھېسابسىز قاننىڭ ئېقىشىغا سەۋەب بولغان ئىسپانىيە ئىچكى ئۇرۇشى، جۇمھۇرىيەتچىلەر (گومىنداڭچىلار) بىلەن كوممۇنىستلار (گوڭسەنداڭچىلار) ئارىسىدا چىققان جۇڭگو ئىچكى ئۇرۇشى، چاۋشىيەن بىلەن كورىيە ئارىسىدا يۈز بەرگەن ئۇرۇشلار سىياسىي ئېتىقاد ۋە ئىقتىسادىي نەزەرىيەلەر ئوتتۇرىسىدىكى توقۇنۇشلاردىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى.

ئىسلام دۇنياسىنىڭ بىردىنبىر ۋەزىپىسى ئىنسانىيەتنى اللەغا، پەيغەمبىرىگە ۋە ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتىشقا چاقىرىشتىن ئىبارەتتۇر. ئۇنىڭ بىردىنبىر ئارزۇسى ئىنسانىيەتنى قاراڭغۇ زۇلمەتتىن يورۇقلۇققا، قۇلغا قۇللۇق قىلىشتىن بىر اللەغا قۇللۇق قىلىشقا، دۇنيانىڭ قىسلىچىقىلىدىن راھەت ۋە مولچىلىققا، دىنلارنىڭ زۇلمىدىن ئىسلامنىڭ ئادالەتتىگە ئېرىشتۈرۈشتىن ئىبارەتتۇر. بۇ نىزام، دەۋرىمىزدە ئۆتمۈش زامانلارغا قارىغاندا تېخىمۇ ئاسان چۈشىنىلمەكتە ۋە ئەۋزەللىكى تېخىمۇ ياخشى بىلىنمەكتە. دەۋرىمىزدە جاھىلىيەت نىزاملىرىنىڭ يېپى سۆكۈلدى ۋە ئۇلارنىڭ زادى نېمىدىن ئىبارەت ئىكەنلىكى ئىنسانلار تەرىپىدىن پەرق ئېتىلدى. ئىنسانىيەت بۇلاردىن زېرىكىشكە باشلىدى. مانا بۇ، دۇنيانىڭ جاھىلىيەت رەھبەرلىكىدىن ئىسلام رەھبەرلىكىگە ئۆتۈشى دېگەنلىكتۇر. ئەگەر ئىسلام دۇنياسى تەرەققىي قىلسا ۋە بۇ نىزامنى سەمىمىيەتلىك بىلەن، جاسارەت ۋە كۈچ بىلەن باغرىغا بېسىپ ئۆزلىرىنىڭ يېگانە نىزامى دەپ قۇچاق ئاچسا،

شۇنداق، ئەنە شۇنداق قىلىشلا، دۇنيانى ھەرخىل ئازا - ئوقۇبەت ۋە پەرىشانلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپ، خاتىرجەملىككە ئېرىشتۈرەلەيدۇ.

روھىي تەييارلىق

دەۋرىمىزدە ئىسلام دۇنياسى ئۆز نىزامىنى ياۋرۇپانى دۇنياغا تونۇتقان مەدەنىيەتنىڭ سىرتقى سىزىقلىرىدا مېڭىش، غەرب تىللىرىنى ئۆگىنىش ۋە ئۇلارنىڭ دۆلەت تەرەققىياتىدا ھېچبىر رولى بولمىغان ھايات شەكىللىرىنى تەقلىد قىلىش بىلەن ئەمەس، بەلكى ياۋرۇپا كۈنىسى يىراقلىشىۋاتقان روھىي ۋە مەنىۋىي قۇۋۋەتكە مەھكەم ئېسىلىش ئارقىلىق قۇرالايدۇ. شۇنداق، پەقەت ئىمان بىلەن ھاياتقا بېرىشكە تېگىشلىك بولغاندىنمۇ كۆپرەك ئەھمىيەت بېرىش، شەھۋەتلىرىنى تىزگىنلەش، شاھادەت زوقى ۋە جەننەت ئىشقى بىلەن، دۇنيا بايلىقىغا ھەددىدىن زىيادە بېرىلمەسلىك، اللە يولىدا دۇچ كەلگەن ئازاب - ئوقۇبەتلەرگە سەۋر - تاقەت قىلىپ، بەرداشلىق بېرىش بىلەن زەپەر قۇچالايدۇ. چۈنكى اللە تائالا مۇنداق دەيدۇ:

﴿دۇشمەننىڭ ئارقىسىدىن قوغلاشقا سۇسلۇق قىلماڭلار، ئەگەر سىلەر قىيىنلىساڭلار، ئۇلارمۇ خۇددى سىلەرگە ئوخشاش قىيىنلىدۇ. سىلەر ئۇلار ئۈمىد قىلمايدىغان نەرسىنى (يەنى شېھىت بولۇشنى، ساۋابىنى ۋە غەلبىنى) اللە دىن ئۈمىد قىلىسىلەر. اللە ھەممىنى بىلگۈچىدۇر، ھېكمەت بىلەن ئىش قىلغۇچىدۇر﴾

ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتىش ۋە مۇكاپاتىنى اللە دىن كۈتۈش مۆئمىننىڭ قۇۋۋىتى ۋە زەپەرلىرىنىڭ سىررىدۇر. ئەگەر ئىسلام دۇنياسى ياۋرۇپانىڭ كۆز ئالدىدىكى ئەرزىمەس نەرسىلەردىن باشقا نەرسىلەرگە يۈزلەنمىسە، ياۋرۇپا مۇپتىلا بولغان دۇنيا بايلىقىدىن باشقا نەرسىگە كۆڭۈل بۆلمىسە ۋە ياۋرۇپا ئېتىقاد قىلغان خۇسۇسىيەتلەرگە ۋە ماددىدىن باشقا بىر نەرسىگە ئىشەنمىسە، ئەلۋەتتە، ياۋرۇپا زەپەر

قۇچۇشقا ۋە خوجايىن بولۇشقا، ماددىي كۈچ جەھەتتىن ئۆزىدىن كۆپ ئارقىدا قالغان ۋە مەنئىي كۈچ - قۇۋۋەت جەھەتتىن ئۈستۈنلۈككە ئېرىشەلمىگەن ئىسلام دۇنياسىدىن تېخىمۇ لايىقتۇر.

شۇنداق بىر زامان كەلدىكى، ئىسلام دۇنياسى بۇ مەنئىي قۇۋۋەتكە بىپەرۋالىق قىلدى، ئۇنىڭغا ئەھمىيەت بەرمىدى ۋە ئۇنىڭدىن قالغان كۈچلەرنى قوغداپ مۇۋاپىق شەكىلدە پايدىلىنالمىدى. شۇڭا يۈرەكلىرىدىكى مەنئىي كۈچ بۇلاقلارنى قۇرۇپ كەتتى. ئىسلام دۇنياسى ئىمانغا، تاقەت ۋە سەۋرچانلىققا، شىددەتلىك ۋەقە - پالاكەتلەرگە ۋە توختىماي داۋاملىشىۋاتقان داۋالغۇشلارغا بەرداشلىق بېرىشكە موھتاج بولىدىغان جەڭلەرگە كىرىش بىلەن مۇسۇلمانلارنىڭ يۈرەكلىرىگە يەرلەشكەن مەنئىي كۈچتىن پاناھ تىلدى. ئەمما ئېزىتقۇنى سۇ دەپ ئويلاپ يۈرگۈزگەن، لېكىن ھېچبىر يەردىن سۇ تاپالمىغان، ئۇسسۇزلۇقتىن باغرى يانغان، چاڭقاق يۈرەكنىڭ ئازابىغا دۇچ كەلدى. دەل شۇ چاغدا، بۇ روھىي كۈچكە بىپەرۋالىق قىلىپ، ئۇنى يوقىتىپ قويۇش ئارقىلىق ئۆزىگە قانچىلىك چوڭ جىنايەت ئۆتكۈزگەنلىكىنى چۈشەندى ۋە دەرھال قولىنى ئوقدانغا ئۇزاتتى، لېكىن ئۇنىڭ ئورنىنى تولدۇرغىدەك ۋە ئەينى رولىنى ئىجرا قىلغۇدەك بىر نەرسە تاپالمىدى.

ئىسلام دۇنياسى شىددەتلىك توقۇنۇشلارغا كىردى چۈنكى ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ تاغىنى تالغان، ئالەمنى مالەم قىلىدىغانلىقىنى، مۇقەددەس تۇپراقلارنى ۋە ئىسلامنى قوغداش ئۈچۈن يۈگۈرىدىغانلىقىنى، اللە ۋە پەيغەمبىرى ئۈچۈن قىزىپ جاسارەتكە تولدىغانلىقىنى، ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ بىر پارچە لاۋۇلداپ تۇرغان ئوتقا ئايلىنىدىغانلىقىنى، ۋە تەنپەرىۋەرلىك ۋە قەھرىمانلىق داستانلىرىنىڭ يېزىلىدىغانلىقىنى خىيال قىلغان ئىدى. ئەپسۇسكى، ئۇمىدلىرى پۈتۈنلەي خىيال بولۇپ چىقتى. ئۇمىد قىلغان نەتىجىگە ئېرىشەلمىدى. كۆزلىرىنىڭ نۇرى ئۆچتى. شىددەت خەتەرگە ئايلاندى. ئىسلام دۇنياسىنىڭ خۇددى پەۋقۇلئاددە بىر ھېچ ئىش يۈز بەرمىگەندەك ئۆز ئورۇنلىرىدىن قىمىرلاپمۇ قويمىغانلىقىنى ۋە ھاياتى ھەۋەسلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇۋاتقانلىقىنى كۆردى ۋە بۇ ئارقىلىق ئىسلام دۇنياسىدا دىنىي مۇداپىئە تۇيغۇسىنىڭ ئاجىزلاشقانلىقى، جەھاد مەشئىلىنىڭ

ئۆچكەنلىكى ياكى ئۆچۈش ئالدىدا تۇرغانلىقى ئوتتۇرىغا چىقتى. ئىنسانلارمۇ ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئاجىزلىقىنى، مەغلۇبىيەتنىڭ سەۋىيىنى چۈشەندى.

ئىسلام دۇنياسىنىڭ رەھبەرلىرىنىڭ، تەشكىلاتلىرىنىڭ، دىنىي ھەيئەتلىرىنىڭ ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى شۇكى، ئۇلار مۇسۇلمانلارنىڭ قەلبلىرىگە ئىمان ئۇرۇقىنى يېڭىدىن چېچىشى، دىنىي ھېس - تۇيغۇلارنى قوزغىشى، اللھ ۋە رەسۇلۇللاھقا، ئاخىرەت كۈنىگە ئىمان ئېيتىشقا دەۋەت قىلىشنى ئىسلامنىڭ تۇنجى دەۋەت مېتودىغا ئاساسەن ئېلىپ بېرىشى، بۇ يولدا ھەرقانداق پىداركارلىق كۆرسىتىشى، كونا - يېڭى پۈتۈن ۋاسىتىلارنى سەپەرۋەر قىلىشى، ئوقۇتۇش ۋە نەشرىياتنى ئومۇملاشتۇرۇشى، مەسىلەن: دەۋەتچىلەرنى شەھەر - شەھەر، يېزا - يېزا ئايلاندۇرۇشى، لېكسىيە ۋە سۆھبەت يىغىنلىرى ئۆتكۈزۈشى، كىتاب ۋە ماقالىلار ئېلان قىلىشى؛ تەرجىمىھاللار، ساھابىلارغا ئائىت ماتېرىياللار، ئىسلام قەھرىمانلىرى ۋە شېھىتلىرى تەسۋىرلەنگەن ئەسەرلەرنى نەشر قىلىشى، جىھاد ۋە شاھادەت تېمىسىدا ئاشكارا يىغىلىش ئۆتكۈزۈشى ۋە بۇ يولدا رادىئو، گېزىت، ئەدەبىي ئەسەرلەر، ئومۇمەن قىلىپ ئېيتقاندا، قانچىلىك كۈچى ۋە زامانىۋى ۋاسىتىلىرى بولسا، ھەممىسىنى سەپەرۋەر قىلىشى لازىم.

قۇرئان كەرىم ۋە ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاياتى ئىسلام دۇنياسىدا ئىمان ۋە قەھرىمانلىق ئۆتىنى تۇتاشتۇرىدىغان، جاھىلىيەت دەۋرىگە قارشى ھەر زامان بۈيۈك بىر ئىنقىلاب ئېلىپ بېرىشقا، تەسلىم بولغان، مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان، پالەچ مىللەتتىن جاھىلىيەتكە قارشى تۇرىدىغان، زالىم نىزاملارغا قارشى كۆكرەك كېرىپ چىقىدىغان، جىھاد ئىشقىغا تولۇپ تاشقان ياش ۋە قاۋۇل بىر مىللەت يارىتىدىغان ئىككى قۇۋۋەتتۇر. دۇنيا ھاياتىغا ھەددىدىن زىيادە بېرىلىپ پۈتۈن ئېنىرگىيىسىنى ئۇ يەرگە سەرىپ قىلىش، يىغىلغۇدەك ئىشلارنى كۈلۈپ قارشى ئېلىش ۋە دۇنيا ھەۋەسلىرى ئۈچۈن ئەقلىنى يوقىتىش قاتارلىقلار بۈگۈنكى ئىسلام دۇنياسىنىڭ ئەڭ قورقۇنچىلىق كېسەللىرىدۇر. ھازىر ھېچبىر ھادىسە ياكى ھەرقانداق ئىمانسىز ئۇنى

ھاياجانلاندىرالمىۋاتىدۇ، يېمەك - ئىچمەك ۋە كىيىم - كېچەكتىن باشقا ھېچنەرسە ئۇنى قىزىتۇرالمىۋاتىدۇ.

پەقەت قۇرئان كەرىم ۋە ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ تەسىرىدە - ئەگەر قەلبلەرگە يول تاپالسا - ئىختىلاپ بىلەن ئىمان، ھەقىقەت بىلەن گۇمان، دۇنيا مەنپەئەتلىرى بىلەن ئاخىرەت ھاياتى، بەدەن راھىتى بىلەن قەلب ھۇزۇرى، خاراب قىلىنغان ھايات بىلەن شېھىتلىك شەرىپىتى ئارىسىدا كەڭ كۆلەملىك جەڭ باشلىنىدۇ.

شۇنداق، خۇددى ھەربىر پەيغەمبەر ئۆز دەۋرىدە ئېلىپ بارغان كۈرەشكە ئوخشاش دۇنيا پەقەت مۇشۇنداق بىر ھەرىكەت سايسىدا قۇتۇللايدۇ. دەل شۇ چاغدا، ئىسلام دۇنياسىنىڭ ھەر بىر بۇلۇڭىدىن، ھەتتا ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى ھەربىر مۇسۇلمان ئائىلىدىن رەببىگە چىن يۈرەكتىن ئىشىنىدىغان ياش يىگىتلەر يېتىشىپ چىقىدۇ ۋە اللەنىڭ:

﴿ئۇلار ھەقىقەتەن پەرۋەردىگارىغا ئىمان ئېيتقان، بىز ھىدايەتنى زىيادە قىلغان يىگىتلەردۇر. ئۇلارنىڭ دىللىرىنى (يەنى ئىرادىسىنى) مۇستەھكەم قىلدۇق، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار (ئىمانسىز زالىم پادىشاھ ئالدىدا) دەس تۇرۇپ ئېيتتى: «بىزنىڭ پەرۋەردىگارىمىز ئاسمانلارنىڭ ۋە زېمىننىڭ پەرۋەردىگارىدۇر، بىز ئۇنى قويۇپ ھەرگىزمۇ باشقا ئىلاھقا ئىبادەت قىلمايمىز، ئەگەر (اللەنىڭ شېرىكى بار) دەيدىغان بولسا، بۇ چاغدا ھەقىقەتتىن تولمۇ يىراقلاشقان بولىمىز﴾

ئەنە شۇ چاغدا، بىلەننىڭ، ئاممارنىڭ، خۇبەيىنىڭ، خەبىپنىڭ، سۇھەيىنىڭ، مۇسئەب ئىبنى ئۇمەيرنىڭ، ئوسمان ئىبنى مەزۇننىڭ ۋە ئەنەس ئىبنى نادىرنىڭ، ئەسلىملىرى قايتا جانلىنىدۇ، جەننەت پۇراقلىرى ھەر تەرەپنى قاپلايدۇ، تۇنجى ئەسىرنىڭ شاملى قايتا چىقىشقا باشلايدۇ ۋە مۇسۇلمانلارغا ھېچ نەرسە كونسىغا بۇرۇنقىسىغا ئوخشىمايدىغان يېپيىڭى بىر دۇنيا تۇغۇلىدۇ...

تېخنىك ۋە جەڭ تەييارلىقى

ئىسلام دۇنياسىنىڭ ۋەزىپىسى بۇنىڭ بىلەنلا تۈگىمەيدۇ. ئەگەر ئىسلام دۇنياسى ئەلچىلىك ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئېلىپ، دۇنيا رەھبەرلىكىنى قولغا كىرگۈزۈشنى خالسا، ئۈستۈن كۈچكە ئىگە بولۇشى، جەڭ تېخنىكىسى، تىجارەت، سانائەت ۋە ئىلىملاردا تولۇق تەييارلىقتا تۇرۇشى، ھاياتنىڭ ئەڭ ئاساسلىق ئېھتىياج ماددىلىرى ئۈچۈن ياۋرۇپاغا قول سۇنماسلىقى ۋە ھېچقانداق ئىشتا پەرەزلىرىدىن مەسلىھەت سورىماسلىقى لازىم. شۇنىڭ بىلەن ۋاقىتتا، ئۆزىنىڭ يېمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك ئېھتىياجىنى قامدىيالايدىغان ھالدا بولۇشى، ئۆزىنىڭ قورال - يارىقىنى ئۆزى ياساشى ۋە يەر ئاستى بايلىقلىرىنى ئۆزى قېزىپ، ئۆز ئىشلىتىشى، ھۆكۈمىتىنى ئۆز پۇلى ۋە ئۆز ئادەملىرى بىلەن ئىدارە قىلىشى، ئەتراپىدىكى دېڭىزدا ئۆز كېمىلىرى ۋە پاراخۇتلىرى بىلەن بازا قۇرۇشى، دۈشمىنىگە ئۆزىنىڭ توپ ئوقلىرى، ئۆزىنىڭ تانكىلىرى ۋە قورال - ياراقلرى بىلەن قارشى تۇرۇشى، ئېكسپورتىنى ئېمپورتىدىن ھەر دائىم ئۈستۈن تۇتۇشى، ياۋرۇپاغا پۇل تىلەپ چىقماستىكى، ھېچبىر پەرەزلىكنىڭ بايرىقى ئاستىدا پاناھلىنىشقا مەجبۇر بولماسلىقى ۋە ھېچبىر ياۋرۇپاغا قوشۇنغا بويۇن ئەگمەسلىكى لازىم.

ئىسلام دۇنياسى ئىلىمدە، سىياسەتتە، تېخنىكىدا ۋە تىجارەتتە ياۋرۇپاغا بويۇن ئەگمەسلىكى، ياۋرۇپا ئۆزىنىڭ قېنىنى شورمايدۇ، تۇپرىقىنى ئىشغال قىلىدۇ ۋە ئۇ يەردىن ھايات مەنبەلىرىنى قازىدۇ؛ ياۋرۇپانىڭ ماللىرى ھەر كۈنى ئىسلام دۇنياسىنىڭ بازارلىرىنىڭ، ئۆيلىرىنىڭ ۋە يانچۇقلىرىنىڭ بىردىنبىر ئىناۋەتلىك مېلىغا بولۇپ قالىدۇ ۋە ئۇلار ئىسلام دۆلەتلىرىنى قۇرۇقداپ قويدۇ. ئىسلام دۇنياسى يەنە ياۋرۇپاغا پۇل تىلگىلى بارسا، قوشۇن يېتىشتۈرۈش، مۇھىم ۋەزىپىلەرنى بىر تەرەپ قىلىش ۋە ئىدارىي مېخانىزمىنى ئالغا سىلجىتىش ئۈچۈن ياۋرۇپادىن ئادەم سورىسا، غەربتىن مال ئىمپورت قىلسا، ھە دېسلا تىلەمچىلىككە چىقسا، ياۋرۇپانى ئۆزىنىڭ

ئوقۇتقۇچىسى، ئۇستازى، خوجايىنى ۋە ”رەببى“ دەپ ئويلىسا، ئۇنىڭ رۇخسىتىسىز ھېچ ئىش قىلالمىسا ۋە ھەممە نەرسە ئۇنىڭ تەستىقىدىن ئۆتسە، ئۇنىڭ غەربتىن ئۈستۈن كېلىشى ئۇياقتا تۇرسۇن، ئەبەدىلئەبەد ئۇنىڭ بىلەن تەڭمۇ تۇرالمايدۇ.

ئىسلام دۇنياسى مانا مۇشۇنداق ئۆتمۈشتە ئىلىم ۋە تېخنىكا ساھەگە سەل قارىغانلىقى ئۈچۈن، ئۇزۇن زاماندىن بېرى قۇلۇققا ۋە خارلىققا دۇچار بولدى. ئىسلام ئالەمى دۇنيانى ئوتقا، يوقلۇققا، ئۆلۈۋېلىشقا ۋە ئۆلۈمگە بۇيرۇيدىغان زالىم ياۋرۇپا خوجايىنلىقىنىڭ قىسقۇچىغا چۈشكەن ئىدى. ئەگەر ئىسلام ئالەمى يەنە بىر قېتىم سانائىي، ئىلمىي تەييارلىقىدا ۋە ھاياتى مەسىلىلىرىنىڭ ھەل قىلىنىشىدا بوشاڭلىق قىلىدىغان بولسا، دۇنيانىڭ پىشانىسىگە شاقاۋەت تامغىسى بېسىلىدۇ ۋە ئىنسانىيەتنىڭ مېھنەت ۋە جاپا - مۇشەققىتى تېخىمۇ ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كېتىدۇ.

ئىلىم ۋە تەتقىقاتتا ئەڭ ئالدىدا تۇرۇش

ئىسلام دۇنياسى (بۇ يەردە ئەرەب ئالەمى) ئۇزۇندىن بېرى ئىلمىي ساھەدىكى رەھبەر ۋە يېتەكچىلىك ئورنىنى ۋە پىكرى مۇستەقىللىقىنى يوقىتىپ قويغاچقا، ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتىدا، ھەتتا تەپسىر، فىقھى ۋە ھەدىسكە ئوخشاش دىنىي ئىلىملەردە ياۋرۇپانىڭ شاگىرتى ۋە دەستخىنىنىڭ تەييار تىبىي بولۇپ قالدى. شەرقشۇناسلار تەتقىق ۋە تەكشۈرۈشلەردە، ئوبزور ۋە تەنقىدلەردە ئەڭ نوپۇزلۇق ئۇستاز ۋە يېتەكچى بولۇپ قالدى. تارىخىي ۋە ئىلمىي چۈشەنچىلەردە، ئىسلام نىزامى ۋە ئەھكامى بىلەن مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەردە ئەڭ ئاخىرقى مەكان ۋە يېگانە مەنبە بولۇپ قالدى. رەت قىلىش ۋە تەستىقلاشنىڭ بىردىنبىر ۋەكىلى شەرقشۇناسلار ئىدى. بۇ كۆپىنچىسى پاپا، دىن تەشۋىقاتچىسى، يەھۇدىي ۋە مۇتەئەسسىپ خرىستىئانلار ئىدى. ئۇلار ئىسلامغا ۋە ئۇنىڭ تەبلىغچىسى بولغان ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ناھايىتى چوڭقۇر دۈشمەنلىك، ئۆچ - ئاداۋەت

ساقلىماقتا. ئىسلام مەدەنىيىتىنى زاڭلىق قىلىپ قارا چاپلايتتى، دەلىل - ئىسپات ۋە نەقىللەردە خىيانەت قىلاتتى ۋە ھەقىقەتلەرنى بۇرمىلايتتى. بەزىلىرى ئەرەب تىلىنى ياخشى بىلمىگەچكە ۋە بۇ ساھەدە ئىختىساس ئىگىسى بولمىغانلىقى ئۈچۈن دەلىللەرنى چۈشىنىشتە ۋە تەرجىمىدە كەچۈرگۈسىز خاتالىقلارنى ئۆتكۈزۈۋەتتى. مۇشۇرىكلارنىڭ پىكىر ۋە تەرغىباتلىرى ئىسلام دۆلەتلىرىدىكى تېخى يېڭى قۇرۇلغان ئىلمىي مۇھىتلاردا ئۆزىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى. ”دىن سىياسەتتىن ئايرىمىدۇر، دىن سىياسەت ۋە ئىدارە بىلەن ئالاقىسى بولمىغان بىر ئېتىقادتۇر. ئىبادەت ۋە ئەخلاقىدىن باشقا نەرسە ئەمەس“ دېگەندەك ئىدىيەلەر دىنىي ئۇقۇملارنى ۋە ئىسلام شەرىئىتىنىڭ ئەھكامىنى غەرب مەدەنىيىتى ۋە پەلسەپەسىگە ماس ھالدا ئۆزگەرتىپ، بۇزۇشلىرى شۇنداقلا مۇسۇلمان شەرقىدە شەرقشۇناسلارنىڭ تالىپلىرى ۋە شاگىرتلىرى تەرىپىدىن ئوتتۇرىغا قويۇلغان پىكىرلەر بىلەن شەرقشۇناسلارنىڭ كىم ۋە نېمە ئىكەنلىكى سۇيۈزىگە چىقتى.

شەرقنىڭ مۇسۇلمان يازغۇچىلىرى ۋە شەرق مۇتەپەككۈرلىرى غەرب مەدەنىيىتىنىڭ قارشىسىغا ئۆتۈپ، ئۇنىڭ ئاساس ۋە پرىنسىپلىرىنى ھېچ تارتىنماي، جاسارەت بىلەن ھۇر ۋە مۇستەقىل ھالدا تەنقىد قىلالىدى. بەزىلىرى پىكىرى جەھەتتىن شۇنچىلىك زەئىپلەشتى ۋە تەقلىدچىلىككە شۇقەدەر بېرىلىپ كەتتىكى، غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ئىنسانىيەت ئەقلى يېتەلگەن ئەڭ ئېگىز چوققا ئىكەنلىكىنى ۋە ئۇنىڭدىنمۇ يۇقىرى پەللىنىڭ يوق ئىكەنلىكىنى تەكىتلەپ كەتتى. يەنە بەزىلىرى غەربنىڭ مەدەنىيىتىنىڭ شەرقىدە پۈتۈن خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن ئۆز يېتى تەتبىق قىلىنىشى ئارزۇ قىلاتتى ۋە بەزى ئەرەب دۆلەتلىرىمۇ ئۆزلىرىنىڭ ياۋرۇپا قىتئەسىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى بولۇپ قالغانلىقىنى ۋە ئۇ تۇپراقلارغا سېڭىپ كەتكەنلىكىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ياۋرۇپا مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىنى تەشكىل قىلىدىغان يۇنان مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىۋاتاتتى.

دەۋرىمىز نەسىلدە غەرب مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ ھايات پەلسەپەسى ۋە قىممەت قاراشلىرىنى رەت قىلىپ، غەرب مەدەنىيىتى

ۋە ئۇنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلغان ئىلمىي ۋە ھەقىقىي بىر شەكىلدە قانائەتلىنەرلىك ئىزاھات بېرەلەيدىغان مۇتەپەككۇرلار ئازلاپ كەتتى. ئەمما بىز، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەڭ ئىلغار مۇتەپەككۇرلىرىدىن دوكتور مۇھەممەد ئىقبال، ياۋرۇپالىق مۇھتەدى (ھىدايەتكە ئېرىشىپ مۇسۇلمان بولغان) ئۈستاز مۇھەممەد ئەسەدكە ئوخشاش قىممەتلىك شەخسلەرنى بەرگەن بۇ باھامزنىڭ سىرتىدا تۇتمىز - ئەلۋەتتە!

ئەگەر ئىسلام ئالەمى ئىككى ئايىقى ئۈستىدە دەس تۇرۇپ، ئۆز ئەقلى بويىچە پىكىر يۈرگۈزۈشنى ئويلىسا، قانداقلا قىلىپ بولمىسۇن، بويىندىكى قۇللۇق زەنجىرىنى پاچاقلاپ تاشلىشى، غەرب مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىپ تەنقىد قىلغان ھالدا شەرقشۇناسلارنىڭ ئەسەر ۋە كۆز قاراشلىرىنى پىكىر سۈزگۈچىدىن ئۆتكۈزۈپ، خاتالىقلىرىنى تۈزىتىلگىدەك سەۋىيەگە ئىگە ئالىملارنى ۋە داڭلىق يازغۇچىلارنى يېتىشتۈرۈپ چىقىشى كېرەك. ئەينى ۋاقىتتا، بۇ داڭلىق يازغۇچىلار ئىسلامىي ئىلىملەردە ياۋرۇپا ۋە ئامېرىكىدىكى شەرقشۇناسلارنىڭ كۆز قاراش ۋە خاتالىقلىرىنى تۈزىتىلگۈدەك دەرىجىدە ۋايىغا يېتىشى ۋە ئىختىساسلىشىشى لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا، تەتقىقات ۋە ئىلىم ئاشقلىرى خۇددى ياۋرۇپا ۋە ئامېرىكىنىڭ پايتەختلىرىگە بېرىشقا ئادەتلەنگەندەك ئەرەب ئالەمىنىڭ پايتەختلىرىگە ۋە ئىسلام دۇنياسىنىڭ مەركەزلىرىگە كېلىشكە باشلايدۇ.

بۇ مۇسۇلمان شەھەرلىرى ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ، دىنىي ئىلىملەرنىڭ، ئەرەب تىلى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ مەركىزى بولۇشقا ياۋرۇپا پايتەختلىرىگە ۋە ئۇنىۋېرسىتېتلىرىغا قارىغاندا تېخىمۇ لايىقتۇر. ئەپسۇسكى، ئۇزۇن تارىخقا ئىگە بۇ پايتەختلەر بوشاڭلىق ۋە ھورۇنلۇق سەۋەبىدىن ئىلمىي ۋە دىنىي ساھەدىكى مەدەنىي رەھبەرلىكنى يوقىتىپ قويغان ئىدى.

زامانىۋى ئىلىمگە يېتەكچىلىك قىلىش

ئىسلام ئالەمى زامانىۋى ئىلىمنى ئۆز روھى ۋە نىزامىغا ئۇيغۇن بىر شەكىلدە تەرتىپلىشى كېرەك. ئىسلام دۇنياسى كونا دەۋردە ئىلمىي ئىلغارلىقى بىلەن دۇنياغا ھاكىم بولغان ئىدى. دۇنيانىڭ پىكىرى ۋە مەدەنىيىتىگە بۇ يول بىلەن ھۆكۈمرانلىق قىلغان، ئەدەبىيات ۋە پەلسەپە ساھەسىگەمۇ بۇ يول بىلەن ئاتلانغان ئىدى. شۇنىڭ بىلەن، مەدەنىي دۇنيا ئەسەرلەر بويى ئۇنىڭ ئەقلى بىلەن ئويلىغان، ئۇنىڭ قەلىمى بىلەن يازغان ۋە ئۇنىڭ تىلى بىلەن ئەسەرلەر ياراتقان ئىدى. ئىران، تۈركىستان، ئافغانىستان ۋە ھىندىستاندىكى يازغۇچىلار قىممەتلىك ئەسەرلىرىنى پۈتۈنلەي ئەرەب تىلىدا قەلەمگە ئالغان ئىدى. بەزىلىرى غەزەلنىڭ "Kimyayi Saadet" ناملىق ئەسىرىگە ئوخشاش ئەسەرلىرىنىڭ ئەسلىنى ئەرەبچە يېزىپ، پارسچە بىلەن خۇلاسەلىگەن ئىدى.

ئابباسىيلار خەلىپىلىكىنىڭ ئالدىنقى دەۋرلىرىدە ئوتتۇرىغا چىققان بۇ ئىلمىي ھەرىكەت يۇنان ۋە ئەجەملىلەرنىڭ تەسىرىدە ھەرقانچە قېلىپ ئىسلام روھى ۋە ساپ ئىسلام پىكىرىنىڭ ئۈستىگە قۇرۇلمىغان؛ ئىلمىي ۋە دىنىي جەھەتتىن ھەرقانچە ئاجىزلىق تەرەپلىرى بولسىمۇ، دۇنياغا ئۆز كۈچ - قۇۋۋىتى بىلەن ھاكىم بولغان ئىدى ۋە كونا دەۋرنىڭ ئىلمىي سىستېمىلىرىنى مەغلۇبىيەتكە ئۇچراتقان ئىدى. كېيىنچە، ياۋرۇپا ناھايىتى تېز ئىلگىرىلەپ بۇ كونا نىزامنى ئۆزلىرىنىڭ ئىلمىي تەنقىد ۋە ئىجادلىرى بىلەن مەغلۇپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئىلىم ۋە تەتقىقاتتا ئۆز پىكىرىگە، روھىغا ۋە ماتېرىيالىست قۇرۇلمىسىغا ئۇيغۇن يېڭى بىر مېتودنى قوللاندى. بۇ ئوقۇتۇش سىستېمىسىدا يېتىشكەن ئوقۇغۇچىلار مەكتەپنى ماتېرىيالىست روھىغا تولۇپ - تاشقان ھالدا پۈتتۈرەتتى. دۇنيا بۇ ئوقۇتۇش سىستېمىسىغا يەنە بىر قېتىم بويۇن ئېگىشكە مەجبۇر بولدى. يىللاردىن بېرى ئىلمىي قالاقلق ۋە پىكىرىي چۆكۈش ئىچىدە تېنەپ

يۈرگەن ياۋرۇپادىن باشقا ياردەم ۋە ئېھتىياج ئىشكى تاپالمىغان ئىسلام ئالەمىمۇ بۇ ئوقۇتۇش سىستېمىسىنى تولۇقى بىلەن قوبۇل قىلدى.

بۈگۈن ئىسلام ئالەمدە يولغا قويۇلۇۋاتقان ئوقۇتۇش سىستېمىسى ياۋرۇپانىڭ ماتېرىيالىست ئوقۇتۇش سىستېمىسىدۇر.

بۇ سىستېمىنىڭ تەبىئىي بىر نەتىجىسى شەكىلدە، جەمئىيەت ھېچ ھەل قىلالمىغان ۋە ھېلىمۇ ياش نەسىللەرنىڭ زېھنىدە ئۆز مەۋجۇدىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتقان ئىسلام روھى بىلەن يېڭى روھ، ئىسلام ئەخلاقى بىلەن ياۋرۇپا ئەخلاقى، بىر نەرسىنىڭ يېڭى ئۆلچىمى بىلەن كونا ئۆلچىمى ئارىسىدا توقۇنۇش پەيدا بولدى.

جەمئىيەت بۇ توقۇنۇشنى ھەل قىلالمىدى ۋە بۇ توقۇنۇش تا ھازىرغىچە ياش نەسىللەرنىڭ زېھنىدە ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە ۋە يەنە زىيالىلار قاتلىمىدا شۈبھە، توقۇنۇش، ئالدىراقسانلىق، دۇنيا ھاياتىغا بېرىلىش، دۇنيا ھاياتىنى ئاخىرەت ھاياتىدىن ئۈستۈن كۆرۈش ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ياۋرۇپا مەدەنىيىتىنىڭ ماتېرىيالىست روھىدىن سىڭگەن بەزى كېسەللەرمۇ بۇ سىستېمىنىڭ بىر نەتىجىسى بولۇپ كۆرۈلۈشكە باشلىدى.

ئەگەر ئىسلام ئالەمى ھاياتىنى يېڭىدىن تەرتىپكە سېلىش ۋە باشقىلارنىڭ بويۇنتۇرۇقىدىن قۇتۇلۇشنى خالىسا ۋە ئەگەر دۇنيا رەھبەرلىكىنى قايتىدىن قولغا ئېلىشنى ئارزۇ قىلسا، ئېمپورت قىلىنغان ئوقۇتۇش سىستېمىلىرىنى تاشلاپ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزىنىڭ ئوقۇتۇش سىستېمىنى يولغا قويۇشى، ئىلمىي سۈپىتىنى ئۆستۈرۈپ، قوماندانلىق ئورنىغا ئولتۇرۇشى لازىم. ئەمما بۇ، ئۇنچىۋالا ئاسان ئىش ئەمەس. بۇنىڭ ئۈچۈن چوڭقۇر چۈشەنچە، كەڭ تەتقىقات نەتىجىسى ۋە يېزىقچىلىق ھەرىكىتى بولۇشى لازىم. مۇستەھكەم ئىمان ۋە ئۇنىڭ پىرىنسىپلىرى بىلەن قوراللىنىپ تۇرۇپ دەۋرنىڭ زامانىۋى ئىلمىلىرىنى تەھلىل ۋە تەنقىد قىلالايدىغان دەرىجىدە ئىلمىي سەۋىيە كېرەك. بۇ، ئۇنداق ئاددىي خەلق توپلىمىنىڭ قىلالايدىغان ئىشى ئەمەس. بۇ، مۇسۇلمان دۆلەتلەرنىڭ ئىشىدۇر. ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ ئۈنۈپىرىستېتالارنى قۇرۇشى ۋە بۇ ئۈنۈپىرىستېتالار ھەر كەسپتىن

لاياقەتلىك ئالىملارنى تاللىشى، بۇ ئالىملار كىتاب ۋە سۈننەتنىڭ ئاساسلىرى ۋە دىننىڭ ئۆزگەرمىگەن ھەقىقەتلىرى بىلەن دەۋرنىڭ تەبىئىي پەن بىلىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالدىغان يېڭى بىر ئوقۇتۇش سىستېمىسىنى قۇرۇشى، دەۋرنىڭ زامانىۋى ئىلىملىرىنى ئىسلام ئاساسلىرىغا ۋە ئىسلامنىڭ روھىغا ماس شەكىلدە ئىسلام ياشلىرى ئۈچۈن تەييارلاپ بېرىشى، بۇ ئارقىلىق يېڭى نەسىللەر بارلىق ئېھتىياجلىرىنى بۇ مەنبەدىن قامدىشى، ھاياتلىرىنى بۇنىڭغا قارىتا تەرتىپلىشى، مەۋجۇدىيەتنى بۇنىڭ بىلەن قوغدىشى، جەڭ تەييارلىقىنى بۇنىڭ بىلەن قىلىشى، دۆلەتلىرىنىڭ خەزىنىلىرىنى بۇنىڭ بىلەن قېزىشى، مەملىكىتىنىڭ بايلىقلىرىدىن بۇنىڭ بىلەن پايدىلىنىشى... ئىسلام دۆلەتلىرىنىڭ مالىيەسىنى بۇنىڭ بىلەن ئىدارە قىلىشى، ئىدارىلىرىنى ئىسلام ئاساسلىرىغا قارىتا باشقۇرۇشى كېرەك. شۇنداق قىلغاندىلا، ئىسلام نىزامىنىڭ دۆلەت رەھبەرلىكىدىكى ئۈستۈنلۈكىگە ئېرىشكىلى بولىدۇ ۋە ياۋرۇپا ھەل قىلالمىغان ئىقتىسادىي مەسىلىلەر ئۆزلىكىدىن ھەل بولۇپ قالىدۇ.

ئىسلام ئالەمى پەقەت روھىي، سانائەت ۋە مۇداپىئە تەييارلىقى ۋە مۇستەقىل ئوقۇتۇش سىستېمىسى ئارقىلىقلا تەرەققىي قىلىشى، ئىسلامنى ئەمەلىي تۇرمۇشقا تەتبىقلاپ، ئۇنى ھەر ۋاقىت يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان ئۆلۈم خەۋپىدىن قۇتۇلدۇرالىشى مۇمكىن، رەھبەرلىك كىچىك بالىنىڭ ئويۇنىغا ئوخشىمايدۇ، ئۇ جىددىيلىق، تىرىشچانلىق، چىدام - غەيرەت ۋە تولۇق تەييارلىق تەلەپ قىلىدۇ.

”ھەركىشى جەڭگە تەييارلىق بىلەن چىقىدۇ.“

ئىككىنچى قىسىم

ئەرەب دۇنياسىنىڭ رەھبەرلىكى

ئەرەب دۇنياسىنىڭ ئەھمىيىتى

دۇنيا سىياسىي خەرىتىسىدە ئەرەب دۇنياسىنىڭ ئورنى چوڭدۇر. چۈنكى ئەرەب ئالەمى ئىنسانىيەت تارىخىدا چوڭ رول ئوينىغان مىللەتلەرنىڭ ۋەتەندۇر. شۇنداقلا، دەۋرىمىزنىڭ سانائەت ۋە جەڭ ساھەسىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئېھتىياجلىرىدىن بىرى بولغان "قارا ئالتۇن" غا ئوخشاش بۈيۈك قۇۋۋەت ۋە بايلىق مەنبەلىرىنى ئۆز قولىدا ساقلىماقتا. ئەرەب دۇنياسى ياۋرۇپا، ئامېرىكا ۋە يىراق شەرق ئارىسىدا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىماقتا. ئۇ ئىسلام دۇنياسىنىڭ روھىي ۋە دىنىي جەھەتتىن ئۆزىگە تەلپۈنگەن، سۆيگۈ ئىشقىدا يالقۇنلاپ كۆيگەن يۈرىكىدۇر. اللە ساقلىسۇن! بەلكى، ئەرەب ئالەمى ئۈچىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ جەڭ مەيدانى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. چۈنكى ئۇ يەرلەردە ئىشچان قوللار، ئويچان خياللار، تىرىشچان بەدەنلەر، تىجارەت بازارلىرى ۋە تېرىقچىلىققا مۇناسىپ، مۇنبەتلىك تۇپراق بار. باغرىدا نىلغا ئوخشاش ھايات مەنبەسى دولقۇنلاپ ئاقىدىغان، ھوسۇللىرى، بايلىقلىرى، كىرىمى، مۇنبەتلىكى، ئىلغارلىقى ۋە مەدەنىيەتلىكى بىلەن داڭق چىقارغان مىسىر بار. چۈنكى، ئۇ يەردە ستىراتېگىيىلىك ئورنى، ئىقلىمىنىڭ گۈزەللىكى ۋە ھاۋا شارائىتىنىڭ مۇۋاپىقلىقى بىلەن مەشھۇر بولغان سۈرىيە، پەلەستىن ۋە خوشنىلىرى بار. نېفىت مەنبەلىرى ۋە خەلقنىڭ مەردلىكى بىلەن نام چىقارغان دۆلەتلەر بار. روھىي مەركەزلىكى، دىنىي ساھەدىكى ئۈستۈنلىكى تونۇلغان، دۇنيادا ھېچ

ئوخشىشى بولمىغان يىللىق ھەج يىغىلىشى ۋە مول نېفىت بازىلىرى بىلەن ئەرەب يېرىم ئارىلى بار. مانا بۇلار، غەربلىكلەرنىڭ دىققەت - نەزەرلىرىنىڭ ئەرەب دۇنياسىغا بۇرۇلۇشىغا، ھېرىس ۋە ئارزۇلىرىنىڭ بۇ تۇپراقلارغا قارىتىلىشىغا ۋە رەھبەرلىك توقۇنۇشلىرىنىڭ بۇ ساھەلەردە پارتلىشىغا سەۋەب بولدى. ئەرەب دۇنياسىدا بۇ ھەرىكەتنى توختىتىش مەقسىتىدە بىر ئەرەب مىللەتچىلىكى ھېسسىياتى تۇغۇلدى. شۇنىڭ بىلەن، "ئەرەب ۋەتىنى" ۋە "ئەرەب شەرىپى" دېگەندەك چاقىرىقلار ھەر تەرەپتە جاراڭلاشقا باشلىدى.

اللە نىڭ رەسۇلى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام ئەرەب دۇنياسىنىڭ روھىدۇر. لېكىن مۇسۇلمانلار ئەرەب دۇنياسىغا ياۋرۇپالىقلارنىڭ ياكى ئەرەب مىللەتچىلىرىنىڭ كۆزى بىلەن قارىمايۋاتىدۇ. ئۇلار ئەرەب دۇنياسىنى ئىسلامنىڭ بۆشۈكى ۋە ئۇنىڭ تۇغۇلغان زېمىنى، ئىنسانىيەتنىڭ ئەقىل بۇلىقى ۋە دۇنيا رەھبەرلىكىنىڭ مەركىزى دەپ قارايدۇ. ئەسلى ئەرەب بولغان ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئەرەب ئالەمىنىڭ روھىي ئاساسى ۋە شەرەپ تاجى ئىكەنلىكىگە ئىشىنىدۇ.

اللە ساقلىسۇن! ئەگەر ئەرەب دۇنياسى ئىگە بولغان بايلىق ۋە ئېنىرگىيە مەنبەلىرى، گۈزەللىك ۋە ياخشىلىقلىرى بىلەن اللە نىڭ رەسۇلى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامدىن ئايرىلسا ۋە ئۇنىڭ تەلىماتى ۋە دىنىدىن يىراقلىشىدىغان بولسا، ئۇ بىر روھسىز بەدەنگە ۋە ئۆچۈپ كەتكەن سىزىققا ئوخشاپ قالىدۇ. چۈنكى بىز ياشاۋاتقان بۇ دۇنيا پارچە - پارچە بۆلۈنگەن، قەبىلىلەر بىر - بىرىگە دۈشمەن بولغان، مىللەتلەر قۇللۇق زەنجىرىگە باغلىنىپ ئۆز قەدر - قىممىتىنى يوقاتقان ۋە دۆلەتلەر ئازغۇنلۇق ۋە جاھالەت پاتقىقىغا پاتقان بىر ۋاقىتتا، ھەزرىتى مۇھەممەد ئەرەب دۇنياسىنى مەۋجۇدىيەت ساھەسىگە چىقاردى. ئەرەبلەر رىم ۋە ئىرانغا ئوخشاش دۆلەتلەرگە قارىمۇقارشى چىقىپ، ئۇرۇش قىلىدىغانلىقىنى چۈشلىرىدىمۇ كۆرمىگەن ئىدى. بۇنداق ئىشلار ئۇلارنىڭ خىيالىغىمۇ كەلمىگەن ئىدى. ھەتتا بىرەرسى شۇنداق دېسىمۇ ئىشەنمەيتتى. ئەرەب دۇنياسىنىڭ مۇھىم بىر پارچىسى بولغان سۇرىيە رىم ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ھاكىمىمۇتلىق

دېكتاتورلۇقى ۋە زالىملاردىنمۇ ئېشىپ چۈشكەن مۇستەبىت ئىدارىسى ئاستىدا ئىشغال قىلىنغان ئەھۋالدا ئىدى. ئۇلار ھۈرىيەت ۋە ئادالەتنىڭ مەنسىنىمۇ بىلمەيتتى. ئىراق مۇتتېھەم دۆلەتنىڭ بىچارە ئوغلانى ئىدى. ئېغىر باج - سېلىق ۋە چىدىغۇسىز دەرىجىدىكى قىممەتچىلىكنىڭ دەردىدىن قاتتىق ئېگىزىماقتا ئىدى. رىملىقلار مىسىرنى ھەم سېغىپ ئېچىلىدىغان ھەم ئۈستىگە مىنىلىدىغان تۈگىدەك قوللىناتتى. يۈگلىرىنى يۇلاتتى ۋە يەم بەرگەندە چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئازاب - ئوقۇبەتكە دوچار قىلاتتى. ئەينى ۋاقىتتا، مىسىرلىقلار سىياسىي ئىستىبداتتىن باشقا، دىنىي زۇلۇمنىڭ قىسقىچىدا تولغانماقتا ئىدى. پارچە - پارچە بۆلۈنۈپ تارقىتىۋېتىلگەن، يەتكۈچە ئېغىر ئازاب ۋە زۇلۇمغا ئۇچرىغان ئىنسانىيەت دۇنياسى ھەزرىتى مۇھەممەد ئېلىپ كەلگەن ئىسلام باھارى يېتىپ كەلگۈچى بۇ ئازابلارغا كۆكرەك كەردى. ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇپ ئەۋەتىلگەن ۋاقىتتا ئىنسانىيەت ئالەمى يوقلۇقنىڭ تەگسىز چوڭقۇر ئازگىلىغا يۇمىلاپ كەتكەن ئىدى.

رەسۇلۇللاھ ئىنسانىيەتنىڭ قولىدىن تۇتقان ۋاقىتتا، ئىنسانىيەت جان تالىشۋاتاتتى. رەسۇلۇللاھ اللە نىڭ ئىزنى بىلەن ئۇلارغا ھايات بەخش ئەتتى. يەر يىزىدە يوللىرىنى يۈرىتىپ بېرەلەيدىغان نۇر ئاتا قىلدى. قۇرئان ۋە سۈننەتنى ئۆگىتىش ئارقىلىق قەلبلىرىنى پاكلىدى. بۇ مۇسۇلمانلار ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پەيغەمبەر بولۇپ ئەۋەتىلگەندىن كېيىن، ئىسلامنىڭ ئەلچىسى، تىنچلىق ۋە ئىشەنچنىڭ خۇش خەۋەرچىسى، ئىلىم ۋە ھېكمەتنىڭ رەھبىرى، مەدەنىيەت ۋە كۈلتۈر (ھازارەت) نىڭ بايرىقچىسى، مىللەتلەرنىڭ نىجاتكارى ۋە دۇنيانىڭ يېگانە قاراۋۇلى بولۇپ قالدى. ۋە بۇ ئارقىلىق شام، ئىراق، مىسىر ۋە بىز ئېيتىپ ئۆتكەن ئەرەب دۇنياسى مەيدانغا كەلدى. ئەگەر ھەزرىتى مۇھەممەد بولمىغان بولسا، باشقىچە قىلىپ ئېيتقاندا، ئۇنىڭ ئەلچىلىكى ۋە ئۇنىڭ دىنى بولمىغان بولسا، نە سۈرىيە، نە ئىراق، نە مىسىر، نە ئەرەب ئالەمى بولمىغان بولاتتى. ھەتتا بۈگۈنكىدەك مەدەنىي كۈلتۈرلۈك (ھازارەتلىك) ۋە ئەخلاقلىق دۇنيامۇ بولمىغان بولاتتى. كىمكى ئەرەب مىللەتلىرى ۋە دۆلەتلىرىدىن، ئىسلام دىنىدىن

ئايىرىلىپ يۈزىنى ياۋرۇپاغا ياكى ئەرەبلەرنىڭ كونا جاھىلىيەت دەۋرىگە بۇرسا ياكى سىياسەت ۋە ياكى ھايات قانۇنلىرىنى غەرب ئاساسى قانۇنلىرى ۋە تۈزۈملىرىدىن ئالسا ۋە ھاياتنى ئىسلام بىلەن ھېچ ئالاقىسى بولمىغان ئىرقچىلىق ۋە يۇرتتازلىق ئۈستىدە داۋاملاشتۇرسا، رەسۇلۇللاھنى بىر يېتەكچى، قوماندان، يولباشچى ۋە رەھبەر دەپ قوبۇل قىلمىسا، ھەزرىتى مۇھەممەد ئېلىپ كەلگەن نىزامنى تەكرار ئۆزىگە ئۆزلەشتۈرۈپ، كونا جاھىلىيەتنىڭ ئۇ زۇلمەت قاراڭغۇلۇقىدىن قايتىمىسا، رىم ۋە ئىران زوراۋانلىقىغا، قۇللۇق ۋە خورلۇققا، زۇلۇم ۋە قىستاققا، جاھالەت ۋە ئازغۇنلۇققا، غەپلەپ ۋە يوقلۇققا، تەركىدۇنيا بولۇشقا، ئۆلۈم ۋە جانسىزلىققا قاراپ يۈزلەنگەن بولىدۇ. چۈنكى بۇ شەرەپلىك تارىخ، بۇ پارلاق مەدەنىيەت، بۇ تەڭداشسىز ئىنتىزام ۋە بۇ ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ھەممىسى ھەزرىتى مۇھەممەدنىڭ ئەسەرلىرىدىن ئىبارەتتۇر.

ئەرەب دۇنياسىنىڭ قۇۋۋىتى ئىماندۇر

ئەرەب دۇنياسىنىڭ مىللىتى ئىسلام، ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بولسا ئەرەب ئالەمىنىڭ روھى، يولباشچىسى ۋە يېتەكچىسى، ئىمان ئەرەب دۇنياسىنى پۈتۈن ئىنسانىيەتتىن ئۈستۈن قىلغان يىگانە كۈچتۇر. ئىمان، خۇددى تۈنۈگۈنكىدەك، بۈگۈنمۇ ئۇنىڭ قورالى ۋە قۇۋۋىتىدۇر. ئۇ دۈشمەنگە ئۇنىڭ بىلەن تاقابىل تۇرىدۇ. ئۆز مەۋجۇدىيىتىنى ئۇنىڭ بىلەن قوغدايدۇ ۋە ئىنتىزامنى ئۇنىڭ بىلەن داۋاملاشتۇرىدۇ. ئەرەب دۇنياسى سەھيۇنىزم، كوممۇنىزم ياكى باشقا دۈشمەن بىلەن ئەنگىلىيە ئەۋەتىدىغان ياكى ئامېرىكا تەقدىم قىلىدىغان ۋە ياكى ئۆز تۇپرىقىدىن چىقارغان "قارا ئالتۇن" ھېسابغا بېرىدىغان پۇللار بىلەن ئۇرۇش قىلالمايدۇ. ئۇلار دۈشمەنلىرى بىلەن پەقەت ئىمان، مەنئىي قۇۋۋەت، رىم ۋە ئىران ئىمپېراتورلۇقلىرىنى بىر سائەتتەك قىسقا ۋاقىت ئىچىدە يەر بىلەن يەكسان قىلىۋەتكەن روللىرى بىلەن ئۇرۇش قىلالايدۇ. ئەرەبلەر ھېچقاچان ھاياتنى سۆيۈپ

ئۆلۈمدىن قورقىدىغان يۈرەك، راھەت - پاراغەتكە چۈشكۈن بەدەن، شەك - شۈبھە قاپلىغان ئەقىل، ھەرخىل ئارزۇ - ئىستەكلەردە توقۇنىشىدىغان زېھىن تىترەك باسقان قول، ئىمانى زەئىپلەشكەن سۇنۇق دەل ياكى جەڭ مەيدانىغا چىقىشقا ئاجىزلىق قىلىدىغان قۇۋۋەت بىلەن دۈشمەنلىرىگە تاقابىل تۇرالمايدۇ. ئەرەب رەھبەرلىرى، يولباشچىلىرى ۋە ئەرەب جەمئىيىتى قوماندانلىرىنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى شۇكى، (ئۇلار) ئەرەب مىللەتلىرىنىڭ، ئەرەب ئاممىسىنىڭ بېشىدا تۇرىدىغانلارنىڭ، قوشۇنلارنىڭ، دېھقان ۋە سودىگەرلەرنىڭ يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، پۈتۈن خەلق تەبىقىلىرىنىڭ قەلبىگە ئىمان ئۇرۇقىنى چېچىشى، اللە يولىدا جىھاد ئۆتىنى ئۇلغايتىشى، جەننەت سۆيگۈسىنى دۇنيانىڭ تېشى پال - پال، ئىچى غال - غال ئەيشلىرىنىڭ قەدىرسىزلىكىنى كالىسىغا سىڭدۈرۈشى؛ تويىمغۇر نەپىسكە ۋە دۇنيانىڭ ئۆتكۈنچى ئارزۇ - ھەۋەسلىرىگە قانداق تاقابىل تۇرۇش، اللە يولىدا ئۇچرىغان تۇسالغۇلارنى قانداق يېڭىش، ئۆلۈمگە كۈلۈپ تۇرۇپ قۇچاق ئېچىش ۋە خۇددى پەرۋانلەر ئۆزلىرىنى ئوتقا ئاتقاندا ئۆزلىرىنى ئۆلۈمگە قانداق ئاتىدىغانلىقىنى ئۆگىتىش لازىم.

ئەرەب ياشلىرىنىڭ پىداكارلىقى ئىنسانىيەت سائادىتىنىڭ

كۆۋرۈكىدۇر.

رەسۇلۇللاھ پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىلگەن ۋاقىتتا، ئىنسانىيەت ئەڭ زۇلمەت دەۋرىنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتاتتى. ئىنسانىيەت مەسىلىلىرى قورسىقى توق، ئەتسىدىن غېمى يوق، ھېچقانداق خېيىم - خەتەر، جاپا - مۇشەققەت ۋە زىيان - زەخمەتكە ئۇچرىمايدىغان باي كىشىلەر ھەل قىلالايدىغان مەسىلىلەر ئەمەس. بۇ مەسىلىلەر قوللىرىدىكى بارلىق ئىمكانلىرىنى ۋە ئىستىقبالىنى ئىنسانىيەت خىزمىتى ۋە مۇقەددەس ئەلچىلىكنىڭ تولۇق ئورۇنلىشى ئۈچۈن پىدا قىلىدىغان؛ جېنىنى، مېلىنى، ئېھتىياج ۋاسىتىلىرىنى ۋە دۇنياۋى ئارزۇ

- ھەۋەسلىرىنى بۇ يولدىكى خېيىم - خەتەر ۋە ھايات - ماماتقا ئاتۋەتكەن، تىجارىتىنى، سەنئىتىنى ۋە پايدا - مەنپەئەتنى بۇ يول ئۈچۈن سەرپ قىلغان، ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ ۋە دوستلىرىنىڭ قۇرۇق خىياللىرىنى بۇ يول ئارقىلىق يوققا چىقارغان ۋە ھەتتا ئۇلارغا سالھ ئەلەيھىسسالامنىڭ قەمى ئۇنىڭغا: «ئى سالىھ! سەن ئىلگىرى بىزنىڭ ئارىمىزدا ئىشەنچلىك بىرى ئىدىڭ» دېگەندەك دېگۈزگەن كىشىلەرگە موھتاج.

شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، يۇقىرىدا بىز توختىلىپ ئۆتكەن مۇھاجىرلار بولماي تۇرۇپ ئىنسانىيەتنىڭ ئۆز مەۋجۇدىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇشى ۋە ئۇلۇغ بىر دەۋاننىڭ ئېلىپ بېرىلىشى مۇمكىن ئەمەس. چۈنكى، ئۇلارنىڭ زامانداشلىرى ئېيتىپ ئۆتكەندەك، بۇ ئازغىنا كىشى ئىنسانىيەتكە بەخت - سائادەت كەلتۈرۈپ، مىللەتلەرنى راھەت - پاراغەتكە ئېرىشتۈرگەن ۋە دۇنيانىڭ يۆنىلىشىنى يامانلىقلاردىن ياخشىلىقلارغا بۇرغان ئىدى. بىر قىسىم شەخسلەرنىڭ خۇشال ۋە بىر قىسىم مىللەتلەرنىڭ خاپا بولۇشى، بەزى ئىنسانلارنىڭ تىجارىتىنىڭ ناچار ۋە ماللىرىنىڭ ۋەيران بولۇشى، سانىنى اللە دىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدىغان روھلارنىڭ ۋە ئىنسانلارنىڭ اللە نىڭ ئازابىدىن ۋە جەھەننەم ئوتىدىن قۇتۇلۇشى بەخت - سائادەتكە ئەڭ چوڭ ۋە سېلىدۇر.

اللە تائالا ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتكەن ۋاقىتتا، رىملىقلار ئىرانلىقلارنىڭ ۋە مەدەنىي دۇنيانىڭ تىزگىنىنى قولىغا ئېلىۋالغان كۈچلۈك مىللەتلەرنىڭ ھەشەمەتلىك ۋە ئىسراپچىلىققا تولغان سۈنئىي ھاياتلىرى بىلەن خەتەرلەرگە تاقابىل تۇرالمايدىغانلىقىنى؛ جىھاد، دەۋەت ۋە دەرتلىك كىشىلەرگە خىزمەت قىلىش جەريانىدا دۇچ كەلگەن قىيىنچىلىق توسالغۇلارغا بەرداشلىق بېرەلمەيدىغانلىقىنى؛ مەدەنىيەت ئەسەرلىرىدىن، يېمەك - ئىچمەك ۋە كىيىم - كېچەك زوقلىرىدىن ئازراقمۇ ۋاز كېچەلمەيدىغانلىقىنى، ئېھتىياجلىرى ئۇياقتا تۇرسۇن، زوقلىرىدىن، نېسىۋىلىرىدىن ۋە زىبۇزىننەتلىرىدىن ھەرگىز سەرپ قىلمايدىغانلىقىنى؛ شەھۋەتلىرىگە ھاكىم بولغان، ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى

تىزگىنلىگەن، ھاياتنىڭ ئۆتكۈنچى زوقلىرىغا ۋە دۇنيانىڭ قۇرۇق ھەۋەسلىرىگە بېرىلمىگەن، شۇنداقلا ئۆز قولىدىكىگە قانائەت قىلغان شەخسلەردىن مەھرۇم ئىكەنلىكىنى ناھايىتى ياخشى بىلەتتى. مانا شۇنىڭ ئۈچۈن، اللە تائالا ئىسلام نىزامىنى ۋە رەسۇلۇللاھنىڭ ساھابىلىرىنى جىھاد ۋە دەۋەت يولىدىكى قىيىنچىلىقلارغا كۆكرەك كېرىپ چىقىدىغان ۋە بۇ يولدا ھەر تۈرلۈك پىداكارلىقنى كۆرسىتەلەيدىغان بىر مىللەت قىلىپ تاللىدى. ئەنە شۇ مىللەت زامانىۋىي مەدەنىيەت يۇتالمىغان، ھەشەمەتچىلىك ۋە ئەيش - ئىشرەت تۇنجۇقتۇرالمىغان كۈچلۈك ئەرەب مىللىتىدۇر. ئۇلار ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ دەۋا يولداشلىرى ئىنسانىيەت ئىچىدە قەلبى ئەڭ پاك، ئىلمى ئەڭ ئۈستۈن ۋە ئەڭ كەمتەر كىشىلەر ئىدى.

رەسۇلۇللاھ بۇ ئۇلۇغ دەۋا بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ ۋەزىپىسىنى تولۇق ئورۇنلىدى. بۇ دەۋا يولدا ئالدىغا چىققان بارلىق تۇسالغۇلارنى يەڭدى. شەھۋەتلىرىدىن، دۇنيانىڭ زوقى ۋە ئەيش - ئىشرەتلىرىدىن باش تارتتى. بۇ يولدا پۈتۈن دۇنيانىڭ يېگانە رەھبىرى بولدى. قۇرەيشلىكلەر ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا ئەلچى ئەۋەتىپ، ئۇنىڭغا رەئىسلىك، شەرەپ، مال - دۇنيا ۋە ئېسىل قىزلار قاتارلىقلارغا ئوخشاش ياشلارنىڭ ئەقلىنى لال قىلىدىغان ۋە تاماخولارنى تىزلاندۇرىدىغان تەكلىپلەرنى بەردى. لېكىن رەسۇلۇللاھ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئوچۇق - ئاشكارا ۋە پەرۋاسىزلاپ رەت قىلدى. تاغسى ئۇنىڭ بىلەن سۆھبەتلىشىپ، بۇ دەۋا يولىدىكى پىداكارلىقلىرىغا توسقۇنلۇق قىلماقچى بولدى. ئەمما رەسۇلۇللاھ ئۇنىڭغا مۇنداق دەپ رەددىيە بەردى:

«ئى تاغا! ئوڭ قولۇمغا قۇياشنى، سول قولۇمغا ئايىنى بەرسىمۇ، اللە غەلبىگە ئېرىشتۈرگىچە ياكى بۇ يولدا ئۆلگۈچە بۇ دەۋادىن ۋازكەچمەيمەن».

رەسۇلۇللاھنىڭ يۈزىگە بارلىق ئىشىكلەر يېپىلغان، يوللار كېسىلگەن ۋە ھەتتا بۇ ھاقارەت ئۇنىڭ ئائىلىسىگە، ئەھلى خەلىقكە ۋە قوللىغۇچىلىرىغا قىلىنغان ۋاقتتا، ئۇ، مەيلى زامانداشلىرىغا ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنكىلەرگە بولسۇن، ئۆزى ئېلىپ بارغان كۈرەشلەر ۋە

كۆرسەتكەن پىداكارلىقى بىلەن، زاھىد - تەقۋادارلىقى ۋە ئاددىي - ساددا ھاياتى بىلەن تەڭداشسىز ئۆرنەك بولدى. رەسۇلۇللاھ ئىنسانلارنىڭ ئىچىدە ئەزىيەتكە ئەڭ كۆپ ئۇچرىغان ۋە دۇنيا ھاياتىدىن نېپىۋىسىنى ئەڭ ئاز ئالغانلاردىن ئىدى. جىھاد ۋە پىداكارلىقتىكى ئەڭ يۈكسەك ئورۇن رەسۇلۇللاھنىڭ ئىدى. ھەرقانداق بىر نەرسىنى چەكلىمەكچى بولغىنىدا، ئالدى بىلەن ئۆز ئائىلىسى ۋە تۇغقانلىرىدىن باشلايتتى. ھەرقانداق بىر ھەق ياكى مەنپەئەت يولىنى ئاچسا، ئۇنى ئۆز تۇغقانلىرى ۋە يېقىنلىرىغىمۇ چەكلەيتتى.

ئۆسۈمنى چەكلىمەكچى بولغان ۋاقىتتا، تۇنجى بولۇپ ئۆز تاغىسى ئابباس ئىبنى ئابدۇلمۇتەللىبتىن باشلىدى ۋە پۈتۈنلەي چەكلىدى. جاھىلىيەت دەۋرىدىكى قان سۈرۈشتۈرمە دەۋاسىنى ئەمەلدىن قالدۇرماقچى بولغان ۋاقىتتا، تۇنجى قېتىم رەببىئە ئىبنى ھارس ئىبنى ئابدۇلمۇتەللىبىنىڭ قان دەۋاسىدىن باشلىدى ۋە يىلتىزىدىن قۇمۇرۇپ تاشلىدى. قىيامەت كۈنىگە قەدەر دۇنيادا تەڭدىشى كۆرۈلمىگەن بىر ياردەملىشىش مۇئەسسەسەسى سۈپىتىدە داۋاملىشىدىغان زاكات سانىدىكى قۇرغان ۋاقىتتا، ئۆز قەبىلىسى بولغان ھاشىم ئوغۇللىرىغا پۈتۈنلەي چەكلىدى. مەككە پەتھى قىلىنغان ۋاقىتتا ئەلى ئىبنى ئەبۇتالىب "ھاجبە ۋە سەغايە" ۋەزىپىلىرىنى بەنى ھاشىمغا بېرىلىشىنى تەلەپ قىلغاندا، شىددەت بىلەن قارشى چىقتى ۋە ئوسمان ئىبنى تەلھەنى چاقىرىپ، كەبىنىڭ ئاچقۇچلىرىنى ئۇنىڭغا تۇتقۇزدى ۋە:

«ئى ئوسمان! مانا بۇ ئاچقۇچلار سېنىڭ. بۈگۈن ياخشىلىق ۋە پىداكارلىق كۈنىدۇر» ۋە يەنە: «بۇلارنى ئەبەدىلئەبەد ساقلاڭلار، بۇلارنى سىلەردىن پەقەت زالىملارلا تارتىپ ئالالايدۇ» دېدى.

ئۇ ئائىلىلىرىگە زاھىدلىقنى، قانائەتنى، ئاددىي - ساددا تۇرمۇشىنى تەۋسىيە قىلدى. ئۇلارغا ئۆز ئەھۋالىغا يارىشا پېقىر ۋە يوقسۇل ھايات كەچۈرۈش بىلەن باياشات ۋە خۇشال - خۇرام ھايات

كەچۈرۈش ئارىسىدا ئۆز ئىختىيارىغا قويۇپ بەردى ۋە ئۇلارغا ئاللاھنىڭ مۇنۇ ئەمرىنى يەتكۈزدى:

﴿ئى پەيغەمبەر! (ئارتۇق خىراجەت سوراپ سېنى رەنجىتكەن) ئاياللىرىڭغا ئېيتقىنكى، «ئەگەر سىلەر دۇنيا تېرىكچىلىكىنى (يەنى پاراۋان تۇرمۇشنى) ۋە دۇنيانىڭ زىبۇ زىننىتىنى كۆزلىسىڭلار، كېلىڭلار، سىلەرگە بىر ئاز نەرسە بېرەي، سىلەرنى چىرايلىقچە قويۇپ بېرەي. ئەگەر سىلەر ئاللاھنى ۋە ئاللاھنىڭ پەيغەمبىرىنى، ئاخىرەت يۇرتىنى ئىختىيار قىلساڭلار، ئاللاھ ھەقىقەتەن ئىچىڭلاردىكى ياخشى ئىش قىلغۇچىلارغا چوڭ ساۋابىنى (يەنى كۆز كۆرمىگەن، قۇلاق ئاڭلىمىغان ۋە ئىنساننىڭ كۆڭلىگە كەلمىگەن نازۇ نېمەتلەر بار جەننەتنى) تەييار قىلدى»﴾

ئۇلارمۇ ئاللاھ ۋە رەسۇلىنى تاللىدى.

رەسۇلۇللاھ قول تۈگىمىدە قوللىنىش ئاغرىپ كەتكىنىگە ۋايسىغان ھەزرىتى فاتىمەگە تەكلىپ، تەسبىھنى ۋە ھەمدى ئېيتىشنى تەۋسىيە قىلىپ، بۇلارنىڭ ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر خىزمەتچىدىن تېخىمۇ ياخشى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى.

مەككىدە رەسۇلۇللاھقا ئىشەنگەن قۇرەيشلىكلەرنىڭ ئىقتىسادى ھاياتلىرى چوڭ بوھرانغا ئۇچرىدى. بەزىلىرىنىڭ تىجارەتلىرى توختىدى. بەزىلىرىنىڭ ھاياتى بويىچە توپلىغان مال - بايلىقى ۋەيران بولدى. بىر قىسمى خۇشاللىقتىن، بەخت - سائادىتىدىن ۋە تىللاردا داستان بولغان ئېسىل كىيىملىرىدىن مەھرۇم قالدى. بەزىلىرى بۇ دەۋاغا كۆپ كۈچىگەنلىكى ۋە ھەرخىل پىداكارلىق كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن تىجارىتى ئاقساق قالدى. بەزىلىرى ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان مىراسىدىن ئۆز نېپىۋىلىرىنى ئالامدى.

كېيىنچە، رەسۇلۇللاھ مەدىنىگە ھىجرەت قىلىپ، ئەنسارىلارنىڭ ئۇنىڭغا بەيئەت قىلىشى بىلەن مەدىنىدە ھايات ئاستىلىدى. ئەنسارىلار باغ - ۋاران، ئېتىز - ئېرىقلىرىغا قارىيالماس بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ۋاقىتلىرىنىڭ بىر قىسمىنى باغ ۋە ئېتىزلىرىغا ئايرىشنى تەلەپ

قىلدى. ئەمما رەسۇلۇللاھ رۇخسەت بەرمىدى ۋە اللە تائالا دەرھال بۇ ئايەتنى نازىل قىلدى:

﴿اللە نىڭ يولىدا (پۇل - مال) سەرپ قىلىڭلار، ئۆزەڭلارنى ھالاكەتكە تاشلىماڭلار، ئېھسان قىلىڭلار، ئېھسان قىلغۇچىلارنى اللە ھەقىقەتەن دوست تۇتىدۇ﴾

ئەرەبلەرنىڭ ۋە بۇ دەۋاغا ساھىب چىققانلارنىڭ ئەھۋالى مانا مۇشۇنداق ئىدى. جىھاد يولىدا چەككەن ئازابلىرى، مال ۋە جان جەھەتتىن تارتقان زىيانلىرى دۇنيادىكى مىللەتلەرگە قارىغاندا تېخىمۇ كۆپ ئىدى. اللە تائالا ئۇلارغا مۇنداق دېگەن ئىدى:

﴿ئەگەر سىلەرنىڭ ئاتاڭلار، ئوغۇللىرىڭلار، قېرىنداشىڭلار، خوتۇنلىرىڭلار، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىڭلار (ھەمدە ئۇلاردىن باشقىلار)، تاپقان پۇل - ماللىرىڭلار، ئاقماي قېلىشىدىن قورققان تىجارىتىڭلار، ياخشى كۆرىدىغان ئۆيلىرىڭلار سىلەر ئۈچۈن اللە دىن، اللە نىڭ پەيغەمبىرىدىن ۋە اللە نىڭ يولىدا جىھاد قىلىشتىنمۇ سۆيۈملۈك بولسا (يەنى شۇلار بىلەن بولۇپ كېتىپ، اللە نىڭ پەيغەمبىرىگە ياردەم بەرمىسەڭلار)، ئۇ ھالدا سىلەر تاكى اللە نىڭ ئەمرى (يەنى مەككىنى پەتھ قىلىش ئىزنى) كەلگۈچە كۈتۈڭلار، اللە پاسىق قەۋمنى (يەنى اللە نىڭ دىنىنىڭ چەك - چىگرىسىدىن چىقىپ كەتكۈچىلەرنى) ھىدايەت قىلمايدۇ﴾

﴿مەدىنە ئاھالىسى ۋە ئۇلارنىڭ ئەتراپىدىكى ئەتراپلارنىڭ رەسۇلۇللا بىلەن جىھادقا بىللە چىقماي قېلىپ قېلىشى، ئۆزلىرىنىڭ ئارامى بىلەنلا بولۇپ، جاپادا رەسۇلۇللا بىلەن بىللە بولماسلىقى توغرا ئەمەس ئىدى. بۇ (يەنى ئۇلارنى جىھادقا چىقماي قېلىپ قېلىشتىن مەنئى قىلىش) شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ئۇلار اللە نىڭ يولىدا ئۇچرىغان ئۆسسۈزلۈك، تارتقان جاپا - مۇشەققەت ۋە ئاچلىق، ئۇلارنىڭ كاپىرلارنى خاپىلىققا سالىدىغان ھەر بىر قەدىمى، دۈشمەنلەر ئۈستىدىن ئېرىشكەن (ئۇلارنى ئۆلتۈرۈش، ئەسىر ئېلىش، مەغلۇپ

قىلىش قاتارلىق) ھەربىر نەرسىسى ئۈچۈن (اللە نىڭ دەرگاھىدا) ئۇلارغا ياخشىلىق (يەنى ساۋاب) يېزىلىدۇ، اللە ئەلۋەتتە ياخشى ئىش قىلغۇچىلارنىڭ ئەجرىنى بىكار قىلىۋەتمەيدۇ»

چۈنكى ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادىتى ئۇلار قىلىدىغان پىداكارلىق ۋە بۇ يولدا دۇچ كېلىدىغان پالاكەت ۋە زىيانلارغا باغلىق ئىدى.

اللە تائالا مۇنداق دەيدۇ:

«بىز سىلەرنى بىرئاز قورقۇنچ بىلەن، بىرئاز قەھەتچىلىك بىلەن ۋە ماللىرىڭلارغا، جانلىرىڭلارغا، بالىلىرىڭلارغا، زىرائەتلىرىڭلارغا يېتىدىغان زىيان بىلەن چوقۇم سىنايمىز. (بېشىغا كەلگەن مۇسبەت، زىيان - زەخمەتلەرگە) سەۋىرىقلىغۇچىلارغا (جەننەت بىلەن) خوش خەۋەر بەرگىن»

باشقا بىر ئايەتتە مۇنداق دەيدۇ:

«ئىنسانلار «ئىمان ئېيتتۇق» دەپ قويۇش بىلەنلا سىنالمىدى تەرك ئېتىلىمىز، دەپ ئويلامدۇ؟»

ئەرەبلەرنىڭ بۇ شەرەپلىك ۋەزىپىنى تاشلاپ كەينىگە چېكىنىشى ئىنسانىيەتنىڭ ھۇزۇرسىزلىقى ۋە يەر يۈزىدىكى يامانلىقلارنىڭ داۋاملىشىشىغا سەۋەب بولدى. چۈنكى اللە تائالا مۇنداق دەيدۇ:

«كاپىرلار (ياردەمدە ۋە مېراسىتا) بىر - بىرىگە ئىگىدۇر، ئەگەر بۇ ھۆكۈمگە ئەمەل قىلمىساڭلار، يەر يۈزىدە پىستىنە ۋە چوڭ قالايمىقانچىلىق تۇغۇلىدۇ»

مىلادى 6 - ئەسىردە، دۇنيا يوللارنىڭ ئايرىلىش نوقتىسىغا بېرىپ يەتتى. بۇ ئەھۋالدا ئەرەبلەر ياكى بىر قەدەم ئالدىغا چىقىپ جانلىرىنى، ماللىرىنى، بالىلىرىنى، قىسقىسى، ئۈستىدە تىك

سۈرە تەۋبە 120 - ئايەت.
سۈرە بەقەرە 155 - ئايەت.
سۈرە ئەنكەبۇت 2 - ئايەت.
سۈرە ئەنفال 73 - ئايەت.

تۇرىدىغان ھەر نەرسىسىنى خېيىم - خەتەر ئۈچۈن تەۋەككۈل قىلىش، دۇنيا زوقلىرىنى تەرك ئېتىش، ئىجتىمائىي مەنپەئەتلىرىنى مەنمەنلىكلىرى ئۈچۈن قۇربان قىلىشى كېرەككى، ئەنە شۇ ۋاقىتتا دۇنيا بەخت - سائادەتكە ئېرىشەتتى. ئىنسانىيەت ئۆز يولىغا چۈشەتتى، ئىماننىڭ مەھسۇلاتلىرى كۆرگەزمە قىلىنەتتى. جەننەت بازارلىرى قۇرۇلاتتى. ياكى ئۇلار شەھۋەتلىرىنى، ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى ۋە شەخسىي مەنپەئەتلىرىنى ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادىتى ۋە دۇنيا تىنچلىقىدىن ئۈستۈن كۆرۈشى كېرەككى، ئۇ ۋاقىتتا دۇنيا ئاللاھ ئىرادە قىلغان ۋاقىتقىچە زۇلمەت ۋە شەقىلىقنىڭ جەھەننىمىدە قالاتتى. لېكىن ئاللاھ تائالا ئىنسانىيەتنىڭ ياخشىلىقىنى ئىرادە قىلدى. ئەرەبلەرگە ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام پۈۋلىگەن ئىمان ۋە پىداكارلىق روھى، قەلبلىرىگە تولدۇرغان ساۋاب ۋە ئاخىرەت سۆيگۈسى بىلەن بۈيۈك جاسارەت بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئەرەبلەر پۈتۈن مال - دۇنياسىنى ئىنسانىيەت ئىشلىرى ئۈچۈن پىدا قىلدى. ئاللاھنىڭ ساۋابى ۋە ئىنسانىيەتنىڭ بەخت - سائادىتى ئۈچۈن دۇنيا نېمەتلىرىدىن ۋاز كەچتى. ماللىرى ۋە جانلىرى بىلەن ئاللاھ يولىدا جەڭ ۋە جىھاد ئېلىپ باردى. ئىنسانلار توختىماي ئېتىلىپ تۇرىدىغان ھەر تۈرۈلۈك شەھۋەت، ئارزۇ - ھەۋەس ۋە خىياللارنى بۇ ئىشلار ئۈچۈن پىدا قىلدى. ئىشلىرىنى ۋە ئەھدىلىرىنى ئاللاھ رازىلىقى ئۈچۈن قىلدى. ئاللاھ مۇ ئۇلارنى دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە ئەڭ ياخشى نېمەتلەر بىلەن مۇكاپاتلىدى. چۈنكى ئاللاھ ياخشىلىقلارنى ھەر دائىم ياخشى كۆرىدۇ.

زامان تامامەن رەسۇلۇللاھ پەيغەمبەر قىلىپ ئەۋەتىلگەن دەۋرگە ئايلاندى. دۇنيا يەنە ئايرىلىش نوقتىسىدا بىر قېتىم توختىدى. ئەرەبلەر (يەنى رەسۇلۇللاھنىڭ مىللىتى ۋە نەسەبى) ياكى ئوتتۇرىغا چىقىپ جانلىرىنى، ئىمكانلىرىنى، ئىشتىياقلىرىنى قۇربان قىلىش ئارقىلىق ئۆزلىرى ياشاۋاتقان بەخت - سائادەتنى، خۇشاللىقنى، كەڭ دۇنيانى، ھاياتنىڭ تېخى قولغا ئۆتمىگەن پۇرسەتلىرىنى ۋە تۇرمۇشنىڭ قولاي شارائىتلىرىنى تاشلاپ خېيىم - خەتەرگە كىرىشى كېرەككى، ئۇ ۋاقىتتا دۇنيا ئۆزى پاتقان پاتقاقلىقتىن چىقالايدۇ ۋە يەر يۈزى باشقا بىر تۈسكە كىرىدۇ. ياكى ئۇلار ئۆزلىرى ياشاۋاتقان ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى،

ئورۇن - مەرتىۋە يولىدىكى تالاش - تارتىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ پەقەت مال يىغىش، بايلىق توپلاش، نا مۇۋاپىق يوللاردىن پايدا قازىنىشنى ئويلىشى كېرەككى، ئەنە شۇ ۋاقىتتا، دۇنيا ئەسەرلەردىن بېرى ئىچىدىن چىقالماي تولغىنىۋاتقان پاتقاققا تېخىمۇ چوڭقۇر پېتىپ قالدۇ.

ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ پايتەختلىرىدىكى ياشلارنىڭ ئەقىل - پىكىرى شەھۋەتتە بولسا، ھاياتى قورساق ۋە ماددا ئەتراپىدا چۆرگىلىسە ۋە بۇنىڭدىن باشقا بىر نەرسە ئويلىمىسا، بۇ يولدا داۋاملىق مېڭىشتىن ۋاز كەچمىسە، ئەلۋەتتە دۇنيا سائادەت يۈزى كۆرمەيدۇ. جاھىلىيەت دەۋرىدىكى بەزى مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئىستىقبالىنى ئۆزلىرى ئشەنگەن پرىنسىپلار ئۈچۈن پىدا قىلغان ياشلىرى بۇلاردىن بەكرەك ئېتىقادچان كېلىدۇ ۋە پىكىرى سەۋىيىسى تېخىمۇ كەڭ بولىدۇ. ھەتتا جاھىلىيەت دەۋرىنىڭ شائىرى ئىمرىئۇل قەيس جېنىدا بۇلاردىن غەيرەتلىككەكتۇر:

مەن ئاددىي مەئشەتنى قوغلاپ يۈرمەيمەن،

كېرىكى يوق، قولۇمدىكى ماڭا يېتىدۇ.

لېكىن مەن ھەقىقىي شەرەپ تىلەيمەن،

بۇ شەرەپكە مەندىن باشقا كىممۇ يېتىدۇ؟

دۇنيا پەقەت ۋە پەقەت مۇسۇلمان ياشلار قۇرىدىغان جىھاد ۋە مۇشەققەت كۆۈرۈكىدىن ئۆتۈش ئارقىلىقلا سائادەتكە ئېرىشەلەيدۇ. يەر ئوغۇتقا موھتاجدۇر. ئەرەب ياشلىرىنىڭ ئىسلامنىڭ شان - شەرپىنى ئۇلۇغلاش، بىخەتەرلىك ۋە تىنچلىقنى دۇنياغا يېيىش، ئىنسانلارنى جەھەننەمگە ئېلىپ بارىدىغان يولدىن جەننەتكە يۈزلەندۈرىدىغان يولغا بۇراش ئۈچۈن شەخسىي ئارزۇ ھەۋەسلىرىنى پىدا قىلىشى ئىنسانىيەت دۇنياسىنى ھۇزۇرغا ئېرىشتۈرۈپ، ئىسلامنىڭ ساغلام مائىسلىرىنى يېتىشتۈرۈشنىڭ ئوغۇتدۇر.

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى باھا پىچىلمەس قىممەتلىك ئەشيانلار ئۈچۈن تۆلەنگەن ناھايىتى ئاز بەدەلدىن ئىبارەت بۇلدۇر.

ھەربىي كۈچكە يېتەرلىك دەرىجىدە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك

ئەرەبلەرنىڭ كۆپلىگەن ئەسكېرىي كۈچلىرىنى يوقىتىپ قويۇشى بىر ئاچچىق ھەقىقەتتۇر. ئەرەب مىللەتلىرى دۇنياغا مەشھۇر بىرىنچىلىكلىرىدە ئارقىغا چېكىندى. بۇ چېكىنىش ئۇلار ئۈچۈن چوڭ پالاكەت ۋە ئېغىر يوقىتىش بولدى. شۇنداقلا، جىھاد مەيدانىدا ئاجىز ۋە زەئىپ كېلىپ قېلىشىغا سەۋەب بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئەرەبلەردە ئەسكېرى روھ يوقالدى. بەدەنلەر زەئىپلەشتى، ئىنسانلار كەيپ - ساپاغا پېتىپ كەتتى. تورۇق ئاتلارنىڭ ئورنىنى ئاپتوموبىللار ئالدى. ھەتتا، ئەرەب يېرىم ئارىلىدا ئات نەسىل قالماسلىقتەك خەۋپكە دۇچ كەلدى. ئىنسانلار چېلىشىش، ئوق ئېتىش، ئات مىنىش، ھەرخىل تەنتەربىيە پائالىيەتلىرى ۋە ئەسكېرىي مەشىقنى بىر تەرەپكە تاشلاپ قويۇپ، ئۆزلىرىگە ھېچقانداق پايدىسى بولمىغان ئويۇنلارنى تاللىدى. ئەرەب ياشلىرىغا ئات مىنىش، ئەسكېرىي ھايات، ئاددىي - ساددا ياشاش ھاياتىنىڭ ئېغىرچىلىق ۋە قىيىنچىلىقلىرىغا كۆكرەك كېرىش، مۇشەققەت ۋە ھارغىنلىققا سەۋر - تاقەت قىلىشقا ئادەتلەندۈرۈش ۋە ئۆگىتىش ئەرەب مىللەتلىرىنىڭ رەھبىرى ھېسابلىنىدىغان ئوقۇتقۇچى - ئۇستازلارنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسىدۇر!

ئۇلۇغ ئۇستاز، مۇسۇلمانلارنىڭ ئەمرى ئۆمەر ئىبنى خەتتاب رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ يات مەملىكەتلەردىكى بەزى ئەرەب ۋالىيلارغا مۇنۇ تەلىماتنى ئەۋەتكەن ئىدى:

”كەيپ - ساپادىن ۋە يات مىللەتلەرنىڭ كىيىملىرىنى ئۆزەڭلارغا سىڭدۈرۈۋېلىشتىن ساقلىنىڭلار، سىلەرگە قۇياشنى تەۋسىيە قىلىمىز، چۈنكى قۇياش ئەرەبلەرنىڭ مۇنچىسىدۇر. ياتىڭ قىيالاردەك بولۇڭلار ئاددىي - ساددا كىيىنىپ، نورمال غىزالىنىڭلار. ئېغىرچىلىقلار ئالدىدا پولاتتەك چىڭ تۇرۇڭلار ئاددىي - ساددا

يەنى ياش ۋە دىنامىك بولۇڭلار، بەزىلەر مۇنداق مەنە بېرىدۇ: ”مەن ئىبنى ئەدناننىڭ ھاياتىدەك ھايات كەچۈرۈڭلار. چۈنكى، ئۇ بەكمۇ ياش ۋە دىنامىك ئىدى. ھەرىكەتلىرىڭىزدە ۋە جىھادقا تاقەت قىلىشتا تۈمۈرۈكتە قەتئىي بولۇڭلار.

كېيىنكىلەر، ئات مىنىشقا ئەھمىيەت بېرىڭلار، ناھايىتى كۈچلۈك بولۇڭلار، نىشانى ياخشى قارىغا ئېلىڭلار»

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مۇنداق دېگەن ئىدى:

«ئى بەنى ئىسرائىل! ئېتىڭلار، سىلەرنىڭ ئاتا - بوۋاڭلارمۇ

ئاتقۇچىلاردىن ئىدى»

ۋە يەنە بىر ھەدىسە:

«دىققەت قىلىڭلار، كۈچ ئېتىشىدۇر؛ دىققەت قىلىڭلار، كۈچ

ئېتىشىدۇر»

يېتەكچى ۋە ئۇستازلارنىڭ ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى شۇكى، (ئۇلار) يىگىتلىك ۋە قەھرىمانلىق روھىنى زەئىپلەشتۈرىدىغان، قاشاڭلىق ۋە ھورۇنلۇقنى ۋە تەشۋىق قىلىدىغان ھەر تۈرلۈك ئادەت، تەربىيە، گېزىت - ژورنال ۋە ئوقۇتۇش ۋاسىتىلىرىغا قارشى قەتئىي كۈرەش قىلىشى، ئازغۇنلۇق ۋە گۇناھ ئۇرۇقلىرىنى تېرىدىغان شەھۋەت ۋە ھېسسىياتقا زورلايدىغان ئەدەپسىز گېزىت - ژورناللارغا ۋە ماتېرىيالسىز روھقا ئىگە نۇمۇسسۇز ئەدەبىياتقا خاتىمە بېرىشى، ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ قوشۇنىنىڭ ئىمانلىق ئەزىزلىرى ئارىسىدا زىننى يېيىشقا تىرىشقان، يېڭىدىن بىخلىنغان ئىسلام ياشلىقىنىڭ قەلبىنى، ئەخلاقىنى بۇزغان، ئازغىنە پۇل بىلەن ئۇلارغا ئازغۇنلۇقنى، ئىسياننى ۋە يامان ئىشلىرىنى جەلپ قىلارلىق ھالغا كەلتۈرگەن نۇمۇس. دەللىلىرىغا ئەپسۇسچانلىق كۆرسەتمەسلىكى كېرەك. تارىخ گۇۋاھچىدۇركى، ئەزىزلىرى ئۆزىنىڭ ئەزىزلىك خۇسۇسىيىتىنى يوقاتقان، ئاياللىرى ئانىلىق ۋە ئاياللىق شەرىپىنى يوقاتقان، ھەشەمەتلىك تۇرمۇشقا بېرىلىپ كەتكەن، ئەزىزلىرى ھەر قايسى ساھەدە قاشاڭلىشىپ كەتكەن، بولغان ئائىلە ھاياتى يىقىلغان، يامانلىقلارنى ياقىتىدىغان ۋە ئۆزلەشتۈرگەن مىللەتلەرنىڭ يۇلتۇزلىرى ئۆچۈپ، كۈنى تۇتۇلدى ۋە كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان ئارىلىقتا تارىخ بېتىدىن يوقالدى.

بەغەۋىي ئەبۇئوسمان ئەن نەھدىدىن رىۋايەت قىلغان.

ئىمام بۇخارى رىۋايىتى.

ئىمام مۇسلىم.

يۇنان، رىم ۋە ئىراننىڭ ئاقىۋىتى مانا مۇشۇنداق بولغان ئىدى. ياۋرۇپامۇ ئوخشاش ئاقىۋەتكە دۇچار بولماقتا. ئەرەب ئالەمى ئۆزىنى قورقۇنچلۇق ئاقىۋەتتىن چەتكە تارتىپ قوغدىنىشى لازىم.

باي ۋە يوقسۇل تەبىقە ئارىسىدىكى قورقۇنچلۇق پەرق

ئەرەبلەر غەرب مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرى ۋە باشقا ھەرخىل سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ھەشەمەتچىلىككە، بەتخەجلىككە ۋە ئىسراپچىلىققا، اللە نىڭ مېلىنى كەيپ - ساپا، شەھۋەت، دەبدەبە ۋە رەڭۋازلىق يوللىرىغا سەرىپ قىلىشقا ئادەتلەندى.

بۇ ھەشەمەتچىلىك ۋە ئىسراپچىلىققا تولغان بەتخەج ھاياتىنىڭ يېنىدا ئاچلىق، يالڭاچلىق ۋە يۈرەك دۆلەتلىرىنىڭ پايتەختلىرىدىكى بۇ ئېچىنىشلىق مەنزىرىنى كۆرگەنلەرنىڭ كۆزلىرى ياشقا تولماقتا، يۈرىكى ئېچىشماقتا ۋە خىجىللىقتىن باشلىرى ئالدىغا ئېگىلمەكتە. بىر تەرەپتە قۇرۇق، رەڭگەرەك كىيىملەرنى، دۆۋە - دۆۋە يېمەك - ئىچمەكلىرىنى قانداق تۈگىتىشىنى بىلمەيۋاتقان بايلار، يەنە بىر تەرەپتە ئاغزىغا سالغۇدەك بىر لوقمىغا ۋە ئۇچىسىنى ياپقۇدەك بىر پارچە كىيىمگە موھتاج بولغان بىچارە بەدەۋىيلەر؛ بىر تەرەپتە شامالدىن تېز، ئۇچقۇر ماشىنىلارنىڭ ساھىبى بولغان بايلار ۋە ئەرەب باشلىقلىرى، يەنە بىر تەرەپتە بولسا، ئۇچىسىدىكى قارا يەكتىكى بىلەن بىر بۇردانان ۋە تۆت - بەش ياماق تەڭگە ئۈچۈن يۈگۈرۈپ يۈرگەن كىچىك بالىلار ۋە ئاياللار؛ ئەرەب شەھەرلىرىنىڭ دەبدەبىلىك سارايلىرى ۋە ئەڭ يېڭى مودىل ماشىنىلىرى بىلەن غېرىپ كەپىلىرى ۋە قاراڭغۇلۇققا مەھكۇم ئەرەب ئۆيلىرى بىر تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان مۇددەتكىچە... ئاچكۆزلۈك بىلەن ئاچارچىلىق، ھەشەمەتچىلىك بىلەن غېرىپچىلىق، بارلىق بىلەن يوقلۇق بىر شەھەردە بىللە بولغان تەقدىردە، قوزغىلاڭلار، ئىنقىلابلار، سىياسىي ۋە ئىقتىسادىي بوھرانلار، ئازاب ۋە ئوقۇبەت ئارقىمۇ ئارقا يۈز بېرىدۇ ۋە بۇ ئارقىلىق يوللار كوممۇنىزم دېگەن بالايىناپەتكە ئېچىلىدۇ. ئەگەر ئەرەبلەر ئۈستۈن ياكى تەڭ - باراۋەر

ھالىتىدە تۇرۇپ ئىسلامنى ئۆزلىرىنىڭ ھايات نىزامى شەكىلدە ئۆز
دۆلەتلىرىدە يولغا قويىمىسا، اللە ئۇنىڭ جازاسى سۈپىتىدە ئۇلارنى زالىم
ۋە قەبىھ بىر نىزامنىڭ چاڭگىلىغا چۈشۈرىدۇ ۋە ئۇلار ئۇنىڭ بىلەن
باشقۇرۇلىدۇ.

ھەر تۈرلۈك دېكتاتورلۇقتىن قۇتۇلۇش

تارىخنىڭ بىر ۋاقتلىرىدا ئەرەب دۇنياسىدا ھايات تەك بىر
شەخسنىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلەيتتى. بۇ خەلىپە ۋە پادىشاھنىڭ
شەخسىيىتى ئىدى ياكى بىر توپ ئىنساننىڭ ئەتراپىدا
چۆرگىلەيتتىكى، بۇلار ۋەزىرلەر بىلەن پادىشاھنىڭ ئادەملىرى ئىدى.
پۈتۈن دۆلەت بۇ ئالىي شەخسنىڭ مۈلكى ۋە خەلق قۇل - چۆرىلىرى
ھېسابلىناتتى. خەلقنىڭ مال - مۈلكى جېنى ۋە ئىپپەت - نۇمۇسى بۇ
ئالىي شەخسنىڭ زومگەرلىكى ئاستىدا بولۇپ. قول ئاستىدىكى خەلق
ئۆز مەۋجۇدىيىتىنىڭ سايىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس ئىدى. ئۇلارنىڭ
ھاياتلىرىمۇ ئۇنىڭ ھاياتىنىڭ تەبىئى بىر قىسمى ئىدى.

ھايات چاقىلىكى تارىخى، ئىلىملىرى، ئەدەبىياتلىرى،
شېئىرلىرى، مەھسۇلاتلىرى بىلەن پۈتۈنلەي بۇ شەخسنىڭ ئەتراپىدا
چۆرگىلەيتتى. ئەگەر بىرى ئۆز دەۋرىنىڭ تارىخىنى ۋە ئەدەبىيات
چۈشەنچىسىنى تەنقىد قىلىشقا ئۇرۇنسا، بۇ ئالىي شەخسكە دۇچ
كېلەتتى. خەلقنى ياكى جەمئىيەتنى ئۆز زومگەرلىكى ئاستىدا
ئېزەتتى. بۇ خۇددى بىر تۈپ چوڭ دەرەخنىڭ ئۆز سايىسىدا ئۆسكەن
كۆچەت ۋە ئوت - چۆپلەرگە ھاكىم بولۇپ، ئۇلارنى ھاۋا، قۇياش
قاتارلىقلارنىڭ نېمەتلىرىدىن مەھرۇم قالدۇرغىنىغا ئوخشايدۇ. مانا
مۇشۇنداق، خەلق بۇ شەخسنىڭ قول ئىلكىدە ئېرىپ يوقالدى.
ئىرادىسىز، شەخسىيەتسىز (كىملىكسىز)، شەرەپسىز ۋە ھۈررىيەتسىز،
زەئىپ مىللەت ھالىغا كەلدى.

ئۇ شۇنداق بىر شەخس ئىدىكى، ھايات چاقىلىكى پەقەت ئۇنىڭ ئۈچۈن چۆرگىلىيىتى. دېھقانلار ئۇنىڭ ئۈچۈن تەر تۆكسە، سودىگەرلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن مەشغۇل بولاتتى. ھۈنەرۋەنلەر ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىشلىسە، يازغۇچىلار ئۇنىڭ ئۈچۈن يازاتتى. ئانىلار ئۇنىڭ ئۈچۈن تۇغسا، ئادەملەر ئۇنىڭ ئۈچۈن ئۆلەتتى. قوشۇن ئۇنىڭ ئۈچۈن جەڭ قىلاتتى. ھەتتا تۇپراق ئۆز باغرىدا ساقلىغان خەزىنىلەرنى ئۇنىڭ ئۈچۈن ئاشكارىلايتتى، دېڭىزلار قىممەتلىك مەدەنىلەرنى ئۇنىڭ ئۈچۈن قىرغاققا ئاتسا، يەر يۈزى خەزىنىلەرنى ئۇنىڭ ئۈچۈن چىقىراتتى.

بۇ باياشاتچىلىقنىڭ قۇرغۇچىسى ۋە ھەقىقىي ساھىبى بولغان خەلق ئاممىسى پۈتۈنلەي يوقسۇل بىر ھايات كەچۈرمەكتە ياكى قۇل ۋە ئەسىرلەردەك ياشىماقتا، ھۆكۈمدارنىڭ داستىخىنىدىن تۆكۈلگەن ئۇۋاقلار ۋە ئاشقان - تاشقانلار بىلەن كۈن ئۆتكۈزەلگىنىگە شۈكۈرى قىلماقتا، بەزىدە بۇنىڭدىنمۇ مەھرۇم قالسىمۇ، سەۋر - تاقەت قىلماقتا ئىدى. ھەتتا ئىنسانلىق قەدىر - قىممىتى، شان - شەرىپى ئاياغ ئاستى قىلىنغاندىمۇ ھېچنەرسىدىن شىكايەتچى بولالمايۋاتاتتى. چۈنكى ئۇلار پۇرسەتتىن پايدىلىنىش ئۈچۈن بىر - بىرى بىلەن مۇسابىقىلەشمەكتە ئىدى.

مانا بۇ دەۋر شەرق ئالەمدە ئۇزۇن مۇددەت ھۆكۈم سۈرگەن ۋە خەلقنىڭ ھاياتى، روھى، ئەدەبىياتى، شەپقىرى، ئەخلاقى ۋە ئىجتىمائىي ھاياتىدا چوڭقۇر ئىز قالدۇرغان ۋە ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ كۈتۈپخانىلىرىغا بىر مۇنچىلىغان ئەسەرلەرنى كۆپەيتىپ بەرگەن دەۋر ئىدى. "مىڭ بىر كېچە چۆچەكلىرى" بۇ دەۋرنى ئەڭ مۇكەممەل شەكىلدە تەسۋىرلەپ بەرگەن ئەسەرلەردىن بىرىدۇر. ئۇ دەۋردە باغداتتىكى خەلىپە ياكى قاھىرە ۋە شامدىكى ھۆكۈمدار ھەر نەرسىنىڭ مەركىزى ئىدى. "مىڭ بىر كېچە چۆچەكلىرى" نىڭ ئەپسانە ۋە ھېكايىلىرى بىلەن "كىتابۇل ئەغانى" نىڭ تارىخ ۋە ئەدەبىياتى ئارقىلىق ئوتتۇرىغا قويغان بۇ دەۋر يا بىر ئىسلامىي ياكى تەبىئىي ۋە ئەقىلگە ئۇيغۇن بىر دەۋر ئەمەس ئىدى. ئىسلام ھېچقاچان بۇنىڭغا رازىلىق بەرمەيدۇ ۋە بۇنى ئەقىلمۇ قوبۇل قىلمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىسلام بۇنداق ھاياتنى يىقىتىپ، يوقىتىش ئۈچۈن كەلگەن ئىدى. بۇ دەۋر

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام "جاھىلىيەت" دەپ ئاتىغان، تېگى - تەكتىدىن قومۇرۇپ تاشلاپ، يەر بىلەن يەكسان قىلغان، خىسراۋ ۋە قەيسەرگە ئوخشاش ھۆكۈمدارلارنى ۋە ئۇلارنىڭ دېكتاتور، ئەيش - ئىشرەت ئالەملىرىنى لەنەتلىگەن بىر دەۋردۇر.

بۇ دەۋرنىڭ ھېچ بىر زامان، ھېچبىر يەردە ياشىشى ۋە داۋاملىشىشى مۇمكىن ئەمەس. بۇ پاتاققا پەقەت ئۆزىنى كونترول قىلالمىغان، ئەقلى تەڭپۇڭلۇقىنى يوقاتقان، ئاڭ ۋە زېھنىنى يېتتۈرگەن ۋە ياكى روھىي ۋە جىسمانىي جەھەتتىن ئۆلگەن مىللەتلەر چۈشۈپ قېلىشى مۇمكىن.

ئەقلى - ھوشى جايىدا بولغان ھەرقانداق ئادەم بۇ ئەھۋالنى قوبۇل قىلمايدۇ. بىر تەرەپتە، بىر شەخس ياكى بىر توپ ئىنسان مىڭبىر تۈرلۈك نازۇ - نېمەت ئىچىدە كەيپ - ساپا سۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن مىڭلارچە ئىنساننىڭ ئاچلىق ۋە يوقسۇللىقتىن ئۆلۈشىگە قايسى ۋىجدان رازى بولىدۇ؟ بىر تەرەپتە ھۆكۈمدار ۋە بالا - چاقىلىرى ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ھالدا ھاياتىنىڭ پەيزىنى سۈرسە، يەنە بىر تەرەپتە خەلقنىڭ قورسىقىغا يېگۈدەك بىر بۇردا نان، بەدىنىنى ياپقۇدەك بىر قۇر كىيىمدىن مەھرۇم قېلىشىغا كىم كۆز يۇمايلايدۇ؟ بارماق بىلەن سانئالغۇدەك دەرىجىدىكى بىر ئۇچۇم كىشىلەرنىڭ پۈتۈن ئۆمرىنى پۈتمەس - تۈگىمەس ئېغىر ئىشلار بىلەن ئۆتكۈزگەن ۋە كۆپچىلىكىنى تەشكىل قىلىدىغان ئەمگەكچى سىنىپنىڭ ماڭلاي تەرىنى ۋە كۆز نۇرىنى كىچىككىنە ئېتىبارغىمۇ ئېلىپ قويماسى، ئەقىلسىز ۋە ئاڭسىزلارچە مونوپۇل قىلىشىغا كىم رازى بولىدۇ؟ سەنئەتكار - ھۈنەرۋەنلەر، ئەقىللىق ۋە ئالدىن كۆرەر شەخسلەر، قابىلىيەتلىك ۋە ياراملىق كىشىلەر يوقسۇللىق دەردىدە تولغىنىۋاتسا، ئىچىملىك ۋە رەزىللىكتىن باشقىنى بىلمەيدىغان، قول ئىلكىدىكى بار - يوقىنى ئاسمانغا سورۇشتىن باشقا ھۈنرى بولمىغان كىشىلەرنىڭ راھەت - پاراھەت ئىچىدە ياشىشىغا قايسى ۋىجدان رازى بولىدۇ؟ لايىقەتلىك، ئالدىن كۆرەر ۋە ئىشەنچلىك شەخسلەر بىر بۇلۇڭغا ئىتتىرىلىپ، يوقىلىشقا مەھكۇم قىلىنىۋاتسا، ھۆكۈمدارى ياكى پادىشاھنىڭ ئەتراپىغا دۆلەتنىڭ مال - مۈلكىنى بۇزۇپ - چېچىپ، شەھۋەت ئارزۇسىنى

قاندۇرۇشتىن باشقا غايىسى، دۇنيادا تەخسىكەشلىك، يالاقچىلىقتىن باشقا ھۇنىرى، غۇرۇرسىز ۋە نۇمۇسسۇزلىقتىن باشقا ئالاھىدىلىكى بولمىغان شەخسىيەتسىز، ئەقلى كەم، كاللىسى ئىشلىمەيدىغان، ۋىجدانسىز بىر گۇرۇھ كىشىنىڭ توپلىنىشىغا قايسى كۆڭۈل رازى بولىدۇ؟

بۇ، يىللارچە داۋاملىشىدۇ ئۇياقتا تۇرسۇن، بىر كۈن قېلىشمۇ ئىمكانسىز بىر ئەھۋالدىر. تارىختا مانا مۇشۇنداق بىر دەۋر ئۆتكەن ۋە ھاكىمىيىتىنى ھەرقانچە ئۇزۇن سۈردۈرگەن بولسا، بۇ مىللەتنىڭ غەپلەتكە چۆكۈشى ياكى بۇ غەپلەتكە بويسۇنۇشقا مەجبۇر قېلىشى ۋە ياكى ئىسلام روھى زەئىپلىشىپ، جاھىلىيەت كۈچىنىڭ قۇتۇرغانلىقىنىڭ نەتىجىسىدۇر. لېكىن ئۇ، ئىسلام قۇياشىنىڭ پارلاپ چىقىپ، يېڭى بىر ئاڭنى ئويغىتىشى ۋە يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، مىللەتنىڭ ئاۋۋال ئۆزىنى ئاندىن ھەر بىر ئەزاسىنى ھېسابقا تارتىشى بىلەن يوقىلىدۇ.

تېخى ھازىرغىچە ”مىڭبىر كېچە چۆچەكلىرى“ دۇنياسىدا ياشاۋاتقان چۈش ئالەمدە ئۇزۇۋاتقانلاردۇر. ئۇلار ئۆمۈچۈك تورىدىنمۇ ئاجىز بىر ئۆيدە ھايات كەچۈرىدۇ. قاچان ئۆزلىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدىغان، لەنەت بازغاننىڭ قاچان كېلىپ ئۇرۇپ چىقىشىنى كېسىپ ئېيتقىلى بولمايدىغان، خېيىم - خەتەرگە تولغان ئۆيدە ياشايدۇ. ئۇلار بۇ پالاکەتلەردىن ئۆزلىرىنى قۇتۇلدۇرالىسىمۇ، ئۈستىدىكى ئۆگزىنىڭ باشلىرىغا قاچان ئۆرۈلۈپ چۈشىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. ھالبۇكى، ئۆزلىرى ياشاۋاتقان ئۆينىڭ ئۆلى بوش، تۇرۇكى چۆرۈك ئىدى.

شۇنى دەرھال ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ”مىڭبىر كېچە چۆچەكلىرى“ دەۋرى ئاللىبۇرۇن ئۆتۈپ كەتتى. مىللەتلەر ھەرگىز ئۆزىنى ئالداپ ئوقى سۇنۇپ كاردىن چىققان چاققا ئۈمىد باغلىمىسۇن. دېكتاتورلۇق - تەبىر مۇۋاپىق بولسا - يېڭى تۈگىگەن ۋە پىلىكى قالمىغان گاز لامىسىنىڭ ھالىغا چۈشۈپ قالدى. ئۇ شامال چىقمىسىمۇ ئۆچۈشكە مەھكۇمدۇر.

شۇنسى ھەقىقەتكى، ئىسلامدا ھېچبىر دىكتاتورلۇقنىڭ ئورنى يوق. ئىسلامدا، بىز بەزى شەرق مىللەتلىرى ۋە ئىسلام دۆلەتلىرىدە كۆرگەن شەخسىي ياكى ئائىلىۋى دىكتاتورلۇقنىڭ ئورنى بولمىغىنىدەك، ياۋرۇپا، ئامېرىكا ۋە رۇسىيەدە تەتبىق قىلىنغان دىكتاتورلۇق بېسىمىنىڭمۇ يېرى يوق.

ياۋرۇپادا قايسى بىر پارتىيەنىڭ دىكتاتورلۇقى، ئامېرىكىدا كاپىتالىستلارنىڭ دىكتاتورلۇقى، رۇسىيەدە بولسا، ئىنساپسىز كوممۇنىزمغا باغلىنىپ كۆپ سانلىققا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ئاز سانلىقلارنىڭ دىكتاتورلۇقى مەۋجۇت. كوممۇنىست بېسىم ئىشچىلارنى ۋە سىياسىي مەھبۇسلارنى تارىخنىڭ ئەڭ ئېغىر ۋاقىتلىرىدىمۇ كۆرۈلمىگەن ۋەھشىلىك ۋە ئازاب - ئوقۇبەتكە دۇچار قىلماقتا.

دىكتاتورلۇق ئاخىر بىر كۈنى پۈتۈن شەكلى بىلەن ئاياغلىشىدۇ ۋە ئىنسانىيەت پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۇنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ كېلىپ، ئىنتىقامنى قەبىلەرچە ئالىدۇ. شۇنسى ھەقىقەتكى، بۇ دىكتاتورلۇقلارنىڭ ئەجىلى ھەرقانچە ئۇزىراپ، يىپىلىرى بوشاپ، ئازغۇنلۇق ۋە تەلۋىلىكى يەنە مەلۇم بىر مۇددەتكىچە داۋاملاشمۇ، يەر يۈزىدە ئىستىقبال، تىنچلىق، ئادالەت ۋە مەرتلىك نىزامى ئىسلامغا تەۋەدۇر.

دىكتاتورلۇق مەيلى شەخس، مەيلى ئائىلە، مەيلى پارتىيە ۋە مەيلى گۇرۇھ دىكتاتورلۇقى بولسۇن، مىللەتنىڭ ھاياتغا تەتۈر تاناسىپ كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مىللەتلەر تۇنجى قېتىملىق پۇرسەتتە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى ئىزدەيدۇ. ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن يا ئىسلامدا ياكى ئىلغار جەمئىيەتتە دىكتاتورلۇقنىڭ ئورنى يوق. ئەسلىدە دىكتاتورلۇقنىڭ ئۆزىمۇ ئۆزىنىڭ داۋاملىق مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغانلىقىغا ئىشەنچ قىلالمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇسۇلمانلارنىڭ ۋە ئەرەبلەرنىڭ ھۆكۈمدارى ۋە قوماندانلىرىنىڭ ئەڭ بۈيۈك ۋەزىپىسى شۇكى، ئۇلار ئۆزلىرىنى دىكتاتورلۇقتىن قۇتۇلدۇرۇش ۋە بوغۇلۇپ

قېلىشتىن بۇرۇن ئۇنىڭ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىنى ئۆزىشى لازىم. ئۇنداق بولمىغاندا ئۇلار دېكتاتورلۇق بىلەن تەڭ تۇنجۇقۇپ يوقىلىدۇ.

مىللەتتە ئاڭ پەيدا قىلىش

مىللەتنىڭ ئۆز ئېڭىنى يوقىتىپ قويۇشى، ھەر ئاۋازغا قۇلاق سېلىشى، ھەر دولقۇندا چايقىلىشى، ئالدىغا كەلگەنگە بويۇن ئېگىشى، ھەر بىر رەزىللىكنى سۈكۈت ئىچىدە كۈتۈۋېلىپ، بارلىق ھەقسىزلىكلەرگە رازىلىق بىلدۈرۈشى، مەسىلىلەرنى ئەتراپلىق ئويلىشىپ، جاي - جايدا ھەل قىلالماسلىقى، دوست بىلەن دۈشمەننى، ھىيلىگەر بىلەن نەسىھەتچىنى ئايرىيالماسلىقى، ئىدارى مېخانىزمىنىڭ ھەر دائىم ئوغرى - بۇلاڭچى، خائىن، شەخسىيەتچى، ۋىجدانسىز ۋە مۇتەھەم كىشىلەرنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشى، جېنىنى، مېلىنى ئىپپەت - نۇمۇسنى ۋە خەزىنىسىنىڭ ئاچقۇچىنى ئۇلارغا تاپشۇرۇپ ۋە ئۇلاردىن تارتقان زىيان ۋە ئۇچرىغان ئىزا - ئەلەملەرنى تېزلا ئۇنتۇپ كېتىشى قاتارلىقلار مىللەتنى خېيىم - خەتەرگە دۇچار قىلىدىغان ۋە ئۇنى مۇناپىقلارنىڭ غەنىمىتى، ساختىپەزەلەرنىڭ ئويۇنچۇقىغا ئايلاندۇرۇپ قويدىغان ئەڭ چوڭ پالاكەتتۇر. مانا بۇ ئەھۋال ئاستىدا، ئەدەب - ئەخلاقسىز سىياسەتچىلەر ۋە خائىن رەھبەرلەر ھۇجۇملىرىنى تېخىمۇ كۆپەيتىدۇ. مىللەتنىڭ غەزەپ - نەپرەتى ۋە كۈرەش كۈچىگە ھېچ پىسەنت قىلمىغان ھالدا ئويۇنلىرىنى داۋاملاشتۇرىدۇ. مىللەتنىڭ ئەخمەقلىقى، مۆڭ ۋە ئاڭسىزلىقىدىن ھىيلە - نەيرەڭلىرىنى كۈنسېرى كۈچەيتىدۇ.

ئەپسۇسلانغان ھالدا شۇنى ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، مۇسۇلمان مىللەتلىرى ۋە ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ ئەقىل - پاراسىتى ئاجىز، تېخىمۇ توغرىسىنى ئېيتقاندا، ھەقىقىي ئاڭ ۋە ساغلام ئەقلىگە يوقسۇل. چۈنكى ئۇلار دوست - دۈشمىنى بىلمەيدۇ. شۇڭا بەزىدە ھەر ئىككىلىسىگە ئوخشاش مۇئامىلە قىلماقتا ياكى دۈشمەنلىرىگە دوستلىرىغا قىلغاندىنمۇ ئارتۇقراق يېقىنچىلىق قىلماقتا ۋە بەزىدە دوستلىرى بىلەن ئايىغى يوق دە - تالاش ۋە ئىختىلاپ قىلىشىپ، دۈشمەنلىرىنى خۇشال قىلىۋاتماقتا. بىر تۆشۈكتىن نەچچە قېتىم چېقۇۋېلىنسىمۇ، يەنىلا

ھادىسە ۋە ۋەقەلەردىن تەجرىبە ساۋاق ئالمايۋاتىدۇ. چۈنكى ئۇلارنىڭ ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى ئاجىز. بىر نەرسىنى ئاسانلىقچە خاتىرىلىيەلمەيدۇ. رەھبەر ۋە قوماندانلارنىڭ ئۆتمۈشىنى يىراق - يېقىن تارىختا يۈز بەرگەن ھادىسىلەرنى تېزلا ئۇنتۇپ كېتىدۇ. ئۇلارنىڭ دىنىي ۋە ئىجتىمائىي ئېگىمۇ ئاجىز. ھەتتا سىياسىي ئېڭى يوق دېگۈدەك دەرىجىدە ئاز. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلار ئېغىر پالاكەتلەرگە ۋە چىدىغۇسىز ئازاب - ئوقۇبەتكە دۇچار بولدى. زالىم ۋە قەبىھ بولباشچىلارنىڭ رەھبەرلىكىدە بارلىق جەڭلەردە يېڭىلدى، تالاپەتكە ئۇچرىدى.

ياۋرۇپالىقلار بىز بۇ كىتابتا ئېيتىپ ئۆتكەن بىر مۇنچىلىغان كەمچىلىكلىرى، روھىي ۋە ئەخلاقىي جەھەتتىكى تالاپەتلىرىگە قارىماي ئاڭلىق سەۋىيەگە ئىگە. بولۇپمۇ مەدەنىي ۋە سىياسىي ئاڭلىرىمۇ بەك يۇقىرى. ياۋرۇپالىقلار سىياسىي جەھەتتە پىشىپ يېتىلدى. پايدا - زىيىنىنى، دوست - دۈشمىنى تونۇيالايدىغان ھالغا كەلدى. ئۇلار ھەقىقىي دوستى بىلەن خائىنلارنى، سەممىي - ساداقەتلىك ئىنسانلار بىلەن مۇناپىقلارنى، قابىلىيەتلىكلەر بىلەن يارامسىزلارنى ناھايىتى ئېنىق ئايرىۋالالايدۇ. ئىدارى مېخانىزمغا پەقەت ئىشەنچلىك، قابىلىيەتلىك ۋە لايىقەتلىك ئادەملەرنى قويىدۇ. شۇنداقتمۇ ئۇلارغا شۈبھە بىلەن قارايدۇ ۋە ھەر دائىم ھۇشيار تۇرىدۇ. ئەگەر ئۇلارنىڭ قابىلىيەتسىزلىكى ياكى خىيانەت قىلغىنىنى كۆرسە ياكى ئۇلار ئۆز دەۋرىنى تاماملاپ، ۋەزىپىسىنى تۈگەتسە، دەرھال ئۇلاردىن تېخىمۇ كۈچلۈك، تېخىمۇ لايىقەتلىك ۋە تېخىمۇ ئىش ئەھلىلىرىنى ئۇلارنىڭ ئورنىغا ئالماشتۇرىدۇ. پارلاق ئۆتمۈشىدىكى رەھبەرلىك ۋە نەتىجىلىرى، ئۇنتۇلماس ئىش - پائالىيەتلىرى، ھەرقانداق بىر جەڭدىكى زەپەرلىرى ياكى بىر مەسىلىدىكى مۇۋەپپەقىيەتلىرى بۇنىڭغا تۇسالىغۇ بولالمايدۇ. ياۋرۇپا ۋىجدانسىز سىياسەتچىلەرنىڭ، نائەھلى، خائىن رەھبەرلەرنىڭ قولىدىن مانا مۇشۇنداق قۇتۇلۇپ، ئىشەنچ ساھىلىغا مانا مۇشۇنداق چىققان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا بۇ ئەھۋال، رەھبەرلەرنى، ئىدارى مېخانىزمدا يەر ئالغان ئىلغار گۇرۇھنى خېلىلا چۆچۈتكەن، مىللەتنىڭ كۆز - قۇلاق بولۇشى ۋە جازاسىدىن، جاھان ئەھلىنىڭ ياقىسىغا

ئېسىلىشىدىن قورقۇپ، ھەر دائىم سەگەك ۋە ئېھتىياتچان بولۇشىغا تۇرتكە بولغان ئىدى.

مەيلى خەلق ياكى گۇرۇھ - تەشكىلاتلارنى ئاگاھلاندۇرۇپ ئېڭىنى ئويغىتىپ، مەدەنىي، ئەقلىي ۋە سىياسىي تەربىيەدىن ئۆتكۈزۈش ياۋرۇپا مىللەتلىرى يولغا قويغان ۋە بۇ ئارقىلىق نۇرغۇنلىغان پالاكەت ۋە كېسەللىكلەردىن قۇتۇلغان ئەڭ چوڭ ھەرىكەت شەكىلدۇر. شۇنىسى ھەقىقەتتۇركى، جاھالەتنى قومۇرۇپ تاشلاش يۇقىرى ئاڭغا ئىگە بولۇشنىڭ ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك يولى بولسىمۇ، ئوقۇ - ئوقۇتۇشنى كۈچەيتىپ، جاھالەتنى يوقىتىش سەزگۈرلۈك ۋە ئاڭلىقلىق دېگەنلىك ئەمەستۇر. ھەممىدىن ئاۋۋال، سىياسىي رەھبەرلەرنىڭ ۋە قوماندانلارنىڭ ئەقلى ھوشىنى، يىغىپ ئاڭ - سەۋىيىگە موھتاج بىر مىللەتنىڭ مەجۇدىيىتىنى قوغدىيالمىدىغانلىقىنى ۋە ئىشلىرىنى يولغا كىرگۈزەلمەيدىغانلىقىنى بىلىش كېرەك. چۈنكى مىللەت ئۆز رەھبەرلىرىنى ۋە قوماندانلىرىنى نەقەدەر ماختىسا ماختىسۇن، ئۆچۈرۈپ كۆككە نەقەدەر چىقىرىۋەتسە چىقىرىۋەتسۇن، نەقەدەر ئالقىشلىسا ئالقىشلىسۇن، ھەقىقىي ئاڭغا ئىگە بولمىغىچە، خۇددى چۆلدىكى شامالنىڭ ئويۇنچىقىغا ئايلىنىپ قالغان ۋە نەدە توختىشى بىلىنمىگەن پەيگە ئوخشاش، ھەر تۈرلۈك تەشۋىق - تەرغىباتلارنىڭ، بۇزغۇنچىلىق ۋە ئويۇن - تاماشىنىڭ يېمىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

ئەرەب دۆلەتلىرىنىڭ تىجارەت ۋە مالىيە مۇستەقىللىقى

ئەينى ۋاقىتتا - ئىسلام ئالەمىگە ئوخشاش - ئەرەب دۇنياسىنىڭمۇ تىجارەت، مالىيە، سانائەت ۋە مائارىپ جەھەتتىن تولۇق مۇستەقىللىككە ئېرىشىشى؛ مىللەتلەرنىڭ ۋە جەمئىيەتلەرنىڭ ئۆز تۇپراقلىرىدا ئۆستۈرۈپ، ئۆز قوللىرى بىلەن كىيىملەرنى كىيىشى، ھاياتلىرىنىڭ ھەرساھەسىدە ۋە ئېھتىياجى بولغان ھەرتۈرلۈك كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك، تىجارەت بۇيۇملىرى، ئىشلەپچىقىرىش مەھسۇلاتلىرى، قوراللار، جەڭ تەييارلىقلىرى، ئەسۋابلار، ماشىنىلار ۋە

ئوق - دورىلاردا غەربكە قول سوزماسلىقى، ياۋرۇپاغا قۇيرۇق بولماسلىقى، ئۇنىڭ قۇلى بولۇپ قالماسلىقى ۋە تەييارلاپ بىر ئاسلاق ھالىغا چۈشۈپ قالماسلىقى لازىم.

ئەرەب دۇنياسى ھېچقاچان ياۋرۇپا بىلەن ئۇرۇش قىلالمايدۇ. ھەتتا بۇنىڭغا موھتاج بولغان ۋە شەرت - شارائىت بۇنىڭغا قىستىغان تەقدىردىمۇ... چۈنكى ئەرەب ئالەمى غەربكە موھتاج. تىجارەتتىكى ئېمپورت - ئېكسپورتتا ئۇنىڭ قولچۇماقچىسى بولۇپ. ياۋرۇپا بىلەن تۈزگەن توختامنامىنى پەقەت ياۋرۇپاچە قۇرۇلمىغا ئىگە قەلەم بىلەن ئىمزالىغاچقا. ياۋرۇپا بىلەن توقۇنۇشسا، يەنە ياۋرۇپانىڭ ئوقلىرىنى قوللىنىشى لازىم.

ئەرەب مىللەتلىرىنىڭ ئۆز ئېنىرگىيە ۋە بايلىق مەنبەلىرىنى ئىشلىتىپ پايدىلىنالماسلىقى؛ بۇلىقنى ئۆز تومۇرلىرىدىن باشقا بەدەنلەرگە ئېقىتالماسلىقى؛ ھايات قوشۇنىنىڭ ياۋرۇپالىق ئوفېتسىر ۋە مۇتەخەسسسلەر تەرىپىدىن يېتىشتۈرۈلۈشى؛ بەزى ئىدارى ئىشلىرىنىڭ يەنە ياۋرۇپالىقلار تەرىپىدىن باشقۇرۇلۇشى بىرلا ئېغىز گەپ بىلەن ئېيتقاندا، رەزىللىكتۇر. ئەرەب دۇنياسىنىڭ ئۆز ئىشىغا ئۆزى ئىگە بولۇشى، تىجارىتىنى، مالىيە ئىشلىرىنى، ئېمپورت - ئېكسپورتىنى، ئۆز سانائىتىنى، قوشۇنىنىڭ تەربىيلىنىشىنى، ماشىنا ۋە بۇيۇملىرىنى ئۆز قولى بىلەن ئېلىپ بېرىشى، دۆلەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرىنى ۋە ئىدارى ۋەزىپىلىرىنى پۇختا بىر شەكىلدە، ئۈستۈن ماھارەت ۋە ئىشەنچ بىلەن ئورۇنلايدىغان ئادەملەرنى يېتىشتۈرۈشى كېرەك.

مىسىرنىڭ تىجارەت، تېخنىكا ۋە ئىلمىي ساھەدە قولغا كەلتۈرگەن

تەرەققىياتلىرى

شۇنى ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، مىسىر ئىلىم ۋە تېخنىكىدا، ئادەم يېتىشتۈرۈش، ئۆز كۈلتۈرىنى تونۇتۇش، دەۋرىنىڭ زامانىۋى ئىلىملىرىنى ئەرەب تىلىغا تەرجىمە قىلىش ۋە بۇ ئارقىلىق پۈتۈن ئەرەب مىللىتىنى زامانىۋى بىلىملەر بىلەن قوراللاندىرۇش ۋە مىللىي سانائەتكە بەرگەن قىممەت - ئېتىباردا، دۆلەت ۋە مالىيە ئىشلىرىنى ئىلمىي ئاساسلارغا تاياندۇرۇشتىكى ئۈستۈن لايىقەت ۋە قابىلىيىتىنى ئىسپاتلىغان ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، مىسىرنىڭ ئەرەب تىلىغا بەرگەن ئېتىبارى؛ كىلاسسىك ئەرەب ئەسەرلىرىنىڭ قايتا تىرىلدۈرۈلۈشىدە كۆرسەتكەن غەيرىتى؛ گېزىتچىلىك، مەتبۇئات ۋە نەشرىيات پائالىيەتلىرىدە قولغا كەلتۈرگەن تەرەققىياتلىرى تارىخ ئالتۇن ھەرىپلەر بىلەن قەيت قىلىپ، كېلەچەك مەدھىيەلەيدىغان ۋە پۈتۈن ئەرەبلەر مىننەتدار بولىدىغان، ماختاشقا ئەرزىگۈدەك چوڭ پائالىيەتلەردىن ئىدى. پەيغەمبىرى ئىككى مەشرىق ۋە ئىككى مەغربىنىڭ رەھبىرى، ئۆزىدىن بۇرۇنقى پەيغەمبەرلەرنىڭ ۋارىسى ۋە ئۆزىدىن كېيىنكى مىللەتلەرنىڭ يولباشچىسى ئىكەنلىكىنى ئېلان قىلغان مىراج قىسسىسىنى تىلغا ئالدى.

ئىسلام ئالەمنىڭ ئەرەب دۇنياسىدىن كۈتكەنلىرى

ئەرەب دۇنياسى قابىلىيەتلىرى بىلەن، خۇسۇسىيەتلىرى، سىياسىي مەۋقەسى ۋە مۇھىملىقى بىلەن ئىسلام نىزامىنى ئۈستىگە ئېلىشى تېخىمۇ لايىقتۇر. ئەرەب ئالەمى تولۇق تەييارلىقتىن كېيىن ئىسلام دۇنياسىنىڭ رەھبەرلىكىنى قولغا ئېلىش ئارقىلىق ياۋرۇپاغا قارشى چىقالايدۇ. ئىمانى، كۈچى، قۇۋۋىتى ۋە اللەنىڭ ياردىمى بىلەن

ياۋرۇپانى بەربات قىلىپ، دۇنيانى يامانلىقتىن ياخشىلىققا، ئوت دېڭىزى ۋە يوقلۇقتىن راھەت - پاراغەت ۋە ئامان - ئېسەنلىككە ئېرىشتۈرەلەيدۇ.

جاھانئومۇل قېلىشنىڭ چوققىسىغا

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەۋەتلىشى بىلەن ئەرەب تارىخىنىڭ ئۇيۇقلىرىدا تۇغۇلغان ئىسرا سۇرىسى ۋە مىراج قىسسىسىنىڭ كۈچلۈك ۋە ئوچۇق تىلىدا، پارلاق ۋە راۋان ئۇسلۇبتا ئىپادىلەنگەن ئۇ ئىنقىلاب نېمىدېگەن ئۇلۇغ؟!

اللھ تائالانىڭ ئەرەبلەرگە بەرگەن نېمىتى نېمىدېگەن ئۇلۇغ؟! اللھ تائالا ئۇلارنى پاتمايۋاتقان يېرىم ئارالدىن قوماندانلىق قىلغان كەڭ دۇنياغا، قىستلىشىپ تۇرغان تارقەبىلە ھاياتىدىن، ھۆركرەپ تۇرۇپ رەھبەرلىك قىلغان كەڭ ئىنسانلىققا چىقاردى. ئەرەبلەر ۋە پۈتۈن دۇنيا بۇ ئۇلۇغ ئىنقىلاب سايسىدە ئەس - ھوشىنى يىغىپ، ئىران ئىمپېراتورلۇقىغا ۋە دۆلەت ئەمەلدارلىرىغا ئوچۇقتىن ئوچۇق ۋە پەرۋاسىزچە مۇنداق دېگەن ئىدى:

”اللھ بىزنى قۇلغا قۇللۇق قىلىشتىن بىر اللھ غا قۇللۇق قىلىشقا، تار دۇنيادىن كەڭ ئالەمگە دىنلارنىڭ زۇلمىدىن ئىسلامنىڭ ئادالەتكە چىقىرىش ئۈچۈن ئەۋەتتى!“

ئۇلار ئاۋۋال تار دۇنيادىن كەڭ ئالەمگە چىقتى. ئاندىن خەلقى ئالەمنى دۇنيانىڭ تار چەمبىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ راھەت - پاراغەتكە ئېرىشتۈردى. قەبىلە ۋە ئىرق ھاياتىدىنمۇ تار، بىر ئوچى ئۇيۇقلارغا قەدەر سوزۇلغان ئىنسانىيەت ھاياتىدىنمۇ كەڭ بىر ھايات بارمۇ؟ پانى دۇنيا ۋە ئۆتكۈنچى ماددىدىن باشقا نەرسە ئويلىشالمايدىغان ۋە پەقەت ئۇنىڭ ئۈچۈن جاپالىق تىرىشىپ ئۆتكەن ھاياتىدىنمۇ تار، ئاخىرى ۋە

چېكى يوق، مۇستەھكەم ئىمان بىلەن ئۆتكەن ھاياتتىنمۇ راھەت بىر ھايات بارمۇ؟

ئەرەبلەر ئەرەب يېرىم ئارىلىنىڭ تار چەمبىرىدىن، زېرىكشلىك ھاياتتىن، ئىش - مەسىلىلىرىدىكى تار چۈشەنچىلىرىدىن، خوجايىن بولۇش ئۈچۈن قىلغان رەزىل تالاش - تارتىشلىرىدىن تايىنى يوق مال، ئۈنۈمسىز تۇپراق ۋە ۋەيرانە ھاياتى ئۈچۈن بالىلارچە قىلغان غەۋغالىرىدىن قۇتۇلۇپ، روھ، ئەقىل، ئىلىم ۋە سىياسەت ھاكىم بولغان يېپيېڭى بىر ھاياتقا ئېرىشتى. جوشقۇنلۇق دانۇپ، بەرىكەتلىك نىل، تاتلىق فىرات ۋە ئۇزۇن سىند دەريالىرىدىن ئۇ يەردە كىچىك بىر ئۆستەڭ ياكى قانالغا، پىرەنلەر، ئالپلەر، لىۋان ۋە ھىمالايا تاغلىرى پەس بىنەملەر ۋە كىچىك تۈپلىكلەرگە؛ ھېندىستان، جۇڭگو ۋە تۈركىستاندەك چوڭ دۆلەتلەر خۇددى كىچىك مەھەللە ۋە ئالەمگە كۆمۈلگەن نوقتىغا ئوخشايتتى. مۇنداق بىر ھاكىمىيەت پەللىسىگە چىققان كىشىنىڭ نەزىرىدە بۇ تۇپراقلار خۇددى كۆكتە پەرۋاز قىلغان قۇشنىڭ كۆزىگە كۆرۈنگەن رەڭلىك خەرىتىدىن پەرقى يوق ئىدى. چوڭ مىللەتلەرمۇ (كۈلتۈرى، مەدەنىيىتى ۋە ئۆرپ - ئادەتلىرى بىلەن) چوڭ مىللەتلەر ئىچىدە ياشىغان كىچىك ئائىلەرگە ئوخشاپ قالاتتى.

نۇرغۇنلىغا دۆلەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىسلام ئالەمى كۈچلۈك روھى بىرلىك، مۇستەھكەم ئىمان ۋە يالغۇز بىر ئەقىدە ئۈستىگە قۇرۇلغان بولۇپ، تارىختا بىلىنگەن ئەڭ كەڭرى تۇپراقلارنى قول ئىلكىدە تۇتقان ئىدى. بۇ ئىسلام ئالەمىنى مەيدانغا كەلتۈرگەن مىللەتلەر دۇنيا تارىخىدىكى ئەڭ كۈچلۈك ۋە ئەڭ قۇۋۋەتلىك ئائىلىلەرگە ئىگە ئىدى. ھەر خىل كۈلتۈر ۋە مەدەنىيەتلەرنى بىر نوقتىدا بىرلەشتۈرۈپ، ئۇنىڭدىن تەڭ بىر كۈلتۈر ۋە مەيدانغا كەلتۈرگەن ئىدى. ئۇ كۈلتۈر ئىسلام كۈلتۈرى بولۇپ. بۇ كۈلتۈر سان - ساناقسىز ئىسلام ئالىملىرىدا ۋە تارىخ ئېنىقلاپ بولالمىغان ئىسلام مەنبەلىرىدە ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى دەۋرىمىزگىچە داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە.

ئىسلام ئالەمىنىڭ رەھبەرلىكى تارىختا تىلغا ئېلىنغان يولباشچى ۋە رەھبەرلىكلەرنىڭ ئەڭ كۈچلۈكى ئىدى. بۈگۈنمۇ ھەم شۇنداق، ئەرەبلەر ئىسلام داۋاسىغا سەمىيەتلىك بىلەن كىرىشىپ، ئۇنىڭ

ئۈچۈن جانلىرىنى پىدا قىلغان ئىدى. اللە تائالا بۇ رەھبەرلىكنى ئۇلارغا بەردى.

شۇنىڭ بىلەن ئىنسانلار ئۇلارنى قىزغىن مېھرى - مۇھەببەت بىلەن باغرىغا باستى. ھەر ساھەدە ئۇلارنىڭ ئىزىدىن ماڭدى، ھەر ئىشتا ئۇلارغا ئەگەشتى. مەدەنىيەت، كۈلتۈر ۋە تىللار ئۇلارنىڭ مەدەنىيەت، كۈلتۈر ۋە تىللىرى ئالدىدا ھېچنېمىگە ئەرزىمەيتتى. ئۇلارنىڭ تىلى باشتىن - ئايغىغىچە مەدەنىي دۇنيانىڭ يېزىقچىلىق ۋە ئىلىم تىلىغا ئايلاندى. چۈنكى، ئۇ شۇنداق ئۇلۇغ ۋە سۆيۈملۈك تىل ئىدىكى، ئىنسانلارنىڭ ئۇنى ئۆزلىرىنىڭ ئانا تىلىدىن ئارتۇق كۆرەتتى. ئەڭ قىممەتلىك ۋە ئەڭ ياخشى ئەسەرلىرىنى ئۇ تىلدا يازاتتى. ھەتتا ئەرەبلەردىنمۇ ياخشى مۇكەممەل قوللىنىلايتتى. شۇ ئارقىلىق ئەرەب ئالەمدىكى زىيالى تەبىقە ھۇزۇرىدا ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئېلىنغان، ئۈستۈنلۈك ۋە رەھبەرلىكنى ئەرەب ئەدەبى ۋە ئەدەبىي تەنقىدچىلىرى قوبۇل قىلغان يازغۇچى ۋە ئەدەبىياتچىلار يېتىشىپ چىقتى.

ئۇلارنىڭ مەدەنىيىتى ئىنسانلارنىڭ ھەيران قالغان ۋە ئۆزلىرىگە تەقىد قىلىشتىن شەرەپ تۇيدىغان غايىۋى مەدەنىيەت ئىدى. دىن ئالىملىرى بۇ مەدەنىيەتنىڭ باشقا مەدەنىيەتلەردىن ئۈستۈن ئىكەنلىكىنى تىلغا ئالاتتى. ئۇنىڭغا قارشى كەلگەن مەدەنىيەتلەرگە جاھىلىيەت ۋە يات تامغىسىنى ئۇراتتى ۋە ئىنسانلارنى بۇ خىل مەدەنىيەتلەرنىڭ پىرىنسىپلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈۋېلىشىنى قەتئىي چەكلەيتتى.

بۇ ئۈستۈن رەھبەرلىك شۇنچە ئۇزۇن مەزگىل داۋاملاشقان بولسىمۇ، ئىنسانلار ھەر دەۋردە مەغلۇب مىللەتلەر ۋە مەھكۇم جەمئىيەتلەر قىلغاندەك، ئۇنىڭغا قارشى چىقىپ، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنى ئارزۇ قىلمىدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ بۇ رەھبەرلىككە بولغان باغلىنىشلىقى مەغلۇبىنىڭ غالىبقا، مەھكۇمنىڭ ھاكىمغا، قۇلنىڭ زالىم خوجايىنىغا بولغان باغلىنىشلىق مۇناسىۋىتىگە ئوخشمايتتى.

بەلكى بۇ مۇناسىۋەت دىندار بىلەن دىندارنىڭ، مۆمىن بىلەن مۆمىننىڭ مۇناسىۋىتىگە ئوخشمايتتى. خۇددى ھەقىقە تونۇش، داۋاغا

ئىشىنىش ۋە غايىسى يولىدا ئۆلۈشنى غايە قىلغانلارغا ماسلاشقانلارنىڭ ئارىسىدىكى باغ ۋە مۇناسىۋەتكە ئوخشايتتى. شۇڭا ئىسىيان چىقىرىشقا، ئىنتىقام ئېلىشقا سەۋەب قالمىغىنىدەك، بۇ گۈزەللىكلەرنى ئىنكار قىلىشىڭمۇ ھېچ كېرىكى قالمىغان ئىدى. ئۇلارنىڭ ۋەزىپىسى پەقەت ئىدارىنىڭ ئۈستۈنلۈكىنى چۈشىنىپ يېتىپ، شۈكرى ئېيتىش ۋە دۇئا قىلىش ئىدى:

«ئۇلاردىن كېيىن كەلگەنلەر: «پەرۋەردىگارىمىز! بىزگە ۋە بىزدىن ئىلگىرى ئىمان ئېيتقان قېرىنداشلىرىمىزغا مەغپىرەت قىلغىن، دىللىرىمىزدا مۆمىنلەرگە قارشى دۈشمەنلىك پەيدا قىلمىغىن، پەرۋەردىگارىمىز! سەن ناھايىتى مەغپىرەت قىلغۇچىسەن، مېھرىبانسەن» دەيدۇ»

شۇنداق! ئەھۋال مانا مۇشۇنداق ئىدى. فەتھ قىلىنغان تۇپراقلاردا ياشىغان مىللەتلەر ئەرەبلەرگە ئىنسانلارنى بۇتپەرەستلىك ۋە جاھالەتتىن قۇتۇلدۇرغان، سۈلھ ۋە تىنچلىققا چاقىرغان، جەننەتكە باشلايدىغان، مەدەنىيەت خوجايىنى ۋە تەربىيە ئۈستازى سۈپىتىدىكى بىر مىللەت كۆزى بىلەن قارايتتى.

ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبەرلىكى تەييارلىغان ۋە ئىسرا سۈرىسى ئېلان قىلغان دۇنيا رەھبەرلىكى مانا مۇشۇنداق بىر رەھبەرلىك ئىدى. شۇنداق، بۇ رەھبەرلىك ئەرەبلەرنىڭ ئۇنىڭ ئۈچۈن ناھايىتى ھۇشيار بولۇشى، قول - قانات يېيىشى، بارلىقى بىلەن ئۇنىڭغا چىڭ ئېسىلىشى ۋە نەسىللەرنىڭ بىر - بىرىگە تەۋسىيە قىلىشى كېرەك بولغان رەھبەرلىكتۇر ۋە ئەرەبلەرنىڭ بۇ رەھبەرلىكتىن ئايرىلىشى نە ئەقلىگە، نە دىنغا، نە ئىنساپقا توغرا كەلمەيدۇ. چۈنكى بۇ رەھبەرلىك باشقا بارلىق رەھبەرلىكلەرگە ئۈستۈنلۈك بىلەن قارشى تۇرالايدىغان رەھبەرلىكتۇر. ھالبۇكى، بۇ رەھبەرلىكنىڭ ئۈستۈنلۈكى ۋە سالىمىقى باشقا رەھبەرلىكلەرنىڭ ھېچ بېرىدە يوق. چۈنكى، ئۇ ھەر تۈرلۈك بۇيرۇق ۋە ھاكىمىيەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئۇ ۋۇجۇد ۋە تەندىن بەكرەك رەھ ۋە قەلبكە ھاكىمدۇر.

بۇ رەھبەرلىككە ئۇلىشىدىغان يول ئەرەبلەر ئۈچۈن ياسىلىپ بولغان ۋە ئاسانلاشتۇرۇلغان ئىدى. شۇنداق، بۇ يول تۇنجى دەۋرلەردىلا سىناق قىلىنىپ بولغان ئىدى:

«ئىسلام دەۋاسىغا سەمىمىيەتلىك بىلەن چىڭ ئېسىلىپ، ئۇنىڭغا چىن يۈرەكتىن باغلىنىش، ئۇنىڭ ئۈچۈن رازىلىق بىلەن جان پىدا قىلىش ۋە ئىسلام نىزامىنى باشقا ھەر قانداق ھايات نىزامىدىن ئۈستۈن تۇتۇش».

ۋە بۇ ئارقىلىق دۇنيادىكى بارلىق مۇسۇلمان مىللەتلەر بۇ رەھبەرلىككە كۆز تىكىپ، ئۇنىڭغا ئىگە بولۇش خىيالغا چۆمۈلگەن ھالدا - ئۇلارغا بويىسۇنىدۇ. سۆيگۈ، ھۆرمەت ۋە تەقلىد تە بىر - بىرى بىلەن بەسلىشىدۇ ۋە ئۇلارغا يەر يۈزىنىڭ شەرق ۋە غەرب تەرىپىدە، ياۋرۇپا رەھبەرلىرى ۋە مۇستەملىكىچىلىرى قولغا كىرگۈزەلمىگەن، ھەر قېتىمدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان يېڭى - يېڭى مەيدانلار ۋە دەرۋازىلار ئېچىلىدۇ. ئىسلامغا يېڭى - يېڭى كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك، قابىلىيەتلىك، ياش ۋە قاۋۇل مىللەتلەر كىرىپ كېلىدۇ.

شۇنداق، ئۇلار يېڭى بىر ئىمان، يېڭى بىر دىن، يېڭى بىر روھ ۋە يېڭى بىر نىزامغا ئېرىشكەن ۋاقىتتا ياۋرۇپانىڭ مەدەنىيەت ۋە ئىلىملىرىنى ئۆچۈرۈپ تاشلايدۇ.

ئى ئەرەب دۇنياسى! كونا دۇنيانى ئىستىلا قىلغان ئۇ زور ئېنىرگىيەنى يەنە قاچانغىچە چەكلىك، تار ساھەلەرگە سەرىپ قىلسەن؟ تېخى تۇنۇگۇن دۆلەت ۋە مەدەنىيەتلەرنى بەرپا قىلغان ئۇ تەڭداشسىز كۈچۈڭنى يەنە قاچانغىچە دولقۇنلار چىقىرىپ بىر - بىرىگە سوقۇلۇۋاتقان بۇ تار ۋادىنىڭ رامكىسىدا قىستاپ تۇرسەن؟ مانا ساڭا چەكسىز، پايانسىز، كەڭ ئىنسانىيەت ئالەمى! اللھ تائالا سىلەرنى بۇ ئالەمگە رەھبەر بولۇش ۋە ئۇنى ھىدايەتكە ئېرىشتۈرۈش ئۈچۈن تاللىدى. ھەرزىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ پەيغەمبىرى قىلىپ ئەۋەتىلىشى مىللىتىڭلارغا، دۇنيا تارىخىغا ۋە يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، ئىنسانىيەت ئالەمىگە ئېچىلغان يېڭى بىر دەۋرنىڭ باشلانغۇچى بولدى. ئىسلام داۋاسىنى يېڭىدىن باغرىڭلارغا بېسىڭلار، ئۇنىڭ ئۈچۈن

جېنىڭلارنى ھېچ ئىككىلەنمەي پىدا قىلىڭلار، پۈتۈن ۋۇجۇدۇڭلار بىلەن ئۇنىڭ ئۈچۈن مۇجادىلە قىلىڭلار ۋە تىرىشىڭلار.

﴿اللہ نىڭ يولىدا (پۇل - مېلىڭلار بىلەن، جېنىڭلار بىلەن) تاقىتىڭلارنىڭ يېتىشىچە جىھاد قىلىڭلار، اللہ (دىنغا ياردەم بېرىشكە ئۈممەتلەر ئارىسىدىن) سىلەرنى تاللىدى (ئەڭ مۇكەممەل شەرىئەت ۋە ئۇلۇغ پەيغەمبەرنى سىلەرگە خاس قىلدى). سىلەرگە دىندا ھېچقانداق مۇشكۈللۈكنى قىلمىدى (سىلەرنى سىلەر تاقەت قىلالمايدىغان ئىشلارنى قىلىشقا تەكلىپ قىلمىدى). (بۇ) ئاتاڭلار ئىبراھىمنىڭ دىندۇر (بۇ توغرا دىن بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇنى مەھكەم ئۆچلاڭلار)، اللہ سىلەرنى ئىلگىرى (يەنى قۇرئاندىن ئىلگىرىكى كىتابلاردا) مۇسۇلمان دەپ ئاتىدى. قۇرئاندىمۇ شۇنداق ئاتىدى. (اللہ) پەيغەمبەرنى سىلەرگە گۇۋاھ بولۇشقا ۋە سىلەرنى كىشىلەرگە گۇۋاھ بولۇشقا (تاللىدى)، ناماز ئوقۇڭلار، زاكات بېرىڭلار، اللہ غا يېپىشىڭلار، اللہ سىلەرنىڭ ئىگەڭلاردۇر، اللہ نېمىدېگەن ياخشى ئىگە! نېمىدېگەن ياخشى مەدەتكار! ﴿

تۈگىدى.